تحفة الراغبين

ترجمه تلخيص غنية الطالبين

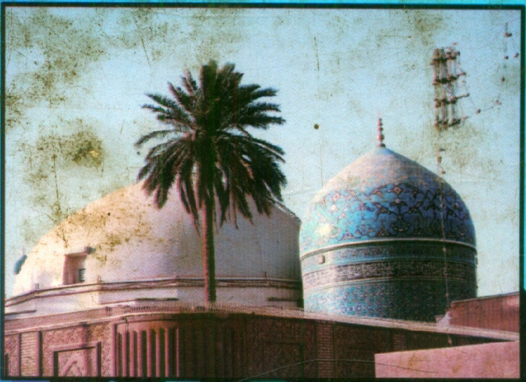

تصنيف

حضرت سيدنا الغوث الاعظم قطب العالم محبوب سبحاني
سيدنا عبد القادر الجيلاني قدس سر النوراني

سنڌيڪار

پير طريقت، رهبر شريعت مفسر قرآن، مبلغ اسلام
حضرت علامه مولانا محمد ادريس ڏاهري نقشبندي
مدظله العالي

ناشر: ادارهٔ خدمة القرآن والسنة
شاهپور جهانيان ضلع شهيد بينظير آباد سنڌ

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

اِنْ اَوْلِيَاؤُهٗ اِلاَّ الْمُتَّقُوْنَ

تحفة الراغبين

ترجمه تلخيص غنية الطالبين

يعني

غنية الطالبين مان چونڊ ڳالهين جو ترجمو

تصنيف

حضرت سيدنا الغوث الاعظم قطب العالم محبوب سبحاني
سيدنا عبدالقادر الجيلاني قدس سر النوراني

سنڌيڪار

قرآن ڪريم جو مفسر، حديث جو شارح، سيرت جو ماهر فقہ جو ڀلو عالم،
روحانيت ۾ مدينہ منوره، بغداد ۽ سنڌ جي بزرگن کان خلافت ۽ اجازت
ڏنل خادم العلوم الشرعيہ حضرت علامہ محمد ادريس ڏاهري
نقشبندي، قادري حفظہ الله تعاليٰ

اداره خدمة القرآن و السنة (مدرسہ جامعہ محمديہ)
شاهپور جهانيان، ضلع شهيد بينظير آباد (نوابشاهہ)

سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: غنية الطالبين (تحفة الراغبين)
مؤلف: حضرت سيدنا عبدالقادر الجيلاني
تلخيص ۽
ترجمه ڪندڙ: علامه محمد ادريس ڏاهري
ڇاپو پهريون: جنوري 2017ع
ڇاپو ٻيون: آڪٽوبر 2017ع
ڇاپو ٽيون: ڊسمبر 2018ع
تعداد: هڪ هزار 1000
ڪمپوزر: نجم الدين بن نبي بخش پٽو
لي آئوٽ: سيد آفاق شاه
ڇپيندڙ: عربيه پبليڪيشن ڪراچي، سنڌ
قيمت: 600 رپيا

ڇپائيندڙ:
اداره خدمة القرآن و السنة
مدرسه جامعه محمديه
شاهپوري جهانيان، ضلع شهيد بينظير آباد (نوابشاه)

ڀاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو۔
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

فهرست

● تفريظ — مولوي رحيم بخش ڏاهري عفي عنه 7
● ابتدائي ڪلمات — حضرت علامه محمد ادريس ڏاهري نقشبندي، قادري حفظه الله تعاليٰ 11
○ سيدنا عبد القادر الجيلاني ؓ جي حيات مبارڪ 15

القسم الاول في الفقه (پهريون قسم فقه (جي علم) ۾)

○ باب پهريون 34
○ ڪتاب الزڪواة 40
○ فطره 41
○ ڪتاب الصيام 42
○ ڪتاب الاعتڪاف 43
○ ڪتاب الحج 45
● فصل: عمره ڪرڻ جو طريقو 56
● فصل: مدينه منوره جي حاضري 57
○ ڪتاب الآداب 61
● فصل: مڪروه ڪم 74
● فصل: موڪل گهري گهر ۾ اچڻ 75
● فصل: سڄي هٿ سان کائڻ (۽ پيئڻ) 77
● فصل: کائڻ ۽ پيئڻ جا آداب 77
● فصل: ڪنهن وٽ روزي کولڻ مهل دعا 86
● فصل: حمام (غسل خانه ۽ پائخانه) ۾ داخل ٿيڻ جا آداب 86
● فصل: لباس جا آداب 100

- فصل: ننڊ جا آداب 103
- فصل: روزي ڪمائڻ 109
- فصل: سفر ڪرڻ ۽ ان ۾ گڏ تي هلڻ جا آداب 116
- فصل: والدين سان نيڪي ڪرڻ واجب آهي 128
- فصل : دعا جا آداب 134

○ **باب في آداب النكاح (نڪاح جي آداب جو باب)** 144

- حضرت عبد الله بن مسعود ؓ وارو خطبو 161
- فصل: نيڪيءَ جو امر ڪرڻ ۽ برائيءَ کان روڪڻ 162
- فصل : اسماء الله الحسنیٰ (الله جا سهڻا نالا) 174

القسم الثاني فی العقائد (ٻيو قسم عقائد جي بيان ۾)

○ **باب معرفة الصانع (ڪائنات کي ناهيندڙ جي سڃاڻ جو باب (بيان)** 178

- فصل : ايمان جي متعلق 185

القسم الثالثه فی المجالس (باب مجلسن جي بيان ۾) 210

- فصل : ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ “ جي فضيلت 231
- فصل : ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ “ جو تفسير 232
- هر شخص جي حق ۾ توبه ڪرڻ فرض عين آهي 239
- توبه جا شرط ۽ ڪيفيت 240
- فصل: توبه ڪندڙ ٻانهي تي الله راضي ٿئي ٿو 243
- فصل : توبه جي باري ۾ وارد ٿيندڙ حديثون ۽ آثار 244
- حضرت ابراهيم بن ادهم عليه الرحمة جو واقعو 247
- فصل: انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي تقویٰ 247
- فصل : پلصراط جو احوال 253

○ **باب مهينن ۽ ڏينهن جي فضائل ۾**

- فصل: رجب مهيني جي ڀلائي 256
- فصل : شعبان مهيني جون ڀلايون 259
- فصل : شب برائت ۽ ان ۾ ڪرامت ۽ فضائل جي بيان 264
- فصل: بيت الله شريف جون برڪتون 266

حصو ٻيو

○ **رمضان جي فضائل بيان ڪرڻ جو باب**

- روزي جو غرض ۽ غايت 271
- فصل : رمضان مهيني جا مخصوص فضائل 274
- فصل : شب قدر جا فضائل 277
- فصل : ليلة القدر ڀلي آهي يا جمعہ جي رات ؟ 279
- فصل : الله تعاليٰ مصطفيٰ ﷺ کي پنج راتيون ڏنيون آهن 280
- فصل : ليلة القدر جون نشانيون 283
- فصل : تراويحون پڙهڻ سنت آهن 283
- مجلس: عيد الفطر جي ڏينهن جي متعلق 285
- مجلس: ڏهن ڏينهن جي فضائل ۾ 287
- فصل : (ذوالحج جي) پهرين ڏهن تاريخن ۾ وارد ٿيندڙ نمازون 289
- فصل : حج ۽ عمره جي ڀلائي 293
- فصل : ذوالحج جي نائين تاريخ جي ڏينهن ۽ رات جي ڀلائي 295
- يوم عاشوراء جي ڀلائي 297
- فصل: محرم مهيني جي ڏهين تاريخ جو اهم واقعو 298
- مجلس: جمعہ جي ڏينهن جون ڀلايون 299
- حديثن مان جمعہ جون فضيلتون 301
- حضور عليہ الصلوٰة والسلام جا فرمان مبارڪ 306

القسم الاربعه فی اعمال الفضائل

(قسم چوٿون اعمال جي فضائل ۾)

○ **باب: هفتي جي ڏينهن ۽ چانڊوڪي وارن تاريخن جا فضائل ۽ انهن ۾ روزن رکڻ جا فضائل ۽ مخصوص وظيفا** 308

- فصل: ڏينهن جا ورد 318
- فصل: صلواة الضحيٰ ۾ ڇا پڙهجي 320
- فصل: ٿيون ظهر جي نماز جي فرض کان اڳي ۽ پوءِ وارو ورد 320

○ **باب : پنجن نمازن، انهن جي وقتن عدد ۽ سنتن ۽ فضائل جي متعلق** 322

○ **باب : جمعہ نماز، عيدن جي نماز، مينهن جي طلب لاءِ نماز ۽ سفر ۾ نماز ۾ قصر ڪرڻ ۽ جنازه نماز جو مختصر بيان** 332

القسم الخمسة فی التصوف

(پنجون قسم تصوف جي باري ۾)

○ باب مريدن جي آداب جو 342
• فصل : ارادت، مريد ۽ مراد جي باري 342
• متصوف ۽ صوفي ڇا آهن ؟ 347
• نبوت ۽ ولايت ۾ فرق 348
○ باب : انهن ڳالهين جي باري ۾ جي طريقت ۾ شروعات ڪندڙ جي طالب جي مٿان واجب آهن: 349
• مرشد جا آداب 350
• مرشد جي ادب جي متعلق 353
• مرشد تي مريد کي تربيت ڏيڻ جي لاءِ ڇا واجب آهي 354
○ باب : ڀائرن ۽ ڌارين، شاهوڪارن ۽ فقيرن سان صحبت ڪرڻ جي باري ۾: 355
• ڌارين سان صحبت 356
• شاهوڪارن سان صحبت ڪرڻ جي متعلق 356
• فقيرن سان صحبت ڪرڻ جي متعلق 356
• فقير جي لاءِ فقر جي حالت جا آداب 357
• فقير کي سوال ڪرڻ جي متعلق 357
• معاشري جا آداب 357
• فقيرن جي کائڻ جا آداب 358
• فقيرن سان هڪ ٻئي سان آداب 358
• اهل، اولاد سان وقت گذارڻ جا آداب 359
• سفر جا آداب 360
○ باب : مجاهدي، توڪل، سهڻي اخلاق، شڪر، صبر، رضا، ۽ سچ ڳالهائڻ جي باري ۾: 361
• توڪل 364
• سهڻا اخلاق 365
• شڪر ڪرڻ 366
• صبر ڪرڻ 366
• الرضا 367
• سچ 367

بسم الله الرحمن الرحيم

تفريظ

نحمده ونصلي علي رسولہ الكريم اما بعد.

الحمد لله موجوده صديءَ ۾ سنڌ جو نامور عالم جنهن موجوده صديءَ ۾ منهنجي معلومات مطابق سنڌي زبان ۾ سيني محققن عالمن، ليڪن کان وڌيڪ اسلامي سنڌي ڪتاب تصنيف ڪيا آهن اهي آهن منهنجا پيارا، محسن، استاد پير طريقت، رهبر شريعت، واقف رموز معرفت، فخر اهلسنت، مجاهد ملت، مفسر قرآن، فقيہ دوران حضرت قبلا سائين الحاج مولانا محمد ادريس ڏاهري دامت برڪاتهم العاليہ جن. ائين تہ 40 يا 50 پيجن جي ڪتاب لکڻ وارو بہ مصنف جي لسٽ ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. اگر ان طرح ڏٺو وڃي تہ قبلا سائين جن جو هڪ ئي تفسير احسن البيان جيڪو 5000 صفحن کان مٿي آهي جيڪڏهن پنجاهہ پيج في ڪتاب جي حساب سان ڏسبو تہ سائين جن جو هڪ ئي تفسير 100 ڪتابن جي برابر آهي ليڪن ان کان علاوه قبلا سائين جن جا بي شمار اسلامي ڪتاب سنڌي زبان ۾ ڇپيا آهن ۽ الحمد لله اڃا تائين سلسلو جاري آهي. ائين تہ سائين جن کي الله جي مهربانيءَ سان عربي ۽ فارسي ٻولي تي بہ مڪمل عبور حاصل آهي جو جيڪڏهن پاڻ چاهين تہ مڪمل عربيءَ يا فارسيءَ ۾ ڪتاب لکي سگهن پيا ليڪن ڪين پنهنجي سنڌ ۽ سنڌي ڀائرن سان محبت آهي جو پاڻ سنڌي ۾ تصنيف فرمائيندا آهن. سندن سنڌ سان محبت جو ثبوت اهو آهي جو پاڻ مدح نامہ سنڌ جو ترجمو ڪري ڇپرايائون حالانڪ ڪيترا سنڌ سان محبت جي حام هڻڻ وارا آهن ليڪن ڪنهن بہ اهڙو تحفو سنڌ وارن کي نہ ڏنو جيڪو مدح نامہ جي صورت

۾ قبلا سائين جن ڏنو. ان ئي سلسلي جي ڪڙي هي ڪتاب جيڪو پڻ سيدنا و مرشدنا حضرت عبدالقادر جيلاني ؒ جي پياري تصنيف غنية الطالبين سلوڪ وارن جي لاءِ نهايت عمده تحفو آهي ان جو پاڻ سنڌي ۾ ترجمو ۽ تلخيص نالي "**تحفة الراغبين ترجمہ تلخيص غنية الطالبين**" تصنيف ڪيو اٿن جيڪو پڻ اسان سنڌ وارن لاء بي بها تحفو آهي. سائين جن جي عمر ۽ صحت کي ڏسي حيرت ٿيندي آهي تہ پاڻ هن عمر ۾ ايترو ڪم ڪيئن ٿا ڪن!

ليڪن الله جل شا نہ ۽ ان جي پياري حبيب عليہ الصلٰوة والسلام جن جي نظر عنايت ساڻن شامل حال آهي. جيئن رب ڪريم قرآن ڪريم جي هن آيت ۾ فرمايو آهي:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (سورة عنكبوت 69)

۽ جن اسان جي واٽ ۾ ڪوشش ڪئي البتہ ضرور ڏيکاريندا سين انهن کي پنهنجون واٽون ۽ بيشڪ الله تعاليٰ نيڪوڪارن سان گڏ آهي. يعني جنهن بہ الله جي راضي ڪرڻ لاءِ الله جي واٽ ۾ ڪوشش ڪئي الله ان کي ضرور واٽ ڏيکاريندو ان جي مدد فرمائيندو. هن آيت جي تفسير ۾ بزرگن ڪافي قول لکيا آهن جن مان هڪ قول علامہ غلام رسول سعيدي ؒ آندو آهي تہ : جيڪي ماڻهو دين جي پکيڙڻ لاءِ مال خرچ ڪري دين جي ترويج ۽ اشاعت لاءِ ڪوشش ڪن ٿا تہ الله تعاليٰ ضرور انهن کي دين جي ترويج ۽ اشاعت جون واٽون ڏيکاري ٿو.

ٻيو قول لکيو اٿس تہ جيڪي عالم فاسد عقيدن ۽ برين بدعتن کي رد ڪرڻ لاءِ قرآن و حديث ۾ غور و فڪر ڪري دليل تلاش ڪن ٿا الله تعاليٰ ضرور انهن جي انهن دليلن طرف رهنمائي فرمائي ٿو.

انهن قولن جي روشني ۾ ڏٺو وڃي تہ حضرت قبلا سائين جن بہ دين جي اشاعت ۽ اهل حق اهل سنت جي عقائد حق جي ترويج ۽ اشاعت لاءِ پنهنجي جاني مالي قرباني سان هر وقت ڪوشان آهن تہ يقيناً الله تعاليٰ جي مدد ساڻن گڏ آهي. جو پاڻ هڪ فرد جي صورت ۾ هڪ انجمن جو ڪم سر انجام ڏئي رهيا آهن. ۽ اهو ڪم فقط الله ۽

الله جي پياري حبيب ﷺ جي رضا خاطر ڪري رهيا آهن. ۽ الله جي رضا خاطر ڪم ڪرڻ نيڪي آهي. ۽ نيڪو ڪارن سان الله تعاليٰ پنهنجي معيت جو اظهار فرمايو آهي. بيشڪ الله جو وعدو برحق آهي.

الله تعاليٰ نيڪو ڪارن سان گڏ آهي. ان متعلق علامہ سعيدي صاحب لکيو آهي تہ ان جو مطلب آهي تہ دنيا ۾ الله تعاليٰ انهن جي نصرت و اعانت فرمائي ٿو. ۽ آخرت ۾ انهن جي مغفرت فرمائيندو، انهن کي پنهنجي فضل سان اجر ۽ ثواب عطا فرمائيندو، جنت، پنهنجو ديدار، ۽ پنهنجي رضا عطا فرمائيندو. (تبيان القرآن صه 120-122 ج 9)

اهڙوئي مفهوم تفسير قرطبي واري آندو آهي.

"مَعْنَى الْإِحْسَانِ وَالْمُحْسِنِينَ فِي (الْبَقَرَةِ) وَغَيْرِهَا وَهُوَ سُبْحَانُهُ مَعَهُمْ بِالنُّصْرَةِ وَالْمَعُونه وَالْحِفْظِ وَالْهِدَايَةِ،" (تفسير قرطبی جزء 13 صفحه 337)

يعني نيڪو ڪارن سان الله جي مدد، حفاظت ۽ هدايت گڏ آهي.

"(وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) بِالنَّصْرِ وَالْمَعُونه فِي دُنْيَاهُمْ وَبِالثَّوَابِ وَالْمَغْفِرَةِ فِي عُقْبَاهُمْ" (البغوی جزء 6 صفه 256) الله جي معيت جو مطلب دنيا ۾ مدد ۽ همت ۽ آخرت ۾ ثواب ۽ مغفرت آهي.

"(وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) يَقُولُ: وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ مَنْ أَحْسَنَ مِنْ خَلْقِهِ،" (تفسير طبری جزء 20 صفحه 63) يعني الله ان سان گڏ آهي جيڪو الله جي مخلوق سان نيڪي ڪري. ۽ الله جي مخلوق کي الله ۽ الله جي پياري حبيب ﷺ جا فرمان تصنيف جي صورت ۾ پهچائي انهن کي صحيح رستي تي هلڻ لاءِ سامان ميسر ڪري ڏيڻ بہ يقيناً الله جي مخلوق سان وڏي نيڪي آهي. جنهن مان ثابت ٿيو تہ بيشڪ رب ڪريم جي مدد حضرت قبلا سائين جن سان گڏ آهي. تڏهن ئي ايترو ڪم سندن دست با برڪت سان ٿي رهيو آهي.

هن ڪتاب جي نسبت سان مون کي خوشي آهي جو مان بہ پنهنجو نالو مرشد عبدالقادر جيلاني قدس سره النوراني جي مريدن ۾ شامل ڪرائي رهيو آهيان پاڻ ننڍ پڻ کان الله جا پيارا ولي هئا جيئن مشهور واقعو آهي تہ علم حاصل ڪرڻ لاءِ سفر دوران سندن والده

ماجده کين سندن ڪُرتي ۾ سونيون اشرفيون سبي ڏنيون هيون رستي ۾ ڌاڙيلن قافلي وارن کي ڦريو ته ڌاڙيلن جي سردار پڇيو ته سڀني کان مال ورتو اٿوَ انهن چيو ته ها فقط هڪ ننڍو ٻار آهي ان جي تلاشي نه ورتي آهي پاڻ ان ٻار کي گهرائي پڇيائين ته تو وٽ ڪجهه آهي؟ ان تي سيدنا عبدالقادر جيلاني ؒ فرمايو ته ها مون وٽ سونيون اشرفيون آهن سردار چيو ڪٿي آهن؟ چيائين هن ڪرتي ۾ سبيل آهن. سردار چيس ته تو اسان کي ڇو ٻڌايو؟ جڏهن خبر اٿئي ته اسان ڌاڙيل آهيون، ان تي ننڍڙي عمر جي باوجود ولين جي سرتاج سهڻي عبدالقادر فرمايو ته امڙ سان وعدو ڪيو هيم ته سچ ڳالهائيندس ته پوءِ ڪوڙ ڪيئن ڳالهايان؟ ان تي ان ڌاڙيلن جي سردار کان دانهن نڪري وئي ته افسوس! هي ننڍڙو امڙ سان ڪيل واعدي جي لڄ رکي سچ ڳالهائي رهيو آهي اسان رب ڪريم سان ڪيل واعدي جو شرم نه ٿا رکون، ان ئي وقت سيدنا عبدالقادر ؒ جي هٿ تي بيعت ڪري توبه تائب ٿيو ۽ سندس ساٿي به توبه تائب ٿيا. شال ان مرشد عبدالقادر جيلاني ؒ جي صدقي رب ڪريم مون گنهگار جي بخشش فرمائي.

الله تعاليٰ کان دعا آهي ته رب ڪريم محبوبن جي صدقي ۽ پنهنجي پيارن جي صدقي حضرت قبلا استاد سائين جن کي صحت و عافيت سان وڏي ڄمار عطا فرمائي جو پاڻ اهڙا سهڻا ڪتاب تصنيف فرمائي اسان جي رهنمائي فرمائيندا رهن. آمين بجاهه سيد المرسلين.

مولوي رحيم بخش ڏاهري عفي عنه
صدر مدرس مدرسه شمس العلوم مورو

از فاضل جليل، عالم نبيل مفتي اهلسنت حضرت علامه ومولانا رحيم بخش ڏاهري ساڪن مورو ضلع نوشهرو فيروز سنڌ. (بي اي، بي ايڊ، ايم اي، ايم ايڊ)

ابتدائي ڪلمات

نحمده ونصلي ونسلم علي حبيبہ الڪريم: اما بعد

ڪتاب ”غنيتہ الطالبين“ جنھن جي تلخيص ۽ ترجمہ ڪتاب پڙھندڙن پيارن جي خدمت ۾ ”تحفتہ الراغبين“ جي نالي سان پيش ڪيو پيو وڃي جاتل سڃاتل ڪتاب آھي حضرت، مصنف، عَلاّم محبوب سبحاني، غوث صمداني، شھباز لامڪاني حضرت الشيخ السيد عبدالقادر الجيلاني الحسني، الحسيني قدس سره شروع ۾ ان جو نالو ”الغنية لطالبي طريق الحق“ لکيو آھي سندس ٻيا ڪتاب ”الفتح الرباني“ ۽ ”فتوح الغيب“ سندن وعظن ۽ خطابن جا ايمان افروز مجموعه آھن جڏھن تہ ”غنيتہ الطالبين“ جي ھڪ مستقل حيثيت آھي ھن ڪتاب جو پھريون ايڊيشن 1288 ھہ ۾، 1322ع ۾ بولاق مان ٻن حصن ۾ ڇپيو بعد ۾ فارسي ۽ اردؤ ۾ ان جا ترجما ٿيا. مون تلخيص ۽ ترجمہ ڪندڙ کي منھنجي دوست مرحوم پروفيسر حاجي ممتاز احمد شيخ ولد الله بخش شيخ (ولادت 1950-3-15ع وفات 2015-1-14ع اڳاري جي ڏينھن) ٻہ ٽي ڀيرا محبت ۽ عقيدت جو اظھار ڪندي چيو تہ مون کي ”غنيتہ الطالبين“ جي سنڌيءَ ترجمہ ڪرائڻ جو حبيب ڪريم ﷺ جي حرم شريف ۾ حاضري ڏيندي اشارو ٿيو آھي اوھان منھنجو عرض مڃي اھا خدمت سر انجام ڏيو. مون کيس چيو تہ سائين مان پوڙھو ۽ گھڻو مصروف آھيان پر ھو ان ڳالھ تان نہ ھٽيو ان جي مخلصانہ دوستي جي اڳيان مجبور ٿي مون کيس چيو ھرويرو جي اوھان ڳالھ تي ڄڙھي بيٺا آھيو تہ پوءِ ڪتاب جو اختصار ۽ ترجمہ شروع ڪيان ٿو ۽ اھو مون شروع ڪري لکي پورو ڪيو. ڪتاب جي

شروع ۾ دين اسلام ارڪان ۽ ان سان متعلق مسائل تي گفتگو ڪئي وئي آهي پوءِ فرد جي انفرادي ۽ اجتماعي طرز زندگي شريعت جي روشنيءَ ۾ بيان ڪئي وئي آهي ان کان اڳتين باب ۾ ايمان جي حقيقت ۽ حق جي رستي کان ٿڪيلن جي باري ۾ تفصيلي گفتگو ٿيل آهي پر مون اختصار کي نظر ۾ رکندي اهو تفصيل بيان نہ ڪيو آهي ۽ ان کان پوءِ قرآن ڪريم جي روشنيءَ ۾ نفس، روح ۽ قلب جي متعلق بيان آهي ننڍين ۽ وڏن گناهن جي نشاندهي ۽ ان کان بچاءَ جي لاءِ تاڪيد ۽ تلقين آهي ان کان پوءِ سال جي مهينن ۽ خاص ڏينهن ۾ ڪرڻ وارن عملن جي حوالي سان ڪلام آهي ۽ ان کان پوءِ سلوڪ جي راهہ ۾ هلندڙن مريدن ۽ مرشدن لاءِ طريقت جا آداب بدايل آهن، مجاهده، توڪل، فقر، شڪر، صبر ۽ صدق تي قلم هلايل آهي. گويا هي ڪتاب شريعت ۽ طريقت جو جوهر آهي جيڪو ايمان جي استحڪام ۽ عمل جي لاءِ تحريڪ ۽ ترغيب ۽ شوق ڏيارڻ جي لاءِ درد مندا نہ ۽ مخلصا نہ ڪوشش آهي.

ضروري وضاحت:

غنيتہ الطالبين سيدنا غوث اعظم رحمة الله عليه جو لکيل ڪتاب آهي:

1 - مولانا فضل الله صابري چشتي لکيو آهي تہ : غنيتہ الطالبين جي قلمي نسخن ۾ ڇپايل شيخ عبد القادر جيلاني (م 583) لکيو آهي تہ : تراويح جو ويهہ رڪعتون آهن ۽ تراويح پڙهندڙ هر ٻن رڪعتن کان پوءِ ويهي ۽ سلام ورائي. چئن رڪعتن کان پوءِ وقفہ ڪري. اهي پنج ترويح آهن ۽ هر ٻن رڪعتن کان پوءِ نيت ڪري تہ مان ٻہ رڪعتون تراويح پڙهان ٿو. (غنيتہ الطالبين، ص : 396، مطبوعہ قادري ڪتب خا نہ لاهور)

مولانا موصوف جي لکت مان معلوم ٿيو تہ غنيتہ الطالبين ڪتاب سيدنا غوث اعظم جو آهي پر هاڻي ان ۾ ڦير ڦار ڪري تراويح جون رڪعتون گهٽ جاٽائي لکيو آهي تہ تراويح جون وتر سميت يارهن(11) رڪعتون آهن. (غنيتہ الطالبين، ص :591، مطبوعہ سعوديہ حديد منزل پاڪستان)

منهنجي لکڻ جو مقصد هي آهي ته ڍير ڦار رکعتن جي باوجود اهل حديث به چون ٿا ته غنيۃ الطالبين سيدنا غوث اعظم عليه الرحمة جو لکيل ڪتاب آهي. (ڪتاب تحريفات، ص: 89، مطبوعه مکتبه غوثيه ڪراچي)

2 - مفتي منيب الرحمٰن صاحب جن لکيو آهي : غنيۃ الطالبين جنهن جي باري ۾ مشهور آهي ته غوث اعظم شيخ عبد القادر جيلاني رحمۃ الله عليه جي تصنيف آهي ان ۾ لکيل آهي ته : ”قيامت عاشوره جي ڏينهن ٿيندي“. (تفهيم المسائل، ج : 1، ص : 34)

۽ علامه شيخ محمد بن يحييٰ التادفي الحنبلي عليه الرحمه لکيو آهي: "وله كتاب الغنية لطالبى طريق الحق و كتاب فتوح الغيب" (ص: 7، مطبوعة دار احياء التراث العربى بغداد العراق)

مون کي هي ڪتاب بغداد ۾ شريف غوث اعظم جي لائبرري جي انچارج مفتي نوري صاحب 1407هه ۾ زيارت ڪرڻ جي دوران ڏنو هو.

والله الحمد وله الشكر

بعض ماڻهن هن ڪتاب ”غنيۃ الطالبين“ جي لاءِ چيو آهي ته حضرت غوث اعظم جي تصنيف ناهي پر هن ڪتاب جي نسبت سندن ذات ڏانهن مشهور ۽ معروف محدثن ۽ مؤرخن ڪئي آهي.

(1) علامه حافظ ابن ڪثير البدايۃ والنهايۃ، ج: 12، ص : 252 ـ ۾. (2) علامه محمد بن يحيٰ تادفي قلائد الجواهر، ص: 7 ۾. (3) شاه ولي الله محدث دهلوي همعات، ص: 23، ۾. (4) اسماعيل باشا بغدادي هديۃ العارفين، ص: 896 ۾.

سيدنا عبد القادر الجيلاني رحمة الله عليه

سيدنا پيرن جي پير جو مختصر احوال: مون گنهگار سندن زندگيءَ تي هڪ ڪتاب ”سيرت بادشاهہ بغدادي“ لکي هزارين ڪاپيون سڄي سنڌ ۾ هلايون آهن ان هوندي بہ ”غنيتہ الطالبين“ جي مصنف هجڻ جي ڪري سندن ڪجهہ احوال هتي لکڻ بہ مناسب آهي.

ولادت: اسلامي تاريخ جو معروف ترين پيشوا، باطني صفائيءَ وارن جو سرواڻ، قطب رباني محبوب سبحاني، البحر الزاخر النوراني صاحب الفيض الرباني ميرن جو مير، پيرن جو پير سيدنا عبد القادر الجيلاني رحمة الله عليه جي ولادت 470 هہ ۾ رمضان المبارڪ جي پهرين تاريخ جيلان نالي ڳوٺ ۾ ٿي. ”گيلان“ گهڻا تذڪره نگار ان تي متفق آهن تہ سندن ولادت گيلان، عربيءَ ۾ جيلان ۾ ٿي. (دائرة المعارف: 261/11)

جيلان ۽ ديلم بحيره خزر يعني شمالي ايران جي جنوبي ڪناري تي واقع آهن ۽ ان جون مشرقي حدون ريّ ۽ طبرستان“ سان ملن ٿيون. (تقويم البلدان، مصنف ابو الفداء، ص: 426) البت جيلانِ جي جنهن ڳوٺ ۾ سندن ولادت ٿي هئي ان جو نالو ”نيف“ آهي. (بهجتہ الاسرار وغيره) ان ضمن ۾ ياقوت حموي بشتير ڳوٺ لکيو آهي ۽ عبدالمومن السيوطي ۽ فيروز آبادي بہ ان جو اتباع ڪندي ان ڳوٺ جو نالو بشتير بيان ڪيو آهي. (معجم البلدان، مصنفه ياقوت الحموى 1:426. مراصد الاطلاع على اسماء الامكنة والبقاع مصنف صفى الدين 1 : 200. القاموس المحيط مصنفة الفيروز آبادى 1:372) ۽ ائين بہ لکيو ويو آهي تہ مذڪوره ڳوٺن مان هڪ ۾ سندن ولادت ٿي هئي تہ هڪ ۾ پرورش ٿي.

القاب: سندن ڪجهہ القاب تہ لکجي ويا آهن پر سندس متعلق مشهور القاب هي آهن. 1- محيُ الدين (دين کي زنده ڪندڙ) 2-شيخ

الاسلام 3-تاج العارفين. (النجوم الزاهرة في ملوك مصر و القاهرة. مصنف ابن تعزي، 371/5)

ڪُنِيَّت: سندس ڪنيت ابو محمد آهي.

نسب: سندن زندگيءَ تي ڪتاب لکندڙن گھڻن بزرگن سندن نسب جو سلسلو پيءُ جي طرفان امام حسن سان ۽ ماءُ جي طرفان امام حسين رضي الله عنه سان ملايو آهي. ان کان علاوه تاريخ جي متاخرين علماء مان تقريباً ستر مصنفن ۽ محققن ڪين حسني الاصل سادات ۾ شمار ڪيو آهي ۽ هتي لکيل نسب جي شُجره تي تصديق فرمائي آهي. ابو محمد سيد عبدالقادر الجيلاني محي الدين بن ابو صالح موسىٰ (جنگي يا جنکادوست) بن عبد الله بن يحيىٰ الزاهد بن محمد بن داؤد بن موسىٰ بن عبد الله بن موسىٰ الجون بن عبد الله المحض بن الحسن المثني بن سيدنا الامام الحسن بن سيدنا علي المرتضيٰ ڪرم الله وَجهہ الڪَرِيمَ.

ان کانسواءِ سندن والده ماجده جي طرفان سندن حسيني الاصل هجڻ بہ صراحت سان لکيل آهي. (ڏسو داراشکوه جو ڪتاب سفينۃ الاولياء، ص: 43)

سندن والد ماجد: سندن والد ماجد ابو صالح جنگي دوست حق ۽ سچ چوڻ ۾ بيباڪ هوندو هو جنهن جو وصال سندن ننڍي عمر ۾ هوندي ئي ٿيو هو. جنهن وفات کان پوءِ ورثي ۾ اسي (80) دينار ڇڏيا هئا جن مان چاليہ دينار غوث اعظم جي والده کيس علم جي طلب ۾ بغداد وڃڻ وقت ڏنا هئا. (نفحات الانس، مصنف نور الدين جامي، ص:587)

سندن نانو سڳورو: سندن امان اَمَتہ الجَبَّارِ (فاطمہ) هئي جيڪا ابو عبد الله صومعي عليہ الرحمة جي نياڻي هئي ۽ سائين پنهنجي وقت جو مشهور صاحبِ تصرف بزرگ هو. جيڪو ڪيترن مشائخن کان فيض ياب ٿيو هو. ان کان سواءِ اهو هڪ "مستجاب الدعاء" ولي هو. علامہ نور الدين جاميِ عليہ الرحمة ان جو ذڪر هنن لفظن سان ڪيو آهي: "از بزرگان مشائخ گيلان ورؤساے زهاد ايشان" (نفحات الانس، ص: 586)

گيلان جي مشائخ ۽ رئيس زاهدن مان هو. حضرت پيرن جو پير "حضرت الصومعي" جي ڏوهٽي هجڻ سان سڏيو ويندو هو. (النجوم الزاهرة 371/11)

هاڻي قيامت کان اڳي توکي نہ ڏسنديس:

جڏهن غوث الاعظم علم جي حاصل ڪرڻ جي لاءِ بغداد شريف روانو ٿي رهيو هو تہ ان وقت جو سندس بيان علامہ جامي هن طرح نقل ڪيو آهي: ”مون پنهنجي والده کي عرض ڪيو تہ مون کي الله جل جلاله جي ڪم ۾ لڳائي اجازت ڏيو تہ بغداد شريف وڃي علم حاصل ڪيان ۽ صالحين جي زيارت ۽ صحبت بہ ڪيان. والده ماجده روئي سفر جي اجازت بہ ڏني ۽ مون کان وعدو ورتائين تہ هميشہ سچ ڳالهائيندين ۽ پوءِ مون کي دروازي تي ڇڏڻ لاءِ آئي ۽ فرمايائين تہ مان الله کي راضي ڪرڻ جي لاءِ تنهنجي جدائي قبول ڪيان ٿي هاڻي مان توکي قيامت کان اڳي نہ ڏسنديس.“ (نفحات الانس ص: 587)

پيرن جي پير سهڻي جا استاد:

پاڻ جن استادن وٽ علم پڙهيا انهن ۾ ممتاز شخصيتون هي آهن: 1- ابو زڪريا يحيىٰ بن علي بن الخطيب التبريزي (المتوفي 502 هہ) جيڪو ان وقت نحو، لغت، ۽ علمِ ادب ۾ امام مڃيو ويندو هو. جامعہ نظاميہ بغداد ۾ ادب جي شعبہ جي تدريس، ۽ ڪتب خانہ جي نگراني ان جي سپرد هئي ان کان علاوه دين ۽ ادب ۾ ڪيترن ڪتابن جو مصنف هو. (بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة مطبوعہ قاهرة 338/21)

معجم الادباء ياقوت حموي جو (20/ 25) ان بزرگ کان حضرت پيرن جي پير عربي زبان ۽ علم ادب جي تحصيل ڪئي جنهن جي نتيجي ۾ پاڻ فصاحت ۽ بلاغت جي بلند معيار سان شعر ۽ خطابت جا جوهر ڏيکاريندا هئا. (دائرة المعارف 621/11)

2 - ٻيو سندن استاد ابو الوفاء علي بن عقيل البغدادي المظفري (المتوفي 513 هہ) آهي. هي مشهور حنبلي فقيہ هو جنهن فقہ ۾ الارشاد ۽ الفصول کان سواء متعدد ڪتاب لکيا هئا. (هدية العارفين للبغدادى 695/1) پاڻ ان کان فقہ جو درس ورتو هيائون. (دائرة المعارف مصنف البستانى 622/11)

3 - ٽيون سندن استاد ابو بڪر احمد بن المظفر.

4- چوٿون سندن استاد ابو غالب محمد بن الحسن الباقلاني. پاڻ انهن ٻنهي بزرگن کان ۽ ٻين کان حديث جو علم حاصل ڪيائون. سندن وڌيڪ استادن جي ڄاڻ لاءِ قلائد الجواهر تصنيف علامہ تادفي، ص: 4 تا 6 ڏسو.

سندن مرشد:

پاڻ صرف ڪين عطا ڪيل قدرتي ڪمال تي اڪتفا نہ ڪيائون ۽ هلندڙ دور جي ڪجهہ ساداتن ۽ پيرن وانگر ابي ڏاڏي تي فخر ڪري ويهي نہ رهيا پر پاڻ ٻين بزرگن جون بہ صحبتون ڪري انهن کان خلافت جا خرقا ۽ سندون حاصل ڪيائون. جن مان ٽن بزرگن جو هتي ذڪر لکجي ٿو.

1 - حضرت الشيخ حماد الدباس: هن بزرگ 525 هہ ۾ وفات ڪئي هئي. پيرن جي پير جي صحبت ۾ رکڻ وارن بزرگن مان هو وڏو زاهد، بزرگ ۽ درسي علوم جي لحاظ سان امي هو. علامہ نور الدين عبد الرحمٰن جامي عليہ الرحمة ان کي "وڏن مشائخن جو اڳواڻ" لکيو آهي ۽ اهو بہ لکيو آهي تہ حضرت غوث اعظم ؓ ان جي صحبت ۾ گهڻو ادب رکندو هو ۽ ان (حضرت الشيخ حماد الدباس عليہ الرحمة) حضرت پيرن جي پير جي لاءِ "مقتداء اولياء" (ولين جو اڳواڻ) هجڻ جي پيشنگوئي ڪرڻ فرمائي هئي. (نفحات الانس، ص: 586)

2 - القاضي ابو سعيد مبارڪ بن علي المُخَرمي الحنبلي: هن بزرگ 561 هہ ۾ وفات ڪئي هئي حنبلي مذهب جو فقيهہ ۽ مشهور ولي هو. سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة ان کان ظاهري علم فقہ ۽ اصول فقہ جي بہ تعليم حاصل ڪئي ۽ ان کان سواءِ خواجہ ابو سعيد سندن طريقت جو مرشد بہ هيو. حضرت پيرن جي پير ان کان طريقت جو سلسلو ۽ سند بہ ورتي هئي جيڪا هن طرح آهي. حضرت سيدنا عبد القادر جيلاني، ابو سعيد المخرمي کان، ان ابو الحسن عبد الواحد بن محمد القرشي کان، ان ابو الفرج الطوسي کان، ان ابو الفضل عبد

الواحد التميمي ڪان، ان ابو بڪر الشبلي ڪان، ان ابو القاسم جنيد البغدادي ڪان، ان الشيخ السري السقطي ڪان، ان حضرت معروف ڪرخي ڪان، ان حضرت داؤد الطائيءَ ڪان ان حضرت حبيب عجمي ڪان، ان حضرت حسن بصري ڪان، ان سيدنا علي المرتضيٰ ؓ ڪان.

(قلائد الجواهر، ص: 4)

3- حضرت ابو سعيد المُخَرمي عليہ الرحمة جو مدرسہ: عربي، ديني علوم ۾ پيرن جو پير بحر هيو خصوصاً ديني علوم ۾ اهو اعليٰ طبقي تي فائز هيو. 528 هہ ۾ حضرت مخرمي عليہ الرحمة پنهنجو مدرسہ پيرن جي پير جي حوالي ڪيو جنهن ۾ پاڻ مختلف تيرهن علمي فنن جي تدريس جو ڪم سنڀالي رکيو هيائون هن سلسلي ۾ تفسير، حديث، فقہ حنبلي فقہ مع اختلاف المذاهب، اصول فقہ ۽ نحو جا سبق خاص طور قابل ذڪر آهن.

سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة جا شاگرد: جن بزرگن حضرت پيرن جي پير وٽ علم پڙهي علمي ڪمال حاصل ڪيا انهن مان ڪجهہ هي آهن: (1) ابو سعد السمعاني (2) عمر بن علي القرشي (3) الحافظ عبد الغني (4) الشيخ المُوَفَّقُ (5) يحيٰ بن سعد الله التڪريتي (6) سيد عبد الرزاق سندن فرزند (7) سيد موسيٰ سندن فرزند.

سندن وعظ ونصيحت: تدريس، فتويٰ ڏيڻ، خانقاهي تربيت تصنيف ۽ تاليف سان گڏ عوام الناس جي اصلاح جي لاءِ پاڻ وعظ ڪرڻ ڏانهن بہ توجہ ڪندا هئا. سندن خطبات جي پڙهڻ مان اندازو لڳي ٿو تہ پاڻ اهو عام وعظ 521 هہ ۾ شروع ڪيو هيائون.

حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جو سندن مٿان ظاهري حالت ۾ ڪرم ڪرڻ:

هن سلسلي ۾ شيخ سراج الدين ابن الملقن "طبقات الاولياء" ڪتاب

۾ لکيو آهي تہ :سيدنا عبد القادر الجيلاني ارشاد فرمايو تہ ”مون ظهر نماز کان اڳ ۾ حضور اقدس ﷺ جن جي زيارت ڪئي پاڻ فرمايائون تہ اي منهنجا پٽ !اوهان(هدايت ۽ وعظ جي لاءِ)ڇو نہ ٿا ڳالهايو ؟ مون ڪين عرض ڪيو تہ منهنجا پيءُ! مان عجمي آهيان بغداد جي فصيحن جي اڳيان ڪيئن ڳالهايان؟ ان تي پاڻ مون کي فرمايائون تہ منهن (وات)کول. مون پنهنجو منهن (وات)کوليو تہ پاڻ ان ۾ پنهنجي وات مبارڪ جي لِبَ مبارڪ ست ڀيرا وڌائون ۽ فرمايائون تہ ماڻهن کي وعظ نصيحت ڪندي پنهنجي رب ڏانهن حڪمت ۽ سهڻي نصيحت سان دعوت ڏيو. مون ظهر نماز ادا ڪئي ۽ ويهي رهيس تہ مون وٽ ماڻهن جو گهڻو تعداد گڏ ٿي ويو ۽ مون ۾ جنبش پيدا ٿي مون ڏٺو تہ سيدنا حضرت علي ڪرم الله تعالیٰ وجهہ منهنجي سامهون بيٺو آهي پاڻ بہ مون کي فرمايائين تہ پٽ!وعظ ڇو نہ ٿو ڪرين؟ مون عرض ڪيو تہ بابا جان مون کي ڏڙڪ ٿي ٿئي پاڻ بہ مون کي فرمايائون تہ ”وات کول“مون کوليو تہ پاڻ ان ۾ ڇهہ (6) ڀيرا وات مبارڪ جي لِبَ وڌائون مون کين عرض ڪيو تہ ست ڀيرا ڇو نہ ٿا ڪيو ؟ تہ فرمايائون حضور ﷺ جو ادب ڪندي سندن ذات سان برابري نہ ٿو ڪريان.“

ضروري وضاحت:

هتي هيءَ ڳالهہ چڱيءَ طرح ذهن ۾ وهارڻ گهرجي تہ هي واقعو سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة جي خواب جو ناهي بلڪ هي سجاڳيءَ ۾ پيش اچڻ وارو واقعو آهي ڇو تہ بغداد شريف جي مفتي، وڏي مفسر، حضرت علامہ محمد آلوسي بغدادي عليہ الرحمة بہ اهو واقعو تفسير روح المعاني، ج : 12 ۾ سجاڳيءَ ۾ ٿيندڙ حضور عليہ الصلاة والسلام جي زيارت جي عنوان سان پيش ڪيو آهي ان کان علاوة ٻيا بہ واضح قرينا ان تي دلالت ڪندڙ آهن ۽ هي بہ نظر ۾ رهي تہ حضرت پيرن جي پير کي جنبش اچڻ ممڪن آهي اهو سندن دل ۾ جيڪا حضور ﷺ جي عظمت هئي ان جي لحاظ سان هو ان سان سندن بہ تدريج تربيت ٿي رهي هئي.

بغداد شريف ۾ ناپسنديده مضمونن جي وٺ وٺان:

بغداد شريف ۾ ابو الفتوح الاسفر البسيني شخص اهڙا خطاب ڪيا جن ۾ بي بنياد ۽ ڪوڙين روايتن جي وٺ وٺان هئي نا پسنديده مضمون گهڻا بيان ٿي رهيا هئا ان وقت غوث اعظم عليہ الرحمة کي حضور عليہ الصلٰوة والسلام ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهہ خطاب، وعظ ۽ نصيحت ڪرڻ جي لاءِ حڪم ڏنو ۽ پاڻ جڏهن وعظ جو باقاعده سلسلو شروع ڪيائون تہ ماڻهو سندن وعظ جي مجلسن ۾ ذوق ۽ شوق سان اچڻ، ويهڻ ۽ ٻڌڻ لڳا ۽ ابو الفتوح الاسفر البسيني جو مسئلو خود بخود ختم ٿي ويو. (البداية والنهاية، 198/12)

حضرت غوث اعظم رحمۃ اللہ علیہ جي وعظ ۽ نصيحت ڪرڻ جي جاءِ:

سندن وعظ جي جاءِ بہ سندن مرشد ۽ اُستاد ابو سعيد المُخَرمي جي درسگاهہ هئي جتي شوق سان ٻڌندڙن جو ايترو هجوم ٿيندو ويو جو ان ۾ بار بار توسيع ڪرڻ جي ضرورت محسوس ڪندي توسيع ڪئي وئي سندن اجتماع ۾ سوين (چار سؤ)اهل علم قلم ۽ ڪاغذ کڻي حاضر ٿيندا هئا ۽ سندن علمي نڪتا لکندا هئا. سندن خطاب دوران ماڻهن جو اهو جهانُ هوندو هو جو ڄڻ سڄو بغداد شهر سندن خطاب ۾ اچي وينو آهي. (تاريخ دعوت وعزيمت، 182/1 _ 183)

سندن وعظ جي پويان احساس ڪار فرما:

سندن وعظ، ارشاد ۽ نصيحتن جي پٺيان هي احساس ڪار فرما هو تہ اسلامي ملت زوال جي طرف وڃي رهي آهي جنهن کان بچاءَ جي لاءِ ٻي ڪا قوت عالم اسلام ۾ سرگرم ناهي تہ سندس احساس ان جذبي ۾ تبديل ٿي رهيو هو تہ اسلام جي مرڪز بغداد شريف ۾ ٻيهي گهٽ ۾ گهٽ درد ڀري هڪ صداء بلند ٿئي.

حضرت پيرن جي پير جي خطابات مان هڪ اقتباس:

سندن خطابن مان هڪ خطاب جو هي حصو آهي تہ پاڻ

فرمايائون : حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي دين جو ديوارون، (يتيون) هڪ ٻئي جي پٺيان ڪري رهيون آهن ۽ انهن جا بنياد اکڙي رهيا آهن اي زمين تي رهندڙؤ ! اچو تہ جيڪو ڪري چڪو آهي ان کي مضبوط ڪيون ۽ جيڪو ڪرڻ تي آهي ان کي مضبوط ڪيون اها شيءِ هڪ ڪان پوري نہ ٿيندي اسان سيني کي ملي گڏجي ڪم ڪرڻ گهرجي ۽ اي سج !اي چنڊ ! ۽ اي ڏينهن اوهان سڀ اچو. (تاريخ دعوت و عزيمت، 1/ 200)

وقت جي بادشاهہ جي ناحق فيصلي جي خلاف آواز اٿارڻ :

حاڪمن ۽ اميرن جي لاءِ بہ نيڪيءَ جي امر ڪرڻ جي سلسلي ۾ پيرن جي پير سهڻي وٽ ڪنهن قسم جي گنجائش يا رعايت ڪا نہ هئي. سندن دور جي خليفہ (بادشاهہ) "المقتضي لامرالله" ابو الوفاء يحيىٰ بن سعيد کي قاضي ڪري رکيو حالانڪ اهو "ابن المرجم الظالم" جي لقب سان مشهور هو ان وقت سيدنا غوث اعظم ان وقت جي بادشاهہ جي منبر تي برسر عام مذمت ڪرڻ فرمائي ۽ وعظ جي دوران ان کي مخاطب ٿي فرمايائون تو مسلمانن تي اهڙي شخص کي قاضي ڪري رکيو آهي جيڪو "اظلم الظالمين" (ظالمن ۾ وڏو ظالم آهي) صبحاڻي قيامت جي ڏينهن الله رب العزت کي ڪهڙو جواب ڏيندين جيڪو ارحم الراحمين آهي جڏهن ان خليفي (بادشاهہ) تائين اها ڳالهہ پهتي تہ اهو ڏڪي اٿيو ۽ ان قاضيءَ کي هڪدم لاهي ڇڏيائين. (قلائد الجواهر، ص: 6)

سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة ۽ طريقت ۽ تصوف:

پاڻ فني ۽ اصلاحي پيچيدگين کان هٽي تصوف جو واضح ۽ سَولو اسلوب ڏنو سندن لکيل ڪتاب ان اعتبار سان تصوف ۾ نهايت اهم مقام رکن ٿا پاڻ تصوف جي زبان کي عام فهم بنايائون ۽ تصوف سان وابستگيءَ جا عام دروازا عام ماڻهن جي لاءِ کليل رکيائون پاڻ متصوف، مبلغ جي حيثيت سان چاليهن سالن تائين ماڻهن ۾ وعظ ۽

تلقين جو ڪم ڪندي ثابت ڪيائون تہ تصوف ۽ طريقت تي صرف چُرن ۽ غارن ۾ رهڻ وارن جي نيڪداري ناهي پاڻ تصوف ۾ اهڙين ڳالهين جا سخت مخالف هئا جيڪي غير شرعي هيون پاڻ طريقت کي شريعت سان گڏ ۽ وڏي رستي وانگر کلي راهہ ڏسڻ گهرندا هئا.

منصور حلاج جي باري ۾ خيال :

منصور حلاج جي باري ۾ پاڻ فرمايائون تہ ان جي دور ۾ ڪو اهڙو شخص نہ هو جو سندس هٿ وني ها ۽ ان کي هن ترڪڻ مان ٻاهر ڪڍي ها جيڪڏهن مان ان جي دور ۾ هجي ها تہ کيس ان حالت کان بچايان ها جيڪا ان اختيار ڪئي هئي. (اخبار الاخيار،الشيخ عبد الحق الدهلوي،ص :23)

بيعت ۽ خانقاهي تربيت :

پاڻ بيعت ۽ در گاهہ هلائڻ جو طريقو جيڪو اهل ارشاد ۾ پهريان کان مُرَوَّجُ هو ان کي بہ توجہ جو مرڪز بنايائون ۽ ان ۾ وسعت ۽ تازگي پيدا ڪيائون سندن زندگي مبارڪ ۾ سندن جاري ڪيل طريقه عاليہ قادريہ لکن ماڻهن کي فيض ياب ڪري ڇڏيو هو ۽ سندن وصال شريف کان پوءِ سندن فرزندن، خليفن ۽ قادري خانقاهن جي سلسلي نہ صرف عالم اسلام ۾ اصلاح ۽ ارشاد جي هڪ وسيع تحريڪ جي صورت اختيار ڪئي بلڪ غير مسلمانن ۾ بہ اسلام جي اشاعت جو هڪ مؤثر ترين ذريعو ثابت ٿيو ۽ ان جي ذريعي هزارين يهودي، عيسائي، مجوسي ۽ هندو مسلمان ٿيا.

سيدنا پيرن جي پير جا تجديدي ڪم:

پنجين صدي هجريءَ تائين عالم اسلام ۾ سياسي ۽ فڪري ضعف ۽ اضمحلال پنهنجي عروج کي پهچي چڪو هو. اُموي دور تائين جاهليت جي واپسي ۽ بعد جي دور ۾ قرآن مخلوق آهي، معتزلن

۽ فلسفين جي ملحدانہ ۽ باطنيت جي فتنن اهل اسلام جي خواص ۾ شڪ، الحاد ۽ عوام ۾ عملي جي راهہ روي جو ٻج پوکي ڇڏيو هو ۽ اڳين صدين ۾ بہ اصلاح ڪندڙن تجديدي ڪم ڪيا هئا تڏهن بہ چوٿين صدي هجريءَ جي آخر ۾ ۽ پنجين صدي هہ جي وچ ۾ امام غزالي عليہ الرحمة ۽ سيدنا پيرن جي پير اسلام جا بہ نهايت وڏي پايي جا مُصلح اڀريا امام غزالي جي فڪري تحريڪ سان شڪ ۽ الحاد جي فتنن جو دروازو بند ٿي ويو پر جمهور امت ۾ بي يقيني ۽ بي علمي جي مرض جي علاج جي اڃان ضرورت هئي اهو ڪم اسلامي دنيا جي عظيم ترين هستي سيدنا پيرن جي پير سر انجام ڏنو. ان پنهنجي علم، روحانيت ۽ خطابت سان پنهنجي اصلاحي ڪم کي پوريءَ طرح مؤثر ڪيو.

ولايت جي بادشاهيءَ جو اهم اعلان:

محبوب سبحاني عليہ الرحمة کان ڪرامتن گهڻين ظاهر ٿيڻ تي سيني تاريخ لکندڙن جو اتفاق آهي پر سندس سڀ کان وڏي ڪرامت جنهن جي ڪري پاڻ ولايت جي دنيا جا بادشاهہ مڃيا ويا هي واقعو آهي جو هڪ ڀيري پاڻ پنهنجي مهمان خاني ۾ وعظ ڪري رهيا هيا تہ مٿن ڪشف جي حالت طاري ٿي ۽ پاڻ فرمايائون: ”قَدَمِيْ هٰذِهٖ على رَقَبَةِ كُلّ وَلِيّ لله“ (منهنجو هي قدم الله جي هر ولي جي ڪنڌ تي آهي)ان وقت ان مجلس ۾ عراق جا اڪابر اولياء ۽ علماء موجود هئا سيني اهو ارشاد ٻڌي پنهنجا ڪنڌ جهڪايا ۽ دنيا تي موجود سيني ولين بہ ڪنڌ جهڪايا ۽ اهو سندن اعلان رب العزة جل جلالہ جي طرفان الهام ٿيڻ جي ڪري ڪيو هيائون. (تفسير مظهري، ج : 10، ص : 288)

چشتي سلسلي جي سرواڻ حضرت خواجہ غريب نواز اجميري جو قدم مبارڪ جي اڳيان ڪنڌ جهڪائڻ:

جڏهن غوث اعظم عليہ الرحمة فرمايو تہ: ”منهنجو هي قدم هر

ولي جي ڪنڌ تي آهي تہ انهن ڏينهن ۾ حضرت خواجہ اجميري عليہ الرحمة خراسان جي جبلن ۾ مجاهدن ۽ رياضتن ۾ مشغول هيو پاڻ روحاني طور حضرت پيرن جي پير جو مٿيون فرمان ٻڌي پاڻ پنهنجو ڪنڌ هيٺ ڪندي فرمايائين ”قَدَمَاكَ عَلٰى رَاْسِیْ وَعَيْنِیْ“ اوهان جا قدم منهنجي مٿي ۽ اکين تي آهن) ۽ حضرت پيرن جي پير اهو ٻڌي فرمايو تہ سيد غياث الدين ؒ جي فرزند ڪنڌ جهڪائڻ ۾ اڳرائي ڪئي آهي ان جي ڪري ان کي سندس هندستان ۾ ولايت جي مقام تي فائز ڪيو ويندو.

شيخ صنعان جو انڪار ۽ توبہ:

اصفهان جي هڪ ولي ڪامل جيڪو پيرن جي پير سهڻي جي دور ۾ هو علم ۽ ولايت جي درياء جو تارو ۽ ڪرامتن جو صاحب هو. ان حضرت بادشاہ پير جي ان فرمان کي ٻڌي ڪنڌ نہ جهڪايو تہ ان وقت ئي ان کان ولايت کسجي وئي ۽ ان جي ايمان وڃڻ جو خطرو ٿي ويو نيٺ ان جي هڪ مريد جي عاجزيءَ سان عرض ڪرڻ جي ڪري حضرت بادشاہ پير ان ڏانهن متوجہ ٿي ان کي ڪفر کان بچايو ۽ ان جي توبہ ڪرڻ جي ڪري ان کي وري ولايت جو منصب ڏياريو“.

(اقتباس الانوار)

شاہ ولي الله دهلوي ؒ جي نظر ۾ غوث اعظم ؒ جو مقام:

شاہ صاحب عليہ الرحمة فرمايو آهي تہ :”امت جي وڏن ولين ۾ تڪميل جي راه کان پوءِ جنهن شخص ڪامل ۽ مڪمل طور ان اويسي نسبت جي اصل طرف رجوع ڪري اتي ڪامل استقامت سان قدم رکيو آهي اهو حضرت شيخ عبد القادر جيلاني مُحيُ الدين آهي ۽ ان جي ڪري چون ٿا تہ پاڻ پنهنجي مزار مبارڪ ۾ بہ تصرف ڪن ٿا ۽ شاہ ولي الله عليہ الرحمة ائين بہ فرمايو تہ پاڻ ولايت جي حامل ٽيڻ جو وسيلہ ڪبريٰ ۽ واسطہ عظميٰ آهي“

سيدنا غوث اعظم عليه الرحمة جو حضرت خواجه بهاء الدين بخاري نقشبند عليه الرحمة جي لاءِ ارشاد:

شيخ عبد الله بلخي عليه الرحمة پنهنجي ڪتاب ”خوارق الاحباب في معرفة الاقطاب“ ۾ لکيو آهي ته حضرت پيرن جي پير هڪ مجلس ۾ ارشاد فرمايو ته ڏيڍ سؤ سال (150) بعد ۾ بخاريٰ ۾ بهاء الدين نالي هڪ شخص پيدا ٿيندو جيڪو اسان کان هڪ خاص نسبت جو مستحق ٿيندو. پوءِ جڏهن حضرت خواجه بهاء الدين نقشبند بخاري عليه الرحمة سلوڪ جي ميدان ۾ قدم رکيو ته حضرت خضر جي اشاري سان سيدنا غوث اعظم جي روحانيت ڏانهن متوجه ٿي کين ياد ڪيو ته خواب ۾ سندن فيض وبرڪات سان مستفيض ٿيا ۽ پاڻ هڪ بهترين منقبت چئي هيائون.

حضرت الشيخ عبد الحق محدث دهلوي ﵀ جو ارشاد:

هندستان ۾ حديث جي خدمت ڪندڙ حضرت علامه شيخ عبد الحق محدث دهلوي علية الرحمة ”اخبار الاخيار“ ڪتاب ۾ لکيو آهي ته ”جڏهن حضور عليه الصلوٰة والسلام جي خلافت حضرت علي ڪرم الله وجهه تائين پهتي ان علم ۽ ولايت جي وڻ مان طوبيٰ جي وڻ وانگر بي شمار شاخون نڪتيون جن جا ڪمالات هر طرف هلڻ لڳا ۽ سڄي دنيا حضرت علي ڪرم الله وجهه جي ولايت واري جمال سان روشن ٿي چمڪڻ لڳي خصوصاً حضور عليه الصلوٰة والسلام جي اولاد اطهار حقيقي وراثت جي حڪم ۽ مناسبت سان ذاتي ولايت جو فيض پورو پورو حصو حاصل ڪيو ۽ پنهنجي ذاتي پاڪدامنيءَ جي بناءَ تي معنوي ولايت جو جهنڊو بلند ڪندي ظاهري حڪومت ٻين جي لاءِ ڇڏي ڏني خاندانِ نبوت کان ولايت جو نور ڪڏهن منقطع نه ٿيو ۽ ولايت جي آسمان انهن قطبن کان سواءِ ڪڏهن قرار نه ورتو آهي. انهن مان الله رب العزة جنهن کي گهريو قطب، اقطابِ عالم، غوث بني آدم ۽ جنن ۽ انسانن جي مرجع بنائي مشرق ومغرب ۾ مشهور ۽ معروف

ڪري ڇڏيو ۽ حضرت غوث اعظم کي دين اسلام جو زنده ڪندڙ بنايو. محمدي جمال جيتوڻيڪ سندن اولاد ۾ تابان ۽ روشن آهي مگر محي الدين عبد القادر جيلاني ۾ ان جو رنگ ئي ڪجھ ٻيو آهي جيڪي هر وقت محمدي جمال ۽ محمدي ڪمال جو مظهر اتم آهن."

حضرت مجدد الف ثاني ﵀، امام رباني ﵀ جي نظر ۾ غوث اعظم ﵀ جو مقام:

نقشبندي سلسلي جي سالار حضرت امام سرهندي امام رباني مڪتوبات شريف ۾ جتي ان اهلبيتن امامن کان بعد "قطبيت ڪبرىٰ" جو سهڻي پيرن جي پير سان مخصوص هجڻ بيان ڪيو آهي لکيو آهي ته : هن واٽ ۾ برڪات فيوضات جو حصول ڀلي اهي اقطاب ۽ نجباء هجن سهڻي غوث اعظم ﵁ جي واسطي سان ئي ٿيندو آهي ڇو ته اها مرڪزي حيثيت انهن کي ئي ميسر آهي ان جي ڪري ئي حضرت غوث اعظم عليه الرحمة جن جو شعر آهي

اَفَلَتْ شُمُوْسُ الْاَوَّلِيْنَ وَشَمْسُنَا اَبَدًا عَلٰى اُفُقِ الْعُلٰى لَاتَغْرُبُ

پهرين جا سج لهي ويا ۽ اسان جو سج هميشه بلنديءَ جي چوٽين تي آهي نه لهندو. مطلب ته مون کان اڳين حضرات جي لاءِ ولايت جي دائره جو مرڪز هجڻ جو شرف مقرر وقت جي لاءِ هو مگر منهنجي لاءِ هي مقام ابدي ۽ سرمدي آهي.

علامه آلوسي بغدادي جو ارشاد:

قرآن ڪريم جي تفسير روح المعاني جي مصنف علامه آلوسي بغدادي به امام رباني جو اهو قول آندو آهي ته امام مهدي جي اچڻ تائين قطبيت ڪبرىٰ جو مقام سهڻي غوث اعظم ﵁ جي ذات سان مخصوص آهي.

حضرت شيخ شهاب الدين سهروردي ﵀ جو ارشاد:

شيخ عبد القادر جيلاني طريقت جو بادشاه سجي وجود جهان ۾

صاحب تصرف آهي ڪرامتن ۾ الله تعاليٰ ان کي هميشه واري نعمت سان نوازيو آهي.

حضرت خواجه اجميري عليه الرحمة جو ارشاد:

حضرت خواجه اجميري عليه الرحمة غوث اعظم عليه الرحمة جي شان ۾ فرمايو.

يا غوث معظم نور هديٰ   مختار نبي مختار خدا
سلطان دو عالم قطب عليٰ   حيران ز جلالت ارض وسما

اي وڏا غوث ! هدايت جا نور. نبي ۽ الله جا اختيار ڪيل. ٻنهي جهانن جا بادشاه بلنديءَ جا قطب. اوهان جي جلال واري شان کان زمين ۽ آسمان حيران آهن.

در صدق همه صديق وشي   در عدل وعدالت چون عمري
اي کان حيا عثمان منشي   مانند علي با جودوسخا

سچ ۾ (حضرت) صديق (اڪبر) وانگر آهين عدل ۽ عدالت ۾ (حضرت) عمر وانگر آهين. اي (حضرت) عثمان (قرآن جي ڪاتب) وانگر حياء جي کاڻ ۽ حضرت علي وانگر جود ۽ سخا جو صاحب آهين. (رضي الله)

حضرت خواجه قطب الدين بختيار ڪاڪي رحمة الله عليه جو ارشاد:

قبله اهل صفا حضرت غوث الثقلين
دستگير همه جا غوث الثقلين
خاک پاء تو بود روشني اهل نظر
ديده را بخش ضياء غوث الثقلين

اهل صفا جو قبله جنن ۽ انسانن جو غوث آهي هرجاءِ تي دستگير جنن ۽ انسانن جو غوث آهي. اوهان جي قدم (مبارڪ) جي مٽي اهل نظر جي روشني آهي. اکين کي روشني عطا ڪر (اي) جنن ۽ انسانن جا غوث.

شيخ عبد الحق محدث دهلوي جو ارشاد:

غوث اعظم دليل راه يقين   بـه يقين رهبر اكابر دين
اوست در جملة اولياء ممتاز   چون پيغمبر در انبياء ممتاز

غوث اعظم يقين جي واٽ آهي يقين سان دين جي اڪابر جو رهبر آهي اهو ولين ۾ ائين برگزيده آهي جيئن حضور عليہ الصلٰوة والسلام نبين عليهم الصلٰوة والسلام ۾ برگزيده آهي.

اكابر علماء ديوبند جي مرشد الحاج امداد الله مهاجر مكي جو فرمان:

خداوندا بحق شاه جيلان   محي الدين غوث و قطب دوران
بكن خالي مرا از هر خيالي   وليكن آنكه زو پيدا است حالي

اي الله !جيلان واري بادشاهہ، دين کي زنده ڪندڙ غوث ۽ وقت جي قطب جي صدقي مون کي هر خيال کان خالي ڪر مگر جنهن خيال کان حال (روحاني ڪيفيت) پيدا ٿئي. (اهو برقرار رهي)

حضرت غوث بهاء الحق زكريا ملتاني عليہ الرحمة جو ارشاد:

گويم ز كمال تو چه غوث الثقلينا
محبوب خدا ابن حسن آل حسينا
سر در قدمت جمله نهادند بگفتند
تَالله لَقَدْ اٰثَرَكَ الله عَلَيْنَا
ما عاجز وحيران بما نديم بگر داب
لَا مُخَلِّصَ اِلَّا بِكَ بِالله لَدَيْنَا
ماتشنه چو ماهي دردست تو فتاد
اي ابرِ كرم بار تو بشتاب الَيـنَا

اوهان جي ڪمال جو اي ثقلين (جنن ۽ انسانن) جا غوث مان ڇا

چوان؟ الله جا محبوب ! (حضرت) حسن جا فرزند !(حضرت) حسين جي آل. سيني(ولين) اوهان جي قدمن ۾ ڪنڌ رکي فرمايو تہ الله جو قسم الله اوهان کي اسان تي برگزيده بنايو آهي. اسين (حقيقت جي) ڪُنَ ۾ عاجز ءِ حيران رهيا آهيون الله جو قسم اوهان ڪان سواءِ اسان وٽ چوتڪاري جي ڳلي ناهي. اسين مچيءَ وانگر اجايل ميدان ۾ پيا آهيون اي ڪرم جا وسندڙ ڪڪر تون تڪڙو اسان ڏانهن اچ.

علامہ ابن تيميہ جو قول:

”علامہ مذڪور فرمايو آهي تہ شيخ عبد القادر جيلاني (عليه الرحمة) جون ڪرامتون تواتر جي درجي تي پهتل آهن جنهن جو انڪار ممڪن ئي ناهي“.

سنڌ جي سونهن حضرت شاه عبد اللطيف ڀٽائي ؒ جو ارشاد:

پير منهنجا پادشاه جيلاني جليل
دادلا درگاهہ جا خاوند جا خليل
حسني هيٺو آهيان واهر ٿيم وسيل
داتا منهنجي دل کي ڏي دلاسا دليل
ذلت ڪيس ذليل رس بادشاهہ بغداد جا

2

ميران شاه مدد ڪر، دانهن سڻي دادي
آهين عبداللطيف جو حسني تون هادي
بادشاهہ بغدادي ڪر ڪا ماڙ مريد تي

مون عاجز گنهگار بدڪار بہ سندن شان ۾ منقبتون چيون آهن جي منهنجي شعرن جي ”مجموعة الاشعار“ جي تنهي حصن ۾ ڇپيل آهن. انهن مان هڪڙي منقبت هيءَ آهي.

منقبت

ٿلهہ :

غوث الوريٰ جو ٻڌ تون اڄ شان کولي کولي
دل سان ڪيان ٿو دلبر هي بيان کولي کولي

زنده ڪيو نبي جو جنھن دين دلربا هو
هو پيار ساڻ پڙهندو قرآن کولي کولي

دنيا جي لالچن کان خالي رهيو خدارا
خيرات ڪيائين سارو سامان کولي کولي

ڪافر بہ ڪلما پڙهندا هئا هٿ اندر ڏئي هٿ
ڳائيندا سڀ سندن هئا احسان کولي کولي

بي دين لک بنايا هئا ديندار دلبر
سيني کي فيض ڏيندو هو جوان کولي کولي

ادريس نقشبندي ۽ قادري بہ آهي
هي ”ڏاهري“ ڪري ٿو اعلان کولي کولي

بسم الله الرحمن الرحيم

القسم الاول فی الفقہ

پهريون قسم فقہ (جي علم) ۾

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله على نعمائه والصلوٰة والسلام على سيد انبيائه وعلى آله
واحبائه: اما بعد:

اسان جي غوث اعظم، عرب ۽ عجم جي سند، جنن ۽ انسانن جي لاءِ نور، ڀلن ٻانهن جي قطب، سنت کي زنده ڪندڙ ابو محمد عبد القادر الحسني الحسيني الجيلاني قدس الله سره العالي شال الله عزوجل ان جون برڪتون ان تي نازل فرمائي جنهن سندس بلند راز جي اقتداء ڪئي فرمايو: سڀ ساراهہ ان الله جي لاءِ ثابت آهي جنهن جي حمد ڪرڻ سان هر ڪتاب شروع ڪيو ويندو آهي ۽ ان جي ذڪر سان هر خطاب جي ابتداء ڪئي ويندي آهي. ۽ ان جي حمد ڪرڻ سان ثواب ۽ بدلي ملڻ واري جاءِ (جنت ۾) نعمتن ماڻڻ وارا نعمتون ماڻيندا آهن ۽ ان جي (پاڪ) نالي سان هر مرض کان شفا ملندي آهي ۽ ان سان هر شدت ۽ مصيبت دفع ٿيندي آهي. ان پاڪ ذات ڏانهن تڪليف ۽ ڏک، خوشيءَ ۽ غميءَ ۾ زاريءَ ۽ دعا سان هٿ کنيا وڃن ٿا ۽ اهو سيني آوازن جو جيڪي خطاب جي نمونن ۽ مختلف ٻولين سان ڪيا وڃن ٿا ٻڌندڙ آهي ۽ پريشان ٿيندڙ جي دعا بہ اهو قبول ڪندڙ آهي پوءِ ان جي لاءِ ئي ان جي عطا ڪيل نعمتن ۽ مهربانين تي حمد آهي ۽ ان جي لاءِ عطا ۽ انعامات ۽ صحبت ۽ هدايت ڏيڻ تي شڪر آهي ۽ ان جي پياري رسول ۽ برگزيزيده (نبي) تي صلوٰتون آهن جنهن سان ٻانهن کي گمراهيءَ کان هدايت ڪيائين يعني حضرت محمد ﷺ ۽ ان جي اولاد ۽ ان جي اصحاب ۽ ان جي (نبوت ۾) ڀائرن مرسلين ۽ مقرب ملائڪن تي (بہ صلوٰتون آهن) ۽ (الله انهن تي) گهڻو سلام موڪليو آهي.

اما بعد! پوءِ ڄاڻڻ گهرجي تہ: مون کان منهنجي صحبت ڪندڙن مان ڪجهہ صاحبن هن ڪتاب لکڻ جو مطالبو ڪيو جو انهن کي (منهنجي طرفان) حق ۽ صواب تائين پهچڻ جو سهڻو گمان هو ۽ قولن ۽ فعلن ۾ (غلطي کان) بچائيندڙ الله آهي ۽ اهو ئي ضميرن ۽ نيتن (جي اخلاص) کان باخبر آهي ۽ اهو ئي ارادي ڪيل ڪم کي آسان ڪرڻ سان فضل ۽ انعام ڪندڙ آهي ۽ ان عزوجل کي ئي قلبن جي رياء ۽ منافقيءَ کان پاڪ ڪرڻ ۽ براين کي نيڪين سان تبديل ڪرڻ جي لاءِ التجا آهي.

بلاشڪ اهو گناهہ ۽ برايون بخشيندڙ ۽ ٻانهن جي توبہ قبول ڪندڙ آهي. ۽ جڏهن مون انهن کي شرعي آداب، فرضن، سنتن ۽ هيئتن جي ڄاڻ رکڻ ۽ صانع (الله عزوجل) کي نشانين ۽ علامتن سان سڃاڻڻ جي لاءِ رغبت ۾ سچو ڏٺو ۽ ان کان پوءِ جن مجلسن ۾ قرآن ۽ نبوي الفاظ (حديثون) پڙهيون وڃن ٿيون انهن مان نصيحت وٺڻ ۽ صالحن جي اخلاق کي ڄاڻڻ جن جو اسين وچ ڪتاب ۾ ذڪر ڪندي لنگهنداسون انهن جي سڃاڻ تانت اها ڳالهہ ان جي لاءِ الله عزوجل جي رستي ڏانهن سلوڪ ۽ امرن جي ادا ڪرڻ ۽ منع ڪيلن ڪمن کي ڇڏڻ ۾ ان جي مددگار هجي ۽ مون ان جي نيت کي جيڪا منهنجي اڳيان غيب مان کلي بيٺي سچو لڌو تہ مون سندس ڳالهہ کي مڃيو پوءِ ثواب طلب ڪرڻ جي لاءِ سندرو ٻڌي جلدي سان ڪم ڪرڻ شروع ڪيم ۽ ان سان صواب لاءِ رهنمائي ڪندڙ الله تعالىٰ جي توفيق سان هن ڪتاب کي پوري ڪرڻ تائين قيامت جي ڏينهن ڇوٽڪاري جي اميد رکندڙ آهيان ۽ مون هن جو نالو "الغنية لطالبی طريق الحق" (حق جي واٽ طلب ڪندڙن جي لاءِ ڪفايت ڪندڙ) رکيو آهي.

باب پهريون

هاڻي شروعات ڪندي چئون ٿا تہ: جيڪو دين اسلام ۾ داخل ٿيڻ جو ارادو ڪري ان تي اول واجب آهي تہ شهادت جا ڪلما "لَآاِلٰهَ اِلَّا اللّٰه مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰه" پڙهي اسلام کان سواء ٻين سڀني دينن کان بيزار ٿئي ۽ پنهنجي دل سان الله جي وحدانيت جو عقيدو رکي جيئن انشاء الله تعالیٰ جلد بيان ڪنداسون. ڇو تہ اسلام ئي الله تعالیٰ وٽ پسند ڪيل دين آهي الله عزوجل جو فرمان آهي: "اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰه الْاِسْلَامِ " (سورة العمران، آيت : 19) بلاشڪ الله وٽ (پسند ڪيل) دين اسلام آهي ۽ الله عزوجل جو هي فرمان بہ آهي "وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْناً فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنه " (سورة ال عمران، آيت: 85)(۽ جيڪو اسلام کان سواءِ ٻيو ڪو دين طلب ڪندو تہ اهو ان کان هرگز قبول نہ ڪيو ويندو) ۽ جنهن اهو قبول ڪيو تہ اهو اسلام ۾ داخل ٿيو ۽ ان جي سر ۽ اولاد جو قتل ڪرڻ ۽ مال ملڪيت کي غنيمت بنائڻ بہ حرام آهي ۽ ان کان اڳي جيڪا الله عزوجل جي حق ۾ ڪوتاهي ٿي هوندي اها بہ ڪيس بخش ڪئي ويندي. الله عزوجل جو فرمان آهي : "قُلْ لِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ يَّنْتَهُوْا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ" (سورة الانفال، آيت: 38) (اي محبوب عليہ الصلوٰة والسلام! انهن کي فرماء جن ڪفر ڪيو تہ جيڪڏهن ڪفر کان رڪجندا تہ کين اڳيون ڪفر ڪيل بخش ڪيو ويندو) ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جو بہ ارشاد آهي :

"اُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسِ حَتّٰى يَقُوْلُوْا لَااِلٰهَ اِلَّا الله، فَأَذَا قَالُوْا : لَا اِلٰهَ اِلَّا الله عَصِمُوْا مِنِّىْ دِمَآئَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ اِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى الله " (صحيح البخاری، 13/1. ومسلم، باب الايمان، رقم الحديث: 36،34)

مان ان ڳالهہ جو امر ڪيو ويو آهيان تہ ماڻهن سان تيسيتائين جنگ ڪيان تان جو لَااِلٰهَ اِلَّا الله چون ۽ جڏهن اهو (ڪلمہ) چوندا تہ مون کان پنهنجا رت ۽ مال بچائيندا. مگر جيڪڏهن انهن ۾ (ڪنهن

جو ڪو) حق هوندو (تہ اهو ورتو ويندو) ۽ انهن جو حساب الله تعاليٰ وٽ آهي. ۽ حضور ﷺ جن بہ فرمايو آهي : "اَلْاِسْلَامُ يُجِبُّ مَا قَبْلَهٗ" (احمد، 199/4. دلائل النبوة، 351 / 4) "اسلام اڳيان گناهہ ميٽي ٿو ڇڏي". ان شهادت واري ڪلمہ کان پوءِ ان تي اسلام قبول ڪرڻ جي ڪري غسل ڪرڻ واجب ٿو ٿئي.

(1) اهو حڪم هن حديث مبارڪ جي ڪري آهي : "اَلْاِسْلَامُ اَنْ تَشْهَدَ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللهِ" "اسلام هي آهي تہ تون شاهدي ڏين تہ: هڪ الله کان سواءِ ڪو بہ معبود برحق ناهي ۽ بيشڪ محمد الله جو رسول آهي". (رواه مسلم، كتاب الايمان، رقم الحديث: 1. وابو داؤد، رقم الحديث: 4695. واحمد (51/1)

روايت ۾ آهي تہ "ثمامہ بن عسال ۽ قيس بن عاصم "جڏهن اسلام قبول ڪيو تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن انهن کي غسل ڪرڻ جو حڪم فرمايو. (احمد، 345/2) ۽ هڪ روايت ۾ آهي تہ پاڻ فرمايائون : "اَلْقِ عَنْكَ شَعْرَ الْكُفْرِ وَاغْتَسِلْ" (ابو داؤد، 356) "پاڻ کان ڪفر وارا وار اڇلائي غسل ڪر". ان کان پوءِ ان تي نماز واجب ٿئي ٿي. ڇو تہ ايمان قول ۽ عمل جو نالو آهي. قول دعويٰ آهي ۽ عمل ان جا شاهد آهن ۽ قول صورت آهي ۽ عمل ان جو روح آهي.

نماز جا شرائط : نماز جا (ان جي شروع ڪرڻ کان) اڳ ۾ شرط آهن. (1) پاڻيءَ سان پاڪائي ڪرڻ ۽ پاڻي جي ميسر نہ ٿيڻ جي صورت ۾ تيمم ڪرڻ (2) پاڪ ڪپڙي سان بدن ڍڪڻ (3) جنهن زمين تي نماز پڙهي ٿو ان جو پاڪ هجڻ (4) قبلہ جي سامهون ٿي بيهڻ (5) نيت ڪرڻ (6) ۽ وقت جو هجڻ ۽ پاڪائي جي لاءِ بہ ڏهہ ڳالهيون ڪرڻيون آهن. (1) نيت ڪرڻ اها هيئن آهي جو پاڪائيءَ ۾ بي وضو هجڻ کي ختم ڪرڻ جو ارادو ڪري ۽ جيڪڏهن تيمم ٿو ڪري تہ ان سان نماز کي جائز ٿيڻ جي نيت ڪري ڇو تہ تيمم عارضي پاڪائي آهي ۽ ان جي جاءِ دل آهي (جو دل سان ئي ان جو ارادو ڪيو ويندو آهي) ۽ جيڪڏهن دل جي نيت سان گڏ زبان سان الفاظ چيائين تہ وڌيڪ افضل آهي ۽ جيڪڏهن صرف دل ۾ نيت ڪيائين تہ بہ جائز

تي ويندو. (2) ان کان پوءِ بسم الله الرحمٰن الرحيم پڙهڻ ۽ اهو هي آهي جو وضوءَ لاءِ پاڻي هٿ ۾ کڻڻ وقت الله کي ياد ڪري (3) ان کان پوءِ گرڙيون ڪرڻ ۽ اهو وات ۾ پاڻيءَ کي ڦيرائي ٻاهر ڪڍي ڇڏڻ آهي (4) ان کان پوءِ نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ. اهڙي نموني جو نڪ جا اندريان ٻاهريان ٻئي پاسا ڌوپي صاف ٿي وڃن (5) ان کان پوءِ منهن ڌوئڻ ۽ ان جي حد مٿي جي وارن جي ڄمڻ واري جاءِ کان وٺي ٻن ڄاڙين ۽ ڪاڏيءَ جي هيٺ تائين ڊيگهه ۾ ۽ هڪ ڪن کان ٻئي ڪن تائين ويڪر ۾ آهي (6) ان کان پوءِ هٿن جو نونئين سميت ڌوئڻ (7) ان کان پوءِ مٿي جي مک ڪرڻ ۽ ان جو طريقو هي آهي ته پاڻيءَ ۾ هٿ وجهي (يا هٿن تي پاڻي هاري) پوءِ ٻئي هٿ فارغ ڪري مٿي جي اڳئين حصي تي رکي ڪياڙيءَ ڏانهن ڇڪي ۽ وري انهن کي واپس ورائي ساڳيءَ جاءِ تي پهچائي جتان شروع ڪيو هيائين ۽ ٻئي آڱوٺا ڪنن جي سوراخن ۾ وجهي پوءِ انهن سان ڪنن جي ٻاهرين حصن جي مک ڪري (8) ان کان پوءِ پيرن کي پيڏين (ڳرين) تائين ڌوئڻ ۽ پيڏيون اهي ٻه ڪڙا ٽينڊڙ هڏا آهن جيڪي پيرن جي تنگن سان ملندڙ حصن ۾ هوندا آهن ۽ اهو هڪ هڪ پيرو ڌوئڻ (فرض آهي). (9) عضون کي ان ترتيب سان ڌوئڻ جيڪا قرآن ڪريم ۾ آيل آهي. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي: "يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا وُجُوْهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوْا بِرُءُوْسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ" (سورة المائدة، آيت: 6) "اي ايمان وارا جڏهن نماز لاءِ اٿو (ارادو ڪيو ته) پوءِ پنهنجا منهن ۽ پنهنجا هٿ نونئين سميت ڌوءُ ۽ پنهنجن مٿن جي مک ڪيو ۽ پنهنجا پير پيڏين (ڳرين) تائين ڌوءُ" (10) عضون کي اهڙي نموني ڌوئڻ جو پهرئين جي سڪڻ کان اڳ ۾ ٻيو ڌوپي وڃي.

سنتون: وضوءَ ۾ ڏهه سنتون آهن. (1) پاڻيءَ جي ٿانو ۾ هٿ وجهڻ کان پهريان هٿ ڌوئڻ (2) ڏندڻ ڏيڻ (3) گرڙين ۾ مبالغو ڪرڻ (گهڻو پاڻي استعمال ڪرڻ) (4) روزيدار ناهي ته نڪ ۾ گهڻو پاڻي ڏيڻ (5) ڏاڙهيءَ ۾ آڱريون رجهي ان جي سؤ ڪرڻ، (آڱريون هلائڻ) (6) اکين

جي اندرئين حصي (تنري) وغيره کي ڌوئڻ (7) سڄي ڪان شروع ڪرڻ ۽ ڪنن جي لاءِ نئون پاڻي کڻڻ (8) ڪنڌ جي مک ڪرڻ (9) هٿن جي آڱرين کي هڪ ٻئي ۾ داخل ڪري ان کي سؤ ڪرڻ. هٿن جي آڱرين کي پيرن جي آڱرين ۾ وجهي ان جي سؤ ڪرڻ (10) هڪ هڪ عضوو ٻيو ڀيرو ۽ ٽيون ڀيرو ڌوئڻ.

تيمم: تيمم جو طريقو هي آهي ته ٻئي هٿ پاڪ مٽيءَ تي اهڙي طرح هڻي جو ان جو غبار هٿن کي چنبڙي ۽ ان سان فرض نماز جي جائز ٿيڻ جي لاءِ بسم الله پڙهندي نيت ڪندو هڪ ڌڪ هڻي آڱريون ويڪريون کليل رکندو پوءِ انهن جي اندرئين حصي سان منهن جي مسح (مک) ڪندو ۽ ان جي پٺين سان وري هٿن جي اندرين حصن سان مسح ڪندو.

وڏي پاڪائي: وڏي پاڪائي يعني غسل ڪرڻ ان جو بيان آداب الخلاء ۾ بيان ڪنداسون.

نماز ۾ ڪپڙو ڍڪڻ: ان ۾ ضروري آهي ته ڪپڙو پاڪ ۽ ايترو وڏو هجي جو اگهڙ ۽ ڪلها ڍڪي بيهي ۽ خالص ريشم کانسواءِ هر قسم جو ڪپڙو ڍڪڻ جائز آهي. پر خالص ريشم پائڻ جي ڪري نماز نه ٿيندي ڀلي ڌوتل، پاڪ ۽ صاف هجي. اهڙي طرح غصب ڪيل ڪپڙي ۾ به ناهي ۽ زمين جو ٽڪرو جنهن ۾ بيهي **نماز** پڙهي ٿو اهو به سڀني نجاستن، پليدين کان پاڪ هجي پر جيڪڏهن زمين تي لڳل گندگي سڪي وئي ۽ هوا تي اڏامي وئي يا سج جي شعائن سان ختم ٿي وئي ۽ ان تي پاڪ ڪپڙو وڇائي نماز پڙهيائين ته جائز آهي. (امام محمد کان ٻن روايتن مان آيل) هڪ روايت مطابق ۽ غصب ٿيل ڪپڙي جي متعلق به ٻه روايتون آيل آهن. هڪ ضعيف روايت مطابق ان ۾ نماز جائز آهي.

قبلي کي سامهون ٿي بيهڻ: ان جي لاءِ هي حڪم آهي ته بيت الله شريف کي صفا سامهون ٿي بيهي جيڪو مڪه مڪرمه ۾ مسجد حرام ۾ نماز پڙهي ٿو يا ڪنهن ويجهي حصي ۾ نماز پڙهي ٿو ۽

جيڪڏهن بيت الله شريف کان پري آهي تہ ڪوشش سان جاچ ڪري بيت الله شريف واري طرف ڏانهن منهن ڪري ۽ پنهنجي وس آهر شاهدن وغيرهم کان پڇي صحيح قبلي جو رخ مقرر ڪري ان ڏانهن منهن ڪري نماز پڙهي. اهڙي طرح قبلي معلوم ڪرڻ جي ٻين ذريعن تارن وغيرها سان بہ تعين ڪري سگهي ٿو.

نيت ڪرڻ: ان جي جاءِ دل آهي ۽ نيت هيءَ آهي تہ نماز پڙهندڙ عقيدو رکي تہ جيڪا نماز الله عزوجل ان تي فرض ڪئي آهي. اها بعينها ادا ڪري رهيو آهي ۽ ان جو امر ڪنهن کي ڏيارڻ ۽ ٻڌائڻ کان سواءِ پورو ڪري رهيو آهي. ان کان پوءِ ان کان فارغ ٿيڻ تائين دل کي حاضر رکي. حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت ۾ آهي تہ پاڻ ام المؤمنين عائشہ ﵂ عنها کي فرمايائون: "لَيُسَ لَكِ مِنَ الصَّلٰوةِ اِلَّا مَا حَضَرَفيهِ قَلُبُكِ" (بنحوه احمد 4/419. الاتحاف 3/116) "تنهنجي لاءِ نماز مان صرف اهو آهي جنهن ۾ تنهنجي دل حاضر رهي".

وقت جو هجڻ :جڏهن يقين سان يا غالب گمان سان پڪ ٿي وڃي تہ وقت آيو آهي يلي ڪڪر يا جهڙ هجي تہ غالب گمان سان وقت معلوم ڪري نماز پڙهي ويندي.

بانگ: وقت اچڻ تي بانگ ڏني ويندي ۽ بانگ جا الفاظ مشهور آهن ۽ (سنتن جي ادا ڪرڻ کان پوءِ) **اقامت (تڪبير)** چئي ويندي. ان جا الفاظ بہ مشهور آهن.

نماز ۾داخل ٿيڻ: جڏهن مذڪور ڳالهيون پوريون ٿين تہ الله اڪبر چئي نماز شروع ڪري ان جي بجاءِ ٻيو ڪو تعظيم جو لفظ (حنبلي فقہ جي مطابق) چوڻ جائز ناهي ۽ نماز ۾ شروع ٿيڻ کان پوءِ ان جا ڪي ارڪان آهن تہ ڪي واجب ڪي سنتون آهن تہ ڪي مستحب.

نماز جا ارڪان: (حنبلي فقہ جي مطابق) نماز جا ارڪان پندرهن (15)آهن. (1) بيهي نماز پڙهڻ (2) تڪبير تحريم (3) الحمد جو پڙهڻ (4) رڪوع (5) ان ۾ اطمينان (6) سجدو ڪرڻ (7) ان ۾ اطمينان ڪرڻ (8) اعتدال ڪرڻ ۽ ان ۾ بہ اطمينان (9) سجدو ڪرڻ (10) ان ۾

اطمينان ڪرڻ (11) ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ (12) ان ۾ اطمينان ڪرڻ (13) پوئين التحيات ۾ ويهڻ (14) التحيات پڙهڻ (15) نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جي مٿان درود پڙهڻ.

واجب: نماز ۾ شروع ٿيڻ کان پوءِ 9 واجب آهن. (1) تڪبير تحريمہ کان سواءِ تڪبيرون چوڻ (2) نماز ۾ رڪوع کان مٿي اٿڻ مهل سَمِعَ الله لِمَنْ حَمِدَهٗ چوڻ (3) جماعتيءَ جو رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ چوڻ (4) رڪوع ۾ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيْمِ چوڻ (5) سجدي ۾ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْاَعلیٰ چوڻ (6) ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ مهل رَبَّ اغفر لی چوڻ (7) پهريون التحيات پڙهڻ (8) ان ۾ ويهڻ (9) سلام مان نماز جي نڪرڻ جي نيت ڪرڻ.

سنتون: نماز ۾ سنتون چوڏهن آهن. (1) ثنا پڙهڻ (2) اعوذ پڙهڻ (3) بسم الله پڙهڻ (4) آمين چوڻ (5) سورت پڙهڻ (6) الحمد کان پوءِ "مِلْاءَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ" چوڻ (7) رڪوع ۾ هڪ ڀيري سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيْمِ کان وڌيڪ (3 -5 - 7 ڀيرا) اها تسبيح پڙهڻ (8) سجده ۾ ائين پڙهڻ (9) رَبِّ اغْفِرْلِيْ چوڻ (10) (۽ امام احمد بن حنبل کان آيل) ٻن روايتن مان هڪ روايت موجب نڪ بہ سجدي ۾ رکڻ (11) ٻن سجدن کانپوءِ (مذڪور امام جي قول مطابق) راحت وٺڻ لاءِ ٿورو ويهڻ (12) چئن شين کان الله تعالیٰ جي پناه وٺڻ. هن طرح چوي : اَعُوْذُ بِاللهِ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيْحِ الدَّجَّالِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ (مان جهنم جي عذاب، قبر جي عذاب، مسيح دجال جي فتني ۽ زندگي ۽ موت (يا جيئرن ۽ مئلن) جي فتني کان الله عزوجل سان پناه ٿو وٺان) ۽ جيڪي حديثن ۾ دعائون آيون آهن (13) پوئين التحيات ۾ حضور عليہ الصلوٰة والسلام تي درود پڙهڻ کان اهي پڙهڻ (14) وتر ۾ دعا قنوت.

نماز جون هيئتون: نماز ۾ جيڪو ٿئي ٿو ان کي نماز جي هيئت چيو ويندو آهي. تڪبير وقت هٿ کڻڻ ان کڻڻ کان پوءِ هٿ هيٺ ڇڏي ڏي (2) سجو هٿ کبي جي مٿان ڪري دن جي مٿان رکي (3) رڪوع ۾ هٿ گوڏن تي رکڻ (4) وڏي آواز سان قرآت واري نماز ۾ قرآت وڏي آواز سان ڪرڻ (5) آمين چوڻ (6) هوريان قرآت وارين نماز ۾

قرآت هوريان ڪرڻ (7) آمين بہ آهستي چوڻ (8) رڪوع ۾ پٺي صفا سڌي ڪرڻ (9) پنهنجين ٻانهن جا ڏورا ٻغلن کان پري رکڻ (10) سجده ۾ اچڻ لاءِ گوڏا کوڙڻ سان شروعات ڪرڻ (11) ان کان پوءِ سجده ۾ اچڻ (12) سجده دوران پيٽ کي رانن کان پري رکڻ ۽ رانن کي پنين کان پري رکڻ (13) سجده ۾ گوڏا هڪ ٻئي سان نہ ملائڻ (14) سجده ۾ بہ ڪلهن جي برابر هٿ رکڻ (15) ٻنهي سجدن جي وچ ۾ (التحيات) ۾ ويهڻ وانگر پير وڇائڻ (16)پهريون التحيات پڙهڻ (17) ٻيءَ رڪعت ۾ پلٽ پيچي ويهڻ (18) سڄو هٿ سڄي ران تي رکي اشاره جي لاءِ آڱوٺي ۽ آڱر جو گول ناهڻ (19) کٻو هٿ کٻي ران تي رکڻ. جيڪڏهن نماز جو ڪو رڪوع عمداً يا سهواً ڇڏيائين تہ نماز باطل ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن ڪو واجب ويسر ۾ ڇڏي ڏنائين تہ سهو جو سجدو ڏيندو. پر جيڪڏهن واجب بہ ڄاڻي واڻي ڇڏيائين تہ نماز باطل ٿيندي ۽ جيڪڏهن نماز جي ڪا سنت يا هيئت ادا نہ ڪيائين تہ نماز باطل بہ نہ ٿيندي ۽ سهو جو سجدو بہ نہ ڏيندو.

ڪتاب الزڪواة

(زڪواة ڏيڻ بہ فرض آهي) جيڪڏهن ڪنهن وٽ زڪوٰة جيترو مال آهي تہ شرطن جي موجود هجڻ سان اهو زڪوٰة ادا ڪري. زڪوٰة ۾ ڪڍيل مال انهن اٺن ئي حصن ۾ ورهائي ڏيندو جيڪي قرآن ڪريم ۾ مذڪور آهن. (1) فقراء. (فقير) جيڪي پنهنجي پيٽ قوت جا بہ مالڪ ناهن (2) مسڪين. جن وٽ هڪ وقت پيٽ گذر جيترو قوت آهي وڌيڪ ناهي. (3) حڪومت جي طرفان زڪوٰة وصول ڪرڻ جي لاءِ مقرر ڪيل آفيسر (عامل) هي ماڻهن کان زڪوٰة وٺي سنڀالي وقت جي حاڪم وٽ جمع ڪندا آهن. انهن جو خرچ بہ ان زڪوٰة جي مال مان ادا ڪيو ويندو. (4) مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوْبِ. جن کي زڪوٰة مان پئسا ڏئي انهن جون دليون دين جي محبت ۾ مالا مال ڪيون وينديون آهن. (5)

ٻانهن آزاد ڪرڻ ۾. جن ٻانهن کي سردارن چيو هجي تہ هيترا پئسا ڏيو تہ توهان آزاد آهيو انهن کي آزاد ٿيڻ جي لاءِ زڪوٰة مان پئسا ڏيڻ جائز آهن. هڪ روايت موجب جيڪڏهن پنهنجي زڪوٰة جي مال مان ٻانهو خريد ڪري آزاد ڪيائين تہ بہ جائز آهي. (6) قرضين کي قرض لاهڻ جي لاءِ. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ تي قرض آهي ۽ قرض لاهڻ جي طاقت نہ ٿو رکي تہ ان کي قرض لاهڻ جي لاءِ زڪوٰة ڏيڻ جائز آهي. (7) في سبيل الله جهاد ڪندڙ. جيڪي دنيوي ڪاروبار ۽ روزگار ڪمائڻ جا ذريعا ڇڏي الله عزوجل جي واٽ ۾ جهاد ۾ مصروف آهن. انهن کي بہ زڪوٰة ڏيڻ جائز آهي ڀلي ڪٽي شاهوڪار هجن. (8) مسافر. جيڪو وطن کان سفر جي پنڌ تي آهي ۽ ان وٽ هاڻي سفر جي دوران خرچ ڪرڻ جي لاءِ ڪجهہ بہ نہ بچيو آهي تہ ان کي زڪوٰة ڏيڻ جائز آهي. جڏهن ڪو فرضي زڪوٰة ڏئي چڪو آهي تہ بہ ان جي لاءِ مستحب آهي تہ رات ۽ ڏينهن نفلي خيرات بہ ڏيندو رهي خصوصاً برڪت وارن مهينن، رجب، شعبان، رمضان، عيدن جي ڏينهن ۽ ڏڪار ۽ تنگيءَ جي حالات ۾ تانت ان جي صدقي جسم، مال ۽ اهل ۾ عافيت سان خوش رهي.

فطره

جڏهن پنهنجي ۽ پنهنجي عيال جي قوت کان وڌيڪ مال بچت ۾ اٿس تہ عيد جي رات يا عيد جي ڏينهن پنهنجي سر، زال، ٻانهي، اولاد جو فطرو ڏي. ان شرط سان جو اهي سندس سنڀال جي هيٺان هجن. فطرة هڪ ٽوپو آهي. ڪارڪون يا ڪشمش يا جَو يا انهن ٻنهي جو اٽو يا ستو ۽ پنير جو بہ صحيح مذهب مطابق اهو حڪم آهي. پوءِ جيڪڏهن اهي قسم موجود نہ آهن تہ شهر ۾ هلندڙ غذا جي ڪنهن بہ قسم مان چانور، جوئر يا ٻاجهري وغيره مان فطرو ڏئي ڇڏي.

كتاب الصيام

روزن جو بحث: جڏهن رمضان شريف مهيني جو چنڊ بيهي تہ مسلمان تي واجب آهي تہ روزا رکي ڇو تہ الله تعالىٰ جو فرمان آهي: "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ" (سورة البقرة آيت: 185) (جيڪو اوهان مان ان مهيني ۾ موجود هجي تہ ان ۾ روزا رکي) مطلب تہ جڏهن رمضان شريف جو اچڻ، چنڊ ڏسڻ يا شرعي شاهدي ملڻ يا شعبان مهيني جون ٽيهه تاريخون پوريون ٿيڻ سان ثابت ٿئي تہ رات جو جنهن بہ وقت گهري روزي جي نيت ڪري. نيت ۾ چوندو تہ صبحاڻي واري ڏينهن ۾ روزي رکڻ جي نيت ڪيان ٿو ۽ مهيني جي پوري ٿيڻ تائين هر رات اها نيت ڪندو رهندو ۽ جڏهن صبح ٿئي تہ هاڻي ان تي کائڻ، پيئڻ ۽ گهر واري سان صحبت ڪرڻ کان رڪجڻ واجب ٿي ويو بلڪ ڪا بہ شيءِ ڪنهن بہ ذريعي پيٽ ۾ نہ پهچي ۽ ڪو اهڙو طريقو اختيار نہ ڪندو جنهن سان کيس قيءِ اچي يا سندس وجود مان مني نڪري ۽ جيڪڏهن انهن ڳالهين مان ڪنهن جي بہ مخالفت ڪيائين تہ سندس روزو باطل ٿي ويندو ۽ جيڪڏهن روزي جي حالت ۾ جماع ڪري وڌائين تہ ڪفارت بہ ڏيندو ۽ ڪفارت ۾ مومن ۽ عيب کان سالم ٻانهو آزاد ڪندو ۽ جيڪڏهن اها طاقت نہ اٿس تہ بہ مهينا لاڳيتا روزا رکندو. ۽ جيڪڏهن اهي بہ نٿو رکي سگهي تہ پوءِ سٺ مسڪينن کي کاڌو کارائيندو هرهڪ کي اَنَ جو فديو ڏيندو. ان دور ۾ عراقي ملڪ ۾ هلندڙ اڌ سير ۽ سير جو ٽيون حصو ٿيندو ۽ قيمت جي لحاظ سان هڪ سؤ ٽيهتر درهم ۽ درهم جو ٽيون حصو ٿيندو. يا ڪارڪن يا جون جو اڌ ٽويو پوءِ جيڪڏهن اهو بہ نہ ٿو ادا ڪري سگهي تہ پنهنجي رهڻ واري شهر ۾ جيڪا غذا هلي ٿي ان مان ڏيندو جيئن فطرو ڏنو ويندو آهي پر جيڪڏهن انهن ٽنهي مان ڪجهہ بہ نہ ٿو ڪري سگهي تہ پوءِ ان تان ڪفارت معاف ڪئي ويندي ۽ الله عزوجل کان مغفرت

طلب ڪندي ۽ انهن ڏانهن دل سان سچي توبہ ڪندو ۽ باقي روزن ۾ سهڻا عمل ڪندو ۽ نوجوان عورت سان اڪيلو خلوت ۾ ويهڻ کان پري رهندو وغيره ۽ وات ۾ تڪ جو پاڻي گڏ ڪري ان کي ڳهڻ ۽ رڌڻ وقت ڪاڌي چکڻ کان پاسو ڪندو گلا، چغلخوري، ڪوڙ گار وغيره کان بہ بچندو. ۽ جيڪڏهن آسمان تي جُهڙ وغيره ناهي تہ روزو کولڻ ۾ تاخير نہ ڪندو. پر جُهڙ وغيره جي حالت ۾ روزو دير سان کوليندو ۽ سحري (روزي رکڻ وقت کاڌي) ۾ بہ تاخير ڪندو. پر جيڪڏهن اهڙو ماڻهو آهي جنهن کي وقت جي خبر ئي نہ ٿي پوي تہ اهو تاخير نہ ڪندو. متان فجر ٿي وڃي ۽ بهتر آهي تہ روزو کارڪ تي کولي يا پاڻيءَ تي ۽ روزي کولڻ وقت (دل جي حضور سان) دعا گهري. ڇو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون: "اِذَا صَامَ اَحَدُكُمْ فَقَدُ عشاؤه فَلْيَقُلْ بِسْمِ الله اَللّٰهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَعَلٰى رِزْقِكَ اَفْطَرْتُ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ مِنَّا فَاِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ" (ابو داؤد، 2398، والدار قطني، 185/2)

"الله جي نالي سان اي منهنجا الله! تنهنجي لاءِ مون روزو رکيو ۽ تنهنجي رزق تي کوليان پيو تنهنجي پاڪائي آهي تنهنجي حمد سان گڏ اي منهنجا الله ! (اسان جو روزو رکڻ) قبول فرماءِ پوءِ بلاشڪ تون ئي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهين".

ڪتاب الاعتڪاف

ڏهي ۾ ويهڻ بہ مستحب (سنت) آهي ۽ اعتڪاف ۾ ان مسجد ۾ ويهندو جنهن ۾ باجماعت نماز ٿيندي آهي ۽ وڌيڪ اها مسجد آهي جنهن ۾ جمعہ جي نماز ادا ڪئي وڃي ۽ روزي کانسواءِ جيڪڏهن ڪو اعتڪاف ۾ ويهي ٿو تہ بہ صحيح آهي پر ڀلو اهو آهي تہ روزي سان اعتڪاف ۾ ويهي. ڇو تہ اهو سندس لاءِ اهم ۽ نفس جي قوت کي ٽوڙڻ ۾ وڌيڪ ۽ جنهن مقصد لاءِ اعتڪاف ۾ ويهي ٿو انجي لاءِ نهايت مناسب ۽ لائق آهي. ڇو تہ اعتڪاف مخصوص مڪان ۾ نفس کي

عبادت لاءِ لازم ڪري ويهارڻ ۽ پابند بنائڻ آهي. الله عزوجل جو فرمان عالي شان آهي: "مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيۡلُ الَّتِيۡ واَنۡتُمۡ لَهَا عَاكِفُوۡنَ" (سورة الانبياء، آيت 52) (هي ڪهڙيون مورتون (بت) آهن جو اوهان انهن جي لاءِ انتظار ۾ ويهندڙ آهيو.)

هن آيت جي پيش ڪرڻ مان مقصد اعتڪاف لفظ جي معنىٰ واضح ڪرڻ آهي. اعتڪاف حضور عليہ الصلوٰة والسلام ۽ سندن اصحابن کان نقل ڪيل روايتن مان ثابت آهي. ڇو ته حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن رمضان شريف جي پوئين ڏهاڪي ۾ اعتڪاف ۾ ويهندا هئا ۽ اهو به سندن عمل سندن دنيا تان رحلت ڪرڻ تائين هميشه رهيو. ۽ پاڻ اصحابن ڀلارن کي ان طرف توجه ڏياريندي فرمايائون ته: "مَنْ اَرَادَ اَنْ يَّعْتَكِفَ فَلْيَعْتَكِفْ الْعَشْرَ الْاَوَاخِرَ" "جيڪو اعتڪاف ۾ ويهڻ جو ارادو ڪري اهو (رمضان جو) پويون ڏهاڪو اعتڪاف ۾ ويهي".

پوءِ جڏهن ڪو اعتڪاف ۾ ويهي ان کي جڳائي ته (اعتڪاف جي دوران) اهڙي عمل سان مشغول رهي جنهن سان رب راضي ٿئي. جيئن قرآن ڪريم جي تلاوت ڪرڻ، تسبيح، تهليل ۽ (الله عزوجل جي قدرتي نشانين ۾) فڪر ۾ رهي ۽ بي فائده ۽ غير ضروري قول، فعل ۽ عمل کان پاسو ڪري ۽ الله جي ذڪر کانسواءِ خاموشيءَ کي لازم ڪري وٺي.

۽ (اعتڪاف جي دوران) علم پڙهائڻ ۽ قرآن ڪريم جي تعليم ڏيڻ جائز آهي ڇو ته ان طريقي سان ٻين کي ديني فائدو ملي ٿو پوءِ پنهنجي نفس سان خصوصي طور مشغول رهڻ کان هي وڌيڪ ثواب آهي. ۽ ضروري حاجت لاءِ اعتڪاف واري جاءِ کان ٻاهر به نڪري سگهي ٿو جيئن تڙ پوڻ جي ڪري وهنجڻ لاءِ، کائڻ، پيئڻ لاءِ نڪرڻ ۽ پيشاب پاخاني لاءِ نڪرڻ ۽ پنهنجي سر جي خطرة فتني ۾ پوڻ ۽ سخت بيمار ٿيڻ جي ڊپ کان ٻاهر نڪرڻ وغيره.

ڪتاب الحج : (حج جي متعلق ڪتاب)

جڏهن ڪنهن به انسان جي حق ۾ حج جا شرائط ڪامل ٿين ته ان تي حج ۽ (حج واري) عمره جو ادا ڪرڻ فورًا واجب آهي ۽ ان جا شرائط هي آهن ته مسلمان ٿيڻ ڪان پوءِ آزاد، عاقل، بالغ رستي جي خرچ جي به طاقت رکندڙ هجي ۽ هي به شرط آهي ته رستو دشمن ڪان خالي هجي جنهن سان سفر ڪرڻ ممڪن هجي ۽ حج ادا ڪرڻ جي لاءِ وقت مُيَسَّرُ هجي ۽ بدن ۾ سواريَ تي ويهڻ جي طاقت به رکندو هجي ۽ رستي جي سواري ۽ ٺمر اهل عيال جي پوري خرچ رکڻ ۽ ڏيڻ ڪان پوءِ آهي. مطلب ته حج ڪان واپس تي گهر پهچڻ تائين انهن لاءِ خرچ جو انتظام ڪري وڃي ۽ انهن جي لاءِ رهائشي گهر جو انتظام ڪرڻ سان گڏ قرض به ادا ڪري وڃي ۽ حج تان موٽڻ ڪان پوءِ به سندس سر ۽ گهر جي لاءِ بچت مال، يا زمين مقاطعي تي ڏنل يا سامان وغيره هجي پوءِ جيڪڏهن مذڪور شرطن جي مخالفت ڪندي پنهنجي عيال جي حق ۾ ڪوتاهي ڪندي قرض ادا ڪرڻ ڪانسواءِ نڪتو ته گناهه گار ۽ الله عزوجل جي ڪاوڙ جو حقدار ٿيندو ڇوته حضور عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو : " كَفٰى بِالْمَرْءِ اِثْمًا اَنْ يُّضِيْعَ مَنْ يَّقُوْته " "مڙس جي لاءِ اهو گناهه ڪافي آهي جو جنهن کي کيس قُوتُ ڏيڻو آهي ان کي ضايع ڪري" پوءِ جيڪڏهن مخالفت ڪان سلامت رهيو ته جڏهن حج ۽ عمره ڪان فارغ ٿيو ته ان تان فرض لهي ويو.

فصل: جڏهن حج ڪرڻ وارو (ان جي لاءِ مقرر ڪيل) شرعي ميقات تي پهچي ۽ اهو (شرعي ميقات) اهل مشرق لاءِ ذات عرق (نالي جاء) آهي ۽ جيڪڏهن اهل مغرب آهي ته ان جي لاءِ ميقات جحفة (نالي جاءِ) آهي. ۽ مدينه منوره وارن مان آهي ته ان جو ميقات ذوالحليفه (بير علي) نالي جاءِ آهي ۽ جيڪڏهن يمن وارن مان آهي ته ان جو ميقات يلملم نالي جبل آهي ۽ جيڪڏهن نجد وارن مان آهي ته

ان جو ميقات قرن آهي. احرام ٻڌڻ وارو وهنجدو ۽ صاف ٿيندو يا جيڪڏهن پاڻي نہ ٿو ملي تہ تيمم ڪندو ۽ احرام جي هڪ چادر گوڏ ٻڌندو ۽ ٻي بدن کي ويڙهيندو ۽ ٻئي اڇيون ئي صاف هجن. ۽ (نيت ڪرڻ کان اڳ ۾) خوشبوءِ لڳائي ٻہ رڪعتون نفل پڙهندو. ان کان پوءِ احرام ٻڌڻ جي نيت دل سان ڪندو پوءِ جيڪڏهن تمتع جو احرام ٻڌو اٿس تہ لبيڪ بہ ان جي نيت سان پڙهندو ۽ تمتع (صرف عمره جو احرام ٻڌڻ) ڀلو آهي يا صرف حج جو احرام ٻڌندو. يا حج ۽ عمره ٻنهي جو احرام ٻڌندو. اڪيلو حج جي لاءِ احرام ٻڌڻ کي افرادِ حج ۽ عمره لاءِ گڏ احرام ٻڌڻ کي قِران چوندا آهن ۽ شرط آهي تہ نيت ۾ هيئن چوي : "اَللّٰهُمَّ اِنِّيۡ اُرِيۡدُ الۡعُمۡرَةَ يا(اَلۡحَجَّ)" چوندو يا ٻنهي جو نيت ۾ ذڪر ڪندو ۽ اڳتي هي الفاظ چوندو "فَيَسِّرۡ ذٰلِكَ لِيۡ وَتَقَبَّلۡ مِنِّيۡ وَمَحَلِّيۡ حَيۡثُ حَسِبۡتَنِيۡ" ان کان پوءِ لبيڪ پڙهندو ۽ اها هيءَ آهي "لَبَّيۡكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيۡكَ لَا شَرِيۡكَ لَكَ لَبَّيۡكَ اِنَّ الۡحَمۡدَ وَالنِّعۡمَةَ لَكَ وَالۡمُلۡكَ لَبَّيۡكَ لَا شَرِيۡكَ لَكَ" اها بلند آواز سان پڙهڻ کان پوءِ بہ پڙهندو ۽ ان پڙهڻ ۾ آواز بلند ڪندو ۽ رات جي اچڻ مهل بہ پڙهندو تہ ڏينهن جي اڀرڻ وقت بہ پڙهندو ۽ رفيقن جي ملاقات مهل بہ پڙهندو ۽ جڏهن مٿاهين تي چڙهندو يا هيٺاهين تي لهندو تہ بہ لبيڪ پڙهندو رهندو جيڪڏهن ڪنهن ٻئي کان لبيڪ پڙهندي ٻڌي تہ پاڻ بہ پڙهندو. ۽ حرم جي مسجدن ۽ ميدانن ۾ بہ لبيڪ پڙهندو ۽ ان سان گڏ حضور عليہ الصلوٰة والسلام تي صلوٰت پڙهندو. لبيڪ پڙهڻ کان فارغ ٿي پنهنجي لاءِ پنهنجون پسند ڪيل دعائون بہ گهرندو.

فصل: احرام ٻڌڻ کان پوءِ: جڏهن احرام ٻڌائين تہ نہ مٿو ڍڪيندو ۽ نہ (بدن جي ڍَنو تي) سبيل ڪپڙا پائيندو ۽ نہ موزا (يا اهڙو جوتو جنهن سان پير جي پٺي ڍڪجي وڃي) پائيندو پر جيڪڏهن ائين ڪيائين تہ پوءِ ان کي ٻڪري ڪهڻ (دم ڏيڻ) واجب آهي مگر جيڪڏهن گوڏ ۽ چادر نہ ٿي مليس تہ پوءِ سبيل ڪپڙو بہ استعمال

ڪري سگهي ٿو. ۽ (احرام جي دوران) ڪپڙن ۽ بدن کي ڪا به خوشبوءِ نه هڻندو ۽ جيڪڏهن ڄاڻي واڻي هنيائين ته اها خوشبوءِ ڌوئي ڪپڙن ۽ بدن مان ڪڍندو. ۽ (دم ۾) ٻڪري ڪهندو. ۽ نه ننهن لاهيندو ۽ نه (احرام جا احڪام ۽ عمره يا حج ڪرڻ کان اڳ ۾) مٿو ڪوڙائيندو ۽ جيڪڏهن ٿي ننهن لاٿائين يا ٿي وار مٿي جا يا بدن جا ڪوڙيائين ته ان تي ٻڪري ڪهڻ لازم آهي ۽ جيڪڏهن ان کان گهٽ آهن ته پوءِ هر هڪ ننهن يا وار جي بدلي ۾ ڪاڌي واري شيءِ (ان وغيره) جو مُدُّ ڏيندو ۽ (احرام جي حالت ۾) نه پاڻ نڪاح ڪندو نه ٻئي جو نڪاح ڪرائيندو. ۽ ان کي ارتجاء (نڪاح جو آسرو ڏيڻ) جائز آهي ۽ گهر واريءَ يا ٻانهيءَ سان جماع يا ڪا به صحبت نه ڪندو. پوءِ جيڪڏهن احرام جي حالت ۾ ائين ڪيائين ته ان جو حج باطل ٿي ويندو. ۽ ڪنهن (غير محرم تي هڪ ڀيرو اوچتو نظر پئي ته) ٻيو ڀيرو ان ڏانهن نه نهاريندو. پر جيڪڏهن ٻيو ڀيرو نظر ڪيائين ۽ نظر ڪرڻ سان سندس وجود مان مني نڪتي ته ان تي ڪفارت لازم آهي ۽ اها ٻڪري ڪهڻ آهي ۽ اهڙي جانور جو به شڪار نه ڪندو جنهن جو کائڻ حلال آهي يا جيڪو ڪاڏل يا نه ڪاڏل مان ڄائو ۽ جيڪو شڪار ڪيائين ان مان ته نه کائيندو پر جنهن شڪار جي لاءِ ڏس ڏنائين يا اشارو ڪيائين ان مان به نه کائيندو ۽ ان مان به نه کائيندو جيڪو ان جي لاءِ شڪار ڪيو ويو يا پاڻ ان جي ڪهڻ ۾ مدد ڪيائين مثلاً ان کي جهلي بيهي يا ڪهندڙ کي اوڌاري طور ڪاتي يا ڇري ڏي وغيره. پوءِ جيڪڏهن ڪجهه ڪيائين ته ان تي دم ۾ (جزاء طور) اٺ ڪهڻ آهي ۽ وحشي گڏه. شڪار ڪيائين ته ان تي دم ۾ ڍڳي يا ڍڳو ڪهڻ آهي اهڙي طرح جيڪڏهن وحشي ڍڳي ۽ ان جا قسم شڪار ڪيائين ۽ جيڪڏهن هرڻ يا لومڙ ماريائين ته ان تي ٻڪر دم آهي ۽ جيڪڏهن چراخ جانور ماريائين ته ان تي دنبو آهي. الغرض ته وڏي جانور ۾ دم به وڏو آهي ۽ ننڍي جانور ۾ دم به ننڍو آهي سيني صفتن ۾ شڪار ڪيل کي ڏسي ان جي مناسب دم ڏنو ويندو پر جيڪڏهن ڪبوتر شڪار

ڪري ٿو تہ هر هڪ ڪبوتر جي بدلي ۾ ٻڪري ڪهندو پر جيڪڏهن شڪار ڪيل جانور جو مثال ڪو نہ ٿو ملي تہ ان مثال جي قيمت ڏنڊ ۾ ڏيندو جيڪو ٻہ عادل، مسلمان شاهد مقرر ڪندا. ۽ ان جي لاءِ پاليل جانور ڪهڻ جائز آهي ۽ ان جو کائڻ بہ جائز آهي. ۽ هر اهو ساهہ وارو جيڪو نقصان ڏيندڙ آهي جيئن نانگ، وڇون ۽ چِتو ڪتو، ڦاڙيندڙ جانور، چيتو، بگهڙ، شينهن، ڪئو، ڪانو، اڇو ڪانوُ، سرڻ وغيره ۽ مڇر، مک، پولڙو، ساندو ۽ زمين ۾ رهندڙ ايذائيندڙ جيت ۽ ڪول بہ جيڪڏهن چڪ هڻي ايذاء ئي ٿي تہ ان کي بہ مارڻ احرام جي حالت ۾ جائز آهي ۽ (حرم جي حدود) ۾ ڪنهن بہ شڪار ٿيندڙ جانور کي شڪار نہ ڪندو پر جيڪڏهن ڪيائين تہ انهن جو حڪم بہ احرام جي حالت ۾ شڪار ڪرڻ وارو آهي ۽ حرم جي حدود وارا وڻ بہ نہ وڍيندو، پر جيڪڏهن وڍيائين تہ وڏي وڻ جي بدلي ۾ ڍڳو ۽ ننڍي جي بدلي ۾ ٻڪري ڪهندو ۽ اهڙي طرح مدينہ منوره جي حرم جي حدود ۾ شڪار ڪرڻ ۽ ان جي وڻن جي وڍڻ جو بہ حڪم آهي پر اتي شڪار ڪندڙ ۽ اتي جا وڻ وڍيندڙ جي سزا آهي تہ ان کان بدن جا ڪپڙا کسيا ويندا. ۽ اهي ڪپڙا جنهن ورتا ان جي لاءِ حلال هوندا.

فصل: احرام واري کي جيڪڏهن وقت ۾ وسعت آهي ۽ اهو نائين ذوالحج کان ڪجهہ ڏينهن پويان مڪہ ۾ داخل ٿئي تہ ان جي لاءِ مستحب آهي تہ اول ڪامل غسل ڪري مٿئين پاسي (جنت المعلىٰ) کان داخل ٿئي پوءِ جڏهن بيت الله واري مسجد (المسجد الحرام) ۾ داخل ٿئي تہ باب بني شيبه کان داخل ٿيندو ۽ بيت الله کي ڏسڻ مهل هٿ مٿي کڻي چوندو: "اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ حَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، اَللّٰهُمَّ زِدْ هٰذَا الْبَيْتَ تَعْظِيْمًا وَّتَشْرِيْفًا وَّتَكْرِيْمًا وَّمَهَابَةً وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيْرًا كَمَا هُوَ اَهْلُهٗ وَكَمَا يَنْبَغِيْ لِكَرَمِ وَجْهِهٖ وَعَزَّ جَلَالَهٗ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ بَلَّغَنِيْ بَيْتَهٗ وَرَاٰنِيْ لِذٰلِكَ اَهْلًا وَّالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ دَعَوْتَ اِلٰى حَجِّ بَيْتِكَ وَقَدْ جِئْنَاكَ لِذٰلِكَ اَللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ مِنِّيْ وَاعْفُ عَنِّيْ وَاَصْلِحْ لِيْ شَاْنِيْ كُلَّهٗ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ" بلند آواز سان

چوندو ان کان پوءِ بعد ۾ قدوم (اچڻ) جو طواف ڪندو ۽ طواف ۾ ساڄو ڪلهو چادر کان خالي رکندو. ان کان پوءِ حجر اسود ڏانهن ايندو پوءِ ان کي هٿ لڳائڻ سان استلام ڪندو ۽ جيڪڏهن ممڪن هجي ته چمندو نه ته هٿ لڳائي هٿ کي چمندو پلا جيڪڏهن ماڻهن جو هجوم آهي حجر اسود تائين نه ٿو پهچي سگهي ته پري کان هٿ سان اسارو ڪري هي الفاظ چوندو "بِسْمِ اللهِ وَاللهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُمَّ اِيْمَانًا بِّكَ وَتَصْدِيْقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاِتِّبَاعًا لِّسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ" الله جي نالي سان شروع ڪريان ٿو ۽ الله (هر شيءِ کان) وڏو آهي اي الله ! توتي ايمان آڻيندي ۽ تنهنجي طرفان نازل ڪيل ڪتاب جي تصديق ڪندي ۽ توسان ڪيل عهد کي وفا ڪندي ۽ تنهنجي نبي (حضرت) محمد جي سنت جي تابعداري ڪندي (طواف جي نيت ڪيان ٿو) ۽ سڄي طرف کان طواف شروع ڪندو ۽ سڄو پاسو هي آهي جو بيت الله شريف جي دروازي ڏانهن هلڻ شروع ڪري ۽ ان پٺر ڏانهن جلد ويندو جنهن ڏانهن بيت الله شريف جو نيسارو آهي ۽ اهو ويجهيون وکون کڻندي جلدي هلندو پوءِ جڏهن رڪن يماني وٽ پهچندو ته ان کي هٿ لڳائيندو چمي نه ڏيندو. پوءِ جڏهن حجراسود وٽ پهتو ته طواف جو هڪ چڪر پورو ٿيو ۽ اهڙي طرح ست چڪر طواف ڪندو ۽ انهن چڪرن جي دوران هي دعا جا الفاظ پڙهندو رهندو. "اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَّبْرُوْرًا وَسَعْيًا مَّشْكُوْرًا وَذَنْبًا مَّغْفُوْرًا" "اي منهنجا الله ! هن منهنجي حج کي مقبول حج بناءِ ۽ قدر ڪيل ڊوڙڻ ۽ بخش ڪيل گناهه بناءِ". ان کان پوءِ ويجهيون، ويجهيون وکون کڻندو رهندو ۽ انهن ۾ به "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ وَاَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ" اي منهنجا رب ! بخش ڪر ۽ رحم ڪر ۽ جيڪي منهنجا گناهه تون ڄاڻين ٿو اهي مون کي معاف ڪر، ۽ تون ئي وڏي عزت ۽ شان وارو آهين". ۽ دنيا ۽ آخرت جي ڀلائي جي لاءِ دعا گهرندو رهي. "اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ" اي اسان جا رب ! اسان کي دنيا ۾ ڀلائي عطا ڪر آخرت ۾ ڀلائي عطا ڪر ۽ اسان کي جهنم جي باهه کان بچاءِ". ۽ اها نيت ڪرڻ

مهل ظاهرين پليدين کان بي وضو هجڻ کان، تڙ سان هجڻ کان پاڪ ۽ اگهڙ به ڍڪيل هجي. چو ته حضور عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي. "اَلطَّوَافُ بِالْبَيْتِ صَلٰوةٌ اِلَّا اَنَّ اللّٰه تَعَالٰى اَبَاحَكُمُ فِيهِ النُّطْقَ" (النسائي في الحج: ب، 132، والبيهقي، 87/5، والحاكم، 459/1) "بيت الله جو طواف ڪرڻ نماز آهي مگر اوهان کي الله تعاليٰ ان ۾ ڳالهائڻ جي اجازت ڏني آهي". پوءِ جڏهن طواف کان فارغ ٿئي ته ٻه رڪعتون نفل (واجب الطواف) حضرت ابراهيم خليل جي مقام وٽ پڙهي. پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ "قُلْ يٰاَيُّهَا الْكَافِرُوْنَ" ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ سورت "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" پڙهندو ۽ وري حجر اسود ڏانهن موٽي اچي چمندو يا هٿ لڳائيندو يا اشارو ڪري پوءِ هٿ چمندو. ان کان پوءِ صفا ڏانهن ايندو ۽ ايترو مٿي چڙهندو جو ڪيس اتاهين بيت الله نظر اچي. ٽي ڀيرا الله اڪبر چئي هي الفاظ چوندو "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى مَا هَدَانَا لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ صَدَقَ وَعْدَهٗ وَنَصَرَ عَبْدَهٗ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهٗ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَا نَعْبُدُ اِلَّا اِيَّاهُ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ" الله جي لاءِ ان جي ان نعمت تي حمد آهي جو اسان کي هدايت ڪيائين اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ کان سواءِ ڪو به معبود بالحق ناهي ان هڪ کان سواءِ ڪنهن جي به عبادت نه ٿا ڪيون ڪافر ڪٽي پسند نه ڪندا ته به اسين صرف ان وحده لاشريڪ له جي عبادت ڪيون ٿا ان کان پوءِ صفا کان هيٺ لهندو ۽ هلڻ شروع ڪندو. تانجو سبز بتين واري نشان تي پهچي جيڪو مسجد حرام جي ويجهو آهي ۽ پوءِ اتاهين کان ٻن سبز بتين جي نشانن جي وچ ۾ ڊوڙندو انهن کان پوءِ آهستي آهستي هلندو تانجو مروة تي چڙهندو ۽ اتي به ائين ڪندو جيئن صفا تي ڪيو هئائين. ان کان پوءِ اتاهين لهندو ۽ ساڳئي نموني هلڻ واري جاءِ تي هلندو ۽ ڊوڙڻ واري جاءِ تي ڊوڙندو. اهڙي نموني ست چڪر ڪندو. صفا کان شروعات ۽ مروة تي پڄاڻي ڪندو ۽ جيئن طواف ۾ پاڪ صاف هو تيئن ئي صفا مروة جي وچ ۾ ڊوڙڻ وقت به پاڪ صاف رهندو. ۽ جڏهن ان کان فارغ ٿئي ته مٿو ڪوڙائيندو يا وار (مڪمل) طور ڪترائيندو. صرف چڳ نه ونرائيندو جيڪڏهن تمتع

جو احرام اتس ۾ قرباني جو جانور گڏ نہ آندو اتس ۾ اهي ڪم ڪري سگهي ٿو جيڪي احرام ڪانسواءِ ڪري سگهجن ٿا. پوءِ جڏهن ذوالحج جي انين تاريخ ٿئي تہ مڪہ مڪرمہ ڪان حج جي لاءِ احرام ٻڌندو ۽ منیٰ ۾ اڳي ٻيپهري، ٽيپهري، سانجهي ۽ سومهاڻي نماز پڙهندو ۽ اتي رات رهندو صبح جو فجر جي نماز بہ اتي پڙهندو ۽ سج اڀرڻ ڪان پوءِ عرفات ۾ ويهڻ واري جاءِ ڏانهن روانو ٿيندو پوءِ اتي جڏهن سج لڙيو تہ اتي موجود مسلمانن جو امير خطبو ڏيندو جنهن ۾ موقف ۾ ويهڻ ۽ وقوف جي جاءِ حج جا احڪام سيکاريندو، ان جو وقت ۽ عرفات ڪان موٽڻ جو طريقو ۽ مزدلفہ ۾ نماز پڙهڻ ۽ رات جو رهڻ بہ سمجهائيندو ۽ ٻيا احڪام جمرن کي پٿريون هڻڻ، قرباني ڪرڻ، مٿو ڪوڙائڻ طواف وغيره جا احڪام بہ ڄاڻائيندو ۽ حج ڪرڻ وارو ان خطبي دوران ويجهو ويهي سڀ ڳالهيون سمجهندو ان ڪان پوءِ امام سان گڏ ظهر ۽ عصر هر هڪ لاءِ تڪبير چوندو ۽ ان ڪان پوءِ جبل رحمت ڏانهن ايندو ۽ جيڪي خطبو ڏيندڙ امام کي ويجها پٿر هوندا انهن کي ويجهو ٿيندو ۽ قبلي کي سامهون ٿي ويهندو ۽ دعا گهرڻ ۾ گهڻي عاجزي ڪندو ۽ دعا ۾ الله عزوجل جي ثنا بہ ڪندو ۽ مناسب آهي تہ اهو هي ذڪر گهڻو پڙهي. ”لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لَّا يَمُوْتُ اَبَدًا اَبَدًا ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْر اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِىْ قَلْبِيْ نُوْرًا وَفِىْ بَصَرِىْ نُوْرًا وَفِىْ سَمْعِي نُوْرًا وَيَسِّرْ لِىْ اَمْرِىْ الله ڪان سواءِ ڪو بہ معبود بالحق ناهي اهو اڪيلو آهي ان جو ڪو شريڪ ناهي ان جي ئي بادشاهي آهي ۽ ان جي لاءِ ئي حمد آهي زنده ڪري ٿو، ماري ٿو ۽ پاڻ هميشہ زنده ۽ مرڻ وارو ناهي ان جي (قدرتي) هٿ ۾ هر ڀلائي آهي ۽ اهو ئي هر شيءِ تي قادر آهي. اي الله ! منهنجي دل ۾ نور پيدا ڪر ۽ منهنجي اکين ۾ نور وڌاءِ ۽ منهنجي ڪنن ۾ نور پيدا ڪر ۽ مون لاءِ منهنجو امر آسان ڪر“

پر جيڪڏهن ان ڪان امام سان گڏ عرفات ۾ ڏينهن جو ويهڻ رهجي ويو ۽ امام نہ ڪري ويو تہ ڏهين تاريخ جي فجر ڪان اڳ ۾ عرفات

۾ پهچڻ جي ڪوشش ڪري ۽ جيڪڏهن اتي فجر کان اڳ ۾ پهچي ويو تہ عرفات ۾ بيهڻ کي پهچي ويو (۽ سندس اهو فرض ادا ٿي ويو) ۽ جيڪڏهن ان کي بہ نہ پهتو تہ ان کان حج فوت ٿي ويو ۽ جيڪڏهن امام سان گڏ مزدلفہ جي رستي تي آيو تہ محبت سڪون ۽ وقار سان هلندو جڏهن مزدلفہ ۾ پهتو تہ امام سان گڏ سانجهي ۽ سومهاڻي نماز جماعت سان پڙهندو ۽ جيڪڏهن امام کان اڳ ۾ پڙهي ويو تہ اڪيلو ٻئي نمازون پڙهندو ۽ سامان کي رکي مزدلفہ ۾ رهندو ۽ مزدلفہ مان يا جتان بہ آساني ٿئي جمرن چنڊڻ جي لاءِ پٿريون کڻندو ۽ انهن جو تعداد ستر هوندو اهي چٽي کان وڏيون ۽ بندق کان ننڍيون هونديون مستحب آهي تہ انهن کي ڌوئي ۽ صبح ٿيڻ کان پوءِ فجر جي نماز پڙهندو ۽ ڪوشش ڪندو تہ اهو بنيراڪي جو وقت هجي ان کان پوءِ مزدلفہ ۾ مخصوص جاءِ مشعر حرام ۾ ايندو ۽ اتي بيهي حمد، ثنا، تهليل، تڪبير ۽ دعا گهڻي پڙهندو ۽ بهتر آهي تہ اتي پنهنجي دعا ۾ هي الفاظ چوي: "اَللّٰهُمَّ كَمَا اَوْقَفْتَنَا فِيهِ وَاَرَيْتَنَاهُ اِيَّاهُ فَوَفِّقْنَا لِذِكْرِكَ كَمَا هَدَيْتَنَا وَاغْفِرْلَنَا وَارْحَمْنَا كَمَا وَعَدْتَّنَا بِقَوْلِكَ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ "فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ اِلٰى قَوْلِهٖ غَفُوْرٌ رَّحِيْم" ۽ جڏهن ڏينهن روشن ٿيو تہ منیٰ ڏانهن موٽندو ۽ وات ۾ مُحَسَّرَ نالي وادي مان تڪڙو لنگهندو جڏهن منیٰ جي واديءَ ۾ پهچي تہ جمرة العقبة (پوئين جمرة) کي ست پٿريون هڻندو هر هڪ پٿريءَ جي پويان الله اڪبر چوندو ۽ پٿرين هڻڻ مهل هٿ ايترا مٿي ڪندو جو بغل نظر اچن. جيئن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت ڪيل آهي تہ پاڻ ان طرح پٿريون هنيون هيائون ۽ پهرين پٿري هڻڻ وقت لبيڪ پڙهڻ بند ڪندو ۽ اهو پٿرين جو چنڊڻ سج اڀرڻ کان پوءِ ۽ سج لٿڻ کان پهريان هوندو. ۽ پٿرين هڻڻ کان پوءِ جيڪڏهن قربانيءَ جو جانور گڏ آندو اٿس تہ ان کي ڪهندو ۽ باقي ايام تشريق جي ڏينهن ۾ سج لٿڻ کان پوءِ پٿريون هڻندو ۽ مٿو ڪوڙائيندو يا سڄو ڪترائيندو ۽ جيڪڏهن عورت آهي تہ سڄي مٿي مان آڱر جي برابر وار ڪترائيندي. منیٰ ۾ رهڻ کان پوءِ مڪہ مڪرمہ ۾ موٽي ايندو

وهنجي وضو ڪري پوءِ طواف زيارت ڪندو ۽ ان جي خصوصي نيت ڪندو طواف کان واندو ٿي مقام ابراهيم جي پويان ٻه رڪعتون پڙهندو جڏهن واندو ٿيو ته صفا ۽ مروة جي وچ ۾ ڊوڙندو جيڪڏهن ارادو ڪري ٿو نه ته ان تان حج کان اڳ ۾ ڪيل صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ڊوڙڻ جي ڪري سعي ڪري ويندو. ان کان پوءِ احرام ۾ حرام ڪيل سڀ ڪم ان جي لاءِ ائين حلال ٿي ويندا جيئن احرام کان اڳ ۾ هيا. ان کان پوءِ زمزم ڏانهن ايندو ۽ زمزم پيئندو. ان جي پيئڻ مهل هي الفاظ پڙهندو : "بِسۡمِ اللهِ اَللّٰهُمَّ اجۡعَلۡه لَنَا عِلۡمًا نَافِعًا وَرِزۡقًا وَاسِعًا وَرِيًّا وَشِبۡعًا وَشِفَاءً مِّنۡ كُلِّ دَاءٍ وَاغۡسِلۡ به قَلۡبِيۡ وَامۡلَأۡه مِنۡ خَشۡيَتِكَ" الله جي نالي سان (پيئان ٿو) اي منهنجا الله !ان جي برڪت سان اسان کي نفعي وارو علم، ڍؤ ڪرائيندڙ ڪشادو رزق ۽ هر مرض کان شفا ڏي. ۽ ان سان منهنجي دل کي ڌوئي پنهنجي خوف سان ڀري ڇڏ. ان کان پوءِ وري منيٰ ڏانهن ايندو ۽ اتي ٽي راتيون رهندو ۽ ٽئي تشريق وارا ڏينهن (11-12-13) جمرن کي پٿريون هڻندو جيئن هن کان اڳ ۾ ذڪر ڪري آيا آهيون. هر هڪ ڏينهن ۾ ايڪويهه پٿريون هڻندو هر هڪ جمرة کي ست پٿريون هڻندو ۽ انهن ڏينهن ۾ پهرين جمرة کان شروع ڪندو ۽ اهو ٽنهي جمرن مان مڪه مڪرمه کان پري ۽ مسجد خيف کي ويجهو آهي پوءِ ان کي ڪٻي پاسي کان ڪندو ۽ قبلي کي سامهون ٿي بيهندو ۽ جڏهن ان کي پٿريون هڻي ته ان کان ٿورو اڳتي ٿي بيهندو ته متان ڪيس بين جون پٿريون لڳن. اتي بيهي سورت بقرة جي تلاوت ڪندو جيترو تائيم بيهي الله عزوجل کان دعائون گهرندو جيڪڏهن اهو ان جي لاءِ ممڪن آهي. ان کان پوءِ وچ واري جمرة کي پٿريون هڻندو ۽ ان کي سڄي پاسي کان ڪري قبلي ڏانهن منهن ڪندو ۽ پهرين وانگر دعا گهرندو. ان کان پوءِ ٽئين جمرة کي پٿريون هڻندو ۽ اهو ئي جمرة العقبة آهي پوءِ ان کي سڄي پاسي ڪري هيٺ وادي ڏانهن ايندو ۽ قبلي کي سامهون ٿيندو ۽ اتي نه بيهندو. ۽ ٻئي ۽ ٽئي ڏينهن ٻه ائين ڪندو ۽ جڏهن تڪڙو مڪه مڪرمه ڏانهن موٽڻ جو ارادو ڪري ٿو ۽

ٽئي ڏينهن پٿريون چنڻ جو ارادو نہ ٿو ڪري تہ پاڻ سان ان ڏينهن جي لاءِ ڪنيل پٿريون دفن ڪري ڇڏيندو. مڪ مڪرم جو ارادو ڪري منیٰ مان نڪرندو پوءِ مڪ مڪرم ۾ ابطح نالي ميدان تي ايندو ۽ اتي ظهر، عصر، مغرب ۽ عشاء پڙهي ٿوري ننڊ ڪندو ۽ ان ڪان پوءِ مڪه مڪرم ۾ داخل ٿيندو (جاڻڻ گهرجي تہ هاڻي اهو ابطح جو ميدان بہ مڪ مڪرم شهر ۾ داخل ٿي ويو آهي شهر تمام وڏو ٿي ويو آهي) ۽ حج ڪرڻ ڪان پوءِ حاجي سڀ‍ڳورو مرضيءَ وارو آهي مڪ مڪرم ۾ رهي يا ڪنهن ٻي جاءِ تي جيئن زاهر، يا ابطح وغيره (هي ان دور ۾ ننڍا ڳوٺ يا ميدان هئا جيڪي بعد ۾ مڪ مڪرم شهر ۾ آهن) ۽ جڏهن بيت الله شريف ۾ اچڻ جو ارادو ڪندو تہ پير اگهاڙا ڪري ايندو ۽ نفل پڙهندو ۽ زم زم پيئڻ وقت پنهنجي پسند علم، مغفرت ۽ الله جي رضا حاصل ڪرڻ جي نيت ڪندو ڇو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جو فرمان مبارڪ آهي: "ماءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَه" (ابن ماجه: 3062، واحمد 3/357، الحاكم 1/ 473) زمزم ان (مراد پوري ڪرڻ جو وسيلو آهي) جنهن نيت سان پيتو ويندو ۽ بيت الله شريف جا عمرا گهڻا ڪندو ۽ ان ڏانهن گهڻو نهاريندو رهندو جيئن بعضي روايتن ۾ آيو آهي تہ: "اَلنَّظْرُ اِلَى الْكَعْبَةِ عِبَادَةٌ" (الاتحاف 41 / 283، والعلل المتناهية 2 / 344) "بيت الله ڏانهن نظر ڪرڻ بہ عبادت آهي" ۽ جڏهن مڪ مڪرم مان نڪرندو تہ وداع جو طواف ڪندو. ۽ اهو ست چڪر هوندو جيئن هر طواف هوندو آهي. ۽ رڪن ۽ دروازي جي وچ تي بيهي الله عزوجل ڪان هن طرح دعا گهرندو:

"اَللّٰهُمَّ هٰذَا بَيْتُكَ وَاَنَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ، حَمَلْتَنِيْ عَلٰى مَا سَخَّرْتَ لِيْ مِنْ خَلْقِكَ وَسَيَّرْتَنِيْ فِيْ بِلَادِكَ حَتّٰى بَلَّغْتَنِيْ بِنِعْمَتِكَ اِلٰى بَيْتِكَ. وَاَعَنْتَنِيْ على أَدَاءِ نُسُكِيْ، فَاِنْ كُنْتَ رَضِيتَ عَنِّيْ فَازْدُدْ عَنِّيْ رِضًا. وَاِلَّا فَمُنَّ عَلَيَّ الآنَ قَبْلَ أن تنأى عَنْ بَيْتِكَ دَارِيْ أَوَانُ الْفِرَاقِ اِنْ اَذِنْتَ لِيْ غَيْرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلَا بِبَيْتِكَ، وَلَا رَاغِبٌ عَنْكَ وَلَا عَنْ بَيْتِكَ. اَللّٰهُمَّ فَاصْحَبْنِيَ الْعَافِيَةَ فِيْ بَدَنِيْ وَالصِّحَّةَ فِيْ جِسْمِيْ وَالْعِصْمَةَ فِيْ دِيْنِيْ وَاَحْسِنْ مُنْقَلَبِيْ، وَارْزُقْنِيْ طَاعَتَكَ اَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِيْ، وَاجْمَعْ لِيْ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ" (فقه السنة 1/ 636، 637، حاشية الجمل على شرح المنهاج 2/ 441، المغني 3/ 239)

"اي منهنجا الله! هي تنهنجو بيت آهي ۽ مان تنهنجو ٻانهو، تنهنجي ٻانهي ۽ ٻانهيءَ جو پٽ آهيان مون کي ان (سواري) تي کنيئي جيڪا مون لاءِ پنهنجي مخلوق مان مسخر ڪيئي ۽ مون کي پنهنجن شهرن ۾ سير ڪرائي منزل تائين پهچايئي منهنجي حج جي احڪام ادا ڪرڻ تي مدد ڪرڻ فرمايئي پوءِ جيڪڏهن تون مون کان راضي ٿيو آهين تہ اها پنهنجي رضا مون لاءِ وڌاءِ ۽ جيڪڏهن نہ تہ مون تي هاڻي پنهنجي بيت کان موٽڻ کان پهريان احسان فرماءِ (راضي ٿي) منهنجي بدن جو ساٿي بناءِ. هي منهنجي موٽڻ جو وقت آهي جيڪڏهن تو مون کي موڪل ڏني تہ نہ ٻئي ڪنهن کي تنهنجو بدل ٿو سمجهان ۽ نہ ڪنهن بيت کي تنهنجي بيت جهڙو ٿو سمجهان ۽ نہ تنهنجي بيت کان منهن موڙيندو آهيان. ياالله ! مون سان منهنجي بدن ۾ عافيت ساٿي بناءِ ۽ جسم ۾ صحت ڏي ۽ دين ۾ (گناهن کان بچڻ جي) طاقت ڏي ۽ منهنجي آخرت سهڻي بناءِ ۽ جيسيتائين مون کي دنيا ۾ باقي رکين تہ پنهنجي تابعداري نصيب ڪر ۽ منهنجي لاءِ دنيا ۽ آخرت جي ڀلائي گڏي ڇڏ بلاشڪ تون هر شيءِ تي قادر آهين". ان کان وڌيڪ بہ جيڪڏهن دنيا ۽ آخرت جي ڀلائي گهري تہ سهڻو ڪم آهي.

فصل: جيڪڏهن (حج جي نيت سان احرام ٻڌندڙ جي لاءِ) وقت ٿورو بچيو آهي ۽ عرفات ۾ بيهڻ جي فوت ٿيڻ جو خطرو ٿو سمجهي. پوءِ جيڪڏهن ميقات کان احرام ٻڌو اٿس تہ سڌو عرفات ۾ پهچندو. (اتي وقوف ڪري) پوءِ سج لهڻ کان بعد نڪرندو ۽ جيئن اسان اڳ ۾ لکيو آهي تيئن مزدلفہ ۾ رات گذاريندو. منيٰ ۾ (جمرن کي) پٿريون هڻندو ۽ مڪہ مڪرمہ ۾ اچي بہ طواف ڪندو. اول قدوم جو طواف. ٻيو زيارت جو طواف ۽ ان کان پوءِ صفا ۽ مروة جي وچ ۾ ڊوڙندو. ان کان پوءِ ان جي لاءِ (احرام جي ڪري حرام ڪيل) هر شيءِ حلال ٿي ويندي، وري موٽي منيٰ ۾ ٽي راتيون رهندو. ۽ احڪام پورا ڪندو جيئن ان جو ذڪر اڳ ۾ گذري چڪو آهي.

فصل: عمره ڪرڻ جو طريقو:

اهو هيئن آهي تہ شرعي ميقات کان احرام ٻڌڻ جي تياري ڪري. وهنجي، خوشبوءِ لڳائي ۽ چادرون هڪ گوڏ ۽ ٻي باقي بدن کي ويڙهڻ ۾ استعمال ڪري (احرام جي نيت سان) ٻہ رڪعتون نفل نماز پڙهي ۽ طواف جا ست چڪر هڻي طواف پورو ڪري ۽ مٿو ڪوڙائي يا ڪترائي ان کان پوءِ احرام کولي جيڪڏهن قربانيءَ جو جانور گڏ نہ آندو اٿس ۽ جيڪڏهن آهيئي مڪ مڪرمہ ۾ پوءِ عمره جو ارادو ڪري ٿو تہ تنعيم (مسجد عائشہ) نالي جاءِ تي وڃي اتاهين احرام ٻڌندو ۽ مذڪور احڪام ادا ڪندو.

فصل :حج عورت سان مخصوص صحبت ڪرڻ سان باطل ٿي ويندو.

حج جا ارڪان: حج جا ارڪان هي آهن (1) احرام (2) (عرفات ۾) بيهڻ (3) زيارت جو طواف. حضرت الشيخ ﷫ کان هڪ روايت موجب حج جا رڪن ٻہ آهن. (1) عرفات ۾ بيهڻ (2) طواف زيارت. پر صحيح قول پهريون آهي. پوءِ جيڪڏهن هن مذڪور ارڪان مان هڪ بہ ڇڏي ڏنائين تہ ان جو حج باطل ٿي ويندو ۽ اهو حج هن کي وري ٻئي سال ڪرڻو پوندو. اهو دم ڏيڻ سان پورو نہ ٿيندو. ان جي لاءِ بہ احرام ٻڌي ايندو.

حج جا واجب: حج ڪرڻ ۾ هي ڪم واجب آهن. (1) اڌ رات گذارڻ تائين مزدلفہ ۾ رهڻ (2) منىٰ ۾ رات رهڻ (3) پٿريون هڻڻ (4) مٿو ڪوڙائڻ (يا سڄو مٿو ڪترائڻ) (5) (مڪ مڪرمہ مان نڪرڻ وقت) وداع وارو طواف ڪرڻ. پر جيڪڏهن انهن مان هو هڪ ڇڏي ڏنائين تہ اهو نقصان دم ڏيڻ سان پورو ڪندو ۽ اهو ٻڪري ڪهڻ آهي جيئن اسان نماز جي باب ۾ ذڪر ڪيو آهي تہ ان جو واجب ڇڏڻ وارو نقصان سهو جي سجدي سان پورو ٿيندو.

حج ۾ سنتون: حج ۾ هي ڪم سنت آهن. (1) احرام لاءِ وهنجڻ

(2) مڪ مڪرمہ ۾ داخل ٿيڻ جي لاءِ وهنجڻ (3) عرفات ۾ بيهڻ جي لاءِ وهنجڻ (4) مزدلفہ ۾ رات رهڻ جي لاءِ وهنجڻ (5) منيٰ ۾ رهڻ دوران پٿريون چٽڻ جي لاءِ وهنجڻ (6) زيارت واري طواف جي لاءِ وهنجڻ (7) وداع واري طواف جي لاءِ وهنجڻ (8) قدوم جو طواف (9) طواف ۾ ڪلها لوڏي هلڻ (10) طواف ۾ سجو ڪلهو چادر کان خالي رکڻ (11) صفا مروه جي وچ ۾ ڊوڙڻ (12) رڪن يماني ۽ حجر اسود جو استلام (هٿ لڳائڻ يا چمڻ) (13) صفا مروه تي چڙهڻ (14) منيٰ ۾ ٽي راتيون رهڻ (15) مشعرُ الحرام ۾ وقوف (16) ٽن جمرن وٽ بيهڻ (17) خطبات ۽ اذڪار (18) پنهنجي پنهنجي جاءِ تي هر حڪم ادا ڪرڻ ۾ محنت (19) پنڌ وارين جاين تي پنڌ ڪرڻ (20) طواف جون ٻه رڪعتون. جيڪڏهن انهن ڪمن مان ڪو ڪم ڇڏيائين ته اهو ڀلي ڪم جو ڇڏيندڙ چيو ويندو پر ان تي ڪو ڏنڊ يا دم وغيره ناهي.

عمره جا ارڪان: عمره ادا ڪرڻ ۾ ٽي رڪن آهن. (1) اُحرام ٻڌڻ (2) بيت الله جو طواف ڪرڻ (3) صفا مروه جي وچ ۾ ڊوڙڻ.

عمره جا واجب: عمره ۾ صرف مٿو ڪوڙائڻ (يا ڪترائڻ) واجب آهي.

عمره ۾ سنتون: (1) احرام وقت وهنجڻ (2) دعائون گهرڻ (3) طواف ۾ اهي ذڪر ڪرڻ جيڪي شرعي طور جائز آهن (4) سعي ۾ بہ اهڙيون دعائون گهرڻ ۽ پڙهڻ.

فصل: مدينہ منوره جي حاضري:

جڏهن الله عافيت عطا ڪري احسان فرمائي حج نصيب ڪيو تہ پوءِ حضور ﷺ جن جي مسجد ۾ اچي مسجد ۾ داخل ٿيڻ وقت چوي " اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّافْتَحْ لِيْ اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَ كُفَّ عَنِّيْ اَبْوَابَ عَذَابِكَ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ " ان کان پوءِ حبيب اڪرم نور مجسم ﷺ جن جي مزار پر انوار ڏانهن ايندو ۽ سندس سامهون اچي قبلي کي پٺي ڏئي بيهندو. مزار مبارڪ اڳيان هجي سندن چهرة

مبارڪ جي سامهون بيهي ۽ منبر جي ڪبي پاسي هجي (هي ان وقت آهي جڏهن رياض الجنة واري پاسي کان سلام پڙهڻ لاءِ آيو آهي) منبر کي ويجهو بيهي ۽ هن طرح سلام پڙهي "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرحمة الله وَبَرَكَاته اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّد كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى سَيِّدِنَا اِبْرَاهِيْمَ وَعَلٰى آلِ سَيِّدِنَا اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ. اَللّٰهُم آتِ سَيِّدَنَا مُحَمَّدَنِ الْوَسِيْلَةَ وَالْفَضِيْلَةَ وَالدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةَ وَالْمَقَامَ الْمَحْمُوْدَ الَّذِيْ وَعَدْته اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ فِى الْاَرْوَاحِ وَصَلِّ عَلٰى جَسَدِهٖ فِى الْاَجْسَادِ كَمَا بَلَّغَ رِسَالَتُكَ وَتَلَا آيَاتِكَ وَصَدَعَ بِاَمْرِكَ وَجَاهَدَ فِىْ سَبِيْلِكَ وَاَمَرَ بِطَاعَتِكَ وَنَهٰى عَنْ مَعْصِيَتَكَ وَعَادَىٰ عَدُوَّكَ وَوالى وَلِيّكَ وَعَبَدَكَ حَتّٰى اَتَاهُ الْيَقِيْنُ اَللّٰهُم اِنَّكَ قُلْتَ فِىْ كِتَابِكَ لِنَبِيِّكَ "وَلَوْا اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوْا اَنْفُسَهُمْ جَاؤكَ فَاسْتَغْفَرُوْا الله وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا الله تَوَّابا رَحِيْمًا" وَاِنِّيْ اَتَيْتُ نَبِيَّكَ تَاءِباً مِّنْ ذُنُوْبِيْ مُسْتَغْفِرًا فَاَسْئَلُكَ اَنْ تُوْجِبَ لِيَ الْمَغْفِرَةَ كَمَا اَوْجَبْتَهَا لِمَنْ اَتَاهُ فِىْ حَالِ حَيَاته فَاَقَرَّ عِنْدَه بِذُنُوْ به فَدَعَا نَبِيَّه فغفرت له. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَتَوَجَّهُ اِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ عليه سَلَامُكَ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ يَارَسُوْلَ الله اِنِيْ اَتَوَجَّهُ بِكَ اِلٰى رَبِّيْ لِيَغْفِرَ لِيْ ذُنُوْبِيْ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ بِحَقِّهٖ اَنْ تَغْفِرَ لِيْ وَتَرْحَمَنِيْ اَللّٰهُمَّ سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ ﷺ اَوَّلُ الشَّافِعِيْنَ وَاَنْجَحُ السَّاءِلِيْنَ وَاَكْرَمُ الْاَوَّلِيْنَ وَالْآخِرِيْنَ اَللّٰهُمَّ كَمَا آمَنَّا به وَلَمْ نَرَهُ وَصَدَّقْنَاهُ وَلَمْ نَلْقه فَاَدْخِلْنَا مُدْخَلَه وَاحْشُرْنَا فِىْ زُمْرَته وَاَوْرِدْنَا حَوْضَه وَاسْقِنَا بِكَاْسِهٖ مَشْرَبًا رويا سَاءِغًا هَنِيْئًا لَّا نَظْمَاُ بَعْدَه اَبَدًا غَيْرَ خَزَايَا وَلاَ نَاكِثِيْنَ وَلاَ مَارِقِيْنَ وَلاَ جَاحِدِيْنَ وَلَا مُرْتَابِيْنَ مَغْضُوْبًا عليهم وَلَا ﷺ الضَّالِّيْنَ وَاجْعَلْنَا مِنْ اَهْلِ شَفَاعَتِه" (اي نبي! (سهڻا) توتي سلام ۽ الله جي رحمت ۽ ان جون برڪتون آهن. اي منهنجا الله ! اسان جي سردار حضرت محمد ﷺ تي ۽ اسان جي سردار حضرت محمد ﷺ جي اولاد تي ائين درود موڪل جيئن اسان جي سردار حضرت ابراهيم علي نبينا وعليہ الصلاۃ والسلام تي ۽ ان جي اولاد تي درود موڪليو هيئي بلاشڪ تون ئي ساراهيل شان وارو آهين. اي اسان جا الله ! اسان جي سردار حضرت محمد کي وسيلو، فضيلت، بلند درجو ۽ اهو مقام محمود عطا فرماءِ جنهن جو تو ان سان وعدو ڪيو آهي. اي منهنجا الله ! اسان جي سردار حضرت محمد جي روح (مبارڪ) تي روحن ۾

درود موڪل سندن (پاڪ) جسم تي جسمن ۾ درود موڪل. جيئن تنهنجو پيغام پهچايائين ۽ تنهنجي آيتن جي تلاوت ڪرڻ فرمايائين ۽ تنهنجو امر ڪلي بيان ڪيائين ۽ تنهنجي واٽ ۾ جهاد ڪيائين ۽ تنهنجي اطاعت جو امر ڪيائين ۽ تنهنجي بي فرمان ٿيڻ کان روڪيائين ۽ تنهنجي دشمن سان دشمني رکيائين ۽ تنهنجي دوست سان ۽ تنهنجي ٻانهي سان دوستي رکيائين تانجو سندن وٽ وفات جو وقت آيو. اي منهنجا الله ! تو پنهنجي ڪتاب ۾ پنهنجي نبي کي فرمايو ”۽ جيڪڏهن تحقيق اهي جڏهن پنهنجن نفسن تي ظلم ڪيائون اوهان وٽ اچن ها پوءِ الله کان مغفرت طلب ڪن ها ۽ رسول به انهن لاءِ مغفرت طلب ڪري ها ته البت الله کي تو به قبول ڪندڙ مهربان لهن ها“ ۽ مان تنهنجي نبي (ﷺ) جي خدمت ۾ پنهنجن گناهن کان توبه ڪندڙ مغفرت طلب ڪندڙ ٿي آيو آهيان. پوءِ توکان گهران ٿو ته منهنجي لاءِ گناهن جي مغفرت کي ائين لازم ڪر جيئن ان لاءِ لازم ڪيو هيئي جيڪو سندن خدمت ۾ سندن (ظاهري) حياتيءَ ۾ آيو هو ۽ پنهنجن گناهن جو اقرار ڪيائين ۽ ان جي لاءِ (سهڻي) نبيَ مغفرت جي دعا ڪئي ته ان جا گناه بخش ڪيا ويا. اي الله ! مان تو ڏانهن تنهنجي نبيَ جنهن جي مٿان تنهنجو سلام آهي جو مهابو ٿو وٺان. يارسول الله! مان پنهنجي رب ڏانهن اوهان جو مهابو ٿو وٺان تانت منهنجا گناهه بخش فرمائي. اي منهنجا الله! مان توکان ان جي حق جي صدقي دعا ٿو گهران ته مون کي بخش ڪر ۽ مون تي رحم ڪر. اي منهنجا الله ! اسان جي آقا حضرت محمد ﷺ جن کي شفاعت ڪندڙن مان پهريون شفاعت ڪندڙ بناءِ ۽ پنهنجي دربار ۾ سوال ڪندڙن مان وڏيڪ ڪامياب بناءِ ۽ پهرين ۽ پوئين مان وڏيڪ عزت وارو بناءِ. اي منهنجا الله! جيئن اسان ان تي اڻ ڏٺو ايمان آندو آهي ۽ ان سان ملاقات کانسواءِ ئي ان جي تصديق ڪئي آهي اسان کي ان جي (جنت ۾) رهڻ واري جاءِ ۾ رهائجان ۽ قيامت ۾ ۽ ان جي جماعت ۾ اٿارجان ۽ ان کي (عطا ڪيل) حوض (ڪوثر) تي پهچائي ان جي هٿان ڍؤ ڪرائيندڙ

آسانيءَ سان نڙيءَ کان هيٺ لهندڙ اهڙو بابرڪت ۽ ڍؤ ڪرائيندڙ پاڻي پيار جوان کان پوءِ اسان کي ڪڏهن بہ اڃ نہ لڳي. نہ خوار ٿيندڙ هجون نہ گهٽ ٿيندڙ نہ دين کان نڪرندڙ نہ انڪار ڪندڙ نہ شڪ ڪندڙ نہ اهي جن تي الٰهي غضب ٿيل آهي ۽ نہ گمراهہ ٿيندڙ ۽ اسان کي انهن مان بناءِ جيڪي ان جي شفاعت جا لائق هجن.

ان سلام پڙهڻ کان پوءِ پنهنجي سڄي پاسي سرندو ۽ چوندو "اَلسَّلَامُ عَلَيۡكُمَا يَا صَاحِبَیِ رَسُوۡلِ اللهِ (ﷺ) وَرَحۡمَةُ اللهِ وَبَرَكَاته. اَلسَّلَامُ عَلَيۡكَ يَا اَبَا بَكۡرِ الصِّدِيۡق. اَلسَّلَامُ عَلَيۡكَ يَا عُمَرُ الۡفَارُوۡق اَللّٰهُمَّ اجۡزِهُمَا عَنِ نَّبِيِّهِمَا وَعَنِ الۡاِسۡلَامِ خَيۡرا وَاغۡفِرۡلَنَا وَلِاِخۡوَانِنَا الَّذِيۡنَ سَبَقُوۡنَا بِالۡاِيۡمَانَ وَلَا تَجۡعَلۡ فِی قُلُوۡبِنَا غِلًّا لِلَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَّحِيۡمٌ " اي حضور عليہ الصلوٰة والسلام جا اصحابي اوهان تي سلام ۽ الله جي رحمت ۽ ان جون برڪتون آهن : اي ابابڪر صديق توتي سلام آهي، اي عمر فاروق توتي سلام آهي اي منهنجا الله ! انهن ٻنهي کي پنهنجي نبي ۽ اسلام جي طرفان ڀلو بدلو عطا فرمائجان ۽ اسان جا رب ! اسان کي ۽ اسان جي انهن ڀائرن کي بخش فرماءِ جيڪي اسان کان اڳي ايمان تي گذاري ويا ۽ اسان جي دلين ۾ ايمان وارن جي لاءِ دشمني پيدا نہ ڪر. اي اسان جا رب! بلاشڪ تون ٻاجهارو مهربان آهين. ان کان پوءِ ٻہ رڪعتون نفل ادا ڪندو ۽ ويهندو ۽ مستحب آهي تہ حضور پر نور اجي مزار مبارڪ ۽ منبر جي وچ تي رياض الجنة ۾ ويهي ۽ جيڪڏهن (سندس دل) گهري تہ منبر شريف کي برڪت حاصل ڪرڻ جي لاءِ هٿ لڳائي. مسجد قبا ۾ بہ نفل پڙهي ۽ شهداءِ احد جي مزار تي اچي انهن جي زيارت ڪري ۽ اتي دعا گهري. پوءِ جڏهن مدينہ منوره مان نڪرڻ جو ارادو ڪري تہ محبوب ﷺ جي مسجد ۾ داخل ٿي حبيب ڪريم ﷺ جي مزار پر انوار تي ايندو ۽ جيئن اڳ ۾ سلام پڙهيو هيائين تيئن وري بہ سلام پڙهندو ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام ۽ صاحبين رضي الله عنهما کان الوداع ڪندو ۽ ان کان پوءِ چوندو. "اَللّٰهُمَّ لَاَ تَجۡعَلۡ هٰذَا آخِرَ الۡعَهۡدِ مِنِّیۡ بِزِيَارَةِ قَبۡرِ نَبِيِّكَ وَاِذَا اَتَوفيتَنِیۡ فَتَوَفَّنِیۡ عَلٰی مُحَبَّته وَسُنَّته آمِيۡنَ يَا اَرۡحَمَ الرَّاحِمِيۡنَ" اي منهنجا

لله !اهيءَ منهنجي پنهنجي نبي (پاڪ)ﷺ جي مزار مبارڪ جي آخري حاضري نہ ڪجان ۽ جڏهن مون کي وفات ڪرائين تہ سندن محبت ۽ سنت تي وفات ڪرائجان. آمين. يا ارحم الراحمين.

ڪتاب الآداب (آداب جو ڪتاب)

فصل: سلام سان شروعات ڪرڻ سنت ۽ سلام جو جواب ڏيڻ ن کان وڏيڪ تاڪيد وارو آهي. ۽ سلام جي صيغي ۾ ڪنهن کي بنهنجو اختيار آهي. يا الف ۽ لام آڻي "اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاته ۽ ان کان زياده نہ ڪندو ۽ ان جي متعلق حديث آيل آهي ۽ اها هيءَ آهي. عمران بن الحصين رضي الله عنه کان روايت آهي ان فرمايو تہ "هڪ عرابي نبي ڪريمﷺ جن جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين تہ "لسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ" پوءِ پاڻ ان کي سلام جو جواب ڏنائون. ان کان پوءِ اهو يهي رهيو تہ پاڻ فرمايائون "ڏهہ" وري ٻيو آيو تہ ان چيو "اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ رَحْمَةُ اللهِ" تہ پاڻ ان کي جواب ڏئي فرمايائون "ويهہ" اهو بہ ويهي رهيو. يون آيو ان چيو " اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاته " ان کي جواب نائون ۽ ويهي رهيو تہ پاڻ فرمايائون "ٽيهہ". (ابوداؤد فی : الادب. حديث : 5195. الترمذی فی الاستئذان وقال حسن صحيح. حديث : 2689)

اي ٽيهہ نيڪيون ۽ سنت آهي تہ هلندڙ وهندڙ کي سلام چوي ۽ سوار پيادل ويندڙ ۽ ويٺل تي ۽ جماعت سان جيڪڏهن هڪڙي ٻن تي سلام ڪيو تہ جڻ سڀني سلام چيو ۽ اهڙي طرح جماعت مان جيڪڏهن هڪڙي جواب ڏنو تہ جڻ سڀني جواب ڏنو ۽ مشرڪ تي سلام نہ ورايو ويندو پر جيڪڏهن اهو سلام ڪري تہ جواب ۾ صرف "عَلَيْكَ" چوندو ۽ پر ان جو مسلمان کي هيئن جواب ڏيڻ "وَعَلَيْكُمُ لسَّلاَمُ" جيئن چيائين تيئن آهي. جيڪڏهن " وبَرَكَاتہ " وڌائي تہ ڀلو آهي ۽ جيڪڏهن هڪ مسلمان ٻئي مسلمان کي صرف سلام چيو تہ ن کي جواب نہ ڏنو ويندو ۽ ان چوندڙ کي سمجهايو ويندو تہ اهو سلام

جي مرحبائي ناهي ڇو ته اهو اڻپورو ڪلام آهي ۽ مستحب آهي ته عورتون به هڪٻئي تي سلام چون. پر مرد جو نوجوان عورت تي سلام چوڻ مڪروه آهي ۽ جيڪڏهن عام هلندڙ عورت آهي ته پوءِ مڪروه ناهي پر ٻارن کي سلام چوڻ مستحب آهي ڇو ته ان کي ادب جي تعليم آهي ۽ اهڙي طرح جيڪو مجلس (ڪچهريء) مان اٿي ته ان جي لاءِ به مستحب آهي ته مجلس وارن کي سلام چوندي روانو ٿئي جيڪڏهن مجلس ۾ وري موٽي آيو ته انهن تي وري سلام ورائيندو اهڙي طرح ڪنهن جي وچ ۾ ڀت يا دروازو حائل ڪوٽ آهي ته انهن تي به سلام چوندو (جيڪڏهن اهي سندس سلام ٻڌن ٿا) اهڙي طرح جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو کي سلام چيو اٿس ته وري ان سان ملاقات ٿئي ٿي ته وري ان کي سلام چوندو ۽ جيڪڏهن ڪي ماڻهو غير شرعي ڪمن ۾ مشغول آهن ته انهن تي سلام نه چوندو جيئن ڪي شطرنج پتي راند ۾ مشغول آهن يا شراب پيا پين يا جوا ڪن پيا ۽ جيڪڏهن انهن پاڻ هن تي سلام چيو ته سلام جو جواب ڏيندو پر جيڪڏهن سمجهي ٿو ته سلام جي جواب نه ڏيڻ جي ڪري اهي شرمسار ٿيندا ۽ گناه ڇڏي ڏيندا ته پوءِ انهن جي سلام جو جواب به نه ڏيندو ۽ هڪ مسمان ٻئي مسلمان سان ٽن ڏينهن کان مٿي ڳالهائڻ بند نه ڪندو پر جيڪڏهن (عقيدي ۾) برو بدعتي، گمراهه ۽ گناهن جو مرتڪب آهي ته ان سان هميشه لاءِ قطع ڪلامي ڪرڻ مستحب آهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن سان ڪو نٿو ڳالهائي پر هلندي ان کي " اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ " چيائين ته قطع ڪلامي جي گناهه کان بچي ويندو ۽ هڪ مسلمان جو ٻئي مسلمان سان هٿ ملائڻ مستحب آهي ۽ جنهن سان هٿ ملايائين جيسيتائين اهو هٿ مان نه ڪڍي تيسيتائين هي به هٿ نه ڪڍي جيڪڏهن هي شروعات ڪندڙ آهي ۽ جيڪڏهن ڀاڪر پائي ملن ۽ هڪڙو ٻئي جي مٿي کي چمي ۽ برڪت حاصل ڪرڻ جي لاءِ دين ديدار سمجهي ان جي هٿ کي چمي ٿو ته جائز آهي پر وات کي چمڻ مڪروه آهي.

عادل بادشاهه کي ايندي ڏسي ان جي لاءِ اٿي بيهڻ ۽ والدين ۽

ديندار پرهيزگار ۽ قابل عزت ماڻهو جي لاءِ اٿي بيهڻ مستحب آهي ۽ ان جو دليل هيءَ روايت آهي ته : رسول اللهﷺ جن حضرت سعد ڏانهن قريظه وارن جي متعلق ماڻهو موڪلي ان کي گهرايو ته اهو هڪ چمڪندڙ گڏهه تي سوار ٿي آيو (ان کي ايندي ڏسي) حضور عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو :" قُوۡمُوۡا اِلٰى سَيِّدِ كُمۡ " (البخارى، 81/4، ومسلم فى الجهاد، حديث : 64، واحمد، 176/3)

پنهنجي سردار جي لاءِ اٿي بيهو ۽ ام المؤمنين عائشه رضي الله عنهما کان روايت آهي ته حضورﷺ جن جڏهن (سيده) فاطمه رضي الله عنها وٽ ويندا هئا ته اها اٿي سندن اڳيان ايندي هئي سندن هٿ (مبارڪ) کي وٺندي ۽ کين چمندي ۽ پنهنجي جاءِ تي ويهاريندي هئي ۽ جڏهن اها پاڻ حضور عليه الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ ايندي هئي ته پاڻ ان ڏانهن اٿي ايندا هئا ۽ سندس هٿ (مبارڪ) مان وٺندا هئا ۽ کيس چمندا ۽ پنهنجي جاءِ تي ويهاريندﷺ هئا. (الترمذى، 3872) ۽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن کان روايت آهي پاڻ فرمايائون ته :" اِذَا جَآءَ كُمۡ كَرِيۡمُ قَوۡمٍ فَاَكۡرِمُوۡهُ " (الطبرانى، 334/2، والخطيب، 188/ 1) "جڏهن اوهان وٽ ڪنهن قوم جو معزز ماڻهو اچي ته ان جي عزت ڪندا ڪيو".

۽ ائين ڪرڻ دلين ۾ دوستي ۽ محبت پيدا ڪري ٿو ان جي ڪري اهل خير ۽ صلاحيت جي لاءِ ان طرح سان پيش اچڻ جڻ ته ان جي لاءِ هديو پيش ڪرڻ آهي. پر فاجرن ۽ فاسقن لاءِ ائين ڪرڻ مڪروه آهي.

فضل ادب :

آداب مان هي به آهي ته ڇڪ ڏيندڙ پنهنجي منهن کي ڍڪي ۽ ڇڪ جو آواز ٿورو ڪرڻ جي ڪوشش ڪري الله جو حمد الحمد لله رب العالمين بلند آواز سان پڙهي ڇو ته بعضي حديثن ۾ روايت آئي آهي ته نبي ڪريم جن فرمايو : " اِنَّ الۡعَبۡدَ اِذَا قَالَ اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ قَالَ الۡمَلَكُ رَبِّ الۡعَالَمِيۡنَ فَاذَا قَالَ رَبِّ الۡعَالَمِيۡنَ بَعۡدَ الۡحَمۡدُ لِلّٰهِ قَالَ الۡمَلَكُ يَرۡحَمُكَ رَبُّكَ " (الحميدى :

(973) جڏهن (ڇڪ ڏيڻ کان پوءِ) ٻانهي ”الحمد لله“ چيو تہ ملائڪ ”رَبِّ الْعَالَمِيْنَ“ ٿو چوي ۽ جڏهن ٻانهو ”الحمد لله“ کان پوءِ ”رَبِّ الْعَالَمِيْنَ“ ٿو چوي تہ ملائڪ چوي ٿو توتي رب رحمت ڪري ٿو. ۽ ڇڪ ڏيڻ وارو سڄي ۽ کٻي طرف نہ نهاريندو ۽ جڏهن ائين چيائين تہ ٻڌندڙ جي لاءِ (سنت) مستحب آهي تہ ان کي ”يَرْحَمُكَ الله“ (الله توتي رحمت ڪري) چوي ۽ ڇڪ ڏيڻ وارو ان جي موٽ ۾ ”يَهْدِيْكُمُ الله وَيُصْلِحْ بَالَكُمْ“ چوي (الله اوهان کي هدايت ڏي ۽ اوهان جي حال جي اصلاح فرمائي) ۽ ان جي بجاءِ جيڪڏهن ”يَغْفِرُ اللهُ لَكُمْ“ (شال الله اوهان کي بخش فرمائي) چيائين تہ بہ جائز آهي پر جيڪڏهن ڇڪ ڏيڻ واري جي ڇڪ ٽن ڀيرن کان وڌي وئي تہ ان کي جواب ڏيڻ لازمي ناهي ڇو تہ اهو زڪام آهي جيئن اثر (حديث) ۾ آيو آهي حضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: ”يُشَمِّتُ الْعَاطِسَ ثَلاَثاً فَاِنْ زَادَ عَلٰى ذَالِكَ فَهُوَ مُزْكُوْمٌ“ (ابن ماجه : 3714) ڇڪ ڏيندڙ کي ٽي ڀيرا جواب ڏيندو پوءِ جيڪڏهن ان کان وڌايائين تہ پوءِ زڪام وارو آهي.

ان جي ڇڪ تي الحمد لله چوڻ جو جواب نہ ڏنو ويندو ۽ جڏهن اوٻاسي ڏي تہ پنهنجي وات کي پنهنجي هٿ يا قميص جي ٻانهوڙيءَ سان بند ڪندو. حضور جن فرمايو: ”اِذَا تَثَاءَبَ اَحَدُكُمْ فَلْيُمْسِكْ عَلٰى فَمِهٖ فَاِنَّ الشَّيْطَانَ يَدْخُلُ مَعَ التَّثَاؤُبِ“ (مسلم 2239/3) جڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو اوٻاسي ڏي تہ پنهنجي وات کي ڍڪي ڇو تہ ان اوٻاسي سان شيطان اندر داخل ٿئي ٿو.

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْعَطَّاسَ وَيَكْرَهُ التَّثَاؤُبَ فَاِذَا تَثَاءَبَ اَحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهٗ مَا اسْتَطَاعَ وَلاَ يَقُوْلُ هَاهُ هَاهُ فَاِنَّ ذَالِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ يَضْحَكُ مِنْهُ“ (البخاري 61/7، 62، والترمذي : 2746، واحمد 265/2) الله ڇڪ ڏيڻ کي پسند ٿو ڪري ۽ اوٻاسي ڏيڻ کي ناپسند ٿو ڪري پوءِ جڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو اوٻاسي اچيس تہ جيتري قدر ٿي سگهيس روڪي ۽ (وات پٽي) هاه هاه نہ ڪري ۽ اهو شيطان جي طرفان آهي جنهن سان کلندو آهي. ۽ مرد کي پوڙهي

هلندڙ عام عورت جي ڇڪ جي جواب ۾ الحمد لله چوڻ جائز آهي ۽ نوجوان پردي ۾ رهندڙ عورت جي الحمد لله جي جواب ۾ "يَرْحَمُكَ الله" چوڻ مڪروه آهي پر ڇوڪري جي ڇڪ کان پوءِ الحمد لله چوڻ جي جواب ۾ "يَرْحَمُكَ الله" چوڻ جي بجاءِ چوي "بُوْرِكَ فيكَ اَوْ جَزَاكَ الله تعالىٰ اَوْ خَيَّرَكَ الله" چيو وڃي. تو ۾ برڪت پيدا ڪئي وئي يا توکي الله (خير جي) جزا ڏي يا الله توکي ڀلو ڪري.

فصل: اهي ڏهه ڪم جيڪي فطرتي آهن. انهن مان پنج (ٻڇيءَ کان مٿي) مٿي سان واسطو رکن ٿا ۽ پنج باقي جسم سان واسطو رکن ٿا. مٿي سان واسطو رکندڙ ڪم هي آهن. (1) گرڙيون ڪرڻ (2) نڪ کي پاڻي ڏيڻ (3) ڏندڻ ڏيڻ (4) مڇون ڪترڻ (5) ڏاڙهي رکڻ. ۽ جن جو (ٻڇيءَ کان هيٺ) جسم سان واسطو آهي اهي هي آهن. (1) نهائين جا وار صفا ڪرڻ (2) بغلن جا وار صاف ڪرڻ (3) ننهن ڪترڻ (4) (پتر يا پٿر سان صفائي ڪرڻ کانپوءِ) پاڻيءَ سان استنجاء ڪرڻ (5)طوهر ڪرائڻ ۽ مڇن جي ڪترڻ جو اصلي دليل اها حديث آهي جيڪا حضرت ابن عمر رضي الله عنه کان روايت ڪيل آهي تہ : نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو: "اُحْفُوا الشَّارِبَ وَاعْفُوا اللّحىٰ" (مسلم فى الطهارة. حديث : 52. والترمذى : 7063. والنسائى 16/1. واحمد 16/2) (مڇون ڪٽيو ۽ ڏاڙهي رکو) ٻئي واحد جا صيغا آهن ۽ ان جي معنىٰ آهي ڪينچيءَ سان ڪترڻ مناسب بنائڻ. پر پاڪيءَ سان ڪوڙڻ مڪروه آهي. ڇو تہ حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه کان روايت ڪيل آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو : "لَيْسَ مِنَّا مَنْ حَلَقَ" (مسلم فى الايمان حديث : 167. وابوداؤد : 3130. واحمد 16/2) (اهو اسان مان ناهي جنهن مڇون ڪوڙيون) ۽ ان جي ڪري بہ ان ۾ صورت جي تبديلي ۽ منهن جي رونق ۽ سونهن وڃائڻ آهي. ۽ مڇن جي وارن جون پاڙون ڇڏڻ ۾ زينت ۽ جمال آهي. ۽ صحا بہ ڪرام رضي الله عنهم کان روايت ۾ آيل آهي تہ اهي مڇن کي ڪتيندا هئا ۽ ڏاڙهيءَ جو اعفاء (رکڻ) اهو ان جو پورو رکڻ ۽ گهٽو بنائڻ آهي ۽ ان مان ئي الله عزوجل

جو فرمان آهي : "حَتّٰى عَفَوْا" (سورة الاعراف آيت:95) اي گهڻا ٿيا. ۽ روايت ۾ آيو آهي تہ "اِنَّ اَبَا هريرة رضی الله عنه كَانَ يَقْبِضُ عَلٰى لِحُيَته فَمَا فَضُلَ عَنْ قَبْضَةٍ جَزَّهٗ" بلاشڪ (حضرت) ابو هريره ؓ پنهنجي ڏاڙهي کي مٺ ۾ جهليندو هو ۽ جيڪو حصو ان مٺ کان وڌيو ان کي ڪٽيندو هو. ۽ حضرت عمر ؓ فرمائيندو هو تہ "خُذْ مَا تَحْتَ الْقَبْضَةِ" جيڪي وار مٺ کان هيٺ آهن اهي ڪٽي ڇڏيو.

فصل: ۽ نهائين ڪوڙڻ، بغلن جو صاف ڪرڻ ۽ ننهن ڪترڻ جو دليل اها حديث آهي جيڪا حضرت انس ؓ کان روايت ڪيل آهي تہ "وَقَّتَ لَنَا رَسُوْلُ الله ﷺ اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً لَا نَتجَاوَزُهَا فِى قَصِّ الشَّارِبِ وَقَصِّ الْاَظْفَارِ وَنَتْفِ الْاِبِطِ وَحَلْقِ الْعَانَةِ" (ابوداؤد: 4200. والترمذی: 2758. وابن ماجه: 295) اسان جي لاءِ رسول الله ﷺ جن چاليهہ راتيون وقت مقرر ڪيو تہ مڇن ڪترڻ، ننهن ڪترڻ، بغلن صاف ڪرڻ ۽ نهائين ڪوڙڻ ۾ چاليهہ راتين کان گهٽي دبر نہ ڪيون) حضرت غوث اعظم ؓ فرمايو تہ اهي چاليهہ راتيون مسافر جي لاءِ حڪم آهي پر گهر ۾ رهندڙ لاءِ پلو ناهي جو ويهن ڏينهن کان وڌيڪ دير ڪري ۽ امام احمد (بن حنبل) کان هن حديث جي صحيح هجڻ ۾ ٻہ روايتون آهن هڪ روايت ۾ ان صحيح هجڻ جو انڪار ڪيو آهي ۽ هڪ روايت ۾ ان اهو وقت مقرر ڪرڻ ۾ ان روايت سان دليل ورتو آهي پر جڏهن ان وقت جو مستحب هجڻ ثابت ٿيو تہ پوءِ ان تي عمل ڪرڻ وارو مرضيءَ وارو آهي وٽيس تہ چوني سان صفائي ڪري ۽ وٽيس تہ پاڪيءَ سان صفائي ڪري امام احمد کان روايت آهي تہ اهو چوني سان صفائي ڪندو هو ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن چار سان صفائي ڪندا هئا ان ۾ مختلف قول آهن......

فصل: اڇا وار چونڊي ڪيڻ مڪروه آهن عمرو بن شعيب پنهنجي پيء کان پنهنجي ڏاڏي کان روايت آندي تہ : "اِنَّ النَّبِیَّ ﷺ نَهٰى عَنْ نَتْفِ الشَّيْبِ وَقَالَ ﷺ اِنَّهٗ نُوْرُ الْاِسْلَامِ" (الترمذی: 2821. والنسائی: 136/8. وابن ماجه:

2721. واحمد، 206/2 و 207) بلاشڪ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن اڇا وار چونڊ ڪري ڪڍڻ کان روڪيو آهي ۽ فرمايائون تہ اهي (اڇا وار) بلاشڪ اسلام جو نور آهن. ۽ ٻيا الفاظ آهن تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو : "لَا تَنْتَفِ الشَيْبَ مَا مِنْ مُسْلِمٍ اُلْبِسَ شَيْبَةً فِی الْاِسْلَا مِ اِلاَّ کَانَتْ لَه نُوْرًا يَّوْمَ الْقِيٰمَةِ" (احمد: 179/2) اڇا وار چونڊي نہ ڪڍ ڪنهن بہ مسلمان جا اسلام ۾ رهندي وار اڇا ٿيندا آهن تہ اهي ان جي لاءِ قيامت جي ڏينهن نور هوندا. ۽ يحيىٰ جي روايت جا الفاظ آهن تہ :" اِلاَّ کَتَبَ الله تعالیٰ له بِهَا حَسَنَةً وَحَطَّ عنه خَطِيْئَةً "مگر الله ان جي لاءِ انهن اڇن وارن مان (هر هڪ جي عوض) نيڪي لکندو ۽ ان کان گناهہ ڪيرائيندو ۽ بعض تفسيرن ۾ الله عزوجل جي فرمان "وَجَآئَکُمُ النَّذِيْر" (سورة فاطر، آيت : 37) (۽ اوهان وٽ ڊيڄاريندڙ آيو) ۾ لکيو ويو آهي تہ اهي اڇا وار آهن. (سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة فرمايو تہ پوءِ جيڪي اڇا وار موت جو ڊپ ڏيارين ۽ موت ياد ڪرائن ۽ جيڪي شهوتن ۽ لذتن کان روڪين ۽ بند ڪن انهن کي چونڊي ڪڍڻ ڪيئن جائز آهي ؟ اهي اڇا وار موت ۽ آخرت جي لاءِ تيار ڪندڙ ۽ دار البقاء (آخرت) جي آباد ڪرڻ جي لاءِ شوق ڏياريندڙ آهن ۽ ان مذڪور ڳالهين هوندي اڇا وار چونڊي ڪڍندڙ تقدير سان ٽڪر کائيندڙ الله عزوجل جي امر کي ناپسند ڪندڙ الله جي رضا تي راضي نہ رهندڙ آهي. نوجوانيءَ ۾ تازو رهڻ، تي هميشگي ڪرڻ پسند ڪري ٿو وقار، احترام اسلام جي نور سان ڍڪجڻ، حضرت ابراهيم خليل (علیٰ نبينا عليہ الصلوٰة والسلام) جي خلقت کان منهن موڙيندڙ آهي ڇو تہ بعضي ڪتابن ۾ روايت آيل آهي تہ: "اِنَّ اَوَّلَ مَنْ شابَ فِی الْاِسْلاَمِ اِبْرَاهِيْمُ النَّبِیُّ (علی نبينا وعليه الصلوٰة والسلام " (الدر المنثور، 115/1 وابن عدی، 4 / 1511) بلاشڪ اسلام (تي رهندي) ڀهريان جنهن جا اڇا وار ٿيا هئا اهو ابراهيم نبي آهي. ۽ نبي ڪريم کان بہ روايت آهي تہ پاڻ ﷻفرمايائون تہ : "اِنَّ الله يَسْتَحْيِیْ مِنْ ذِی الشَّيْبَةِ " (ابن ابي عاصم 16/1. والجمع 10 /149. وعزاه الی الاوسط من طريق صالح بن راشد وقال: وثقه ابن حبان وفيه ضعف وبنية رجاله ثقات) بلاشڪ الله اڇن وارن واري جو (ان کی عذاب ڪرڻ کان) حياء ڪري ٿو.

فصل : ننهن لاهڻ جو بيان

مستحب آهي تہ: جمعہ جي ڏينهن ننهن لاهجن ۽ انهن جي ترتيب ۾ مخالفت ڪجي ان جي ڪري جو نبي ڪريمﷺ جن کان روايت آهي تہ "مَنْ قَصَّ اَظْفَارَه مُخَالِفًا لَمْ يَرَ فِی عَيْنَهِ رمَدًا" (الاسرار: 297. 356. 497 وابن الذهبی: 258) جنهن پنهنجا ننهن هڪ ٻئي هٿ جي خلاف ڪٽيا تہ ان جي اکين ۾ اکين اٿڻ جي بيماري نہ ڏٺي ويندي. ۽ حميد بن عبد الرحمن پنهنجي پيء کان روايت آندي آهي تہ:" مَنْ قَصَّ اَظْفَارَه يَوْمَ الْجُمْعَةِ دَخَلَ فيهِ شِفَاءٌ وَخَرَجَ مِنهُ دَاءٌ" (العلل المتناهية: 1 / 7464) جنهن جمعي جي ڏينهن پنهنجا ننهن ڪٽيا تہ انهن ۾ شفاء داخل ٿيندي ۽ انهن مان بيماري نڪري ويندي. ۽ خميس جي ڏينهن وچين نماز کان پوءِ ننهن لاهڻ جي باري ۾ اهڙي پلائي روايت ڪيل نہ آهي ۽ مخالفت ۾ ننهن لاهڻ جي معنىٰ آهي تہ اول سڄي هٿ جي چيچ جو ننهن لاهي پوءِ وچين آڱر جو پوءِ آڱوٺي جو ان کان پوءِ پير واريءَ جو ان کان پوءِ آڱوٺي جو ۽ کٻي هٿ جا ننهن هن طرح لاهي جو آڱوٺي کان شروعات ڪري ان کان پوءِ وچين آڱر ان کان پوءِ چيچ ان کان پوءِ اشهد ڪلمہ تي مٿي کڄڻ واري آڱر جو ان کان پوءِ ان جي پير واري آڱر جو. اسان (حنبلين) جي جماعت مان وڏن عالمن ننهن لاهڻ جو تفصيل ان طرح بيان ڪيو آهي (رحمهم الله تعالىٰ). وڪيع سيده عائشه رضي الله عنها کان روايت آندي آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو "يَا عَاءِشَةُ ! اِذَا قَلَمْتِ اَظْفَارَكِ فَابْدَءِیْ بِالْوُسْطیٰ ثَمَّ بِالْخِنْصَرْ ثَم بِالاِبْهَامِ ثَم بِالْبِنْصَرْ ثَم السَّبَابَةِ فَاِنَّ ذَالِكَ يُوْرِثُ الْغِنٰی" اي عائشہ! جڏهن پنهنجا لاهڻ گهرين تہ پوءِ وچين آڱر کان شروعات ڪر ان کان پوءِ چيچ سان، ان کان پوءِ آڱوٺي سان ان کان پوءِ آڱوٺي سان مليل (اشهد) آڱر سان. اهو طريقو تو ۾ غنا (خوشحالي) پيدا ڪندو. ۽ جڏهن ننهن لاهي بس ڪري تہ هٿن جي ڏوڏڙن (آڱرين جي سنڌن) کي ڌوئي ۽ اهي لاٿل ننهن پوري چڱي اهڙي طرح مٽي جا وار، بدن جا وار، ۽ سڳي هٽائڻ ۽ سير ڇوڙائڻ سان نڪتل رت بہ دفن ڪري ڇڏيو.

فصل : مٿو ڪوڙائڻ

۽ حج ۽ عمره جي احرام لاهڻ ۽ ضرورت کان سواءِ مٿو ڪوڙائڻ امام احمد بن حنبل کان آيل ٻن روايتن مان هڪ روايت موجب مڪروه آهي. اها روايت امام احمد حضور عليہ الصلوٰة والسلام کان آندي آهي تہ پاڻ فرمايائون: ”لَيْسَ مِنَّا مَنْ حَلَقَ “ (صحيح النسائي : 1866. قال الشيخ الألباني: صحيح) جنهن مٿو ڪوڙايو اهو اسان مان ناهي. ۽ دار قطني پنهنجي ڪتاب (الافراد)۾ حضرت جابر کان روايت آندي آهي تہ نبيﷺ جن فرمايو: ”لَا تُوْضَعُ النَّوَاصِيْ اِلاَّ فِى حَجٍّ اَوْ عُمْرَةٍ “ (كنزالعمال : 2151. والخطيب : 239/3) وار ڪوڙائڻ لاءِ حج ۽ عمره کان سواءِ پيشانيون نہ جهڪايون ويندﻳون.

۽ ان جي ڪري بہ هرويرو مٿو نہ ڪوڙائبو جو حضورﷺ جن خارجين جي مذمت ڪري ٻڌايو تہ ”انهن جي نشاني مٿو ڪوڙائڻ هوندي“ ۽ ان جي ڪري بہ جو (حضرت) عمر رضي الله عنه صبيغ کي فرمايو تہ : ”لَوْ وَجَدْتُّكَ مَحْلُوْقًا لَضَرَبْتُ الَّذِى فِيهِ عَيْنَاكَ “ (الدر المنثور : 385/6) جيڪڏهن مون توکي (مٿو) ڪوڙيل لڌو تہ جنهن (مٿي) ۾ تنهنجون بہ اکيون آهن ان کي (تلوار) هڻندس. ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي :”اَلَّذِىْ يَحْلِقُ فِى الْمِصْرِ خَلِيْقٌ بِالشَّيْطَانِ“ جيڪو شهر ۾ رهي مٿو ڪوڙائي ٿو اهو شيطان (جي ياريءَ) جو لائق آهي. ۽ ان جي ڪري بہ نوڙ ڪرائڻ ناپسند آهي جو ان ۾ عجمين سان مشابهت آهي. رسول اللهﷺ جن فرمايو آهي تہ :”مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ “ (ابو داؤد: 31/3. واحمد: 9250/2. وابن ابي شيبه: 5 / 313، 322) جنهن شخص جنهن قوم سان مشابهت ڪئي اهو انهن مان آهي. ۽ جيڪڏهن ان جي ڪراهيت تي جيڪو اسان ذڪر ڪيو آهي تہ : ڪوڙڻ جي جاءِ تي ڪينچيءَ سان وار ڪترائجن جيئن امام احمد بن حنبل ڪندو هو ۽ جيڪڏهن ان ۾ بہ نهايت ڪرڻ گهري تہ وارن کي پاڙن کان ڪينچيءَ سان مٿي جي پاسن کان وار ڪترائي. ۽ ٻي روايت ۾ وار ڪوڙڻ مڪروه ناهن جيئن ابوداؤد پنهنجي سند سان حضرت عبد الله بن عمرو کان روايت آندي آهي تہ جڏهن حضرت جعفر رضي الله عنه شهيد ٿي ويو تہ نبي ڪريم عليہ الصلوٰة والسلام جن بلال

کي موڪلي ان جي اولاد کي طلب ڪيو ۽ انهن وٽ اچي انهن کي فرمايائون تہ "لاَ تُبْكُوْا عَلٰى اَخِيْ بَعْدَ الْيَوْمِ" اڄ کان پوءِ منهنجي ڀاءُ (سوٽ حضرت جعفر طيار ؓ جي شهادت ۽ جدائي) تي نہ روئجو" فرمايائون تہ مون ڏانهن منهنجن ڀائٽين کي سڏ ڪيو. اهي آيا تہ ائين لڳا پيا هيا جيئن پکيءَ جا ٻچا (مٿي ڪوڙيندڙن کي مون وٽ وٺي اچو) ان کي سندن مٿي ڪوڙڻ جو حڪم فرمايائون جنهن انهن جا مٿا ڪوڙيا. ۽ روايت ۾ آيو آهي تہ: نبي ڪريم ﷺ جن پنهنجي (ظاهري) آخري عمر ۾ جڏهن سندن وار مبارڪ ڪنڌ تي ٿي لڳا مٿو (مبارڪ) ڪوڙايو هو ۽ حضرت علي ؓ کان روايت ڪيل حديث ۾ آيو آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جا وار مبارڪ سندن (پاڪ) ڪنن جي پاپڙين تائين هئا. (ابوداؤد : 4185. ودلائل النبوة : 1/ 221. والاتحاف : 7 / 148) ۽ ان جي ڪري بہ جو ماڻهو هر دور ۾ وار ڪوڙيندا رهيا آهن ۽ انهن تي ڪنهن بہ انڪار نہ ڪيو آهي ۽ ان جي ڪري بہ جو وارن ڪوڙڻ کان منع ڪرڻ ۾ تڪليف ۽ حرج آهي جيڪو معاف ڪيل آهي.

فصل: ۽ قزع (ڪجهہ مٿو ڪوڙڻ ۽ ڪجهہ ڇڏي ڏيڻ) مڪروه آهي ان جي ڪري جو نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي تہ پاڻ قزع کان منع فرمايو هيائون ۽ صرف ڪياڙي ڪوڙڻ بہ مڪروه آهي مگر ضرورت جي ڪري مثلا سڱي ٿو هٽائي تہ پوءِ جائز آهي ڇو تہ نبي پاڪ ﷺ جن ضرورت کانسواءِ ڪياڙي ڪوڙڻ کان روڪيو آهي. (ابوداؤد : 4193. والنسائي : 8 / 130. وابن ماجه : 3637. واحمد : 4/2) ڇو تہ اهو مجوسين جو طريقو آهي. (مجمع الزوائد: 7169/5) ۽ وارن جي سينڌ ڪڍڻ ۽ وڏو چوٽو رکڻ سنت ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت ڪيل آهي. روايت ۾ آيو آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن پاڻ بہ سينڌ ڪڍڻ جي لاءِ امر فرمائيندا هئا. (البخاري في المناقب.ب: 23. ومسلم في الفضائل.حديث: 90. واحمد : 1 / 246) ۽ اهو ويهن کان وڌيڪ اصحابن رضي الله عنهم کان روايت ڪيل آهي جن ۾ ابوعبيده، عمار ۽ ابن مسعود بہ شامل آهن.

فصل: ۽ مردن جي لاءِ ڳلن ۽ ڪنن جي وٽيءَ وارا وار ڇڏڻ جيئن علوين جي عادت هوندي آهي مڪروه آهي ۽ اهو طريقو عورتن جي لاءِ مڪروه ناهي ۽ عورت جي لاءِ پيشانيءَ ۽ منهن جا وار شيشي ۽ پاڪيءِ سان صاف ڪرڻ بہ مڪروه آهن ۽ هڪ قول آهي تہ ائين ڪرڻ عورت جي لاءِ جائز آهي جڏهن ان جو مڙس ان کي اهڙو حڪم ڪري ۽ عورت کي ڊپ ٿو ٿئي تہ جيڪڏهن ائين نہ ڪندي تہ سندس مڙس ڪائنس منهن موڙي ٻي شادي ڪندو جنهن سان فساد برپا ٿيندو ۽ هن کي نقصان پهچندو. پوءِ ان جي لاءِ ائين ڪرڻ مصلحتاً جائز آهي جيئن ان جي لاءِ مختلف رنگن جا ڪپڙا پائڻ ۽ مختلف قسمن جي خوشبوءِ هڻڻ ۽ مڙس کي پاڻ ڏانهن شوق ڏيارڻ ۽ ان سان راند ۽ خوشطبعي ڪري ان جي دل وندرائڻ جائز آهي ان جي ڪري حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي متنصعات تي لعنت ڪرڻ انهن سان خاص ڪئي وئي آهي جيڪي پنهنجن مڙسن کان سواءِ ٻين مردن جي لاءِ فجور ۽ فسق جي نيت سان ائين ڪن ٿيون تانت انهن کي پاڻ ڏانهن متوجہ ڪري زنا جي ترويج ڪن. والله اعلم.

فصل: ڏاڙهيءَ کي ڪارو رنگ ڪرڻ مڪروه آهي جيئن (حضرت) حسن (بصري) رضي الله عنه کان روايت آهي تہ : بلاشڪ نبي (پاڪ) ﷺ جن انهن ماڻهن جي لاءِ فرمايو :جيڪي اچن وارن کي ڪارو تا ڪن "يُسَوِّدُ اللهُ وُجُوْهَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ" (مجمع الزوائد: 5/163) قيامت جي ڏينهن الله تعالىٰ انهن جا منهن ڪارا ڪندو. ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جي روايت ۾ آهي تہ بلاشڪ نبي پاڪ ﷺ انهن (ڪارو رنگ ڪندڙن) جي باري ۾ فرمايو :"لَا يُرِيْحُوْنَ رَاءِحَةَ الْجَنَّةِ" (النسائي: 8 / 138. وابن سعد: 1/2. 142) جنت جي خوشبوءِ نہ سگهندا. ۽ جيڪي حديثون ڪاري رنگ ڪرڻ جي باري ۾ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت ڪيون ويون آهن تہ :"اِخْتَضِبُوْا بِالسِّوَادِ فَاِنه آنَسُ لِلزَّوْجَةِ وَمَكِيْدَةٌ لِلْعَدُوِّ" (ابن ماجه: 3625. و كنز العمال: 17310) وارن کي ڪارو رنگ ڪيو اهو زال جي لاءِ وندر ۽ دشمن جي

لاءِ رت آهي. اهي جنگ جي حالات تي محمول آهن ۽ ان ۾ زال جو ذڪر تبعاً آهي قصدًا ناهي.

فصل: جڏهن ڪارو رنگ ڪرڻ مڪروه(۽ ممنوع) آهي تہ مستحب آهي تہ مينديءَ سان رنگ ڪري ۽ حضرت ابوذر رضي الله عنه ڪان روايت آهي تہ پيلو رنگ جنهن سان اڇن وارن جي اچاڻ ڦيرائي وڃي اها ميندي آهي. پر حضورﷺ جن وارن کي رنگ ڪيو هو يا نہ ان ۾ اختلاف آهي. حضرت انس رضي الله عنه ڪان روايت آهي تہ حضورﷺ جن ۾ اڇا وار تمام ٿورا رهيا ڪين رنگ ڪرڻ جي ضرورت ئي نہ هئي. پر دنيا تان رحلت ڪرڻ ڪان پوءِ (حضرت) ابوبڪر ۽ (حضرت) عمر رضي الله عنه ميندي سان رنگ ڪيو هو. (مسلم في الفضائل حديث: 100و 103. واحمد: 100/3)

۽ روايت ۾ آهي تہ (سيده) ام سلمة رضي الله عنها (حضورﷺ جي گهر واريءِ مؤمنن جي ماءُ) ماڻهن جي لاءِ حضورﷺ جن جو هڪ وار (مبارڪ)ظاهر ڪرڻ فرمايو هو جنهن کي ميندي سان رنگ ٿيل هو. (ابن ماجه في اللباس ب: 32. واحمد: 319/6) هن حديث مان ثابت ٿيو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن رنگ ڪيو هو.

۽ حضرت ابوبڪر صديق پنهنجي پيءُ (حضرت) ابو قحافہ (رضي الله عنه) کي مڪہ مڪرمہ جي فتح ڪرڻ واري ڏينهن نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ وٺي آيو تہ پاڻ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه کي فرمايائون "هن پيرسن مرد کي گهر ۾ وهاري مون کي عرض ڪرين ها تہ مان ان وٽ اچان هان" هيءَ سندن ان پير سن تي ڪرمنوازي حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي عزت افزائي جي لاءِ هئي. ابو قحافة سندن خدمت ۾ اسلام قبول ڪيو: پر سندن مٿي جا ۽ ڏاڙهيءَ مبارڪ جا وار گهڻا اڇا هيا جيئن اڇو پڪي هوندو آهي پاڻ حضرت ابوبڪر کي فرمايائون تہ "هن جي وارن کي ۽ ڏاڙهي کي ڪاري رنگ ڪان سواءِ ٻئي ڪنهن رنگ سان بدلايو" ۽ حديث ڏاڙهيءَ جي مٿي وانگر هجڻ ۽ ڪاري رنگ ڪان روڪڻ ۾ نص آهي.

فصل : سرمي پائڻ جو بيان

۽ مستحب آهي تہ اکئي جي عدد تي اکين ۾ سرمي جي سرائي هلائي ڇو تہ حضرت انس ﷺ كان روايت آهي تہ : پاڻ اکئي جي عدد تي سرائي هلائيندا هئا. (احمد: 472/3) ۽ ان اکئي جو طريقيڪار ۾ اختلاف آهي حضرت انس کان روايت آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن سڄيءَ اک ۾ ٽي ڀيرا ۽ کٻيءَ اک ۾ ٻہ ڀيرا سرائي هلائيندا هئا. (ابن سعد: 17.2/1. شرح السنة: 1119/12) حضرت ابن عباس ﷺ كان روايت آهي تہ : هر هڪ اک ۾ ٽي ٽي ڀيرا سرائي هلائيندا هئا. (احمد: 354/1)

فصل : تيل مکڻ

ڪڏهن ڪڏهن تيل بہ مکجي ۽ اهو هي آهي تہ هڪ ڏينهن تيل هڻي تہ هڪ ڏينهن ڇڏي ڏي. جيئن حضرت ابو هريرة ﷺ كان روايت آهي تہ "اِنَّ النَّبِیَّ ﷺ نَھٰی عَنْ اَنْ یَّتَرَجَّلَ الرَّجُلُ اَلَّا غِبًّا" (ابو داؤد: 4159. والترمذی: 1756. والنسائی: 132/8. والصحيحة: 501) "نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام ڦڻي ڏيڻ کان روڪيو آهي مگر ڪڏهن ڪڏهن". ۽ تيلن ۾ پلو تيل گل بنفشي جو تيل آهي ڇو تہ ابو هريره ﷺ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت آندي آهي تہ: "اِنَّ فَضْلَ دَهْنِ الْبِنَفْسَجَ عَلٰی سَائِرِ الْاَدْهَانِ كَفَضْلِي عَلٰی سَائِرِ النَّاسِ" (الطبرانی: 1141/3. والتوضوعات: 65/3. وللآلی: 149/2) گل بنفشي جي تيل جي ٻين تيلن کان ائين فضيلت آهي جيئن منهنجي ٻين ماڻهن تي فضيلت آهي.

فصل: مستحب آهي تہ : انسان سفر يا حضر ۾ الله عزوجل جي خوف، تقویٰ ۽ ان تي توڪل ۽ اعتماد ڪرڻ کان پوءِ ستن شين کان خالي نہ رهي (1) صفائي ڪرڻ (2) سينگار ڪرڻ (3) سرميداڻي کڻڻ (4) ڦڻي (يا ڪنگو) کڻڻ (5) ڏندڻ کڻڻ (6) ڪينچي ۽ مدراء کڻڻ ۽ اها ڳول مٿي سان گرانٽ کان نندي ڪاني آهي جيڪا عرب کڻندا هئا. صوفياء (ڪرام) ان سان پاڻ کان گنديون شيون، جون وغيره دفع ڪندا آهن ۽ بدن کی کنهندا ۽ جيتن کی ختم ڪندا آهن پنهنجو هٿ انهن

۾ استعمال ڪندا ناهن (7) تيل جي شيشي. ڇو ته ام المؤمنين سيده عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته : نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جن سفر ۽ حضر ۾ اهي شيون رکندا هئا.

فصل : مڪروه ڪم

هي ڪم مڪروه آهن (1) سيٽي وڄائڻ (2) تاڙيون وڄائڻ (3) نماز ۾ آڱرين مان ٽڪاء ڪڍائڻ (4) سماع جي دوران وجد ۾ ڪپڙا ڦاڙڻ ۽ ان ۾ وجد واري سان تعارض نه ڪيو ويندو. (5) رستي تي ويهي کاڌو کائڻ (6) ۽ گڏ ويٺلن ۾ ٽنگون ڊگهيون ڪري ويهڻ (7) اهڙي ٽيڪ ڏيڻ جنهن سان ويهڻ واري جاءِ کان ماڻهو نڪري وڃي ڇو ته اها سرڪشي ۽ گڏ ويهڻ وارن جي هڪ قسم جي توهين آهي. مگر جيڪڏهن ڪو عذر آهي ته پوءِ منع ناهي (8) ايترا ڊگها ڪپڙا ڪرائڻ جو پيڏيون ڍڪجي وڃن (9) (مرد) کي مساڳ ڄباڙڻ. ڇو ته اها گهٽتائي آهي (10) کلڻ ۾ وڏو آواز ڪرڻ، ٿهڪ ڏيڻ، ضرورت کان سواءِ ڏاڍيان ڳالهائڻ (11) مناسب آهي ته پنڌ ڪرڻ ۾ به وچٿرو هجي ايترو تيز نه هلي جو ڏڪ اچي وڃي يا پاڻ کي تڪليف ۾ وجهي ۽ اهڙي وک ئي نه کڻي جيڪا غرور ۽ خود پسندي پيدا ڪري (12) روئڻ ۾ به ريهون ۽ رڙيون نه ڪري مگر الله عزوجل جي خوف کان يا گذريل غفلت واري زندگيءَ تي افسوس ڪرڻ جي ڪري بي اختيار دانهون نڪري وڃن ته منع ناهي. يا قلبي لذت حاصل ڪرڻ کان پوءِ غفلت وارين گهڙين تي افسوس ڪندي (13) ماڻهن جي موجودگيءَ ۾ پنهنجي بدن جي ميرنهه (يا مٽي وغيره) ڇنڊڻ ۽ صفائي ڪرڻ (14) گندگي وارين جاين ۾ ڳالهائڻ. مثلا بيت الخلاء (ڪاڪوس) وغيره ۾ (15) اهڙي حالت ۾ مسلمان تي السلام عليڪم چوڻ يا ان جو جواب ڏيڻ (16) ماڻهن ۾ مٿو اگهاڙو ڪرڻ (17) اهڙي طرح جيڪو جسم اگهڙ ناهي پر عادتي طور اگهاڙو ڪيو ويندو آهي اهو ظاهر ڪرڻ به مڪروه آهي (18) اگهڙ جو ظاهر ڪرڻ به مڪروه آهي (19) پنهنجي پيء يا الله

عزوجل کان سواءِ ڪنهن ٻئي جو قسم کڻڻ بہ منع آهي جيڪڏهن قسم کڻي تہ الله عزوجل جو کڻي نہ تہ خاموش رهي حضور عليہ الصلاة والسلام جن کان روايت ۾ ائين آيو آهي. اهو حضور عليہ الصلاة والسلام جن جو هي فرمان آهي تہ :"مَنْ كَانَ حَالِفاً فَلْيَحْلِفْ بِاللهِ اَوْ لِيَصْمُتْ" (رواه البخاری: 3/235، و 8/33. ومسلم فی الایمان حدیث: 3. واحمد 2/52)

فصل: موڪل گهري گهر ۾ اچڻ

مناسب آهي تہ جڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن جي گهر ۾ اچي تہ (سڏ ڪري) چوي "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" اندر اچڻ جي اجازت آهي ؟ ڇو تہ روايت ۾ آيو آهي تہ: بني عامر (قبيلي) مان هڪ شخص حضور عليہ الصلاة والسلام جن جي خدمت ۾ اچڻ جي اجازت گهري ۽ پاڻ ان وقت پنهنجي گهر مبارڪ ۾ هيا. ان عرض ڪيو تہ مان داخل ٿيان (اندر اچان) تہ پاڻ پنهنجي خادم کي فرمايائون ٻاهر نڪر ۽ هن کي موڪل وٺي اچڻ جو طريقو سيکار کيس چئو تہ هئين چئي موڪل گهري. پوءِ ان خادم کيس چيو تہ هيئن چئي موڪل گهر "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" ڇا اجازت آهي تہ مان اندر داخل ٿيان؟ پوءِ ان مڙس اهو ٻڌي ائين چيو تہ پاڻ کيس اندر اچڻ جي موڪل ڏنائون ۽ اندر گهڙڻ کان پوءِ دروازي ڏانهن پٺي ڪندو ۽ گهڻو پري نہ وهندو. ڇو تہ پري ويهڻ جي ڪري گهر ڌڻيءَ جي ڳالهہ ٻڌي نہ سگهندو اهڙي طرح ٽي ڀيرا موڪل گهرندو : پوءِ جيڪڏهن کيس جواب مليو تہ نيڪ آهي نہ تہ موٽي ويندو. ها جيڪڏهن اهو گمان ڪري ٿو تہ هن اهي سڏ نہ ٻڌا هوندا جو اهو پري آهي يا ڪنهن شغل ۾ مشغول آهي تہ پوءِ ٽن ڀيرن کان وڌيڪ بہ سڏي تہ ان کي اجازت آهي ۽ ان جو دليل اهو آهي جيڪو ابو سعيد خدري رضي الله عنه نبي ڪريم ﷺ کان روايت ڪيو آهي تہ: پاڻ فرمايائون: "اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ فَاِنْ اُذِنَ لَكَ فَادْخُلْ وَاِلَّا فَارْجِعْ" (مسلم فی الادب حدیث: 34، 37. والترمذی: 2690) موڪل گهرڻ ٽي ڀيرا آهي پوءِ جيڪڏهن توکي موڪل ملي تہ داخل ٿيءُ ۽ جي نہ تہ موٽي آ.

۽ ان موڪل گهرڻ جو حڪم ۾ ڌاريان ۽ مائٽ برابر آهن ڇو نہ ڪٿي ماءُ هجي يا ان جهڙا ٻيا ڇو تہ حضور عليہ الصلاة والسلام جن کان جڏهن ڪنهن شخص پڇيو تہ ”هَلْ عَلَيَّ اَنْ اَسْتَاْذِنَ عَلٰى اُمِّيْ“ ڇا مون لاءِ اهو حڪم آهي تہ ماءُ کان بہ موڪل گهري پوءِ ان جي گهر ۾ داخل ٿيان ؟ پاڻ فرمايائون تہ هائو ان عرض ڪيو تہ مان ان سان گهر ۾ گڏ رهندو آهيان پاڻ فرمايائون تہ ان کان موڪل وٺي پوءِ اندر وڃ ان عرض ڪيو تہ مان پٽ هجڻ سان گڏ ان جو خادم بہ آهيان ؟ پاڻ فرمايائون تہ پوءِ بہ ان کان موڪل گهري پوءِ اندر وڃ ڇا تون چاهين ٿو تہ (اها اگهاڙي هجي) پوءِ تون ان جي اگهڙ ڏسين ؟ (البيهقي: 97/7. والموطا: 993)

پر زال ۽ جنهن ٻانهي سان کيس جماع ڪرڻ جائز آهي انهن وٽ موڪل گهري اچڻ جي ضرورت ناهي ڇو تہ انهن ۾ اڪثر هيئن آهي تہ (مٿو منهن وغيره) کليل رهندو اٿن ۽ انهن کي ان حال ۾ بہ ڏسڻ جائز آهي بلڪ سندن بدنن تي نظر پوڻ ۾ بہ ڪو گناهہ ناهي ۽ پر مستحب آهي تہ گهر ۾ اچڻ وقت پاڻ پير ۾ پيل جتيء سان ڪڙڪو ڪري تانت ان جي اچڻ جي خبر پوي ۽ جڏهن گهر ۾ داخل ٿئي تہ گهر وارن تي سلام چوي تانت سندس گهر ۾ خير ۽ برڪت وڌي جيئن حديث ۾ آيو آهي ۽ ان جو پورو بيان اسين گهر ۾ داخل ٿيڻ جي آداب ۾ بيان ڪنداسون. انشاء الله تعاليٰ ۽ رات جو گهر ۾ نہ اچي جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن منع ڪيو آهي تہ مڙس رات جو گهر ۾ اچي ۽ ٻين شخصن ائين ڪيو هو تہ پنهنجي گهر ۾ ناپسنديده حالات ڏٺائون. (رواه البخاري في العمر. ب: 6. ومسلم في الامارة. حديث: 180، 184. واحمد: 7175/1)

۽ جڏهن ٻئي ماڻهوءَ جي گهر ۾ اجازت کان پوءِ گهڙي تہ جتي گهر ڌڻي ان کي ويهاري اتي ويهي. ڀلي ڪٿي اهو ذمي ڪافر جو گهر هجي ۽ جيڪڏهن اوچتو ڪنهن قوم وٽ آيو ۽ اهي طعام کائي رهيا هجن تہ انهن سان گڏ نہ کائي پر جيڪڏهن مالڪ جي سماحت ۽ گڏ کارائڻ جي عادت آهي ۽ ان جي دل ان سان خوش ٿيندي تہ (پوءِ ڀلي کائي).

فصل : سڄي هٿ سان کائڻ (۽ پيئڻ)

مستحب آهي تہ سڄي هٿ سان (کائڻ ۽ پيئڻ واريون) شيون استعمال ڪري. سڄو هٿ صاف ڪري وضوءَ ۾ سڄي هٿ سان شروعات ڪري اول سڄي پير ۾ جتي پائي، سڄي هٿ سان ۽ سڄي پاسي کان ڪپڙا پائڻ شروع ڪري ۽ اهڙي طرح بابرڪت جاين ۾ گهڙڻ مهل بہ سڄي پير کان شروعات ڪندو جيئن مسجدون ۽ مشاهد ۽ گهر ۽ ڪوٽ وغيره ۽ پر کٻو هٿ پوءِ بيڪار گندين شين ۾ استعمال ڪرڻ جي لاءِ ۽ مير نهن وغيره کي لاهڻ جي لاءِ هوندو آهي جيئن نڪ کي پاڻي ڏيڻ، نڪ ڇنڊڻ، استنجاء ڪرڻ ۽ بين سيني پليدين کي ڌوئڻ وغيره. پر جيڪڏهن ان کي استعمال ڪرڻ ڏکيو يا مشڪل آهي جيئن کٻو هٿ ڪيرو يا ڪٽيل اٿس تہ پوءِ (مجبوراً) سڄو هٿ بہ استعمال ڪري سگهي ٿو. ۽ هڪ پير ۾ جتي ۽ (ٻيو اگهاڙو ڪري بہ) نہ هلندو پر جيڪڏهن پنڌ ٿورو آهي تہ ايترو قدر هلي سگهي ٿو جيتري ۾ ٻي جتي نهرائي سگهي. جيڪڏهن ان جي وڌي ڇنل آهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن شخص کي هدية يا ڪو ڪتاب ڏيڻ گهري تہ سڄي سان ڏيڻ جو ارادو ڪري جيڪڏهن ڪو ان کان پلو ۽ وڏيڪ فضيلت وارو آهي تہ ان جي سڄي پاسي کان ائين هلي جو اهو سندس اڳواڻ (۽ اڳيان) هجي جيئن نماز ۾ پيش امام اڳيان هوندو آهي ۽ جيڪڏهن ماڻهو کائنس مرتبي ۾ گهٽ آهي تہ ان کي بہ سڄي پاسي کان ڪندو ۽ پاڻ کٻي کان هلندو ۽ هڪ قول آهي تہ کٻو پاسو خالي رکندو تانت ان ڏانهن ٿڪ وغيره اڇلائي سگهي.

فصل : کائڻ ۽ پيئڻ جا آداب

کاڌي کائيندڙ جي لاءِ مستحب آهي تہ کائڻ وقت ”بسم الله“ پڙهي ۽ کاڌي کان فارغ ٿي الله جو حمد پڙهي ۽ اهڙي طرح پاڻي پيئڻ مهل بہ ڪري چو تہ ان طرح سان ان جي طعام ۾ برڪت پوندي ۽ شيطان کي پري ڪري ڇڏيندو. ان جي ڪري جو روايت ۾ آيو آهي تہ نبي

ڪريمﷺ جي اصحابن ؓ عنهم کين عرض ڪيو اسين کائون ٿا پر ڍؤ نہ ٿا ڪيون حضورﷺ جن کين فرمايو : شايد اوهان جدا جدا ٿي کائو ٿا ؟ عرض ڪيائون تہ ”هائو“ پاڻ فرمايائون تہ گڏجي کائو ۽ الله جي نالي جو ذڪر ڪيو تہ الله تعاليٰ اوهان لاءِ برڪت پيدا ڪندو. (ابو داؤد: 3764. ودلائل النبوة: 119/6)

۽ حضرت جابر بن عبد الله ؓ کان روايت آهي : ان نبي (ڪريم) ﷺ جن کان ٻڌو فرمايائون ٿہ ”جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي گهر ۾ داخل ٿيو ۽ جو نالو نہ ورتائين ۽ داخل ٿيڻ وقت ۽ طعام تي کائڻ وقت الله جو نالو ورتائين تہ شيطان پنهنجي اولاد کي چوي ٿو تہ : نہ اوهان جي رات گذارڻ سڪون واري آهي ۽ نہ رات وارو کاڌو ۽ جيڪڏهن گهر ۾ گهڙڻ وقت الله جو نالو نہ ورتائين تہ شيطان (پنهنجي اولاد کي) چوي ٿو تہ اوهان کي هن گهر ۾ رات رهڻ جو موقعو ملي ويو آهي ۽ جڏهن کاڌي کائڻ مهل بہ رب جو نالو نہ ورتائين تہ شيطان (پنهنجي اولاد کي) چوي ٿو تہ کاڌي کي بہ پهچي ويئو. (مسلم في الاشربة، حديث: 113. وابو داؤد: 3765. وابن ماجه: 3887. واحمد: 346/3)

۽ حضرت حذيفہ ؓ کان روايت آهي تہ : ان فرمايو : اسين جڏهن حضور عليہ الصلوٰة والسلام سان گڏ کاڌي تي حاضر ٿيندا هئاسون تہ اسان مان ڪو بہ کاڌي ۾ هٿ نہ وجهندو هو تانجو رسولﷺ جن پنهنجي هٿ (مبارڪ) سان شروعات ڪرڻ فرمائن ۽ اسين هڪ ڀيري ساڻن (هڪ) کاڌي تي حاضر ٿياسين تہ هڪ اعرابي (ٻهراڙيءَ ۾ رهندڙ عرب) آيو ۽ کاڌي مان کائڻ شروع ڪيائين تہ حضورﷺ جن ان کي روڪيو ۽ وري هڪ ٻانهي اچي کاڌي ڏانهن هٿ وڌايو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ان کي بہ روڪي فرمايو تہ : شيطان ان طعام کي استعمال ڪري ٿو جنهن تي الله عزوجل جو نالو نہ ٿو ورتو وڃي.

۽ جيڪڏهن ڪنهن کان شروع ۾ رب جو نالو وٺڻ وسري ويو تہ جيئن ياد اچيس تيئن هڪدم چوي ”بِسۡمِ اللهِ اَوَّلَهٗ وَآخِرَهٗ“ الله جي نالي سان شروع ٿو ڪيان شروع ۾ بہ تہ پڇاڙيءَ ۾ بہ ۽ فرمايائون تہ بيشڪ

شيطان ان طعام کي حلال ٿو سمجهي جنهن تي الله جو نالو نہ ورتو ويو ءِ
ن هي اعرابي آندو جنهن سان ان کاڌي کي حلال پيو سمجهي پوءِ مون
ن کي هٿ مان وٺي روڪيو ءِ هيءَ ٻانهي بہ آندائين ان جي ذريعي
کاڌي کي پنهنجي لاءِ حلال پيو ٻڻائي پوءِ مون ان کي بہ هٿ مان وٺي
روڪيو) پوءِ الله جي ذات جو قسم آهي تہ انهن ٻنهي جي هٿن سان گڏ
ن شيطان جو هٿ بہ مون روڪي رکيو هو. (مسلم في الاشربة، حديث: 102. واحمد: 5/
383) اهڙي طرح (سيده) عائشہ رضي الله عنها جي روايت ڪيل حديث ۾ بہ آيو
آهي. (الترمذی: 1858. وقال حسن صحیح)

ءِ مستحب آهي تہ کائڻ جي شروع ڪرڻ کان پهريان (ٿورو) لوڻ
کائي ءِ کاڌي کائڻ کان پوءِ بہ (ٿورو) لوڻ استعمال ڪري ءِ گره سڄي
مت سان ڪٽي ءِ گرة ننڍو ڪري ءِ ان کي گهڻو چٻاڙي ءِ ٿانو مان ان
پاسي مان گرة کٽي جيڪو کيس سامهون هجي جيڪڏهن کاڌو
مڪڙي قسم جو آهي ءِ جيڪڏهن گهڻا قسم آهن تہ پوءِ مختلف
جاين ۾ هٿ وجهڻ منع ناهي ءِ اهڙي طرح جيڪڏهن مختلف ميوا
آهن تہ اهي بہ مختلف جاين تان کٽي سگهي ٿو ءِ کاڌي جي چوٽيءَ يا
ءِچ مان گره نہ کڻندو بلڪ پنهنجي پاسي کان کائيندو ءِ کائڻ ۾ تي
آڱريون استعمال ڪندو ءِ کائڻ کان پوءِ انهن آڱرين کي چٽيندو ءِ
کاڌي ءِ پيئڻ جي شيءِ ۾ (ٿڌي ڪرڻ ءِ ناڙڻ جي لاءِ) ڦوڪ بہ نہ ڏيندو ءِ
نہ ٿانو ۾ ساه کڻندو ءِ جي ساه کڻڻ گهري ٿو تہ ٿانو کي منهن کان پري
ڪري پوءِ ساهہ کڻندو ءِ جڏهن ساهہ کنيائين تہ پوءِ وري ٿانو کي اڳيان
آڻي پوءِ کاڌو کائڻ شروع ڪندو ءِ ٽيڪ ڏئي کائڻ ءِ پيئڻ مڪروه
آهي پر بيٺي کائڻ ءِ پيئڻ جائز آهي (مگر سنت ويهي کائڻ آهي) ءِ
هڪ قول مطابق بيهي کائڻ ءِ پيئڻ مڪروه آهي ءِ ويهي کائڻ، پيئڻ
پسند ڪيل ءِ پيارو آهي ءِ جيڪڏهن پاڻ سان گڏ وينلن کي کاڌي يا
پيئڻ واري شيءِ جو ٿان ڏيڻ گهري تہ انهن کان شروعات ڪندو
جيڪي سندس سڄي پاسي کان وينل هوندا ءِ سون ءِ چانديءَ جي
ٿانون ۾ کائڻ جائز ناهي ءِ ان ٿانو ۾ کائڻ بہ ناجائز آهي جنهن کي سون

يا چانديءَ جي وڏي ميخ لڳل آهي ۽ جڏهن سندس اڳيان ڀاڄيءَ جو ٿان رکيو ويو ته اها ڀاڄي ٿانو مان کٽي مانيءَ سان ملائي کائي ۽ جيڪو سون يا چانديءَ جي ٿانو ۾ کائي ته ان کي روڪڻ واجب آهي اهڙي طرح سون ۽ چانديءَ جي خوشبوءِ لاءِ ٺاهيل خوشبو دانين جو به حڪم آهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن مجلس ۾ سون ۽ چانديءَ جا ٿانو استعمال ڪيا وڃن ته اتاهين اٿي وڃڻ واجب آهي ۽ ان گڏجاڻيءَ ۾ شريڪ ٿيڻ حرام آهي ۽ انهن کان نرميءَ سان روڪڻ گهرجي ۽ اتي ويٺلن کي هن طرح سمجهائجي ته: اوهان جي صحيح ۽ پوري خوشي هيءَ آهي ان سان سونهن حاصل ڪيو جيڪا اوهان کي شريعت جائز ۽ حلال ڪري ڏني آهي ان سان نه جنهن کي شريعت حرام ۽ ان کان روڪيو آهي ۽ ان لذت ۾ خير ناهي جنهن جو نتيجو الله عزوجل جي بي فرماني آهي. (اي الله عزوجل جا ٻانها !) شال الله تعالىٰ اوهان تي رحمت ڪري حضور عليه الصلوٰة والسلام جو فرمان ياد ڪيو ته ”جنهن سون يا چانديءَ جي ٿانو ۾ يا جنهن ۾ انهن مان ڪا شيء (لڳل) آهي پيتو (يا کاڌو) ته پنهنجي پيٽ ۾ جهنم جي باه وجهي رهيو آهي“.

(مسلم في اللباس، حديث: 2، واحمد: 6/302، 304، والبيهقي: 4/146)

۽ کاڌي واري ٿانو کي مانيءَ جي ٽڪر سان صاف ڪجي ۽ ٿانو ۾ پيل ذرا به هٿ سان چونڊي کائي ڇڏجن ۽ مستحب آهي ته گڏ کاڌو کائيندڙن ڀائرن سان جي پريشان آهن سٺيون سٺيون اهڙيون ڳالهيون ڪري جيڪي حال سان مناسب هجن تانت اهي پريشانيءَ کان نڪرن ۽ دل خوش رکندي کاڌو کائڻ ۽ مستحب آهي ته دنيا دارن سان ادب سان کائي ۽ صالحن فقيرن سان دل جي سخاوت ۽ ايثار سان کائي ۽ ڀائرن سان به کلي دل کائي. ۽ علماء سان علم حاصل ڪرڻ ۽ انهن جي اتباع ڪندي کاڌو کائي ۽ جيڪڏهن اکين کان معذور (نابينا) سان کاڌو کائي ته ان کي ٻڌائي ته تنهنجي اڳيان هي کائڻ جون شيون آهن چوته نابينا هجڻ جي ڪري ان کان سٺيون کائڻ واريون شيون رهجي وينديون آهن ۽ ڪنهن جي پرڻجڻ (شاديءَ) جي دعوت ملي ته

اها دعوت قبول ڪرڻ مستحب آهي پوءِ جيڪڏهن کاڌو کائڻ پسند ڪري تہ کائي ۽ جيڪڏهن پسند نہ ڪري تہ دعا گهري موٽي اچي ان جي ڪري جو حضرت جابر بن عبد الله ﵁ روايت ڪئي آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو: "مَنْ دُعِيَ فَلْيُجِبْ فَاِنْ شَآءَ طَعِمَ وَاِنْ شَاءَ تَرَكَ" (ابو داؤد فی الاطعمة، ب : 1، والحلية : 7 / 167) جيڪو دعوت ڏنو وڃي تہ اها قبول ڪري پوءِ جيڪڏهن گهري تہ کاڌو کائي ۽ جيڪڏهن نہ تہ ڇڏي ڏي.

۽ حضرت عبد الله بن عمر ﵁ روايت ڪئي آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو : "مَنْ دُعِيَ فَلَمْ يُجِبْ فَقَدْ عَصَى الله تعالى وَرَسُوْلَه وَمَنْ دَخَلَ عَلٰى غَيْرِ دَعْوَةٍ فَقَدْ دَخَلَ سَارِقاً وَخَرَجَ مُغِيْراً" (ابو داؤد فی الاطعمة، ب : 1. والبيهقی : 7 / 68) جيڪو ڪنهن (طعام ڏانهن) دعوت ڏنو ويو اها دعوت قبول نہ ڪيائين تہ ان الله تعالىٰ ۽ ان جي رسول جي بي فرماني ڪئي ۽ جيڪو (ڪنهن کاڌي تي) دعوت کان سواءِ ويو تہ اهو چور ٿي ويو ۽ اتاهين نڪتو تہ اوڌارو ڪائي نڪتو. اهو (دعوت جي قبول ڪرڻ جو) حڪم تڏهن آهي جڏهن اتي ڪي ناجائز ڪم راڳ، دهل، شرنايون بي پرده عورتون وغيره نہ هجن پر جيڪڏهن اتي ناجائز شيون يا ڪم جيئن طبلا، شرنايون، نڙ ۽ چپڙيون وغيره هجن تہ ان دعوت ۾ شريڪ نہ ٿيندو. ڇو تہ اهي سڀ حرام آهن. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي : "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِيْ لَهُوَ الْحَدِيْثِ "(سورة لقمان،آيت:6) ۽ ماڻهن مان ڪي اهي آهن جيڪي اجائي ڳالهہ خريد ڪن ٿا ان مان بعض مفسرن جي قول مطابق راڳ ۽ شعر مراد آهي ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي بعض حديثن ۾ آيو آهي تہ پاڻ فرمايائون: "اَلْغِنَاءُ يُنْبِتُ النِّفَاقَ فِی الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ السَّيْلُ الْبَقَلَ" (البيهقی : 10 / 233، والاتحاف : 6/565) "راڳ دل ۾ منافقي ائين ٿو ڄمائي جيئن واديءَ جو پاڻي گاه ڄمائيندو آهي".

۽ الله عزوجل جي ولي حضرت شبلي عليہ الرحمة کان راڳ جي باري ۾ پڇيو ويو تہ (صوفي سڏائڻ وارا جيڪي راڳ سازن سان گڏ ٻڌن ٿا) ڇا اهو راڳ حق (صحيح) آهي ؟ فرمايائون تہ "نہ" کانئن پڇيو ويو تہ پوءِ اهو ڇا آهي ؟ فرمايائين جڏهن حق ناهي تہ گمراهي آهي. (سيدنا

غوث اعظم عليہ الرحمة فرمايو تہ) ان راڳ روپ جي ناجائز هجڻ جي لاءِ اهوئي ڪافي آهي تہ ان سان طبيعت بگڙي ٿي ۽ شهوت ايري ٿي ۽ عورتن (۽ لسن ڇوڪرن) ۽ نفسن جي باطل سوچن، سرڪشين ۽ ڪيترين ڪميڻاين ڏانهن انسان متوجہ ٿئي ٿو، ذڪر کان غفلت پيدا ٿئي ٿي. حالانڪ الله عزوجل جي ذڪر سان مشغول رهڻ ان ماڻهوءَ جي لاءِ جنهن الله عزوجل ۽ ان جي رسول تي ايمان آندو وڏيڪ ڀلو ۽ سلامتيءَ وارو آهي ۽ طوهر جي لاءِ دعوت ڪرڻ مستحب ناهي ۽ ان جي جنهن کي دعوت ملي تہ ان تي ان دعوت جو قبول ڪرڻ، ان ۾ وڃڻ بہ ضروري ناهي ۽ ان دعوت ۾ جيڪا گهور ڪئي وڃي ٿي ان جو ميڙڻ مڪروه آهي ڇو تہ اهو جهڻيءَ هڻڻ وانگر ۽ ڪميڻائپ آهي. ۽ پرڻجڻ (شاديءَ) جو ڪاڌو جيڪو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي بيان ڪيل طريقي تي هجي ان کان سواءِ اهڙين پارٽين ۾ وڃڻ مڪروه آهي جنهن ۾ غريب کي روڪيو وڃي ۽ شاهوڪار کي گهرايو وڃي ۽ اهل علم ۽ فضل کي خصوصا عام دعوت ۾ حاضر ٿيڻ مڪروه آهي ڇو تہ ان ۾ ذلت، ڪميڻائپ، ۽ ڪاڌي پيتي جو حرص آهي خصوصاً (جيڪڏهن وقت جو) حاڪم آهي ۽ چوٽي آهي تہ جيڪڏهن ڪنهن ڪنهن جي پيالي ۾ هٿ وڌو تہ ذليل ٿيندو (يعني پراوا ٽڪر ڪائيندو تہ عزت ۽ اهميت نہ رهنديس) ۽ ڪنهن جي طفيلي طعام کائڻ هريرو ٻئي سان گڏجي وڃڻ بہ حرام آهي ۽ اهو هڪڙي قسم جو غضب ۽ بي رحمي آهي ٻوءِ ان ۾ ٻہ گناهہ آهن (1) هڪ بنا دعوت جي ڪنهن جو ڪاڌو کائڻ (2)پرائي جاءِ (گهر يا اوطاق) ۾ موڪل کان سواءِ وڃڻ. گهر ڌڻيءَ جي رازن ڏانهن نهارڻ ۽ دعوت ڏنلن جي لاءِ سوڙه ڪرڻ. ۽ دعوت جي آداب مان هي بہ آهي تہ اتي ڪاڌي کائيندڙن جي منهن ڏانهن گهڻو نہ نهاري. ڇو تہ اهو انهن کي ڏکيو لڳندو ۽ ڪاڌي کائڻ وقت اهڙي ڪا بہ ڳالهہ ٻولهہ نہ ڪندو جيڪا اتي ويٺل بري سمجهن ۽ اهڙي ڳالهہ بہ نہ ڪندو جيڪا اتي ويٺلن کي کلائي. ڇو تہ ان سان متان ڪاڌو صحيح کائي نہ سگهن. ۽ اهڙي ڪا بہ ڳالهہ نہ ڪري جيڪا اتي ويٺلن کي

ڏکي لڳي ۽ ڏکوئي ۽ مستحب آهي تہ کاڌي کائڻ کان اڳي ۽ پوءِ هٿ ڌوئي ۽ بدبودار شيءِ کائڻ مڪروه آهي جيئن ڪچي ٿوم ۽ ڪچو بصر وغيره. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي پاڻ فرمايائون تہ: "مَنْ اَكَلَ هٰذِهِ الْبَقْلَةَ الْخَبِيْثَةَ فَلاَ يَقْرَبَنَّ مُصَلاَّنَا" (مسلم فی المساجد حدیث: 74969. واحمد: 4/ 252. والبیهقی: 3/ 76975) "جنهن هي خبيث (بدبودار) سبزي کاڌي اهو اسان جي نماز واري جاءِ کي ويجهو ئي نہ اچي". ۽ ايترو گهڻو کائڻ جيڪو بيماري پيدا ڪري مڪروه آهي. حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو: "مَا مَلأَ ابن آدَمَ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهٖ" (الترمذی: 2380. وابن ماجه: 3339. واحمد: 4/ 132) "انسان ڪو بہ ٿان نہ ڀريو جيڪو سندس پيٽ (پرڻ) کان وڌيڪ بڇڙو هجي".

۽ کاڌي تي وينل (دعوت سان آيل) جي لاءِ مڪروه آهي جو طعام کارائڻ واري مالڪ جي موڪل کان سواءِ بغير دعوت جي آيل گڏ وينل کي کارائي (يا ان کي کائڻ جي لاءِ صلاح ڪري) ڇو تہ دعوت تي آيل طعام جي مالڪ جي موڪل سان صرف پاڻ کائڻ جي اجازت ڏنل آهي کاڌو ان جي ملڪيت ناهي (جو ٻين کي بہ کارائي) ان جي ڪري ان ۾ اختلاف رهيو آهي تہ کاڌي جو طعام کائيندڙ جي ڪهڙي وقت ملڪيت بنجي ٿو ؟ (1) هڪڙن جو قول آهي تہ کاڌو وات ۾ وجهي چٻاڙڻ کان پوءِ (ڳهڻ جي لاءِ) ان جي ملڪيت آهي. (2) ٻين جو قول آهي تہ : کاڌو کائيندڙ ڀلي ڳهي وڃي تہ بہ ان جي ملڪيت نہ ٿيندو اهو صرف کائڻ جي لاءِ اجازت ڏنل آهي ۽ جڏهن کاڌو اڳيان رکيو ويو تہ هاڻي کائڻ لاءِ موڪل وٺڻ جي ضرورت ناهي. جيڪڏهن ان علائقي يا ملڪ ۾ موڪل وٺڻ جي عادت ناهي. ۽ نہ اهو عرف عام ۾ هڪ قسم جي اجازت آهي ۽ وات ۾ وجهڻ کان پوءِ اهو کاڌو يا ڪا ٻي شيءِ وات مان ڪڍي وري ٿانو ۾ وجهڻ منع آهي ۽ مانيءَ جي ٽڪري سان هٿ اگهڻ بہ صحيح ناهي ۽ مانيءَ جي ٽڪرن ۾ پورن کي گهٽ نظر سان نہ ڏسجي ۽ کاڌي جا گهڻا نمونا گڏي نہ کائڻ گهرجن گهڻيون طبيعتون ان کي نا پسند ڪنديون آهن ڀلي سندس نفس ان جي چاهت رکي پر ٻين

جي ڪري اها چاهت ۽ خواهش پوري نه ڪندو. ۽ کاڌي کي خراب وغيره نه چوندو ۽ نه کاڌي کارائيندڙ کي گهٽ وڌ چوندو ۽ کاڌي کارائيندڙ جي کاڌي جي ڪري تعريف ڪري ان کي نه ٿنڊائيندو نه ٻڌائيندو. جيئن حديث پاڪ ۾ آيو آهي ته ”پاڻ نه ڪنهن طعام جي تعريف ڪيائون ۽ نه مذمت ڪيائون.“ (ابو داؤد: 3763. والترمذی: 2031. وابن ماجه: 3259) ۽ تيسيتائين کاڌي مان هٿ نه ڪڍندو جيسيتائين ٻيا نه ڪڍن. پر جيڪڏهن ان ڳالهه تي ٻيا ناراض نٿا ٿين خوش آهن ته پوءِ ڀلي هٿ ڪڍي ۽ مستحب آهي ته هٿن ڌوئڻ وارو پاڻي هڪ ٿانو ۾ هجي. ان جي ڪري جو حديث ۾ آيو آهي ته: ”لَاتُبَدِّدُوْا يُبَدِّدِ اللهُ شَمْلَكُمْ“ (المغنی عن حمل الاسفار: 78/2)

۽ روايت ۾ آيو آهي ته نبي پاڪ عليه الصلوٰة جن هن کان روڪيو آهي جو (هٿ ڌوئڻ وارو) ٿانو ڪنيو وڃي تانجو پاڻي سان ڀرجي وڃي ۽ جيڪو پاڻي کائڻ جي شين مثلا چولا وغيره ۾ مليل آهي ان سان هٿ نه ڌوئي ۽ ڪتل جون به ڳڙيون به گڏي وات ۾ نه وجهي جو حضور عليه الصلوٰة جن ان کان منع ڪيو آهي ۽ هڪ قول آهي ته جيڪڏهن اڪيلو آهي يا پنهنجي گهر ۾ آهي ته پوءِ ائين کائڻ منع ناهي ۽ گهر ڌڻيءَ کان (مهمان) پسند جا کاڌا طلب نه ڪندو ڇو ته ان ۾ ان کي تڪليف ڏيڻي آهي ۽ حضور عليه الصلوٰة جن فرمايو آهي ته ”اَنَا وَاَتْقِيَاءُ اُمَّتِيْ بَرَاءُ مِنَ التَّكَلُّفِ“ (التذکرة: 27. والفوائد: 86) ”مان ۽ منهنجا امتي تڪلف کان پري آهيون“.

پر جيڪڏهن گهر ڌڻي ان کان پسند جو کاڌو پڇي ته پوءِ ڀلي ٻڌائيس ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي حلال ڪمائيءَ مان هديه ملي ته اهو موٽائڻ مڪروه آهي ڀلي ڪٿي ٿورو هجي ۽ ڪوشش ڪري ان کي پاڻ به اهڙو هديو ڏي نه ته به ان جي حق ۾ دعا گهري ۽ جيڪڏهن کاڌي کائڻ مهل ڪا شيءِ ان کاڌي مان ڪري پوي ته ڏٺو ويندو ته ان ۾ وهندڙ رت آهي يا نه جيڪڏهن زهريلو جيت آهي ته نه کائيندو اهو طعام پليد ٿي ويندو جنهن جو کائڻ حرام آهي جيڪڏهن ڪاٿو پنڙو آهي ۽

جيڪڏهن سڪل آهي تہ اها ڪرندڙ شيءِ ۽ ان جي ڪرڻ واري جاءِ جي پاسن کان بہ کاڌو ڪڍي (اڇلائي يا پاسي تي ڇڏي) ۽ باقي کاڌو کائي سگهي ٿو ۽ پر جيڪڏهن ان ڪرندڙ شيءِ ۾ وهندڙ رت ناهي پوءِ بہ جيڪڏهن زهريلي آهي تہ نہ کائيندو اهو حرام آهي جو ان سان (جسم ۽ جان جو خطرو ۽) نقصان پهچڻ جو امڪان آهي جيئن نانگ ۽ وڇون وغيره ۽ جيڪڏهن کاڌي ۾ مک ڪري پوي تہ ان کي ان ۾ اهڙي ٽٻي ڏياري جو ان جا ٻئي پرَ ٻڏي وڃن. نبي پاڪ عليہ الصلوٰة جن فرمايو آهي تہ : "اِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِی اِنَآءِ اَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْه فِيهِ فَاِنَّ فِی اِحْدَیٰ جَنَاحَيْهِ دَاءً وَفِی الْاُخْرَیٰ شِفَاءً وَاِنه يَتَّقِی بِالَّذِیْ فِيهِ الدَّاءُ" (البخاری: 7/181. وابو داؤد: 3844. والنسائی: 7/179. واحمد: 2/229) "جڏهن اوهان مان ڪنهن جي کاڌي ۾ مک ڪري تہ ان (مک) کي ان کاڌي ۾ (جيڪڏهن پنڙو يا رس وارو آهي) ٽٻي ڏياري بلاشڪ ان جي هڪڙي پر ۾ بيماري آهي تہ ٻئي پر ۾ شفا آهي ۽ ان بيماري وارو پر ان ۾ وجهندي آهي".

۽ مستحب آهي تہ پاڻي آرام سان پئي وڏا وڏا ڍُڪَ نہ ڀري ۽ ٽي دفعا ساهہ کڻي (گلاس يا پيالو وغيره منهن کان پري ڪري) پاڻي (يا ٻي ڪا شيءِ پيئڻ واري) شيءِ پيئندو تہ پاڻي واري ٿانو ۾ ساهہ نہ کڻندو ۽ اول ۾ بسم الله پڙهندو ۽ (پاڻي پيئڻ کان پوءِ) الحمد لله چوندو ۽ هن بيان جي آخر ۾ اسين چئون ٿا تہ : ان ۾ (12) ٻارهن آداب آهن. ان مان چار فرض آهن ۽ چار سنتون آهن ۽ چار مستحب آهن. (1) فرض : پهريون هي سڃاڻڻ ۽ ڄاڻڻ رکڻ آهي تہ جيڪو کاڌو کاڌائين اهو آيو ڪٿان آهي. (2) بسم الله پڙهڻ (3) الله جي ڏنل رزق تي راضي رهڻ (4) الله عزوجل جو شڪر ڪرڻ. سنتون هي آهن : (1) کٻي پير تي اوڪڙو ويهڻ (2) هٿ جي ٽن آڱرين سان کائڻ (3) کائڻ کان پوءِ آڱريون چٽڻ (4) پنهنجي پاسي کان کائڻ. آداب ۽ مستحب هي آهي : (1) کاڌي کي سخت چٻاڙڻ (2) گرهَ ننڍو ڪرڻ (3) کائيندي ماڻهن ڏانهن گهٽ نهارڻ (4) مانيءَ سان دستر خوان ڀري ان جي مٿان ڀاڄي نہ رکڻ ٽيڪ ڏيئي يا پيٽ ڀر تي کاڌو نہ کائڻ.

فصل : ڪنهن وٽ روزي کولڻ مهل دعا

جڏهن ڪنهن وٽ روزو کولي تہ: چوي "اَفْطَر عِنْدَكُمُ الصَّائِمُوْنَ وَاَكَلَ طَعَامَكُمُ الْاَبْرَارُ وَتَنَزَّلَتْ عَلَيْكُمُ الرَّحْمَةُ وَصَلَّتْ عَلَيْكُمُ الْمَلَائِكَةُ اَلْحَمْدُ لله الَّذِيْ اَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مُسْلِمِيْنَ وَهَدَانَا مِنَ الضَّلَالَةِ وَفَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقَه تَفْضِيْلًا اَللّٰهُمَّ اَشْبِعْ جِيَاعَ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ ﷺ وَاكْسِ عَارِيَهَا وَعَافِ مَرِضَاهَا وَرُدَّ غَائِبَهَا وَاجْمَعْ شَمْلَ اَهْلِ الدَّارِ وَادِرْ اَرْزَاقَهُمْ وَاجْعَلْ دُخُوْلَنَا بَرَكَةً وَخُرُوْجَنَا مَغْفِرَةً وَاٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ (1. ابو داؤد: 3854. وابن ماجة: 1747. واحمد: 3/118. 2. مسلم في الذكر والدعاء. حديث 64. وابو داؤد في الادب. ب: 106. والترمذي: 3396. واحمد: 3/32) "اوهان وٽ روزيدارن روزو کوليو ۽ اوهان جو طعام نيڪوڪارن کاڌو ۽ اوهان تي اڄ رحمت نازل ٿي ۽ اوهان تي ملائڪن درود موڪليو. هر حمد ان الله جي لاءِ ثابت آهي جنهن اسان کي کارايو ۽ پياريو آهي ۽ اسان کي مسمانن مان ڪيو آهي ۽ اسان کي گمراهيءَ مان ڪڍي هدايت ڏني آهي ۽ پنهنجي مخلوق مان گهڻن کان اسان کي پلو ڪيو آهي. اي منهنجا الله ! (حضرت) محمد ﷺ جي امت مان بکايلن کي ڍؤ ڪراءِ ۽ انهن مان ڪپڙا نہ رکندڙن کي ڪپڙا عطا فرماءِ ۽ انهن مان بيمارن کي شفا عطا فرماءِ ۽ انهن مان گم ٿي ويل کي موٽاءِ ۽ (هن دعوت ڏيڻ وارن) جي گهر وارن تڙيلن کي گڏ ڪر ۽ کين رزق پلٽائي ڏي ۽ اسان جي سندن گهر ۾ داخل ٿيڻ کي برڪت بناءِ ۽ اسان جي (هتان) نڪرڻ کي انهن جي لاءِ مغفرت (گناهن جي بخشش) بناءِ ۽ اسان کي دنيا ۾ ڀلائي عطا ڪر تہ آخرت ۾ بہ ڀلائي عطا ڪر ۽ اي ارحم الراحمين اسان کي پنهنجي رحمت سان باه جي عذاب کان بچاءِ.

فصل: حمام (غسل خانہ ۽ پائخانہ) ۾ داخل ٿيڻ جا آداب

حمام ٺاهڻ ۽ وڪڻڻ ۽ خريد ڪرڻ ۽ ڪرائي تي ڏيڻ مڪروہ آهي. جو انهن ۾ ماڻهن جون اگهڙيون ڏٺيون وڃن ٿيون (مطلب تہ اهڙي قسم جو غسل خانو يا پائخانو نہ ٺاهجي جنهن ۾ پردو نہ رهي ۽ ماڻهن

جي اگهڙ نظر اچي). حضرت علي ؓ کان روايت آهي تہ ”بِئْسَ الْبَيْتُ الْحَمَّامُ يَنْزَعُ مِنْ اَهْلِهِ الْحَيَاءَ“ حمام برو گهر آهي جيڪو ان داخل ٿيندڙن کان حياء کسي ٿو وٺي. مطلب تہ اگهاڙو ٿي وهنجڻ کان پاسو ڪجي ڪپڙو ٻڌي (گوڏ وغيره) پوءِ ماٺهو وهنجي ۽ غسل خانہ ۾ يا پائخانہ ۾ قرآن نہ پڙهي ۽ ضرورت کان سواءِ پلو آهي تہ ان ۾ نہ گهڙي. جيئن (حضرت) عبد الله بن عمر ؓ کان روايت آهي تہ اهو حمام ۾ گهڙڻ کي مڪروه سمجهندو هو ۽ وجہ هي بيان ڪندو هو تہ اهو هڪ قسم هلڪو ۽ نرم عيش آهي ۽ (حضرت) حسن بصري ۽ (حضرت) ابن سيرين (تابعين) کان روايت آهي تہ اهي بہ حمام ۾ داخل نہ ٿيندا هئا ۽ امام احمد بن حنبل جي پٽ عبد الله فرمايو تہ : مون پنهنجي پيءُ (امام احمد) کي ڪڏهن بہ حمام ۾ داخل ٿيندي نہ ڏٺو. پر جيڪڏهن ضرورت آهي تہ پوءِ ان ۾ داخل ٿي سگهي ٿو پر ڪپڙو گوڏ ٻڌي اکيون هيٺ ڪري داخل ٿئي اهڙي ڪوشش ڪري جو ڪنهن جي اگهڙ تي نظر نہ پوبس ۽ جيڪڏهن ان لاءِ ممڪن آهي تہ پنهنجي سر لاءِ حمام خالي ڪرائي پوءِ ان ۾ رات جو داخل ٿئي يا ڏينهن جو اهڙي وقت ۾ جو ماڻهن جي رش نہ هجي تہ پوءِ ڪو ڏپ ناهي ۽ امام احمد ؒ کان ان جي باري ۾ پڇيو ويو تہ پاڻ فرمايائون ”جيڪڏهن توکي يقين آهي تہ حمام ۾ ڪو بہ اگهاڙو ناهي تہ پوءِ پلي داخل ٿي ۽ جيڪڏهن نہ تہ نہ“ (ام المؤمنين) عائشہ ؓ عنها روايت ڪئي آهي تہ ”بِئْسَ الْبَيْتُ الْحَمَّامُ بَيْتٌ لَّا يَسْتُرُ وَمَاؤهٗ لَا يَطْهُرُ“ (الاتحاف : 2 / 401) حمام برو گهر آهي اهڙو گهر جنهن ۾ پردو ناهي ۽ ان جو پاڻي پاڪ نہ آهي.

(ام المؤمنين) سڳوري فرمايو تہ : مون کي احد جبل جيترو سون ملي تہ بہ اها ڳالهہ پسند ناهي جو حمام ۾ داخل ٿيان. ۽ حضرت جابر بن عبد الله ؓ عنهما کان روايت آهي رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلاَ يَدْخُل الْحَمَّامَ اِلاَّ بِاِزَارٍ“ (الترمذي : 2801. والنسائي : 1 / 198. والطبراني : 11 / 191. والعلل المتناهية وابن عدى : 7 / 179) ”جيڪو الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان رکي ٿو اهو حمام ۾ گوڏ کان سواءِ داخل نہ ٿئي“.

۽ عورتن جي لاءِ حمام ۾ داخل ٿيڻ انهن شرطن سان جائز آهي جيڪي مردن جي لاءِ بيان ڪيا اٿئون يا ڪا اهم ضرورت آهي جيئن نہ وهنجڻ جي ڪري بيمار ٿي پوڻ يا حيض ۽ نفاس جو ختم ٿيڻ (جنهن کان پوءِ پاڪ ٿيڻ جي لاءِ وهنجڻ ضروري آهي) ان جي ڪري جو (حضرت) ابن عمر رضي الله عنهما روايت آندي آهي تہ : (نبي پاڪ ﷺ) جن فرمايو: "سَيُفْتَحُ عَلَيْكُمْ اَرْضُ الْعَجَمِ وَسَتَجِدُوْنَ بُيُوْتاً يُقَالُ لَهَا الْحَمَّامُ فَلَا يَدْخُلَهَا الرِجَالُ اِلَّا بِاِزَارٍ وَامْنَعُوْا مِنْهَا النِّسَآءَ اِلَّا مَرِيْضَةً اَوْ نَفْساء" (ابوداؤد في الحمام، ب. 3. والترمذي في الادب، ب: 3. وابن ماجه في الادب، ب: 38. واحمد: 3/ 339) "اوهان جي لاءِ عجم جي زمين فتح ڪئي ويندي ۽ جلد اوهان اهڙا گهر لهندؤ جن کي حمام سڏيو ويندو آ انهن ۾ مرد گوڏ کان سواءِ داخل نہ ٿين ۽ بيمار عورت ۽ نفاس ختم ٿيڻ واريءَ کان سواءِ بين عورتن کي انهن کان روڪيو". ۽ حمام ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ نہ ڪنهن تي سلام چوندو ۽ نہ قرآن (ڪريم) تلاوت ڪندو. جيئن هن کان اڳ ۾ حضرت علي جي روايت لکي آيا آهيون.

فصل : هر حال ۾ ۽ وهنجڻ وقت اگهاڙي ٿيڻ کان منع

ابوداؤد پنهنجي سند سان بهز بن حڪيم کان ان پنهنجي پيءُ کان ڏاڏي کان روايت آندي آهي ان چيو تہ "مون حضور ﷺ جن کي عرض ڪيو تہ يارسول الله ! اسان اگهڙن مان ڇا لڪايون ۽ ڇا ظاهر رکون ؟ پاڻ فرمايائون تہ پنهنجي اگهڙ جي زال يا ملڪيت ڪيل ٻانهيءَ کان سواءِ حفاظت ڪر" صحابي چيو تہ مون عرض ڪيو تہ يارسول الله ! جيڪڏهن ماڻهو هڪڙا ٻين سان گڏيل هجن تہ پوءِ ڇا ڪجي ؟ پاڻ فرمايائون تہ وس آهر ڪنهن کي پنهنجي اگهڙ ڏسڻ نہ ڏي صحابي چيو تہ : مون ڪين عرض ڪيو يارسول الله! جيڪڏهن اسان مان ڪو هڪڙو اڪيلو هجي ؟ تہ پاڻ فرمايائن ماڻهن کان وڌيڪ حياء ڪرڻ جو الله حقدار آهي". (ابوداؤد رقم : 4017. والترمذي: 2794. وابن ماجه: 1920. واحمد: 5/ 4.3)

۽ ابوداؤد پنهنجي سند سان حضرت ابو سعيد خدري ؓ کان روايت آندي آهي تہ : نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو تہ : مرد مرد جي اگهڙ ڏانهن نہ نهاري ۽ عورت (ٻيءَ) عورت جي اگهڙ ڏانهن نہ نهاري ۽ هڪ مرد ٻئي مرد سان هڪڙي ڪپڙي ۾ نہ رهي ۽ نہ هڪ عورت ٻيءَ عورت سان هڪ ڪپڙي ۾ رهي". (ابوداؤد رقم: 4018. ومسلم في الحيض حديث 74. والترمذي: 2793)

وهنجڻ جي لاءِ ڪنهن خالي جاءِ ۾ بہ گوڏ کان سواءِ نہ وهنجي. ڇو تہ ابوداؤد پنهنجي سند سان عطاء کان اُنَ يعليٰ بن اميه ؓ کان روايت آندي آهي تہ : حضرت نبي ڪريم ﷺ جن ڪنهن شخص کي گوڏ کان سواءِ وهنجندي ڏٺو. پوءِ پاڻ منبر تي چڙهي الله عزوجل جو حمد ڪري ۽ ان جي ثناء ڪري فرمايائون "الله حياءَ وارو پردو رکندڙ پردي ۽ حياء کي پسند ڪري ٿو پوءِ جڏهن اوهان مان ڪو وهنجي تہ پردو ڪري وهنجي" (ابو داؤد: 4012. واحمد: 234/4) ۽ پاڻيءَ ۾ اندر گهڙي وهنجڻ وقت بہ گوڏ ٻڌي وهنجي ڇو تہ پاڻيءَ ۾ بہ خدا جي مخلوق رهي ٿي. جيئن جابر بن عبد الله ؓ روايت آندي آهي تہ "نبي پاڪ عليہ الصلوة والسلام جن گوڏ کان سواءِ وهنجڻ کان روڪيو آهي". (ابو داؤد: 4012. واحمد: 4 236) ۽ حضرت حسن بصري کان روايت آهي ان فرمايو تہ "پاڻيءَ ۾ بہ الله عزوجل جي مخلوق رهندڙ آهي. ۽ ان ۾ رهندڙن کان پردو ڪرڻ جا اسين وڌيڪ حقدار آهيون."

فصل : منڊي پائڻ جي باري ۾

ابو داؤد پنهنجي سند سان حضرت انس بن مالڪ ؓ کان روايت آندي آهي تہ جڏهن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ڪجهہ عجمي (بادشاهن) ڏانهن (اسلام جي دعوت ڏيڻ لاءِ) خطن موڪلڻ جو ارادو فرمايو تہ کيس عرض ڪيو ويو تہ اهي عجمي بادشاهہ مُهر کان سواءِ خط قبول نہ ٿا ڪن ۽ نہ پڙهن ٿا پوءِ پاڻ چاندي جي منڊي ٺهرائي ان تي "محمد رسول الله" لکرايائون. (ابوداؤد في كتاب الخاتم. حديث: 2414) ۽ ان ئي حضرت انس ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جي منڊي تڪ

سميت چانديءَ مان نهيل هئي. (البخاری: 7/201. ومسلم في اللباس حديث: 61. وابو داؤد في الخاتم ب: 1. والترمذی: 1740) ۽ حضرت انس کان هڪ روايت ۾ آيو آهي تہ سندن منڊي چاندي جي ۽ ان جي تڪ حبشي هئي ۽ ابو داؤد پنهنجي سند سان نافع کان ان حضرت ابن عمر ؓ کان روايت آندي آهي تہ حضور جن سون جي منڊي نهرائي ۽ ان جي تڪ ترِيءَ واري طرف هئي ۽ ان ۾ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ الله لکيل هو پوءِ جڏهن ٻين ماڻهن بہ سونيون منڊيون نهرايون تہ پاڻ انهن کي ڏسي پنهنجي سوني منڊي اڇلائي فرمايائون تہ : "هاڻي مان اها سوني منڊي ڪڏهن بہ نہ پائيندس". ان کان پوءِ چانديءَ جي منڊي نهرائي ان ۾ "مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ الله" لکرايائون (سندن رحلت کان پوءِ) اها منڊي حضرت ابوبڪر ؓ هٿ ۾ وڌي ۽ ان جي رحلت کان پوءِ اها حضرت عمر هٿ ۾ وڌي ۽ ان جي وفات کان پوءِ اها حضرت عثمان ؓ هٿ ۾ وڌي تانجو اها "اريس" نالي کوهہ ۾ ڪري پئي. (ابو داؤد رقم: 4218. والبخاری: 7/201. ومسلم في اللباس حديث: 53. واحمد: 2/72)

فصل : لوهہ مان يا ان جهڙي ٻيءِ شيء مان منڊي نهرائي هٿ ۾ پائڻ مڪروه آهي ڇو تہ ابو داؤد پنهنجي سند سان عبد الله بن يزيد کان ان پنهنجي پيء کان روايت آندي آهي تہ : هڪ شخص حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي خدمت ۾ آيو ۽ ان جي هٿ ۾ لوهہ جهڙي ڪنهن شيء مان ناهيل منڊي پاتل هئي تہ پاڻﷺ جن ان کي متوجہ ٿي فرمايو : "ڇا آهي جو مون کي تو مان بتن جي بوءِ اچي رهي آهي" ؟ تہ ان اها منڊي اڇلائي ڇڏي. وري ٻئي ڀيري آيو تہ ان جي هٿ ۾ لوه جي منڊي پاتل هئي پاڻﷺ جن ان کي متوجہ ٿي فرمايو "ڇا آهي جو مان توتي جهنمين جو لباس ڏسي رهيو آهيان" ؟ تہ ان عرض ڪيو تہ يارسول الله ! پلا ڇا مان منڊي نهرائي پايان ؟ تہ پاڻ فرمايائونس "چانديءَ مان منڊي نهراءِ هٿ ۾ پاءِ پر اها تور ۾ مثقال پورو نہ هجي". (ابو داؤد في الخاتم ب: 4. والترمذی: 1785. والنسائي في الزينة ب: 43)

فصل: ۽ وچين آڱر ۽ اشهد اشاري واري آڱر ۾ منڊي پائڻ مڪروه آهي ڇو تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن حضرت علي

ڪي ان ڪان روڪيو هو. (ابن ماجہ في اللباس حديث: 3648)

فصل: ۽ پسند ڪيل عمل هي آهي تہ مُنڊي کٻي هٿ جي چيچ ۾ پائجي ڇو تہ محدث ابو داؤد رحمتہ الله پنهنجي سند سان حضرت نافع ڪان ان حضرت ابز عمر ﵄ ڪان روايت آندي آهي تہ نبي ﷺ جن کٻي هٿ ۾ منڊي پائيندا هئا ۽ سندن منڊيءَ جي ٽڪ سندن (هٿ مبارڪ جي) ترِيءَ ڏانهن ڪيل هوندي هئي. (ابو داؤد رقم: 4227. وشرح السنة: 12/69)

۽ گهڻن سلف صالحن ڪان بہ ائين روايت ڪيل آهي ۽ ان جي اتڙ ڪرڻ بدعتين جي عادت ۽ شعار آهي ۽ ان جي ڪري بہ مستحب آهي تہ شيون سڄي هٿ سان کڻي کٻي ۾ رکجن ۽ ان طرح سان منڊيءَ ۽ ان ۾ لکيل اسمن ۽ حرفن جي حفاظت بہ آهي ۽ حضرت علي ڪان روايت آهي تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن سڄي هٿ ۾ منڊي پائيندا هئا. (ابو داؤد: 4226. الترمذي: 1744. ابن ماجہ: 3247. احمد: 1 / 204، 205) پوءِ هن قول تي سڄو هٿ ۽ کٻو برابر آهن ۽ پسند ڪيل قول پهريون آهي.

فصل: بيت الخلاء ۾ وڃڻ ۽ استنجاء ڪرڻ جا آداب

جڏهن بيت الخلاءِ (باٿ روم) ۾ وڃڻ جو ارادو ڪري تہ ان ۾ جيڪو ڪجهہ اڳ ۾ پيل هجي ان ڪي پري ڪري ۽ جيڪو ساڻس گڏ الله عزوجل جي نالي واري شيءِ جئين منڊي ۽ تعويذ وغيره هجي اها لاهي ڇڏي ۽ بيت الخلاءِ ۾ گهرڙڻ دوران اول کٻو پير داخل ڪندو سڄو پوئتي ڪندو ۽ داخل ٿيڻ مهل چوندو. "بِسۡمِ اللهِ اَعُوۡذُ بِاللهِ مِنَ الۡخُبُثِ وَالۡخَبَآئِثِ وَمِنَ الرِّجۡسِ النَّجۡسِ الشَّيۡطَانِ الرَّجِيۡمِ" الله جي نالي سان ۽ الله سان پليدي ۽ ننڍن شيطانن ۽ پليد، نجس، تڙيل شيطانن ڪان پناه وٺان ٿو". ۽ مٿو ڍڪيل ۽ بدن ڪي ڪپڙي ۾ پردي ۾ رکندڙ هوندو ۽ زمين ڪي ويجهو ٿي پوءِ مخصوص جاءِ تان ڪپڙو پري ڪندو ۽ (ويهڻ ۾) وزن کٻي پير تي ڏيندو ڇو تہ اهو پيٽ مان گند نڪرڻ جي لاءِ وڌيڪ آسان آهي ۽ ان دوران نہ ڳالهائيندو ۽ نہ سلام جو جواب ڏيندو ۽ نہ ڳالهائڻ واري سان ڳالهائيندو ۽ ڇڪ ڏيڻ جي ڪري دل ۾ "اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ" چوندو ۽

آسمان ڏانهن بہ نظر نہ کڻندو ۽ پيٽ مان وايُ وغيره نڪرڻ جي ڪري نہ پاڻ تان کلندو ۽ نہ ئي ٻئي تان کلندو ۽ ماڻهن کان پري نڪري ويندو ۽ پيشاب جي لاءِ نرم زمين هٿ ڪندو (تانت پيشاب جا ڦڙا وغيره نہ لڳنس) ۽ پنهنجي اگهڙڪنهن کي بہ نہ ڏيکاريندو پر جيڪڏهن پيشاب ڪرڻ جي جاءِ سخت آهي يا تيز هوا لڳي رهي آهي تہ پيشاب ڪرڻ مهل پنهنجي مخصوص عضوي جو مٿو زمين سان ملائي پوءِ پيشاب ڪندو ۽ جيڪڏهن کليل ميدان ۾ پيشاب يا ڪاڪوس ڪري ٿو تہ نہ قبلي ڪي سامهون ٿيندو نہ پٺي ڏيندو. ۽ سج يا چنڊ کي بہ سامهون نہ ٿيندو ۽ ڪنهن سوراخ ۾ ۽ ميويدار يا غير ميويدار وڻ جي ڇانو ۾ ۽ نہ رستي ۾ ۽ نہ نهر جي تري ۾ ۽ نہ ٻيٽ جي ڀاڙ ۾ پائخانو يا پيشاب ڪندو. ڇو تہ ائين ڪرڻ سان لعنت جو حقدار ٿيندو. جيئن حديث ۾ آيو آهي تہ اتي الله عزوجل جو قرآن يا ڪنهن ٻيءِ شيءِ سان ذڪر نہ ڪندو ۽ جيڪو اسين هن کان اڳ ۾ لکي آيا آهيون ان کان بسم الله الرحمٰن الرحيم ۽ اعوذ ۾ نہ وڌائيندو ۽ جڏهن واندو ٿيو تہ هيءَ دعا پڙهندو "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَذْهَبَ عَنِّي الْاَذٰى وَعَافَانِيْ غُفْرَانَكَ" (ابن ماجه : 301 والارواء : 1/ 92) ان کان پوءِ پيٽ خالي ڪرڻ واري جاءِ کان اتي پاڪ جاءِ ڏانهن ايندو ۽ اتي پاڻيءَ سان پاڪائي نہ ڪندو متان سندس هٿ پليديءَ سان پرجي وڃي يا پاڻيءَ جا ڇنڊا هٿ يا ڪپڙن کي لڳي وڃن. پوءِ ڏسندو پيٽ مان نڪرندڙ شيءِ نڪرڻ واري جاءِ کان ٽڙي ناهي صرف عادت جي مطابق گندگي سان اها جاءِ ڀريل آهي تہ ڪيس اختيار آهي سڪي پٿر (يا پٿر) سان صفائي ڪري ڇڏي يا پاڻيءَ سان پاڪائي ڪري پوءِ جيڪڏهن سڪل شيءِ سان پاڪائي ٿو ڪري پٿر استعمال ڪندو ۽ ان جو عدد ٽي هوندو جيڪڏهن اهي پاڪ صاف آهن ۽ ڪنهن انهن سان صفائي نہ ڪئي آهي. پوءِ انهن مان هڪ پٿر سڄي هٿ سان وٺي اڳ کان شروع ڪندو ان کان پوءِ جو پنهنجي اڳين اگهڙ کي پاڙ کان مٿي تائين هٿ لڳائي ان کي کٻي هٿ سان ٽي ڀيرا ڇنڊيندو ان دوران زور سان کهنگندو تانت سندس اڳين اگهڙ ۾

ڪو پيشاب جو ڦڙو وغيره رهيل نہ هجي (جيڪو پوءِ ٻاهر نڪري ڪپڙا پليد ڪري) ان کي الاستبراء چوندا آهن ۽ کٻي هٿ سان اڳين اگهڙ کي وٺي ان پٿر کي هٽندو جيڪو سندس سڄي هٿ ۾ آهي ۽ پيشاب نڪرڻ واري جاءِ کي ايترو پٿر سان لڳائيندو جو اها جاءِ سڪي وڃي اهڙي طرح ٽن پٿرن سان ٽي ڀيرا ڪندو ۽ جيڪڏهن پٿر نہ ٿا ملن تہ ڪپڙي جي ٽن اڱرين يا ٽڪرن يا پٿر سان ائين ڪندو يا مٽيءَ جي ٽن ليپن سان يا ٻيو ڪجھ ناهي تہ اگهڙ کي زمين سان لڳائيندو يا پٽ سان لڳائي پاڪائي حاصل ڪندو تانجو صفائي ۽ پاڪائيءَ جو يقين حاصل ٿئيس ۽ جڏهن ائين ڪيائين تہ پوءِ ان جي اڳين حصي جي پاڪائي جو حڪم ادا ٿي ويو ۽ مناسب آهي تہ اڳين اگهڙ کي طوهر واري نشان کان نہ ڇڪي ڇو تہ ڪڏهن پيشاب جا ڦڙا ان کان پوئتي روڪيل هوندا آهن جيڪي وضؤ کان پوءِ نڪرندا آهن ۽ وضو ڀڄي پوندو آهي ۽ ان جي ڪري ان جي حق ۾ ٿئي هيءَ چيو ويو آهي تہ (ڪجھ وکون وٺ پڇاڙ جي لاءِ) پٿر يا پٿر اگهڙ جي منهن ۾ ڏئي پنڌ ڪري، هلي ۽ يقيني پاڪائي حاصل ڪرڻ جي لاءِ هلڻ سان گڏ زور سان کهنگي بہ ان ڊپ جي ڪري تہ متان سندس اگهڙ ۾ ڪو پيشاب رهجي ويو هجي پر پوئين اگهڙ کي پاڪ ڪرڻ جي لاءِ کٻي هٿ سان پٿر وٺي ان کي سڌو اگهڙ شروع ڪري پويان دنگ تائين پهچندو ۽ ٻئي پٿر سان وري پويان کان صفائي شروع ڪري اڳيان دنگ ڪندو ۽ اهي پٿر اڇلائيندو ويندو ان کان پوءِ ٽيون پٿر ڪٽندو پوءِ ان کي چوڌاري ڦيرائي اڇلائي ڇڏيندو ۽ ان سان صفائي حاصل ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن ٽن پٿرن سان صفائي حاصل نہ ٿي جو آخري پٿر تي گندگيءَ جي آلاڻ ڏٺائين تہ وڌائي پنج پٿر ڪندو بلڪ ستن ۽ نون تائين بہ وڌائي سگهي ٿو ۽ پر اهي پٿر اڪيءَ تي استعمال ڪندو. ۽ جيڪڏهن هڪ يا ٻن پٿرن سان صفائي ڪئي اٿس تہ ٽيون پٿر بہ استعمال ڪندو ڇو تہ شريعت ۾ ائين آيو آهي ۽ پٿرن سان صفائي ڪرڻ جي لاءِ ٻيو طريقو بہ ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ اهو هي آهي

تہ کٻي هٿ سان پٿر کڻندو پوءِ ان کي پنهنجي اگهڙ جي سڄي حصي جي اڳ تي رکندو ۽ ان کي پوئين حصي ڏانهن هلائيندو ان کان پوءِ ان کي کٻي حصي پاسي ڏانهن ڦيرائيندو ۽ ان کي پوئتي هلائي پڇاڙي تائين پڄائيندو ۽ ٻيو پٿر کڻي ان کي بہ اهڙي طرح استعمال ڪندو تانجو ان جاءِ تائين پهچي جتان سڄي کان شروعات ڪئي هيائين ۽ وري ٽيون پٿر کڻي ان سان وچ کي اگهندو ۽ اهي سڀ طريقا جائز آهن پوءِ تحقيق هڪ روايت ۾ آيو آهي تہ هڪ مڙس اعرابين مان پنهنجي هڪ ساٿيءَ کي ان سان جهيڙو ڪندي چيو تہ تون پاڪائي سهڻي نموني ڪندو آهين ؟ ان چيو تہ هائو مان ان جو قابل آهيان. هُنَ چيس تہ ڀلا بيان ڪري ٻڌاءِ تہ ڪيئن تہ ان فرمايو مان پٿر کي ورائي ورائي استعمال ڪندو آهيان ۽ پاڪائي ڪرڻ مهل واء کي پٺي ڏئي زمين مان ڄاولن سلن کي سامهون تي ويهندو آهيان ۽ هرڻيءَ وانگر اوڪڙو پيرن جي پٺن تي ويهي پٺيءَ کي مٿي ڪري صفائي ڪندو آهيان.

فصل: پاڻيءَ سان استنجاءِ ڪرڻ

ان جو طريقو هي آهي تہ کٻي هٿ سان پنهنجي اڳئين اگهڙ کي وٺي ۽ سڄي هٿ سان پاڻي هاري ۽ ڪنگهڻ ۽ قطرن جي وهڻ کان پاڪ ۽ صاف هجڻ جو يقين ڪندي ست ڀيرا ڌوئندو ۽ مديني منوره جي فقيهن مرد جي اڳئين اگهڙ کي کير ڏيڻ واري ٿڻ سان تشبيهہ ڏني آهي ڇو تہ ان کي ڇڪيندو رهندين تہ ان مان ڦڙا وهندا رهندا پر جڏهن مرد جي اڳئين اگهڙ تي پاڻي پوندو تہ ڦڙا اچڻ بند ٿي ويندا ۽ پر پوئين اگهڙ جو حڪم هي آهي تہ گندگي نڪرڻ واري جاءِ کي پاڻي هڻندي کٻي هٿ سان صاف ڪندو رهي ۽ لاڳيتو پاڻي وهائيندي ڪجهہ ان جاءِ کي ڍرو بہ ڪندو ۽ ان کي تيستائين ڌوئندو رهي جيستائين ان جي پاڪ ٿيڻ جو يقين ڪري ۽ ڪنهن بہ ان ٻن (پيشاب ۽ پائخاني جي) نڪرڻ وارين جاين جو اندازي سان ڌوئڻ ضروري ناهي ڇو تہ اهو حڪم شريعت ۾ آيل ناهي. واءُ نڪرڻ جي ڪري استنجاء ڪرڻ جو

حڪم ناهي. ۽ پٿر استعمال ڪرڻ سان گڏ پاڻيءَ سان استنجاء ڪرڻ پلو ڪم آهي ۽ جيڪڏهن صرف پٿر استعمال ڪيائين تہ بہ جائز آهي پر هر صورت ۾ پاڻيءَ سان پاڪائي ۽ صفائي ڪرڻ وڌيڪ آهي. چو تہ چيو ويو آهي تہ جيڪڏهن پاڻيءَ سان استنجاء نہ ٿي ڪجي تہ وسوسا پيدا ٿين ٿا.

فصل: پر جيڪڏهن پيٽ مان نڪ ِندڙ پليدي اڳين اگهڙ جي طوهر واري جاءِ تائين ۽ بن چٽڙن تائين تڙي لڳي آهي تہ پوءِ پاڻيءَ کان سواءِ پاڪائي جائز ناهي چو تہ هاڻي اها ائين آهي جيئن باقي بئي بدن تي لڳڻ واري پليدي پاڻي کان سواءِ نہ لهندي.

فصل: ۽ جنهن سان استنجا ڪرڻ جائز آهي ان جي صفت هيءَ آهي تہ سڪل، پاڪ صاف ڪندڙ هجي ۽ لڏ وغيره سان پاڪائي ڪرڻ ناجائز آهي. پاڪائيءَ ۾ سڙيل هڏي استعمال ڪرڻ بہ منع آهي چو تہ اها جنن جي غذا آهي. (النسائی فی الطهارة ب:35.وابوداؤدفی الطهارة ب: 41.واحمد: 2/247) ۽ اهڙي شيء سان بہ صفائي نہ ڪندو جيڪا گندگيءَ سان پرجي وڃي ۽ صفائي نہ ڪري جيئن اگر، شيشو، لسڙي پٿري وغيره.

فصل: ۽ اسان جيڪا استنجا ء پاڪائي، صفائي ۽ سنائي بيان ڪئي آهي اها انهيءَ پليدي ڪان آهي جيڪا واء ڪان سواءِ ۽ اڳيان يا پويان نڪرندي آهي جيئن ڪاڪوس، پيشاب، ڪيڙو رت وغيره پر انسان جي اڳين اگهڙ مان پوءِ پنج شيون نڪرنديون آهن. (1) هڪ پيشاب (2) مذي ۽ اهو پتڙو اڇوپاڻي آهي جيڪو لذت ۽ (ڪنهن عورت يا ڇوڪري سان) ڪيچل، حرڪت ڪرڻ ۽ جماع جي ذڪر ڪرڻ وٽ نڪرندو آهي ان جو حڪم پيشاب وارو آهي ۽ وڌيڪ هي آهي تہ اڳين مخصوص اگهڙ ۽ ان سان گڏ خَصِيٖن کي بہ ڌوئي ڇڏجي جو انهن تي اها لڳي ويندي آهي جيئن نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن حضرت علي رضي الله عنہ عنہ کي فرمايو هو تہ "وَذَالِكَ ماءُ الْفَحْلِ وَلِكُلِّ فَحْلٍ ماءٌ" (احمد: 10/145)

۽ اهو نر جو پاڻي آهي ۽ هر نر جو پاڻي آهي ۽ هر اهڙي پاڻيءَ

جي ڌوئڻ جي لاءِ بہ پاڻي استعمال ڪرڻو آهي. ان جي نڪرڻ وقت مخصوص اگهڙ کي ۽ خصّين کي ڌوئي پوءِ وضو ڪري ڇڏجي. (3) ٽي ودي آهي ۽ اهو بدبودار، اڇو پاڻي آهي جيڪو پيشاب ڪرڻ کان پوءِ نڪرندو آهي ان جو حڪم بہ پيشاب وارو آهي. (4) چوٿين مني آهي ۽ اهو وڏي لذت سان جماع ڪرڻ وقت يا احتلام جي حالت ۾ ٽپي سان نڪرندڙ اڇو (پتڙو) پاڻي آهي ۽ ڪڏهن مرد ۾ گهٽي قوت هجڻ جي ڪري اهو ڦڪو هوندو آهي يا گهٽي جماع ڪرڻ جي ڪري ڳاڙهو هوندو آهي ۽ ڪڏهن عضون جي ضعيف هجڻ ۽ قوت جي گهٽ هجڻ جي ڪري صفا پتڙو هوندو آهي ۽ ان مان ڳوهيل اٽي وانگر بوءِ ايندي آهي ۽ ان جي ڪري سڄو بدن وهنجڻ سان ڌوئڻ واجب آهي ۽ عورت سان (جماع ڪرڻ وقت) نڪرندڙ پاڻي پتڙو، ڦڪو هوندو آهي. (5) پنجون واءُ آهي جيڪو ڪڏهن پنيءَ مان نڪرندو آهي ۽ اتفاقي طور اڳين اگهڙ مان بہ نڪرندو آهي.

فصل: وڏي پاڪائي حاصل ڪرڻ جي بيان ڪرڻ ۾

۽ اها بہ قسم آهي (1) هڪ ڪامل (2) ٻي، جائز ٿيندڙ. (1) ڪامل پاڪائي هي آهي تہ اول پاڪائيءَ جي نيت ڪري. ۽ اها هيءَ آهي تہ وڏي پليدي (مٿو ميرو هجڻ) کي ڪڍڻ جا تڙ کان پاڪ ٿيڻ جو اعتقاد رکي پوءِ جيڪڏهن دل جي اعتقاد رکڻ سان گڏ زبان سان بہ نيت ڪيائين تہ افضل آهي ۽ وهنجڻ جي لاءِ پاڻي ڪڍڻ وقت بسم الله پڙهندو ۽ ٽي ڀيرا هٿ ڌوئي جيڪا گندگي لڳل هونديس اها ڌوئندو ان کان پوءِ ڪامل وضو ڪندو پر پيرن جو ڌوئڻ رهائي ڇڏيندو ۽ مٿي تي ٽي لپون پاڻي هاري وارن جي پاڙن کي پاڪ ڪندو ان کان پوءِ باقي بدن کي ٽي ڀيرا ڌوئندي بدن کي ٻنهي هٿن سان مهٽيندو ۽ بدن ۾ پيلن گهنجن کي بہ اهڙو صاف ڪندو جو انهن تائين پاڻيءَ جو پهچڻ يقيني ٿي چو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي تہ : "خَلِّلُوا الشَّعْرَ وَانْقُوا الْبُشْرَةَ فَاِنَّ تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةٌ" (ابو داؤد في الطهارة. حديث : 1248. واحمد : 1 /94)

"وارن جي سوءِ ۽ ڪل کي صاف ڪيو بلاشڪ هرهڪ وار جي هيٺان تڙ آهي".

۽ سڄي پاسي کان شروعات ڪندو فارغ ٿيڻ کان پوءِ وهنجڻ واري جاءِ تان اٿي پوءِ پيرن کي ڌوئندو پوءِ جيڪڏهن ان وهنجڻ جي دوران ننڍيءَ پاڪائيءَ (وضوءَ) کي ڀڃيندڙ ظاهر نہ ٿيو تہ ان پهرئين وضوءَ سان نماز پڙهڻ جائز آهي ڇو تہ اسين ان تان ٻنهي حدثن (بي وضو هجڻ ۽ تڙ پوڻ وارين پليدين جي) ڪڄڻ جو حڪم ڏيون ٿا ۽ جيڪڏهن غسل جي دوران وضو ڀڃيندڙ ڪا شيءِ ظاهر ٿي تہ نماز جي لاءِ نئون وضو ڪندو ۽ ان ۾ اصل اها (ام المؤمنين سيده) عائشہ کان آيل روايت آهي جو ان فرمايو تہ : رسول الله ﷺ جن جڏهن غسل جو ارادو ڪندا هئا تہ ٽي ڀيرا هٿ ڌوئندا هيا ان کان پوءِ سڄي هٿ سان پاڻي کڻي کٻي تي وهائيندا هئا ان کان پوءِ ٽي ڀيرا گرڙيون ڪري، نڪ کي ٽي ڀيرا پاڻي ڏيندا هئا ۽ منهن مبارڪ کي ٽي ڀيرا ڌوئندا هئا ۽ ٻانهن کي ٽي ڀيرا ڌوئندا هئا ۽ ٽي ڀيرا مٿي مبارڪ تي پاڻي پلٽائي وهنجندا هئا. جڏهن غسل خاني کان ٻاهر نڪرندا هئا تہ پير مبارڪ ڌوئندا هئا. (البخاري بنحوه حديث:248) ۽ پر جائز ٿيندڙ غسل هي آهي جو اڳهڙ کي ڌوئي، نيت ڪري، بسم الله پڙهي ۽ سڄو بدن گرڙين ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ سان ڌوئي ڇو تہ اهي گرڙيون ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ غسل ۾ ضروري آهن ۽ وضوءَ ۾ انهن جي لاءِ ٻہ روايتون آهن انهن مان وڌيڪ صحيح هيءَ روايت آهي تہ اهي ٻئي وضوءَ ۾ واجب آهن ۽ ان غسل سان نماز نہ پڙهندو مگر جيڪڏهن ان وهنجڻ سان ۽ وضوءَ سان اها نيت بہ ڪري ٿو تہ نماز بہ پڙهندو. ۽ باقي عضوا بہ غسل ۾ داخل ٿي ويندا جيڪڏهن عذر وارو آهي تہ : ۽ جيڪڏهن نيت نہ ڪيائين تہ (حنبلي مذهب موجب) وضو نہ ٿيندو ۽ جڏهن وضو نہ ٿيندو تہ نماز بہ نہ ٿيندي ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو آهي تہ: "لَاصَلاَةَ لِمَنْ لاَّ وُضُوْءَ لَه" (ابو داؤد: 101. وابن ماجه: 398. واحمد: 418/2) "جنهن کي وضو ناهي ان جي نماز ناهي".

پهرئين طريقي جي برخلاف جو ان ۾ ڪامل وضو ٿي ويو آهي ۽

پاڻيءَ جي استعمال ۾ اسراف ڪرڻ (اجايو پاڻي ڪپائڻ) غير مستحب (نہ پسند ڪيل) عمل آهي ۽ وچٿراتي اهو ساراهيل ۽ مستحب ڪيل عمل آهي ۽ غسل ۽ وضوءَ ۾ ٿورو پاڻي استعمال ڪرڻ گهٽي ۾ اجايو پاڻي استعمال ڪرڻ کان وڌيڪ پسند ڪيل آهي ۽ روايت ۾ آيو آهي تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن مُدَّ (هڪ سير) پاڻيءَ سان جيڪو منو ڪلو پاڻي ٿئي ٿو وضو ڪرڻ فرمايو ۽ چئن مدن سان غسل ڪرڻ فرمايو.

فصل: اهي اذڪار جن جو عضون جي ڌوئڻ مهل پڙهڻ مستحب آهي

جڏهن استنجاء ڪرڻ کان فارغ ٿيو تہ هيءَ دعا پڙهندو "اَللّٰهُمَّ نَقِّ قَلْبِيْ مِنَ الشَّكِّ وَالنِّفَاقِ وَحَصِّنْ فَرْجِيْ مِنَ الْفَوَاحِشِ" (اي منهنجا الله ! منهنجي قلب کي شڪ ۽ منافقيءَ کان پاڪ ۽ صاف رک ۽ منهنجي اگهڙ کي بيحيائين کان بچاء) ۽ بسم الله پڙهڻ وقت هيءَ دعا پڙهندو "اَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيٰطِنِ وَاَعُوْذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَّحْضُرُوْنِ" اي منهنجا رب مان ننڍڙن شيطانن کان پناه ٿو گهران ۽ هن کان بہ اي منهنجا رب توسان پناه ٿو گهران جو مون وٽ حاضر رهن" ۽ هٿن ڌوئڻ وقت هيءَ دعا پڙهندو "اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَةِ" (اي منهنجا الله ! مان توکان خير ۽ برڪت گهران ٿو ۽ توسان شومي ۽ هلاڪت کان پناه گهران ٿو) ۽ گرڙين ڪرڻ وقت هي (دعا جا) الفاظ چوندو. "اَللّٰهُمَّ اَعِنِّيْ عَلٰى تِلَاوَةِ الْقرآن كِتَابِكَ وَكَثْرَةِ الذِّكْرِلَكَ" (اي منهنجا الله ! مون کي پنهنجي ڪتاب قرآن (ڪريم) جي تلاوت ۽ پنهنجي گهڻي ذڪر ڪرڻ تي مدد ڪر) ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ وقت هي دعا جا الفاظ چوندو "اَللّٰهُم اَوْجِدْنِيْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَاَنْتَ عَنِّيْ رَاضٍ" (اي منهنجا الله ! ان حال ۾ جو تون مون کان راضي آهين مون کي جنت جي خوشبوءِ سنگهڻ نصيب فرماءِ) ۽ نڪ ڇنڊڻ وقت هي دعا جا الفاظ چوندو "اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَمِنْ سُوْءِ الدَّارِ" (اي منهنجا الله ! مان توسان (جهنم جي) باه جي بدبوءِ کان ۽ بري جاءِ کان پناه ٿو گهران) ۽

منهن ڌوئڻ مهل هي دعا جا الفاظ پڙهندو "اَللّٰهُم بَيِّضْ وَجْهِيْ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوْهُ اَوْلِيَاءِكَ وَلاَ تُسَوِّدْ وَجْهِيْ يَوْمَ تُسَوِّدُ وَجُوْهُ اَعْدَاءِكَ" اي منهنجا الله! منهنجي منهن کي ان ڏينهن روشن ڪر جنهن ڏينهن تنهنجي ولين جا منهن روشن ٿيندا ۽ منهنجي منهن کي ان ڏينهن ڪارو نہ ڪر جنهن ڏينهن تنهنجي دشمنن جا منهن ڪارا ٿيندا ۽ سڄي ٻانهن جي ڌوئڻ وقت هي دعا جا الفاظ پڙهندو"اَللّٰهُم أَتِنِيْ كِتَابِيْ بِيَمِيْنِيْ وَحَاسِبْنِيْ حِسَاباً يَّسِيْرا" اي منهنجا الله ! مون کي منهنجو اعمال نامو منهنجي سڄي هٿ ۾ ڏجان ۽ منهنجو حساب ڪتاب آسان ڪجان" ۽ کٻي ٻانهن ڌوئڻ جي وقت هي دعا جا الفاظ چوندو "اَللّٰهُم اِنِّيْ اَعُوْذُبِكَ مِنْ اَنْ تُؤتِيَنِيْ كِتَابِيْ بِشِمَالِيْ اَوْ مِنْ وَّرَآءِ ظَهْرِيْ" (اي منهنجا الله ! مان توسان هن ڳالهہ کان پناه ٿو گهران جو مون کي منهنجو اعمال نامو منهنجي کٻي هٿ ۾ يا پٺيءَ جي پويان ڏين) ۽ مٿي جي مک ڪرڻ مهل هيءَ دعا پڙهندو "اَللّٰهُم غَشِّنِيْ بِرَحْمَتِكَ وَاَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ وَاَظِلَّنِيْ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لاَ ظِلَّ اِلاَّ ظِلُّكَ" اي منهنجا الله !مون کي پنهنجي رحمت سان ڍڪي ڇڏ ۽ مون تي پنهنجون برڪتون نازل فرماءِ ۽ مون کي ان ڏينهن پنهنجي قدرتي پاڇي جي هيٺان رک جنهن ڏينهن تنهنجي (قدرتي) پاڇي کان سواءِ ٻيو ڪو پاڇو نہ هوندو". ۽ ڪنن جي مک ڪرڻ مهل چوندو "اَللّٰهُمَ اجْعَلْنِيْ مِنَ الَّذِيْنَ يَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فيتَّبِعُوْنَ اَحْسَنه اَللّٰهُم اَسْمِعْنِيْ مُنَادِيَ الْجَنَّةَ مَعَ الْاَبْرَارِ" (اي منهنجا الله ! مون کي انهن مان ڪر جيڪي تنهنجو سهڻو حڪم ٻڌي ان جي اتباع ڪن ٿا اي منهنجا الله ! مون کي جنت جي لاءِ سڏيندڙ جو سڏ ٻڌڻ نصيب فرماءِ) ان کان پوءِ ڪنڌ جي مک ڪندو ۽ هي دعا جا الفاظ پڙهندو "اَللّٰهُم فُكَّ رَقَبَتِيْ مِنَ النَّارِ وَاَعُوْذُبِكَ مِنَ السَّلاَسِلَ وَالْاَغْلاَلِ" (اي منهنجا الله ! منهنجي ڪنڌ کي باه کان آزادي ڏي ۽ مان توسان (جهنم جي) زنجيرن ۽ ڳٽن کان پناه ٿو وٺان) ۽ سڄي پير جي ڌوئڻ مهل چوندو "اَللّٰهُم ثَبِّتْ قَدَمِيَّ عَلَى الصِّرَاطِ مَعَ اَقْدَامِ الْمُؤمِنِيْنَ" (اي منهنجا الله ! منهنجن پيرن کي مومنن جي پيرن سان (پل) صراط تي ثابت رکجان) ۽ کٻي پير جي ڌوئڻ وقت چوندو "اَللّٰهُم اِنِّيْ اَعُوْذُبِكَ اَنْ

تَزِلَّ قَدَمِیْ عَنِ الصِّرَاط يَوْمَ تَزِلُّ اَقْدَامُ الْمُنَافِقِيْنَ" (اي منهنجا الله! مان توسان هن ڳالهہ کان پناه ٿو گهران جو منهنجو پير ان ڏينهن پلصراط تان ترڪي جنهن ڏينهن منافقن جا پير ترڪندا) پوءِ جڏهن وضؤ کان فارغ ٿئي تہ آسمان ڏانهن مٿو مٿي کڻي هي دعا جا الفاظ چوي "اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَحْدَه لاَ شَرِيْكَ لَه وَاَشْهَدُ اَنَّ (سَيِّدَنَا) مُحَمَّدًا عَبْدُه وَرَسُوْلُه سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ عَمِلْتُ سُوْءً وَظَلَمْتُ نَفْسِیْ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَسْئَلُكَ التَّوْبَةَ فَاغْفِرْلِیْ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِیْ مِنَ التَّوَابِيْنَ وَاجْعَلْنِیْ مِنَ الْمُتَطَهِّرِيْنَ وَاجْعَلْنِیْ صَبُوْرًا شَكُوْرًا وَاجْعَلْنِیْ اَذْكُرُكَ وَاُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَّاَصِيْلاً" مان شاهدي ٿو ڏيان تہ هڪ الله کان سواءِ ڪو بہ سچو معبود ناهي ان جو ڪو شريڪ ناهي ۽ مان شاهدي ٿو ڏيان تہ بلاشڪ اسان جو سردار حضرت محمد ان جو ٻانهو ۽ ان جو رسول آهي اي منهنجا الله ! تنهنجي پاڪائي ٿو بيان ڪيان تنهنجي حمد سان گڏ توکان سواءِ ڪو بہ معبود بالحق ناهي. مون برائي ڪئي آهي ۽ پنهنجي نفس تي ظلم ڪيو آهي مان توکان مغفرت گهران ٿو ۽ توکان تو بہ (جي توفيق) گهران ٿو پوءِ مون کي بخش ڪر تون ئي تو بہ قبول ڪندڙ مهربان آهين. اي منهنجا الله ! مون کي تو بہ ڪندڙن ۽ پاڪائي ڪندڙن مان بناءِ مون کي صبر ڪندڙ شڪر ڪندڙ بناءِ ۽ مون کي اهڙو بناءِ جو تنهنجو صبح ۽ شام ذڪر ڪندو رهان ۽ تنهنجي تسبيح پڙهندو رهان.

فصل : لباس جا آداب

لباس جا آداب پنج قسم آهن (1) هڪ هر هڪ عاقل بالغ تي حرام ڪيل (2) ٻيو هڪ تي حرام ٻئي تي نہ (3) ٽيون مڪروه (4) چوٿون مباح (5) پنجون ان کان آزاد ڪيل. (1) هر هڪ تي حرام ڪيل پوءِ غصب ۽ ڦر ڪيل ڪپڙو آهي (2) هڪ تي حرام ٻئي تي نہ اهو خالص ريشم آهي جيڪو مرد تي حرام عورتن جي لاءِ حرام ناهي ۽ ننڍن ڇوڪرن کي ريشمي ڪپڙو پائڻ جائز آهي يا نہ ان ۾ ٻہ روايتون آهن ۽ اهڙي طرح (تلوار سان) جنگ جي دوران ڪافرن ۽

مشرڪن سان جهاد جي دوران بالغن کي ريشم جو لباس پائڻ ۾ به ٻه روايتون آهن پوءِ اهو قسم مباح آهي (3) مڪروه ۽ اهو هي آهي جو ڪپڙي کي ايترو ڏگهو ڪري جيڪو غرور ۽ وڏائي پيدا ڪري ۽ اهڙي طرح جنهن ۾ ريشم خالص اهڙي نموني ملايو ويو هجي جو ڄاڻ ۽ سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته اهو اڌ واڌ آهي يا وڌيڪ (4) "مُتَنَزَّه عنه" جنهن کان ڪنارو ڪيل آهي اهو اهڙو لباس آهي جيڪو شهرت جو باعث ٿئي ۽ پنهنجي شهر ۽ قبيلي جي عادت ڪيل ڪپڙي کان جدا لڳي پوءِ مناسب آهي ته اهڙو لباس ڍڪي جيڪو سندس شهر وارا ڍڪيندڙ هجن ۽ ان کان اهڙو جدا نموني جو لباس نه ڍڪي جو سندس طرف آڱرين سان اشارو ڪيو وڃي ۽ سندس گلا ڪئي وڃي پوءِ اهو ان شهر ۽ قبيلي وارن جي لاءِ سندس گلا ڪرڻ جو سبب بڻجي ۽ هيءَ به ان گلا جي گناهه ۾ شريڪ رهي.

فصل : ۽ اسان جي لاءِ ٻه قسم ٻيا به آهن (1) هڪ واجب (2) ٻيو مندوب (مستحب) ۽ واجب ٻه قسم آهي (1) هڪ الله عزوجل جي حق ڏانهن ٿو وري (2) ٻيو خاص انسان جي حق ڏانهن ٿو وري. پر جيڪو الله عزوجل جي حق ڏانهن ٿو وري اهو ايترو لباس پائڻ آهي جنهن سان ماڻهن کان اگهڙ ڍڪجي جيئن اگهاڙي رهندڙ جي باري ۾ ڪيل فصل : ۾ بيان ٿيو آهي. (2) انسان جي لاءِ حق وارو. اهو هي آهي جو اهڙو لباس ڍڪي جنهن سان گرمي ۽ سردي ۽ نقصان ڏيندڙ شين کان محفوظ رهي ۽ ايترو لباس پائڻ واجب آهي ۽ ان جو ڇڏڻ جائز ناهي ڇو ته ان کان گهٽ پائڻ ۾ پنهنجي پاڻ کي هلاڪ ڪرڻ تي مدد ڪرڻ آهي ۽ اهو حرام آهي. (5) مٿي ذڪر ڪيل قسمن ۾ پنجون قسم مندوب (مستحب) آهي ۽ اهو به ٻه قسم آهي (1) هڪڙو الله عزوجل جي حق ادا ڪرڻ ۾ ۽ اها جڏهن ماڻهن جي جماعت ۽ ميڙ ۾ هجي ته چادر ڍڪڻ آهي پوءِ انهن ۾ هجڻ جي دوران ڪلها ڪپڙي کان نه خالي رکندو ۽ سهڻا ڪپڙا پائيندو جيئن عيد ۽ جمعي جي نماز جي جماعت لاءِ ۽ ٻيا اهڙا ديني پروگرام وغيره (2) ٻيو قسم مخلوق جي حق ۾ آهي ۽

اهو اهڙو لباس آهي جنهن سان پاڻ ۾ ملي جلي سونهن حاصل ڪندا آهن ۽ سهڻا ڪپڙا پائيندا آهن ۽ پنهنجي ڪنهن بہ ساٿي کي حقارت جي نظر سان نہ ڏسندو ۽ نہ انهن جي وچ ۾ ويهي ڪنهن کي ماٺپي کان سواءِ ڏسندو ۽ قميص جي دامن گهٽي ڊگهي ڪرڻ بہ مڪروه آهي ڇو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان هڪ حديث ۾ آيو آهي تہ مسلمان جي گوڏ اڌ پني تائين آهي ۽ ان ۾ ڪو حرج ناهي ۽ ٻن ڳرين (ٽڙن) تائين رکڻ ۾ ڪو حرج ناهي ۽ جيڪو ٻن ڳرين (ٽڙن) کان هيٺ لڙڪيل آهي تہ اهو جهنم جي (باه) ۾ آهي جنهن پنهنجي گوڏ کي لڙڪائي پيرن ۾ گهليو تہ الله تعاليٰ ان ڏانهن ڪرم جي نظر نہ ڪندو اها روايت (محدثن) پنهنجي سند سان حضرت ابي سعيد خدري کان ان نبي (پاڪ) جن کان آندي آهي. (ابن ماجه: 14/4. واحمد: 274/1. والحاكم: 354/1)

۽ نماز ۾ چادر يا رومال وغيره ڪلهن کان لڙڪائي ڇڏڻ مڪروه آهي ڇو تہ اهو يهودين جو لباس آهي ۽ گوڏا اڀا ڪري انهن کي ڪپڙي سان ٻڌڻ (ڪانپ هٽي ويهڻ) بہ مڪروه آهي ڇو تہ ان طرح سان ويهڻ ۾ اگهڙ جو کلڻ ممڪن آهي ۽ عورتن سان مشابهہ لباس مردن جي لاءِ مڪروه آهي ۽ شريعت ۾ ڪانچ پائڻ جي تعريف آيل آهي حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "اَلسَّرَاوِيْلُ نِصْفُ الْكُسْوَةِ" (الموضوعات: 45/3، 47) ڪانچ پائڻ اڏوڳو پائڻ آهي ۽ مردن جي حق ۾ وڏي تاڪيد واري آهي ۽ ان جا پانچا ويڪرا ۽ وڏا رکڻ مڪروه آهي ۽ سوڙها پانچا رکڻ وڌيڪ پسند ۽ پيارا آهن ڇو تہ اهي اگهڙ ڍڪڻ ۾ وڌيڪ آهن ۽ روايت ۾ آيو آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُتَسَرْوِلَاتِ" (التذكره: 156. تنزيه الشريعة: 272/2. والفوائد المجموعة: 189) (اي منهنجا الله ڪانچ پاتلن کي مغفرت نصيب فرماءِ) ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن بعضي حديثن ۾ پيرن تي پونڊڙ پانچن واري ڪانچ کي پسند نہ ڪيائون ۽ ڀلو لباس اهو آهي جيڪو بدن کي ڍڪي بيهي ۽ ڪپڙن ۾ اڇو ڪپڙو وڌيڪ پسند ڪيل آهي ڇو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو: "خَيْرُ ثِيَابِكُمُ الْبِيَاضُ" (ابو داؤد في اللباس، ب: 30. واحمد: 498/2. والبيهقي: 2/

244) (اوهان جي ڪپڙن مان اڇو ڪپڙو آهي) ۽ حديث جي ٻئي لفظ ۾ آهي "عَلَيْكُمْ بِالْبِيَاضِ يَلْبِسُهَا اَحْيَآؤُكُمْ وَ كَفِّنُوبِهَا مَوْتَاكُمْ " (النسائی: 8 / 205. والبیهقی: 3 / 403. الطبرانی: 7 / 274) (اڇن ڪپڙن کي لازم ڪري وٺو اوهان مان جيئرا اهي ڪپڙا پائن ۽ پنهنجي مئلن کي ان جو ڪفن ڏڪايو) ۽ حضرت ابن عباس ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو" اِلبَسُوْا مِنْ ثِيَابِكُمُ الْبِيَاضَ فَاِنَّهَا مِنْ خَيْرِ ثِيَابِكُمْ وَ كَفِّنُوْا فيهَا مَوْتَاكُمْ وَاِنَّ خَيْرَ اَكْحَالِكُمُ الْاِثْمَدُ يَجْلُوْا البَصَرَ وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ" (ابو داؤد: 3878. والترمذی: 994. والنسائی: 4/ 34. واحمد: 1 / 247) "پنهنجن ڪپڙن ۾ اڇا ڪپڙا پايو ۽ بلاشڪ اهي اوهان جي ڪپڙن ۾ ڀلا آهن ۽ انهن اڇن ڪپڙن ۾ پنهنجن مئلن کي ڪفن ڏيندا ڪيو ۽ اوهان جي سرمن مان اِثمَد سرمو ڀلو آهي بلاشڪ اهو اک کي روشن ٿو ڪري ۽ وار ڄمائي ٿو".

فصل : ننڊ جا آداب

جيڪو ننڊ جو ارادو ڪري ان جي لاءِ مستحب آهي تہ پنهنجي پاٽي پيئڻ واري کليءَ جو منهن مضبوطيءَ سان ٻڌي، گهر ۾ ٻرندڙ ڏيو (يا بلب وغيره) وسائي ۽ دروازو بند ڪري ۽ جيڪڏهن ڪا بوءِ رکندڙ شيءِ ڪاڏي اٿس تہ وات کي ڏوئي صاف ڪري تانت رات جو ڪو جيت سندس وات ڏانهن نہ اچي ۽ الله عزوجل جو نالو وٺندو ان کان پوءِ اها دعا پڙهندو جيڪا ابو داؤد پنهنجي سند سان سعيد بن عبيده کان روايت ڪئي آهي ان چيو تہ مون کي حضرت براء بن عازب ؓ ٻڌايو تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن وقت پنهنجي هنڌ تي (ننڊ ڪرڻ جي لاءِ) اچين تہ پوءِ ائين وضو ڪر جيئن نماز جي لاءِ ڪبو آهي ان کان پوءِ سڄي پاسي ڀرليٽي پوءِ دعا جا هي الفاظ پڙهہ "اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيْ اِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ اَمْرِيْ اِلَيْكَ وَاَلْجَأْتُ ظَهْرِيْ اِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً اِلَيْكَ لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَأَ مِنْكَ اِلاَّ اِلَيْكَ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِيْ اَنْزَلْتَ وَنَبِيِّكَ الَّذِيْ اَرْسَلْتَ" (اي منهنجا الله! مون پنهنجي منهن کي تو ڏانهن جهڪايو ۽ پنهنجو امر تنهنجي حوالي ڪيو ۽ پنهنجي پٺيءَ تو ڏانهن تنهنجي رغبت ۽ توکان

ڊڄندي تنهنجي پناه ۾ ڏنيم تو کان نه ڀڄڻ جي جاءِ آهي ۽ نه ڇوٽڪاري جي مگر وري به تو ڏانهن (اچڻو ۽ موٽڻو آهي)مون ان ڪتاب تي ايمان آندو آهي جيڪو تو نازل فرمايو ۽ ان تنهنجي نبي تي به ايمان آندو آهي جنهن کي تو موڪليو آهي) پوءِ جيڪڏهن ان حالت ۾ مري وئين ته فطرتي دين تي مري ويندين ۽ اهي (سمهڻ مهل) آخري ڪلما پڙهڻ کان پوءِ ڪا به گفتگو نه ڪر. حضرت براء ص فرمايو ته مون کين عرض ڪيو ته مان اوهان کي ياد ڪري ٻڌايان ؟ پوءِ مون "لَبَيْكَ" جي جاءِ تي "بِرَسُوْلِكَ الَّذِيْ اَرْسَلْتَ" پڙهيو ته پاڻ فرمايائون ته "بِنَبِيِّكَ الَّذِيْ اَرْسَلْتَ" چئو. (البخاری: 1/ 71. وابو داؤد: 5046) ۽ ننڊ ڪندڙ جي ننڊ جيئن حديث ۾ مذڪور آهي سڄي پاسي تي هجي. ۽ جيئن لحد ۾ هوندوآهي تئين قبلي کي سامهون هجي ۽ جيڪڏهن پٺيءَ تي سڌو ٿي سمهي ته آسمانن ۽ زمين جي ملڪوت ۾ فڪرمنع ناهي ۽ منهن ڀر (اونڌو ٿي) سمهڻ مڪروه آهي ۽ جيڪڏهن ننڊ ۾ اهڙي ڳالهه ڏٺائين جيڪا ان کي پريشان ٿي ڪري ته پوءِ الله کان پناه گهرندو ۽ ڪٻي پاسي ٽي پيرا ٿڪ اڇلائيندو ۽ هي دعا پڙهندو "اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِيْ خَيْرَ رُؤْيَايَ وَاكْفِنِيْ شَرَّهَا" "اي منهنجا الله! مون کي ڀلا خواب نصيب ڪر ۽ برن خوابن کان بچاءِ" ۽ آيت الڪرسي، قل هو الله احد، قل اعوذ برب الفلق، قل اعوذ برب الناس سورتون پڙهندو ان شرط سان جو تڙ وارو نه هجي ۽ پنهنجو خواب ان کي ٻڌائيندو جيڪو عالم يا حڪمت وارو سهڻو تعبير ڪري سگهي يا سندس محبت رکندڙ هجي ۽ ڏٺل خراب خواب جنهن تنهن کي نه ٻڌائيندو ڇو ته شيطان به ان جي لاءِ انساني شڪل ۾ ٿي اچي ٿو. (حضرت) ابو قتاده ؓ کان روايت آهي ان فرمايو ته : مون رسول الله ﷺ جن کان ٻڌو جو پاڻ فرمايائون ته "اَلرُّؤْيَا مِنَ اللهِ وَالْحُلْمُ مِنَ الشَّيْطٰنِ فَاِذَا حُلَمَ اَحَدُ كُمْ حلما يكره فَلْيَنْفُثْ عَنْ يُسَارِهٖ ثَلَاثًا وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللهِ مِنْ شَرِّهَا فَاِنَّهَا لَنْ تَضُرَّهٗ" (البخاری: 9/ 39. ومسلم فی الرؤيا، حديث: 201. وابن ابی شيبه: 1/ 337) (ڀلا خواب خدا جي طرفان هوندا آهن ۽ برا خواب شيطان جي طرفان هوندا پوءِ اوهان مان ڪو هڪ جڏهن اهڙو خواب ڏ ي جنهن کي پسند نه ٿو

ڪري تہ ڪبي پاسي تي پيرا ٿڪ اڇلائي ان کان پوءِ الله عزوجل کان ان جي شر کان پناه گهري تہ اهو ان کي يقيناً نقصان نہ ڏيندو) ۽ حضرت ابو هريرة ؓ کان روايت آهي ان فرمايو تہ حضور ﷺ جن جڏهن صبح جي نماز کان فارغ ٿي جماعت (صحابن رضي الله عنهم) ڏانهن منهن مبارڪ ڦيرائي ويهندا هئا تہ : انهن کان پڇندا هئا ڇا اوهان مان ڪنهن ڪو خواب ڏٺو آهي ؟ ۽ هيئن بہ فرمائيندا هئا تہ نبوت مان صرف سٺا خواب بچيا آهن". (البخارى : 9/ 39. ومسلم فى الرؤيا، حديث : 23. واحمد : 3/ 135) ۽ حضرت عباده بن الصامت ؓ کان روايت ۾ آيو آهي تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "رُؤيَا الْمُؤمِنِ جُزْءٌ مِّنْ سِتَّةٍ وَّاَرْبَعِيْنَ جُزْءً ﷺ مِنَ النُّبُوَّةِ" (البخارى : 9 / 56. ومسلم فى الرؤيا، حديث :6. واحمد : 2 / 507) (مومن جو خواب نبوت جي جزئن مان ڇائيتاليهون جزءُ آهي) ۽ جيڪڏهن گهر کان نڪرڻ جو ارادو ڪندا هئا (دعا جا) اهي ڪلمات چوندا هئا جيڪي شعبي ام المؤمنين ام سلمہ رضي الله عنهما کان روايت ڪيا آهن ان سائڻ فرمايو تہ سيدنا رسول اللها جن جڏهن بہ منهنجي گهر مان نڪرندا هئا تہ پنهنجون نگاهون آسمان ڏانهن مٿي کڻي چوندا هئا "اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُبِكَ اَنْ اَضِلَّ اَوْ اُضَلَّ اَوْ اَزِلَّ اَوْ اُزَلَّ اَوْ اَظْلِمَ اَوْ اُظْلَمَ اَوْ اَجْهَلَ اَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ" (ابو داؤد : 5094. وابن ماجه : 3884. واحمد : 6 / 322) "اي منهنجا الله مان توسان هن ڳالهہ کان پناه ٿو گهران تہ گمراه ٿيان يا گمراه ڪيو وڃان يا ترڪي پوان يا مان ترڪايو وڃان يا ظلم ڪيان يا ظلم ڪيو وڃان يا جهل ۾ پوان يا جهل ۾ وڌو وڃان" ۽ "قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ، قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ، قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" صبح ۽ شام پڙهندا هئا. ۽ (گهر مان نڪرڻ وارو) حضور عليہ الصلوٰة والسلام واري دعا پڙهندو رهي ۽ اها دعا هيءَ آهي "اَللّٰهُمَّ بِكَ نُصْبِحُ وَبِكَ نُمْسِيْ وَبِكَ نَحْيَا وَبِكَ نَمُوْتُ" (اي منهنجا الله ! تنهنجي (فضل سان)صبح ڪئي اٿئون ۽ تنهنجي فضل سان ئي شام ڪئي اٿئون ۽ تنهنجي فضل سان ئي زنده رهون پيا ۽ تنهنجي (گهرڻ) سان ئي مرنداسون) ۽ صبح جوان دعا سان هي الفاظ بہ وڌائيندو "وَاِلَيْكَ النُّشُوْرُ" (الترمذى : 3311. وابن ماجه : 3868. واحمد : 2 / 1354) (۽ تو ڏانهن ئي اٿڻ آهي) ۽

شام واري وقت هي الفاظ وڌائيندو "وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ" (۽ تو ڏانهن ئي موٽڻ آهي) ۽ ان سان گڏ هي دعا جا الفاظ بہ چوندو "اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِيْ مِنْ اَعْظَمِ عِبَادِكَ عِنْدَكَ نَصِيْباً فِى كُلِّ خَيْرٍ تَقْسِمُه فِى هٰذَا الْيَوْمِ وَفِيْمَا بَعْدَه مِنْ نُّوْرٍ تَهْدِىْ بِه اَوْ رَحْمَةٍ تَنْشُرُهَا اَوْ رِزْقٍ تَبْسُطُه اَوْ ضُرٍّ تَكْشِفُه اَوْ ذَنْبٍ تَغْفِرُه اَوْ شِدَّةٍ تَدْفَعُهَا اَوْ فِتْنَةٍ تَصْرِفُهَا اَوْ مُعَافَاةٍ تَمُنُّ بِهَا بِرَحْمَتِكَ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ" (اي منهنجا الله! مون کي پاڻ وٽ پنهنجن وڏن ٻانهن مان ٻناءِ جن جو ڀلو نصيب هن ڏينهن ۾ ۽ هن کان پوءِ ورهائيندي اهو نور جنهن سان تون هدايت ڪندو آهين يا رحمت جيڪا پکڙيندو آهين يا رزق جيڪو ڪشادو ڪندو آهين يا تڪليف جيڪا کوليندو آهين يا گناهہ جيڪو بخشيندو آهين يا سختي جيڪا دفع ڪندو آهين يا فتنو جيڪو (مون کان ٻين کان) ڦيرائيندو آهين يا عافيت جيڪا اسان تي پنهنجي رحمت سان ٿوري ڪري ڏيندو آهين بلاشڪ تون هر شيء تي قادر آهين) ۽ جڏهن مسجد ۾ داخل ٿيڻ جو ارادو ڪري تہ اول سڄو پير داخل ڪري ان کان پوءِ کٻو پير داخل ڪري ۽ چوي "بِسْمِ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِ اللهِ ﷺ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَاغْفِرْلِىْ ذُنُوْبِىْ وَافْتَحْ لِىْ اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ" (ابن ماجه : 771. واحمد : 6 / 282) (الله جي نالي سان رسول جن جي ذات تي سلام آهي. اي منهنجا الله ! اسان جي سردار حضرت محمد ﷺ تي درود موڪل ۽ مون کي منهنجا گناهہ بخش ڪر ۽ مون لاءِ پنهنجي رحمت جا دروازا کولي ڇڏ) ان کان پوءِ مسجد وارن تي سلام چوندو ۽ جيڪڏهن ان ۾ ڪير نہ هجي تہ پوءِ چوندو "اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا مِنْ رَّبِّنَا عَزَّوَجَلَّ" (اسان جي مٿان اسان جي رب عزوجل جي طرفان سلام آهي) ۽ جڏهن مسجد ۾ داخل ٿي ويهي تہ ٻہ رڪعتون (تَحِيَّةُ الْمَسْجِدِ) پڙهڻ کان سواءِ نہ ويهي، ان کان پوءِ جيڪڏهن گهري تہ نفل ويهي پڙهي ۽ جيڪڏهن گهري تہ الله جي ذڪر ۾ مشغول ٿي ويهي رهي ۽ چپ ڪري ويهي پر دنيا جي ڪمن جون ڳالهيون نہ ڪري ها ضرورت آهر ڪا ڳالهہ ڪري تہ ڪري سگهي ٿو پوءِ جيڪڏهن نماز جو وقت آيو تہ سنت پڙهندو ۽ فرض جماعت سان پڙهندو جڏهن نما

کان فارغ تي ٻاهر نڪرڻ جو ارادو ڪري تہ اول کٻو پير ٻاهر رکندو پوءِ سڄو پير ٻاهر ڪڍندو ۽ هي دعا جا الفاظ پڙهندو "بِسْمِ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِ اللهِ ﷺ اَللّٰهُمَّ صَلِ عَلٰى (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَاغْفِرْلِىْ ذُنُوْبِىْ وَافْتَحْ لِىْ اَبْوَابَ فَضْلِكَ " (احمد: 282/6) (الله جي نالي سان (سيدنا) رسول الله ﷺ تي سلام آهي، اي منهنجا الله ! اسان جي سردار حضرت محمد ﷺ تي درود موڪل ۽ مون کي منهنجا گناهہ بخش ڪر ۽ مون لاءِ پنهنجي فضل جا دروازا کولي ڇڏ) ۽ هر نماز پڙهندڙ جي لاءِ مستحب آهي تہ هر نماز کان پوءِ 33 ڀيرا سبحان الله ۽ 33 ڀيرا الحمد لله ۽ 33 ڀيرا الله اڪبر پڙهي "لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ " پڙهي پورو ڪري. ۽ مستحب آهي تہ وضوء تي هميشگي ڪري بلاشڪ حضرت انس بن مالڪ جي روايت ۾ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان آيو آهي تہ پاڻ فرمايائون "دُمْ عَلَى الطُّهُوْرِ فِىْ عُمُرِكَ وَصَلِّ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مَا اسْتَطَعْتَ تُحِبُّكَ الْحَفَظَةُ وَصَلِّ صَلٰوةَ الضُّحٰى فَاِنَّهَا صَلٰوةُ الْاَوَّابِيْنَ وَسَلِّمْ عَلٰى اَهْلِ بَيْتِكَ اِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ وَوَقِّرْ كَبِيْرَ الْمُسْلِمِيْنَ وَارْحَمْ صَغِيْرَهُمْ تُرَافِقْنِىْ فِى الْجَنَّةِ" (سڄي عمر پاڪ رهڻ تي هميشگي ڪر ۽ جيترو تي سگهي رات ڏينهن (نفل)نماز پڙهندو ڪر تہ (ڪلهن تي ويٺل)حفاظت ڪندڙ تو سان محبت رکندا ۽ ضحیٰ جي نماز بہ پڙهندو رهہ بلاشڪ اها (الله عزوجل جي)اوابين ٻانهن جي نماز آهي ۽ جنهن وقت بہ گهر ۾ داخل ٿين تہ گهر وارن تي السلام چوندو ڪر تہ تنهنجي گهر ۾ خير گهڻو پيدا ٿيندو، مسلمانن مان وڏي عمر واري جي عزت ڪر ۽ ننڍي عمر واري تي رحم ڪر تہ مون سان گڏ جنت ۾ رفيق هوندين) هن حديث ۾ ذڪر جا گهڻا آداب ذڪر ٿي ويا آهن.

فصل: گهر ۾ گهڙڻ، حلال ڪمائڻ ۽ گوشہ نيشينيءَ جو بيان

۽ جنهن وقت گهر پنهنجي ۾ گهڙڻ جو ارادو ڪري تہ مناسب آهي تہ تيستائين داخل نہ ٿئي جيستائين کنگهي ۽ چوي "اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا مِنْ رَّبِّنَا " (اسان تي اسان جي رب جي طرفان سلام آهي) بعض

آثار ۾ آيو آهي تہ جڏهن مومن پنهنجي گهر مان نڪرندو آهي تہ الله تعاليٰ ان جي گهر جي دروازي تي بہ ملائڪ مقرر ڪندو آهي جيڪي ان جي مال ۽ اهل جي حفاظت ڪندا آهن ۽ شيطان (وري) ستر سرڪش شيطان مقرر ڪندو آهي جڏهن مومن (واپس ٿي) پنهنجي گهر ۾ گهڙڻ جي لاءِ دروازي جي ويجهو ٿيندو آهي تہ اهي ملائڪ (دعا گهرندي)چوندا آهن تہ يا الله! جيڪڏهن پاڪ (حلال) ڪمائي ڪري واپس ٿيو آهي تہ ان کي (مزيد) توفيق ڏي ۽ جڏهن اهو(گهر جي دروازي تي اچي کنگهندو تہ اهي ملائڪ (ان کي) ويجها ٿيندا آهن ۽ شيطان پري ٿي ويندا آهن. ۽ جنهن وقت چيائين "اَلسَّلَامُ عَلَيۡنَا مِنۡ رَّبِّنَا" تہ اهي شيطان (ڀڄي) لڪي ويندا آهن ۽ ٻئي ملائڪ اٿي هڪڙو ان جي سڄي پاسي کان ۽ ٻيو کٻي پاسي کان ويهندا آهن ۽ جڏهن گهر جو دروازو کولي چوندو تہ شيطان هليا ويندا ۽ ملائڪ ان سان گڏ گهر ۾ داخل ٿيندا ۽ جيڪا شيءِ ان جي گهر ۾ هوندي ان کي سهڻو ڪري سنڀاليندا ۽ ان جي ڏينهن ۽ رات جي گذارڻ وارن شين کي سهڻو ٻڌائيندا آهن پوءِ جڏهن مومن ويهندو تہ اهي ٻئي ملائڪ ان جي مٿي جي مٿان ويهندا جيڪو ڏينهن يا رات گهر ۾ هوندو جيڪو کائيندو ۽ پيئندو تہ پاڪ صاف کائيندو ۽ پيئندو ۽ پاڪ نفس هوندو. پر جيڪڏهن ان مان ڪا بہ شيءِ نہ ڪيائين تہ ان کان اهي ملائڪ هليا ويندا ۽ ان سان گڏ سندس گهر ۾ شيطان داخل ٿيندا ۽ جيڪو بہ ان جي گهر ۾ هوندو ان کي خراب ڪندا ۽ گهر ڌڻيءَ جي نظر ۾ هر شيءِ خراب هوندي ۽ گهر وارن سان بہ خراب ڳالهائيندو تانجو سندس اهل ۽ عيال جي وچ ۾ اهڙو ماحول پيدا ٿيندو جو سندن ديني لحاظ سان بہ نقصان ڏيندڙ هوندو ۽ جيڪڏهن اڪيلو هوندو تہ ان تي اوٻاسيون ۽ سستي داخل ڪندا ۽ جيڪڏهن ننڊ ڪندو تہ هڪ ٻي ساهہ ڍونڍ وانگر پيو هوندو ۽ جيڪڏهن وينو هوندو تہ اهڙين ڳالهين جي پيو تمنا ڪندو جيڪي ان جي لاءِ نفعي واريون نہ هونديون. بد نفس ٿيو پيو هوندو اهي شيطان سندس ڪاڌو پيتو ۽ ننڊ بہ خراب ڪندا رهندا.

روزي ڪمائڻ : حضرت ابو هريرة حضرت نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت ڪئي آهي ته پاڻ فرمايائون "مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلاَلاً اِسْتِعْفَافاً عَنِ الْمَسْئَلَةِ وَسَعْياً عَلٰى اَهْلِهٖ وَتَعَطُّفاً عَلٰى جَارِهٖ بَعَثَهُ الله تعالى يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُه كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَمَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلاَلاً مُكَاثِراً مُخَافِراً مُرَاءِياً لَقِيَ الله عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَهُوَ عليه غَضْبَانُ" (ابن ابی شیبه: 7/1. والحلية: 3/110. والاتحاف: 5/414)

"جنهن حلال دنيا طلب ڪئي پنڻ کان پاڪ صاف رهڻ جي لاءِ ۽ پنهنجي اهل جي لاءِ ڪمائڻ ۽ پاڙي واري تي مهرباني ڪرڻ جي لاءِ دنيا طلب ڪئي ته الله تعاليٰ ان کي قيامت جي ڏينهن ان حال ۾ اٿاريندو جو ان جو منهن چوڏهيئن جي چنڊ جهڙو هوندو ۽ جنهن حلال جي دنيا ان جي لاءِ طلب ڪئي ته (ٻين ماڻهن کان) دنيا ۾ گهڻو هجي فخر ڪري ۽ ڏيکاءُ به ڪري ته الله عزوجل سان ان حال ۾ ملندو جو اهو ان تي ناراض هوندو) ۽ حضرت ثابت بناني رحمه الله کان روايت آهي ان فرمايو ته : مون کي اها ڳالهه پهتي آهي ته عافيت ڏهن شين ۾ آهي جن مان نو (9) ماڻهن ۾ رهڻ ۾ آهن ۽ هڪ ماڻهن کان ڀڄڻ (پري رهڻ) ۾ آهي ۽ عبادت جا به ڏهه حصا آهن انهن مان نو (9) روزگار جي طلب ۾ آهن ۽ هڪ عبادت ڪرڻ ۾ آهي. ۽ حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما حضرت نبي ڪريم ﷺ کان روايت آندي آهي ته: پاڻ فرمايائون "لاَ يَفْتُحُ الرَّجُلُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَاباً مِّنَ الْمَسْئَلَةِ اِلاَّ فَتَحَ الله عليه بَاباً مِّنَ الْفَقْرِ وَمَنْ يَّسْتَعِفُّ يُعِفُّهِ الله وَمَنْ يَّسْتَغْنِ يُغْنه الله وَلَئِنْ يَّاخُذُ اَحَدُ كُمْ حَبْلاً ثُمَّ يَعْمِدُ اِلٰى هٰذَا الْوَادِيْ فيحْتَطِبُ مِنْهُ ثُمَّ يَاْتِيْ سُوْقَكُمْ فيبِعُهُ بِمُدِّ تَمْرٍ خَيْرٌ لَّهٗ مِنْ اَنْ يَّسْأَلَ النَّاسَ اَعْطُوهُ اَوْ مَنَعُوْهُ" (احمد: 2/418. والمجمع: 3/95. و کنز العمال: 16746. 16747) (جيڪڏهن ڪو مڙس پنهنجي سر تي سوال ڪرڻ (پنڻ) جو دروازو کوليندو ته الله تعاليٰ ان تي مسڪينيءَ جو دروازو کولي ڇڏيندو ۽ جيڪڏهن ڪو پاڻ کي (پنڻ کان) پاڪ صاف رکندو ته الله تعاليٰ ان کي پاڪ صاف رکندو ۽ جيڪو غني ٿيڻ چاهيندو ته الله تعاليٰ ان کي غني رکندو البت جيڪڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو سون جو جبل رکي ۽ ان کان پوءِ هن واديءَ ڏانهن ڪاٺيون ڪرڻ اچي ڀري ڪاٺين جي ڪري بازار

۾ ڪارڪن جي مد (ان دور جو ماپو) سان ڪپائي تہ اهو ان جي لاءِ ماڻهن کان پنڻ کان ڀلو آهي چاهي اهي ماڻهو ان کي ڪجهہ ڏين يا نہ ڏين) مطلب تہ حتي المقدور پنڻ يا ڪنهن کان ڪا شيء گهرڻ کان بچاء ڪجي جنهن الله عزوجل وجود ڏنو آهي اهو روزي بہ ڏيندو. اهو ڪامل يقين رکڻ گهرجي. "وَمَنْ يَّتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ". ۽ هڪ روايت ۾ آيو آهي تہ "مَا مِنْ رَجُلٍ يَفْتَحُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَابًا مِّنَ الْمَسْئَلَةِ اِلاَّ فَتَحَ الله عليه سَبْعِيْنَ بَابًا مِّنَ الْفَقْرِ" (الاتحاف: 5/417. المغنى عن حمل الاسفار: 2/64) "ڪنهن بہ شخص پنهنجي مٿان پنڻ جو دروازو کوليو تہ الله تعالىٰ ان تي مسڪينيءَ جا ستر دروازا کولي ڇڏيندو) مطلب تہ ذهني سڄو رهندو. ۽ رسول اللهﷺ کان روايت ڪيل آهي تہ پاڻ فرمايائون "اِنَّ اللهَ يُحِبُّ كُلَّ مُؤْمِنٍ مُّحْتَرِفٍ اَبَا الْعَيَالِ وَلاَ يُحِبُّ الْفَارِغَ الصَّحِيْحَ لاَ فِىْ عَمَلِ الدُّنْيَا وَلاَ فِىْ عَمَلِ الْاٰخِرَةِ" (العلل المتناهية: 2/99. وابن عدى: 1 / 369. والمجمع: 4/ 62) (بلاشڪ الله هر پورهيو ڪندڙ عيال دار سان محبت رکي ٿو. ۽ صحت واري واندي وهندڙ سان محبت نہ ٿو رکي جيڪو نہ دنيا جي ڪم ۾ آهي نہ دين جي ڪم ۾) ۽ روايت ۾ آيو آهي تہ الله عزوجل جي نبي (حضرت) داؤد (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) الله تعالىٰ کان دعا گهري تہ ان کي هٿ جي محنت سان ڪمائڻ نصيب ڪري. پوءِ الله تعالىٰ ان جي لاءِ لوهہ کي نرم ڪيو جيڪو ان جي هٿ ۾ ڳوهيل اٽي ۽ ميڻ وانگر هوندو هو ۽ ان مان زرهون ٺاهي وڪڻي پنهنجو ۽ پنهنجي عيال جو گذران ڪندو هو ۽ سندن فرزند حضرت سليمان عليهم السلام چيو تہ اي منهنجا الله ! تو مون کي بادشاهي اهڙي ڏني آهي جيڪا مون کان اڳي ڪنهن هڪ کي بہ نہ ڏني هيئي ۽ مان تو کان اها بہ دعا گهران ٿو تہ مون کان پوءِ اهڙي بادشاهي ٻئي ڪنهن کي بہ نہ ڏيندين پر جيڪڏهن مون کان ڪا (تنهنجي نعمت جي قدر ۾) ڪوتاهي ٿي هجي تہ مون کي اهڙي ٻانهي جو ڏس ڏجان جيڪو تنهنجو گهڻو شڪر گذار هجي پوءِ الله تعاليٰ ان ڏانهن وحي موڪليو تہ جيڪو ٻانهو هٿ جو پورهيو ڪري ڪمائي پنهنجي بک لاهي ٿو ۽ پنهنجي اگهڙ ڍڪي ۽ منهنجي عبادت ڪري ٿو اهو وڏو

شڪر گذار آهي. پوءِ (حضرت سليمان علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) عرض ڪيو تہ يا الله مون کي هٿ سان ڪمائي کائڻ جي نعمت نصيب ڪر. ۽ حڪمت وارن ماڻهن جو هڪ قول آهي تہ دين ۽ دنيا چئن ٽولن سان قائم رهندا آهن (1) علماء (2) امراء (3) غازي (4) پورهيو ڪندڙ. پوءِ امراء (امير) خلق جا ڌنار آهن. (2) علماء نبين (عليهم الصلوٰة والسلام) جا وارث آهن جيڪي خلق کي آخرت جي لاءِ رهنمائي ڪن ٿا ۽ ماڻهو انهن جي اقتدلاء ڪن ٿا. ۽ غازي زمين ۾ الله جو لشڪر آهن جن سان ڪافرن جو پاڙون پٽڻ ۽ خلق جون مصلحتون وابستہ آهن ۽ زمين آباد آهي. پوءِ جڏهن ڌنار بگهڙ ٿيندا تہ ٻڪرين جي حفاظت ڪير ڪندو ؟. ۽ علماء جڏهن علم ڇڏي دنيا ۾ مشغول ٿيندا تہ خلق ڪنهن جي اقتدلاء ڪندي ؟. ۽ غازي جڏهن فخر ۽ وڏائي ڪندي لالچ رکي نڪرندا تہ دشمن تي ڪاميابي ڪٿان حاصل ڪندا ؟. ۽ پورهيو ڪندڙ جڏهن ماڻهن سان خيانت ڪندا تہ انهن تي ماڻهو ڪيئن اعتماد ڪندا. ۽ واپار ڪندڙ ۾ جڏهن ٽي خصلتون نہ رهنديون تہ دنيا ۽ آخرت ۾ محتاج رهندو. (1) هڪ ڪوڙا قسم کڻڻ (2) ٻيو: ڪوٽ (3) خيانت ۽ پاڙي واري سان حسد ۽ ويجهڙائپ واري سان حسد ڪرڻ کان (3) ٽن خصلتن جي حفاظت ڪندڙ (1) نفس جي. (1) جمعہ جي جماعتن جي (2) رات ۽ ڏينهن جي ڪجهہ گهڙين ۾ علم جي طلب ڪرڻ (3) ۽ ٻين جي رضا ڇڏي الله جي رضا حاصل ڪرڻ کي ترجيح ڏيندڙ ۽ پاڻ کي حرام جي ڪمائي کان بچائي ڇو تہ چيو ويو آهي تہ : جڏهن ڪو ماڻهو حرام ڪمائيندو ۽ ان مان کائڻ جو ارادو ڪري بسم الله چوندو شيطان ان کي چوندو : کاءُ مان تو سان جنهن کان اهو ڪمايو اٿئي گڏ آهيان ۽ جدا نہ ٿيو آهيان. مان تنهنجو ڀائيوار آهيان. شيطان هر قسم جي حرام ڪمائيندڙ جو ڀائيوار آهي. الله عزوجل جو فرمان آهي "وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ" (سورة الاسراء،آيت: 64) (۽ انهن سان مال ۽ اولاد ۾ ڀائيوار ٿي) پوءِ حرام مال ۽ زنا جي اولاد ۾ ان جو ڀائيوارو آهي. ۽ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه حضور

عليہ الصلوٰة والسلام کان روايت آندي آهي تہ "لاَ يَكْسِبُ الْعَبْدُ مَالاً مِنَ الْحَرَامِ وَيَتَصَدَّقُ به فيؤجَرُ عليه وَلاَ يُنْفِقُ مِنْهُ فيبَارِكُ لَه فيهِ وِلاَ يَتْرُكُه خَلْفَ ظَهْرِهِ اِلاَّ كَانَ زَادَه اِلَى النَّارِ" (احمد: 1 / 387. والمشكوٰة: 2771) ڪو بہ شخص حرام مال ڪمائي ان مان صدقو ٿو ڪري تہ ان کي ان جو اجر نہ ملندو ۽ ان مان خرچ ڪندو تہ ان ۾ ڪيس برڪت نہ پوندي ۽ جيڪڏهن اهو مال پويان رهائي ويندو تہ اهو ان جو (جهنم جي) باه ۾ پهچڻ جو ثمر هوندو) المقصد تہ حرام کان اهو بچندو جيڪو پنهنجي گوشت ۽ رت کي باه ۾ پوڻ کان ڊڄندڙ هوندو انسان جو دين سندس گوشت ۽ رت آهي انسان کي گهرجي تہ پاڻ بہ حرام کان بچي ۽ پنهنجي اهل کي بہ بچائي ۽ (حرام خورن سان مجلس ۾ نہ ويهي) ۽ حرام ڪمائيءَ واري جي ماني بہ نہ کائي ۽ ڪنهن کي حرام جو ڏس بہ نہ ڏي ڏس ڏيڻ جي ڪري پاڻ بہ ان سان شريڪ ليکيو ويندو. دين جو اصل پرهيزگاري، عبادت جو قائم ڪرڻ ۽ آخرت جي امر جو ڪمال تي پهچائڻ آهي.

حضور جن کان روايت آيل آهي تہ پاڻ فرمايائون: "عَلَيْكُمْ بِالْعَزْلَةِ فَاِنَّهَا عِبَادَةٌ" (كنز العمال: 3 / 442، موقوفا على ابن سيرين) (گوشہ نشينيءَ کي لازم ڪري وٺو بلاشڪ اها عبادت آهي) ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "اَلْمُؤْمِنُ جَلِيْسُ بَيْتِه" (بنحوه احمد: 5/229. والطبراني: 10/210) (مؤمن پنهنجي گهر جو مجلسي آهي) مقصد تہ فضول گفتگو ۽ اجاين ڪچهرين کان بچندڙ آهي ۽ پاڻ فرمايائون تہ ڀلو ماڻهو اهو آهي جيڪو گوشہ نشينيءَ ۾ رهي تانت ماڻهن جي تڪليف جو باعث نہ بڻجي. ۽ پاڻ فرمايائون تہ "غريب اهو آهي جيڪو پنهنجو دين بچائڻ لاءِ ماڻهن کان ڀڄي". ۽ بعض سلف صالحين جو قول آهي تہ "هٰذَا زَمَانُ السُّكُوْتِ وَلُزُوْمُ الْبُيُوْتُ" (هي چپ ڪرڻ ۽ گهرن کي لازم ڪري) وٺڻ جو وقت آهي. ۽ (حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي صحابي حضرت) سعد بن ابي وقاص ؓ جنهن گهر ۾ ويهڻ گوشہ نشيني پسند ڪئي ۽ ڪيس چيو ويو تہ بازارن ۾ اچڻ ۽ مسلمانن يائرن سان ويهڻ کي اوهان ڇو ڇڏيو

آهي ؟ تہ پاڻ فرمايائون ”مون بازار کي اجاين ڪمن ۾ ڀريل ۽ مجلس کي بہ بي فائده ڳالهين ۾ مشغول ڏٺو آهي ان جي ڪري مون پاسي تي رهڻ پسند ڪيو آهي ڇو تہ ان ۾ ئي عافيت آهي“. ۽ حضرت وهيب بن الورد عليہ الرحمة فرمايو ”مون پنجاهہ سال ماڻهن سان گڏجي گذاريا پر مون هڪ مڙس بہ اهڙو نہ ڏٺو جيڪو مون کي منهنجي غلطي بخش ڪري ۽ منهنجي عيب کي ڍڪي ۽ جڏهن مون سان ڪاوڙجي تہ مان ان کان امن ۾ رهان ۽ مون انهن کي نفساني خواهشات جو سوار ڏٺو“. ۽ شعبي بزرگ جو فرمان آهي ”گهڻو وقت ماڻهو دين تي زندگي گذاريندا رهيا تان جو دين (انهن جي ذهنن مان) نڪري ويو ان کان پوءِ بہ ماڻهپي سان زندگي گذاريندا رهيا وري اهو ماڻهپو بہ ويو ۽ وري حياء سان زندگي گذارڻ لڳا ۽ اهو حياء بہ ويو وري (ڀلن ڪمن ڏانهن) رغبت ۽ خوف سان زندگي گذارڻ لڳا تانجو اهو بہ ويو ۽ مان سمجهان ٿو تہ هن کان پوءِ اجان بہ سخت دور ايندو“ ۽ حڪيم فرمايو آهي تہ عبادت ڏهہ حصا آهي جنهن مان نو ماٺ ڪري رهڻ ۾ آهن ۽ هڪ گوشہ نشيني ۾ آهي پوءِ مون چپ ڪري ويهڻ کي طلب ڪيو پر ڪري نہ سگهيس جڏهن اڪيلائي ۾ ويهڻ پسند ڪيم تہ نو حصا بہ مون کي ملي ويا ۽ فرمايائين تہ ڪا بہ شيءِ قبر کان وڌيڪ نصيحت ڪندڙ نہ آهي ۽ ڪا بہ وندر ڪتاب کان ڀلي نہ آهي ۽ ڪا بہ وات اڪيلائيءَ ۾ ويهڻ کان وڌيڪ سلامتيءَ وري ناهي“. ۽ (حضرت) عبشر بن الحارث رحمتہ الله عليہ فرمايو تہ : ”علم ان جي لاءِ پڙهبو آهي تہ دنيا (جي محبت) کان بچجي ان لاءِ نہ پڙهبو آهي تہ ان سان دنيا طلب ڪجي“. ۽ (ام المؤمنين سيده) عائشہ رضي الله عنها کان روايت آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ عرض ڪيو ويو تہ يارسول الله ! اسان سان گڏ وهندڙن مان ڪير ڀلو آهي؟ فرمايائون تہ : جنهن جو ڏسڻ اوهان کي الله ياد ڏياري جنهنَ جو ڳالهائڻ اوهان ۾ علم پيدا ڪري جنهن جو عمل اوهان کي آخرت يا ڏياري“ (كنز العمال: 25588. مجمع الزوائد: 10/226) ۽ حضرت عيسیٰ بن مريم (پنهنجن مڃڻ وارن) حوارين کي فرمايو تہ : اي

حوارين جي جماعت! (الله جي بي فرمانن سان) بغض رکي الله جا پيارا بنجو ۽ انهن کان پري رهي الله جا مقرب بنجو ۽ انهن سان ڪاوڙ ڪري الله جي رضا حاصل ڪيو" ۽ سيدنا غوث اعظم فرمايو تہ جيڪڏهن ماڻهن سان ويهڻ جي ضرورت سمجهو تہ دين جي علماء سان ويهو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي تہ "مُجَالَسَةُ الْعُمَآءِ عَبَادَةٌ" (الاتحاف: 6/204. و کنز العمال: 28756) (عالمن سان ويهڻ عبادت آهي)

۽ پاڻ فرمايائون: پنهنجي دل لاءِ فڪر ڪرڻ لازم ڪري ڇڏ، ۽ پنهنجي جسم لاءِ صبر ڪرڻ لازم ڪري ڇڏ ۽ پنهنجن ٻن اکين جي لاءِ روئڻ لازم ڪري ڇڏ ۽ صبحاڻي جي رزق لاءِ فڪر ۾ نہ رهہ ڇو تہ فڪر خطا آهي جيڪا تنهنجي مٿان لکي ويندي ۽ مسجدن ۾ رهڻ کي لازم ڪري وٺ ڇو تہ مسجدن کي آباد ڪندڙ ئي اهل الله آهن. (مجمع الزوائد: 2/23. باب لزوم المساجد مختصراً على آخره وعزاه الى الطبرانى فى الاوسط وابى يعلى، والبزاز من طريق الصالح المرى وهو ضعيف) (۽ فرمايائون تہ "جنهن مسجدن ۾ اچڻ وڃڻ گهڻو ڪيو اهو فائدي واري مسلمان ڀاءُ کي(الله تعاليٰ جي) انتظار ڪيل رحمت کي ۽ هدايت ڏانهن دلالت ڪندڙ ڪلمہ کي ۽ هلاڪت کان بچائيندڙ ٻي شيء کي ۽ معروف علم کي ۽ گناهن جي ڇڏڻ ۽ (الله عزوجل کان) ڊڄڻ کي حاصل ڪندو". (الطبرانى: 3/91. والمجمع: 2/33. 23. وعزاه اليه فى الكبير من طريق السعد من طريق وقال قد اجمعوا على تركه وابن عساكر: 4/308. والتنزيهه: 1/269)

۽ جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو هر قسم جي ماڻهن کي صفا ڇڏي ڏنو تہ ان جي لاءِ شريعت ۾ جمعي جي نماز ۽ جماعت ڇڏڻ جائز نہ ٿيندي ڇو تہ جمعي جي نماز ڇڏڻ تي هميشگي ڪرڻ جي ڪري ڪفر ۾ پئجي ويندو. ان جي باري حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون "جنهن لاڳيتا ٽي جمعا ڇڏيا الله تعاليٰ ان جي دل تي مُهر هڻي ڇڏيندو". (حضرت) جابر رضي الله عنه کان روايت ڪيل حديث ۾ آهي تہ يقين سان ڄاڻو تہ بلاشڪ الله عزوجل اوهان تي منهنجي هن بيهڻ واري جاءِ ۾ منهنجي هن مهيني ۾ مهنجي هن سال ۾ قيامت اچڻ تائين اوهان تي جمعي (جي نماز) فرض ڪئي آهي جنهن

ان کي عادل يا ظالم حاڪم هوندي ان کي هلڪو سمجهندي يا ان جي (فرضيت جو) انڪار ڪندي ڇڏيو الله تعالىٰ ان جي ٽڙيلن کي گڏ نہ ڪندو ان جي (رٿيل) امر کي پورو نہ ڪندو. خبردار ان جي (ٻي) نماز بہ قبول ناهي ۽ ان جي زڪوٰت ۽ ان جو حج، ان جو روزو بہ جمعي جي نماز ڇڏڻ جي توبہ ڪرڻ کان سواءِ قبول ناهي پوءِ جيڪو (سچي دل سان) توبہ ڪندو تہ الله تعالىٰ ان جي توبہ قبول ڪندو. (ابن ماجه : 1081. لسان الميزان: 174/4) ۽ سمجهڻ گهرجي تہ جمعہ (نماز جي) ڇڏڻ ۾ الله عزوجل جي طرفان سڏيندڙ (نماز جي لاءِ بانگ ڏيندڙ) جي توهين بہ آهي.

الله عزوجل جو فرمان آهي تہ "يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ" (سورة الجمعة، آيت: 9) "اي ايمان وارا ! جڏهن جمعہ جي ڏينهن نماز لاءِ سڏيو وڃي (اذان ڏني وڃي تہ) پوءِ الله جي سڏ ڏانهن ڊوڙو (تڪڙا اچو)" ۽ جنهن الله عزوجل جي (حڪم جي) توهين ڪئي ۽ ان ڏانهن سڏيندڙ جي اهانت ڪئي تہ ڪفر ۾ پئجي ويندو ۽ ان جي توبہ ڪرڻ اسلام جي تجديد ڪرڻ لازم آهي ۽ جيڪو (سچي) توبه ڪندو الله تعالىٰ ان جي توبه ڪرڻ قبول فرمائيندو.

۽ ڪنهن جي لاءِ شرعيَ طور عذر کان سواءِ جمعہ ڇڏڻ جائز ناهي جيئن چيو ويو آهي ماڻهن کان انهن کي طعني هڻڻ ۽ جماعتن کي ڇڏڻ کان سواءِ پاسي تي رهہ (مطلب تہ نماز جماعت سان پڙهڻ ۽ ڪنهن کي بري نظر سان ڏسي ان تي طعنو نہ هڻجي) مڙس کي گهرجي تہ وس آهر (عام) ماڻهن کان پاسي تي رهي پر ان کان پاسي تي نہ رهي جيڪو سندس ديني ڪمن ۾ معاون ۽ مددگار هجي. (عام) ماڻهن کان پري رهڻ ۾ هي فائدو آهي جو ڪوڙ تڏهن لڳندو جڏهن بہ ڄڻا گڏ تي ويهن ۽ فجور بہ تڏهن ٿيندو جڏهن بہ ڄڻا گڏ تي ويهن ۽ قتل بہ تڏهن ٿيندو جڏهن بہ ڄڻا گڏ ٿين ۽ مال جي ڦر بہ تڏهن ٿيندي جڏهن بہ ڄڻا گڏ ٿين ان جي ڪري گوشہ نيشي ۽ اڪيلو رهڻ ۾ سلامتي آهي.

فصل: سفر ڪرڻ ۽ ان ۾ گڏ تي هلڻ جا آداب:

جڏهن ڪو سفر يا حج يا جنگ يا هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ ڏانهن نڪرڻ يا ڪنهن حاجت جي طلب ڪرڻ جي لاءِ نڪري ته اهو ٻه رڪعتون نماز حاجت جي پوري ٿيڻ جي نيت سان پڙهي الله تعالیٰ کان پنهنجي حاجت گهري پوءِ نڪري. ۽ سفر لاءِ نڪرڻ وقت ٻه ٻه رڪعتون نفل پڙهي پوءِ هي دعا گهري "اَللّٰهُمَّ بَلِّغْ بَلاغاً مَبْلَغَ خَيْرٍ وَمَغْفِرَةً مِّنْكَ وَرِضْوَاناً بِيَدِكَ الْخَيْرُ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الصَّاحِبُ فِى السَّفَرِ وَالْخَلِيْفَةِ فِى الْاَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا السَّفَرَ وَاطْوِلَنَا الْبَعِيْدَ اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوْذُ بِكَ مَنْ وعثاء السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَسُوْءِ الْمُنْظَرِ فِى الْاَهْلِ وَالْوَلَدِ وَالْمَالِ" (ابو داؤد: 2558. واحمد: 1 / 256) (اي منهنجا الله! مون کي ڀلائي واري جاءِ تي پهچاءِ ۽ (پاڻ وٽان) مغفرت ۽ رضا نصيب فرماءِ ۽ تون ئي هر شيءِ تي قادر آهين، اي منهنجا الله! تو مون کي سفر ۾ ساٿي ۽ منهنجي اهل ۽ اولاد ۽ مال جو مون کان پوءِ تون محافظ آهين. اي منهنجا الله! اسان تي سفر آسان ڪر ۽ اسان جي لاءِ پرانهون پنڌ ويڙهي ويجهو ڪر اي منهنجا الله! مان توسان توکان سفر جي تڪليف ۽ موٽڻ جي ڏکيائيءَ ۽ (موٽڻ کان پوءِ) اهل اولاد ۽ مال ۾ برائي ڏسڻ کان پناه تو وٽان) ۽ جاچ ڪندو ته سفر خميس يا ڇنڇر، يا سومر تي ڪري ۽ جڏهن پنهنجي سواري تي نهي ويهي ته (قرآن ڪريم ۾ مذڪور هيءَ دعا) پڙهي "سُبْحَانَ الَّذِىْ سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهٗ مُقْرِنِيْنَ وَاِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُوْنَ" (سورة الزخرف، آيت: 14،13) (ان (الله عزوجل) جي پاڪائي آهي جنهن اسان جي لاءِ (سواريءَ) کي مسخر بڻايو ۽ اسين ان کي مطيع ڪري سگهندڙ نه آهيون ۽ بلاشڪ اسين پنهنجي رب ڏانهن موٽندڙ آهيون) جڏهن سفر کان موٽي گهر پهچي ته ٻه رڪعتون (شڪراني طور نفل) پڙهي ۽ هي (دعا جا الفاظ) چوي "آيِبُوْنَ، تَآئِبُوْنَ، عَابِدُوْنَ، لِرَبِّنَا حَامِدُوْنَ" (البخاری 3/ 9، ومسلم فی الحج. حدیث: 428 و 429. واحمد 1 / 256) (واپس ايندڙ توبه ڪندڙ عبادت ڪندڙ پنهنجي رب جو حمد ڪندڙ تي آيا آهيون) ۽ سفر ۾ نڪرڻ کان پوءِ جيڪڏهن ڪو اڳواٽي ڪندڙ آهي ته پاڻ اڳواٽي ٿيڻ جي ڪوشش نه

ڪري ڪڏهن منزل تي بہ لهڻ جي لاءِ نہ چوي جيڪڏهن ان ڪم جي لاءِ ٻيو ڪو ڪفايت ڪندڙ آهي ۽ (سفر ۾) ماٺ ڪري ويهڻ ۽ سهڻي صحبت ۽ (سفر جي ساٿين) ياٽرن کي، گهڻو فائدي ڏيڻ جي ڪوشش ڪري ۽ پاڻ کي (هرويرو) ڳالهہ ٻولهہ کان بچائي ۽ رستي ۽ پاڻيءَ (جي گپ چڪ واري جاءِ) تي منزل نہ ڪري ڇو تہ اتي نانگ بلائون ۽ ڦاڙيندڙ جانور هوندا آهن اهڙي جاءِ کان پاسو ڪري ۽ رستي تي رات جو بہ نہ رهي اهو مڪروه آهي ۽ مناسب آهي تہ ان جو سفر معرفت واري زبان تي هجي (ماڻهن کي رب العزت جل شانہ جي معرفت ڏانهن رهنمائي ڪندو هلي) ۽ مذموم صفتن مان نڪري ساراهيل صفتن ڏانهن وڃي نفس جي خواهش کان نڪري الله عزوجل کان ڊڄڻ ۽تقويٰ ڪرڻ سان ان جي رضا حاصل ڪري. سفر جي ارادي تي نڪرندڙ لاءِ پهرين پلي شيءَ آهي تہ جنهن کي ناراض ڪيو اٿس ان کي راضي ڪري. والدين کي راضي ڪري يا جيڪي والدين وارو حڪم رکن ٿا ڏاڏا، ڏاڏيون، ماسيون انهن کي راضي ڪري ۽ پنهنجي اهل، عيال کي پنهنجي واپس ورڻ تائين ضروري خرچ ڏئي وڃي يا پاڻ سان گڏ وٺي وڃي ۽ مناسب آهي تہ سندس سفر، (الله عزوجل جي) اطاعتن مان ڪنهن اطاعت جي لاءِ هجي جيئن حج ڪرڻ يا حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي زيارت ڪرڻ يا مرشد يا استاد جي يا ڪنهن بابرڪت جاءِ جي ديدار ڪرڻ جي لاءِ يا ڪنهن جائز ڪم جي لاءِ هجي جيئن واپار آهي يا پنجن عبادتن (ڪلمہ، نماز، روزو، زڪوٰت ۽ حج) جي مسئلن سکڻ ۽ ڄاڻڻ کان وڌيڪ علم پڙهڻ جي لاءِ هجي ڇو تہ ان پنجن عبادتن جي متعلق علم پڙهڻ فرض آهي ۽ ان کان مٿي مباح ۽ پلو ڪم آهي ۽ هڪ قول مطابق وڌيڪ علم پڙهڻ فرض آهي ۽ مناسب آهي تہ سفر ۾ پنهنجن ساٿين سان سهڻي اخلاق، سٺي رواداري ۽ سيني شين ۾ جهيڙي ۽ اختلاف کان پاسو ڪري ۽ سفر جي ساٿين جي پاڻ خدمت ڪري انهن کان خدمت نہ ڪرائي ها ضرورت آهي تہ پوءِ خدمت وٺڻ منع ناهي ۽ هميشہ ڪوشش ڪندو تہ سفر ۾ پاڪ

صاف ۽ وضؤ سان رهي ۽ سفر جي آداب مان هي بہ آهي تہ جڏهن سندس ساٿي ٿڪجي ويهي رهي تہ پاڻ بہ ان سان ويهي رهي ۽ ساٿي کي اڃ لڳي تہ ان کي پاڻي پياري ۽ اهو پريشان ٿئي تہ پاڻ ان سان نرمي ڪري ۽ اهو ڪاوڙ ڪري تہ پاڻ ان سان رواداري رکي ساٿي ننڊ ڪري تہ پاڻ ان جي ۽ ان جي سامان جي حفاظت ڪري ۽ جڏهن ساٿي جو سمر ڪٽي وڃي تہ پاڻ نہ ڪائي بہ ان کي ڪارائي ۽ ان کي جيڪا شيء فائدو ڏئي همدري طور ان سان ساٿ ڏي ۽ پاڻ اڪيلو ان مان نفعو نہ وٺي ۽ نہ ان کان ڪا ڳالھ راز ۾ رکي ۽ نہ ان جي راز کي ظاهر ڪري ۽ ان جون خوبيون ظاهر ڪري ۽ ان جي (جيڪڏهن بيو ڪو گلا ڪري تہ) گلا کي رد ڪري ۽ رفيقن سان ان جو سهڻو ذڪر ڪري ۽ ان جا عيب بيان نہ ڪري ۽ نہ ان جي شڪايت ڪري. سفر جي ساٿيءَ جي طرفان جيڪڏهن ڪيس ڪو ايذاء ملي تہ بہ برداشت ڪري ۽ جڏهن صلاح وٺي تہ ان کي سهڻي صلاح ڏئي ۽ ان کان نالو رهڻ واري شهر جو نالو ۽ نسب بہ پڇي پلي ڪٽي ان کان نسب ۾ مٿاهون هجي ۽ پلي پاڻ اڳواڻ هجي تہ ساٿيءَ کي پنهنجو اڳواڻ چوي ۽ پنهنجي پوئلڳ کي نصيحت ڪرڻ جي لاءِ ان جي اڳيان سندس نفس جا عيب ظاهر ڪري مذمت ۽ عيب لڳائڻ جي لاءِ نہ ڪري ۽ مناسب آهي تہ جنهن شيء کان ڪنهن جاءِ يا منزل يا مڪان ۾ يا ننڊ ۾ خوف ٿو رکي تہ هي (دعا جا الفاظ) چوي "اَعُوْذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّات الَّتِي لاَ يُجَاوِرُهُنَّ بَرٌّ وَّلاَ فَاجِرٌ وَبِاَسْمَاءِ اللهِ الْحُسْنَىٰ كُلِّهَا مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ اَعْلَمْ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَءَ وَبَرَءَ وَمِنْ شَرِّ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَمِنْ شَرِّ مَا ذَرَءَ فِى الْاَرْضِ وَمِنْ شَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمِنْ فِتَنِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمِنْ طَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَار اِلاَّ طَارِقاً يَطْرُقُ مِنْكَ بِخَيْرٍ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ وَمِنْ كُلِّ دَابَّةٍ رَبِّيْ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّيْ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ " (احمد: 2 /419. ودلائل النُّبُوَّة: 1 / 60) (مان الله جي پورن ڪلمن سان جن کان نہ نيڪ نہ فاجر تجاوز ڪري سگهي ٿو ۽ الله جي سيني سهڻن نالن سان انهن جي شر کان پناھ ٿو وٺان جيڪي پيدا ڪيائين ۽ جن کي وجود ڏنائين ۽ جن جي خلقت ڪيائين ۽ جيڪو آسمان

مان لهي ۽ ان ڏانهن چڙهي ٿو ان جي شر کان ۽ رات ۽ ڏينهن جي فتنن کان ۽ رات ۽ ڏينهن ۾ ايندڙ کان پناهہ ٿو گهران مگر خير سان ايندڙ جيڪو اي ارحم الراحمين تنهنجي طرفان خير سان اچي ٿو ۽ هر ان چرندڙ شيءِ کان جنهن جي پيشاني کي منهنجو رب وٺندڙ آهي بلاشڪ منهنجو رب سڌي راه تي آهي) ۽ سوارين ۾ ڇڙا نہ ٻڌندو ڇو تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو آهي تہ : "اِنَّهٗ مَعَ كُلِّ جَرْسٍ شَيْطَانٌ" (ابو داؤد: 3230. وشرح السنة: 11/26) (هر ڇڙي سان گڏ شيطان آهي).

۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو : "اِنَّ الْمَلاَئِكَةَ لاَ تَصْعَبُ رَفَقَةً فِيهَا جَرَسٌ" (مسلم فی اللباس، حديث : 103، وابو داؤد : 2554، واحمد : 2 / 327) (بيشڪ ملائڪ انهن رفيقن سان نہ ٿا هلن جن ۾ ڇڙو آهي) ۽ مستحب آهي تہ سفر ۾ لٺ کڻي ۽ ڪوشش ڪري تہ ان کان خالي نہ رهي ان جي ڪري جو ميمون بن مهران حضرت ابن عباس ﷺ کان روايت ڪئي آهي تہ "اِمْسَاكُ الْعَصَا سُنَّةُ الْاَنْبِيَآءِ وَعَلاَمَةُ الْمُؤْمِنِيْنَ" (لٺ کڻڻ نبين (عليهم الصلوٰة والسلام) جي سنت ۽ مؤمنن جي نشاني آهي) ۽ (حضرت) حسن بصري عليہ الرحمةفرمايو تہ لٺ ۾ ڇهہ (6) خوبيون آهن. (1) نبين (عليهم الصلوٰة والسلام) جي سنت آهي. (2) صالحن ٻانهن جو طريقو آهي(3) دشمنن جي باري ۾هٿيار آهي يعني نانگ ۽ ڪتي کي دفع ڪرڻ جي لاءِ (4) ضعيفن جي مدد آهي (5) منافقن جي لاءِ غم آهي (6) نيڪين ۾ واڌارو آهي ۽ ڄيو ويو آهي تہ جڏهن مؤمن سان گڏ لٺ هوندي آهي تہ شيطان ان کان ڀڄندو آهي ۽ منافق ۽ فاجر ان جي لاءِ نياز مندي ڪندي جهڪندو آهي ۽ جڏهن نماز پڙهندو تہ ان جي لاءِ قبلي جي طرف سترو هوندي ۽ جڏهن ٿڪجندو تہ ان جي طاقت هوندي ۽ ان ۾(ٻيا بہ) گهڻا نفعا آهن جيئن الله تعاليٰ (حضرت) موسيٰ (عليٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي قصي ۾ فرمايو آهي "هِيَ عَصَايَ اَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِيْ وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ اُخْرٰى" (سورة طٰه آيت: 18) (اها منهنجي لٺ آهي مان ان تي ٽيڪ ڏيندو آهيان ۽ پنهنجين ٻڪرين لاءِ پن ڇاڻيندو (ڪيرائيندو) آهيان ۽ ان ۾ مون لاء ٻيا بہ فائدا آهن)

فصل : ڪنهن بہ حيوان کي منهن ۾ نشان نہ ڪجي

ڪنهن بہ ساهواري شيءِ کي منهن تي نشان ڪرڻ ناجائز آهي ڇو تہ حضرت انس بن مالڪ ؓ کان روايت آهي تہ: ”نبي ڪريم ﷺ جن منهن ۾ نشان (داغ) ڪرڻ کان روڪيو ۽ ڪن ۾ نشان ڪرڻ جي موڪل ڏني“. (الترمذی:1710.واحمد:3/378) ۽ جيڪڏهن جانورن جي هڪ ٻئي سان ملي وڃڻ جي ڪري سڃاڻپ لاءِ نشان ڪيڻ جي ضرورت ٿئي تہ منهن کان سواءِ رانن ۽ (انن جي) ٿوهن ۾ نشان ڪيڻ جائز آهي.

فصل : مسجدن ۾ ناپسند ڪيل شيءِ ڪرڻ جائز ناهي

مسجدن ۾ پورهيو (يا ڪاروبار) ڪرڻ مڪروه آهي جيئن درزڪو ڪم وغيره ۽ وڪڻڻ ۽ خريد ڪرڻ ۽ جيڪو ان سان مشابهہ آهي ۽ مسجدن ۾ الله عزوجل جي ذڪر کان سواءِ ٻيا آواز (دنيوي ڳالهيون) بلند ڪرڻ مڪروه آهن ۽ مسجدن ۾ (سنگهہ يا ٿڪ ڇڏڻ گناهہ آهي ۽ ان جي ڪفارت ان کي ختم ڪرڻ آهي ۽ مسجدن کي گهر يا رهڻ جي جاءِ بنائڻ مسافر ۽ اعتڪاف واري کان سواءِ ٻين جي لاءِ مڪروه آهي ڇو تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن بني عبد قيس (قبيلي وارن) ۽ هڪ روايت موجب ثقيف (قبيلي وارن) کي مسجد ۾ منزل ڪرڻ جي لاءِ فرمايو هو ۽ مسجدن ۾ اهڙا شعر ۽ قصيدا جيڪي واهيات ڳالهين ۽ مسلمانن جي عيبن بيان ڪرڻ کان خالي هجن پڙهڻ جائز آهن ۽ پلو آهي تہ انهن کان بہ بچجي پر جيڪڏهن اهي شعر زهد پيدا ڪندڙ دل کي نرم بنائيندڙ (الله عزوجل جي محبت جو) شوق ڏياريندڙ (محبت يا خدا جي خوف کان) روئاريندڙ آهن تہ اهي گهڻا پڙهڻ بہ جائز آهن ۽ ان کان وڌيڪ آهي تہ قرآن (ڪريم) ۽ تسبيح پڙهجي ڇو تہ مسجدون الله جي ذڪر ۽ نماز جي لاءِ ٺاهيون ويون آهن پوءِ مناسب آهي تہ ٻين ڳالهين کان خالي رکيون وڃن ۽ مسجد جي مٽي (ٻئي ڪنهن ڪم جي لاءِ) ڪڍڻ مڪروه آهي ۽ پر ان کانسواءِ جيڪڏهن ڪو ڪچرو يا گند مسجد ۾ اچي وڃي تہ اهو

ڪڏي مسجد کي صاف ڪرڻ مستحب آهي ۽ ان ۾ گهڻي ڀلائي آهي ۽ نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي ته مسجد جي صفائي ڪرڻ (جنتي) وڏين اکين وارين حورن جو مهر آهي. (تنزيه الشريعة: 38/2. والموضوعات: 254/3. والقرطبي: 154/16)

۽ ننڍن ٻارن ۽ چرين کي مسجد ۾ اچڻ جي موڪل ڏيڻ مڪروه آهي ۽ (حنبلي فقه موجب) تڙ واري جو مسجد مان لنگهڻ منع ناهي ۽ حيض واريءَ کي مسجد مان لنگهڻ کان روڪيو ويندو ۽ جيڪڏهن ضرورت پوي ته تڙ وارو وضو ڪري تيستائين مسجد ۾ رهي سگهي ٿو جيستائين وهنجڻ تي قادر ٿئي ۽ ڀلو آهي ته وهنجڻ تائين تڙ جي ڪري تيمم ڪري وٺي ۽ اهڙي طرح جيڪڏهن مسجد جي کوه کان سواءِ پاڻي ڪو نه ٿو مليس ته ان کوهه ڏانهن وڃڻ جي لاءِ به تيمم ڪندو ۽ جڏهن پاڻيءَ تائين پهتو ته غسل ڪندو.

فصل: آوازن جي باري ۾

جيڪي آواز اجاين ڳالهين کان خالي آهن اهي ٻه قسم آهن (1) مباح (2) منع. مباح اهو آهي جنهن ۾ غلط ڳالهه نه هجي. منع اهو آهي جنهن ۾ غلط ڳالهه هجي ۽ پر جيڪو شعر اجاين ڳالهين تي شامل هجڻ سان گڏ لهو ولعب سان ملي ويو اهو ٻن وجهن جي ڪري منع آهي ۽ راڳ وارن سُرَن تي قرآن ڪريم پڙهڻ مڪروه آهي قرآن پاڪ جي عظمت ۽ عزت کي برقرار رکندي ان کي اهميت ڏيڻي آهي. راڳ جي لهجي ۾ پڙهڻ جي ڪري ان جا صحيح طريقا قائم نه ٿي سگهندا ڪي الفاظ گهٽا ڊگها ٿي ويندا ته ڪي گهٽ ڪيا ويندا ڪٿي مد واري حرف جي مد رهجي ويندي ته ڪٿي مَدّ کان خالي لفظ کي مد اچي ويندي ۽ ڪٿي ادغام نه ڏيڻ وارن لفظن کي ادغام ڪري پڙهيو ويندو. ۽ (ان جي ڪري به ائين ڪرڻ منع آهي جو) قرآن ڪريم جي پڙهڻ جو مقصد الله جو خوف پيدا ڪرڻ، ان ۾ بيان نصيحتون ٻڌي گناهن کان توبه ڪرڻ ان ۾ بيان ٿيل دليلن ۽ قصن ۽ مثالن مان عبرت وٺي ان

جي (جنت ملڻ وارن) وعدن تي شوق رکڻ آهي جيڪو راڳ جي سر ۾ ٻڌڻ جي ڪري ڪو نہ رهندو آهي. الله عزوجل جو فرمان آهي · اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِيْنَ اِذَا ذُكِرَاللهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عليهم اٰيٰته زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ" (سورة الانفال آيت : 2) ”مومن اهي آهن جو جڏهن (انهن جي اڳيان) الله جو ذڪر ڪيو وڃي تہ انهن جو دليون ڏڪنديون آهن ۽ جڏهن انهن تي ان جو آيتون پڙهيون وينديون آهن تہ انهن جو ايمان وڌائن (ڪامل بنائن) ٿيون ۽ پنهجي رب تي توڪل ڪن ٿا“. ۽ الله تعالىٰ فرمايو : "اَفَلاَ يَتَدَبَّرُوْنَ القرآن" (سورة النسآء آيت : 82. سورة محمد آيت : 24) ”ڇا پوءِ قرآن تي غور نہ ٿا ڪن“.

الله عزوجل جو فرمان آهي : "لِيَدَّبَّرُوْا اٰيٰته" (سورة ص آيت : 29) ”تانتہ ان جي آيتن تي غور ڪن“. الله عزوجل جو فرمان آهي : "وَاِذَا سَمِعُوْا مَا اُنْزِلَ عَلَى الرَّسُوْلِ تَرىٰ اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوْا مِنَ الْحَقِّ" (سورة المائدة آيت : 83) ”۽ جڏهن اهو قرآن ٻڌائون جيڪو رسول تي نازل ڪيو ويو آهي تہ انهن جي اکين کي ڏسندين هنجون هاري رهيون آهن ان جي ڪري جو حق سڃاتائون“ ۽ راڳ ڳائيندڙن وارا سر (لهجا) ان قرآن پاڪ جي پڙهڻ ۽ نزول مان مقصد جي وچ ۾ رڪاوٽ پيدا ڪن ٿا ان جي ڪري اهي مڪروه آهن ۽ ڪافرن سان سندن ملڪ تي جنگ وارو قرآن ڪريم پاڻ سان نہ کڻي ويندو متان قرآن ڪريم ڪافرن جي هٿ لڳي وڃي ۽ اهي ان جي بي ادبي ڪن ۽ نوجوان ڏارين عورتن جي آواز ڏانهن بہ ڪن نہ ڏيندو ڇو تہ حضور ﷺ جن فرمايو "اَلتَّسْبِيْحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيْقُ لِلنِّسَآءِ" (البخارى: 2 / 8. ومسلم فى الصلوٰة حديث : 106. 107. واحمد : 2/ 261) ”مردن جي لاءِ تسبيح آهي ۽ عورتن جي لاءِ تاڙيون وڄائڻ آهن“. هي ان وقت جي لاءِ هو جو نماز پڙهندڙ جي لاءِ ان جو نائب بڻنو آهي. تہ پوءِ اهي شعر ۽ ڪلام ڪيئن سٺا ڇيا ويندا ۽ اهي امور ڪيئن ڀلا هوندا جيڪي ماڻهن جي طبيعتن کي عاشقن ۽ معشوقن جي صفات بيان ڪرڻ ڏانهن ڀڙڪائن ۽ (مجازي) محبت جون سنهيون سنهيون صفتون ذهن نشين ڪن ۽ لاڙو ڏيارين ۽ جن ۾ شهوت وارين عورتن ڏانهن نفس کي

شوق ڏيارڻ ۽ اهي ڳالهيون ٻڌڻ جو حرص ڏياريو وڃي. ۽ ٻڌڻ کان پوءِ ٻڌندڙ ۾ حرام ڪمن لاءِ رغبت پيدا ٿئي. ڪنهن جي لاءِ بہ انهن جو ٻڌڻ جائز ناهي ۽ جيڪڏهن ڪو چوي تہ مان اهي راڳ ۽ ان جي سرن تي شعر ٻڌي الله تعالىٰ ڏانهن متوجہ ٿيندو آهيان تہ (حضرت غوث اعظم فرمايو) اسين ان کي ڪوڙو چونداسون ڇو تہ شريعت انهن شعرن ۾ فرق نہ ڪيو آهي. ۽ جيڪڏهن اهو طريقو ڪنهن جي لاءِ جائز هجي ها تہ انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي لاءِ جائز هجي ها ۽ جيڪڏهن اهو (ٻڌڻ جوڳو) عذر هجي ها تہ اسين ڳائيندڙ عورتن جو ڳائڻ ان جي لاءِ جائز ڪيون ها جيڪو چوي ٿو تہ اهو مون کي خراب اثر نہ ٿو وجهي ۽ شراب پيئڻ ان جي لاءِ جائز ڪيون ها جيڪو چوي ٿو تہ اهو مون کي نشو نہ ٿو ڪري. جيڪڏهن ڪو چوي تہ منهنجي عادت آهي تہ مان جڏهن شراب پيان ٿو تہ حرام کان رڪجان ٿو تہ اسين ان جي لاءِ شراب کي جائز نہ ڪنداسون ۽ جيڪڏهن ڪو چوي تہ منهنجي عادت آهي تہ مان جڏهن لسن ڇوڪرن ۽ ڏارين عورتن سان اڪيلائيءَ ۾ وهان ٿو تہ انهن جي حسن مان عبرت وٺان ٿو تہ اسين ان جي لاءِ جائز نہ ڪنداسون. بلڪ چونداسون تہ ان جو ڇڏڻ واجب آهي ۽ حرام ڪيل ڪمن کان سواءِ ٻين ڳالهين ۽ شين مان عبرت وٺڻ جا گهڻا موقعا آهن ۽ اهوان جو طريقو آهي جيڪو الله جي وات سان حرام ڪم جو ارادو ڪري ٿو ۽ پنهنجي خواهش تي سوار ٿي رهيو آهي. اسين نہ انهن کي تسليم ڪنداسون نہ انهن ڏانهن توجہ ڪنداسون. الله عزوجل فرمايو آهي: "قُلْ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ يَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوْا فُرُوْجَهُمْ ذَالِكَ اَزْكىٰ لَهُمْ " (سورة النور. آيت: 30) "مومنن کي فرمايو تہ پنهنجون اکيون جهڪيل رکن ۽ پنهنجين اگهڙن جي حفاظت ڪن اهو انهن جي لاءِ (وڌيڪ پاڪ ۽) وڌيڪ صاف آهي". پر جيڪو چوي تہ نظر پاڪ آهي تہ اهو قرآن پاڪ کي ڪوڙو چوندڙ آهي. ۽ دانهون ۽ پار ڪڍي روئڻ مڪروه آهي پر ميت تي اکين مان پاڻي وهائي روئڻ مڪروه ناهي.

فصل : حيوان کي کھڻ جا آداب ۽ ان مان جائز چا آھي ۽ ناجائز چا آھي

جنھن کي گھر ۾ نانگ ھلندي نظر اچي تہ تي ڏينھن ان کي زبان سان چوي تہ (منھنجي گھر مان) نڪري وڃ (نہ اچ) پر جيڪڏھن نہ مڙي تہ پوءِ ان کي قتل ڪري ڇڏي. ۽ پر جيڪڏھن ميدانن ۾ نانگ نظر اچي تہ ان کي بغير ڪجھہ چوڻ جي قتل ڪري ڇڏي ۽ اھڙي طرح لنڊي بلا کي قتل ڪرڻ ۽ جنھن نانگ کي پنيءَ تي ڪارا ليڪا آھن انھن کي بہ ڪجھہ چوڻ کان سواءِ قتل ڪري ڇڏجي.

فصل : نانگ کي ڪجھہ چوڻ جو طريقو

نانگ کي گھر ۾ ڏسي تہ ان کي چوي "سلامتيءَ سان لنگھي وڃ اسان کي نہ ايذاءِ" ان جي باري ۾ حديث ۾ آيو آھي تہ نبي ڪريمﷺ جن کان گھرن ۾ نظر ايندڙن نانگن جي باري ۾ پڇيو ويو تہ پاڻ فرمايائون تہ "انھن مان جڏھن ڪا شيء پنھنجن گھرن ۾ ڏسو تہ چئو مان اوھان کي اھو عھد ياد ڏياريان ٿو جيڪو اوھان کان (حضرت) نوح علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام ورتو ھو ۽ مان اوھان کي اھو عھد ياد ڏياريان ٿو جيڪو اوھان کان (حضرت) سليمان علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام ورتو ھو تہ اسان کي نہ ايذايو پوءِ جيڪڏھن وري بہ اچن تہ پوءِ انھن کي قتل ڪيو." (ابو داؤد : 5260. والطبرانی : 92/7) ۽ حضرت ابن مسعود رضي الله عنہ کان روايت آھي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "اُقْتُلُوا الحَيَّاتَ كُلَّهُنَّ فَمَنْ خَافَ ثَأْرَهُنَّ فَلَيْسَ مِنِّيْ" (ابو داؤد : 5249. والطبرانی : 2 / 382) "سيني نانگن کي قتل ڪيو پوءِ جيڪو انھن جي دشمنيءَ جو ڊپ رکندو اھو منھنجي امت مان ناھي". ۽ سالم بن عبد الله بن عمر رضي الله عنہ کان روايت آھي بلاشڪ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو عام نانگن، ۽ ٻن ڪارن ليڪن وارن ۽ لنڊي بلا کي قتل ڪيو اھي ٻئي پنھنجي زھريلي چڪ سان اکين (جي نظر) ختم ڪن ٿا ۽ ڪرنگھي واري رڳ کي (ڪٽي) ڪيرائي وجھن ٿا. (البخاری : 4 / 145. مسلم. فی السلام حديث : 128. 129.

واحمد: 9/2) ۽ سالم بن عبد الله ؓ فرمايو تہ (حضرت) عبد الله جنهن بہ نانگ کي ڏسندو هو ان کي قتل ڪري ڇڏيندو هو. پوءِ ان نانگ کي تڙيندي حضرت ابو لبا بہ ڏسي فرمايو تہ گهرن ۾ ڦرندڙن نانگن کي مارڻ کان روڪيو ويو آهي. (احمد: 9/2)

۽ گهرن ۾ رهندڙن (جيتن، نانگن، بلائن، وڇن وغيره) کي مارڻ جي لاءِ اصلي دليل اها روايت آهي جيڪا ابي السائب کان آيل آهي تہ: مان حضرت ابو سعيد خدري ؓ وٽ ويس ۽ مان ان وٽ ويٺو هوس تہ ان جي کٽ جي هيٺان مون ڪنهن شيءِ جي چرپر جو آواز ٻڌو پوءِ مون نهاريو تہ نانگ هو مان اٿيس تہ (حضرت) ابو سعيد خدري فرمايو ڇا ٿيو؟ مون کيس عرض ڪيو تہ هي نانگ آهي (حضرت) ابو سعيد خدري ؓ فرمايو تہ ڇا ارادو ڪيو اٿئي؟ مون کيس عرض ڪيو تہ ان کي مارڻ جو ارادو ڪيو اٿم پوءِ پاڻ سندس گهر جي سامهون گهر ڏانهن اشارو ڪري فرمايائين تہ منهنجو هڪ سوٽ هن گهر ۾ رهندو هو ۽ جڏهن احزاب واري جنگ جو ڏينهن ٿيو تہ پاڻ پنهنجي گهر واري کي جيڪا سندس نئين شاديءَ جي ڪري نئين نندي هئي ان کان موڪلائڻ جي لاءِ آيو ۽ اتاهين موڪلائي حضور ﷺ جي خدمت اقدس ۾ پهتو تہ پاڻ ان کي جنگ ۾ وڃڻ جي لاءِ اجازت ڏنائون ۽ جڏهن وري گهر آيو تہ پنهنجي گهر واريءَ کي گهرجي دروازي تي بيٺل ڏسي بنا موڪل جي ٻاهر بيهڻ تي ناراض ٿيندي ان کي مارڻ لاءِ تير ڪڍيائين ان کيس عرض ڪيو تہ جلد بازي نہ ڪر تون گهر ۾ اندر اچي ڏس تہ مون کي ڪهڙي شيءِ ٻاهر ڪڍيو آهي اندر اچي ڏنائين تہ هڪ خراب صورت نانگ موجود هو جنهن جي ڊپ کان سندس گهر واري ٻاهر نڪري بيٺي هئي. ان صحابي سڳوري ان کي تير هڻي ٻاهر گهلي ڪڍيو پر پاڻ گم ٿي ويو ۽ سندس مٽ مائٽ قوم وارا حضرت نبي ڪريم ﷺ جن جي خدمت اقدس ۾ آيا ۽ عرض ڪيائون تہ يارسول الله ! الله عزوجل کان دعا گهرو تہ اسان جو ماڻهو موٽي اچي پاڻ فرمايائون تہ پنهنجي همراه جي لاءِ مغفرت گهرو ان کان پوءِ فرمايائون

تہ ”جنن جي هڪ جماعت مدينہ منوره ۾ اسلام قبول ڪيو آهي پوءِ جڏهن انهن مان ڪنهن هڪ کي ڏسو تہ ٽي ڀيرا ان کي الله جو ڊپ ڏياريو ۽ ان ڏيڄارڻ کان پوءِ بہ جيڪڏهن نظر اچي تہ پوءِ ڀلي ماري ڇڏيوس“. (ابوداؤد: 5257. واحمد: 3/ 41) ۽ مذڪوره روايت جي بعض راوين وٽ ”فَحَرِّجُوْهُ“ ان کي ڊپ ڏياريو جي بجاءِ ”فَلْيُؤذِّنه ثَلاَثاً“ (پوءِ ان کي ٽي ڀيرا بانگ ٻڌايو يا ڊپ جو اطلاع ڏيو) پوءِ وري بہ ظاهر ٿئي تہ ڏسندڙ ان کي قتل ڪري ڇڏي. يَقِيناً اهو شيطان آهي. ۽ سانڊي جو قتل ڪرڻ بہ جائز آهي. جيئن حضرت عامر بن سعد ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن سانڊي کي مارڻ جو حڪم ڏيندي فرمايو تہ اهو فاسق آهي. (البخاری فی بدء الخلق ب: 15. ومسلم فی السلام حدیث: 142. 144. واحمد: 1/ 186) ۽ حضرت ابو هريرة ؓ کان روايت آهي تہ حضورﷺ جن فرمايو تہ ”سانڊي کي پهريون ڌڪ هڻڻ ستر (70) نيڪيون آهن“. (مسلم فی السلام. حدیث: 146. واحمد: 1/ 420) مطلب تہ هڪ ئي ڌڪ سان ان کي مارڻ ۾ ستر نيڪين جو ثواب آهي. ۽ ڪولين کي مارڻ مڪروه آهي پر جيڪڏهن سخت ايذائن ٿيون تہ پوءِ انهن کي مارڻ جائز آهي ان جي ڪري جو حضرت ابو هريره ؓ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام کان روايت آندي آهي تہ ”الله عزوجل جي هڪ نبي (عليہ الصلوٰة والسلام) کي ڪول چڪ هنيو تہ ان نبي انهن ڪولن جي رهڻ واري جاءِ ۾ رهندڙن سين ڪولين کي ساڙائي ڇڏيو. الله عزوجل ان ڏانهن وحي موڪليو تہ ڇا ڪول جي هڪ چڪ هڻڻ جي ڪري تو سيني ڪولن جي هڪ تسبيح پڙهندڙ امت کي ساڙائي، هلاڪ ڪري ڇڏيو؟“ (مسلم. حدیث: 1759. وابو داؤد: 5266. والبیهقی: 5/ 213) ۽ ڏيڏر جو قتل ڪرڻ (مارڻ) مڪروه آهي جيئن حضرت عبد الرحمٰن بن عثمان روايت ڪئي آهي تہ ان نبي ڪريمﷺ جن کان دوا ۾ ملائڻ جي لاءِ ڏيڏر کي مارڻ جي لاءِ اجازت گهري تہ پاڻ ان کي منع فرمايائون. (ابن ماجه: 3223) ۽ هون بہ جيت نانگ، بلا، جون، ميڙ، مک، ۽ ڪول کي مارڻ جي اجازت آهي پر ان کي بہ باه ۾ ساڙڻ منع آهي. ڇو جو حضورﷺ جن فرمايو تہ: ”لاَيُعَذِب بِالنَّارِ اِلاَّ رَبُّ النَّارِ“ (ابو داؤد

ن الجهاد.ب: 121.وشرح السنة: 12 / 198.وابن عساکر: 4: / 450) "باهہ سان باهہ جي رب کان سواءِ بيو ڪو بہ عذاب نہ ڪندو".

۽ جانورن مان هر ايذائيندڙ کي مارڻ جائز آهي پلي ان کان يذائڻ ظاهر نہ بہ ٿيو هجي ڇو تہ ان جي طبيعت ۾ ايذائڻ جو ذهن موندو آهي ۽ اهو بہ ان نانگ وانگر آهي جنهن جي مارڻ جو هن کان بڳ ۾ ذڪر ٿي چڪو آهي. ۽ وڇون ۽ ڇتو ڪتو ۽ ڪئو وغيره ۽ هڙي طرح هيبتناڪ ڪارو ڪتو بہ ماري ڇڏجي جو اهو (ڪتي جي نڪل ۾) شيطان آهي. ۽ هر ساهہ واري شيء جيڪا اڃ مري رهي آهي ان کي پاڻي پيارڻ ثواب آهي. جيئن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "هر جگر (ساهہ) واري شيء پاڻي پيارڻ جي لائق ان کي پاڻي پيارڻ ۾ ثواب آهي". (احمد: 2 / 222. البيهقي: 4 / 186) هي ان وقت حڪم آهي جڏهن اهو جانور ايذائيندڙ نہ هجي. ايذائيندڙ جانور کي پاڻي پيارڻ بہ جائز ناهي ڇو تہ ان کي وڌائڻ، ۽ ايذاء جي لاءِ گهٽو بنائڻ آهي اهو ناجا هي. ۽ گهر ۾ ڪتو پالڻ ۽ رکڻ جائز ناهي. پر چور وغيره کان خبردار ڪرڻ جي لاءِ (يا شرعي طريقي سان سيکاريل) شڪار ڪرڻ جي لاءِ يا چوپايي مال جي سنڀال لاءِ رکڻ جائز آهي. ۽ جيڪڏهن ڪتو ڇتو آهي تہ (سيني عالمن جو) هڪ ئي قول آهي تہ اهڙو ڪتو نہ رکبو ان جي شر کان ماڻهن جي بچائڻ جي لاءِ ان کي ماري ڇڏڻ واجب آهي. ۽ بعضي حديثن ۾ آيو آهي تہ: جنهن چوپائي مال (جي سنڀال) ۽ (شرعي طريقي سان سيکاريل) شڪار واري ڪتي کان سواءِ ڪتو ڏاريو تہ ان جي (بين ڪمن سان) ڪمايل اجر مان بہ روزانو ٻن قيراطن جيترو ثواب گهٽايو ويندو. (البخاري: 7 / 112) ۽ گهر ۾ ڏاريل چوپايي جانور اُٺ، پاڏي ۽ ڍڳي ڳڏهہ، خچر، گهوڙي وغيره کي ان جي طاقت کان وڌيڪ تڪليف ڏيڻ يا هر ڪاهڻ ۾، ۽ (سوار ٿي) سير ڪرڻ ۽ ان کي ڏؤ ڪرڻ جيترو گاه وغيره نہ ڏيڻ مڪروه (گناهہ) آهي. ۽ گهر ۾ پاليل جانور کي ان جي طاقت کان وڌيڪ نہ ڪارائجي ۽ سِڱي هڻندڙ جي ڪمائيءَ مان کائڻ بہ مڪروه آهي ڇو تہ ان ۾ ماڻپو ناهي ۽ (حضرت)

نبي ڪريمﷺ جن فرمايو آهي تہ "كَسَبُ الْحَجَّامِ خَبِيْثٌ" (مسلم فی المسافاة. حديث: 41. وابو داؤد: 2421. واحمد: 3/464) (سڱي هڻندڙ جي ڪمائي پاڪ ناهي) ۽ اسان جي بعض ساٿين ان کي حرام چيو آهي ڇو جو امام احمد ؒ کان اهڙي روايت آيل آهي

فصل : والدين سان نيڪي ڪرڻ واجب آهي

الله عزوجل فرمايو آهي: "اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرُ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَّهُمَا اُفٍّ وَّلَا تَنْهَرْ هُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا" (سورة الاسراء. آيت: 23) "جيڪڏهن (والدين مان) هڪ يا ٻئي وڏي عمر کي پهچن تہ پوءِ انهن کي اف بہ نہ چئو نہ انهن کي جهڙڪ، ۽ انهن لاءِ سنو ڳالهاءِ". ۽ الله تعالىٰ جو هي فرمان بہ آهي تہ: "وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوْفاً" (سورة لقمان. آيت: 15) "۽ انهن ٻنهي سان دنيا ۾ ڀلائي سان صحبت رک" ۽ الله عزوجل جو هي بہ فرمان آهي تہ : "اَنِ اشْكُرْلِىْ وَلِوَالِدَيْكَ اِلَىَّ الْمَصِيْرُ" (سورة لقمان. آيت : 14) "منهنجو ۽ پنهنجي والدين جو شڪر ادا ڪر) مون ڏانهن ئي (اوهان جو موٽڻ آهي)".

۽ حضرت ابن عباس ؓ کان روايت آهي تہ : نبي پاڪ جن فرمايو جنهن ان حال ۾ صبح ڪئي جو ان جا والدين ان تي ناراض آهن تہ ان جي لاءِ صبح جو جهنم جا ٻہ دروازا کوليا ويندا، ۽ جنهن والدين کي ناراض ڪندي شام ڪئي تہ ان جي لاءِ شام جو جهنم جا ٻہ دروازا کوليا ويندا۽ جيڪڏهن (والدين مان) هڪ کي ناراض ڪيائون تہ ان لاءِ هڪ دروازو کوليو ويندو. جيتوڻيڪ ماءُ ۽ پيءُ ان سان زيادتي ڪن، زيادتي ڪن، زيادتي ڪن. (الاتحاف: 6/314) ۽ حضرت عبد الله بن عمر عنهما کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو: "رِضَاءُ الرَّبِّ فِى رِضَاءِ الْوَالِدَيْنِ وَسَخَطُ الرَّبِّ فِى سَخَطِ الْوَالِدَيْنِ" (الترمذی: 1899. والحاکم: 4/152) "والدين جي راضي رهڻ ۾ رب راضي آهي ۽ انهن جي ڪاوڙ ۾ رب جي ڪاوڙ آهي" ۽ حضرت عبد الله بن عمر ؓ کان اها بہ روايت آهي تہ : نبي ڪريمﷺ جي خدمت ۾ هڪ شخص اچي عرض ڪيو تہ : مان جهاد جو ارادو رکان ٿو ؟ پاڻ ان کي فرمايائون تہ : ڇا تنهنجا ماءُ پيءُ

جيئرا آهن ؟ عرض ڪيائين تہ ”هائو“ پاڻ ان کي فرمايائون ”فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ“ ”انهن ٻنهي جي خدمت ڪرڻ سان جهاد ڪر (جهاد جو ثواب حاصل ڪر)“ (ابو داؤد في الجهاد.ب: 33.والترمذي: 1671.والنسائي: 6/ 1.وشرح السنة: 10/ 377)

۽ انهن سان نيڪي ۽ ڀلائي ڪرڻ جو طريقو هي آهي تہ جنهن شيء جي انهن کي ضرورت آهي اها سندن خدمت ۾ پيش ڪر ۽ انهن جي دل آزاريءَ کان رڪجي رهہ ۽ انهن سان نِنڊڙي ٻار وانگر رعايت ڪر، انهن کان تنگ نہ ٿي، ۽ انهن جي ضرورتن کي پورو ڪرڻ کان بہ پريشان نہ ٿيء. ۽ انهن جي خدمت ڪرڻ کي گهڻن نفلن، گهڻن روزن ۽ گهڻي تلاوت ڪرڻ کان بہ ترجيح ۽ اهميت ڏي ۽ هر نماز کان پوءِ انهن جي لاءِ مغفرت جي دعا گهرندو رهہ. ۽ انهن کي محنت لاءِ محتاج نہ ڪر انهن جي طرفان ايذاءُ ملئي تہ برداشت ڪر، انهن جي آواز کان پنهنجو آواز بہ مٿي نہ ڪر. ۽ شريعت جي خلاف امر کان سواءِ ٻئي ڪنهن بہ امر ۾ انهن جي مخالفت نہ ڪر. مطلب تہ انهن جي اهڙي فرمانبرداري نہ ڪر جنهن ۾ الله عزوجل جي طرفان فرض ڪيل احڪام ۾ ڪوتاهي ٿئي. جيئن حج، پنج نمازون، زڪوٰة، ڪفارت ۽ نذر وغيره. انهن جي فرمانبرداريءَ ۾ حرام ڪيل ۽ منع ڪيل ڪم بہ نہ هجي جيئن زنا، شراب پيئڻ، قتل، بهتان هڻڻ ۽ ناجائز طريقي سان مال حاصل ڪرڻ جيئن غصب ۽ چوري. حضورﷺ جن فرمايو آهي: ”لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِى مَعْصِيَةِ الخَالِقِ“ (احمد: 1 / 131. والصحيحة : 179) ”الله جي بي فرماني ڪري مخلوق جي تابعداري نہ ڪبي“. ۽ الله تعاليٰ فرمايو آهي: ”وَإنْ جَاهَدَاكَ عَلى اَنْ تُشْرِكَ بِيْ مَا لَيْسَ لَكَ به عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوْفاً“ (سورة لقمان، آيت: 15) ”۽ جيڪڏهن (تنهنجا والدين) توسان ان ڳالهہ تي ڪوشش ڪن تہ مون سان ان کي شريڪ ڪرين جنهن جو توکي علم ناهي تہ پوءِ انهن جو چوڻ نہ وٺ ۽ انهن ٻنهي سان نيڪي ڪرڻ سان ساٿ ۾ رهہ“.

پوءِ مذڪور حديث ۽ آيت مان واضح آهي تہ ان جي ڳالهہ نہ ونبي جيڪو الله جي بي فرمانيءَ يا ان جي اطاعت ڇڏڻ جي لاءِ چوي ۽

امام احمد بن حنبل کان ابو طالب (راويءَ) جي روايت آهي ته جيڪڏهن والدين ڪنهن کي جماعت سان نماز پڙهڻ کان روڪين ٿا ته انهن جي تابعداري نه ڪندو پر جيڪڏهن نفل کان روڪين ٿا ته انهن جي اطاعت ڪري نفل ڇڏي ڏيندو نفل کان انهن جي اطاعت افضل آهي. والدين سان نيڪي ڪرڻ مان هي به آهي ته جنهن کي اهي ڳنڍين انهن کي هي به ڳنڍي ۽ جنهن کي اهي ڇڏين انهن کي هي به ڇڏي. ۽ موت ۽ حياتيءَ ۾ جيئن پنهنجي لاءِ ڪنهن سان ڪاوڙ ڪرين ٿو تيئن والدين جي لاءِ به ڪاوڙ ڪر. ۽ جيڪڏهن تنهنجي طبيعت والدين تي ڪاوڙ ڪرڻ جي لاءِ توکي تيار ڪري ته والدين جو توکي پالڻ ۽ تنهنجي لاءِ اوجاڳا ڪرڻ ۽ توتي شفقت ڪرڻ ۽ تولاءِ تڪليف ڪرڻ ياد ڪر.

۽ الله عزوجل جو هي فرمان: ”وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلاً كَرِيْماً“ (سورة بنی اسرائيل، آيت: 23) ”۽ انهن سان ڪرم واري گفتگو ڪر) ياد ڪر“. پوءِ به جيڪڏهن تنهنجي ڪاوڙ انهن تي رحم ڪرڻ سان نه ٿي بدلجي پوءِ يقين ڪري ڇڏ ته تون بد نصيب آهين. توتي الله عزوجل جو غضب ۽ ڪاوڙ آهي. جڏهن ڪاوڙ نرئي ته الله عزوجل ڏانهن تو به ڪر جيڪڏهن والدين جي باري ۾ ڪيل ان جي امر جي مخالفت ڪئي اٿئي ۽ واجب ٿيندڙ سفر کان سواءِ ڪو به سفر انهن جي اجازت کان سواءِ نه ڪر، ۽ جهاد ۾ به نه وڃ. ۽ انهن جي دل آزاري نه ڪر ڇو ته انهن کي ايذائڻ کان ٻئي کي به روڪيو ويو آهي الله عزوجل جي حبيب فرمايو آهي ته: ”لَعَنَ اللهُ الْمُفَرِّقَ بَيْنَ الْوَالِدَةِ وَوَلَدِهَا“ (كنز العمال: 25024) ”الله تعالىٰ ماءُ ۽ ان جي اولاد ۾ جدائي ڪندڙ تي لعنت ڪئي آهي“.

۽ جيڪڏهن ڪو طعام يا پيئڻ جي شيءِ توکي مُيسر ٿئي ته اول انهن کي ڏي ڇو ته (تنهنجي پالڻ وقت) انهن به پاڻ کي نه کارائي توکي کارايو هو ۽ پاڻ نه پي به توکي پياريو هو ۽ پاڻ اوجاڳا ڪري توکي ننڊ ڪرائي هئي (انهن هدايتن تي هلندين) ته انشاء الله عزوجل هدايت وارو رهندين.

فصل : انهن ڪنيتن ۽ نالن جو ذڪر جيڪي پسند ڪيل آهن ۽ جيڪي نا پسند ڪيل آهن :

اسان جي لاءِ منع آهي جو ڪنهن تي حضور عليہ الصلوٰة والسلام جو نالو مبارڪ ۽ ڪنيت ٻئي گڏي رکون. پر هڪ رکڻ جائز آهي ۽ امام احمد بن حنبل کان هڪ روايت ۾ گڏي رکڻ هر حال ۾ مڪروه آهي يعني گڏي رکڻ يا جدا رکڻ. ۽ ٻي روايت ۾ جائز آهي ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي اسم مبارڪ سان ڪنيت ڪانسواءِ نالي رکڻ جي جواز جو دليل اها حديث آهي جيڪا انس بن مالڪ ۽ ابو هريرة رضي الله عنه کان روايت ڪيل آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "منهنجي (پاڪ) نالي سان نالو رکو ۽ منهنجي ڪنيت سان ڪنيت نہ رکو". (البخاری: 1/38. ومسلم فی الادب: 501. واحمد: 2/248)

نالي مبارڪ ۽ ڪنيت ٻنهي کي گڏي رکڻ جي جواز جو دليل اها حديث آهي جيڪا (حضرت ام المؤمنين سيده) عائشہ رضي الله عنها کان روايت ڪيل آهي تہ : هڪ عورت نبي ڪريم ﷺ جي خدمت ۾ آئي ۽ عرض ڪيائين تہ يا رسول الله ! مون پٽ ڄڻيو آهي ان جو نالو محمد ۽ ان جي ڪنيت ابو القاسم رکيا اٿم مون کي ٻڌايو ويو آهي تہ اوهان ان کي پسند نہ ٿا فرمايو پوءِ پاڻ ان کي فرمايائون تہ "منهنجو نالو (پاڪ) رکڻ حلال آهي ۽ ڪنيت رکڻ حلال آهي". (ابو داؤد : 4998) ۽ ابو يحييٰ ۽ ابو عيسىٰ فرمايو تہ ڪنيت رکڻ مڪروه آهي (ابو داؤد : 3963) ۽ پنهنجي خريد ڪيل ٻانهي يا ٻانهيءَ کي افلح، نجاح يسار، نافع، رباح ۽ برڪت، بَرَّةً، حُزن ۽ عاصيہ سڏڻ مڪروه آهي ان جي ڪري جو حضرت عمر بن الخطاب روايت ڪئي آهي تہ رسول الله جن فرمايو "جيڪڏهن زندگي رهي تہ مان پنهنجي ٻانهي کي يسار يا برڪت يا رباح يا نجاح يا افلح سڏڻ کان منع ڪندس". (مسلم فی الادب، حديث : 12. وابو داؤد فی الادب، ب: 69. والترمذی: 2836. واحمد: 5/10، 21، 11)

۽ الله عزوجل جي پاڪ نالن سان برابري ڪندڙ نالا ۽ القاب رکڻ بہ مڪروه آهن جيئن مَلِكُ الْمُلُوكِ شهنشاه ۽ جيڪي ان سان مشا بہ

آهن ڇو ته اها فارس (ايران) وارن جي عادت رهي آهي ۽ اهڙا نالا به نه رکجن جيڪي صرف الله عزوجل جي لاءِ لائق آهن جيئن قدوس، الہ، خالق، مهيمن ۽ رحمٰن. الله تعالىٰ جو فرمان آهي :"وَجَعَلُوْا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ قُلْ سَمُّوْهُمْ" (سورة الرعد آيت: 33) "۽ الله جي لاءِ شريڪ بنايائون، فرماءِ ته انهن جا نالا وٺو" بعض مفسرن مذڪوره آيت جي تفسير ۾ لکيو آهي ته : انهن تي منهنجا نالا رکو پوءِ ڏسو ته اهي انهن نالن جا لائق آهن ؟ ۽ هر هڪ تي حرام آهي جو پنهنجي ڀاءُ يا ٻانهي کي اهڙي لقب سان ياد ڪري جيڪو ان کي پسند ناهي ڇو ته الله تعالىٰ ان کان روڪيو آهي فرمان مبارڪ آهي : "وَلَا تَنَابَزُوْا بِالْاَلْقَابِ" (سورة الحجرات آيت: 11) "۽ نه هڪ ٻئي تي بڇڙا لقب رکو". ۽ ائين سڏ ڪرڻ کي الله تعالىٰ فسق جو نالو ڏنو آهي. ۽ مستحب آهي ته پنهنجي ڀاءُ کي ان نالي سان ياد ڪيو جيڪو ان کي وڌيڪ پيارو آهي.

فصل: ۽ جنهن کي ڪنهن تي ڪاوڙ اچي ان جي لاءِ مستحب آهي ته ويهي رهي ۽ جيڪڏهن اڳئي ويٺل آهي ته ليٽي پوي ۽ جيڪڏهن ٿڌو پاڻي هڻندو ته ڪاوڙ جهڪي ٿي ويندس، ٺري ويندس. جيئن حسن روايت ڪئي آهي ته : نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "بلاشڪ ڪاوڙ هڪ ٽانڊو آهي جيڪو انسان جي دل ۾ ٻري ٿو پوءِ جڏهن اوهان مان ڪو هڪ اهي لهي ته جيڪڏهن بيٺل آهي ته ويهي رهي ۽ جيڪڏهن ويٺل آهي ته ٽيڪ ڏئي (ليٽي پوي). (احمد: 3 / 19. وعبد الرزاق: 20289) ۽ جيڪڏهن ڪي ماڻهو پنهنجي راز وارين ڳالهين ۾ ويٺا آهن ته انهن جي اجازت کانسواءِ ٻيو انهن ۾ نه ويهي. ڇو ته نبي (ڪريم) ﷺ جن ائين ڪرڻ کان روڪيو آهي. ۽ اس ۽ ڇانو جي وچ تي ويهڻ مڪروه آهي ۽ ڪٻي هٿ تي ٽيڪ ڏيڻ به مڪروه آهي. (ابوداؤد: 4848. واحمد: 4/ 388)

۽ وهندڙن جي وچ ۾ ليٽي پوڻ به مڪروه آهي. ۽ جڏهن ڪنهن مجلس مان اٿي ته مستحب آهي ته ان ۾ (امڪاني غلطيءَ جي) ڪفارت لاءِ هي دعا جا الفاظ چوي: "سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ

اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوْبُ اِلَيْكَ " (الترمذي:3433 واحمد: 2 / 494) ۽ جتيءَ سان قبرستان ۾ هلڻ مڪروه آهي ۽ جيڪو قبرستان ۾ داخل ٿئي ان جي لاءِ مستحب آهي ته هي دعا جا الفاظ چوي: "اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الْاَجْسَادِ الْبَالِيَةِ وَالْعِظَامِ النَّاخِرَةِ الَّتِيْ خَرَجَتِ مِنْ دَارِ الدُّنْيَا وَهِيَ بِكَ مُؤْمِنَةٌ صَلِّ عَلٰى (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِ (سَيِّدِنَا) مُحَمَّدٍ وَاَنْزِلْ عليهم رَوْحاً مِّنْكَ وَسَلَاماً مِّنِّيْ" "اي هنن پراڻن جسمن ۽ سڙيلن هڏن جا رب جيڪي توتي ايمان آڻيندي دنيا جي دار مان نڪتا (اسان جي سردار حضرت) محمد ۽ ان جي اولاد تي رحمتون موڪل ۽ هنن (دفن ڪيلن) تي پاڻ وٽان راحت ۽ منهنجي طرفان سلام نازل فرماءِ" ۽ چوندو: "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِيْنَ وَاِنَّا اِنْشَآءَ اللّٰه بِكُمْ لَاحِقُوْنَ" (ابو داؤد: 4848.واحمد: 4 / 388) "اي مومن قوم جي دار وارا اوهان تي سلام آهي ۽ اسين انشاء الله اوهان سان پهچي ملندڙ آهيون" چو ته اهو سلام به روايت ڪيل آهي. ۽ جڏهن قبر جي زيارت ڪري ته نه ان تي هٿ رکي ۽ نه ان کي چمي ڏئي بلاشڪ اها يهودين جي عادت آهي ۽ نه قبر جي مٿان ويهندو ۽ نه قبر تي ٽيڪ ڏيندو ۽ نه ڳاهيندو (لتاڙيندو) مگر جيڪڏهن مجبورا (ٻي وات نه هجڻ جي ڪري) مٿان پير رکي ٽڪڙو لنگهي وڃي ته پوءِ ضرورت آهر جائز آهي ۽ قبر وٽ ان ادب کي ذهن ۾ رکي بيهندو جيڪڏهن قبر وارو ظاهري طرح دنيا تي موجود هجي ها ته ان جو ادب ڪري بيهي ها. ۽ ان جو ائين احترام ڪري جيئن ان جو زندگيءَ واري دور ۾ احترام ڪندو هو ۽ يارهن (11) پيرا سورة " قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ " قرآن ڪريم جي ٻي به ڪا سورة پڙهي ان جو ثواب قبر واري کي هديو ڪري موڪليندو ۽ دعا گهرندو ته : يا الله! جيڪڏهن مون کي هن قرآن پاڪ (وغيره) پڙهڻ جو ثواب عطا ڪرين ٿو ته مون اهو هن قبر واري کي هديو ڪري ڏنو آهي. ان کان پوءِ الله تعاليٰ کان پنهنجي حاجت گهرندو. ۽ (قبر واري ڪنهن) هڏيءَ کي نه پيچندو ۽ نه لتاڙيندو پر جيڪڏهن مجبوراً ڪا اهڙي ڳالهه ٿي وڃي ته قبر واري جي لاءِ مغفرت جي دعا گهري ڇڏي ۽ نيڪ فال وٺڻ ۾ گناهه ناهي پر پکين جي اڏامڻ سان فال نه وٺندو. ۽ مستحب آهي ته هر هڪ

مسلمان کي هيناهين سان پيش اچي ۽ پيرسن ماڻهو جي عزت ڪرڻ ۽ ٻارن تي شفقت ڪرڻ ۽ انهن کي معاف ڪرڻ مستحب آهي پر انهن کي ادب سيکارڻ جو طريقو نہ ڇڏيندو (انهن کي دڙڪا ڏئي، ڌپ ڏئي يا هلڪي سزا ڏئي ادب سيکاريندو).

فصل : ٻئي کي هيئن چوڻ تہ الله تعاليٰ توتي رحمت موڪلي جائز آهي

فلاڻي جي پٽ فلاڻي تي الله رحمت موڪلي چوڻ جائز آهي ڇو تہ حضرت علي ڪرم الله وجهہ حضرت عمر رضي الله عنه کي فرمايو هو "الله توتي رحمت موڪلي" ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن دعا ۾ چيو هو "يا الله ! ابي اوفيٰ جي آل تي رحمت موڪل". (البخاری : 2 / 159.. ومسلم فی الزکاة، حديث : 176. واحمد : 4/ 153)

فصل : ذمي ڪافرن سان هٿ ملائڻ مڪروه آهي

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه کان روايت آهي تہ: رسول الله ﷺ جن فرمايو: "لَا تُصَافِحُوا اَهْلَ الذِّمَّةِ" (البیهقی : 10 / 131. والاتحاف : 6 / 228) "ذمي ڪافرن سان هٿ نہ ملايو".

فصل : دعا جا آداب

دعا گهرڻ جي آداب مان هي آهي تہ هٿ (مٿي کڻي) ٻگها ڪري ۽ الله جو حمد ۽ نبي (پاڪ) عليہ الصلوٰة والسلام تي درود شريف پڙهي ان کان پوءِ (الله تعاليٰ کان) حاجت گهري ۽ دعا گهرڻ جي دوران آسمان ڏانهن نہ نهاريندو ۽ جڏهن دعا کان فارغ ٿئي تہ پنهنجا ٻئي هٿ منهن تي گهمائي ڇڏي. ان جي ڪري جو نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام کان روايت ۾ آيو آهي تہ: "سَلُوا اللهَ بِبُطُوْنِ اَكُفِّكُمْ" (ابو داؤد : 1458. والبیهقی : 2 / 212. والارواء : 2 / 8) (الله تعاليٰ کان پنهنجي ترين جي اندرين حصن سان گهرو)

فصل : قرآن سان پناهہ وٺڻ جائز آهي

الله تعاليٰ فرمايو آهي "فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ" (سورة النحل، آيت : 98) (پوءِ الله سان شيطان تڙيل کان پناهہ وٺ) ۽ هي بہ الله عزوجل جو فرمان آهي "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" (سورة الفلق، آيت : 1) (چئو تہ مان صبح جي رب سان پناهہ ٺو وٺان). ۽ هي بہ الله عزوجل جو فرمان آهي "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" (سورة الناس، آيت : 1) (چئو تہ مان ماڻهن جي رب سان پناهہ ٺو وٺان). ۽ اها بہ روايت آهي تہ: بلاشڪ نبي ڪريم ﷺ جن جڏهن طبيعت ۾ ناساز ٿيندا هئا تہ معوذتين "قل اعوذ برب الفلق ۽ قل اعوذ برب الناس" بئي سورتون پڙهي هٿن تي ڦوڪ ڏئي هٿ مبارڪ بدن پاڪ تي ڦيرائي، گهمائي ڇڏيندا هئا. ۽ هي دعا جا الفاظ بہ پڙهندا هئا "اَعُوْذُ بِوَجْهِ اللهِ الْكَرِيْمِ وَكَلِمَاتِهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَءَ وَبَرَءَ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ رَبِّيْ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا" (البخاری : 6 / 71. واحمد : 3 / 309) (الله ڪريم جي ذات ۽ ان جي پورن ڪلمن سان انهن شين جي شر کان پناهہ ٿو وٺان جيڪي پيدا ڪيائين ۽ (جن کي) وجود ڏنائين ۽ (جن کي) نہ هجڻ جي ڪيفيت مان ڪڍي هجڻ واري صفت ۾ آندائين ۽ هر چرندڙ شيءِ جي شر کان جو منهنجو رب ان جي پيشاني کي ڪنٽرول ۾ رکندڙ آهي. ۽ اهڙي طرح قرآن (ڪريم) سان ڦيٽو رکڻ بہ جائز آهي.

ان جي ڪري جو الله تعاليٰ فرمايو آهي "وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ" (سورة الاسراء، آيت : 82) (۽ اسين قرآن مان اهو ڪجهہ نازل فرمايائون ٿا جيڪو شفاء ۽ مومنين جي لاءِ رحمت آهي) ۽ الله تعاليٰ جو هي بہ فرمان آهي "هٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنٰهُ مُبَارَكٌ" (سورة الانعام، آيت : 92) (هيءَ ڪتاب جو اسان ان کي نازل ڪيو برڪت وارو آهي). حضور عليہ الصلوٰة والسلام بہ فرمايو آهي ڦيٽو رکندا ڪيو بلاشڪ جيڪڏهن تقدير کان شيءِ اڳرائي ڪري سگهي ها تہ نظر (لڳڻ اڳرائي ڪري ها) (البخاری : 7 / 171. ومسلم فی السلام، حديث : 59. والبيهقی : 9 / 348) ۽ ان مان حضرت حبيب ڪريم جن حضرت حسن ۽ حضرت حسين رضي الله عنه کي ڦيٽو رڪرائڻ مراد هو.

فصل : بخار واري جي لاءِ دعا لکڻ

۽ هيءَ دعا بخار واري جي لاءِ لکي ان کي ٻڌي ويندي جيئن امام احمد بن حنبل عليہ الرحمة کان روايت آهي "بِسْمِ اللهِ وَ بِاللهِ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ" يَا نَارُ كُوْنِيْ بَرْدًا وَّسَلَاماً عَلٰى اِبْرَاهِيْمَ وَاَرَادُوْا بِه كَيْداً فَجَعَلْنَا هُمُ الْاَخْسَرِيْنَ" (سورة الأنبياء، آيت : 69، 70) اَللّٰهُمَّ رَبِّ جِبْرِيْلَ وَمِيْكَاءِيْلَ وَاِسْرَافِيلَ اِشْفِ صَاحِبَ هٰذَا الْكِتَابِ بِحَوْلِكَ وَقُوَّتِكَ وَجَبَرُوتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ".

فصل: ۽ اسان جي بعض ساٿين فرمايو آهي تہ : جيڪڏهن ڪنهن عورت کي ٻار ڄڻڻ ۾ تڪليف ٿئي ٿي تہ ان جي لاءِ صاف پيالي يا ٿانو ۾ هيءِ دعا لکي پياري ويندي "لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ الْحَلِيْمُ الْكَرِيْمُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ "كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوْا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحَاهَا (سورة النازعات، آيت : 46) "كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوْعَدُوْنَ لَمْ يَلْبَثُوْا اِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ بَلاَغٌ، فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفٰسِقُوْنَ" (سورة الاحقاف، آيت : 35) اها لکيل دعا ڏوئي ٻار ڄڻڻ واري عورت کي پياري ويندي ۽ ان پاڻيءَ سان ان جي سينن تي ڇنڊا هنيا ويندا. ۽ اهڙي طرح ڪولين، وڇن، نانگن، مڇرن، ۽ مکين کي دفع ڪرڻ جي لاءِ بہ دعائون پڙهجن ڇو تہ انهن جي ايذاء کان بچڻ جي لاءِ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن دعا پڙهڻ جي اجازت ڏني آهي. نبي (ڪريم)ﷺ جن فرمايو "جنهن شام جو (دعا جا هي الفاظ چيا ان کي نانگ چڪ (ڏنگ) نہ هڻندو "صَلَّى اللهُ عَلٰى نُوْحٍ وَّعَلٰى نُوْحِ السَّلَامُ" (تنزيه الشريعة : 2/234. والتذكرة : 211. وابن عدى : 2/240) ۽ حضرت نبي ڪريمﷺ جن فرمايو "جنهن شام جو تي پيرا (هي دعا جا الفاظ) چيا تہ ان رات ان کي ڪو ايذاء ڏيندڙ جيت ايذاء نہ ڏيندو" (الترمذى : 3389. والحاكم : 4/415)

فصل : لڳل نظر جي ڪٽڻ لاءِ طريقو:

جنهن جي نظر لڳي ٿي اهو پنهنجو منهن ۽ پنهنجا بہ هٿ ۽ بہ ٺونٺيون ۽ بہ گوڏا ۽ پيرن جا پاسا ۽ گوڏ جي اندرئين جسم کي ڌوئي اهو پاڻي مريض کي هڻندو. جيئن ابو امامة بن سهل بن حُنيف ﷺ کان

روايت آهي تہ عامر بن ربيعه، سهل بن حنيف کي وهنجندي ڏٺو ۽ اهو کيس وڻيو ۽ چيائين تہ الله جو قسم مون اڄ ڏينهن تائين اهڙو سهڻو نہ ڏٺو آهي ۽ نہ اهڙو جوان نظر آيو آهي تہ سهل بن حنيف کي اهڙو فالج ٿي پيو جو مٿو مٿي کڻي نہ پيو سگهي. جڏهن اها ڳالهہ نبي پاڪ ﷺ جن کي عرض ڪري ٻڌايائون تہ پاڻ فرمايائون ڇا اوهان ڪنهن تي نظر هڻڻ جو گمان ڪيو ٿا ؟ انهن عرض ڪيو تہ عامر بن ربيعه ان جي لاءِ مذڪور الفاظ چيا هئا. پوءِ نبي ڪريم ﷺ جن سهل بن حنيف ۽ عامر بن ربيعه ٻنهي کي گهرائي فرمايو سبحان الله ! اوهان مان هڪڙو پنهنجي ڀاءُ (مسلمان) کي ڏسي ڇو ٿو قتل ڪري ؟ جيڪڏهن (مسلمان) ڀاءُ مان ڪنهن کي ڪا شيءِ وڻي تہ ان جي لاءِ (خير ۽) برڪت جي دعا ڪري. ان کان پوءِ عامر بن ربيعه کي حڪم ڪيائون تہ غسل ڪري پوءِ ان پنهنجو منهن، پنهنجن هٿن جي ترين جون ڀنيون ۽ ٻئي ٺونٺيون ۽ سينو ڌوئي گوڏ جي اندرئين حصي کي ٻہ ڌوئي ۽ گوڏا ۽ پير هڪ ٿان (وڏي ٿالهہ يا پاٽ وغيره) ۾ اهو پاڻي گڏ ڪيو ۽ حضور ﷺ امر فرمايو تہ "اهو پاڻي نظر لڳل جي مٿان هاريو جڏهن هاريو ويو تہ اهو صحت ياب ٿي ٻين سوارن سان گڏ روانو ٿي ويو". (ابن ماجه : 3509، واحمد: 3/ 486، ومالك: 938، 939) ۽ جيڪڏهن نظر هڻندڙ ڪامل غسل ڪري پوءِ اهو پاڻي نظر لڳل کي هنيو وڃي تہ وڌيڪ ڀلو آهي.

فصل : بيمارين ۾ علاج ڪرائڻ جائز آهي

سڱي هڻائڻ، ٽڪو ڏيارڻ، قي ڪرائڻ، دوائن يا ٻين پيئڻ وارين شين جو پيارڻ رڳن جي سير ڇوڙڻ، ۽ جنهن عضوي ۾ اهڙي بيماري ٿي آهي جيڪا وڌي باقي بدن کي بہ نقصان ڏيندي ان عضوي کي وڍائي ڇڏڻ، بواسير کان آپريشن ڪرائڻ جائز آهي ۽ ان طرح هر اهو علاج جيڪو بدن جي اصلاح جي لاءِ ڪيو ٿو وڃي جائز آهي جيئن روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن سڱي هڻائي آ ۽ طبيبن سان مشورو بہ ڪيو آهي پاڻ طبيبن کي فرمايائون تہ "اوهان جي راءِ طب آهي" انهن

عرض ڪيو ته يارسول الله ! ڇا طب ۾ ڀلائي آهي ؟ ته پاڻ فرمايائون ”جنهن الله بيماري لاٿي آهي اُن ان جو علاج به لاٿو آهي“. (بنحوه الترمذی: 2038. وابو داؤد: 3855. وابن ماجه: 3436. واحمد: 228/4)

حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه عرق النساء (رڳ) کي ٽڪو ڏنو هيو. ۽ حرام سان علاج ڪرڻ جيئن شراب، زهر ۽ مردار ۽ ڪنهن به پليد شيءِ سان علاج ڪرڻ جائز ناهي. ۽ اهڙي طرح ڳڏهه جي کير سان به علاج نه ڪيو ويندو جيئن نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي ته پاڻ فرمايائون ته: ”مَا جُعِلَ شِفَاءُ أُمَّتِيْ فِيْ مَا حُرِّمَ عليها“ (البيهقی: 5/10. تلخيص الحبير: 74/4)

”منهنجي امت جي لاءِ ان تي حرام ڪيل ۾ شفاء نه رکي وئي آهي“

۽ پائخاني نڪرڻ واري جاءِ ۾ ڪا شيءِ وجهي پائخانو ڪرائڻ مجبوريءَ کان سواءِ جائز ناهي ۽ جيڪڏهن ڪٿي وبا جي بيماري اچي ته اتاهين ڀڄي وڃڻ جائز آهي پر جيڪڏهن ڪو ان شهر يا علائقي کان ٻاهر آهي ته ان وبا واري شهر يا علائقي ۾ نه ايندو تانت اهو ڪم ان جي هلاڪ ڪرڻ ۾ مدد ڪندڙ نه هجي.

فصل : غير محرم سان اڪيلائي ۾ نه ويهجي

ڇو ته حضور ﷺ جن ان کان روڪيو آهي. ۽ پاڻ فرمايائون ته ”اڪيلائي ۾ ويهندڙن انهن ٻن سان ٽيون شيطان گڏ آهي“. (احمد: 26/1. ترمذی: 1171، البيهقی: 91/7)

۽ شيطان انهن کي گناهه سينگاري ڏيندو آهي. ۽ ڏاري نوجوان عورت ڏانهن شاهديءَ ڏيڻ ۽ علاج ڪرڻ جي عذر کان سواءِ نه نهاريندو ۽ ٻڍڙي هلندڙ ڦرندڙ عورت ڏانهن فتني ۾ نه ڦاسڻ جي ڪري نهاري سگهي ٿو. ۽ ٻه مرد يا ٻه عورتون هڪ ڪپڙي ۾ گڏ نه ٿين ڇو ته نبي ڪريم ﷺ جن ان طرح ڪرڻ کان روڪيو آهي ۽ ان جي ڪري جو اهو طريقو هڪ ٻئي جي اگهڙ ڏانهن نهارڻ جو رستو کولي ٿو جيڪو منع ڪيل آهي. ۽ ان ڳالهه کي شيطان اهڙو سينگاري پيش ڪري ٿو جو برائيءَ کان بچڻ مشڪل ٿي ويندـ آهي.

فصل : خريد ڪيل ٻانهي سان نرمي ڪرڻ واجب آهي

جيڪڏهن ڪنهن کي خريد ڪيل ٻانهو يا ٻانهي آهي ته ان کي ان جي طاقت کان مٿي تڪليف نه ڏي، ان کي کاڌو به کارائي ۽ ڪپڙا به وٺي پارائي ۽ جيڪڏهن گهري ته ان کي شادي به ڪرائي پر ان کي شادي ڪرڻ تي مجبور نه ڪندو. پر جيڪڏهن ٻانهن جي معاملي ۾ قصور ٿو ڪري ته مالڪ کي امر ڪيو ويندو ته انهن کي وڪڻي يا آزاد ڪري ڇڏي يا مڪاتب بڻائي. جيڪڏهن اهي اهو چاهين ٿا ۽ حديث (پاڪ) ۾ آيو آهي ته حضورﷺ جن جي آخري وصيت نماز ۽ ٻانهن جي متعلق هئي. (ابن ماجه: 1625 و 2698. واحمد: 3/117. وشرح السنة: 9/350)

فصل: دشمنن جي سر زمين ڏانهن سفر ۾ قرآن ڪريم کڻي وڃڻ مڪروه آهي متان مشرڪن جي هٿ لڳي وڃي ۽ اهي ان جي بي ادبي ڪن پر جيڪڏهن مسلمانن جي قوت غالب ۽ شوڪت ۽ دٻدٻو ظاهر آهي ته پوءِ تلاوت ڪرڻ جي لاءِ قرآن ڪريم کڻي وڃي سگهي ٿو ڇو ته ممڪن آهي ته تلاوت نه ڪرڻ جي ڪري ان کان قرآن ڪريم وسري وڃي.

فصل: ۽ مستحب آهي ته جڏهن آئيني ۾ نهاري ته هي دعا جا الفاظ چوي: "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ سَوّٰی خَلْقِیْ وَاَحْسَنَ صُوْرَتِیْ وَزَانَ مِنِّیْ مَا شَانَ غَیْرِیْ " (الاتحاف: 5 / 113. وابن السنی: 162. ومجمع الزوائد: 10 / 138، 139) جڏهن ڪن وڃي ته نبي پاڪﷺ تي صلوٰة پڙهي ۽ چوي: "ذَكَرَ اللهُ مَنْ ذَكَرَنِیْ بِخَیْرٍ " (الطبرانی: 1 / 301. وابن عساکر: 2 / 215. وتنزيه الشريعة: 2 / 293. وتذکرة الموضوعات: 161) "جنهن مون کي چڱائيءَ سان ياد ڪيو شال الله تعالیٰ ان کي ڀلائي سان ياد ڪري". ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي بدن يا عضوي ۾ درد آهي ته نبي ڪريمﷺ کان روايت ڪيل آهي ته پاڻ فرمايائون (اوهان مان جنهن کي ڪو درد آهي يا ان جي ڀاءُ کي آهي ته اهو هي (دعا جا) الفاظ چوي) "رَبُّنَا اللهُ الَّذِیْ فِی السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِغْفِرْلَنَا حَوْبَنَا وَخَطَايَانَا رَبَّ الطَّيِّبِيْنَ اَنْزِلْ رَحْمَةً مِّنْ رَّحْمَتِكَ وَشِفَآءً مِّنْ شِفَآءِكَ عَلَى الْوَجْعِ الَّذِیْ بِیْ اَوْ به " (ابو داؤد فی الطب، ب: 19. والحاکم: 1 / 343) "اسان جو رب الله آهي (جيڪو پنهنجي شان مطابق) آسمان ۾ ۽ زمين

۾ آهي. اي پاڪن جا رب! اسان ڪي اسان جو ڪيل ظلم ۽ اسان جو خطائون بخش ڪرڻ فرماءِ ۽ اسان تي پنهنجي (بي پايان) رحمتن مان رحمت ۽ پنهنجي شفاء مان شفاء هن درد ڪي ختم ڪرڻ جي لاءِ نازل فرماء جيڪو مون ۾ يا منهنجي ان (پاءُ) ۾ آهي". ان دعا پڙهڻ سان انشاء الله تعاليٰ شفاياب ٿيندو. ۽ جيڪڏهن ڪا اهڙي شيء ڏسي جنهن مان بري فال ٿو وٺي ته هي دعا جا الفاظ چوندو: "اَللّٰهُمَّ لَايَاتِيْ بِالْحَسَنَاتِ اِلاَّ اَنْتَ وَلاَ يُذْهِبُ بِالسَّيِّآتِ اِلاَّ اَنْتَ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰه" (ابو داؤد: 319. والبيهقي: 8 / 135. وابن السني: 288) "اي منهنجا الله! تو کان سواءِ ڪو نيڪيون نصيب نه ٿو ڪري ۽ تو کان سواءِ ڪو برايون ختم نه ٿو ڪري گناهن کان بچڻ ۽ نيڪين ڪرڻ جي طاقت تو الله (جي فضل) کان سواءِ ناهي".

فصل: ۽ مستحب آهي ته جڏهن ڪافرن جا عبادت خانه يا انهن جي عبادت لاءِ آواز ٻڌي يا مشرڪن ۽ يهودين ۽ نصارن جي ڪا جماعت ڏسي ته هي دعا جا الفاظ چوي: "اَشْهَدُ اَنْ لاَّ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰه وَحْدَهٗ لاَ شَرِيْكَ لَه اِلٰهًا وَّاحِدًا لاَ نَعْبُدُ اِلاَّ اِيَّاهُ" (الطبراني: 12 / 136) "مان شاهدي ٿو ڏيان ته هڪ الله کان سواءِ ڪو به سچو معبود ناهي ان جو شريڪ ناهي اهو هڪ الله آهي ان کان سواءِ ڪنهن جي به عبادت نه ٿا ڪيون". هيء دعا نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام کان روايت ڪيل آهي ۽ پاڻ فرمايائون ته جنهن اها دعا پڙهي الله تعاليٰ مشرڪن جي عدد جيترا ان جا گناهه بخشيندو.

فصل: ۽ جڏهن آسماني گوڙ جو آواز ٻڌي ته هي دعا جا الفاظ چوي: "اَللّٰهُمَّ لاَ تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلاَ تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذَالِكَ" (الترمذي: 3451. واحمد: 2 / 100. والبيهقي: 3 / 362. وشرح السنة: 4 / 393) "اي الله! اسان کي پنهنجي غضب سان قتل نه ڪر ۽ پنهنجي عذاب سان هلاڪ نه ڪر ۽ اسان کي ان کان اڳي عافيت ڏي". ۽ جڏهن طوفان (تيز هوا) ڏسي ته چوي: "اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ مَا اُرْسِلَتْ بِه وَاَعُوْذُبِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا اُرْسِلَتْ بِه" "اي منهنجا الله! مان توکان ان هوا ۾ آيل خير ۽ جنهن سان موڪلي وئي آهي ان جو خير گهران ٿو ۽ ان جي شر ۽ جنهن سان موڪلي وئي

آهي ان جي شر کان پناهه گهران ٿو”.

فصل : ۽ جڏهن بازار ۾ گهڙي تہ هي دعا جا الفاظ چوي جيڪي نبي ڪريمﷺ جن چوندا هئا : ”اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ السُّوْقِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوْذُ بِكَ اَنْ اُصِيْبَ فِيهَا يَمِيْنًا فَاجِرَةً اَوْ صَفْقَةً خَاسِرَةً“ (مجمع الزوائد : 10 / 129) ”يا الله! بلاشڪ مان تو کان هن بازار ۾ ڀلائي ٿو گهران ۽ اها ڀلائي (بہ گهران ٿو جيڪا ان ۾ آهي ۽ توسان ان جي شر ۽ جيڪوان ۾ آهي ان جي شرکان بہ پناهہ گهران ٿو. يا الله ! مان توسان هن ڳالهہ کان بہ پناهہ گهران ٿو جو بازار ۾ غلط قسم کڻان يا نقصان وارو ڪاروبار ڪيان”. ۽ (بازار ۾) هي دعا جا الفاظ بہ چوي تہ ڀلو آهي : ”لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيْكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِيْ يُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوْتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْر“. ”الله وَحْدَهُ لاَ شَرِيْكَ لَهُ“ کان سواءِ ڪو بہ سچو معبود ناهي ۽ ان جي لاءِ ئي حمد آهي جياري ٿو ۽ ماري ٿو ۽ اهو پاڻ زنده آهي نہ مرندو ان جي هٿ ۾ هر ڀلائي آهي ۽ اهو هر شيء تي قادر آهي”. جڏهن نئين مهيني جو چنڊ ڏسي تہ چوي: ”اَللّٰهُمَّ اَهِلَّه عَلَيْنَا بِالْاَمْنِ وَالْاِيْمَانِ وَالسَّلاَمَةِ رَبِّيْ وَرَبُّكَ الله عَزَّوَجَلَّ“ (الترمذی:3451. والدارمی:2/4. والطبرانی:12/356) ”يا الله ! ان پهرين تاريخ جي چنڊ کي اسان تي امن ۽ ايمان ۽ سلامتيءَ ۽ اسلام سان اڀار”.

فصل: بيمار کي ڏسي تہ دعا جا هي الفاظ چوي: ”اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ عَافَانِيْ عَمَّا ابْتَلاَكَ بِه وَفَضَّلَنِيْ عَلَيْكَ وَعَلٰى كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقَ تَفْضِيْلاً“ (ابن ماجه : 3892. وابن السنی : 303. وابن عساکر : 1 / 456) ”سڀ ساراهہ ان الله جي لاءِ ثابت آهي جنهن مون کي ان (بيماريءَ) کان عافيت ڏني آهي جنهن ۾ توکي مبتلا ڪيو اٿئين ۽ مون کي پنهنجي مخلوق مان گهڻن تي فضيلت ڏني (اٿس)”.

۽ ائين چوڻ واري کي الله تعالىٰ ان بيماري کان جهڙي بہ هجي جيسيتائين جيئرو هوندو عافيت ڏيندو.

فصل : حاجي جڏهن حج ڪري سفر کان موٽي تہ ان کي هنن لفظن سان دعا ڏي: ”تَقَبَّلَ اللهُ نُسُكَكَ وَاَعْظَمَ اَجْرَكَ وَاَخْلَفَ نَفْقَتَكَ“ ”الله تنهنجي (ادا ڪيل) حج جي حڪمن کي قبول ڪري ۽ تنهنجو اجر

وڏو ڪري ۽ جيڪي (حج جي دوران) خرچ ڪيئي اهو موٽائي ڏي".

روايت آهي تہ حج تان واپس اچڻ واري کي حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه ائين چوندو هو.

فصل : جڏهن مسلمان مريض کان پڇڻ وڃي ۽ ڏسي تہ موت ان جي مٿان اچڻ وارو آهي تہ هي الفاظ چوي جيڪي نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت ڪيل آهن پاڻ فرمايائون تہ موت اوچتو اچڻ واري شيءِ آهي پوءِ جڏهن اوهان مان هڪڙو پنهنجي ساٿيءَ جي وفات واري حالت تي پهچي تہ هيئن چوي: "اِنَّا لله وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ وَاِنَّا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُوْنَ" اَللّٰهُمَّ اكْتُبْهُ عِنْدَكَ مِنَ الْمُحْسِنِيْنَ وَاجْعَلْ كِتَابه فى عِلِّيِيْنَ وَاخْلُفْ على عَقْبِه فِى الْآخِرِيْنَ وَلَا تَحْرِمْنَا اَجْرَه وَلَا تَفْتِنَا بَعْدَهٗ" (ابن ماجه: 3892. وابن السنى: 303. وابن عساكر: 456/1) " بلاشڪ اسين الله جا آهيون ۽ بلاشڪ اسين ان ڏانهن موٽندڙ آهيون ۽ بلاشڪ اسين پنهنجي رب ڏانهن ڦري ايندڙ آهيون. اي الله! ان کي پاڻ وٽ نيڪو ڪارن مان لک ۽ ان جو (عملن وارو) ڪتاب عليين ۾ رکراءِ ۽ ان جي پيڙهيءَ ۾ پونين ۾ بہ (قائم مقام) پيدا ڪرڻ فرماءِ ۽ اسان کي ان جي اجر کان محروم نہ ڪر ۽ ان کان پوءِ اسان کي فتني ۾ نہ وجهجان". ۽ مستحب آهي تہ ان کي ان مهل گناهن کان توبہ ڪرڻ ڪيلن ظلمن کان نڪرڻ ۽ ملڪيت جي ٽئي حصي مان پنهنجن مسڪينن مائٽن لاءِ جيڪي سندس وارث نہ تا ٿين وصيت ڪرڻ جي لاءِ اشارو ڪري پر جيڪڏهن سندس مٽ مائٽ مسڪين ناهن تہ پوءِ بين فقيرن، مسڪينن، مسجدن ۽ رستن تي پلين ٺاهڻ ۽ نيڪي ۽ ڀلائيءَ جي ڪمن ۾ خرچ ڪرڻ جي لاءِ وصيت ڪري.

فصل : ۽ جنهن وقت ميت کي قبر ۾ رکيو وڃي تہ رکندڙ هي الفاظ چوي جيڪي نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت ڪيل آهن پاڻ فرمايائون تہ "جڏهن ميت کي قبر ۾ رکو تہ چئو: "بِسْمِ اللهِ وَعلى مِلَّةِ رَسُوْلِ الله" (احمد: 72/2. والبيهقى: 55/4. وابن ابى شيبه: 329/3) " الله جي نالي سان ۽ رسول الله ﷺ جي مذهب تي رهندي ميت کي قبر ۾ رکان ٿو" ۽ جڏهن ميت کي مٽي ورائي وڃي تہ هي الفاظ چوي: "اِيْمَانًا بِكَ وَتَصْدِيْقًا بِرُسُلِكَ اِيْمَانًا بِبَعْثِكَ هٰذَا

مَا وَعَدَ اللہ وَرَسُوْلُہ ” ”يا الله توتي ايمان آڻيندي ۽ تنهنجي رسول جي تصديق ڪندي قبر مان تنهنجي طرفان اٿارڻ تي بہ ايمان آڻيندي (هن ميت تي مٿي ورائي رهيا آهيون)“. هيءَ اهو آهي جيڪو الله ۽ ان جي رسول عليہ الصلوٰة والسلام وعدو ڪيو هو ۽ الله ۽ ان جي رسول عليہ الصلوٰة والسلام سچ فرمايو هو. اهي الفاظ حضرت علي (ڪرم الله وجهہ) کان روايت ڪيل آهن ۽ فرمايائون تہ ”جنهن اهي الفاظ چيا ان لاءِ ان ميت تي ورايل مٽيءَ جي هر ذري جي بدلي ۾ هڪ نيڪي لکي ويندي“.

باب فی آداب النکاح

(نڪاح جي آداب جو باب)

نڪاح جي آداب مان هي آهي تہ نڪاح ڪندڙ جي نيت الله تعاليٰ جي فرمان: "وَاَنْكِحُوا الاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِيْنَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَاءِكُمْ" (سورة النور، آيت: 32) "۽ نڪاح ڪيو اوهان مان ۽ صالحن سان اوهان جي ٻانهن ۽ ٻانهين مان". ۽ الله عزوجل جي فرمان: "فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ مَثْنٰى وَثُلاَثَ وَرُبٰعَ" (سورة النسآء، آيت: 3) "پوءِ پنهنجي پسند جي عورتن مان نڪاح ڪيو ٻہ ۽ ٽي ۽ چار". ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي فرمان "تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوْا، فَاِنِّيْ مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْاُمَمَ وَلَوْ بِالسِّقَطِ" (مصنف عبد الرزاق: 10391. والاتحاف 5 / 286) "نڪاح ڪيو نسل وڌايو بلاشڪ مان اوهان سان (اڳئين) امتن تي گهڻائي ثابت ڪندڙ آهيان ڀلي ڪچو ڪريل ٻار ڇو نہ هجي ادا ڪرڻ جي نيت ڪري" پوءِ هن مذڪوره آيتن ۽ حديث جي ڪري نڪاح ڪرڻ واجب آهي. چاهي زنا ڪرڻ جو خوف هجي يا نہ هجي. ڇو تہ امام احمد وٽ ابي داؤد جي روايت موجب نڪاح ڪرڻ مطابق واجب آهي ۽ الله عزوجل ۽ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جي مذڪور ارشادن جي اطاعت ڪرڻ جي ڪري نڪاح ڪندڙ جي لاءِ اجر ۽ ثواب آهي. ۽ ان سان گڏ پنهنجي دين جي حفاظت ۽ تڪميل جي نعمت بہ ڪندو ڇو تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي: "مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ اَحْرَزَ نِصْفَ دِيْنِهٗ" (العلل المتناهية: 2 / 122) "جنهن شادي ڪئي ان پنهنجي دين جو اڌ بچائي ورتو".

۽ حضور عليہ الصلوٰة جو هي فرمان مبارڪ بہ آهي: "اِذَا تَزَوَّجَ الْعَبْدُ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ نِصْفَ دِينه" (المشكوٰة: 3096. والصحيحة: 625) "جڏهن ٻانهي شادي ڪئي تہ پنهنجي دين جو اڌ ڪامل ڪري ورتائين" ۽ شادي جي لاءِ نسب واري، ڏارين، ڪنواري پسند ڪري. ۽ اها اهڙين عورتن مان

هجي جيڪي گهڻي اولاد ڄڻڻ سان سڃاتيون وڃن. ڇو ته (حضرت) جابر بن عبد الله ؓ جڏهن حضرت نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جن کي رنڙ عورت سان شادي ڪرڻ جو ٻڌايو ته پاڻ فرمايائون. "اَفَلاَ بِكْرًا تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ" (احمد : 3 / 302) "ڪنواري ڇو نه ورتيئي جو تون ان سان دل وندرائين ها ۽ اها توسان دل وندرائي ها".

۽ اسان گهڻن ٻارن ڄڻڻ واريءَ جو شرط ان جي ڪري لکيو آهي جو مٿي حضور ﷺ جن جو ارشاد لکي آيا آهيون ته "نڪاح ڪيو نسل وڌايو بلاشڪ مان اوهان سان (اڳين) امتن تي گهڻائي ثابت ڪندڙ آهيان ڇو نه ڪچڙو ڪريل ٻار هجي". ۽ بعضي حديثن ۾ آيو آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: "تَزَوَّجُوا الْوَدُوْدَ الْوَلُوْدَ فَاِنِّيْ مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْاُمَمَ" (ابو داؤد: 2050. والنسائی فی النكاح، ب: 11. وابن ماجه : 1846) "محبت رکندڙ ٻار ڄڻيندڙ سان شادي ڪيو بلاشڪ مان اوهان سان (اڳين) امتن تي گهڻائي ثابت ڪندڙ آهيان". ۽ اسان مٿي ڏارين عورتن سان شادي جو ذڪر ڪيو ۽ پنهنجن مان نه هجي سو ان جي ڪري ته انهن ۾ اهڙي نفرت ۽ دشمني پيدا نه ٿئي جيڪا مائيٽيءَ ڇنڻ تائين پهچائي. جنهن جي ڳنڍڻ جو امر ٿيل آهي ان جي ڪري ٿي شريعت ٻن ڀينرن کي هڪ نڪاح ۾ رکڻ کان روڪيو آهي ۽ زبان دراز، خلع ڪرائي نڪاح ٽوڙائيندڙ سان نڪاح نه ڪجي ۽ جڏهن ڪو شادي ڪري تي گهر واريءَ سان سهڻي اخلاق سان رهي ۽ ان جي دل آزاري نه ڪري ۽ ان کي مهر معاف ڪرائڻ جي لاءِ مجبور نه ڪندو جو ان کان خلع وٺي ۽ گهر واريءَ کي پيءُ ۽ ماءُ تي گار نه ڏيندو جيڪڏهن ائين ڪندو ته ان کان الله جل جلاله ۽ ان جو رسول عليه الصلوٰة والسلام بيزار هوندا نبي ڪريم ﷺ فرمايو آهي: "اِسْتَوْصُوْا بِالنِّسَآءِ خيرًا فَاِنَّهُنَّ عَوَانٌ عِنْدَكُمْ" (ابن ماجه . 1851) "عورتن سان چڱائي جي نصيحت وٺو بلاشڪ اهي اوهان وٽ قيدي آهن".

۽ بعض آثار ۾ آيو آهي ته جنهن ڪنهن عورت سان مهر تي شادي ڪئي ۽ ان کي ان مهر ڏيڻ جي نيت نه ٿو ڪري ته قيامت جي ڏينهن زاني ٿي اٿندو. (الخطيب: 313/6. والعلل المتناهية: 134/2)

پوءِ جيڪڏهن زال ان کي زبان سان ايذائي ٿي ان ۾ ان مڙس جي دين جو نقصان آهي ته فديو ڏئي ان کان جان ڇڏائي يا الله عزوجل کان زاريءَ سان دعا گهري ان جي پناهه حاصل ڪندو بلاشڪ الله عزوجل ان جي لاءِ ڪافي آهي ۽ جيڪڏهن زال جي ايذائن تي صبر ڪندو ته الله عزوجل جي واٽ ۾ جهاد ڪندڙ وانگر هوندو ۽ جيڪڏهن زال پنهنجي مال مان خوشيءَ سان ڪجهه ڏي ته برڪت سمجهي دل جي خوشيءَ سان کائي پئي. ۽ مناسب آهي ته نڪاح ڪرڻ کان پهريان ان جي منهن ۽ هٿن کي ڏسي ان سان اڪيلائيءَ ۾ نه ويهي متان نڪاح ڪرڻ کان پوءِ ان کي ڏسڻ سان سندس دل ان کان مطمئن نه ٿئي. ۽ جلد جدائيءَ ڪرڻ جي لاءِ طلاق جي نوبت اچي وڃي ۽ الله عزوجل کي ناپسند ڪيل ڪم ۾ پئجي وڃي ڇو ته نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي : "مَا مِنْ مُبَاحٍ اَبْغَضُ اِلَى الله تعالى مِنَ الطَّلاَقِ" (بنحوه : ابو داؤد : 2178. وابن ماجه : 2018. وشرح السنة : 9 / 195) "الله وٽ جائز ڪمن مان طلاق کان وڌيڪ ڪو به نا پسند عمل ناهي".

۽ ان (منهن ۽ هٿن ڏسڻ) ۾ اصل دليل اها حديث آهي جيڪا نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت ڪيل آهي ته: "اِذَا قَذَفَ الله تعالى فى قَلْبِ اَحَدِكُمْ خِطْبَةَ امْرَاءَةٍ فَلْيَنْظُرْ اِلى وَجْهِهَا وَ كَفيهَا فَاِ نه اَحْرَىٰ اَنْ يؤدَمَ بَيْنَهُمَا" (الطبرانى : 19 / 225) "جڏهن الله تعاليٰ اوهان مان ڪنهن هڪڙي جي دل ۾ ڪنهن عورت سان نڪاح ڪرڻ جو خيال پيدا ڪري ته اهو نڪاح ڪندڙ ان عورت جي منهن ۽ هٿن کي ڏسي بلاشڪ اهو انهن جي (نڪاح کي) هميشه رکڻ جي لاءِ وڌيڪ لائق آهي". ۽ اها حديث جيڪا حضرت جابر بن عبد الله ؓ کان روايت ڪيل آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: جيڪڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو ڪنهن عورت کي نڪاح ڪرڻ جي لاءِ ارادو ڪري ته ان کي ڏسي. (ابو داؤد: 2082. واحمد: 3/334)

۽ اهو به آهي ته اها عورت ديندار ۽ عقل واري هجي حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "عورت سان چئن ڳالهين جي وجه سان نڪاح ڪيو ويندو آهي (1) ان جي مال جي

ڪري (2) ان جي حسب (اعلیٰ ذات ۽ قوم مان هجڻ) جي ڪري (3) ان جي حسن جي ڪري (4) ان جي دين جي ڪري. پوءِ تون ديندار سان ڪامياب ٿيءُ". (البخاری: 7/9. ومسلم فی الرضاع حدیث: 53. واحمد: 2/428)

نبي ڪريم ﷺ ديندار جي لاءِ نص فرمايو ڇو تہ اها معاشي معاملي ۾ بہ مرد جي مددگار ثابت ٿيندي ۽ ٿوري خرچ تي بہ قناعت ڪندي ۽ بي دين عورتون جن جا ٽي قسم بيان ٿيا اهي ان کي مصيبت ۾ مبتلا ڪنديون ها جيڪڏهن الله تعاليٰ ڪنهن کي سلامت رکي تہ اها ٻي شيءِ آهي. الله عزوجل جي فرمان: "فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوْهُنَّ وَابْتَغُوْا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ" (سورۃ البقرۃ، آیت: 187) "پوءِ هاڻي انهن سان صحبت (جماع) ڪيو ۽ جيڪو الله تعالیٰ اوهان جي لاءِ لکيو آهي اهو طلب ڪيو" جي متعلق اڪثر مفسرن لکيو آهي تہ ان مان مراد آهي تہ گهر وارين سان جماع ڪري اولاد طلب ڪيو. ۽ (نڪاح ڪندڙ) عورت کي بہ گهرجي تہ ان نڪاح ڪرڻ سان پنهنجي اگهڙ کي گناهہ کان بچائڻ ۽ اولاد ۽ الله کان گهڻي ثواب حاصل ڪرڻ جي نيت ڪري مڙس جي خدمت ۽ پيٽ ۾ بار کڻڻ ۽ ڄڻڻ ۽ اولاد جي تربيت واري تڪليف تي صبر ڪري. زياد بن عون حضرت انس بن مالڪ کان روايت آندي آهي تہ: هڪ عورت مدينہ طيبہ جي رهاڪو جنهن کي الحولاءِ عطار چوندا هئا (ام المؤمنين سيده) عائشہ وٽ آئي ۽ کيس عرض ڪيائين تہ اي مؤمنن جي ماءُ! فلاڻو منهنجو مڙس آهي مان ان جي لاءِ هر رات سينگار ڪندي ۽ خوشبوءِ هڻندي آهيان ڄڻ نئين ڪنوار آهيان جيڪا ان جي حوالي ڪئي وئي هجي. اهو جڏهن پنهنجي بستري تي آرامي ٿيندو آهي تہ مان ان سان ان جي ڪنبل ۾ اندر گهڙڻ سمهندي آهيان ۽ ان سان مان الله جل جلالہ جي رضا طلب ڪندي آهيان تہ اهو مون کان ائين منهن ڦيرائي ويندو آهي ڄڻ تہ اهو مون تي ناراض آهي. (ام المؤمنين سيده عائشہ ؓ) ان کي فرمايو تہ ويهہ! رسول الله ﷺ جن اچن (تہ انهن جي خدمت عاليہ ۾ اها ڳالهہ عرض ڪيون) ان عورت فرمايو تہ ان حال ۾ هيس تہ نبي ڪريم ﷺ جن تشريف فرما ٿيا. ۽

فرمايائون هي ڪهڙي خوشبوءِ آهي جيڪا مان محسوس ڪيان ٿو اوهان وٽ حولاءِ آٽي آهي ؟ ڇا اوهان ان کان ڪا شيء خريد ڪئي آهي. عائشه عرض ڪيو ته يا رسول الله ! الله جو قسم آهي ته ڪا به شي نه ورتي اٿئون، پوءِ حولاءِ پنهنجو قصو سندن خدمت ۾ عرض ڪيو ته پاڻ ان کي فرمايائون "وڃ، ان جي ڳالهه ٻڌ ۽ ان جي اطاعت ڪر" ان عرض ڪيو ته يا رسول الله ! مان (حڪم جي اطاعت) ڪنديس پر ان ۾ مون لاءِ اجر ڪهڙو آهي ؟ پاڻ ﷺ جن فرمايو "ڪنهن عورت پنهنجي مڙس جي گهر مان ڪا شيء کنئي ۽ رکي ان سان سندس اصلاح جي نيت آهي ته الله تعاليٰ ان جي لاءِ هڪ نيڪي لکندو ۽ ان جي هڪ گناهه کي ميٽيندو ۽ ان جي لاءِ هڪ درجو بلند ڪندو ۽ جيڪا به عورت جڏهن مڙس مان حمل واري ٿيندي آهي ته ان جي لاءِ رات جو بيهي عبادت ڪندڙ ۽ ڏينهن جو روزو رکندڙ ۽ الله جي واٽ ۾ جهاد ڪندڙ جو درجو ۽ ثواب هوندو. ۽ ڪنهن به عورت کي ٻار ڄڻڻ وارو سور اچي ٿو ته ان کي هر هڪ سور جي بدلي ۾ ٻانهي آزاد ڪرڻ جيترو درجو ۽ ٻار جي هر هڪ کير جي ڍُڪَ پيئڻ جي بدلي ۾ ٻانهي آزاد ڪرڻ جيترو درجو ملندو ۽ جڏهن ٻار کي کير پيارڻ ڇڏائيندي ته ان کي آسمان کان سڏيندڙ سڏي چوندو اي عورت ! گذريل دور ۾ تنهنجا عمل ڪافي ٿي ويا باقي زندگيءَ ۾ نوان عمل شروع ڪر" ام المؤمنين عائشه فرمايو عورتون ته گهڻو خير ڏنيون ويون پوءِ مردؤ ! اوهان جو ڪهڙو حال ٿيندو ؟ ته رسول ﷺ جن مرڪندي فرمايو "ڪو به مڙس پنهنجي زال کي هٿ مان وٺي ان جي دل جوئي ڪري ٿو ته الله تعاليٰ ان جي لاءِ هڪ نيڪي لکائي ٿو ۽ جيڪڏهن ان کي ڀاڪر پائي ٿو ته الله تعاليٰ ان لاءِ ڏهه نيڪيون لکائي ٿو. جڏهن ان سان صحبت (جماع) ڪري ٿو ته ان جي لاءِ دنيا ۽ جيڪو ڪجهه دنيا ۾ آهي ان کان ڀلو آهي ۽ جڏهن اٿي غسل ڪري ٿو ته ان جي جنهن به وار تان اهو پاڻي لنگهي ٿو ان پاڻيءَ جي هر هڪ ڦڙي جي بدلي ۾ ان جي لاءِ نيڪي لکي وڃي ٿي ۽ ' ن جو گناهه ميٽيو وڃي ٿو ۽ ان جي لاءِ درجو بلند

ڪيو وڃي ٿو ۽ ان کي ان غسل جي بدلي ۾ جيڪو ڏنو ٿو وڃي اهو دنيا ۽ جيڪو ان ۾ آهي ان کان ڀلو آهي ۽ الله تعالىٰ ان سان ملائڪن تي فخر ڪندي فرمائي ٿو ته "منهنجي ٻانهي کي ڏسو جو رات ننڊ سان اک نارڻ واري ۾ اٿي تڙ کان غسل ڪري ٿو ۽ يقين ڪري ٿو مان ان جو رب آهيان. شاهد رهو ته مون ان کي بخشي ڇڏيو". (تذكرةالموضوعات:2/270.271)

۽ مبارڪ بن فضاله حسن رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: "عورتن جي متعلق ڀلائيءَ جي وصيت ياد ڪيو بلاشڪ اهي اوهان وٽ (نڪاح جي) قيد ۾ آهن جيڪي پنهنجن جانين جون مالڪ ناهن ۽ اوهان انهن کي الله جي امانت سان ورتو ۽ الله عزوجل جي فرمان سان حلال بڻايو آهي". ۽ عباد بن ڪثير عبد الله الجريري کان ان نبي ڪريم جي گهر واري ام المؤمنين ميمونه رضي الله عنها کان روايت آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو : "منهنجي امت مان ڀلا مڙس اهي آهن جيڪي پنهنجن زالن جي لاءِ ڀلا آهن ۽ منهنجي امت مان ڀليون عورتون اهي آهن جيڪي پنهنجن مڙسن جي لاءِ ڀليون آهن انهن مان هرهڪ عورت جي لاءِ هر رات ۽ ڏينهن ۾ هزار شهيدن جو جيڪي الله جي واٽ ۾ صبر ڪندڙ ثواب جي طلب ڪندڙ تي ڪنا ويا اجر لکيو ويندو آهي ۽ اها هر هڪ جنت ۾ رهندڙ وڏين اکين وارين حورن کان ائين ڀلي هوندي جيئن (مان) محمد ﷺ امت جي گهٽ ۾ گهٽ مڙس کان ڀلو آهيان ۽ منهنجي امت مان ڀلي عورت اها آهي جيڪا پنهنجي مڙس کي الله جي بي فرمانيءَ کان سواءِ باقي هر خواهش ۾ خوش رکي ٿي. ۽ منهنجي امت مان ڀلو مڙس اهو آهي جيڪو پنهنجي عيال تي ائين مهربان آهي جيئن اولاد تي ماءُ مهربان هوندي آهي (اهڙن مؤمنن مان) هرهڪ جي لاءِ ڏينهن ۽ رات ۾ سؤ شهيدن جو اجر لکيو ويندو آهي جيڪي صبر ڪندڙ ثواب طلب ڪندڙ تي الله جي واٽ ۾ شهيد ڪيا ويا. (اهو ٻڌي حضرت) عمر بن خطاب (سندن خدمت ۾) عرض ڪيو ته يا رسول الله! عورت جي لاءِ هزار شهيدن جو ۽ مرد جي لاءِ سؤ شهيدن جو اجر ڪيئن؟ ڀاڻ ڪيس

فرمايائون تہ ڇا توکي علم ناهي تہ عورت مرد کان اجر ۾ وڌي ۽ ثواب ۾ ڀلي آهي؟ بلاشڪ الله عزوجل مرد جي لاءِ ان جي درجن کان مٿي سندس زال جي ان کان راضي رهڻ ۽ ان جي لاءِ دعائون گهرڻ جي ڪري درجا مٿي ڪري ٿو. ڇا توکي اها ڄاڻ ناهي تہ الله تعالىٰ سان شرڪ ڪرڻ کان پوءِ وڏو گناهہ زال جو مڙس جي بي فرمان ٿي رهڻ آهي. خبردار! پوءِ ٻنهي ضعيفن جي باري ۾ الله تعالىٰ کان ڊڄو بلاشڪ الله تعالىٰ اوهان کان انهن ٻنهي جي باري ۾ پڇا ڪندڙ آهي (1) يتيم (2) زال. پوءِ جنهن انهن ٻنهي سان احسان ڪيو تہ ان الله عزوجل کي راضي بنايو ۽ جنهن انهن سان سنو سلوڪ نہ رکيو اهو الله عزوجل جي ڪاوڙ جو حقدار ٿي ويو ۽ مڙس جو (زال تي) ائين حق آهي جيئن منهنجو اوهان تي حق آهي. پوءِ جنهن منهنجو حق ضايع ڪيو ان الله عزوجل جو حق ضايع ڪيو ۽ جنهن الله جو حق ضايع ڪيو ان الله جي غضب کي حاصل ڪيو ان جي جاءِ جهنم آهي جيڪا نهايت بري جاءِ آهي. ۽ ابي جعفر محمد بن علي جابر بن عبد الله رضي الله عنه کان روايت آندي آهي تہ اسين حضور عليہ الصلوٰة والسلام وٽ ان حال ۾ وياسين جو پاڻ پنهنجن ڪجهہ اصحابن سان وينا هئا تہ اوچتو هڪ عورت آئي جيڪا سندن مٿان بيهي چوڻ لڳي "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُوْلَ اللهِ"! مان اوهان وٽ عورتن جي طرفان آئي آهيان جنهن بہ عورت کي منهنجي اوهان جي خدمت ۾ اچڻ جي خبر پوندي تہ يا رسول الله ! اها ڳالهہ ان کي وڻندي. (يا رسول الله !) آدم مردن ۽ عورتن ٻنهي جو بابو آهي ۽ حواء انهن ٻنهي جي امان آهي پوءِ مرد جڏهن الله جي واٽ ۾ نڪري جهاد ڪندي شهيد ٿي ويا تہ اهي پنهنجي رب وٽ زندهہ آهن رزق ڏنا ويندا آهن ۽ جڏهن نڪتا تہ انهن جي لاءِ جيڪو اجر آهي اهو اوهان ڄاڻو ٿا ۽ اسين انهن وٽ قيد آهيون انهن جي خدمت ڪيون ٿيون پوءِ اسان جي لاءِ بہ ڪو اجر آهي؟ پاڻ فرمايائون تہ انهن عورتن کي منهنجي طرفان سلام پڙهجو ۽ چئجو تہ عورت مڙسن جي اطاعت ڪري ان جي حق جو اعتراف ڪندي تہ ان جي لاءِ اهو (شهيدن ۽ مجاهدن وارو) اجر

آهي ۽ اوهان مان ائين ٿوريون عورتون ڪنديون”. (العلل المتناهية : 2 / 141. وجامع الاسانيد: 2/464)

۽ ثابت حضرت انس کان روايت آندي آهي تہ مون کي عورتن هي نياپو ڏئي رسول اللهﷺ جن ڏانهن موڪليو تہ : يا رسول الله مرد فضل ۽ الله جي واٽ ۾ جهاد ڪرڻ سان وڏي ويا پوءِ ڇا اسان جي لاءِ ڪو اهڙو عمل ناهي جنهن سان اسين الله جي واٽ ۾ جهاد ڪندڙ سان پهچون ؟ پاڻ فرمايائون تہ ”انهن عورتن جي گهرن ۾ محنت الله جي واٽ ۾ جهاد ڪندڙن کي پهچندي آهي”. (مجمع الزوائد: 4 / 304. باب ثواب المرءة على طاعتها لزوجها) ۽ عمران بن حصين کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن کان پڇيو ويو تہ ڇا عورتن تي بہ جهاد آهي ؟ پاڻ فرمايائون تہ هائو انهن جو جهاد غيرت ڪرڻ آهي پنهنجن نفسن سان جهاد ڪن ٿيون پوءِ جيڪڏهن صبر ڪنديون تہ اهي جهاد ڪندڙيون آهن ۽ جيڪڏهن (رب جي رضا تي) راضي رهيون تہ پوءِ جهاد جي لاءِ رابطي ۾ رهندڙ آهن ۽ انهن جي لاءِ بہ اجر آهن. (سهڻي غوث اعظم اڳتي لکيو تہ) پوءِ زال مڙس بنهي لاءِ مناسب آهي تہ هن حديث ۾ ۽ ان کان اڳ ۾ نڪاح ۽ جماع ڪرڻ واري ثواب جو عقيدو رکن ۽ هر هڪڙي جي واجب ٿيل حق کي ادا ڪري جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي : “وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِىْ عَلَيْهِنَّ ” (البقرة. آيت : 228) ”۽ انهن (عورتن) جي لاءِ بہ ان جي مثل حق آهي جيڪو (مردن جو) انهن تي حق آهي”.

بئي الله عزوجل جي اطاعت ڪندڙ ان جي امر کي مڃيندڙ هجن. ۽ عورت اهو بہ عقيدو رکي تہ شادي ڪرڻ ڇڙهي رهڻ کان افضل آهي ان جي ڪري جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت آهي تہ: “لَيْسَ شَيْئٌ خَيْرًا لِاِمْرأَةٍ مِنْ زَوْجٍ اَوْ قَبْرٍ” (بنحوه الطبراني فى الصغير : 2 / 111. والموضوعات : 3 / 237. والفوائد المجموعة : 266. وتنزيه الشريعة : 2 / 312) ”عورت لاءِ ڪا بہ شيءِ مڙس يا قبر کان ڀلي ناهي”. ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو: “مِسْكِيْنٌ مِسْكِيْنٌ مِسْكِيْنٌ رَجُلٌ لَيْس لَه اِمْرَأَةٌ قِيْل يَا رَسُوْلَ الله وِاِنْ كَانَ غَنِيًا مِنَ الْمَالِ ؟ قَالَ وِاِنْ كَانَ غَنِيًا مِنَ الْمَال مِسْكِيْنَةٌ، مِسْكِيْنَةٌ، مِسْكِيْنَةٌ اِمْرَأَةٌ

لَيْسَ لَهَا زَوْجٌ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ اللهِ وَإِنْ كَانَتْ غَنِيَّةً مِّنَ الْمَالِ؟ قَالَ وَإِنْ كَانَتْ غَنِيَّةً مِّنَ الْمَالِ" (مجمع الزوائد: 4 / 252) "مسڪين آهي، مسڪين آهي، مسڪين آهي اهو مڙس جنهن کي (نيڪ صالح) زال ناهي عرض ڪيو ويو يا رسول الله ڀلي کڻي مال ۾ شاهوڪار هجي ته به ؟ فرمايائون ته ڀلي کڻي مال ۾ غني هجي ته به" ۽ پاڻ ائين به فرمايائون ته "مسڪين آهي، مسڪين آهي، مسڪين آهي اها عورت جنهن کي مڙس ناهي عرض ڪيو ويو ته يا رسول الله ڀلي کڻي مال ۾ شاهوڪار هجي ته به ؟ فرمايائون ته ڀلي کڻي مال ۾ غني هجي ته به".

۽ مستحب آهي ته نڪاح جمعه جي ڏينهن يا خميس جي ڏينهن ڪيو وڃي ۽ سنت آهي ته ايجاب، قبول ڪرائڻ کان پهريان نڪاح جو خطبو پڙهيو وڃي ۽ گهوٽ کي اختيار آهي ته پنهنجي نڪاح جي عقد پاڻ ڪري يا ان ۾ ڪنهن ٻئي کي وڪيل بنائي. ۽ جڏهن عقد (نڪاح) ٿي وڃي ته اتي موجود هوندڙن جي لاءِ مستحب آهي ته گهوٽ کي هن طرح (دعا جا ڪلما) چون: "بَارَكَ اللهُ لَكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِىْ خَيْرٍ وَّعَافِيَةٍ" (ابو داؤد: 1320. والترمذی: 1091. وابن ماجه: 708. واحمد: 3 / 451) "الله تعالیٰ تولاءِ برڪت پيدا ڪري ۽ توتي برڪت ڪري ۽ اوهان ٻنهي (مڙس ۽ زال) جو خير ۽ عافيت سان جوڙ رکي". ان کان پوءِ جيڪڏهن عورت ۽ ان جو اهل رخصتيءَ ۾ ڪجهه وقت جي لاءِ مهلت گهرن ته انهن جي ان ڳالهه کي قبول ڪرڻ مستحب آهي تانته اهي ان ڳالهه جي لاءِ تياري ڪن ۽ ڏاج ۽ سينگار جو سامان وغيره وٺن پوءِ جڏهن عورت مڙس جي حوالي ڪئي وڃي ته ان حديث جي اتباع ڪري جيڪا حضرت عبد الله بن مسعود ؓ کان روايت ڪئي وئي آهي ته ان وٽ هڪ شخص اچي عرض ڪيو ته مون هڪ نوجوان ڪنواري ڇوڪريءَ سان شادي ڪئي آهي. ۽ مون کي ڊپ آهي ته مون کي ناپسند ڪري مون کان جدائي نه ڪري وڃي ته پاڻ ان کي فرمايائين الفت رکڻ الله جي طرفان آهي ۽ جدائي وجهڻ شيطان جو ڪم آهي جڏهن اها تو وٽ اچي ته ان کي چئو ته منهنجي پويان ٻه رڪعتون نماز پڙهي ۽ پوءِ هي (دعا جا

الفاظ) چئو: "اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِیْ فِی اَهْلِیْ وَبَارِكْ لِاَهْلِیْ فِیَّ اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ مِنْهُمْ وَارْزُقْهُمْ مِنِّیْ وَارْزُقْنِیْ مِنْهُمْ اَللّٰهُمَّ اجْمَعْ بَيْنَنَا اِذَا جَمَعْتَ فِی خَيْرٍ وَفَرِّقْ بَيْنَنَا اِذَا فَرَّقْتَ اِلٰی خَيْرٍ" (مجمع الزوائد : 4 / 292. والترمذی : 1091. وابن ماجه : 708. واحمد : 3 / 451. والدار المنثور : 2/ 311. وكنز العمال: 44455) "اي الله! مون لاءِ منهنجي اهل ۾ برڪت وجهه ۽ منهنجي اهل لاءِ مون ۾ برڪت وجهه. اي منهنجا الله ! مون کي انهن مان اولاد ڏي ۽ انهن کي مون مان اولاد ڏي يا الله ! جڏهن ڀلائيءَ ۾ گڏ ڪرين ته اسان کي به ڀلائيءَ ۾ گڏ ڪر. ۽ جڏهن ڀلائيءَ لاءِ جدا ڪرين ته اسان کي به جدا ڪر".

۽ جڏهن جماع جو ارادو ڪري ته (هي دعا جا الفاظ) چوي: "بِسْمِ اللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً اِنْ قَدَّرْتَ اَنْ تُخْرِجَ مِنْ صُلْبِیْ اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِیْ الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِیْ" (مجمع الزوائد: 4/ 292. وعزاه الی الطبرانی وقال رجاله رجال الصحيح) "الله، بلند، وڏي شان واري جي نالي سان. اي منهنجا الله! جيڪڏهن تو منهنجي پٺي مان اولاد ڪڍڻ تقدير ۾ لکيو آهي ته ان کي پاڪ اولاد بناءِ اي منهنجا الله ! مون کي شيطان کان پري رک ۽ جيڪو اولاد مون کي ڏين ان کان شيطان کي پري رک". ۽ جڏهن حاجت پوري ڪري ته پوءِ (هي دعا جا الفاظ) چوي: "بِسْمِ اللهِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ خَلَقَ مِنَ الْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَه نَسَبًا وَّصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيْرًا" "الله جي نالي سان هر حمد ان الله جي لاءِ آهي جنهن پاڻيءَ مان انسان کي پيدا ڪيو آهي ۽ ان ۾ نسب ۽ صهرائپ رکي آهي ۽ تنهنجو رب قادر آهي" اهي الفاظ دل ۾ چوندو ۽ چپ نه چوريندو. ۽ ان جو اصل دليل اها حديث آهي جيڪا ڪريب حضرت ابن عباس رضی الله عنهما کان روايت ڪئي آهي ته حضور ﷺ جن فرمايو "جيڪڏهن اوهان مان هڪڙو پنهنجي گهر واريءَ ڏانهن اچڻ جو ارادو ڪري ۽ (هي دعا جا الفاظ) چوي: "بِسْمِ اللهِ اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا" ان (چوڻ ۽ صحبت ڪرڻ کان) جيڪڏهن ان جي مقدر ۾ اولاد هوندو ته شيطان ڪڏهن به ان کي ڪو نقصان ڏئي نه سگهندو. (البخاری : 1 / 48. ومسلم فی النكاح حديث : 16. واحمد: 243)

۽ جڏهن عورت ۾ ٻار اچڻ (حمل واري ٿيڻ) جا آثار ظاهر ٿين ته ان کي حرام ۽ شبهي واري شيءِ کارائڻ کان بچائي ته ان ۾ اچڻ وارو ٻار اهڙي بنياد تي وجود ۾ اچي جو ان جي مٿان شيطان کي (خراب ۽ گمراهه ڪرڻ جي لاءِ) ڪو رستو نه ملي ۽ ڀلو آهي ته شادي ڪرڻ کان وٺي زال کي حرام ۽ شبهي واري شيءِ نه کارائي. ۽ ان تي هميشگي ڪري تانت اهو پاڻ ۽ ان جو اهل ۽ اولاد دنيا ۾ شيطان کان ۽ آخرت ۾ جهنم جي باه کان محفوظ رهي الله تعاليٰ عزوجل جو فرمان آهي: "يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قُوْا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا " (سورة التحريم. آيت : 6) "اي ايمان وارؤ! پنهنجن سرن ۽ اهلن کي باه کان بچايو". ۽ ان سان گڏ اولاد صالح ٿي نڪرندو جيڪو والدين سان نيڪي ڪندڙ ۽ الله عزوجل جو فرمانبردار هوندو اهو سڀ ڪجهه پاڪ صاف غذاء جي برڪت سان هوندو. ۽ جڏهن جماع کان فارغ ٿئي ته بدن تي لڳل گندگي (مني) ڌوئي وضو ڪري جيڪڏهن (تڪڙ ۾) وري زال سان جماع ڪرڻ جو ارادو ڪري ٿو ۽ جيڪڏهن نه ته غسل ڪندو. ۽ تڙ جي حالت ۾ ننڊ نه ڪندو جو اهو مڪروه آهي ۽ نبي ڪريم ﷺ جن کان ائين روايت ڪيل آهي ها جيڪڏهن گهٽي ٿڌ جي ڊپ کان يا غسل خاني ۾ پاڻي جي پري هجڻ جي ڪري يا دشمن جي خوف وغيره کان (تڪڙو نه ٿو وهنجي ته پوءِ ڏوهه ناهي) پوءِ جيسيتائين اهو خطرو ٽري تيسيتائين ڀلي ننڊ ڪري ۽ جماع ڪرڻ وقت قبلي کي سامهون نه ٿيندو ۽ مٿو ڍڪيندو ۽ ڪنهن جي اک کان پردي ۾ رهندو ڇو نه ڪٺي ننڍو ٻار هجي ڇو ته نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي ته: "اِذَا اَتٰى اَحَدُكُمْ اَهْلَه فَلْيَسْتَتِرْ فَاِ نه اِذَا لَمْ يَسْتَتِرْ اِسْتَحْيَتِ الْمَلاَئِكَةُ وَخَرَجَتْ وَيَحْضُرُه الشَّيْطٰنُ وَاِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ كَانَ الشَّيْطٰنُ فِيهِ شَرِيْكًا " (ابن ماجه : 1921. والبيهقي : 7 / 193. والخطيب : 13 / 248) "جڏهن اوهان مان هڪڙو پنهنجي اهل (زال) سان صحبت لاءِ اچي ته پردو ڪري بلاشڪ جڏهن ان پردو نه ڪيو ته ان کان ملائڪ حياءُ ڪري نڪري ويندا ۽ ان وٽ شيطان ايندو ۽ جڏهن انهن ٻنهي ۾ اولاد ٿيو ته ان ۾ شيطان شريڪ ٿيندو".

۽ سلف صالحين کان بہ روايت ڪيل آهي تہ جڏهن جماع ڪندڙ جماع ڪرڻ کان اڳ ۾ بسم الله نہ پڙهي تہ شيطان اچي اگهڙ سان ويڙهجي ويندو ۽ ان سان گڏ جماع ڪندو ۽ مستحب آهي تہ : عورت سان جماع کان اڳ ۾ راند روند ڪري (ان جي دل بهلائي) ۽ جماع ڪرڻ کان پوءِ ان جو انتظار ڪري تانجو اها پنهنجي خواهش پوري ڪري. ڇو تہ ان ڇڏڻ ۾ ان جي لاءِ نقصان آهي جيڪو گهڻا وقت بغض ۽ جدائيءَ جو سبب بنجندو آهي. ۽ جيڪڏهن (جماع دوران ڇٽڻ، مني نڪرڻ کان پهريان) پنهنجو عضوو ٻاهر ڪڍڻ جو ارادو ڪري تہ جيڪڏهن اها عورت آزاد آهي (پئسن تي ورتل ٻانهي ناهي تہ) ان کان موڪل وٺندو. ۽ جيڪڏهن اها ٻئي جي ٻانهي آهي تہ ان جي سردار کان موڪل وٺندو ۽ جيڪڏهن سندس ٻانهي آهي تہ بنا اجازت بہ ائين ڪري سگهي ٿو ڇو تہ اهو ان جو حق آهي سندس ٻانهيءَ جو حق ناهي ۽ هڪ شخص رسول اللهﷺ جن جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين تہ : منهنجي هڪ ٻانهي آهي جنهن سان جماع ڪندو آهيان پر چاهيان ٿو تہ ان کي حمل نہ ٿئي ڇو تہ اها اسان جي خادمہ آهي پاڻ ان کي فرمايائون تہ ”ان کان ڇٽڻ وقت پلي اگهڙ ٻاهر ڪري مني ٻاهر ڪڍي ڇڏ جيڪڏهن ان جي لاءِ مقدر ۾ اولاد هوندو تہ ڪڏهن نہ ڪڏهن ان کي ملي ويندو“. (مسلم في النكاح حديث : 134. وابو داؤد : 2173. واحمد: 3/312)

۽ حيض ۽ نفاس جي حالت ۾ زال سان جماع نہ ڪندو ۽ حيض ۽ نفاس جي رت ختم ٿيڻ کان پوءِ جيسيتائين غسل نہ ڪري جماع نہ ڪندو. هڪ قول اهو آهي ۽ نفاس لاءِ ٻيو قول آهي تہ جيڪڏهن چاليهہ ڏينهن پورا نفاس هلي پوءِ ڪتيو آهي تہ پوءِ غسل کان سواءِ بہ جماع ڪري سگهي ٿو. مستحب آهي تہ غسل کان پوءِ جماع ڪري ۽ جيڪڏهن غسل جي لاءِ پاڻي ناهي (يا ان جو استعمال ممڪن ناهي تہ) پوءِ تيمم ڪرڻ واجب آهي. پر جيڪڏهن ڪنهن حيض يا نفاس جي حالت ۾ جماع ڪيو تہ ان تي هڪ دينار يا هڪ روايت موجب اڌ دينار

صدقو ڪرڻ لازم آهي. ۽ ٻي روايت ۾ آهي ته الله تعالىٰ ڪان مغفرت گهرندو ۽ توبه ڪندو ته وري اهڙي غلطي نه ڪندو پوءِ ڪفارت ڏيندو.

۽ مڪروه جاءِ ۾ زال سان جماع ڪرڻ ڪان پاسو ڪندو نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي :"مَلْعُوْنٌ مَنْ اَتَى اِمْرَءَةً فِى دُبُرِهَا "(ابو داؤد فى النكاح ب : 46. واحمد : 2 / 444. وشرح السنة : 9 / 106) "جيڪو عورت ڏانهن ان جي پٺيءَ ۾ آيو (جماع ڪيائين) اهو لعنت ڪيل آهي". ۽ جيڪڏهن زال مڙس کي جماع جو موقعو نه ٿي ڏي ته به مڙس جي لاءِ ان جو ڇڏڻ جائز ناهي ڇو ته ان ۾ عورت جو به نقصان آهي. جو عورت ۾ مرد ڪان وڌيڪ شهوت آهي. حضرت ابو هريره رضي الله عنه ڪان روايت آهي ته نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "عورتن ۾ مرد ڪان نوانوي حصا شهوت وڌيڪ آهي. پر الله تعالىٰ انهن ۾ حياءَ رکيو آهي". (كنز العمال : 44845. وتذكرة الموضوعات : 130. والفوائد المجموعة : 136)

۽ هڪ قول آهي ته : شهوت جا ڏهه حصا آهن جن مان نَو (9) حصا عورتن ۾ آهن ۽ هڪ حصو مردن ۾ آهي. ۽ وقت جنهن ڪان وڌيڪ جماع ڪرڻ ۾ دير نه ڪري چار مهينا آهي. مگر جيڪڏهن عذر اٿس. ۽ جيڪڏهن چئن مهينن ڪان به تجاوز ڪري ويو ته عورت لاءِ ان ڪان جدائي ڪرڻ جو حق آهي. ۽ جيڪڏهن ڇهن مهينن ڪان وڌيڪ سفر تي آهي ۽ عورت ان ڪان اچڻ طلب ڪري ٿي ته اچي پر جيڪڏهن اچڻ ڪان انڪار ٿو ڪري ته عورت ان لاءِ حاڪم ڪان جدائي ڪرائي سگهي ٿي جيڪڏهن جدائي چاهي ٿي ۽ هي چئن مهينن وارو اهو وقت آهي جيڪو حضرت عمر جنگ ڪندڙن غازين جي لاءِ مقرر ڪيو هو ته هڪ مهينو سفر ڪن ۽ چار مهينا رهي ۽ موٽي وري مهينو پنهنجي اهل ۾ رهن ۽ جيڪڏهن ٻئي ڪنهن جي گهر واريءَ کي ڏٺائين ۽ اها ان کي وڻي وئي ته پنهنجي گهر واري سان جماع ڪري (ته ٻيءَ ڌارين عورت سان جماع جو خيال لهي ويندس) نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام ڪان روايت آهي ته پاڻ فرمايائون "جڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو ڪا عورت ڏسي ۽ اها ان کي وڻي ته پنهنجي گهر

واريءَ سان جماع ڪري". (ڪنز العمال: 13050)

پر جيڪڏهن زال نہ اٿس تہ الله تعالیٰ جي بارگاه ۾ التجا ڪري ۽ گناهن کان سلامت رهڻ جي لاءِ سوال ۽ شيطان تڙيل کان پناهہ وٺي. ۽ پنهنجي زال سان جماع ڪرڻ واريون ڳالهيون ٻئي ڪنهن کي نہ ٻڌائي ۽ نہ زال پنهنجي مڙس سان ڪيل صحبت جون ڳالهيون ٻين عورتن کي ٻڌائي. ڇو تہ اها ماڻهپي جي خلاف ڳالهہ آهي ۽ شرعي طور ۽ عقلي طور قبيح آهي حضرت ابو هريره ﷛ کان هڪ ڊگهي حديث ۾ آيو آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن مردن سان سامهون ٿي فرمايو "ڇا اوهان مان ڪو مرد آهي جو پنهنجي زال وٽ صحبت لاءِ آيو پوءِ دروازو بند ڪري، پردو ڏئي ماڻهن کان ڍڪجي تہ الله بہ ان کي ڍڪي (صحابن) عرض ڪيو تہ هائو. تہ ان کان پوءِ وري ماڻهن ۾ ويهي چوي مون هيئن ڪيو. مون هيئن ڪيو. تہ مرد چپ ٿي ويا. ان کان پوءِ عورتن ڏانهن متوجہ ٿي فرمايائون تہ ڇا اوهان مان ڪا بہ اهي ڳالهيون ڪري ٿي ؟ تہ اهي بہ چپ ٿي ويون پوءِ هڪڙي نوجوان عورت هڪڙو گوڏو کوڙي رسول الله جن ڏانهن ڊگهي ٿي تانت پاڻ ڪيس ڏسن ۽ سندس ڳالهہ ٻڌن پوءِ عرض ڪيائين تہ يا رسول الله ! مرد ۽ عورتون اهي سڀ ڳالهيون ڪن ٿا. پاڻ فرمايائون تہ ڇا اوهان ڄاڻو ٿا تہ ان جو مثال ڪهڙو آهي ؟ ان جو مثال شيطاڻيءَ جو آهي جيڪا شيطان کي گهٽيءَ ۾ ملي پوءِ ان شيطان ان مان حاجت پوري ڪئي ۽ ماڻهن ان کي ڏٺو پئي. خبردار ۽ مردن جي خوشبوءِ اها آهي جنهن جي سرهاڻ ظاهر ٿئي رنگ ظاهر نہ ٿئي خبردار. ۽ عورتن جي خوشبوءِ اها آهي جنهن جو رنگ ڏسڻ ۾ اچي پر سرهاڻ پري نہ وڃي. (ابو داؤد في النڪاح ب: 50. و ڪنز العمال: 44879)

۽ جڏهن مڙس زال کي جماع جي لاءِ سڏي ۽ اها انڪار ڪري تہ الله عزوجل جي ٻي فرمان ليکي ويندي ۽ ان تي اهو گناهہ رهندو حضرت ابو هريره ﷛ کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو تہ عورت پنهنجي مڙس کي ان جي حاجت پوري ڪرڻ کان روڪيو تہ ان تی گناهہ جا بہ قيراط (0. 4) gm هوندا ۽ جنهن مرد پنهنجی عورت کی

ان جي حاجت پوري ڪرڻ کان روڪيو ته ان تي گناهه جو هڪ قيراط (0. 2) gm هوندو. ۽ بعضي حديثن ۾ آيو آهي ته حضور جن فرمايو: "اِذَا دَعَا الرَّجُلُ زَوْجَته لِحَاجَته فَلْتَاته وَاِنْ كَانَتْ عَلَى التَّنُوْرِ" (الترمذي في الرضاع، ب: 10. واحمد: 4/23) "جڏهن مڙس پنهنجي زال کي پنهنجي حاجت (جماع) جي لاءِ سڏي ته اها تنور تي هجي ته به مڙس ڏانهن (ان جي خواهش پوري ڪرڻ جي لاءِ) اچي". ۽ حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: "اِذَا دَعَا اَحَدُ كُمْ اِمْرَأته اِلى فِرَاشِهٖ فَلَمْ تَأته فَبَاتَ غضْبَانَ عَلَيْهَا لَعَنَتَهَا الْمَلاَئِكَةُ حَتّٰى تُصْبِحَ" (مسلم في النڪاح، حديث: 122. وابو داؤد: 2141. والبيهقي: 7 / 292) "جڏهن اوهان مان ڪو هڪ پنهنجي زال کي پنهنجي بستري ڏانهن سڏي پوءِ اها ان ڏانهن نه اچي ۽ پاڻ ان تي ڪاوڙ ڪندي رات گذاري ته ان زال تي صبح ٿيڻ تائين الله جا ملائڪ لعنت ڪندا رهندا". ۽ قيس بن سعد کان روايت آهي ته مان حيرة (نالي جاءِ يا شهر) ۾ آيس ته اتي مون انهن ماڻهن کي ڏٺو جيڪي پنهنجي بادشاهه کي سجدو ڪري رهيا هيا. مون (پنهنجي دل ۾) چيو ته رسول الله ﷺ جن هن کان وڌيڪ سجدي ڪرڻ واري جا حقدار آهن ۽ جڏهن مان نبي ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ حاضر ٿيس ته کين ٻڌايم ته "مان حيره ۾ اتي وارن کي پنهنجي بادشاهه کي سجدو ڪندي ڏٺو آهي. اوهان ته يا رسول الله ! سجدي ڪرڻ جي لاءِ انهن کان وڌيڪ حقدار آهيو" پاڻ فرمايائون ته "خبر ڏي جيڪڏهن تون منهنجي قبر (مزار مبارڪ) کان لنگهين ته ڇا ان کي سجدو ڪندين ؟ مون عرض ڪيو ته "نه" پاڻ فرمايائون ته "پوءِ اهو ڪم نه ڪيو جيڪڏهن مان ڪنهن هڪ کي امر ڪيان ها ته اهو ڪنهن کي سجدو ڪري ته زالن کي امر ڪيان ها ته اهي مڙسن کي سجدو ڪن. ان حق جي ڪري جيڪو الله تعالیٰ مردن جي لاءِ عورتن تي ڪيو آهي". (ابو داؤد في النڪاح، ب: 41. واحمد: 4/381)

۽ حڪيم بن معاويه القشيري پنهنجي پيء کان روايت آندي آهي ته: مون نبي ڪريم ﷺ جن کي عرض ڪيو ته يا رسول الله !اسان

تي زال جو ڪهڙو حق آهي ته پاڻ فرمايائون ”جنهن وقت تون کاڌو کائين ته ان کي به کاراءِ ۽ جنهن وقت تون ڪپڙو پائين ته ان کي به وٺي پاراءِ. ۽ (ان جي منهن) تي ڌڪ نه هڻ ۽ نه ان کي خراب لفظ ڳالهاءِ ۽ گهر کان سواءِ ان سان جدائي نه ڪر“. (ابو داؤد: 2142. والبيهقي: 305/7. وشرح السنة: 9/ 160) ۽ جڏهن زال (مڙس کان) ٿهڻ تي هميشگي ڪري ۽ ان جي سڏ کي جيءُ نه چوي يا ناپسند ڪندي، بيزاري ڏيکاريندي اچي ته مڙس ان کي نصيحت ڪري ۽ الله عزوجل جو خوف ڏياري پوءِ به جي پنهنجي ضد تي هميشگي ڪري ته (في الحال) تي ڏينهن ان کي گڏ سمهارڻ ۽ ڳالهائڻ روڪي ڇڏي پوءِ جيڪڏهن مڙي وڃي ته نيڪ آهي ۽ جيڪڏهن نه ٿي مڙي ته ان کي دُرّي وغيره سان مار ڏي. ڇو ته ان مان مقصد ان کي ضد تان لاهڻ ۽ ان جي اصلاح آهي ان کي هلاڪ ڪرڻ ناهي. پوءِ به جيڪڏهن انهن جي حال جي اصلاح نه ٿي ته حاڪم به حَڪَمَ (فيصلو ڪندڙ) آجا. مسلمان، عادل ٻنهي جي اهل مان مقرر ڪري موڪليندو ۽ اهي زال ۽ مڙس انهن حَڪَمَن کي پنهنجو وڪيل بنائيندا جيڪي انهن جي اصلاح لاءِ مصلحت ڪيندا يا انهن ۾ پئسن وغيره تي جدائي (خلع) ڪرائيندا ۽ انهن جيڪو به فيصلو ڪيو انهن ٻنهي زال ۽ مڙس کي مڃڻ لازم هوندو.

فصل : شاديءَ جو وليمو (کاڌو) ڪرڻ مستحب آهي ۽ سنت آهي ته اهو ٻڪريءَ کان گهٽ نه هجي ۽ ڪهڙو به کاڌو ڪيائين ته جائز آهي ۽ جيڪڏهن ڪو مسلمان ڀهرئين ڏينهن شاديءَ جي کاڌي جي دعوت ڏي ته اها قبول ڪرڻ واجب آهي. ۽ ٻئي ڏينهن مستحب آهي ۽ ٽئي ڏينهن مباح (جائز) آهي بلڪ اها ماٺيي جي خلاف آهي. ۽ ان جو اصل دليل اها حديث آهي جيڪا نبي ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جن کان روايت ڪيل آهي ـ پاڻ حضرت عبد الرحمٰن کي فرمايائون: ”اَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ“ (البخاری: 1/ 13. ومسلم فی النکاح حدیث: 79، 81. واحمد: 3/ 165) ”شاديءَ جو کاڌو ڪر ڪٿي هڪڙي ٻڪري هجي“.

۽ نبي عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو شاديءَ جو کاڌو ڀهرئين

ڏينهن حق آهي ۽ ٻئي ڏينهن چڱو آهي ۽ ان کان پوءِ ماڻهپي جي خلاف آهي. (ابو داؤد : 3745. وابن ماجه : 1915. والدارمي : 105/2. واحمد : 28/5) ۽ حضرت ابن عمر کان روايت آهي ته نبي ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو : "اِذَا دُعِيَ اَحَدُكُمْ اِلٰى وَلِيْمَةِ عُرُسٍ فَلْيُجِبْ فَاِنْ كَانَ مُفْطِرًا اَكَلَ وَاِنْ كَانَ صَائِمًا تَرَكَ وَانْصَرَفَ" (ابن ماجه:1914. واحمد :22/2) "جڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو شاديءَ جي ڪاڌي ڏانهن سڏيو وڃي ته اها دعوت قبول ڪري ۽ جيڪڏهن روزيدار آهي ته (وڃي) پر ڪاڌو ڇڏي موٽي اچي". ۽ گهوٽ جي مٿان گهور گهورڻ يا ڪارڪون اڇلائڻ ۽ چونڊڻ مڪروه آهي يا نه ان ۾ ٻه روايتون آهن. (1) هڪ روايت آهي ته ائين ڪرڻ مڪروه آهي جو ان ۾ ماڻهپي جي خلاف ورزي ۽ جهٽي هڻڻ ۽ اجايو حرص ڏيارڻ آهي ان کان بچڻ ڀلو آهي ۽ پرهيزگاريءَ جي باب ۾ اهو ڪم نه ڪرڻ وڌيڪ لائق آهي.

(2) ٻي روايت آهي ته اهو مڪروه ناهي. ان جي ڪري جو روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن هڪ اُٺ ڪهي مسڪينن جي اڳيان ڇڏيو ته جيڪو گهري سو ان مان گوشت ڪٽي وڃي. (احمد:350/4. والحاكم:4/221. والارواء: 19/7) ۽ ان ۾ ۽ گهور ڪرڻ ۾ ڪو خاص فرق ناهي ۽ ان گهور ڪرڻ کان به وڌيڪ آهي ته : دعوت ۾ جيڪي حاضر هجن انهن ۾ ڪارڪون وغيره ورهايون وڃن بلاشڪ اهو وڌيڪ ڀلو. آسان ۽ پرهيزگاريءَ جي باب ۾ وڌيڪ داخل آهي.

فصل : جڏهن نڪاح جي عقد جا شرائط ڪامل ٿين ۽ اهي عادل وارث جو حاضر هجڻ. ۽ عادلن شاهدن جو موجود هجڻ. ۽ عورت جو ڪُفو مان هجڻ، ۽ مرتد هجڻ يا عدت وغيره کان خالي هجڻ آهي ته ان عورت کان نڪاح جي عقد ڪندڙ (نڪاح پڙهندڙ) اجازت گهرندو جيڪڏهن مجبور ڪيل ناهي. ۽ اهو ان وقت آهي جو اها عورت اڳ ۾ شادي ٿيل يا اهڙي ڪنواري جنهن جو پيءُ نه هجي ناهي. ۽ مڙس ان کي مهر ٻڌائيندو ۽ مهر جي صفت به بيان ڪندو ان کان پوءِ خطبو پڙهيو ويندو ۽ الله تعاليٰ کان مغفرت طلب ڪندو. (استغفار

پڙهندو) ۽ ان جي لاءِ مستحب طريقو آهي تہ (ان عورت جي) وارث کي چوندو ۽ ان کان پوءِ ان وارث کان ڳالهرايو ويندو ۽ اهو چوندو تہ : مون پنهنجي نياڻي يا ڀيڻ توکي پرڻائي ڏني پوءِ ان جو نالو بہ وٺندو ۽ اهو مقرر ڪيل مَهَرُ بہ ٻڌائيندو ۽ مڙس چوندو تہ مون قبول ڪيم ۽ نڪاح عربيءَ ۾ پڙهيو وڃي پر جيڪڏهن پڙهندڙ عربي ۾ نہ ٿو پڙهي سگهي تہ پوءِ پنهنجي زبان ۽ ٻوليءَ ۾ پڙهيو ويندو ۽ جيڪڏهن ڪو عربي پڙهيل ناهي تہ ان کي نڪاح پڙهائڻ جي لاءِ عربي سکڻ ۽ پڙهڻ ضروري آهي ؟ ان ۾ ٻہ قول آهن (1) هڪ ۾ ضروري آهي (2) ٻئي ۾ ضروري ناهي. ۽ مستحب آهي تہ حضرت عبد الله بن مسعود وارو (نڪاح ۾) خطبو پڙهي ڇو تہ امام احمد بن حنبل کان روايت ۾ آيو آهي تہ ! پاڻ ڪنهن نڪاح جي پروگرام ۾ ويندا هئا ۽ جيڪڏهن اتي حضرت عبد الله بن مسعود ﷺ وارو خطبو نہ پڙهيو ويندو هو تہ پاڻ اهو پروگرام ڇڏي ان مان اٿي ويندا هئا.

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنہ وارو خطبو:

(سيدنا غوث اعظم ﷺ فرمايو تہ) اهو خطبو اهو آهي جيڪو اسان کي امام هبة الله بن المبارڪ بن موسیٰ السقطي بغداد ۾ ٻڌايو ابو المظفر هناد بن جعفر بن عبد الواحد الهاشمي البصري کان ان محمد بن اسحاق اللؤلؤي کان، ان ابي داؤد کان، (ابو داؤد) چيو تہ اسان کي محمد بن سليمان الانباري المفتي حديث ٻڌائي. ان چيو تہ اسان کي وڪيع، اسرائيل کان ان ابن اسحاق کان ان ابي الاحوص کان ان ابي عبيده ڪان ان عبد الله بن مسعود ﷺ کان روايت آندي آهي تہ : اسان کي رسول اللهﷺ جن (هي) نڪاح جو خطبو سيکاريو:

"اَلْحَمْدُ لله نَحْمَدُہٗ وَنَسْتَعِيْنُہٗ وَنَسْتَغْفِرَہٗ وَنَعُوْذُ بِالله مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّآتِ اَعْمَالِنَا مَنْ يَهْدِ الله فَلاَ مُضِلَّ لَہٗ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَہٗ وَاَشْهَدُ اَنْ لاَّ اِلٰهَ اِلاَّ الله وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُہٗ وَرَسُوْلُہٗ " يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَّاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيْرًا وَّنِسَآءً وَاتَّقُوْا الله

الَّذِىْ تَسَآئَلُوْنَ به وَالْاَرْحَامَ اِنَّ الله كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيْبًا " (سورة النسآء، آيت : 1) " يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اتَّقُوْا الله حَقَّ تُقَاته وَلاَ تَمُوْتُنَّ اِلاَّ وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ " (سورة آل عمران، آيت : 103) " يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اتَّقُوْا الله وَقُوْلُوْا قَوْلاً سَدِيْدًا يُّصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْلَكُمْ وَمَنْ يُّطِعِ الله وَرَسُوْلَهٗ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيْمًا " (سورة الاحزاب، آيت : 70، 71) (ابو داؤد فى الجمعة، ب : 23. والنسائى فى الجمعة، باب : 23. واحمد : 1 / 350)۾ مستحب آهي تہ انهن مذكورة آيتن سان هي آيتون بہ ملائي "وَاَنْكِحُوْا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِيْنَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَاءِكُمْ اِنْ يَّكُوْنُوْا فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ الله مِنْ فَضْلِهٖ مَنْ يَّشَآءُ وَالله وَاسِعٌ عَلِيْمٌ"(سورة النور، آيت : 32) "يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ" (سورة النور، آيت : 38) ۽ جيڪڏهن هن ڪانسواءِ بيو ڪو خطبو پڙهيائين تہ بہ جائز آهي.

مثلاً هئين چوي "اَلْحَمْدُ لله الْمُتَفَرِّدِ بِآلاَءِهٖ الْجَوَّادِ بِاِعْطَاءِهٖ الَّذِىْ تَجَلّٰى فى سَمَاءِهٖ الْمُتَوَحِّدِ بِكِبْرِيَاءِهٖ لاَيَصِفُهُ الْوَاصِفُوْنَ حَقَّ صِفَته وَلاَ يَنْعَته النَّاعِتُوْنَ حَقَّ نِعْته لِاَنه الله الْاَحَدُ الصَّمَدُ الْمَعْبُوْدُ لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَئٌ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ تَبَارَكَ الله الْعَزِيْزُ الْغَفَّارُ بَعَثَ (سَيِّدَنَا) مُحَمَّدًا ﷺ بِالْحَقِّ نَبِيًّا صَفيا بَرِيًّا مِنَ الْعَاهَاتِ كُلِّهَا فَبَلَّغَ مَا اُرْسِلَ به سِرَاجًا زَاهِرًا وَنُوْرًا سَاطِعًا وَبُرْهَانًا لاَمِعًا ﷺ وَعَلٰى آلِهٖ اَجْمَعِيْنَ" ثُمَّ اِنَّ هٰذِهِ الْاُمُوْرَ كُلَّهَا بِيَدِ الله يُصَرِّفُهَا فى طَرَأيقِهَا وَيُمْضِيْهَا فى حَقَاءِقِهَا لاَ مُقَدِّمَ بِمَا اَخَّرَ وَلاَ مُؤَخِّرَ لِمَا قَدَّمَ وَلاَ يَجْتَمِعُ اِثْنَانِ اِلاَّ بِقَضَاءٍ وَّقَدْرٍ وَلِكُلِّ قَدْرٍ اَجَلٌ وَلِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ " يَمْحُوْا الله مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتَابِ " (سورة الرعد، آيت : 39) وَكَانَ مِنْ قَضَآءِ الله وَقَدْرِهٖ اَنَّ فُلاَنَ ابْنَ فُلاَنٍ (گهوٽ ۽ ان جي پيء جو نالو وٺتو ويندو) يَخْطُبُ كَرِيْمَتَكُمْ فُلاَنَةَ بِنْتَ فُلاَنٍ (ڪنوار ۽ ان جي پيءُ جو نالو ورتو ويندو) وَقَدْ بَذَلَ لَهَا مِنَ الصُّداقِ مَا وَقَعَ عليه الْاِتِّفَاقُ فَزَوِّجُوْا خَاطِبَكُمْ وَاَنْكِحُوْا رَاغِبَكُمْ قَالَ الله تعالى " وَاَنْكِحُوْا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِيْنَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَاءِكُمْ اِنْ يَّكُوْنُوْا فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ الله مِنْ فَضْلِهٖ وَالله وَاسِعٌ عَلِيْمٌ " (سورة النور، آيت : 32) پوءِ جڏهن نڪاح جي خطبي کان واندو ٿئي تہ جيئن اڳ ۾ ذڪر ڪيو اٿئون ان طريقي سان نڪاح جو ايجاب قبول ڪرائي.

فصل: نيڪيءَ جو امر ڪرڻ ۽ برائيءَ کان روڪڻ جو باب:

الله تعالىٰ نيڪيءَ جو امر ڪندڙ ۽ برائيءَ کان روڪيندڙ جو

ذڪر ڪندي قرآن ڪريم ۾ انهن جي مدح ڪئي آهي. فرمان خداوندي آهي "اَلْاٰمِرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللّٰه وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ" (سورة التوبة، آيت: 112) "نيڪيءَ جو امر ڪندڙ ۽ برائيءَ کان روڪيندڙ ۽ الله جي (مقرر ڪيل) حدن جي حفاظت ڪندڙ ۽ مومنن کي بشارت ڏي". ۽ الله تعالىٰ فرمايو: "كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰه" (سورة آل عمران، آيت: 110) "اوهان ڀلي امت آهيو جيڪي (ٻين) ماڻهن جي (نصيحت ڪرڻ جي) لاءِ وجود ۾ آندا ويا آهيو نيڪيءَ جو امر ڪيو ٿا ۽ برائيءَ کان روڪيو ٿا ۽ الله (تعالىٰ) تي ايمان آڻيو ٿا".

۽ الله تعالىٰ جو فرمان آهي: "وَالْمُؤْمِنُوْنَ وَالْمُؤْمِنٰتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ يَأْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ" (سورة التوبة، آيت: 71) "۽ مومن مرد ۽ مومن عورتون هڪڙا انهن مان ٻين سان مهربان آهن نيڪيءَ جو امر ڪن ٿا ۽ برائيءَ کان روڪين ٿا". ۽ نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت ڪيل آهي ته پاڻ فرمايائون: "لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ اَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللّٰهُ تعالى شِرَارَكُمْ عَلٰى خِيَارِكُمْ فيدْعُوا خِيَارُكُمْ فَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ" (ابو داؤد في الملاحم، ب: 17. واحمد: 5/391. والبيهقي: 10/93) "اوهان نيڪيءَ جو امر ضرور ڪيو ۽ برائيءَ کان ضرور روڪيو يا الله اوهان مان برن کي ڀلن جي مٿان مُسَلطُ ڪندو ۽ اوهان جا ڀلا دعا گهرندا ته به قبول نه ڪئي ويندي". ۽ سالم بن عبد الله بن عمر رضي الله عنه پنهنجي پيءُ کان روايت آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو نيڪيءَ جو امر ڪيو ۽ برائيءَ کان روڪيو ان کان اڳي جو اوهان دعا گهرو ته قبول نه ڪئي وڃي ۽ هن کان اڳي جو مغفرت گهرو پوءِ اوهان کي بخش نه ڪيو وڃي. (البيهقي: 10/93. والحلية: 8/287)

پوءِ نيڪي جو امر ڪرڻ ۽ برائيءَ کان روڪڻ هر آزاد، مسلمان، عاقل ۽ بالغ اها ڄاڻ رکندڙ تي واجب آهي ان شرط سان جو ان جي اهڙي طاقت رکندڙ هجي جو وڏي فساد ۽ جان، مال ۽ اهل ۾ نقصان ڏانهن نه پهچائي ۽ ان ۾ فرق ناهي ته عالم هجي يا امام هجي يا

قاضي هجي يا عام رعيت مان هڪ فرد هجي ۽ اسان ان جي علم ۽ يقين جو شرط ان جي ڪري رکيو آهي جو ان ۾ گناهه ۾ پوڻ جو خوف آهي ڇو تہ ممڪن آهي متان اِن منع ڪيل ۾ اهو گناهه نہ هجي. الله تعاليٰ جو فرمان آهي : ”يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِيْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ “(سورةالحجرات،آيت :2) ”اي ايمان وارا! گهڻن گمانن کان بچو بعض گمان گناهه آهن“. ۽ جيڪي عيب الله تعاليٰ ڪنهن جا ڍڪيا آهن اهي اگهاڙا نہ ڪيا وڃن ڇو تہ الله تعاليٰ ان ڳالهہ کان روڪيو آهي. فرمان الاهي آهي ”وَلَا تَجَسَّسُوْا“ (سورة الحجرات، آيت : 12) ”۽ عيب نہ ڳوليو“. صرف ان گناهه کان روڪيو ويندو جيڪو ظاهر ٿئي. ۽ جيڪو (عيب، يا) گناهه ڍڪيل آهي ان جو کولڻ شرعاً منع آهي.

۽ اسان گناهه کان روڪڻ تي طاقت جو شرط رکيو آهي سو ان جي ڪري جو نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي : ”مَا مِنْ قَوْمٍ يَكُوْنُ فِيهِمْ رَجُلٌ يَعْمَلُ الْمَعَاصِيَ وَيَقْدِرُوْنَ اَنْ يُّغَيِّرُوْا عليه فَلَا يُغَيِّرُوْا عليه اِلاَّ عَمَّهُمُ الله بِعَذَابٍ قَبْلَ اَنْ يَّتُوْبُوْا “ (ابن عدی: 1216/3) ”ڪنهن بہ قوم ۾ مرد گناهه ڪري ٿو ۽ اهي ان کي روڪڻ تي قدرت رکن ٿا پر ان کي روڪين نہ ٿا تہ الله تعاليٰ انهن کي توبہ ڪرڻ کان اڳ ۾ عام عذاب ۾ مبتلا ڪندو“.

حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن قدرت رکڻ جو شرط رکيو آهي. ۽ اهو تڏهن جڏهن صالح ماڻهن جو غلبو هجي ۽ بادشاهه عادل هجي ۽ اهل خير مدد ڪندڙ هجن ۽ پر جڏهن برائي کان روڪڻ جي ڪري جان يا مال ۾ نقصان لاحق ٿيڻ جو خطرو هجي تہ پوءِ امر بالمعروف نهي عن المنڪر لازم ناهي ڇو تہ الله عزوجل جو فرمان آهي : ”وَلَا تُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ“ (سورة البقرة، آيت : 195) ”۽ پنهنجي پاڻ کي هلاڪت ۾ نہ اڇلايو“. ۽ الله عزوجل جو فرمان آهي: ”وَلَا تُلْقُوْا اَنْفُسَكُمْ“ (سورة النسآء، آيت: 29) ”۽ پنهنجن سرن کي قتل نہ ڪيو“.

۽ نبي ڪريم عليہ الصلوٰة والسلام جو فرمان آهي : ”لَا يَنْبَغِيْ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يُّذِلَّ نَفْسَهٗ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ الله ! كَيْفَ يُذِلُّ نَفْسَهٗ قَالَ ﷺ لَا يَتَعَرَّضُ لِمَا لَا يُمْكِنُهٗ “ (الترمذی : 2254. وابن ماجه : 4016. والطبرانی : 12 / 409) ”مومن لاءِ لائق ناهي تہ

پنهنجي پاڻ کي ذليل ڪري عرض ڪيو ويو تہ يا رسول الله! پاڻ کي ذليل ڪيئن ڪندو ؟ پاڻ فرمايائون تہ : جيڪا شيء ان جي وس ۾ ناهي ان جي پٺيان پوي". مطلب تہ وس کان مٿي واري شيء جي پويان پوڻ پاڻ کي ذليل ڪرڻ آهي. ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جو فرمان آهي تہ "جڏهن اهڙو غلط امر ڏسو جنهن کي اوهان ڦيرائي نہ ٿا سگهو تہ پوءِ صبر ڪيو تانجو الله ان کي ڦيرائي". (الطبراني:193/8. ومجمع الزوائد: 275/7)

پوءِ جڏهن ثابت ٿيو تہ وس کان ٻاهر غلط ڪم جو انڪار ڪرڻ واجب ناهي تہ جنهن جي روڪڻ جي ڪري پنهنجي سر کي نقصان ٿيڻ جو غالب گمان آهي تہ پوءِ ان جو روڪڻ اسان وٽ جائز آهي ۽ جيڪڏهن روڪڻ وارو عزيمت ۽ صبر جو اهل آهي تہ ڄڻ الله جي واٽ ۾ ڪافرن سان جهاد ڪرڻ آهي ۽ الله تعاليٰ حضرت لقمان جي قصي ۾ فرمايو آهي "وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَا نه عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ "(سورة لقمان، آيت : 17) "۽ نيڪيءَ جو امر ڪر ۽ برائيءَ کان روڪ ۽ جيڪا (تڪليف) پهچئي ان تي صبر ڪر". ۽ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام (حضرت) ابي هريرة کي فرمايو اي ابا هريرة ! نيڪيءَ جو امر ڪر ۽ برائي کان روڪ ۽ (ان جي ڪري) جيڪا تڪليف پهچئي ان تي صبر ڪر". (البيهقي : 10 / 173. والخطيب : 8 / 258) ۽ خاص ڪري جنهن وقت ظاهري بادشاهہ وٽ هجي يا ايمان جي ڪلمي جو ڪفر جي ڪلمہ ٻڌڻ وقت اظهار ڪرڻو پوي. ڇو تہ فقيهن ان تي اتفاق ڪيو آهي ۽ اسان جي انهن جي وچ ۾ اختلاف انهن جاين کان سواءِ ٻي ڳالهہ ۾ آهي (مذڪوره ٻن ڳالهين ۾ ناهي).

فصل : ۽ جڏهن غالب گمان اهو آهي تہ برائي (روڪڻ سان بہ) نہ ويندي تہ پوءِ بہ ان کان روڪڻ واجب آهي يا نہ. امام احمد ؒ کان بہ روايتون آهن. (1) هڪ ۾ پوءِ بہ ڪرڻ واجب آهي ڇو تہ ممڪن آهي تہ برائي ڪندڙ رڪجي پوي ۽ مُڙي وڃي ۽ سندس دل نرم ٿي پوي ۽ ان سان الله تعاليٰ جي طرفان توفيق شامل ٿي وڃي سچ ٻڌڻ جي ڪري هدايت وارو ٿي پنهنجي بري ڪم کان رجوع ڪري ۽ گمان آهي تہ

اهو روڪڻ ان جي لاءِ مفيد ٿئي ان جي ڪري ان کي روڪڻ جائز آهي. (2) ۽ ٻي روايت آهي تہ برائيءَ جو انڪار ڪرڻ (روڪڻ) تيستائين واجب ناهي جيستائين ان جو غالب گمان ٿئي تہ ان جي روڪڻ سان اهو رڪجي پوندو ۽ برائي ختم ٿي ويندي. ۽ جيڪڏهن گمان اهو آهي تہ اهو گناهہ نہ ڇڏيندو تہ پوءِ ان کي نہ ڇوڙڻ ڀلو آهي.

فصل : جڏهن برائيءَ کان روڪڻ جو وجوب ثابت ٿيو تہ پوءِ ان کان روڪيندڙ ٽي قسم آهن. (1) هڪ هٿ (سختيءَ) سان روڪڻ اهو (وقت جي) بادشاهہ جو ڪم آهي (2) ٻيو قسم (سختي ڪرڻ کان سواءِ) زبان سان روڪڻ اهو علماء جو ڪم آهي (3) ٽيون قسم دل سان ان بري ڪم کي برو سمجهڻ آهي. ۽ عام (مسلمانن) جو ڪم آهي ۽ هن معنيٰ ۾ حديث بہ آيل آهي. ۽ اها هي آهي جيڪا ابو سعيد خدري نبي ڪريم عليہ الصلوٰة والسلام جن کان روايت ڪئي آهي تہ پاڻ فرمايائون "جڏهن اوهان مان ڪو هڪڙو برائي کي ڏسي تہ ان کي هٿ سان روڪي ۽ جيڪڏهن هٿ سان روڪي نہ سگهي تہ زبان سان روڪي ۽ جيڪڏهن ائين بہ نتو ڪري سگهي تہ پوءِ ان (بري ڪم) کي دل ۾ برو سمجهي ۽ اهو ضعيف ايمان آهي". (مسلم حديث: 29. والترمذي: 2173. والنسائي: 8 / 111. واحمد: 3 / 20) يعني ايمان وارن جي ڪمن ۾ وڏيڪ ضعيف ڪم آهي. ۽ بعضي اصحابن کان روايت آهي ان فرمايو تہ "جڏهن اوهان مان ڪو اهڙو گناهہ ڏسي جنهن کي روڪي نٿو سگهي تہ ٽي ڀيرا چوي اي منهنجا الله! بلاشڪ هي برو فعل آهي ان کي ختم ڪري ڇڏ" ۽ جڏهن ائين چيائين تہ ان جي لاءِ امر بالمعروف ڪندڙن ۽ برائيءَ کان روڪيندڙن جو ثواب ملندو. (تذڪرة الموضوعات:529)

فصل : ۽ نيڪيءَ جو امر ڪندڙ ۽ برائي کي روڪيندڙ جا پنج شرط آهن. (1) پهريون تہ جيڪو امر ڪري ٿو ۽ جنهن برائيءَ کان روڪي ٿو ان جو علم رکندڙ هجي (2) ٻيو تہ ان مان ان جو ارادو الله عزوجل کي راضي ڪرڻ ۽ ان جي ڪلمہ کي بلند ڪرڻ ۽ ان جي اطاعت ظاهر ڪرڻ هجي. رياء ۽ ماڻهن کي ٻڌائڻ ۽ پنهنجي نفس جي

حميت نہ هجي ۽ ان سان حق جي مدد ۽ حق تي اعتماد ۽ ان سان برائي کي وڃائڻ آهي جڏهن سچو ۽ مخلص هجي. الله تعالىٰ فرمايو آهي : "اِنْ تَنْصُرُوا الله يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتَ اَقْدَامَكُمْ " (سورة محمد، آيت : 17) "جيڪڏهن اوهان الله جي مدد ڪندؤ تہ الله اوهان جي مدد ڪندو ۽ اوهان جي قدمن کي ثابت رکندو". ۽ الله تعاليٰ فرمايو آهي "اِنَّ الله مَعَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا وَالَّذِيْنَ هُمْ مُحْسِنُوْنَ " (سورة النحل، آيت : 128) "بلاشڪ الله انهن سان گڏ آهي جيڪي متقي بڻيا ۽ انهن سان جو اهي احسان ڪندڙ آهن".

پوءِ جڏهن ٻانهو شرڪ کان بچيو ۽ برائيءَ کان روڪڻ ۾ ماڻهن جي نگاه کي ڇڏي ڏنائين ۽ اخلاص سان سهڻا عمل ڪيائين تہ ڪاميابي ان جي آهي ۽ جيڪڏهن ان کان سواءِ آهي تہ ان جي لاءِ ذلت، رسوائي، خجالت ۽ خواري آهي ۽ برائي پنهنجي حال تي باقي رهندي ۽ انسانن ۽ جنن مان شيطان الله تعالىٰ جي مخالفت ۽ ان جي اطاعت ڇڏڻ ۽ حرام ڪيل ڪمن جي ڪرڻ تي هميشگيءَ ۾ رهندا (3) ٽيون شرط آهي تہ ان جو امر ۽ نهي نرميءَ ۽ پيار جي انداز ۾ هجي سخت لهجي ۽ تکي زبان سان نہ هجي بلڪ نرمي، خير خواهي ۽ مسلمان ڀاءُ تي شفقت واري انداز ۾ هجي. مسلمان ڀاءُ کي سمجهائيندو تہ ان پنهنجي دشمن، شيطان ملعون جي موافقت ڪيئن ڪئي آهي. جيڪو سندس عقل تي غلبو ڪري ان جي لاءِ الله تعالىٰ جي بي فرمانيءَ کي سينگاري ڏيکاري ٿو ۽ ان سان ڪيس هلاڪ ڪرڻ ۽ ڪيس جهنم جي باه داخل ڪرڻ جو ارادو ڪري ٿو. جيئن الله تعالىٰ فرمايو آهي : "اِنَّمَا يَدْعُوْا حِزْ به لِيَكُوْنُوْا مِنْ اَصْحٰبِ السَّعِيْرِ " (سورة فاطر. آيت : 6) "پنهنجي لشڪر کي سڏي ٿو تانت اهي جهنم وارن مان هجن". ۽ الله تعالىٰ پنهنجي نبيﷺ کي فرمايو: "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيْظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوْا مِنْ حَوْلِكَ " (سورة آل عمران. آيت : 159) "پوءِ الله جي طرفان رحمت ڪرڻ جي ڪري اوهان انهن جي لاءِ نرم ٿيا آهيو ۽ جيڪڏهن اوهان شدت پسند، دل جا سخت هجو ها تہ اهي اوهان کان ٿهي (ڀري) ٿي وڃن ها".

۽ الله تعاليٰ جڏهن (حضرت) موسيٰ ۽ (حضرت) هارون (عليٰ نبينا وعليهم ا السلام) کي فرعون ڏانهن موڪليو تہ انهن کي بہ فرمايو هيائين "فَقُوْلَا لَهٗ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهٗ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى" (سورة طٰه آيت : 44) "پوءِ ان لاءِ نرميءَ سان گفتگو ڪجو شايد اهو نصيحت حاصل ڪري يا (الله تعاليٰ کان) ڊڄي" ۽ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن کان (حضرت) اسامة رضي الله عنه روايت ڪئي آهي تہ پاڻ فرمايائون: "لَا يَنْبَغِيْ لِاَحَدٍ اَنْ يَّاْمُرَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهٰى عَنِ الْمُنْكَرِ حَتّٰى يَكُوْنَ فِيْهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ عَالِمًا بِمَا يَاْمُرُ عَالِمًا بِمَا يَنْهٰى رَفِيْقًا فِيْمَا يَاْمُرُ رَفِيْقًا فِيْمَا يَنْهٰى" (الاتحاف: 7/49) "ڪنهن لاءِ بہ مناسب ناهي جو ڪنهن کي نيڪيءَ جو امر ڪري ۽ برائيءَ کان روڪي تانجو ان ۾ ٽي خصلتون هجن (1) جيڪو امر ڪري ٿو ان جو عالم هجي (2) جنهن کان کان روڪي ٿو ان جو عالم هجي جنهن ۾ امر ڪري ان ۾ نرمي ڪندڙ هجي (3) جنهن کان روڪي ٿو ان ۾ بہ نرمي ڪندڙ هجي". (4) چوٿون شرط هي آهي تہ صبر ڪندڙ بردبار، برداشت ڪندڙ تواضع ڪندڙ نفساني خواهش کان آزاد دل جو قوي، نرم مزاج، اهڙو طبيب هجي جو (گناهن جي) مرض جو (صحيح) علاج ڪري. ۽ اهڙو حڪيم هجي جو عقل ويل جي دوا ڪري. علم جو اڳواڻ ۽ هدايت ڪندڙ هجي. الله تعاليٰ جو فرمان آهي: "وَجَعَلْنَا هُمْ اَئِمَّةً يَّهْدُوْنَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوْا" (سورة السجدة آيت) "۽ اسان انهن کي اڳواڻ بنايو جو اسان جي امر سان هدايت ڪن ٿا جڏهن صبر ڪيائون".

اهو صبر (حق چوڻ جي ڪري) قوم جي طرفان ملڻ واري ايذاء برداشت ڪرڻ ۽ الله جي دين جي مدد ڪرڻ ۽ ان جي غلبي ڏيارڻ ۽ ان جي خدمت ۾ بيهڻ تي هيو. پوءِ الله تعاليٰ انهن کي اڳواڻ ۽ دين جا طبيب، مؤمنن جا قائد بنايو ۽ الله تعاليٰ (حضرت) لقمان جي قصي ۾ فرمايو: "وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوْفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ" (سورة لقمان آيت : 17) "۽ نيڪيءَ جو امر ڪر ۽ برائيءَ کان روڪ ۽ جيڪا (تڪليف) پهچئي ان تي صبر ڪر. بلاشڪ اها (ڳالهہ) عزيمت وارن امرن مان آهي". (5) ۽ پنجون شرط هي آهي تہ :جيڪو

(ٻين کي) امر ڪري ان تي پاڻ عمل ڪندڙ هجي جنهن گناهہ کان روڪي ان کان صاف هجي ان ۾ ڦاٿل نہ هجي تانت انهن جو هن جي مٿان اهڙو تسلط نہ هجي جو الله تعالیٰ وٽ مذمت ڪيل ۽ ملامت ڪيل هجي. الله تعالیٰ جو فرمان آهي : "اَتَأْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُوْنَ الْكِتَابَ اَفَلاَ تَعْقِلُوْنَ" (سورة البقرة آيت : 44) "ڇا اوهان ماڻهن کي نيڪي جو امر ڪيو ٿا ۽ پنهنجي سرن کي وساريو ٿا حالانڪ اوهان ڪتاب پڙهو ٿا ڇا پوءِ عقل نہ ٿا رکو".

۽ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن جي هڪ حديث آهي جيڪا (حضرت) انس بن مالڪ ؓ کان روايت ڪيل آهي تہ "مون ان رات جنهن ۾ مون کي سير ڪرايو ويو هو اهڙا مرد ڏٺا جن جا چپ ڪينچين سان ڪتريا ٿي ويا پوءِ مون جبريل کي چيو تہ هي ڪير آهن؟ تہ ان چيو هي اوهان جي امت جا خطيب آهن جيڪي ماڻهن کي نيڪيءَ جو امر ڪندا آهن ۽ پاڻ کي وساري ڇڏيندا آهن حالانڪ اهي الله جو ڪتاب پڙهن ٿا". (احمد: 3/ 239. وابن حبان: 35)

هڪ شاعر جو عربيءَ ۾ شعر آهي :

لاَ تنهٗ عَنْ خُلِقٍ وَّتَاْتِيَ مِثْلَهٗ عَارٌ عَلَيْكَ اِذَا فَعَلْتَ عَظِيْمٌ

"جنهن ڪم جهڙو پاڻ ڪم ڪرين ٿو. ان کان ٻين کي نہ روڪ. ائين ڪيئي تہ اهو توتي وڏو عيب آهي". ۽ (حضرت) قتاده فرمايو تہ: اسان جي لاءِ ذڪر ڪيو ويو آهي تہ تورات ۾ لکيل آهي "بيشڪ انسان مون کي ياد ڪرائي ۽ پاڻ مون کي وساري ٿو ۽ مون ڏانهن (ٻين کي) سڏي ٿو ۽ پاڻ مون کان ڀڄي ٿو اهو رستو جيڪو اوهان وڃو ٿا باطل آهي ۽ ان مان مراد الله عزوجل جي لاءِ امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر آهي جنهن تي پاڻ عمل نہ ٿو ڪيو وڃي".

فصل : ۽ وڏيڪ ڀلو هي آهي تہ ڪنهن کي امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر اڪيلائيءَ ۽ خلوت ۾ ويهاري ڪري تانت اهو نصيحت ۽ چنبي ۽ خير خواهي ڪرڻ ۾ وڏيڪ اثرائتو هجي ۽ اڳيان ٻڌندڙ لاءِ قبول ڪرڻ ۽ گناهن جي پاڙ پٽڻ ۾ وڏيڪ ويجهو هجي.

حضرت ابو درداء ﵁ فرمايو آهي ”جنهن ڪلي طرح پنهنجي مسلمان ڀاءُ کي نصيحت ڪئي ته (ڄڻ) ان کي عيب لڳايائين ۽ جنهن ان کي رازداريءَ سان نصيحت ڪئي ته ان ان کي سينگاري ڇڏيو“. پوءِ جيڪڏهن ائين نصيحت ڪرڻ سان به ان کي فائدو نه ٿيو ته پوءِ ان کي ظاهر نصيحت ڪري ۽ ٻين اهل خير وارن سان به ان معاملي ۾ مدد وٺي ڀلا جي اجان به نٿو نصيحت وٺي ته پوءِ حڪومت وارن کان چورائيس ۽ گناهه کان روڪائيس ۽ مناسب آهي ته برائي روڪڻ کان ڪڏهن به بس نه ڪري ڇو ته الله تعاليٰ ان قوم جي مذمت ڪئي آهي جنهن برائيءَ کان روڪڻ کي ڇڏي ڏنو ۽ ان کان غافل رهيا. الله تعاليٰ جو فرمان آهي: "كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُّنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ" (سورة المائدة آيت: 79) ”جيڪا برائي ڪندا هئا ته ان کان روڪيندا نه هئا. البت اهو برو ڪم آهي جيڪو ڪندا هئا“. يعني انهن کي سندن علماء ۽ فقهاء ۽ قراء ڪليل برائي ۽ حرام کائڻ ۽ گناهن جي ڪرڻ کان ڇو نه روڪيندا هئا ۽ هڪ قول آهي ته الله تعاليٰ حضرت يوشع بن نون عليه السلام ڏانهن وحي ڪيو هو ته: مان تنهنجي قوم جي ڀلن مان چاليهن هزارن (40000) کي ۽ برن مان سٺ (60000) هزار کي هلاڪ ٿو ڪيان. ان عرض ڪيو ته يا الله! هي سٺ (60000) ته برا ۽ گناهه گار آهن پر ڀلن مان چاليهه هزار ڇو ٿو هلاڪ ڪرين ؟ الله فرمايو ته : جنهن ڪم تي مان ناراض آهيان اهي ان ڪم ڪندڙ تي ناراض نٿا ٿين انهن سان گڏ کائن ٿا انهن سان گڏ پيئن ٿا. پنجون شرط هي آهي ته امر بالمعروف ونهي عن المنكر ڪندڙ اهڙو عالم هجي جيڪو ٻين کي نيڪيءَ جي امر ڪرڻ کان پهريان پاڻ ان تي عمل ڪندڙ هجي ۽ جنهن برائيءَ کان ٻين کي روڪي ٿو ان کان پهريان پاڻ بچندڙ هجي پر اسان جي مرشدن ذڪر ڪيو آهي ته امر بالمعروف ونهي عن المنكر فاسق تي به ائين واجب آهي جيئن عادل تي اسان ان ڏانهن قرآن ڪريم جي آيتن جي عموم ۽ حديثن جي بنا فرق ڪرڻ جي وارد ٿيڻ جي ڪري اشارو ڪيو آهي ۽ بعض سلف (صالحن) الله عزوجل جي

فرمان "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِىْ نَفْسَهُ ابْتِغَآءِ مَرْضَاتِ الله" (سورة البقرة، آيت : 207) کي امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر تي حمل ڪيو آهي. "ڪي ماڻهو اهڙا آهن جيڪي پنهنجو پاڻ الله، جي رضا حاصل ڪرڻ جي لاءِ وڪڻندا آهن". مطلب ته نيڪيءَ جو امر ڪندي برائيءَ کان روڪيندي جيڪڏهن سر وڃي ته قربان ڪندا آهن ۽ ڊڄندا ناهن. ۽ روايت آهي ته (حضرت عمر بن الخطاب ﵁ هڪ شخص کان آيت مبارڪ "اِنَّا لله وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ" (سورة البقرة، آيت : 156) ٻڌي ته فرمايائين هي اهو مڙس آهي جيڪو نيڪيءَ جو امر ڪري ۽ برائيءَ کان روڪي ٿو بلاشڪ اسين الله جا آهيون ۽ ان ڏانهن ئي موٽندڙ آهيون".

۽ (حضرت) ابو امامہ کان روايت آهي ته حضور ﷺ جن فرمايو: "اَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ اِمَامٍ جَائِرٍ" (ابو داؤد : 4344. وابن ماجه : 4011. والطبرانى : 8/338) "جهاد ۾ پهلو جهاد ظالم حاڪم کي حق جو ڪلمو چوڻ آهي". ۽ (حضرت) جابر بن عبد الله ﵁ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: "سِيِّدُ الشُّهَدَآءِ يَوْمَ الْقِيٰمَة حَمْزَةُ بِنْ عَبْدُ الْمُطَّلَبِ وَرَجُلٌ قَامَ اِلىٰ اِمَامٍ جَائِرٍ فَاَمَرَهٗ وَنَهَاهُ فَقَتَلَهٗ" (ابو داؤد : 195. والطبرانى : 3 / 165. والصحيحة : 374) "قيامت جي ڏينهن شهيدن جو سردار حضرت حمزه بن عبد المطلب ص آهي ۽ ٻيو اهو شخص آهي جنهن ظالم حاڪم کي ٻيهي (نيڪيءَ جو) امر ڪيو ۽ (برائين کان) روڪيو پوءِ (ان ظالم) ان (حق چوندڙ کي) شهيد ڪري ڇڏيو". ۽ الله تعالىٰ ان جو ذڪر ڪيو آهي جنهن کي برائيءَ کان روڪيو وڃي ٿو پوءِ به مڙي نٿو. الله عزوجل جو فرمان آهي : "وَاِذَا قِيْلَ لَهُ اتَّقِ الله اَخَذَته الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ" (سورة البقرة، آيت : 206) "۽ جڏهن ان کي چيو ٿو وڃي ته الله کان ڊڄ (گناهہ نہ ڪر) ته ان کي گناهہ تي غرور ٿو وٺي". وڌائي ڪندي گناهہ ٿو ڪري. ۽ حضرت ابن مسعود ﵁ فرمايو ته الله وٽ وڏن گناهن مان هيءُ به آهي جو ٻانهي کي چيو وڃي ته الله تعالىٰ کان ڊڄ ته (جواب ۾) چوي "تون پاڻ کي بچاءِ" ۽ اهي سڀ احڪام صالح ۽ غير صالح سڀني لاءِ عام آهن.

۽ حضرت ابو هريرة ﵁ کان روايت آهي ته حضور عليہ الصلوٰة

والسلام جن فرمايو: "اَءۡمُرُوۡا بِالۡمَعۡرُوۡفِ وَاِنۡ لَّمۡ تَعۡمَلُوۡا به وَانۡهَوۡا عَنِ الۡمُنۡكَرِ وَاِنۡ لَّمۡ تَنۡتَهُوۡا عَنهُ" (مجمع الزوائد: 7/277) "پاڻ عمل نہ ڪيو تہ بہ (ٻئي کي) نيڪيءَ جو امر ڪيو ۽ پاڻ برائيءَ کان نہ رڪجو تہ بہ ٻئي کي برائي کان روڪيو". ۽ ان جي ڪري بہ هر ڪو نيڪيءَ جو امر ڪري ۽ برائيءَ کان روڪي جو ڪو بہ انسان ظاهري يا باطني گناهن کان (نبين کان سواءِ) بچيل ناهي. ۽ جيڪڏهن اسين هرويرو چوندا سون تہ نيڪيءَ جو امر ۽ برائيءَ کان منع صرف انهن ڳالهين تي پاڻ عمل ڪندڙ ڪري تہ پوءِ اهو معاملو مشڪل تي ويندو ۽ دين جو پيغام رڪجي ويندو.

فصل : جنهن جو امر ڪيو وڃي ۽ جنهن کان روڪيو وڃي اهو بہ قسم آهي (1) اهو عمل جيڪو قرآن، سنت ۽ عقل سان موافق آهي اهو نيڪي آهي (2) جيڪو ان جي خلاف آهي اهو برائي آهي (جنهن کان پري رهڻ ضروري آهي) ان کان پوءِ اهو وري بہ قسم آهي (1) هڪ اهو جيڪو ظاهر آهي ۽ عوام ان کي سڃاڻي ٿو جيئن پنجن نمازن جو فرض هجڻ، رمضان جا روزا، زڪوٰت ۽ حج وغيره ۽ بري ڪم مان بہ ڪي ظاهر آهن جيئن زنا، شراب پيئڻ، چوري، ڌاڙو، وياج، ڦر مار وغيره پوءِ هن قسم جو عوام تي بہ انڪار ڪرڻ ۽ ان کان روڪڻ ائين فرض آهي جيئن خواص ۽ علماء تي. (2) ٻيو قسم اهو آهي جنهن کي صرف خواص سڃاڻن ٿا مثلاً انهن ڳالهين جو عقيدو رکڻ جن جو اطلاق الله تعالىٰ تي ٿي سگهي ٿو ۽ اهي ڳالهين جن جو اطلاق الله تعالىٰ تي ڪرڻ ناجائز آهي هن قسم جو انڪار ڪرڻ علماء سان خاص آهي. پوءِ جيڪڏهن علماء مان ڪنهن هڪ عوام مان ڪنهن هڪ کي ان جي خبر ٻڌائي تہ ان لاءِ ان تي عمل ڪرڻ جائز آهي ۽ عام ماڻهؤ تي برائيءَ کان روڪڻ واجب آهي (جيئن اسان مٿي لکي آيا آهيون) جيڪڏهن روڪڻ جي طاقت رکي ٿو. ۽ ان طاقت کان سواءِ نہ چوي. ۽ پر جيڪڏهن ڪو ڪم اهڙو آهي جنهن ۾ فقيهن جو اختلاف آهي ۽ ان ۾ اجتهاد جي گنجائش آهي جيئن امام ابو حنيفہ رحمة الله عليه جي مذهب جو مقلد (انگورن) نپوڙو وغيره پئي يا وارث جي اجازت کان

سواءِ عورت ڪنهن سان نڪاح ڪري. حضرت امام ابو حنيفه عليه الرحمة جي مذهب مان مشهور روايت تي ته امام احمد بن حنبل ۽ شافعي رحمهما الله تعاليٰ جي مذهب جي مقلد کي انهن تي انڪار نه ڪرڻ گهرجي ڇو ته مرزوي امام احمد کان هڪ روايت آندي آهي ان فرمايو ته فقيه جي لاءِ جائز ناهي جو ماڻهن کي پنهنجي مذهب تي مجبور ڪري ۽ انهن تي سختي ڪري. ۽ جڏهن هيءَ ڳالهه ثابت آهي ته انڪار صرف ان ڳالهه جو ڪبو جيڪا اجماع جي خلاف هجي، اختلاف ڪيل ڳالهه جو انڪار نه ڪبو ۽ امام احمد بن حنبل رحمه الله کان مختلف فيه ڳالهه جو به انڪار ڪرڻ روايت ڪيل آهي ۽ اها روايت اها آهي جيڪا ميمون آندي آهي ته : جيڪڏهن ڪو مڙس اهڙن ماڻهن کان لنگهي جيڪي چوپڙ راند ڪري رهيا هجن ته انهن کي نصيحت ڪري ۽ ان کان روڪي. حالانڪ اها ڳالهه معلوم آهي ته اها راند امام شافعي رحمه الله وٽ جائز آهي.

فصل : ۽ هر مومن لاءِ مناسب آهي ته انهن آداب تي سيني حالتن ۾ عمل ڪري ۽ انهن تي عمل ڪرڻ نه ڇڏي. (حضرت) امير المؤمنين عمر بن الخطاب ؓ کان روايت آهي ان فرمايو ته "ادب سکو ان کان پوءِ علم پڙهو". ۽ (حضرت) ابو عبد الله البلخي رحمه الله فرمايو "اَدَبُ الْعِلْمَ اَكْثَرُ مِنَ الْعِلْمِ" (علم جو ادب علم پڙهڻ کان به گهڻو ڪرڻ آهي). ۽ حضرت عبد الله بن المبارڪ رحمه الله فرمايو جيڪڏهن مون کي ڪنهن مڙس جي لاءِ چيو وڃي ته ان وٽ اولين ۽ آخرين جو علم آهي ۽ ان سان منهنجي ملاقات نه ٿي ته مون کي ان جو افسوس ٿيندو ۽ جڏهن مون ڪنهن ماڻهو جي لاءِ ٻڌو ته ان کي ادب آهي ته ان جي ملاقات جي تمنا رکندس ۽ نه ملڻ تي افسوس رهندو ۽ چيو ويو آهي ته ايمان جو مثال هڪ شهر وانگر آهي جنهن کي پنج ڪوٽ (قلعا) ڦريل آهن (1) سون مان (2) ٻيو چانديءَ مان (3) ٽيون ڪُٽ مان (4) چوٿون پڪين سرن مان (5) پنجون - ڪچين سرن مان پوءِ جيستائين ان شهر ۾ رهندڙ ڪچين سرن واري ڪوٽ کي سنڀاليندا ته دشمن ٻئي ۾ طمع

نہ رکندو پر جيڪڏهن ان کي بيڪار ڪندا تہ دشمن بئي ۾ طمع رکندو ان کان پوءِ ٽئين ۾ تانجو سيئي ڪوٽ ويران ڪري ڇڏيندو. ايمان بہ اهڙي طرح پنجن ڪوٽن ۾ محفوظ آهي (1) پهريون يقين (2) ٻيو اخلاص (3) ٽيون فرضن جو ادا ڪرڻ (4) چوٿون سنتن جو پورو ڪرڻ (5) پنجون آداب جي حفاظت ڪرڻ. پوءِ جڏهن آداب ڇڏيا ويا تہ شيطان سنتن ڇڏائڻ جي طمع رکندو ان کان پوءِ فرائض، ان کان پوءِ اخلاص، ان کان پوءِ يقين بہ ختم ڪرائيندو. پوءِ انسان تي لازم آهي تہ پنهنجن سيني ڪمن وضوءَ، نماز، وڪڻڻ ۽ خريد ڪرڻ (جي ڪاروبار) وغيره ۾ آداب جو خيال رکي. هي شريعت جي آداب مان آخري آهي جيڪو اسان اختصار ڪري اختيار ڪيو ۽ پسند فرمايو. جڏهن پنجن ذڪر ڪيلن عبادتن جي امر جي تابعداري ڪئي ويندي تہ انسان پڪو مسلمان ٿيندو ۽ هنن (مذڪورة) آداب تي هلڻ سان سنت جو تابع ۽ (صحابہ جي) آثار جو مطيع ٿيندو ۽ ان کي ان سان جيڪا لائق ڳالهہ آهي ان جي معرفت حاصل ٿيندي ۽ ان تي الله عزوجل جي معرفت جي حقيقت باقي رهندي جيڪا دل جي اعمال مان آهي. اسان اها پوءِ ان جي ڪري آندي آهي تہ : (اسلام ۾ داخل ٿيندڙ جي لاءِ) داخل ٿيڻ آسان ٿئي. جڏهن ان اسلام جي ظاهري قميص ڍڪي تہ اسين ان کي چونداسون تہ ايمان جي نور جي باطني قميص بہ ڍڪ.

فصل : اسماء الله الحسنيٰ (الله جا سهڻا نالا)

۽ اسين اهو بہ عقيدو رکون ٿا تہ الله عزوجل جا نوانوي (هڪ ڪان گهٽ سؤ) نالا آهن جنهن اهي ياد ڪيا اهو جنت ۾ داخل ٿيندو. حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "اِنَّ للهِ تعالٰی تِسۡعَةً وَّتِسۡعُوۡنَ اِسۡمًا مِائَةً اِلاَّ وَاحِدًا مَنۡ اَحۡصَاهَا دَخَلَ الۡجَنَّةَ" (البخاری: 3 / 259. ومسلم فی الذکر والدعاء حدیث : 6 واحمد : 2 / 258) "بلاشڪ الله جا نوانوي (هڪ ڪان گهٽ) سؤ نالا آهن جنهن اهي ياد ڪيا اهو جنت ۾ داخل ٿيندو". ۽ اهي اسماء قرآن ڪريم جي مختلف سورتن ۾ آيل آهن. پنج سورة

الفاتحہ ۾ ۽ اهي هي آهن (1) الله (2)رحمٰن (3) رحيم (4) رب (5) مالڪ (1) ياالله (2) يارب (3) يا رحمٰن (4) يا رحيم (5) يا مالڪ. ۽ چويهہ سورة البقرة ۾ آهن (1) محيط (2) قدير (3)عليم (4) حليم (5) تواب (6) بصير (7) واسع (8) بديع (9) سميع (10)ڪافي (11) رؤف (12) رحيم (13) شاڪر (14) واحد (15) غفور (16) حڪيم (17) قابض (18) باسط (19) لا الہ الا هو (20) حي (21) قيوم (22) علي (23) عظيم (24)ولي (25) غني (26) حميد. ۽ چار نالا سورة آل عمران ۾ آهن (1) قائم (2)واهب (3) سريع (4) خبير. (1) يا قائم (2) يا واهب (3) يا سريع (4) يا خبير. ۽ پنج نالا سورة الانعام ۾ آهن (1) فاطر (2) قاهر (3) قادر (4) لطيف (5) خبير. (1)يا فاطر (2) يا قاهر (3) يا قادر (4) يا لطيف (5) يا خبير. ۽ سورة الاعراف ۾ ٻہ نالا مبارڪ آهن (1) محيي (2) مميت. (1) يا محيي (2) يا مميت ۽ سورة الانفال ۾ ٻہ نالا مبارڪ آهن (1) المولي (2) النصير. (نعم المولي ونعم النصير) ۽ سورة هود ۾ ست نالا آهن (1) حفيظ (2) رقيب (3) مجيد (4) قوي (5) مجيب (6) ودود (7) فعال لما يريد (1) يا حفيظ (2) يا رقيب (3) يا مجيد (4) يا قوي (5) يا مجيب (6) يا ودود (7) يا فعال لما يريد. ۽ سورت رعد ۾ ٻہ نالا مبارڪ آهن (1) ڪبير (2) مُتعَال (1) يا ڪبير (2) يا مُتعَالِ. ۽ سورة ابراهيم ۾ هڪ نالو مبارڪ آهي (1) مَنَّان (1) يا مَنَّان. ۽ سورة الحجر ۾ هڪ نالو مبارڪ خَلاَّقُ، يا خَلاَّقُ. ۽ سورة النحل ۾ هڪ آهي (1)بَاعِثُ، يا بَاعِث. ۽ سورة مريم ۾ ٻہ نالا آهن (1) صادق (2)وارث، يا صادق، يا وارث. ۽ سورة المؤمنين ۾ هڪ نالو آهي (1) ڪريم، يا ڪريم ۽ سورة النور ۾ ٽي نالا آهن (1) حق (2) مبين (3) نور، (1) يا حق (2)يا مبين (3) يا نور. سورة الفرقان ۾ هڪ نالو آهي (1) هادي، يا هادي ۽ سورة السبا ۾ هڪ نالو آهي (1) فتاح، يا فتاح ۽ سورة المؤمن ۾ چار نالا آهن (1) غافر (2) قابل (3) التواب (4) شديد (5) ذالطول ۽ سورة الذاريات ۾ ٽي نالا آهن (1) رزاق (2) ذوالقوة (3) متين. (1) يا رزاق (2) يا ذوالقوة (3) يا متين ۽ سورة الطور ۾ هڪ نالو آهي (1) مَنَّان، يا مَنَّان ۽ سورة اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ۾ هڪ نالو آهي (1) المقتدر، يا مقتدر. ۽ سورة

الرحمٰن ۾ ٽي نالا (1) الباقي (2) ذالجلال (3) ذُالاكرام، (1) يا الباقي (2) يا ذالجلال (3) يا ذالاكرام، ۽ سورة الحديد ۾ چار نالا آهن (1) الاول (2) الآخر (3) الظاهر (4) الباطن، (1) يا اول (2) يا آخر (3) يا ظاهر (4) يا باطن ۽ سورة الحشر ۾ ڏهہ نالا آهن (1) القدوس (2) السلام (3) المؤمن (4) المهيمن (5) العزيز (6) الجبار (7) المتكبر (8) الخالق (9) الباريء (10) المصور. يا قدوس، يا سلام، يا مؤمن، يا مهيمن، يا عزيز، يا جبار، يا متكبر، يا خالق، يا باريء، يا مصور. ۽ سورة البروج ۾ ٻہ نالا آهن (1) المبديء (2) المعيد. يا مبديء، يا معيد ۽ سورت قل هو الله احد ۾ ٻہ نالا آهن (1) الاحد (2) الصمد. يا احد، يا صمد هي سفيان بن عيينہ بيان ڪيا آهن ۽ عبد الله بن امام احمد وڌيڪ هي نالا ذڪر ڪيا آهن (1) يا قاهر (2) يا فاصل (3) يا فالق (4) يا رقيب (5) يا ماجد (6) يا جواد (7) يا احكم الحاكمين. ۽ ابوبكر نقاش ڪتاب تفسير الاسماءِ والصفات ۾ حضرت امام جعفر بن محمد يعني امام جعفر صادق ﵀ کان روايت آندي آهي ان فرمايو تہ الله تعاليٰ جا ٽي سؤ سٺ نالا آهن. ۽ ٻين کان هڪ سؤ چوڏهن (114) نالا بہ روايت ڪيل آهن. ۽ اهي سڀ ان تي محمول آهن تہ انهن قرآن ڪريم ۾ ورائي ورائي آندلن نالن کي جدا جدا شمار ڪيو آهي ۽ صحيح قول اهو آهي جيڪو حضرت ابو هريره ﵁ کان روايت ڪيل آهي.

القسم الثاني فى العقائد

ٻيو قسم عقائد جي بيان ۾

باب معرفة الصانع

(ڪائنات ڪي) ٺاهيندڙ جي سڃاڻ جو باب (بيان)

اسين چئون ٿا تہ صانع جي معرفت آيات ۽ دلالات سان مختصر طور هن طرح آهي. انسان سڃاڻي ۽ يقين رکي تہ بلاشڪ الله، واحد، احد، فرد، صمد آهي. "لَمۡ يَلِدۡ وَلَمۡ يُوۡلَدۡ وَلَمۡ يَكُنۡ لَّهٗ كُفُوًا اَحَدٌ" (سورة الاخلاص، آيت: 3،4) نہ ڪنهن کي ڄڻيائين ۽ نہ ڪنهن مان ڄائو ۽ نہ ڪو هڪ ان جو مٽ مائٽ آهي. "لَيۡسَ كَمِثۡلِهٖ شَيۡءٌ وَهُوَ السَّمِيۡعُ الۡعَلِيۡمُ" (سورة الشوریٰ، آيت: 11) (ان جي مثل ڪا بہ شيء ناهي) نہ ان جو ڪو مشا بھ آهي نہ مثال نہ مددگار آهي نہ پٺ پرائي ڪندڙ آهي نہ شريڪ آهي نہ وزير آهي نہ پائيوار آهي نہ صلاحڪار آهي اهو نہ اهڙو جسم آهي جنهن کي هٿ لڳايو وڃي ۽ نہ اهڙو جوهر آهي جيڪو محسوس ڪيو وڃي ۽ نہ اهڙو عرض آهي جيڪو خواهش ڪيو وڃي ۽ نہ ڳنڍجڻ وارو آهي جو ڪنهن سان ڳنڍيو وڃي ۽ نہ ڪم ڪرڻ جو اوزار آهي. نہ ناهيل آهي نہ ان جي ڪاماهيت آهي نہ محدود آهي. ۽ اهو ئي آسمان کي بلند ڪندڙ ۽ زمين کي هيٺ رکندڙ الله آهي نہ ان جي طبيعتن مان ڪا طبيعت آهي نہ ان جو ستارن مان ڪو ستارو (طالع) آهي ۽ نہ ان وٽ انڌيرو آهي جيڪو روشنائي سان ظاهر ڪيو وڃي ۽ نہ اهڙي عام محسوس ٿيندڙ روشني آهي جيڪا (گهٽ ٿيڻ جي ڪري) وڌائي چمڪائي وڃي شين وٽ علم سان حاضر ۽ ڪنهن ذريعي کان سواءِ شاهد آهي. قاهر، قادر، حاڪم، راحم، غافر، ساتر، مُعِزُ، ناصر، رؤف، خالق، فاطر، اول، آخر، ظاهر، باطن، فرد، معبود، نہ مرڻ وارو حَيُ، نہ فوت ٿيڻ وارو ازلي، هميشہ جي ملڪوت وارو، دائمي جبروت وارو، دنيا کي قائم رکندڙ ننڊ نہ ڪرڻ وارو، اهڙو غالب جنهن جو مقابلو نہ ٿو ڪيو وڃي اهڙي قوت رکندڙ. جنهن سان ٽڪر کائڻ سوچيو بہ نہ ٿو

وڃي ان جا عظمت وارا نالا آهن ان جون بخششون عظيم آهن ان سموري مخلوق کي فنا ڪرڻ جو فيصلو ڪري ڇڏيو. "كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ " (سورة الرحمٰن، آيت: 26،27) (جيڪو به ان (دنيا) تي آهي فنا ٿيندڙ آهي ۽ بقا واري تنهنجي رب ذی الجلال والاکرام جي ذات آهي) ۽ اهو پنهنجي بلند شان سان عرش تي استواء فرمائيندڙ آهي، ملڪ تي حاوي آهي ان جو علم سيني شين کي محيط آهي. "اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُه " (سورة الفاطر، آيت: 10) (ان ڏانهن پاڪ ڪلما چڙهن ٿا ۽ صالح عمل کي مٿي کڻي ٿو) "يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَآءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُه اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ " (سورة السجدہ، آيت: 5) (آسمان کان زمين ڏانهن امر جي تدبير ڪري ٿو ان کان پوءِ اهو ان ڏانهن اهڙي ڏينهن ۾ چڙهندو جنهن جو مقدار اوهان جي ڳڻڻ وارن (سالن) مان هڪ هزار سال جو هوندو) مخلوق ۽ انهن جي ڪمن کي پيدا ڪيائين ۽ انهن جا رزق ۽ (مرڻ جون) مدتون مقرر ڪيائين. جنهن کي ان پوئتي ڪيو ڪو به ان کي اڳتي ڪندڙ ناهي ۽ جنهن کي اڳتي ڪيائين ڪو به ان کي پوئتي ڪندڙ ناهي جهان جيڪي به ڪندڙ آهي اهو ان جي ارادي تحت آهي ۽ جيڪڏهن اهو انهن کي (مجبور ڪري) بچائي ها ته نه ڪري سگهن ها ۽ جيڪڏهن سيني کي اطاعت ڪندڙ بنائي ها ته سڀ سندس اطاعت ڪن ها، لڪل ۽ گهڻو لڪل به ڄاڻي ٿو سين جي رازن کي به ڄاڻندڙ آهي "اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيْفُ الْخَبِيْرُ " (سورة الملك، آيت: 14) (ڇا اهو نه ٿو ڄاڻي جنهن پيدا ڪيو آهي ۽ اهو ئي باريڪ بين خبر رکندڙ آهي) اهو مُحَرِڪُ (چوريندڙ)، سڪون ڏيندڙ آهي اهو وهمن جي تصور ۾ نه ايندو، اهو ذهنن جي اندازي ڪرڻ کان بلند آهي. ان کي ماڻهن سان قياس ڪري نه سگهبو، اهو ان ڳالهه کان بلند آهي جو ان کي سندس ناهيل شين سان تشبيهه ڏني وڃي يا ان جي پيدا ڪيل ڏانهن نسبت ڪئي وڃي مخلوق جي پساهه، پساهه کي محفوظ ڪندڙ آهي. هر نفس جيڪو ڪري ٿو ان تي (پنهنجي قدرت سان) قائم آهي. "لَقَدْ اَحْصٰهُمْ وَعَدَّهُمْ

عَدًّا وَكُلُّهُمۡ آتِيۡهِ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ فَرۡدًا " (سورة مريم، آيت : 95،94) (البت يقينا انهن کي گهيري ۾ رکيائين ۽ چڱي طرح ڳڻيائين) "لِتُجۡزٰى كُلُّ نَفۡسٍۭ بِمَا تَسۡعٰى" (سورة طٰه، آيت : 15) (تانت هر نفس جيڪو ڪمايو ان جو بدلو ڏنو وڃي) "لِيَجۡزِىَ الَّذِيۡنَ اَسَاۤءُوۡا بِمَا عَمِلُوۡا وَيَجۡزِىَ الَّذِيۡنَ اَحۡسَنُوۡا بِالۡحُسۡنٰى " (سورة النجم، آيت : 31) "تانت جن برا عمل ڪيا انهن کي انهن جي ڪري سزا ڏي ۽ جن سهڻا عمل ڪيا انهن کي سهڻو بدلو (جنت ڏي) الله پنهنجي مخلوق کان بي پرواه آهي پنهنجي مخلوق کي روزي ڏيندڙ آهي کارائيندو آهي ان کي کارايو نہ ويندو آهي رزق ڏيندو آهي ان کي رزق ڏنو نہ ويندو آهي اهو پناهہ ڏيندو آهي ان کي پناهہ نہ ڏني ويندي آهي مخلوقات ان جي محتاج آهي. انهن کي انهن کان انهي جي ونڻ لاءِ يا پاڻ کان نقصان دفع ڪرڻ جي لاءِ پيدا نہ ڪيو اٿس ۽ نہ ڪنهن سڏيندڙ جي لاءِ جنهن ان کي ان لاءِ سڏيو ۽ نہ ڪنهن کي دل ۾ چيڪندڙ جي چيڪڻ جي ڪري يا فڪر جي ڪري جيڪو ان کي پيدا ٿيو هجي بلڪ سندس نئون ارادو هو جيئن سندس فرمان آهي ۽ اهو فرمان ڪندڙن ۾ سچن کان بہ سچو آهي "ذُو الۡعَرۡشِ الۡمَجِيۡدُ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيۡدُ" (سورة البروج آيت : 15، 16) "عرش پلاري جو مالڪ جيڪو ارادو فرمائي ٿو اهو ئي ڪندڙ آهي" شين کي نئين نموني ناهڻ ۽ ڏک ۽ مصيبت ۽ شين جي ڦيرائڻ ۾ ۽ احوال جي تبديل ۾ پنهنجي قدرت سان اڪيلو آهي. " كُلَّ يَوۡمٍ هُوَ فِى شَاۡنٍ" (سورة الرحمٰن، آيت : 29) (هر ڏينهن اهو پنهنجي ارادي ۾ آهي) پنهنجي طرفان مقرر ڪيل وقت ڏانهن مقدر کي آڻيندو آهي ۽ بلاشڪ اهو الله (پنهنجي شان جي لائق) حياتيءَ سان حَيُّ آهي. علم سان عالم آهي، قدرت سان قادر آهي. ارادي سان ارادو ڪندڙ آهي (قدرتي شان سان) ٻڌندڙ آهي ڏسندڙ آهي (پنهنجي شان جي لائق) ادراڪ سان مُدرِڪ آهي. ڪلام سان ڳالهائيندڙ آهي نيڪيءَ جو امر ڪندڙ برائيءَ کان روڪيندڙ آهي خبر ڏيندڙ آهي پنهنجي حڪم ۽ فيصلي ۾ عادل آهي پنهنجي عطا ۽ انعام ۾ محسن ۽ فضل ڪندڙ آهي. مُبدِيءِ ۽ مُعِيدُ آهي، جيئرو ڪندڙ ۽ ماريندڙ آهي. نئين نموني ناهيندڙ ۽ وجود ڏيندڙ

آهي ثواب ڏيندڙ ۽ سزا ڏيندڙ آهي. اهڙو سخي آهي جيڪو بخيلي نہ ٿو ڪري اهڙو حليم آهي جو جلدي سزا نہ ٿو ڏي. اهڙي حفاظت ڪندڙ آهي جو وساري نہ ٿو. اهڙو سجاڳ آهي جيڪو سهوَ نہ ٿو ڪري، اهڙو محافظ آهي جيڪو غفلت نہ ٿو ڪري (روزي) تنگ بہ ڪري ٿو تہ ڪشادي بہ ڪري ٿو (ٻانهن جي حالات تي پنهنجي شان مطابق) خوش بہ ٿئي ٿو (ڪيترن ڀلن ڪمن ۽ ڀلن ٻانهن کي) محبت سان نوازي ٿو (برن ڪمن ۽ برن ٻانهن کي ناپسند ڪري ٿو. ناراض بہ ٿئي ٿو تہ راضي بہ ٿئي ٿو غضب ۽ ڪاوڙ بہ ڪري ٿو رحمت ۽ مغفرت بہ عطا فرمائي ٿو عطا جو مالڪ بہ آهي تہ (نعمتون) روڪي بہ ٿو. نافع (حضرت) ابن عمر ﷛ کان روايت ڪئي تہ حضور ﷺ جن منبر تي ويهي "وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِيْنِه" آيت پڙهي فرمايائون تہ اهي الله عزوجل جي قدرتي (سجي) هٿ ۾ ائين آهن جيئن ڪنهن هٿ ۾ ٻال هوندو آهي الله تعالىٰ انهن تي پنهنجي قدرتي ڪنٽرول کي ذڪر ڪندي فرمائي ٿو "اَنَا الْعَزِيْزُ" (مان غالب آهيان) حضرت ابن عمر ﷛ فرمايو تہ "مون ان وقت نبي پاڪ ﷺ جن کي منبر تي ايترو چوندي ڏٺو جو ان کان هيٺ ڪري پوڻ کي ويجها هئا" (الاسماء والصفات : 34) (حضرت) ابن عباس ﷛ فرمايو تہ الله تعالىٰ ستن آسمانن ۽ ستن زمينن کي اهڙي طرح پنهنجي (قدرتي) هٿ ۾ وٺي ٿو جو انهن مان ڪا بہ شيء ان جي (قدرتي) هٿ کان ٻاهر نظر نہ ايندي آهي ۽ (حضرت) ابن عمر ﷛ کان ٻي روايت ۾ آيو آهي تہ نبي (پاڪ) عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "عدل ڪندڙ ٻانها قيامت جي ڏينهن الله جي سڄي طرف کان هوندا ۽ ان جا ٻئي طرف سجا آهن" (البيهقي 10/ 87، 88، واحمد 2/ 213، وشرح السنة 10/ 63) ۽ آدم کي پنهنجي (قدرتي سجي هٿ سان پيدا ڪيائين ۽ جنت عدن کي بہ (قدرتي) سجي هٿ سان ٺاهيائين ۽ طوبىٰ وڻ بہ پنهنجي (قدرتي) هٿ سان هڻيائين ۽ تورات (قدرتي) هٿ سان لکي (قدرتي) هٿ سان (حضرت) موسىٰ علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام کي عطا فرمايائين ۽ ان سان واسطي ۽ ترجمان کان سواءِ ڳالهايو

هيائين ۽ ٻانهن جون دليون سندس (قدرتي) آڱرين مان ٻن آڱرين ۾ آهن جيئن گهري تو انهن کي ڦيرائي ٿو ۽ آسمان ۽ زمين بہ قيامت جي ڏينهن سندس (قدرتي) هٿ ۾ هوندا. جيئن حديث ۾ آيو آهي ۽ قيامت جي ڏينهن جنت وارا الله عزوجل جو ديدار ڪندا ۽ ان ۾ ڪو بہ شڪ ۽ شبهو نہ ڪندا جيئن حديث ۾ آيل آهي. (البخاری، 1/ 145. ومسلم فی : المساجد، حدیث : 211. واحمد 4/ 360)

الله عزوجل انهن جي لاءِ تجلي فرمائيندو ۽ جيڪا بہ تمنا ڪندا اها انهن کي ڏيندو الله عزوجل جو فرمان آهي : "لِلَّذِيۡنَ اَحۡسَنُوا الۡحُسۡنٰى وَزِيَادَةٌ "(سورة يونس آيت: 26) "انهن جي لاءِ جن نيڪي ڪئي حسنيٰ ۽ زياده آهي"، "حسنیٰ مان مراد جنت ۽ "زِيَادَةٌ"مان مراد الله عزوجل جو ديدار ڪرڻ آهي" ۽ الله تعالیٰ جو اهو بہ فرمان آهي: "وُجُوۡهٌ يَّوۡمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ " (سورة القيامة، آيت: 22، 23) ڪيترا منهن ان (قيامت جي) ڏينهن تازا پنهنجي رب ڏانهن نهاريندڙ (ديدار ڪندڙ) هوندا. ۽ فيصلي ۽ جزا واري ڏينهن ان جي اڳيان ٻانها پيش ڪيا ويندا. اهو ئي سندن حساب جو پاڻ والي هوندو ٻيو ڪو نہ هوندو. ۽ بلاشڪ الله تعالیٰ آسمان هڪ ٻئي جي مٿان پيدا ڪيا ۽ زمينون هڪ ٻئي جي هيٺان پيدا ڪرڻ فرمايون. ۽ هن مٿين زمينن کان ويجهي (پهرئين) آسمان تائين پنج سؤ (500) سالن جو پنڌ ۽ هڪ آسمان کان ٻئي آسمان تائين بہ پنج سو سالن جو پنڌ رکيو آهي. ۽ پاڻي ستين آسمان کان مٿان آهي ۽ عرش ان پاڻيءَ جي مٿان آهي. ۽ الله تعالیٰ (پنهنجي شان جي لائق ۽ مناسب) عرش تي جلوه افروز آهي ۽ ان کان پهريان نور جا حجاب آهن ۽ عرش کي کڻندڙ ملائڪ آهن. الله جو فرمان آهي : "اَلَّذِيۡنَ يَحۡمِلُوۡنَ الۡعَرۡشَ وَمَنۡ حَوۡلَه " (سورة غافر، آيت : 7) "جيڪي عرش کي کڻن ٿا ۽ جيڪي انهن جي چوڌاري آهن." ۽ عرش جي حد آهي جنهن کي الله تعالیٰ ڄاڻي ٿو. الله عزوجل جو فرمان آهي: "وَتَرَى الۡمَلٰٓئِكَةَ حَافِّيۡنَ مِنۡ حَوۡلِ الۡعَرۡشِ " (سورة الزمر، آيت :75) "۽ ملائڪن کي عرش جي چوڌاري گهيرو ڪندڙ ڏسندين"

۽ اهو عرش (هڪ قول) مطابق ڳاڙهي ياقوت مان ٺهيل آهي ان

جي ڪشادگي ستن آسمانن ۽ زمينن جيتري آهي ۽ ڪرسي عرش جي بہ نسبت ميدان ۾ اڇلايل ڪڙي جي برابر آهي ۽ اهو الله جل وعلا جيڪو ستن آسمانن ۽ انهن جي وچ ۾ ۽ ستن زمينن ۽ ۽ انهن جي وچ ۾ ۽ انهن جي هيٺان ۽ جيڪو تحت الثرىٰ ۾ آهي يا جيڪو سمنڊن جي تري ۽ هر وار جي ڄمڻ واري جاءِ ۽ انهن سيني جي تعداد کي ۽ پترين جي ڏاڻن ۽ واريءَ جي ذرن ۽ مٽي ۽ جبلن جي وزنن ۽ سمنڊن جي ماپن ۽ ٻانهن جي اعمال ۽ آثار کي ۽ ساهن ۽ گفتگو کي ڄاڻي ٿو ۽ هر شيءِ کي ڄاڻي ٿو ان کان ڪا بہ شيءِ مخفي ناهي. ۽ ان جي علم کان ڪو مڪان مخفي ناهي ۽ ان جي ڪنهن مڪان سان صفت ڪرڻ جائز ناهي بلڪ چيو ويندو تہ اهو (پنهنجي شان جي مطابق) عرش تي جلوه افروز آهي جيئن ارشاد آهي تہ "اَلرَّحۡمٰنُ عَلَى الۡعَرۡشِ اسۡتَوٰى" (سورة طه، آيت: 5) رحمٰن عرش تي استواء فرمايو. ٻيو ارشاد آهي "ثُمَّ اسۡتَوٰى عَلَى الۡعَرۡشِ الرَّحۡمٰنُ" (سورة الفرقان، آيت : 59) ان کان پوءِ عرش تي استواء فرمايائين ۽ ٽيون ارشاد آهي "اِلَيۡهِ يَصۡعَدُ الۡكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالۡعَمَلُ الصَّالِحُ" (سورة فاطر، آيت: 10) ان ڏانهن ئي پاڪ ڪلما چڙهن ٿا ۽ صالح عمل کي ڪڍي ٿو.

۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "جڏهن الله تعاليٰ مخلوق پيدا ڪئي تہ هڪ دفتر (پنهنجي قدرتي هٿن سان) لکيائين جيڪو ان وٽ عرش جي مٿان آهي تہ "بلاشڪ منهنجي رحمت منهنجي غضب کان اڳرائي ڪندي آهي ۽ ٻين لفظن ۾ آهي تہ جڏهن الله تعاليٰ خلق کي پيدا ڪرڻ جو فيصلو ڪيو تہ هڪ دفتر لکيائين جيڪو ان وٽ عرش جي مٿان آهي تہ "بلاشڪ منهنجي رحمت منهنجي غضب کان اڳتي آهي" (مسلم فى: المساجد حديث 33. واحمد 222/4)

فصل : اسين هي بہ عقيدو رکون ٿا تہ قرآن الله جو ڪلام ۽ ڪتاب ۽ خطاب ۽ ان جو وحي آهي جيڪو رسول الله ﷺ جن وٽ جبريل لاهي آيو هو. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي. "نَزَلَ بِهِ الرُّوۡحُ الۡاَمِيۡنُ عَلٰى قَلۡبِكَ لِتَكُوۡنَ مِنَ الۡمُنۡذِرِيۡنَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِيۡنٍ" (سورة الشعراء، آيت : 193،194) (ان قرآن ڪريم) کي اوهان جي دل تي روح الامين (جبريل) لاهي آيو تانت

اوهان ڏيڄاريندڙن مان هجو. عربي چٽي (زبان سان) اهو قرآن ڪريم اهو آهي جيڪو رسول الله ﷺ جن رب العالمين جي امر جي اطاعت ڪندي پنهنجي امت کي پهچايو. الله عزوجل جو فرمان آهي "يَاَيُّهَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ" (سورة المائدة، آيت: 67) "اي رسول: اهو پيغام پهچاءِ جيڪو تو ڏي تنهنجي رب جي طرفان نازل ڪيو ويو آهي".

حضرت جابر بن عبد الله ؓ کان روايت آهي ان فرمايو ته "نبي (پاڪ) عليہ الصلوٰة والسلام جن پنهنجي پاڻ کي ماڻهن ۾ پيش ڪندي فرمائيندا هئا ته ڪو اهڙو مڙس آهي جيڪو مون کي پنهنجي قوم ڏانهن کڻي هلي؟ قريشين ته مون کي الله جي ڪلام پهچائڻ کان به روڪيو آهي" (احمد 3/390، والحاڪم 2/613) ۽ الله تعاليٰ فرمايو آهي: "وَاِنْ اَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ" (سورة التوبة، آيت: 6) "۽ جيڪڏهن مشرڪن مان ڪنهن هڪڙي توکان پناه گهري آهي ته پوءِ ان کي پناه ڏي تانجو اهو الله جي ڪلام کي ٻڌي". ۽ الله جو ڪلام اهو قرآن آهي جيڪو جنهن به نموني پڙهيو وڃي مخلوق ناهي تلاوت ڪيو وڃي يا لکيو وڃي نه تبديل ٿيل آهي نه تحريف ٿيل آهي نه گهٽ ڪيل آهي وڏي شان وارو آهي. حضرت عثمان بن عفان ؓ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: "اِنَّ فَضْلَ الْقرآن على سَائِرِ الْكَلَامِ كَفَضْلِ الله على سَائِرِ خَلْقِهٖ" (ڪنزالعمال 2301، وابن عدي 5/1705، والاسماء والصفات 237، 239) "بلاشڪ الله جي قرآن جي ٻئي ڪلام تي فضيلت ائين آهي جيئن الله جي پنهنجي مخلوق تي فضيلت آهي".

۽ اهو ان جي ڪري جو قرآن ڪريم الله تعاليٰ کان آيو آهي ۽ ان ڏانهن ئي موٽندو. ان جي معنيٰ ته قرآن ڪريم جو نازل ڪرڻ ۽ شروعات ۽ ظهور ان الله عزوجل کان آهي ۽ ان ڏانهن ئي ان جو حڪم وري ٿو جيڪو عبادات، اوامر ۽ نواهي تي مشتمل آهي. ان جي ڪري ئي ڪم ڪيا وڃن ٿا ۽ ڇڏيا وڃن ٿا ۽ حڪم ان ڏانهن ئي ورن ٿا ۽ هڪ قول آهي ته: ان ڏانهن ئي حڪم جي لحاظ سان شروعات آهي ۽ انهن ڏانهن ئي علم جي لحاظ سان موٽي ٿو. ۽ اهو حافظن جي سينن ۾

رهندڙ ۽ ڳالهائيندڙن جي زبانن تي ايندڙ ۽ لکندڙن جي هٿن ۾ هوندڙ ۽ ڏسندڙن جي نگاهہ ۾ جلوا ڪندڙ. ۽ مسلمانن جي صحيفن ۾ ۽ نَنڍڙن ٻارن جي ڦرهين (تختين) تي موجود ۽ روايت ڪيل هوندو آهي. پوءِ جنهن جو گمان آهي تہ قرآن ڪريم مخلوق آهي يا ان جي عبارت وغيره مخلوق آهي تہ اهو ڪافر آهي. ان سان نہ ميل جول رکبو نہ کائڻ پيئڻ نہ نڪاح ڪرڻ، ڪرائڻ نہ پاڙي ۾ رهڻ يا رهائڻ ڏنو ويندو بلڪ ان کي جدائيءَ ۾ رکي خوار ڪيو ويندو ۽ ان جي پويان نماز بہ نہ پڙهي ويندي ۽ نہ ان جي شاهدي قبول ڪئي ويندي ۽ نہ ان نڪاح ڪرڻ ۾ ڪنهن جو وارث بنايو ويندو ۽ مرندو تہ ان جي نماز جنازه بہ نہ پڙهي ويندي پوءِ جيڪڏهن ان تي ڪو شخص ڪامياب ٿئي تہ ان کي توبہ ڪرائي جيئن مرتد کي توبہ ڪرائي ويندي آهي پوءِ جيڪڏهن توبہ ڪيائين تہ نيڪ آهي نہ تہ ان کي قتل ڪيو ويندو. امام احمد کان ان شخص جي باري ۾ پڇيو ويو جنهن چيو تہ ”منهن جا قرآن پڙهڻ ۾ الفاظ مخلوق آهن“ تہ پاڻ فرمايائون ”اهو ڪافر آهي“ ۽ اهڙي طرح اُن ”رحمہ الله“ فرمايو تہ جنهن چيو تہ قرآن الله جو ڪلام غير مخلوق آهي ۽ تلاوت مخلوق آهي ۽ اسان جا ان لاءِ الفاظ مخلوق آهن تہ اهو بہ ڪافر آهي ۽ (حضرت) ابو الدرداء ؓ کان روايت آهي تہ نبي (ڪريم)ﷺ جن کان قرآن جي لاءِ پڇيو تہ پاڻ فرمايائون ”كَلَامُ اللهِ غَيْرُ مَخْلُوْقٍ“ (كنزالعمال: 2470. والخطيب 379/2. وتنزيه الشريعة: 134/1. وتذكرة الموضوعات 77) ”الله جو ڪلام مخلوق ناهي“. ۽ عبد الله بن عبد الغفار کان روايت آهي (هي حضورعليہ الصلوٰة والسلام جن جو آزاد ڪيل غلام هو) تہ نبي ڪريمﷺ جن فرمايو ”جنهن وقت قرآن جو ذڪر ڪيو وڃي تہ پوءِ چئو تہ الله جو ڪلام غير مخلوق آهي ۽ جنهن چيو تہ مخلوق آهي تہ اهو ڪافر آهي“.

فصل : ايمان جي متعلق

اسين اهو بہ عقيدو رکون ٿا تہ ايمان زبان سان اقرار ۽ دل سان

سچاڻ (تصديق) ۽ عضون سان نيڪ عمل ڪرڻ جو نالو آهي.

(حنبلي مذهب جي مطابق) اطاعت سان وڌندڙ (قوت وارو ٿيندو) آهي ۽ گناهن سان گهٽبو (ڪمزور ٿيندو) آهي علم سان مضبوط ۽ جهل سان ضعيف ٿيندو آهي. ۽ (الله تعاليٰ جي طرفان) توفيق ڏيڻ سان حاصل ٿيندو آهي. جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي "فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَزَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّهُمْ يَسْتَبْشِرُوْنَ" (سورة التوبة، آيت: 124) پوءِ جن ايمان آندو انهن جو ايمان وڌايائين (مضبوط ڪيائين) ۽ اهي خوش ٿين ٿا. ۽ جنهن شيء ۾ زيادتي (قوت پيدا) ٿي سگهي ٿي ان ۾ گهٽتائي (ڪمزوري) بہ پيدا ٿي سگهي ٿي ۽ الله تعاليٰ جو هي بہ فرمان آهي "وَاِذَا تُلِيَتْ عليهم اٰيٰته زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ" (سورة الانفال، آيت: 2) "۽ جڏهن انهن جي مٿان ان جو آيتون پڙهيون وڃن ٿيون تہ انهن جو ايمان وڌايائون (مضبوط ڪيائون) ۽ پنهنجي رب تي توڪل ڪن ٿا". ۽ الله عزوجل جو اهو بہ فرمان آهي "لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِيْمَانًا" (سورة المدثر، آيت: 31) "تانت اهي يقين ڪن جيڪي ڪتاب ڏنا ويا ۽ ايمان وارا ايمان ۾ وڌن (مضبوط ٿين) ۽ حضرت ابن عباس ۽ حضرت ابو هريره ۽ حضرت ابو الدرداء رضي الله عنهم کان روايت آهي انهن ٽنهي ڀلارن فرمايو تہ ايمان وڌي بہ ٿو ۽ گهٽجي بہ ٿو (مضبوط ۽ قوي بہ ٿئي ٿو) ۽ اشعري (علماء) جو قول آهي تہ ايمان گهٽجي ۽ وڌي نہ ٿو (بلڪ قوي ۽ ڪمزور ٿئي ٿو) ۽ هيئن چوڻ جائز آهي تہ ايمان: دين، شريعت ۽ ملت آهي ڇو تہ دين اهو ئي آهي جنهن تي هلي زندگي گذارجي ۽ منع ۽ حرام ڪيل شين کان بچجي ايمان ڪامل بنائجي.

۽ اسلام بہ ايمان منجهان آهي هر ايمان جي ڳالهہ اسلام آهي ۽ مؤمن جي لاءِ ضروري آهي تہ الله تعاليٰ کان خوف رکندڙ ڊڄندڙ ۽ مرڻ تائين ان جي رحمت ۾ اميد رکندڙ هجي. ۽ الله عزوجل جي فضل سان ان اميد تي وفات ڪندا ۽ ان تي ئي قبر مان اٿندا. جيئن حديث مبارڪ ۾ آيو آهي تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "كَمَا تَعِيْشُوْنَ تَمُوْتُوْنَ وَكَمَا تَمُوْتُوْنَ تُبْعَثُوْنَ" "جيئن زندگي گذاريندؤ تيئن مرندؤ

۽ جيئن اوهان جو موت ٿيندو تيئن قبرستان مان اٿندؤ" ۽ الله تعالىٰ ٻانهن جي ڪمن جو خالق آهي ٻانهو اهي ڪم ڪندڙ آهي ۽ قدرية مذهب وارا امت جا مجوسي آهن جن الله عزوجل جي ذات عالي صفات کي عاجز رهڻ جو عقيدو گهڙيو آهي.

فصل : ۽ اسين اهو عقيدو رکون ٿا تہ جيڪو بہ مومن آهي اهو تقدير تي بہ يقين رکي. نفعو آهي يا نقصان مني شي آهي يا ڪوڙي، سڀ مقدر آهي.

فصل : ۽ اسين اهو بہ ايمان رکون ٿا تہ معراج واري رات نبيﷺ جن الله عزوجل کي پنهنجي مٿي مبارڪ وارين اکين سان ڏٺو هو صرف دل سان ديدار نہ ڪيو هو ۽ خواب يا ننڊ ۾ نہ ڏٺو هو. حضرت جابر بن عبد الله رضي عنهما کان روايت آهي تہ رسولﷺ جن الله عزوجل جي فرمان "وَلَقَدۡ رَاٰهُ نَزۡلَةً اُخۡرٰىۙ" (سورة النجم، آيت : 13) (۽ البت تحقيق ان کي ٻيو ڀيرو ڏٺائين) جي باري ۾ فرمايو تہ "مون پنهنجي رب کي روبرو ڏٺو ان ۾ ڪو بہ شڪ ناهي" ۽ الله عزوجل جي قول "عِنۡدَ سِدۡرَةِ الۡمُنۡتَهٰى" (سورة النجم، آيت: 14). (سدرة المنتهیٰ وٽ) جي باري ۾ فرمايائون مون الله کي سدرة المنتهیٰ وٽ ڏٺو تانجو مون لاءِ سندس (قدرتي پاڪ) منهن جو نور ناظاهر ٿيو) ۽ الله عزوجل جي قول "وَمَا جَعَلۡنَا الرُّءۡيَا الَّتِىۡۤ اَرَيۡنٰكَ اِلَّا فِتۡنَةً لِّلنَّاسِ" (سورة الاسراء، آيت : 6) "۽ جيڪو اسان اوهان کي ڏيکاريو ان کي ماڻهن جي لاءِ آزمائش بنايوسون لاءِ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو اهو اکين سان ڏسڻ آهي جيڪو حضورﷺ جن معراج واري رات ڏيکاريا ويا ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اهو بہ فرمايو آهي تہ خُلَّتَ (خليل هجڻ) حضرت ابراهيم جي لاءِ ۽ ڳالهائڻ (حضرت) موسىٰ ۽ ڏسڻ (حضرت) محمد عليهم السلام جي لاءِ هو ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ائين بہ فرمايو آهي تہ (حضرت) نبي ڪريمﷺ جن پنهنجين ٻن اکين سان بہ ٻيرا پنهنجي رب کي ڏٺو هو. (مجمع الزوائد 79/1، باب فى الرؤية وعزاه الى الاوسط)

۽ (بزرگن مان هڪ بزرگ) ابوبڪر بن سليمان فرمايو تہ : (حضرت) محمدﷺ جن پنهنجی رب کی يارهن ڀيرا ڏٺو هو انهن مان 9

پيرا معراج واري رات جو حضرت موسىٰ ۽ الله عزوجل جي وچ ۾ آيا ويا ٿئي. الله عزوجل کان نماز جي رڪعتن ۾ گهٽتائي ڪرائي رهيا هئا ۽ نَوَن پيرن ۾ پنجيتاليه نمازون گهٽ ڪرايون هيائون. اهو ڏسڻ حديث سان ثابت آهي ۽ ٻه پيرا ڏسڻ قرآن ڪريم مان ثابت آهي.

فصل : ۽ اسين اهو به ايمان رکون ٿا ته (قبر ۾) نبين عليهم الصلاة والسلام کان سواءِ ٻين مسلمانن (غير مسلمانن) هر هڪ جي لاءِ به منڪر نڪير اچن ٿا پوءِ ان جو امتحان وٺندي ان کان سوال ڪن ٿا ته تنهنجو رب ڪهڙو آهي، نبي ڪهڙو آهي، دين ڪهڙو آهي. ۽ اسان جو اهو به ايمان آهي ته ميت قبر ۾ رهندي سندس قبر جي زيارت ڪندڙ کي سڃاڻي ٿو. ۽ زيارت قبور ۾ تاڪيد وارو حڪم آهي ته جمعه جي ڏينهن فجر جي اڀرڻ کان پوءِ ۽ سج جي اڀرڻ کان پهريان ڪجي. قبر ۾ ڪافرن ۽ گنهگارن جي لاءِ عذاب ۽ قبر جي تنگ ٿيڻ تي ايمان آڻڻ به واجب آهي. ان کان پوءِ الله عزوجل جي رحمت سان مؤمن تي هلڪو ڪيو ٿو وڃي ۽ اهڙي طرح اطاعت ڪندڙن ۽ ايمان وارن جي لاءِ قبر ۾ نعمتون هونديون آهن. معتزلي مذهب وارا قبر ۾ نعمتن ملڻ ۽ عذاب ٿيڻ ۽ منڪر نڪير جي سوالن ڪرڻ جا منڪر آهن ۽ ان جي ثابت ڪرڻ تي اهل سنت جو دليل الله عزوجل جو هي فرمان آهي : "يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ" (سورة ابراهيم، آيت: 27) "الله ايمان وارن کي دنيا جي حياتي ۽ آخرت ۾ ثابت ٿيندڙ قول سان ثابت رکي ٿو"

فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا جي تفسير ۾ چيو ويو آهي ته روح جي نڪرڻ وقت ۽ وَفِى الْاٰخِرَةِ جي تفسير ۾ آيو آهي ته منڪر ۽ نڪير جي سوال ڪرڻ وقت. ۽ اهل السنة والجماعة جو اها حديث به دليل آهي جيڪا عطاء بن يسار کان روايت ڪيل آهي ته حضور ﷺ جن حضرت عمر بن الخطاب ؓ کي فرمايو اي عمر! ان وقت تنهنجو حال ڪيئن هوندو جنهن وقت تنهنجي لاءِ قبر تيار ڪئي ويندي ۽ تنهنجي اهل وارا توکي ڪفن ڏئي قبر ۾ دفن ڪرڻ جي لاءِ لحد ۾ لاهي مٿيءَ ۾ غائب

ڪندا ۽ مٿان مٽي ورائيندا پوءِ اهي موٽندا تہ بہ پڇاڻي وارا ملائڪ منڪر ۽ نڪير تو وٽ ايندا جن جا آواز آسماني وڄ جهڙا ۽ اکيون ڪنوڻ وانگر ۽ وار وڏا هوندا توکان پڇندا تہ تنهنجو رب ڪير آهي ؟ ۽ تنهنجو دين ڪهڙو آهي ؟ (حضرت) عمر عرض ڪيو تہ يا نبي الله ! ڇا مون سان منهنجي هيءَ دل جيڪا هينئر مون سان گڏ آهي قبر ۾ بہ گڏ هوندي ؟ تہ پاڻ فرمايائون هائو عرض ڪيائين تہ پوءِ انهن لاءِ ڪافي ٿيندس. (المغنى عن حمل الاسفاد 4/487)

۽ هي ميت ۾ روح ڪي ورائي آڻڻ تي چٽو نص دليل آهي ؟ ڇو تہ (حضرت) عمر رضي الله عنه پڇيو هو تہ ڇا مون ۾ مون واري هاڻي واري دل بہ هوندي ۽ (حضرت) منهال بن عمرو (حضرت) براء بن عازب رضي الله عنهما کان روايت آندي آهي تہ : اسين انصارن مان هڪ مڙس جي جنازه سان گڏجي نڪتاسين ۽ (ان جي لاءِ کوٽيل) قبر تي اچي پهتاسين جيڪو اڃان لحد ۾ لاٿو نہ ويو هو. پوءِ نبي (پاڪ) ﷺ جن ويهي رهيا ۽ اسان بہ ان سان چوڌاري ڦري ويهي رهياسون. ۽ سندن هيبت جي ڪري اهڙو ادب سان ويٺا هئاسون جڻ اسان جي مٿي تي پکي ويٺل هئا. ان وقت پاڻ هڪ ڪاٺي هٿ ۾ ڪٽي زمين کوٽي رهيا هئا پوءِ مٿو (مبارڪ) مٿو ڪٽي بہ يا ٽي ڀيرا فرمايائون "الله تعالىٰ سان قبر جي عذاب کان پناهہ ٿو گهران". ان کان پوءِ فرمايائون تہ مؤمن ٻانهو جڏهن آخرت جي لاءِ روانو ٿيڻ ۽ دنياوي تعلقات ڪٽڻ جي وقت ۾هوندو آهي تہ ان وقت اهڙن روشن منهن وارا ملائڪ ايندا جو انهن جا منهن جڻ سج آهن ۽ انهن سان جنتي ڪفن ۽ جنتي خوشبوءِ بہ هوندي پوءِ ايترو ان کان اچي پري ويهندا جيترو ان جي نظر ڪم ڪري پوءِ ملڪ الموت اچي ان جي مٿي وٽ ويهندو ۽ چوندو تہ اي مطمئنہ نفس! الله جي مغفرت ۽ ان جي رضا لاءِ نڪري آ پوءِ ان مان روح اهڙي نموني نڪرندو جيئن ڪليءَ مان پاڻي نڪرندو آهي پوءِ اهي (پري ويٺل ملائڪ) ان کي ملڪ الموت کان جلد وٺي ان جنتي ڪفن ۾ رکي جنتي خوشبوءِ لڳائي ڪٽي مٿي روانا ٿيندا ۽ ان مان دنيا ۾ موجود خوشبوءِ جي قسمن مان وڌيڪ

خوشبوءِ کان خوشبوءِ نڪرندي ۽ جڏهن مٿي ويندي ملائڪن جي ڪنهن ٽولي کان لنگهندا ته اهي چوندا -خوشبودار روح ڪهڙو آهي ؟ ته (کڻي وڃڻ وارا ملائڪ انهن کي) جواب ڏيندا ته اهي فلاڻي پٽ فلاڻي جو روح آهي. ان کي ان جي نالن مان سهڻي نالي سان ياد ڪندا ان کان پوءِ ان کي کڻي دنيا واري آسمان تي پهچندا ۽ دروازو کولڻ جي لاءِ چوندا ته دروازو کوليو ويندو ته آسمان جي مٿان رهڻ وارا ملائڪ ان جو استقبال ڪندا ويندا تانجو ان کي ستين آسمان تائين پهچايو ويندو ۽ الله تعاليٰ فرمائيندو : هن جو دفتر اعليٰ عِلِّيِّيْنَ ۾ رکو ۽ ان کي زمين ڏانهن موٽايو. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي : "مِنْهَا خَلَقْنٰكُمْ وَفِيْهَا نُعِيْدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى" (سورة طٰه آيت:55) "ان مٽيءَ مان اوهان کي پيدا ڪيوسون ۽ ان ۾ اوهان کي ورائي آڻينداسون ۽ ان مان اوهان کي ٻيو ڀيرو ڪڍنداسون". پوءِ روح جسم ڏانهن موٽايو ويندو. ۽ ان وٽ ٻه ملائڪ ايندا جيڪي ان کان سوال ڪندا ته : تنهنجو رب ڪهڙو آهي؟ ۽ تنهنجو دين ڪهڙو آهي؟ (مؤمن) چوندو ته منهنجو رب الله آهي ۽ منهنجو دين اسلام آهي. اهي ملائڪ (اهو ٻڌي) ان کي چوندا ته (تون هن مڙس حضور ﷺ جن اتي ان کي نظر ايندا سندن ذات عالي صفات ڏانهن اشارو ڪندي) لاءِ ڇا ٿو چوين؟ ته اهو عرض ڪندو اهو منهنجو رسول آهي جيڪو اسان وٽ حق سان آيو هو. ملائڪ ان کي چوندا ته توکي ان ڳالهه جي ڄاڻ ڪيئن ٿي ته اهو جواب ڏيندو ته مون الله جو ڪتاب (قرآن ڪريم) پڙهيو هو ان تي ايمان آندو ۽ ان جي تصديق ڪئي : پوءِ آسمان کان سڏيندڙ سڏي چوندو ته : منهنجي ٻانهي سچ چيو آهي ان جي (راحت جي) لاءِ جنت جو وڇاڻو وڇايو. ان کي جنتي لباس ڍڪايو ۽ ان جي لاءِ جنت مان دروازو کوليو ته ان کي اتانهين جي ٿڌي هوا لڳي ۽ اتي جي خوشبوءِ حاصل ڪري. ۽ جيتري حد تائين ان جي نظر ڪم ڪندي اوتري حد تائين ان جي قبر ڪشادي ڪئي ويندي ۽ ان وٽ هڪ مڙس سهڻي منهن وارو ۽ خوشبودار ايندو ۽ چوندس ته (نعمت ملڻ سان) خوش ٿي

هيءَ تنهنجو اهو ڏينهن آهي جنهن جو وعدو ڏنو ويو هئين(قبر وارو مؤمن) ان کي چوندو تہ تون ڪير آهين ؟ تہ اهو ڪيس جواب ڏيندو تہ مان تنهنجو صالح عمل آهيان. ان وقت اهو (دعا گهرندي) عرض ڪندو تہ اي منهنجا رب ! قيامت قائم ڪر،اي منهنجا رب ! قيامت قائم ڪر ۽ جڏهن ڪافر بانهي جي آخرت (موت) ڏانهن تياري ۽ دنيا مان وڃڻ جي گهڙي ايندي تہ الله تعاليٰ ان تي آسمان کان ڪارين صورتن وارا، ملائڪ لاهيندو جن کي (هٿن ۾ لوه جا) مترڪا هوندا ۽ اهي جيتري حد تي ان جي نظر ويندي هوندي (في الحال) اوتري پنڌ تي پري ويجي رهندا. ان کان پوءِ ملڪ الموت اچي ان جي مٿي وٽ ويهندو ۽ ان کي چوندو تہ : اي خبيث نفس ! الله جي ڪاوڙ ۽ غضب جي لاءِ باهر نڪر. پوءِ ان جو ساهہ سڄي بدن جي عضون ۾ ٽڙي ويندو پر ملڪ الموت ان کي ڇڪي ڪڍندو جيئن اُنَ مان ڪاٽي ڪڍي ويندي آهي پوءِ ان جو رڳون ۽ هڏا (ايڏو درد محسوس ڪندا جڻ تہ اهي) ڪٽيا پيا وڃن ۽ جڏهن ان جو ساه نڪرندو تہ ان مان سخت ڍونڍ جي ڌپ ايندي ۽ مترڪن وارا ان کي ڪنيي ڪٽندا ۽ جڏهن ٻين ملائڪن کان لنگهندا تہ اهي چوندا تہ هي ڪهڙو خبيث آهي ؟ ڪٽي وڃڻ وارا ان جو خراب نالو وٺندي ٻڌائيندا تہ "هي فلاڻي جو پٽ فلاڻو آهي" پوءِ جڏهن ان جي روح کي ڪٽي پهرئين آسمان تي پهچندا تہ دروازي جي کولڻ جي طلب ڪندا تہ ان جي لاءِ دروازو کوليو نہ ويندو. ان کان پوءِ رسول الله ﷺ جن هيءَ آيت تلاوت فرمائي: "لَا تُفَتَّحَ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَآء" (سورة الاعراف، آيت: 40) "انهن جي لاءِ آسمانن جا دروازا کوليا نہ ويندا"

ان کان پوءِ الله تعاليٰ فرمائيندو ان جو دفتر هيٺئين طبقي ۾ رکو ان کان پوءِ ان جي روح کي هيٺ سٽيو ويندو. ۽ حضور ﷺ جن هيءَ آيت تلاوت ڪرڻ فرمائي: "وَمَنْ يُّشْرِكْ بِاللهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِىْ بِهِ الرِّيْحُ فِىْ مَكَانٍ سَحِيْقٍ" (سورة الحج، آيت: 31) "جيڪو الله سان شرڪ تو ڪري جڻ تہ آسمان کان هيٺ ڪريو پوءِ ان کي هوا جهٽي ورتو يا هوا ان کي ڪنهن پرانهين جاءِ ۾ هيٺ رکيو" مطلب تہ ان روح کي

موتائي ان جي جسم ۾ آندو ويندو تہ ان وٽ بہ ملائڪ اچي ان کي اٿاري ويهاريندا ۽ چوندا تہ تنهنجو رب ڪير آهي؟ (جواب ۾) چوندو تہ افسوس، افسوس مان نہ ٿو ڄاڻان پوءِ ملائڪ ان کي چوندا تہ تون هن مڙس جي باري ۾ ڇاٿو چوين جيڪو اوهان ۾ موڪليو ويو آهي ؟ (جواب ۾) چوندو تہ افسوس افسوس مان نہ ٿو ڄاڻان ؟ پوءِ آسمان کان سڏيندڙ سڏي چوندو منهنجي ٻانهي ڪوڙ هنيو آهي ان کي باہ ۾ وڇاڻو وڇائي ڏيو ۽ ان کي باہ جو لباس پارايو ۽ ان جي لاءِ جهنم مان دروازو کوليو پوءِ ان تي گرمي ۽ ڀڙڪندڙ باہ داخل ٿيندي ۽ ان جي قبر ايتري تنگ ٿيندي جو ان جون پاسريون هڪ ٻئي ۾ لنگهي پونديون ۽ ان وٽ خراب شڪل وارو هڪ مڙس ايندو جنهن جو لباس خراب ۽ بدبودار هوندو اهو ان کي چوندو تہ ان ڏکوئيندڙ حالت جي بشارت اٿئي. هيءَ تنهنجو اهو ڏينهن آهي جنهن جو تون وعدو ڏنو ويو هئين پوءِ ان کان پڇندو تہ تون ڪير آهين ؟ تہ اهو (جواب ۾) چوندس مان تنهنجو برو عمل آهيان. (اهو ٻڌي) اهو چوندو تہ ياالله ! قيامت قائم نہ ڪر. (احمد: 4/ 287. والحاڪم : 1 / 37. ومجمع الزوائد : 3 / 49، 50) هيءَ (۽ اهڙيون ٻيون) حديثون قبر ۾ عذاب ٿيڻ ۽ نعمتن ملڻ تي دلالت ڪن ٿيون.

اعتراض: جيڪڏهن اعتراض ڪيو وڃي تہ: جيڪو سوريءَ تي ڪيترا ڏينهن لٽڪايو ويو ۽ سڙي ويل، ۽ ٻڏي ويل ۽ جنهن کي ڦاڙيندڙن جانورن کاڌو پوءِ ان جو گوشت ئي ٽڙي ويو يا پکين (ڳِجُهن ۽ سرٽين) کائي ڇڏيو ۽ اهو متفرق ذرا ذرا ٿي ويو. تہ ان جي لاءِ قبر جو عذاب يا نعمتون ڪيئن ٿينديون؟

جواب: قبر جو عذاب قرآن ڪريم جي مذڪورة آيت ۽ نبوي احاديث مان ثابت آهي. اڪثر ڪري ماڻهو دفن ڪيا ويندا آهن اهو ئي ماڻهن ۾ مروج آهي پر جيڪڏهن ڪڏهن ڪا اهڙي صورت پيش آئي تہ الله عزوجل جي لاءِ ناممڪن ناهي جو ان ميت جي لاءِ اتي بہ اهڙي حالت پيدا ڪري جهڙي قبر ۾ هوندي آهي. يا اُن جي روح کي زمين ۾ آڻي ان تي متين حالات جاري ڪري. ان کي قبر واري پيڙ ۽

سوال جواب، عذاب ۽ نعمتون محسوس ڪرايون وڃن جيئن ڪافرن جي ارواح کي هر روز صبح ۽ شام ٻہ پيرا عذاب ڪيو وڃي ٿو ۽ اهو قيامت تائين جاري رهي ٿو ان کان پوءِ انهن جا جسم قيامت جي ڏينهن جهنم ۾ داخل ڪيا ويندا. الله عزوجل جو فرمان آهي: "اَلنَّارُ يُعۡرَضُوۡنَ عَلَيۡهَا غُدُوًّا وَّعَشِيًّا وَيَوۡمَ تَقُوۡمُ السَّاعَةُ اَدۡخِلُوۡا اٰلَ فِرۡعَوۡنَ اَشَدَّ الۡعَذَابِ" (سورة الغافر، آيت: 46) "باهہ ان تي صبح ۽ شام پيش ڪيا ويندا ۽ ان ڏينهن بہ جو قيامت قائم ٿيندي. فرعون جي لشڪر کي سخت عذاب ۾ داخل ڪيو".

۽ بلاشڪ شهيدن ۽ مؤمنن جا ارواح ساون پکين جي ڳُجين ۾ هوندا آهن جنت ۾ جتي گهرن گهمندا رهن ۽ عرش جي هيٺان نور جي قنديلن ۾ رهندا آهن ۽ جڏهن (حضرت) اسرافيل ٻي ڦوڪ ڏيندو تڏهن الله جي بارگاه ۾ پيش ٿيڻ ۽ حساب ڏيڻ جي لاءِ زمين ۾ رکيلن جسمن ڏانهن ايندا. ۽ هي بہ جائز آهي جو سوال، عذاب ڪافر جي بعض جسم ۽ نعمتون مومن جي بعض جزئن کي حاصل ٿين ۽ بعض جي حالت کي ڪل جي حالات قرار ڏنو وڃي. ۽ چيو ويو آهي تہ جيئن الله تعاليٰ قيامت جي ڏينهن ذرن ذرن کي گڏ ڪندو تيئن قبر ۾ ٿيندڙ حساب جي لاءِ بہ گڏ ڪري سگهي ٿو. ۽ قبر مان نڪرڻ حساب جي لاءِ پيش ٿيڻ تي ايمان آڻڻ واجب آهي. جنهن لاءِ قرآن ڪريم جون ڪيتريون آيتون شاهد آهن. ۽ جيڪو الله نئين پيدا ڪرڻ تي قادر آهي ۽ اهو ورائي اٿاري پيش ڪرڻ تي بہ قادر آهي.

فصل : اهو ايمان رکڻ تہ وڏن گناهہ گارن جي لاءِ بہ اسان جي نبي ﷺ جي شفاعت الله تعاليٰ قبول ڪندو. واجب آهي باه ۾ داخل ٿيڻ کان پهريان جلد حساب ٿيڻ جي لاءِ سيني مسلمان مومن امتن جي لاءِ ۽ باهہ ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ خاص پنهنجي امت جي لاءِ خاص ڪري. پوءِ سندن ۽ ٻين مومنن جي شفاعت سان جنهن جي بہ دل ۾ ايمان جو ذرو هوندو اهو دوزخ ۾ نہ رهندو ۽ اهو بہ دوزخ ۾ نہ رهندو جنهن سڄي عمر ۾ الله عزوجل جي لاءِ مخلص ٿي بانهو ٿي "لا اله الا الله محمد رسول الله" چيو هوندو. شفاعت قرآن ڪريم جي آيتن ۽ (متواتر) حديثن سان

ثابت آهي. حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما کان روايت آهي تہ نبي (پاڪ)ﷺ جن فرمايو: "شَفَاعَتِيْ لِاَهْلِ الْكَبَاءِرِ مِنْ اُمَّتِي" (ابو داؤد: 4739، والترمذی: 2436، واحمد: 3/ 213) "منهنجي شفاعت منهنجي امت مان وڏن گناهہ ڪندڙن جي لاءِ (ثابت) آهي". ۽ حضرت انس انصاري کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "اِنِّي لَاَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ لِاَكْثَرَ مِمَّا على وَجْهِ الْاَرْضِ مِنْ حَجَرٍ وَّمَدَرٍ" (الاتحاف: 10/ 489. والخطيب: 12/ 330) "بلاشڪ مان قيامت جي ڏينهن زمين تي هوندڙن پٿرن ۽ پترن کان بہ گهڻن ماڻهن جي شفاعت ڪندس". ۽ اهڙي طرح هر امت مان صديق ۽ صالح پانها بہ شفاعت ڪندا.

فصل : ۽ جهنم جي مٿان رکيل پلصراط تي بہ ايمان آڻڻ واجب آهي. اها پل سڄي جهنم جي مٿان وڇايل آهي جنهن کي الله گهرندو اهو لنگهي ويندو ۽ جنهن کي نہ گهرندو اهو ان ۾ ڪري پوندو ۽ اتان لنگهندڙن ۾ انهن جي اعمال جي موافق انوار هوندا. ڪي ڊوڙندا ويندا تہ ڪي هلندا ويندا تہ ڪي سوار ٿيندا ويندا تہ ڪي گوڏن ڀر لنگهندا تہ ڪي ريڙهيون ڏئي لنگهندا ويندا.

فصل : ۽ اهل السنة جو عقيدو آهي تہ اسان جي نبيﷺ جي لاءِ قيامت جي ڏينهن حوض (ڪوثر) آهي. جنهن مان صرف ايمان وارا پيئندا ڪافر نہ پيئندا ۽ اهو (هڪ حوض) پلصراط تان لنگهڻ کان پوءِ ۽ جنت ۾ داخل ٿيڻ کان اڳي هوندو ان مان جنهن هڪ ڀيرو پيتو ان کي هميشہ اڃ نہ لڳندي ان جي ويڪر مهيني جي پنڌ جيتري آهي ۽ ان جو پاڻي کير کان اڇو آهي ۽ ماکيءَ کان مٺو آهي ان جي چوڌاري آسمان جي تارن جيترا پيئڻ جي لاءِ پيالا آهن ان جو اصل جنت ۾ آهي ۽ فرع محشر جي ميدان ۾ آهي. ان اصل مان بہ نيسارا وهي ميدان واري حوض ۾ پون ٿا ۽ ان جو ذڪر نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي حضرت ثوبان کان روايت آهي تہ محبوب عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "قيامت جي ڏينهن مان پنهنجي (رب جي طرفان عطا ڪيل) حوض وٽ هوندس پوءِ جڏهن کائنس ان حوض جي ويڪري جي متعلق پڇيو ويو تہ فرمايائون "اهو ايترو ويڪرو آهي

جيئن منهنجي هن ويهڻ واري جاءِ کان وني عمان پري آهي. ان جو پاڻي کير کان وڌيڪ اڇو ۽ ماکيءَ کان وڌيڪ مٺو آهي. ان ۾ به پاڻي پوڻ جا نيسارا آهن هڪ چانديءَ مان ٻيو سون مان ٺهيل آهي جنهن ان مان هڪ ڀيرو پيتو اهو ان کان پوءِ هميشہ اڃ ۾ نہ رهندو. " (ابن ابی شیبه: 13/ 146) ۽ معتزلا (هڪ فرقي جو نالو آهي) ان جا منڪر آهن ۽ اهي ان مان نہ پيئندا ۽ جهنم ۾ اجايل داخل ٿيندا جيڪڏهن پنهنجي (سچي) توبہ نہ ڪندا ۽ جنهن حق جي لاءِ آيتون، حديثون ۽ آثار آيل آهن ان جي انڪار کان نہ مڙندا.

فصل : ۽ اهل السنة جو اهو بہ عقيدو آهي تہ الله تعالیٰ سيني نبين ۽ رسولن مان برگزيده پنهنجي رسول (حضرت محمد ﷺ جن) کي پاڻ سان (پنهنجي شان مطابق) قيامت جي ڏينهن پنهنجي عرش تي ويهاريندو. جيئن حضرت عبد الله بن عمر نبي (ڪريم) ﷺ جن کان قرآن ڪريم جي آيت "عَسٰىٓ اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا " (سورة الاسراء، آيت: 79) "ويجهي آهي هيءَ ڳالهہ جو توکي تنهنجو رب ساراهيل مقام ۾ اٿاري" جي تفسير ۾ آندو آهي تہ ان مان مراد آهي تہ الله تعالیٰ کين پاڻ سان گڏ عرش تي ويهاريندو. (الدر المنثور: 4/198)

فصل : اهل السنة وارا هي بہ عقيدو رکن ٿا تہ الله تعالیٰ پنهنجي مومن ٻانهي سان قيامت جي ڏينهن حساب ڪندو پر هن طرح جو ان کي پنهنجي قدرتي پردي ۾ رکي پاڻ ڏانهن ويجهو ڪندو ۽ ان کي ماٺهو نہ ڏسندا. اها ڳالهہ (حضرت) عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما نبي ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن کان روايت ڪئي آهي. (البخاری فی الادب، ب: 60. ومسلم فی التوبة حديث: 52. واحمد 2/ 105.74) ۽ حساب ڪرڻ جي معنیٰ آهي تہ : الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهي کي نيڪ عملن جي ثواب جو مقدار ۽ ان جي براين جي بدلي ۾ ملڻ واري عذاب جو مقدار سمجهائيندو. مطلب تہ جيڪو ان جي لاءِ يا ان جي مٿان آهي اهو ان کي ذهن ۾ ويهاريو ويندو. ۽ معتزلة (مذهب وارا) حساب جا منڪر آهن پر انهن جي ان اعتقاد جي ترديد الله عزوجل جي قرآن ڪئي آهي. الهي فرمان آهي: "اِنَّ اِلَيْنَآ اِيَابَهُمْ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا

حِسَابَهُمۡ " (سورة الغاشية، آيت : 25، 26) "بلاشڪ اسان ڏانهن انهن جو موٽڻ آهي ان کان پوءِ اسان تي انهن جو حساب آهي". ۽ اهل السنة وارا اهو به عقيدو رکن ٿا ته الله تعالىٰ ميزان (ساهمي) تيار ڪري رکي آهي جنهن ۾ نيڪيون ۽ گناهه توريا ويندا ۽ ان کي به پُڙ ۽ (وچ تي) سئي رکيل آهي، معتزلن، مرجئن ۽ خارجين (هي گمراهه ٽولا آهن) انهن ساهميءَ جو انڪار ڪيو آهي پر قرآن ڪريم ۾ انهن جو رد موجود آهي : الله تعالىٰ فرمايو آهي: "وَنَضَعُ الۡمَوَازِيۡنَ الۡقِسۡطَ لِيَوۡمِ الۡقِيٰمَةِ " (سورة الانبيآء، آيت : 47) "۽ اسين عدل وارين ساهمين کي قيامت جي ڏينهن رکنداسون". ٻيءَ آيت ۾ آهي: "فَاَمَّا مَنۡ ثَقُلَتۡ مَوَازِيۡنُهٗ فَهُوَ فِی عِيۡشَةٍ رَّاضِيَةٍ وَاَمَّا مَنۡ خَفَّتۡ مَوَازِيۡنُهٗ فَاُمُّهٗ هَاوِيَة " (سورة القارعة، آيت : 6، 9) "پوءِ جنهن جا تورار اڳرا ٿيا اهو پسند ڪيل گذران ۾ هوندو ۽ جنهن جا تورارا هلڪا ٿيا ان جي جاءِ هاوية آهي". ۽ ميزان جو ثبوت حديث پاڪ ۾ به آهي نواس بن سمعان ڪلابي کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو "ساهمي رحمٰن جلاله جي (قدرتي) هٿ ۾ آهي ان سان هڪڙين قومن کي ڪٽي تو ٻين کي قيامت جي ڏينهن هيٺ ڪري تو". ۽ الله جا مقرب ٻانها حساب کان سواءِ جنت ۾ داخل ٿيندا جيئن ڪافر حساب کان سواءِ دوزخ ۾ داخل ٿيندا.

فصل : اهل السنة جو عقيدو آهي ته جنت ۽ جهنم پيدا ڪيل آهن ۽ اهي الله تعالىٰ جي طرفان تيار ڪيل جايون آهن (1) هڪڙي ايمان وارن فرمانبردارن کي ثواب ۽ نعمتون ڏيڻ جي لاءِ. (2) ٻي ڪافرن ۽ بي فرمانن جي سزا ۽ عذاب جي لاءِ ۽ اهي جڏهن کان الله تعالىٰ پيدا ڪيا آهن باقي آهن ۽ فنا نه ٿيندا. ۽ اها جنت اها ئي آهي جنهن ۾ حضرت آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ۽ (سيده) حوا رضي الله عنها هيا ۽ شيطان ملعون ان مان ئي انهن کي ڪڍيو هو ۽ اهو قصو مشهور آهي ۽ معتزلن (هڪ گمراه ٽولو هو) جنت ۽ جهنم جي پيدا ٿيل هجڻ جو انڪار ڪيو آهي سوا هي جنت ۾ ته داخل نه ٿيندا ۽ جهنم ۾ ضرور داخل ٿيندا ۽ ان ۾ هميشه هميشه هوندا ڇو ته الله عزوجل جي

قرآن ڪريم ٻڌايو آهي ته جنت ۽ جهنم ٻئي پيدا ڪيل آهن جيئن هڪ فرمان آهي ”وَجَنَّةٍ عَرۡضُهَا السَّمٰوٰتُ وَالۡاَرۡضُ اُعِدَّتۡ لِلۡمُتَّقِيۡنَ“ (سورة آلعمران : 133) ”۽ جنت جنهن جي ويڪر آسمانن ۽ زمين جيتري آهي پرهيزگارن جي لاءِ تيار ڪئي وئي آهي“ (2) ٻيو فرمان آهي ”وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيۡ اُعِدَّتۡ لِلۡكٰفِرِيۡنَ“ (سورة آلعمران : 131) (۽ ان باهه کان ڊڄو جيڪا ڪافرن جي لاءِ تيار ڪئي وئي آهي.) ۽ جيڪا شيء تيار ڪيل آهي يقيناً اها موجود آهي جنهن کي هر عقل وارو سمجهي ٿو. مذڪورة آيتن مان ثابت ٿيو ته جنت ۽ جهنم ٻئي پيدا ڪيل ۽ موجود آهن ۽ حديث مبارڪ مان به ثابت آهي.

(1) حضرت انس بن مالڪ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”دَخَلۡتُ الۡجَنَّةَ فَاِذَا اَنَا بِنَهۡرٍ يَّجۡرِيۡ حَافَتَاهُ خِيَامُ اللُّؤۡلُؤِ فَضَرَبۡتُ بِيَدِيۡ اِلٰى مَاءٍ يَّجۡرِيۡ اِذۡ مِسۡكٌ اَذۡفَرُ قُلۡتُ يَا جِبۡرِيۡلُ مَا هٰذَا قَالَ: هٰذَا الۡكَوۡثَرُ الَّذِيۡ اَعۡطَاكَ اللّٰهُ تَعَالٰى“ (احمد: 103/3 و115. وابن ابي شيبه: 437/11) ”مان جنت ۾ داخل ٿيس ته اتي مون هڪ نهر وهندڙ ڏٺي جنهن جي ڪنارن تي موتيءَ جا تنبو لڳل هئا پوءِ مون ان ۾ هٿ وڌو ته ان جو پاڻي خوشبودار مشڪ هيو ۽ مون جبريل کي چيو ته: هي ڇا آهي؟ عرض ڪيائين ته هي اهو ڪوثر آهي جيڪو الله تعالىٰ اوهان کي عطا ڪيو آهي“

(2) حضرت معاذ بن جبل کان روايت آهي ته نبي پاڪ ﷺ جن فرمايو: ”لَا تُؤۡذِيۡ اِمۡرَاَةٌ زَوۡجَهَا فِي الدُّنۡيَا اِلَّا قَالَتۡ زَوۡجَتُهٗ مِنَ الۡحُوۡرِ الۡعِيۡنِ لَا تُؤۡذِيۡهِ قَاتَلَكِ اللّٰهُ فَاِنَّمَا هُوَ عِنۡدَكِ دَخِيۡلٌ يُّوۡشِكُ اَنۡ يُّفَارِقَكِ اِلَيۡنَا“ (البخاري: 1174. وابن ماجه: 2014. واحمد: 242/5) ”ڪا به عورت دنيا ۾ پنهنجي مڙس کي ايذائيندي آهي ته جنت ۾ ان کي ملڻ واري حور، ان عورت کي جنت مان سڏي چوندي آهي الله توکي هلاڪ ڪري هن کي نه ايذاءِ اهو تو وٽ (ٿوري وقت جي لاءِ) رهيل آهي عنقريب تو کان جدا ٿي اسان وٽ ايندو“.

جڏهن ثابت ٿيو ته جنت ۽ جهنم پيدا ڪيل ۽ فنا ٿيڻ وارا ناهن ته جيڪو جنت ۾ داخل ٿيو اهو ان ۾ هميشه هوندو. ان جي لاءِ اتي موت به نه هوندو ۽ ان جي نعمتن ۾ واڌارو ڪيو ويندو ۽ انهن جي لاءِ وڌي

نعمت اها هوندي ته الله تعاليٰ موت کي هڪ دنبي جي شڪل ۾ آڻي، انهن جي اڳيان جنت ۽ دوزخ جي وچ تي ڪهرائي اعلان ڪرائيندو ته اي جنتيو! هاڻي اوهان جو هميشه جنت ۾ رهڻ آهي هتي موت ناهي ۽ اي جهنم وارا ڪافرو! اوهان لاءِ به هميشه جهنم ۾ رهڻ آهي جتي موت ناهي. هيءَ به حضور ﷺ جن کان روايت ڪيل صحيح حديث آهي.

(البخاری: 6/118. واحمد: 2/423)

فصل: اهل السنة والجماعة جو هي به پڪو عقيدو آهي ته (حضرت) محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم الله جو رسول ۽ مرسلين جو سردار ۽ (نبين ۾) آخري نبي آهي. ۽ اهو سيني ماڻهن ۽ جنن جي لاءِ مبعوث آهي. جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي: "وَمَآ اَرۡسَلۡنٰكَ اِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ" (سورة السبا. آيت: 28) "۽ اسان اوهان کي سيني ماڻهن جي لاءِ رسول ڪري موڪليو آهي". ۽ الله عزوجل جو (ٻيو) فرمان آهي "وَمَآ اَرۡسَلۡنٰكَ اِلَّا رَحۡمَةً لِّلۡعٰلَمِيۡنَ" (سورة الانبيآء، آيت: 107) "۽ اسان اوهان کي سيني جهانن جي لاءِ رحمت ڪري موڪليو آهي". ۽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن جو فرمان آهي "اِنَّ اللهَ فَضَّلَنِيۡ عَلَى الۡاَنۡبِيَآءِ بِاَرۡبَعٍ: اَرۡسَلَنِيۡ اِلَى النَّاسِ كَآفَّةً" (الترمذی: 1553. وقال حسن صحیح. والمشکوٰة: 4001. والکنز: 31951) "بلاشڪ الله مون کي (ٻين) نبين (عليهم الصلوٰة والسلام) تي چئن فضيلتن سان ڀلو بنايو آهي (انهن مان) هڪ هي آهي جو مون کي سيني ماڻهن ڏانهن رسول ڪري موڪليو اٿس" ۽ جيڪي معجزا نبين (عليهم الصلوٰة والسلام) کي ڏنا ويا آهي ۽ انهن کان وڌيڪ معجزا اسان جي نبي ﷺ جن کي ڏنا ويا هئا ۽ بعض اهل علم انهن کي ڳڻي انهن جو تعداد هڪ هزار بيان ڪيو آهي. جن معجزن مان هڪ معجزو قرآن ڪريم آهي جيڪو هڪ مخصوص انداز ۾ آيل آهي ۽ عربي ٻوليءَ ۾ هجڻ جي باوجود عربن جي ڪلام کان نرالو آهي ان جو نظم، ترتيب، بلاغت، فصاحت اهڙي آهي جيڪا هر فصيح جي فصاحت، هر بليغ جي بلاغت کان ايترو مٿي آهي جو ٻيا فصيح چئنلج ملڻ کان پوءِ به اهڙي سورت يا آيت ناهڻ کان عاجز رهيا ته ثابت ٿيو ته قرآن ڪريم

حضورﷺ جن جو ائين معجزو آهي جيئن حضرت موسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي لٺ مبارڪ ان جي لاءِ معجزو هئي حضرت موسىٰ جادوءَ جي حاذقن جي دور ۾ مبعوث ڪيو ويو هو تہ ڪيس اهڙو معجزو مليو جنهن انهن جي جادوءَ کي ختم ڪري ڇڏيو هو ۽ حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) حڪمت ۽ طب جي دور ۾ مبعوث ڪيو ويو تہ ان کي ماءُ جي پيٽ کان ڄاول انڌي جي اکين کي روشن ڪرڻ ۽ ڪوڙه جي مريضن کي صحت ڏيڻ وارو معجزو عطا ڪيو ويو جنهن جي مقابلي ۾ ان دور جا حڪيم ۽ طبيب عاجز رهيا هئا ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي دور ۾ عربن جي فصاحت ۽ بلاغت مشهور هئي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کي اهڙو فصاحت ۽ بلاغت وارو قرآن ڪريم معجزو ٿي مليو جنهن جي اڳيان عرب جا فصيح ۽ بليغ عاجز ٿي پيا. ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي معجزن مان سندن (پاڪ هٿ جي) آڱرين مان پاڻيءَ جو وهڻ ۽ ٿوري طعام مان گهڻي خلق کي کارائي ڍؤ ڪرائڻ ۽ ٻڪري جي زهر ڏنل اڳين ٽنگ جو ڳالهائي ٻڌائڻ تہ مون ۾ زهر آهي ۽ چنڊ جو چير جڻ، ۽ کجيءَ جي ٿڙ جو روئڻ ۽ اُٺَ جو ڳالهائڻ ۽ سندن سڏ تي وڻ جو اچڻ وغيره آهن جن جو تعداد هزار کي پهچي ٿو ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جا (ڪي معجزا) بعينہ ٻن وجهن جي ڪري ظاهر نہ ٿيا (1) هڪ تہ متان انهن جو انڪار ڪرڻ جي ڪري سندن امت بہ ائين هلاڪ ٿئي جيئن اڳيون امتون هلاڪ ٿيون هيون. (2) ٻيو تہ ماڻهو چون ها تہ هي ڪهڙي نئين ۽ عجيب شيء آندي وئي آهي اهي تہ پُراڻيون شيون آهن ان جي ڪري نبي حضور عليہ الصلوٰة والسلام کي نئين معجزي سان نوازيو ويو هو.

فصل : اهل سنت وجماعت جو اهو بہ عقيدو آهي تہ اسان جي نبيﷺ جي امت سيني امتن کان ڀلي آهي ۽ انهن مان ڀلا حضورﷺ جي (ظاهري زندگي مبارڪ) جي دور وارا آهن جن کين ڏٺو. ۽ سندن ذات تي ايمان آندو ۽ سندن تصديق ڪيائون ۽ بيعت ڪيائون ۽

تابعداري ڪيائون ۽ سندن حڪم تي جنگيون ڪيائون ۽ پنهنجن سرن ۽ مالن سان مدد ڪيائون ۽ سندن تعظيم ۽ تعاون ۾ رهيا ۽ ان دور ۾ ڀلارا حديبية جي ميدان ۾ (حضرت عثمان جي شهيد ٿيڻ جي صورت ۾ ان جي بدلي وٺڻ لاءِ) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي بيعت ڪرڻ وارا (بيعة الرضوان ۾) چوڏهن سؤ (1400) اصحابي هيا ۽ انهن ۾ وري ڀلارا بدر جي جنگ ڪرڻ وارا ٽي سؤ تيرهن (313). (حضرت) طالوت جي لشڪر جي انگ برابر هيا ۽ انهن مان ڀلا اهي چاليهه هيا جن جو چاليهن وارو انگ حضرت عمر سان پورو ٿيو هو. ۽ انهن مان ڀلا جنت جي بشارت ڏنل ڏهہ هيا جن جي جنتي هجڻ جي حضور عليہ الصلوٰة والسلام جنْ شاهدي ڏني هئي ۽ اهي هي آهن (1) حضرت ابوبڪر (2) حضرت عمر (3) حضرت عثمان (4) حضرت علي (5) حضرت طلحة (6) حضرت زبير (7) حضرت عبد الرحمٰن بن عوف (8) حضرت سعد (9) حضرت سعيد (10) حضرت ابو عبيدة بن الجراح ۽ انهن ڏهن مان ڀلارا چار راشد خليفا، ڀلارا آهن ۽ انهن چئن ۾ ڀلائيءَ ۾ پهريون خليفو ابوبڪر، ٻيو نمبر عمر، ٽيون نمبر عثمان، چوٿون نمبر علي المرتضىٰ آهن. ۽ انهن چئن جي خلافت (هڪ قول مطابق) ٽيهہ سال رهي. ”۽ ٻئي قول مطابق حضرت امام حسن جي ڇهہ مهينا خلافت بہ انهن ٽيهن سالن ۾ شامل آهي“. ۽ جڏهن حضرت ابوبڪر جي بيعت ڪئي وئي تہ پاڻ ٽي ڏينهن صحابن کي سامهون ٿي چوندو رهيو تہ : ڇا مون اوهان کان زبردستي بيعت ورتي آهي ؟ يا اوهان منهنجي خلافت کان ناراض آهيو ؟ سيني کان پهريان حضرت علي ڪرم الله وجهہ چوندو هو تہ ”نہ تو اسان کان زوريءَ بيعت ورتي آهي نہ اسان اوهان جي خلافت کي ڳرو سمجهيو ۽ نہ هميشہ سمجهنداسون. اوهان کي نبي (پاڪ) ﷺ جن اڳتي رکيو آهي تہ ڪير اوهان کي پوئتي ڪندو ؟“.

(مجمع الزوائد: 5/ 183. کتاب الخلافة وعزاه الى احمد وابي يعلى)

۽ اسان تائين اها ڳالهہ پهتي آهي تہ: حضرت ابوبڪر جي خلافت جي صحيح مڃڻ جي لاءِ حضرت علي رضي الله عنهما سختي سان قائل

هوندو هو ۽ روايت آهي تہ عبد الله بن الكواء جمل واري جنگ کان پوءِ حضرت علي ڪرم الله وجهہ وٽ ويو ۽ پڇيائين تہ ڇا رسول الله ﷺ جن اوهان سان خلافت جي لاءِ عهد ڪيو هو تہ پاڻ فرمايائون اسان ان امر ۾ سوچيو تہ نماز جيڪا دين جو ٿنڀ آهي ان ۾ جڏهن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن (حضرت) ابوبڪر کي اڳواڻ ڪيو جيڪا اسان جو دين آهي تہ اسان جو دنيا ۾ بہ اهو ئي اڳواڻ آهي، ۽ اهو هيئن هو تہ نبي ڪريم ﷺ جن نماز جي امامت لاءِ پنهنجي طبيعت ناساز هجڻ جي دوران جڏهن (حضرت) بلال کين نماز پڙهائڻ جي لاءِ عرض ڪرڻ ايندو هو تہ فرمائيندا هئا "مُرُوْا اَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاس" ابوبڪر کي چئو تہ ماڻهن کي نماز پڙهائي. ۽ حضور ﷺ جن پنهنجي (ظاهري) حياتيءَ (مبارڪ) ۾ صحابہ ڪرام سان اهڙي گفتگو ڪندا هئا جنهن مان ظاهر ٿيندو هو تہ خلافت جو وڌيڪ حقدار (حضرت) ابوبڪر آهي ۽ اهڙي طرح حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علي جي لاءِ بہ فرمائيندا هئا تہ انهن مان هر هڪ پنهنجي پنهنجي وقت تي خلافت جي امر جو حقدار ٿيندو. جيئن حضرت علي کان روايت آندي آهي تہ حضرت حبيب ڪريم ﷺ جن کي عرض ڪيو ويو تہ : "اوهان جي (ظاهري) رحلت کان پوءِ ڪنهن کي امير بنايون؟ تہ پاڻ فرمايائون جيڪڏهن ابوبڪر کي امير ڪندؤ تہ ان کي امانت وارو، دنيا جي محبت کان منهن موڙيندڙ، آخرت ڏانهن رغبت رکندڙ لهندؤ. ۽ جيڪڏهن عمر کي امير ڪندؤ تہ ان کي قوت وارو، امين لهندؤ جيڪو الله (جي) دين جي ڪم ۾، ڪنهن ملامت ڪندڙ جي ملامت جو خوف نہ رکندو. ۽ جيڪڏهن عثمان کي امير ڪندؤ تہ ان کي دليل سان ۽ برهان سان بيهندڙ لهندؤ ۽ جيڪڏهن علي کي امير ڪندؤ تہ ان کي هدايت ڪندڙ هدايت ڪيل لهندؤ ان جي ڪري سيني حضرت ابوبڪر جي خلافت تي اجماع ڪيو". (احمد: 1/109. واللعل المتناهية: 1/252. والمشڪوٰة: 6124. و ڪتاب المجروحين: 2/209)

۽ امام احمد بن حنبل رحمة الله عليه کان روايت آهي تہ: حضرت ابوبڪر

صديق جي خلافت خفي نص ۽ اشاري سان ثابت آهي. ۽ هي امام حسن بصري ۽ حديث جي ماهرن جي هڪ جماعت جو مذهب آهي. ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو "اَلَّذِیْ بَعْدِیْ اَبُوْبَكْرٍ لَا یَلْبَثُ بَعْدِیْ اِلَّا قَلِیْلًا" (الطبرانی : 1/ 7 وابن عدی : 4/ 1524) "مون کان پوءِ جيڪو (اڳواڻ) ٿيندو اهو ابوبڪر آهي مون کان پوءِ ٿورو وقت رهندو" ۽ حضرت عمر ﵁ جي خلافت ان کي حضرت ابوبڪر جي خليفي مقرر ڪرڻ سان ٿي ۽ (ان کي خليفو مقرر ڪرڻ بالڪل حق ۽ سچ هو جو) سيني اصحابن سڳورن ﵃ ان کي تسليم ڪري ان جي بيعت ڪئي ۽ ان کي "امير المؤمنين" سڏيو. ۽ حضرت عثمان ﵁ جي خلافت بہ اصحابن ﵃ جي اجماع سان ٿي هئي ۽ حضرت علي تنهي يلارن جي بيعت ڪئي هئي ۽ حضرت عثمان شهادت تائين حق جو اڳواڻ رهيو هو. ان ۾ ڪو بہ اهڙو عيب نہ هو جنهن جي ڪري ان تي طعن ڪيو وڃي ۽ نہ ان ۾ ڪو فسق هو جيڪو مٿس ملامت ڪرڻ جو سبب بنجي. پر رافضين (شال الله تعالیٰ انهن کي هدايت ڪري) اجايا اعتراض اٿاريا آهن. ۽ حضرت عثمان کان پوءِ حضرت علي جي خلافت بہ حق ۽ جماعت ۽ اصحابن جي جماعت سان ثابت آهي ۽ حضرت علي جي شهادت ۽ حضرت امام حسن جي ان جي حق ۾ خلافت تان هٿ کڻڻ کان پوءِ حضرت معاوية جي حڪمراني بہ صحيح آهي حضرت امام حسن جي ان باري ۾ راءِ ۽ عام مصلحت صحيح آهي جنهن ۾ مسلمانن جي رت جو بچاءُ بہ هو ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي پيشن گوئي جي سچائي بہ ٿي جو پاڻ امام حسن لاءِ فرمايو هيائون تہ "هي منهنجو پٽ سردار آهي جنهن سان الله مسلمانن جي ٻن جماعتن ۾ صلح ڪرائيندو" (البخاری: 3/ 244. واحمد: 5/ 38)

۽ جڏهن ان جي اڳواڻيءَ جي امام حسن بيعت ڪئي تہ ان سال کي ٻڌيءَ، اتفاق ۽ جماعت جو سال سڏيو ويو ۽ ان وقت ڪو ٽيون ميدان ۾ نہ آيو هو (بلڪ حضرت امام حسين ﵁ بہ حضرت معاويہ ﵁ جي بيعت ڪئي هئي).

فصل: نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جي گهر وارين رضي الله عنهن جي لاءِ عقيدو:

۽ اسان جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي گهر وارين جي لاءِ سهڻو عقيدو آهي تہ اهي سڀ ڀليون ۽ مؤمنن جون مائرون آهن ۽ ام المؤمنين عائشہ رضي الله عنها بہ ڀلي آهي جنهن جي پاڪدامني الله عزوجل قرآن ڪريم ۾ نازل فرمائي آهي ۽ اها قيامت تائين قرآن ڪريم ۾ تلاوت ٿيندي رهندي. ۽ اهڙي طرح حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي پياري نياڻي، فاطمہ (رضي الله عنها وعن زوجها واولادها) عورتن ۾ ڀلي آهي جنهن سان عقيدت ۽ محبت رکڻ ائين واجب آهي جيئن سندس بابا حضور عليہ الصلوٰة والسلام سان محبت رکڻ لازم ۽ واجب آهي. پوءِ ان دور وارا اهي آهن جن کي الله تعالیٰ قرآن ڪريم ۾ ذڪر ڪري انهن جي ثناء ڪئي آهي اهي ئي پهريان مهاجر آهن ۽ انصارن ٻنهي قبلن ڏانهن منهن ڪري نماز پڙهي هئي. الله عزوجل جو فرمان آهي "وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنٰى" (سورة الحديد، آيت: 10) "۽ سڀني سان الله ڀلائي جو وعدو ڪيو آهي" ۽ الله تعالیٰ جو فرمان آهي "وَعَدَ اللهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ وَعَمِلُوْا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِيْنَهُمُ الَّذِى ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا" (سورة النور، آيت: 55) "الله انهن سان وعدو ڪيو آهي جن اوهان مان ايمان آندو ۽ صالح عمل ڪيا تہ انهن کي زمين ۾ ضرور خليفو بنائيندو جيئن انهن کي خليفو بنايو هيائين جيڪي هنن کان اڳ ۾ هيا ۽ انهن کي سندن دين ۾ قوت ڏيندو جنهن کان پاڻ دين ڪري راضي ٿيو ۽ انهن کي خوف ۾ رهڻ کان پوءِ امن ڏيندو" ۽ الله تعالیٰ جو فرمان آهي "وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعاً سُجَّدًا" (سورة الفتح، آيت: 29) "۽ جيڪي ان سان گڏ آهن ڪافرن تي سخت آهن پاڻ ۾ رحم ڪندڙ آهن انهن کي رڪوع ڪندڙ سجدا ڪندڙ ڏسندين" اڳتي ارشاد آهي "يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيْظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ" (سورة الفتح، آيت: 29) "پوکيندڙ کي وڻي ٿي، تانتہ انهن سان ڪافرن کي ڪاوڙ ڏياري" ۽ (حضرت امام) جعفر (صادق) پنهنجي

پيءُ (حضرت امام) محمد (باقر) کان ان پنهنجي پيءُ امام زين العابدين رضي الله عنهم کان الله تعاليٰ جي فرمان "مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗ" "محمد الله جو رسول آهي ۽ جيڪي ان سان گڏ آهن" جي تفسير ۾ آندو آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام سان ڏک ۽ سک ۾ گڏ ۽ غار ۾ بہ گڏ تہ (بدر واري جنگ دوران حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي لاءِ ناهيل) ڇپر ۾ گڏ اهو ابوبڪر آهي "اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ" "ڪافرن تي سختي ڪندڙ آهن" اهو عمر بن خطاب آهي "رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ" "پاڻ ۾ رحم ڪندڙ آهن" عثمان بن عفان آهي "تَرَاهُمْ رُكَّعاً سُجَّدًا" "انهن کي رڪوع ڪندڙ سجدا ڪندڙ ڏسندين" علي ابن ابي طالب آهي. "يَبْتَغُوْنَ فَضْلاً مِّنَ اللهِ وَرِضْوَاناً" "الله کان فضل ۽ رضامندو طلب ڪن ٿا" مان مراد حضور عليہ الصلوٰة والسلام جا حواري طلحة ۽ زبير آهن ۽ "سِيْمَاهُمْ فِى وُجُوْهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ" "انهن جي منهن ۾ سجدن ڪرڻ جي ڪري نشان آهن" سعد، سعيد، عبد الرحمٰن بن عوف ۽ ابو عبيدة بن الجراح آهن (رضي الله عنه عنهم اجمعين) ڏهہ جنت جي بشارت ڏنل اصحابي سڳورا آهن "ذَالِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيْلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْأَهٗ" "انهن جو تورات ۾ مثال ۽ انهن جو انجيل ۾ مثال ان پوک جهڙو آهي جنهن پنهنجو سلو ڪڍيو" يعني حضرت محمد ﷺ "فَاٰزَرَهٗ" "پوءِ ان کي مضبوط بنايائين" ابوبڪر سان "فَاسْتَغْلَظَ" پوءِ مضبوط ٿيو عمر سان. "فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوْقِهٖ" "پوءِ پنهنجي تيليءَ تي سڌو ٿي بيٺو" عثمان بن عفان سان، "يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ" "پوکيندڙ کي وڻي ٿو" علي بن ابي طالب سان "لِيَغِيْظَ بِهِمُ" "تانت ان سان ڪافرن کي ڪاوڙ ڏياري" نبي ڪريم ﷺ ۽ ان جي اصحابن سان "الْكُفَّارُ" "ڪافرن کي" اهل السنة جو اتفاق آهي تہ انهن جي وچ ۾ ٿيل اختلافن کان پنهنجي زبان کي روڪجي ۽ انهن جي غلطين جي ذڪر ڪرڻ کان پاڻ کي بچائي انهن جا فضائل ۽ خوبيون بيان ڪجن ۽ انهن ۾ جيڪي اختلاف رهيا جيئن حضرت علي، طلحة، زبير، عائشہ ۽ معاوية رضي الله عنهم ۾ هيا اهو سڀ امر الله تعاليٰ جي حوالي ڪري ڇڏجي. جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي :

"وَالَّذِيْنَ جَآؤُا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ وَلاَ تَجْعَلْ فِى قُلُوْبِنَا غِلاًّ لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَحِيْمٌ" (الحشر، آيت : 10) "۽ جيڪي انهن کان پوءِ آيا چون ٿا تہ اي اسان جا رب اسان کي ۽ اسان جي انهن ڀائرن کي بخش فرماءِ جيڪي اسان کان اڳي ايمان سان وفات ڪري ويا ۽ اسان جي دلين ۾ ايمان وارن جي لاءِ دشمني پيدا نہ ڪر اي اسان جا رب ! بيشڪ تون ٻاجهارو ۽ مهربان آهين".

۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جو فرمان آهي : "اِذَا ذُكِرَ اَصْحَابِيْ فَاَمْسِكُوْا" (الطبراني: 2/93) "جڏهن منهنجن اصحابن جو ذڪر ڪيو وڃي تہ پوءِ چپ رهو" مطلب تہ انهن جي گلا غيبت نہ ڪيو. ۽ ٻين لفظن ۾ هيئن حديث آئي آهي تہ : "اِيَّاكُمْ وَمَا شَجَرَ بَيْنَ اَصْحَابِيْ فَلَوْ اَنْفَقَ اَحَدُكُمْ مِثْلَ اَحَدٍ ذَهَباً مَا بَلَغَ مُدَّ اَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيْفَهٗ" (البخاري: 5/10. ومسلم : في الصحابة : 221. وابو داؤد: 4658. والترمذي : 3861. وابن ماجه : 161) "پاڻ کي انهن اختلافن وارين ڳالهين ۾ پوڻ کان بچايو جيڪي اصحابن ۾ ٿيون هيون جيڪڏهن اوهان هڪڙو احد (جبل) جيترو سون (الله جي واٽ ۾) خرچ ڪندو تہ بہ انهن جي هڪ خيرات ڪيل ٽوپي ۽ يا ان جي اڌ کي بہ نہ پهچندو".

۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جو فرمان آهي :"طُوْبٰى لِمَنْ رَّاٰنِيْ وَمَنْ رَّاٰ مَنْ رَّاٰنِيْ" (احمد : 3 / 71) "ان جي لاءِ خوشي آهي جنهن مون کي ڏٺو يا منهنجي ڏسڻ واري کي ڏٺو". ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جو فرمان آهي : "لاَ تَسُبُّوْا اَصْحَابِيْ فَمَنْ سَبَّهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ الله" (ابن عدي : 3 / 1093. و کنز العمال 45 325) "منهنجن اصحابن کي گهٽ وڌ نہ ڳالهايو جنهن انهن کي گهٽ وڌ ڳالهايو ان تي الله جي لعنت آهي". ۽ حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو: "اِنَّ الله عَزَّوَجَلَّ اِخْتَارَنِيْ وَاخْتَارَلِيْ اَصْحَابِيْ فَجَعَلَهُمْ اَنْصَارِيْ وَجَعَلَهُمْ اَصْهَارِيْ وَاِنَّه سَيَجِيْءُ فِى آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يَنْقُصُوْنَهُمْ اَلاَ فَلاَ تُوَاكِلُوْهُمْ اَلاَ فَلاَ تُشَارِبُوْهُمْ اَلاَ تُنَاكِحُوْهُمْ اَلاَ فَلاَ تُصَلُّوْا مَعَهُمْ اَلاَ فَلاَ تُصَلُّوْا عليهم حَلَّتِ اللَّعْنَةُ" (ابن ابي عاصم: 2/483. والحلية : 2/11. والخطيب : 2 / 99. والحاكم : 3 / 632) "بلاشڪ الله تعالىٰ مون کي برگزيدو بنايو ۽ مون لاءِ منهنجا اصحاب بہ برگزيده بنايائين پوءِ اهي منهنجا اصحاب

۽ منهنجا صهرا بنايائين ۽ بلاشڪ آخري زماني ۾ هڪ اهڙي قوم ايندي جيڪي انهن کي گهٽ وڌ چوندا خبردار! پوءِ نہ انهن سان کائو خبردار ! ۽ نہ انهن سان پيئو ۽ خبردار نہ انهن سان رشتو ڪيو خبردار ! ۽ نہ انهن سان گڏ نماز پڙهو خبردار ! ۽ نہ انهن تي (جنازي جي) نماز پڙهو انهن تي لعنت واجب ٿي وئي آهي".

۽ حضرت نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي تہ : "لَا يَدْخُلُ النَّارَ اَحَدٌ مِّمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ " (ابو داؤد : 4653. والترمذی : 3860. واحمد : 3 / 350) "جنهن بہ (بيعة الرضوان ۾) وڻ جي هيٺان وهندي بيعت ڪئي اهو جهنم جي باهہ ۾ داخل نہ ٿيندو". ۽ حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "اِطَّلَعَ اللهُ عَلَى اَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ لَهُمْ اِعْمَلُوْا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ " (البخاری : 8 / 32. واحمد : 1 / 80179) "الله تعاليٰ بدر وارن ڏانهن خصوصي توجہ فرمائيندي چيو تہ ! اي بدر وارا! جيڪي وڻيو ڪيو بلاشڪ مون اوهان کي بخش ڪري ڇڏيو آهي". ۽ حضرت ابن بريدة پنهنجي پيءُ کان روايت آندي حضرت نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو : "مَنْ مَاتَ مِنْ اَصْحَابِيْ بِاَرْضٍ جُعِلَ شَفِيعاً لِاَهْلِ تِلْكَ الْاَرْضِ" "جيڪو بہ منهنجي اصحابن مان ڪنهن زمين ۾ فوت ٿيو تہ ان زمين وارن جي لاءِ شفاعت ڪندڙ بنايو ويندو". ۽ اهل السنة والجماعة جو نبين عليهم الصلوٰة والسلام جي معجزن ۽ اولياء جي ڪرامتن کي تسليم ڪرڻ تي بہ اجماع آهي. يعني انهن تي بہ اهل السنة والجماعة جو اجماع آهي ۽ عقلمند، داناء مومن جي لاءِ پلو هي آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي اتباع ڪري دين ۾ نيون نيون ڳالهيون داخل نہ ڪري ۽ نہ غُلُوَّ ۽ واڌارو ڪري ۽ نہ گهڻو تڪلف ڪري پوءِ ترڪي پوي ۽ گمراه ٿي هلاڪ ٿي وڃي.

حضرت عبد الله بن مسعود فرمايو تہ: "اِتَّبِعُوْا وَلَا تَبْتَدِعُوْا فَقَدْ كُفِيتُمْ "(المجمع : 1 / 181) "(سنت جي) اتباع ڪيو ۽ نيون ڳالهايون نہ ناهيو اوهان جي لاءِ (شرعي ڳالهيون بيان ڪري) ڪفايت ڪئي وئي آهي" مومن تي سنت ۽ جماعت جي اتباع واجب آهي، سنت اها آهي

جيڪا حضور عليه الصلوٰة والسلام جن مقرر ڪئي آهي ۽ جماعت مان مراد اها ڳالهه آهي جيڪا اصحابن سڀني ڪئي آهي ۽ ان تي خلفاء راشدين عمل ڪيو ۽ ڪرايو ۽ بدعتين سان گهڻي اٿ ويهه نه ڪري ۽ نه انهن کي ويجهو رهي ۽ انهن تي سلام نه چوي. حضرت امام احمد بن حنبل عليه الرحمة فرمايو آهي ته ”جنهن بدعتيءَ تي سلام ورايو ته انهيءَ ان سان محبت رکي“. ۽ نبي پاڪ ﷺ جن جو فرمان آهي ته : ”اَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ تَحَابُّوا“ (مسلم فی : الایمان، حدیث : 93. وابن ماجه : 3692. واحمد: 1 / 165) ”پاڻ ۾ گهڻو سلام چوندا ڪيو ته اوهان ۾ محبت پيدا ٿيندي“.

۽ اهڙين بدعتين (گمراهن) سان مجلس ۾ نه ويندو ۽ نه انهن کي ويجهو ٿيندو نه ويجهو ڪندو نه انهن کي عيد مبارڪ ڏيندو ۽ نه انهن سان سندن خوشين ۾ شريڪ ٿيندو. ۽ انهن مان ڪو مري ته انهن تي نماز جنازه به نه پڙهندو ۽ نه انهن لاءِ رحمة الله عليه چوندو بلڪ انهن کان جدا رهندي دل ۾ انهن جي محبت نه رکندو ۽ اهو سمورو عمل الله عزوجل کي راضي ڪرڻ جي لاءِ ڪندو ۽ ان مان وڏي ثواب حاصل ڪرڻ جو عقيدو رکندو. (الله جي ولي حضرت) فضيل بن عياض فرمايو آهي ته جيڪو بدعتي (گمراهه) جي جنازه ۾ ويو اهو جيسيتائين واپس موٽي الله عزوجل جي غضب هيٺان هوندو ۽ بدعتي (گمراهه) تي حضرت رسول الله ﷺ جن لعنت ڪئي آهي سندن فرمان آهي : ”مَنْ اَحْدَثَ حَدَثاً اَوْ آوىٰ مُحْدَثًا فَعليه لَعْنَةُ الله وَالْمَلاَءِ كَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ وَلاَ يَقْبَلُ مِنه صَرْفًا وَّلاَ عَدْلاً“ (ابو داؤد فی الدیات، ب : 11. والنسائی فی : القسامة، ب : 10. واحمد: 1 / 119) ”جنهن (دين ۾) نئين ڳالهه پيدا ڪئي يا نئين ڳالهه پيدا ڪندڙ کي جاءِ ڏني ته ان تي الله جي ۽ ملائڪن ۽ مڙني ماڻهن جي لعنت آهي ۽ الله ان جو خرچ ڪرڻ ۽ انصاف ڪرڻ به قبول نه ڪندو“ صَرْفًا مان مراد فرض ادا ڪرڻ ۽ عَدْلاً مان مراد نفل پڙهڻ آهن.

هي مذڪوره اهل السنة والجماعة جي عقيدن جو مختصر تعارف هيو هن کان پوءِ به فصل: بيا به لکجن ٿا جيڪو عقلمند محبت جي سلوڪ جو ارادو ڪندو ان جي لاءِ انهن کان بي خبر رهڻ جائز ناهي.

(1) **هڪ فصل** : ۾ اهي صفتون بيان ڪيون ٿيون وڃن جن جو الله عزوجل تي ڳالهائڻ صحيح ناهي ۽ هن ۾ ٻانهن جا اخلاق ۽ ڪوتاهيون بہ بيان ڪيل آهن. (2) **ٻئي فصل** : ۾ گمراهہ فرقن جو بيان آهي جيڪي هدايت جي واٽ کان ٿڙيل آهن.

پهريون فصل : انهن ڳالهين يا صفتن جي باري جن جو الله تعالیٰ تي ڳالهائڻ جائز ناهي ۽ الله تعالیٰ تي ڳالهائڻ محال آهي ۽ انهن ڳالهين جي باري ۾ جن جو الله تعاليٰ لاءِ ڳالهائڻ جائز آهي.

الله تعاليٰ ڏانهن جهل، شڪ، گمان، گمان جي غلبي، سهو، ويسر، اوجهراٽي، ننڊ، غفلت، عاجزي، گونگي هجڻ، عاجز، ٻوڙي هجڻ، انڌي هجڻ، شهوت، حزن، افسوس ڪرڻ ۽ ڪوڙ جي نسبت ڪرڻ جائز ناهي ۽ الله تعالیٰ سيني جهتن (پاسن) جو خالق آهي ۽ الله تعالیٰ کي فاضل، عتيق (آزاد) فقيهہ، فهيم، ذهين، محقق، عقلمند لفظن سان ذڪر نہ ڪبو. ۽ ان جي معلومات جي نهايت ناهي ۽ اهو هر شيءِ جو نگهبان ۽ محافظ آهي ۽ ان جي اها وصف ڪرڻ تہ الله جميل آهي جائز آهي ۽ ان جي اها وصف ڪرڻ تہ نيڪيءَ جو بدلو ڏيلو ۽ برائيءَ جي بدلي ۾ سزا ڏيندڙ "رَيانُ" آهي ۽ الله تعالیٰ کي سخي، ڪريم ۽ جواد چوڻ جائز آهي چو تہ انهن سيني مان مراد خلق تي فضل ۽ احسان ڪرڻ آهي.

فرقن جي باري ۾ :

حضرت حبيب ڪريم ﷺ جن جي حديث مبارڪ ۾ ٽيهتر فرقن جو ذڪر آهي اهي هي آهن (1) اهل السنة والجماعة (2) خارجي (3) شيعا (4) معتزلا (5) مُرجئہ (6) مُشَبِّهَا (7) جهمية (8) ضرارية (9) النجارية (10) الكلابية. اهل السنة والجماعة هڪڙي جماعت آهي ۽ خارجي پندرهن فرقا آهن ۽ معتزلا ڇہ فرقا آهن ۽ مرجئہ 12 فرقا آهن ۽ شيعا 32 فرقا آهن ۽ جهميہ، نجاريہ، ضراريہ، ڪلابيہ هڪ هڪ فرقو آهن ۽ مُشَبِهَا ٽي فرقا آهن. قيامت جي ڏينهن ڇوٽڪارو حاصل ڪندڙ اهل السنة والجماعة آهن.

بسم الله الرحمن الرحيم

القسم السلاثه فى المجالس

قسم ٽيون مجلسن جي بيان ۾ باب

قسم ٽيون مجلسن جي بيان ۾ باب

هن باب ۾ قرآن ڪريم ۽ نبوية الفاظ (علىٰ قائلها الصلوٰة والسلام) مان وعظ جو ذڪر آهي. پهرين مجلس الله عزوجل جي فرمان : "فَاِذَا قرأت الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ" "پوءِ جڏهن قرآن پڙهين تہ الله تعالىٰ سان تڙيل شيطان کان پناه گهر" جي باري ۾ آهي.

جاڻ تہ هيءَ سورة النحل جي آيت آهي ۽ اها مڪيہ آهي مگر ان جون آخري ٽي آيتون مدينہ منوره ۾ نازل ٿيون هيون ان جون آيتون هڪ سؤ اناويهہ آهن ۽ ان جا ڪلما هڪ هزار اٺ سؤ ايڪيتاليهہ (1841) آهن ۽ ان جا حرف ست هزار ست سؤ نَوَ (7709) آهن. انسان جڏهن قرآن ڪريم جي تلاوت ڪندو آهي تہ شيطان ان جي قرات ۾ مداخلت ڪندو آهي ان جي ڪري ان جي شرارت کان الله عزوجل جي پناه ۾ اچڻ جي لاءِ "اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ" پڙهڻ جو حڪم ٿيو آهي ۽ ان جي معنىٰ آهي الله عزوجل جي پناه ۾ اچڻ لاءِ دعا گهرڻ. شَيْطٰنَ جو لفظ شَطَنَ کان ورتل آهي ان جي معنىٰ آهي پري رهڻ جڏهن تہ شيطان الله عزوجل جي ڀلائيءَ ۽ رحمت کان پري آهي ان جي ڪري ان کي شيطان سڏيو ويو آهي ۽ الرجيم جي معنىٰ آهي مرجوم تڙيل جنهن کي لعنت ڪري الله عزوجل تڙي ڇڏيو آهي ۽ ملائڪ بہ ان کي نيزن سان تڙيندا رهندا آهن ۽ آسمان جا تارا بہ الله عزوجل جي حڪم سان اُمڙ تي ان کي تڙي آسمان کي ويجهو اچڻ نہ ڏيندا آهن ۽ ان لاءِ اهو تڙجڻ قيامت جي قائم ٿيڻ تائين هوندو.

فصل : شيطان الله کان پري، هر ڀلائيءَ کان پري، جنت کان پري ۽ جهنم جي باهہ جي ويجهو آهي. ان جي ڪري نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن بہ پنهنجي امت کي ان تڙيل کان پري رهڻ جي لاءِ الله عزوجل کان پناه گهرڻ جو امر ڪيو آهي ان کان پري رهڻ وارا

جهنم جي باهہ کان پري ۽ جنت کي ويجها ٿيندا ۽ الله عزوجل جي ديدار جي دولت ماڻيندا. جڻ تہ مذڪورة آيت ۾ الله فرمايو! اي منهنجا ٻانها! شيطان مون کان پري آهي ۽ تون مون کي ويجهو آهين پوءِ پنهنجي حال کي سهڻو بناءِ تانت شيطان کي تنهنجي مٿان ڪا واٽ نہ هجي ۽ منهن جي امر کي سهڻي نموني ادا ڪر ۽ جن ڪمن کان مان توکي روڪيان انهن کان رڪجي پؤ مال، اهل، نفس، اولاد ۽ ساري خلق ۾ منهنجي مقدر ڪيل ڳالهہ تي راضي رهہ. جڏهن ٻانهو ان تي هميشگي ڪندو ۽ ان کي لازم ڪري وٺندو تہ ان جي لاءِ شيطان جي فتنن کان ۽ وسوسن کان ۽ نفس جي غلط خيالن کان ۽ قبر جي عذاب ۽ پيڙ کان ۽ قيامت جي خطره ۽ سختي کان ۽ باهہ جي عذاب ۽ ڄيپءِ کان ڇوٽڪارو هوندو ۽ جنت الماوىٰ ۾ نبين عليهم الصلوٰة والسلام ۽ صديقن ۽ شهداء ۽ صالحين سان گڏ هوندو ۽ اهي سهڻا رفيق آهن هر حال ۾ هميشہ هميشہ نعمتن ۾ رهندو.

الله عزوجل جو فرمان آهي: "اِنَّ عِبَادِیْ لَيْسَ لَكَ عليهم سُلْطَانٌ" (سورة الحجر، آيت: 42) "بلاشڪ منهنجا ٻانها! توکي انهن تي ڪو غلبو ناهي". پوءِ جڏهن ٻانهي تي الله عزوجل جي خالص ٻانهي هجڻ جي نشاني هوندي تہ شيطان، خسيس، خبيث کي ان تي ڪو غلبو نہ رهندو نہ ظاهر ۾ ۽ نہ تنهائيءَ ۾. ۽ ان وقت هن نموني سڏيو ويندو تہ جنهن پنهنجي نفساني خواهش کي ڇڏيو ۽ حق جي اتباع ڪندي هدايت وارو ٿيو ان تي اها مهرباني ٿيندي ۽ ان تي ئي الله عزوجل جا ملائڪ فخر ڪندا آهن ۽ ان کي ئي ملا اعلىٰ ۾ عظيم الشان سڏيو ويندو آهي اهڙن جي لاءِ ئي آيو آهي "كَذَالِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوْءَ وَالْفَحْشَآءَ ﷺ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِيْنَ" (سورة يوسف، آيت: 24) "اهڙي طرح: تانت اسين ان کان برائيءَ ۽ بيحيائيءَ کي ڦيرايون. بلاشڪ اهو اسان جي سچن ٻانهن مان آهي". ان جي ڪري شيطان کان بچڻ ۽ ان جي شر کان بچڻ جي لاءِ الله تعالىٰ جي پناهہ ۾ اچڻ وڌيڪ مناسب آهي.

الله عزوجل جو فرمان آهي: "اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوْهُ عَدُوًّا اِنَّمَا

يَدۡعُوۡا حِزۡبَه لِيَكُوۡنُوۡا مِنۡ اَصۡحٰبِ السَّعِيۡرِ " (سورة الفاطر، آيت : 6) "بلاشڪ شيطان اوهان جو دشمن آهي پوءِ اوهان ان کي دشمن سمجهو اهو پنهنجن ساٿين کي ان جي لاءِ سڏي ٿو تہ جهنم وارن مان هجن". ٻي آيت ۾ ارشاد آهي: "وَلَقَدۡ اَضَلَّ مِنۡكُمۡ جِبِلًّا كَثِيۡرًا اَفَلَمۡ تَكُوۡنُوۡا تَعۡلَمُوۡنَ" (سورة يٰس، آيت: 62) "۽ بلاشڪ اوهان مان گهڻن کي گمراه ڪيائين ڇا پوءِ نہ ٿا ڄاڻو"

شيطان جي اتباع ڪرڻ ئي هر بد بختي ۽ برائيءَ جو اصل آهي ۽ شيطان جي مخالفت ڪرڻ ئي سعادت، نعمت، راحت ۽ هدايت آهي ۽ ان جي مخالفت ڪرڻ ئي دار البقاء ۾ هميشہ جنتي نعمتن ماڻڻ جو وجہ آهي.

فصل : الله تعالىٰ سان شيطان کان پناه گهرڻ ۾ ٻانهي جي لاءِ پنج فائدا آهن (1) دين تي ثابت رهڻ ۽ هميشگي ڪرڻ (2) شيطان لعين جي شر ۽ ان جي هٿان تڪليف پهچڻ کان بچاءِ ۽ سلامت رهڻ (3) مضبوط پناه ۾ محفوظ رهي الله تعالىٰ جو قرب حاصل ڪرڻ (4) نبين ۽ صديقن ۽ شهداء ۽ صالحين سان گڏ الله عزوجل جي ديدار تائين پهچڻ (5) آسمان ۽ زمين جي رب جي مدد ملڻ. جيئن اڳين بعض ڪتابن ۾ مذڪو آهي تہ جڏهن شيطان الله عزوجل کي چيو هو تہ : مان انسانن کي گمراه ڪرڻ جي لاءِ انهن جي اڳيان، پويان ۽ انهن جي سڄي ۽ کٻي پاسي کان ضرور ايندس. (سورة الاعراف، آيت : 17) تہ الله عزوجل ان کي فرمايو "مون کي پنهنجي عزت ۽ جلال جو قسم آهي تہ مان انهن کي مون سان پناه وٺڻ جو امر ڪندس ۽ جيڪڏهن مون سان پناه ورتائون تہ کين هدايت سان سڄي پاسي کان حفاظت ۾ رکندس ۽ عنايت سان کٻي پاسي کان ۽ پويان گناهن کان بچڻ سان ۽ اڳيان مدد ڪرڻ سان اهڙي حفاظت ڪندس جو اي ملعون تون انهن کي وسوسن سان نقصان ڏئي نہ سگهندين". ۽ بعضي حديثن ۾ آيو آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن هڪ ڀيرو الله تعالىٰ سان پناه ورتي تہ الله تعالىٰ سڄو ڏينهن ان کي پنهنجي حفاظت ۾ رکندو".

حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي "گناهن جا دروازا

الله تعاليٰ سان پناه وٺڻ سان بند ڪيو ۽ الله جي اطاعت جا دروازا بسم الله پڙهڻ سان کوليو". ۽ هڪ قول آهي ته شيطان ملعون هر روز مومن کي گمراه ڪرڻ جي لاءِ ٽي سؤ سٺ لشڪر موڪليندو آهي پر جڏهن مومن الله عزوجل سان پناه وٺندو آهي ته الله تعاليٰ هر روز ان جي قلب ڏانهن ٽي سؤ سٺ (360) نگاهون ڪندو آهي ۽ هر هڪ نظر سان شيطان جو هڪ لشڪر ختم ٿي ويندو آهي.

فصل: جنهن ڳالهه کان شيطان ڊڄي ۽ خوف ڪري ٿو اهو هڪ اعوذ پڙهڻ آهي ٻيو عارفن جي دلين واري معرفت جو نور آهي. پر جيڪڏهن تون عارفن مان ناهين ته پوءِ متقي ٻانهن وانگر الله عزوجل سان پناه وٺ ته عارفن جي درجن تي پهچندين ۽ ان وقت تنهنجي قلب جو شعاع شيطان جي دٻدٻي کي ٽوڙي ڇڏيندو ۽ ان جي لشڪر کي ڀڄائي ڪيندو. جيئن حضرت نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جن حضرت عمر بن الخطاب جي حق ۾ فرمايو "اي عمر ! شيطان تنهنجي پاڇي کان به ڀڄندو آهي". (كنز العمال: 32764) ۽ هڪ قول آهي ته: جڏهن شيطان (حضرت) عمر کي ڏسندو آهي ته ان کي مرگهي وٺندي آهي (بيهوش ٿي ڪري پوندو آهي) ۽ جڏهن شيطان الله عزوجل جي ٻانهي ۾ پنهنجي دشمنيءَ کي سچو ڏسندو آهي ۽ ان جي چوڻ کي نه مڃڻ ۽ ان جي مخالفت ڪرڻ ۾ سچو سمجهندو آهي ته ان کان مايوس ٿي ان جي پچر ڇڏي ٻين ۾ مشغول ٿي ويندو آهي ۽ ڪڏهن چوري ڪرڻ واري طريقي سان وسوسا وجهڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. الله عزوجل جي ٻانهي کي گهرجي ته هميشه سچ کي لازم ڪري وٺي. ۽ جڏهن ٻانهو ان تي هميشگي ڪندو ۽ ان کي لازم ڪري وٺندو ته ان جي لاءِ شيطان جي فتنن ۽ وسوسن ۽ نفس جي ڏوڪن کان ۽ قبر جي عذاب ۽ پيڙ کان بچاءُ هوندو ۽ قيامت جي هيبت ۽ سختي کان ۽ باهه ۾ سڙڻ ۽ ان جي پڙڪن ۾ پوڻ کان محفوظ رکندو ۽ جنت الماويٰ ۾ الله عزوجل جي رحمت ۾ نبين عليهم الصلوٰة والسلام ۽ صديقن ۽ شهيدن ۽ صالحن سان گڏ هوندو ۽ اهي سهڻا رفيق آهن ۽ هر حال ۾ الله جي

نعمتن ۾ هميشہ رهندو الله عزوجل جو فرمان آهي "اِنَّ عِبَادِىۡ لَيۡسَ لَكَ عليهم سُلۡطَانٌ " (سورة الحجر، آيت : 42) "بلاشڪ منهنجا ٻانها توکي انهن تي غلبو نہ آهي" پوءِ جڏهن ٻانهي تي الله عزوجل جي لاءِ عبوديت غالب هوندي تہ شيطان ڪمزور ۽ ادنىٰ ان تي تسلط نہ ڪندو نہ ان جي دل ۾ گناهہ جو خيال پيدا ڪري سگهندو ۽ نہ ان جي عضون کي گناهہ ۾ استعمال ڪري سگهندو. ۽ ان وقت ان جي ڪنن ۾ قدرتي آواز ايندو تہ : جيڪو نفساني خواهشات ڇڏي ۽ حق جي اتباع ڪري هدايت واري واٽ تي هليو ان کي اهڙي طرح نوازينداسون.

فصل : جنهن ڪان شيطان ڊڄي ۽ خوف ٿو ڪري اهو الله عزوجل سان اعوذ پڙهي شيطان ڪان پناه وٺڻ آهي. ۽ بيو مومنن جي قلبن ۾ چمڪندڙ معرفت جو نور آهي. پوءِ جيڪڏهن تون عارفن مان ناهين تہ الله جي متقين ٻانهن وانگر الله تعالىٰ ڪان پناه گهر تہ عارفين جي درجي کي پهچي وڃين پوءِ ان وقت تنهنجي قلب جي نور جو شعاع شيطان جي دٻدٻي کي پڇندو ۽ ان جي لشڪر کي ڀڄائيندو. جيئن حضرت عمر بن خطاب جي حق ۾ آيو آهي "اِنَّ الشَّيۡطَانَ يَفِرُّ مِنۡ ظِلِّكَ يَا عُمَرُ ! " (بنحوه، كنز العمال: 32764) "اي عمر! بلاشڪ شيطان تنهنجي پاڇي ڪان ڀڄي ٿو" ۽ هڪ قول آهي تہ شيطان حضرت عمر کي ڏسندو هو تہ مرڳهي وڃي ويندي هيس. معلوم ٿيو تہ شيطان جڏهن الله عزوجل جي ٻانهي ڪان پنهنجي دشمني ۾ سچو هجڻ جي ڄاڻ رکندو آهي ۽ کيس اها بہ پڪ هوندي آهي تہ اهو سندس سخت مخالف آهي تہ ان ڪان مايوس ٿي ان کي ڇڏي ٻين سان مشغول ٿي ويندو آهي. ۽ ان ٻانهي ڏانهن ڪڏهن ڪڏهن جهٽڪو ڏيندو ۽ چورن وانگر ايندو آهي. ان جي ڪري ٻانهو هميشہ سچ کي لازم ڪري وٺندڙ سجاڳ هجي تہ شيطان جي جهٽڪي ۽ مڪر ڪان محفوظ رهي. ڇو تہ ان جا ڪاٽ هٽڻ اونها آهن ۽ ان جي دشمني پراڻي ۽ اصلي آهي حضرت ابو هريره رضي الله عنه ڪان روايت آهي تہ اهو جڏهن پيرسن ٿيو هو تہ دعا جا هي الفاظ چوندو هو "اَللّٰهُمَّ اِنِّىۡ اَعُوۡذُ بِكَ مِنۡ اَنۡ اَزِنِىَ اَوۡ اَقۡتُلَ " "اي منهنجا الله ! مان توسان هن ڳالهہ ڪان

پناه ٿو گهران جو زنا ڪيان ۽ ڪنهن کي قتل ڪيان" ڪيس عرض ڪيو ويو ته ڇا هن عمر ۾، تون شيطان کان ڊڄين ٿو ؟ ته پاڻ فرمائين مان ڪيئن ڊپ نه ڪيان (دشمن) شيطان زنده آهي.

فصل : . شيطان سان جنگ ڪرڻ ۾ پلو آهي ته اخلاص واري ڪلمه ۽ الله عزوجل جي ذڪر سان مدد ورتي وڃي. جيئن نبي ڪريم ﷺ جن رب العزت جل جلاله کان نقل ڪري فرمايو آهي ته "لَآ اِلٰهَ حِصْنِيْ فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِيْ اَمِنَ مِنْ عَذَابِيْ" (الاتحاف : 3 / 146. وابن عساکر : 2 / 82) "لا اله الا الله (ڪلمه شريف) منهنجو قلعو آهي جيڪو منهنجي قلعي ۾ داخل ٿيو منهنجي عذاب کان امن ۾ رهندو". ۽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جو فرمان آهي "مَنْ قَالَ لَآ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ" (الطبراني: 5 / 223. ومجمع الزوائد: 1 / 17. 18) "جنهن (اخلاص سان) لا اله الا الله چيو ته جنت ۾ داخل ٿيندو". شيطان عذاب ڪرائڻ جو سبب آهي جڏهن ٻانهي لا اله الا الله چيو ۽ ان جي تقاضائن موجب امر ڪيل ڪم ادا ڪيائين ۽ منع ڪيل ڪم ڇڏيائين ۽ شيطان ان کي انهن جي انوار سان ڍڪيل ڏٺو ته ان کان پري ٿي ويندو ۽ ان ڏانهن نه ايندو. ٻانهو ان طرح سان ان جي فتني کان ائين ڇُٽي پوندو جيئن جنگ ۾ ڍال پائڻ سان دشمنن جي هٿيارن جي شر کان محفوظ رهندو آهي. ۽ اهڙي طرح "بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" به گهڻي پڙهجي جيئن روايت ۾ آيو آهي ته حضور عليه الصلوٰة والسلام جن هڪ شخص کان ٻڌو جو چئي رهيو هو ته "شيطان ذليل ٿي ويو آهي" ته پاڻ ان کي فرمايائون ته "ائين نه چئو ان سان شيطان وڏي ٿيڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. ۽ چوي ٿو ته : مان پنهنجي قوت سان توتي غالب ٿيو آهيان" ۽ پر "بِسْمِ اللّٰهِ" چئو. ان چوڻ سان شيطان ننڍڙي ٻاڙهي ڪول جيترو ٿي وڃي ٿو. (بنحوه : مجمع الزوائد : 10 / 131، 132. وقال، ورواه احمد باسانيده ورجالها كلها ريال الصحيح) ۽ اهڙي طرح الله جي فضل کان سواءِ دنيا جي ماڻهن ۽ انهن جي مالن ۽ انهن جي ڦنڊائڻ ۽ انهن جي ثناء ڪرڻ ۽ انهن کي گڏ ڪرڻ ۽ انهن سان گهاٽائي ڏيکارڻ ۽ انهن ۾ هديا ڏيڻ جي طمع ڇڏڻ سان به شيطان تي مدد حاصل ڪئي ويندي آهي. ٻانهي کي

گهرجي ته الله تعاليٰ کان استغناء گهري ۽ ان تي اعتماد ڪري ۽ توڪل رکي ۽ سيني امرن ۽ احوالن ۾ ان ڏانهن رجوع ڪري ۽ حرام ۽ شبهي وارين شين کان پاسو ڪري ۽ شهوت ۽ حرص سان کائڻ کان پاسو ڪري ۽ جنهن کي اها پرواه ناهي ته ڪٿان ٿو کائي ۽ ڪٿان ٿو پئي ته الله تعاليٰ کي به پرواه ناهي ته ان کي ڪهڙي جهنم جي دروازي کان جهنم ۾ داخل ڪندو. ٻانهي کي گهرجي ته شيطان جي شر کان پناه ۾ الله عزوجل کان امن گهرندو رهي. ۽ جيڪڏهن ائين نه ڪندو ته شيطان ان جو ساٿي بنجي ويندو جيڪو سندس دل تي قابض رهندو ۽ سيني ۾ وسوسا وجهندو رهندو. ڪڏهن ڪيس نماز ۾ وسوسا وجهندو ڪڏهن ڪيس نفساني خواهشون باطل سوچن ۾ هٽندو ۽ ڪڏهن ڪيس نيڪيءَ ۾ اڳرائي ڪرڻ کان روڪيندو ته ڪڏهن سنتن ۽ واجبات ادا ڪرڻ ۾ سست بنائيندو عبادات ۽ الله عزوجل ڏانهن قربات ۾ رڪاوتون پيدا ڪندو. ۽ پوءِ دنيا ۽ اخروي خساري ۾ پوندو ۽ قيامت ۾ شيطان سان گڏ اٿاريو ويندو ۽ (معاذ الله ثم معاذ الله) ڪڏهن ته اهڙي قسم جي ماڻهوءَ جو خاتمو ايمان کان سواءِ ٿيندو پوءِ شيطان فرعون ۽ هامان ۽ قارون سان گڏ هميشه جهنم جي باهه ۾ هوندو. مقاتل زهريءَ کان ان عروة کان ان ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها کان روايت آندي آهي ته : هڪ رات ابوبڪر، عمر، عثمان، علي، سلمان، ۽ عمار بن ياسر اصحابي سڳورا حضور عليه الصلوٰة والسلام جن جي خدمت ۾ آيا ته حضور عليه الصلوٰة والسلام جن انهن جي لاءِ ان حال ۾ نڪتا جو سندن وجود مبارڪ مان موتين وانگر چمڪندڙ بگهر جا ڦڙا ڪري رهيا هئا ان کان پوءِ پنهنجي منهن مبارڪ کي اگهه فرمايائون ته الله ملعون تي ٽي ڀيرا لعنت ڪري ان کان پوءِ پاڪ ڪنڌ (مبارڪ) هيٺ ڪري ويٺا. حضرت علي ڪرم الله وجهه ڪين عرض ڪيو ته منهنجو پيءَ ۽ ماءُ اوهان تان قربان! هينئر ڪنهن کي لعنت ڪيوَ ؟ ته پاڻ فرمايائون : ابليس خبيث الله جي دشمن پنهنجو پيچ پنهنجي پٺيءَ ۾ وجهي ست آنا لاٿا جنهن مان سندس ست ٻار پيدا ٿيا جيڪي انسانن

سان حرڪتون ڪرڻ جي لاءِ مقرر ڪيا ويا آهن. (1) انهن مان هڪڙي جو نالو "اَلْمُدْهِشُ" آهي جيڪو علماء سان مقرر ڪيل آهي ۽ انهن کي مختلف خواهشن ۾ ڦاسائي رکندو آهي. (2) ٻيو اهو آهي جيڪو ماڻهن کي نماز ۾ وسوسا وجهندو رڪعتن ۾ ڀلائيندو، اوٻاسيون ۽ اوجهراٽيون ڏياريندو تانجو ڪنهن کي ننڊ به ڏياريندو ۽ اهو ننڊ مان اٿي چوندو ته مان ننڊ ۾ نه هوس ۽ وضوءُ کان سواءِ نماز پڙهندو اهڙي ماڻهوءَ کي نماز مان ڪجهه به نصيب نه ٿيندو. (3) ٽئين جو نالو زلينون آهي. ۽ اهو بازارن سان وابسته هوندو آهي ماڻهن کان ٺڳيون ڪرائيندو ۽ انهن کي ڪوڙ هٽائيندو آهي. (4) چوٿين جو نالو "بنز" آهي اهو ماڻهن کان گريبان ڦاڙائيندو ۽ منهن تي ڌڪ هٽائيندو ۽ پٽون ڏياريندو آهي تانت انهن کي اجر نه ملي. (5) پنجين جو نالو "منشوط" آهي. اهو ڪوڙ، چغلي، ٻن کي ويڙهائڻ جي حوالي هوندو آهي. (6) ڇهين جو نالو "واسم" آهي. اهو مرد جي اگهڙ ۾ گرمي ۽ عورت ۾ خواهش پيدا ڪري زنا ڪرائيندو آهي (7) ستين جو نالو "الاعور" آهي اهو ماڻهن کان چوري ڪرائيندو آهي. ان جي ڪري مومن کي گهرجي ته هر حال ۾ شيطان کان غافل نه رهي ۽ ان کان پاڻ کي امن ۾ نه سمجهي ۽ نبي ڪريمﷺ جن کان هڪ حديث ۾ آيو آهي ته "هڪڙو شيطان وضوءُ (۾ وسوسا وجهڻ) لاءِ مقرر ڪيل آهي جنهن کي "واهان" چيو ويندو آهي". الله کان ان جي وسوسن وجهڻ کان به پناه گهرو. ۽ نبي ڪريمﷺ جن کان هڪ حديث ۾ آيو آهي ته پاڻ فرمايائون "صفن ۾ ويجهڙائي رکو تانت وچ ۾ شيطان نه اچي وڃن" (الحاکم: 1/ 217). المقصد ته : قلبن جي روشني الله جي ذڪر سان آهي ۽ ان سان غفلت جا پردا ۽ انڌيرو دل تان لهي ٿو وڃي ۽ ڏک ختم ٿي ٿا وڃن. ذڪر تقوىٰ ۽ پرهيزگاريءَ جي ڪنجي آهي ۽ تقوىٰ آخرت ۾ ڪاميابيءَ جو دروازو آهي.

فصل : قلب ۾ به احساس هوندا آهن. (1) ملائڪ جي طرفان جيڪو ڀلائيءَ ۽ حق جي تصديق تي وعدو ڏياريندو آهي. (2) شيطان دشمن جي طرفان هوندو آهي جيڪو برائيءَ ۽ حق کي ڪوڙي چوڻ ۽

ڀلائيءَ کان روڪڻ جي لاءِ هوندو آهي. پوءِ الله تعاليٰ ان ٻانهي تي رحمت ڪري جيڪو انهن احساسن وٽ توقف ڪري. پوءِ جيڪو ڀلو هجي ان تي عمل ڪري ۽ جيڪو برو هجي ان کان بچي وڃي. ۽ قرآن ڪريم جي آيت "وَمِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ" (سورة الناس، آيت: 4) ۾ "الْخَنَّاسِ" مان مراد شيطان آهي جيڪو مقاتل جي قول مطابق سوئر جي شڪل ۾ انسان جي دل تي چنبڙيل هوندو آهي جڏهن الله جو ذڪر ڪندو آهي ته پري ٿي ويندو آهي ۽ جڏهن غافل ٿيندو آهي ته وسوسا وجهندو آهي.

فصل : ۽ انسان ۾ ڇهه خيالات (احساس) هوندا آهن (1) هڪڙو نفس جو. (2) ٻيو شيطان جو. (3) ٽيون روح جو. (4) چوٿون ملائڪ جو. (5) پنجون عقل جو. (6) ڇهون يقين جو. (1) نفس جو خيال شهوتن استعمال ڪرڻ، مباح خواهشن جي اتباع ڪرڻ ۽ گناهن ڏانهن لاڙو ڪرڻ جي لاءِ هوندو آهي. (2) شيطان جو خيال اصل ۾ ڪفر، شرڪ، شڪوى ۽ الله عزوجل جي ذات ۾ تهمت پيدا ڪرڻ ۽ شڪ وجهڻ جي لاءِ هوندو آهي ۽ گناهن ڪرڻ ۾ جرئت ڏيارڻ ۽ توبه جي آسري ۾ رکڻ ۽ اهڙن ڪمن ۾ وجهڻ جي لاءِ هوندو آهي جيڪي دنيا ۽ آخرت ۾ هلاڪ ڪرڻ جو باعث هوندا آهن. اهي ٻئي خيال مذمت ڪيل آهن جن تي برائيءَ جو حڪم ڪيل آهي ۽ اهي عام مومنن لاءِ استعمال ڪيا ويندا آهن. (3) ٽيون روح جو خيال. (4) ملائڪن جو خيال. اهي ٻئي الله عزوجل جي اطاعت ۽ حق تي هلڻ جو خيال پيدا ڪندا آهن ۽ اهو ڪم ڏسيندا آهن جنهن سان دنيا ۽ آخرت جي سلامتي ملي ۽ علم سان موافقت رهي. اهي ٻئي خيال تعريف ڪيل آهن جيڪي خصوصي ماڻهن مان گم نه ٿيندا آهن ۽ پر عقل جو خيال پوءِ ڪڏهن نفس ۽ شيطان وارا امر ڪندو آهي ۽ ڪڏهن اهي ڳالهيون ذهن ۾ آڻيندو آهي جن جو روح ۽ ملائڪ خيال پيدا ڪندو آهي. ۽ اها الله تعاليٰ جي طرفان حڪمت ۽ ان جي ڪاريگريءَ جي شان جي مضبوطي آهي ته ٻانهو معقول وجود سان چڱائيءَ جي ڪمن ۾ داخل ٿئي ۽ برائيءَ کان بچي. ۽ ان ۾ شهود جي صحت ۽ تميز پيدا

ٿئي. ۽ ان جي عاقبت ڀلائيءَ يا سزا سان محسوس ڪري جو الله تعاليٰ جسم کي پنهنجي احڪام جي جاري ڪرڻ جي جاءِ ۽ پنهنجي مشيت جي نافذ ڪرڻ جي محل بنايو آهي. ۽ اهڙي طرح الله تعاليٰ عقل کي بہ ڀلائيءَ ۽ برائيءَ پروڙڻ جي جاءِ بنايو آهي. ان سان انسان نعمتن ملڻ ۽ عذاب جي سبب بنجڻ جي جاين کي سڃاڻي ٿو. ۽ پر يقين جو خيال اهو ايمان جو روح ۽ علم جي وارد ٿيڻ جي جاءِ آهي جيڪو الله تعاليٰ جي طرفان وارد ٿيندو آهي ۽ اهو يقين جي صاحبن، صديقن، شهداء، ابدال ۽ اولياء سان خاص هوندو آهي جيڪو حق کان سواءِ وارد نہ ٿيندو آهي جيتوڻيڪ ان جو ورود لڪل ۽ اڃڻ دقيق هوندو آهي ۽ لدني علم ۽ غيبي خبرن ۽ امور جي اسرار حاصل ڪرڻ کان سواءِ حاصل نہ ٿيندو آهي پوءِ اهو انهن ولين لاءِ هوندو آهي جيڪي محبوبين، مرادين، مختارين، الله سان فنا رهندڙ هوندا آهن ۽ پنهنجي ظاهري وجود کان غائب هوندا آهن جيڪي عبادت سان گڏ باطن ۾ فنا هوندا آهن فرائض ۽ سنتن کان سواءِ پنهنجي باطني امو جي اصلاح ۾ بہ مشغول ۽ مصروف هوندا آهن ۽ انهن جي ظاهري امور کي بہ الله تعاليٰ سنڀاليندو آهي. جيئن الله عزوجل پنهنجي ڪتاب قرآن ڪريم ۾ فرمايو آهي "اِنَّ وَلِيِّيَ الله الَّذِیۡ نَزَّلَ الۡكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِيۡنَ" (سورة الاعراف، آيت : 196) "بلاشڪ منهنجو مددگار الله آهي جنهن ڪتاب نازل فرمايو ۽ اهو صالحين سان محبت رکي ٿو". هن آيت ۾ الله تعاليٰ فرمايو تہ اهو صالحين سان محبت بہ رکي ٿو ۽ انهن جي حفاظت بہ اهو ٿو ڪري ڇو تہ جنهن سان محبت هوندي آهي ان کي ضايع ٿيڻ نہ ڏبو آهي. الله تعاليٰ انهن جي هر ڳالهہ ۾ حفاظت ۽ ڪفايت ڪندي انهن جي دلين کي اسرار جي مطالعي ڪرڻ ۾ مشغول رکيو آهي ۽ هر ويجهي حال ۾ انهن جي دلين کي تجليءَ سان روشن ڪيو اٿس پوءِ انهن کي مخصوص طرح اُنس جي دولت سان مالا مال ڪيو اٿس ۽ انهن کي سڪون ۽ قلبي اطمينان نصيب فرمايو اٿس ۽ اهي ان جي بارگاه ۾ هر روز علم جي زيادتي ۽ معرفت جي واڌاري ۾ هوندا آهن

کين وافر نور ۽ پنهنجي معبود محبوب جو قرب حاصل رهندو آهي ۽ اهڙين نعمتن ۾ هوندا آهن جيڪي کتنديون ناهن ۽ اهڙي خوشيءَ ۾ هوندا آهن جنهن جي نهايت ناهي ۽ جڏهن ڪتاب پنهنجي مدت کي پهچندو تہ جيڪو وقت سندس دار الفناء (دنيا) ۾ سندن رهڻ جي لاءِ مقدر ڪيل هوندو اهو پڄاڻيءَ کي پهچندو ۽ انهن کي اڳئين دنيا ڏانهن سهڻي نموني انتقال ڪرايو ويندو جيئن ڪنوار کي سندس لاءِ مخصوص گهر ڏانهن ۽ ادنيٰ کان اعليٰ ڏانهن نيو ويندو آهي ۽ دنيا انهن جي حق ۾ جنت آهي ۽ آخرت انهن جي اکين جو ٺار آهي ء اهو ٺار الله عزوجل جي پاڪ ديدار جي نعمت آهي جيڪو ڪنهن حجاب، دروازي، چوڪيدار تي بيٺل کان سواءِ انهن کي حاصل ٿيندو. الله عزوجل جو فرمان آهي "اِنَّ الْمُتَّقِيْنَ فِیْ جَنّٰتٍ وَّنَهَرٍ فِیْ مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيْكٍ مُّقْتَدِرٍ " (سورة القمر، آيت : 54، 55) "بلاشڪ پرهيزگار بهشتن ۽ نهر ۾ هوندا، بادشاهہ قدرت رکندڙ وٽ". "لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ" (سورة اليونس، آيت : 26) "جن نيڪي ڪئي انهن جي لاءِ جنت آهي ۽ وڌيڪ ڪجهہ" انهن دنيا ۾ اطاعت سان نيڪي ڪئي تہ الله تعاليٰ آخرت ۾ انهن کي جنت ۽ عزت سان نوازيو کين نعمتون ۽ سلامتي ڏني آهي پنهنجين دلين کي پاڪ ء صاف ڪرڻ سان انهن اهي اعليٰ منزلون حاصل ڪيائون ۽ انهن الله کان سواءِ ٻين جو هر ڪم ڇڏيو تہ الله تعاليٰ انهن کي دار البقاء ۾ زياده مهربانين جو مرڪز بنايو ۽ خصوصاً پنهنجي ذات جو هميشہ جي لاءِ ديدار ڪرائڻ جي مهرباني کولي ڇڏيندو جيئن الله تعاليٰ پنهنجي عقلمندن ۽ سمجهہ وارن ٻانهن جي لاءِ اهي ڳالهيون قرآن ۾ واضح فرمايون آهن.

فصل : نفس ۽ شيطان جا ٻہ مڪان آهن جن ۾ هڪ ملائڪ ٻيو شيطان (دل ۾) خيال القاء ڪندا آهن. پوءِ ملائڪ دل ۾ تقويٰ القاء ڪندو آهي ۽ شيطان نفس ۾ برائي القاء ڪندو آهي ۽ نفس قلب کان مطالبو ڪندو آهي تہ عضون کي گناهن ۾ استعمال ڪري. ۽ دل ۾ ٻہ پکڙجندڙ نور آهن (1) هڪ علم. (2) ٻيو ايمان. ۽ اهي سيئي دل جا

اوزار، حواس ۽ ذريعا آهن. ۽ هي ان جو لشڪر آهن جيڪي ان کي هر شيءِ مهيا ڪن ٿا.

فصل : دعا (هيءَ دعا سيدنا غوث اعظم لکي آهي جيڪڏهن ڪو پڙهي ته يلي آهي) "اَعُوْذُ بِرَبِّ الْعَرْشِ وَالْكُرْسِيِّ مِنَ الشَّيْطٰنِ الْغَوِيِّ وَخَوَاطِرِ السُّوْءِ وَهَوَاجِسِ النَّفْسِ وَمِنْ فِتْنَةِ كُلِّ جِنِّيٍّ وَّاِنْسِيٍّ وَمِنْ رِيَاءٍ وَّنِفَاقٍ وَعُجْبٍ وَكِبْرٍ وَّشِرْكٍ وَخِلَالِ السُّوْءِ النَّاشِئَةِ فِى قَلْبِىْ وَمِنْ كُلِّ شَهْوَةٍ وَّلَذَّةٍ مُرْدِيَّةٍ فِى الْمَهَالِكِ نَفْسِىْ وَمِنَ الْبِدَعِ وَالضَّلَالِ وَالْاَهْوِيَّةِ الْمُسَلَّطَةِ لِلنِّيْرَانِ عَلٰى جِسْمِىْ وَمِنْ كُلِّ قَوْلٍ وَفِعْلٍ وَهِمَّةٍ تَحْجُبُ عَنِ الْقُلُوْبِ الْعَرْشَةِ قَلْبِىْ وَمِنْ اِتِّبَاعِ الْاَهْوِيَّةِ الْمُضِلَّةِ وَالطَّبَاءِعِ النَّفْسِيَّةِ وَالْاَخْلَاقِ الرَّدِيَّةِ اَعُوْذُ بِالْمَلِكِ الْحَمِيْدِ الْمَجِيْدِ مِنَ الشَّيْطَانِ الْخَبِيْثِ الْمَرِيْدِ اَعُوْذُ بِالرَّبِّ الْوَدُوْدِ مِنْ نِّقْمَته اِذَا غَفَلْتُ عَنْ طَاعَته اِذْهُوَ اَقْرَبُ اِلَيَّ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ اَعُوْذُ بِسَطْوَته اِذَا غَضِبَ عَلٰى اَهْلِ مَعْصِيَته اَعُوْذُ به مِنْ هَيْبَته عِنْدَ شِدَّةِ بَطْشِهٖ فِى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لِلطَّاغِيْنَ مِنْ بَرِيَّته وَاَعُوْذُ به مِنْ كَشْفِ الغِطَآءِ وَالسَّتْرِ وَالتَّيِهَانِ فِى مَعْصِيَّته فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَنِسْيَانِ الْاَصْلِ وَالْفَرْعِ وَالْمَيْلِ اِلَى الزَّيْغِ وَالرَّعُوْنَةِ وَالْخُيَلَاءِ وَالْكِبْرِ وَتَرْكِ الطَّاعَةِ وَالْقُرْبَةِ وَالبِرِّ وَالتَّالِىْ عليه وَالْاَيْمَانِ الْكَاذِبَةِ وَالْحِنْثِ دُوْنَ الْبِرِّ وَخَاتِمَةِ السُّوْءِ وَالْاِفْلَاسِ مِنْ كُلِّ خَيْرٍ وَالْمُوَافَاةِ عِنْدَ حُضُوْرِ الْمَنِيَةِ بِالشَّرِّ"

فصل : شيطان سان مجاهده ڪرڻ باطني طرح هوندو آهي ۽ دل، عضون ۽ ايمان سان آهي پوءِ جڏهن تون ان سان جهاد ڪندين ته رحمٰن تنهنجي مدد ڪندو ۽ توکي حقيقي بادشاهه الله تائيد ڪندو. ۽ تنهنجي اميد، الله، جليل، منان جو ديدار هوندو ۽ ڪافرن سان جهاد ظاهري ۽ تلوارن ۽ نيزن سان هوندو آهي ۽ ان ۾ بادشاهه ۽ ان جا ساٿي مدد ڪندا آهن ۽ ان جي بدلي ۾ جنت ۾ داخل ٿيڻ جي اميد هوندي آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪافرن سان جنگ ڪندي ڪسي وئين ته ان ۾ تنهنجي اميد جنت ۾ داخل ٿيڻ آهي پر جيڪڏهن تون شيطان سان جهاد ۾ قتل ڪيو وئين ته تنهنجو بدلو دار البقاء ۾ هميشه رهڻ سان گڏ پنهنجي رب پاڪ جو ديدار ڪرڻ آهي. جيڪڏهن توکي ڪافر قتل ڪيو ته تون شهيد هوندين ۽ جيڪڏهن توکي شيطان قتل ڪيو ته هن

طرح تو ان جي تابعداري ڪئي ۽ ان جي امر تي هلئين تہ پوءِ الله عزوجل جي قرب کان تڙيل ۽ پري هوندين ڪافرن سان جهاد ان جي نهايت هوندي آهي نيٺ اهو ختم ٿي ويندو پر شيطان سان جهاد جي نہ نهايت آهي نہ پڇاڙي الله تعالىٰ جو فرمان آهي "وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَاْتِيَكَ الْيَقِيْنُ " (سورة الحجر، آيت : 99) "۽ پنهنجي رب جي تيسيتائين عبادت ڪر جيسيتائين تو وٽ موت اچي". مطلب تہ مرڻ تائين عبادت ڪندو رهہ. عبادت شيطان ۽ خواهش جي مخالفت ڪرڻ آهي. جيئن هن آيت ۾ آهي "فَكُبْكِبُوْا فيهَا هُمْ وَالغَاوٗنَ وَجُنُوْدَ اِبْلِيْسَ اَجْمَعُوْنَ" (سورة الشعرآء، آيت: 95،94) "پوءِ ان ۾ اونڌا ڪري وڌا ويندا اهي ۽ (ٻيا) گمراه ۽ شيطان جا سمورا لشڪري" ۽ جڏهن حضورﷺ جن تبوڪ جي جنگ کان موٽيا هيا تہ فرمايو هيائون "ننڍي جهاد کان وڏي جهاد ڏانهن موٽيا آهيون" (الخطيب : 13 / 493) ان مان مراد سندن ارادو شيطان، نفس ۽ نفساني خواهشات سان جهاد ڪرڻ آهي ڇو تہ اهو هميشہ هوندو آهي ڇو تہ انهن جو خطرو هميشہ رهندو آهي ۽ ان مان خاتمة خراب ٿيڻ جو انديشو هوندو آهي.

مجلس 2 : الله عزوجل جي فرمان: "اِنَّهٗ مِنْ سُلَيْمَانَ وَاِ نهٗ بِسْمِ الله الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ " (سورة النمل، آيت : 3) ڄاڻ تہ هي آيت سڳوري سورة النمل ۾ آهي. سورة النمل مڪية آهي. ان جي آيتن جو تعداد 93 آهي ۽ ان جا ڪلمات يارهن سؤ اوڻونجاهہ (1149) آهن ۽ ان ۾ چار هزار ست سؤ نوانوي (4799) حرف آهن. حضرت سليمان بن داؤد، نبي. ان تي ۽ اسان جي نبي مصطفيٰ ۽ سڀني نبين ۽ مرسلين ۽ ٻين صالحين ٻانهن ۽ الله جي مقرب ملائڪن تي شال سلام هجي. حضرت سليمان جڏهن بيت المقدس کان يمن ڏانهن سير ڪندي النمل وادي کان نڪتو تہ ماڻهن کي هڪ ميدان ۾ لنگهندي اڃ ورتو ۽ انهن حضرت سليمان کي پاڻيءَ ٻي لاءِ عرض ڪيو. پوءِ ان وقت هد هد پکيءَ کي ياد ڪري ان جي باري ۾ پڇا ڪيائين ۽ پکين جي امير ڪرڪي نالي پکيءَ کي گهرايائين ۽ ان سں ان وقت صرف هڪڙو هد هد هيو. ڪرڪيءَ

عرض ڪيو تہ: مون کي خبر ناهي تہ هد هد ڪيڏي ويو آهي ۽ مون کان پڇي بہ ڪونہ ويو آهي. هد هد کي ان جي ڪري ياد ڪيو هيائين جو ان ۾ الله تعالىٰ اها خوبي رکي هئي جو پنهنجي چهنب زمين تي رکي ٻڌائيندو هو تہ هتان پاڻي ڪيترو هيٺ آهي. ۽ اها خوبي ٻين پکين ۾ نہ هئي صرف هد هد ۾ هئي. ۽ جڏهن ان کان پاڻيءَ جي باري ۾ پڇيو ويندو هو تہ اڏامي مٿي چڙهي ويندو هو ۽ اتاهين ڏسندو هو ۽ لهي مٽيءَ جي مٿان اچي چهنب رکي اشارو ڪندو هو جنهن مان سمجهہ ۾ ايندو هو تہ پاڻي هتي آهي پوءِ حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جنن کي فرمائيندو هو تہ هتي زمين کوٽيو ۽ پوءِ پاڻي ڪڍندا هئا. ان مان حوض ڀريندا هئا. ڪليون ۽ ٻيا ٿانو بہ ڀريندا هئا چوپايا جانور، ماڻهو، جن ۽ خود پکي بہ پيئندا هئا پوءِ اڳتي سفر ڪندا هئا. ۽ جڏهن پڇڻ کان پوءِ هد هد جي حاضري نہ ٿي تہ حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) هد هد تي سخت ناراض ٿيو ۽ ان جي متعلق فرمايائين "لَاُعَذِّبَنَّهٗ عَذَابًا شَدِيْدًا" (سورة النمل، آيت: 21) "مان ان کي سخت عذاب ڪندس" مطلب تہ ان جا پَر پٽي ڇڏيندس جو پورو سال ٻين پکين سان اڏامي نہ سگهندو. "اَوْلَاَاذْبَحَنَّهٗ" (سورة النمل، آيت: 21) "يا مان ان کي ڪُهي ڇڏيندس" "اَوْ لَيَاْتِيَنِّيْ بِسُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍ" (سورة النمل، آيت: 21) "يا مون وٽ چٽو دليل پيش ڪندو" مطلب تہ اهڙي روشن صحبت ۽ صحيح عذر پيش ڪندو. جيڪو قبول ڪرڻ جهڙو هوندو تہ پوءِ ان کي سزا نہ ڏيندس. الله تعالىٰ فرمايو "فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيْدٍ" (سورة النمل، آيت: 22) "پوءِ گهڻي دير نہ ڪيائين" تہ هد هد بہ آيو ۽ ان کي ٻڌايو ويو تہ توتي حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) سخت ناراض آهي ۽ توکي سزا ڏيڻ جو فيصلو فرمايو اٿس. هد هد چيو ڀلا ڪو رستو ڇڏيو بہ اٿس؟ کيس ٻڌايو ويو تہ هائو. پوءِ هد هد حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي خدمت ۾ آيو ۽ جهڪي سنڌس اڳيان عرض ڪيائين تہ: مان اتي ويو هوس جتي اوهان نہ ويا هئو ۽ مان اوهان کي اهڙي ڳالهہ ٻڌايان ٿو جيڪا اوهان کي جنن بہ نہ ٻڌائي

آهي ۽ اوهان جي انهن خير خواهي نہ ڪئي. اها ڳالهہ اوهان وٽ موجود ماڻهن کي بہ معلوم نہ هئي. مان اوهان وٽ سبا شهر کان اچان پيو. اتي هڪ عورت بادشاهي ڪري رهي آهي. جنهن جو نالو بلقيس بنت ابي السرح الحميرية آهي کيس سندس ملڪ، يمن ۾ علم، بادشاهي، مال، لشڪر ۽ قسمين قسمين گهوڙا ڏنا ويا آهن ۽ ان جو نهيل تخت بہ تمام وڏو آهي. جنهن جي بلندي ٽيهہ هٿ ۽ هڪ قول آهي تہ اسي (80) هٿ ۽ ويڪر بہ اسي (80) هٿ هئي. قسمين قسمين جواهر ۽ موتين سان جڙيل آهي. اتي وارن کي مون ڏٺو تہ الله عزوجل کي نہ پر سج کي سجدا پيا ڪن. سندن دين مجوسيت آهي. ۽ شيطان کين سندن اعمال سينگاري ڏيکاريا آهن ۽ حق جي واٽ کان روڪي ڇڏيو آهي ان جي ڪري هدايت وارا نہ ٿا ٿين ۽ نہ ڪو الله عزوجل کي سجدو ٿا ڪن. سچو معبود هڪ الله آهي جنهن کان سواءِ ٻيو الله نہ آهي ۽ اهو ئي عرش عظيم جو رب آهي حضرت سليمان (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) هد هد کي فرمايو تہ : اسان ڏسون ٿا تہ تون جيڪا ڳالهہ ڪرين پيو ان ۾ سچو آهين يا ڪوڙ ٿو هڻين ؟ ان کان پوءِ حضرت سليمان (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ان کي مهر هڻي پنهنجو خط ڏنو تہ هي ڪڻي ٻيبي بلقيسا کي پڄاءِ ۽ ڏس تہ ڪهڙو جواب ڏين ٿا. ۽ سندن خط ۾ هي لکيل هو ”هي سليمان جي طرفان آهي ۽ اهو هي آهي تہ الله، رحمٰن، رحيم جي نالي سان لکان ٿو تہ مون کان بلند نہ رهو ۽ مون وٽ مسلمان ٿي اچو“ ان کان پوءِ هد هد خط کڻي بلقيسا جي محل وٽ پهتو تہ اها دروازا بند ڪري منجهند وارو آرام ڪري رهي هئي ان تائين پهچڻ مشڪل هو. جو ان جا چوڪيدار بہ چؤطرف بيٺا هئا ۽ سندس ٻارهن هزار فوجي ڪمانڊر هئا جن مان هر هڪ جي ماتحت سندن ٻارن، ٻچن کان سواءِ هڪ هڪ لک فوجي هئا ۽ ٻيبي بلقيسا پنهنجي قوم جا فيصلا ڪرڻ جي لاءِ هر جمعہ تي نڪرندي هئي ۽ سندن ڪم ۽ حاجتون پوريون ڪرڻ جي لاءِ حڪم جاري ڪندي هئی ۽ پنهنجی تخت کی چار سون مان نهيل پير ڏياريا

هيائين جوان تخت تي ويهندي هئي تہ پاڻ ٻين کي ڏسندي هئي ۽ ٻيا کيس کو نہ ڏسندا هئا. ۽ جيڪڏهن ڪو حاجتمند سندس خدمت ۾ عرض ڪرڻ گهرندو هو تہ اها ان کي گهرائيندي هئي پر اهو ڪنڌ هيٺ ڪري بيهندو هو کيس ڏسندو نہ هو. ۽ اهو بيبي بلقيسا کي سجدو ڪري تيستائين ڪنڌ مٿي نہ کڻندو هو جيستائين اها کيس سجدي مان ڪنڌ کڻڻ جي لاءِ حڪم نہ ڪندي هئي ۽ جڏهن انهن جي ڪم ڪار ۽ ضرورتن پوري ڪرڻ جي لاءِ حڪم ڪري فارغ ٿيندي هئي تہ پنهنجي محل ۾ داخل ٿيندي هئي ۽ وري کيس ڪير بہ نہ ڏسندو تانجو وري اهو ڏينهن اچي. هد هد خط پهچائڻ جي لاءِ سوچيندي هڪ روشندان کان لنگهي ٻئي روشندان تي پهتو ۽ ائين روشندان مان ان ڪمرة ۾ پهتو جنهن ۾ بلقيسا آرام ۾ هئي پوءِ هد هد سندس کٽ جي مٿان سندس پير ۾ اهو خط رکي اڏامي وڃي روشندان ۾ ويٺو ۽ انتظار ڪرڻ لڳو تہ بيبي صاحبہ اٿي خط پڙهي ڇا ٿي چوي. جڏهن بيبي صاحبہ سجاڳ ٿي ۽ خط ڏٺائين تہ حيرت ۾ پئجي وئي تہ دروازا بند آهن ۽ هي خط هتي ڪيئن پهتو آهي. پوءِ ٻاهر نڪتي ۽ ڏٺائين تہ چوڪيدار بہ ويٺا آهن انهن کان پڇيائين تہ اوهان ڪنهن کي ڏٺو تہ ڪو نہ جو دروازو کولي اندر گهڙي آيو ؟ انهن کيس عرض ڪيو تہ نہ دروازا جيئن بند ڪيا ويا هئا تيئن بند آهن ۽ اسين چوڪيءَ ۾ ويٺا رهيا آهيون. پوءِ خط کولي پڙهيائين جو پاڻ لکندڙ پڙهندڙ هئي. ۽ پنهنجي قوم وارن کي اهو خط موڪليائين تہ اهي بہ پڙهي ڏسن ۽ اهي جڏهن سندس خدمت ۾ آيا تہ انهن کي سڄي ڳالهہ ٻڌائي فرمايائين تہ هاڻي اوهان جو مشورو ڇا آهي ڇا ڪجي ؟ مان اوهان جي مشوري سان ئي هلندي آهيان ؟ انهن کيس عرض ڪيو تہ اسين طاقتور تہ آهيون اسان تي ڪو قوت ۽ جنگ سان غالب نہ ٿيو آهي وڏيڪ بہ امر تنهنجي هٿ، ۾ آهي جيئن تون چونديئن تيئن ٿيندو بيبي صاحبہ انهن کي فرمايو تہ : ائين تہ آهي پر جڏهن بادشاهہ ڪنهن شهر تي حملو ڪندا آهن تہ ان کي ويران ڪري ان ۾ رهندڙن

ڪي ذليل ۽ خوار ڪندا آهن انهن جا مال ۽ ملڪيتون لٽيندا آهن انهن جي عورتن ۽ ننگن ۽ ٻارن کي قيدي بنائيندا آهن. ان جي ڪري مان (حضرت سليمان) وارن ڏانهن هديو موڪليان ٿي پوءِ ڏسان ٿي ته اهي ڇا ٿا موٽ ڏين. مون وارا موڪليل ماڻهو ڪهڙو ٿا احوال ڪن. پوءِ ٻارهن اهڙا ڇوڪرا موڪليائين جن جي هٿن کي ميندي لڳل هئي مٿي جي وارن کي ڦڻي ڏنل ۽ لباس ڇوڪرين جو پاتل هو ۽ جيڪو انهن سان ڳالهائي پيو ته ان کي اهڙي نموني جواب پيا ڏين جيئن ڇوڪريون ڳالهائينديون آهن ۽ ٻارهن اهڙيون ڇوڪريون موڪليائين جن ۾ سختي ۽ ڇوڪرن جي ڳالهائڻ جو انداز هو. انهن کي مردن وارو لباس ڍڪائي انهن وارو ڳالهائڻ جو انداز سيکاريائين ۽ کين چيائين ته اوهان سان حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ڳالهائي ته ان کي صحيح جواب ڏجو ان سان عزت ۽ اخلاق سان ڳالهائجو ۽ حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) لاءِ خوشبوءِ مشڪ، عنبر، ريشم ۽ پليون کير ڏيڻ واريون ڏهہ ڏاچيون جن ۾ تمام گهڻو کير هو اهي بہ موڪليائين ۽ انهن ڏانهن ٻہ هيرا جو هڪ ۾ سوراخ نہ هو ۽ ٻئي ۾ سوراخ هو پر ان ۾ ور وڪڙ هئا ۽ هڪ خالي پيالو بہ موڪليائين ۽ انهن وچڻ وارن سان هڪ عورت بہ موڪليائين جنهن کي حڪم ڪيو هيائين ته حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) وٽ جيڪو ڪجهہ ٿئي اها سموري رپوٽ ڪيس اچي ڏي ۽ انهن ويندڙن کي چيائين ته حضرت سليمان وٽ وڃڻ کان پوءِ پاڻهي نہ ويهجو بيٺا رهجو جيڪڏهن سخت حاڪم هوندو ته اوهان کي ويهڻ جي لاءِ نہ چوندو ۽ ان موڪليل مال ۽ تحفن تي راضي ٿي ويندو ۽ اسان جي لاءِ ڪجهہ نہ چوندو ۽ جيڪڏهن بردبار، علم وارو، سلجهيل هوندو ته اوهان کي ويهڻ جي لاءِ چوندو ۽ ان عورت کي چيائين ته تون حضرت سليمان کي عرض ڪجان ته ان سوراخ ڪيل هيري ۾ سڳو وجهرائي ڏي ۽ ٻئي ۾ سوراخ ڪيرائي ڏئي ۽ ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين ۾ فرق ڪري ڏيکاري ۽ ان عورت کي اهو بہ امر ڪيائين ته حضرت

سليمان کي چوي ته اهو خالي پيالو ڀلي ڏؤ ڪرائيندڙ اهڙي پاڻيءَ سان ڀري ڏي جيڪو نه زمين مان هجي نه آسمان مان ۽ حضرت سليمان ڏانهن خط لکي ان کان هزار علمن جي باري ۾ سوال ڪيائين پوءِ سندس موڪليل قاصد اهي تحفا وغيره کڻي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون وٺي ڏاچيون ڪاهي روانا ٿيا ۽ حضرت سليمان وٽ پهچي سندس خدمت ۾ هديا پيش ڪري ادب سان بيهي رهيا. حضرت سليمان انهن ڏانهن هڪ لحظو (منٽ) نهاري خاموش رهيو نه هٿ چوريائين نه پير ۽ انهن موڪليل تحفن تي خوش نه ٿيو انهن موڪليلن قاصدن به ان راز کي نه سمجهيو. ان کان پوءِ انهن ڏانهن نهاري فرمايائين ته بلاشڪ الله عزوجل آسمان کي مٿي کنيو آ ۽ زمين کي هيٺ وڇايو آهي پوءِ جيڪو گهري ته بيهي ۽ جيڪو گهري ته ويهي ۽ انهن کي ويهڻ جي موڪل ڏنائين پوءِ اها موڪليل عورت اڳتي وڌي آئي ۽ سندن خدمت ۾ اهي به هيرا پيش ڪري عرض ڪيائين ته: بلقيسا هي عرض ڪيو آهي ته هن سوراخ ڪيل هيري ۾ سڳو وجهرائي ڏيو جيڪو هن پاسي کان نڪري ٻاهر اچي ۽ ٻئي هيري ۾ وري اهڙو سوراخ ڪرايو جيڪو ٻئي پاسي کان ظاهر ٿئي ان کان پوءِ وري اهو خالي پيالو حضرت سليمان (علیٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) جي اڳيان رکي عرض ڪيائين بيبي بلقيس عرض ڪيو آهي ته هن کي ڀلي ۽ اهڙي مٺي پاڻيءَ سان ڀري ڏيو جيڪو نه زمين مان هجي نه آسمان مان. ان کان پوءِ اهي ڇوڪرين جي لباس ۾ ڇوڪرا ۽ ڇوڪرن جي لباس ۾ ڇوڪريون پيش ڪيائين ته هنن ۾ فرق ڪري ٻڌايو ته ڇوڪرا ڪهڙا آهن ۽ ڇوڪريون ڪهڙيون آهن. اهو سڀ ڪجهه ٻڌي حضرت سليمان پنهنجي بادشاهيءَ ۾ اهم ڪم وارن کي گهرائي اهي به هيرا ڪڍيا ۽ فرمايائين ته ڪير آهي جو سوراخ نڪتل هيري ۾ سڳو وجهي جيڪو ٻئي پاسي کان نڪري اچي ته هڪ ڳاڙهي رنگ واري زمين ۾ اندر رهندڙ جيت ڳالهائي عرض ڪيو ته ادا خدمت مان سر انجام ڏيان ٿو پوءِ ان جيت جي مٿي سان هڪ سڳو ٻڌي قابو ڪيائين

۽ اهو ان هيري جي سوراخ کان هڪ پاسي کان گهڙي ٻئي پاسي کان نڪري آيو ۽ وري ٻيو هيرو اڳيان رکي فرمايائين ته سُن ۾ سوراخ ڪير ڪڍي ڏيندو ته اڏيهيءَ عرض ڪيو ته اها خدمت مان تي ڪيان پوءِ ان هيري کي اڏيهي کائي ٻئي پاسي تائين پهچي سوراخ ڪڍي ڏنو ۽ جڏهن پيالي کي پاڻيءَ ڀرڻ جو خيال فرمايائين ته ڀلا گهوڙا گهرائي انهن کي ايترو تيز ۽ تکو ڀڄارايائين جو پگهر سان ڀرجي ويا ته ان پگهر کي گڏ ڪرائي ان مان اهو پيالو ڀرايائين ۽ ڇوڪرين جي شڪل ۾ ڇوڪرن کي گهرائي سندن اڳيان پاڻي رکرائي حڪم ڪيائين ته: هن پاڻيءَ مان وضو ڪيو ته انهن ڇوڪرين جي شڪل ۾ ڇوڪرن کٻي هٿ سان ٻانهن ڌوئڻ شروع ڪئي ته پاڻ انهن کي جدا ويهاري فرمايائون ته هي ڇوڪرن جي شڪل ۾ ڇوڪريون آهن. ۽ وري ڇوڪرين جي شڪل ۾ ڇوڪرن کي وضو ڪرڻ لاءِ فرمايائون ته انهن سڄي هٿ جي سڄي ٻانهن کي ڌوئڻ شروع ڪيو ته فرمايائين هي ڇوڪرا آهن. ان کان پوءِ خط ۾ لکيل هزار علمن جي باري ۾ جواب لکي موڪليل هديا واپس ڪري فرمايائين اوهان منهنجي مالي مدد ڪيو ٿا پر مون کي جيڪو الله تعاليٰ ڏنو آهي اهو هن کان وڌيڪ ۽ ڀلو آهي. هدين ۽ تحفن تي اوهان خوش ٿيندا آهيو. ان کان پوءِ هد هد کي خط ڏئي روانو ڪيائين جنهن ۾ لکيائين ته مسلمان ٿيڻ لاءِ اچو نه ته مان اهڙو لشڪر وٺي اوهان وٽ ايندس جنهن جو اوهان مقابلو ڪري نه سگهندا. ۽ اوهان کي ان سبا شهر مان ذليل ڪري ڪڍي ڇڏينداسون. پوءِ جڏهن هد هد اهو خط بلقيس کي پهچايو ۽ موڪليل قاصد به واپس آيا ۽ انهن کان سمورو احوال ٻڌائين ته فرمايائين هي آسمان کان آيل امر آهي اسين ان سان مقابلوڪري نه سگهنداسين هلو ته حضرت سليمان ڏانهن هلون. ائين چوڻ کان پوءِ پنهنجو تخت ستن ڪوٺن ۾ آيل وڏي ڪمرة ۾ رکرائي ان تي چوڪيدار ٻيهاري حضرت سليمان ڏانهن رواني ٿي. ۽ حضرت سليمان (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) فرمايو ته : اي منهنجي لشڪر وارؤ! اوهان مان ڪير

آهي جو انهن جي مون وٽ اچڻ کان اڳ ۾ ان جو تخت کڻي ايندو ؟. (مطلب تہ انهن سان صلح ٿيڻ کان اڳ ۾ ڇو تہ صلح ٿيڻ کان پوءِ ان جو وٺڻ صحيح نہ رهندو) اتي موجود وڏي سخت ۽ سرڪش جِنُ جنهن جو نالو عمرُ هو ان عرض ڪيو تہ اوهان اجان پنهنجي ويهڻ واري جاءِ تان اٿندا ئي ڪو نہ تہ مان اهو تخت کڻي ٿو اچانءِ مان ان ۾ ڪا بہ خيانت نہ ڪندس مان قوت وارو بہ آهيان ان مان موتين، جواهرن، زمرد، سون ۽ چاندي کي هٿ بہ نہ هڻندس صحيح سلامت پهچائيندس. ۽ ان عفريت جن جي جتي نظر پوندي هئي اتي پير رکندو هو. ان جو عرض ٻڌي حضرت سليمان فرمايو تہ : مون کي اهو تخت ان کان بہ اجان تڪڙو اڳ ۾ کپي تہ اتي ان شخص جنهن وٽ ڪتاب مان علم (يعني اسم اعظم) ۽ اهو "يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ" الله جا نالا پاڪ آهن، ان عرض ڪيو تہ اوهان اجان اک نہ ڇنڀيندؤ تہ مان اهو اوهان وٽ کڻي ٿو اچان. ۽ ائين چوڻ واري جو نالو آصف بن برخيا بن شعياء هو ان جي ماءُ جو نالو باطوار هو بني اسرائيل مان هو الله جي اسم اعظم جو عالم ۽ عامل هو حضرت سليمان ان کي اجازت ڏني ۽ ان اٿي وضو ڪري سجدي ۾ وڃي "يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ" پڙهيو ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهہ کان روايت آهي تہ : اهو اسم اعظم "يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ" آهي جو ان سان الله تعالیٰ کان دعا گهري ويندي آهي تہ قبول ڪندو آهي ۽ ان سان ان کان سوال ڪيو ويندو آهي تہ ڏيندو آهي. ان جي ان پڙهڻ سان بلقيسا وارو تخت زمين مان اندران اچي حضرت سليمان جي ويهڻ واري ڪرسيءَ وٽان ٻاهر نڪري ظاهر ٿيو. ۽ جڏهن بلقيسا آئي تہ حضرت سليمان ان ڏانهن اشارو ڪري فرمايس تہ "ڇا تنهنجو تخت بہ هن جهڙو آهي تہ ان چيو تہ جڻ تہ اهو ئي آهي" جڏهن حضرت سليمان ان کي مسلمان ٿيڻ جي لاءِ چيو تہ ان اسلام قبول ڪيو. اسلام کان اڳ ۾ اها مجوسياڻي (باهہ جي پوڄا ڪندڙ) هئي. ۽ حضرت سليمان ان سان شادي ڪئي ۽ ان مان حضرت سليمان کي هڪ پٽ بہ ڄائو جنهن جو نالو داؤد رکيو هيائين ۽ اهو سندس ئي حياتيءَ ۾ گذاري ويو هو ۽

حضرت سليمان جي رحلت کان مهينو پوءِ اها بلقيسا به وفات ڪري وئي هئي (حضرت الغوث الاعظم ؒ لکن ٿا ته) مون هي قصو ان جي لاءِ لکيو آهي جو ان ۾ هر مومن، عقلمند، عاقبت جي فڪر ڪندڙ اڳين صالحن ۽ بي فرمانن جي حالات کي پڙهندڙن جي لاءِ عبرت آهي. ۽ الله عزوجل جي اطاعت ڪندڙن جي عزت ۽ مرتبي جو اظهار آهي. حضرت سليمان جڏهن الله عزوجل کي راضي ڪيو ته بلقيسا جهڙي طاقتور يمن ملڪ جي بادشاهه جنهن جي ڏهه لک فوج تي ڏهه ڪمانڊر مقرر ڪيل هئا اها به ان جي لاءِ مسخر ڪئي وئي ۽ ان جي ان سان شادي به ٿي (سائين لکيو آهي ته) اي الله جا توفيق ڏنل ٻانها ! جڏهن ايمان آڻيندين ته دنيا جي دشمنن ۽ جهنم جي باهه کان امن ۾ رهندين. جو (پلصراط تان لنگهڻ وقت به) باهه چونديئي ته ”مومن تڪڙو لنگهي وڃ جو تنهنجو نور منهنجي باهه کي وسائي ٿو ڇڏي“ ۽ ڪافر تي اها باهه ڪڙڪي پوندي جيئن ڪو جابر بادشاهه پنهنجي دشمن تي غالب ٿيڻ کان پوءِ ڪاوڙ ۾ اچي ڪڙڪي پوندو آهي ۽ ان جو غصو ۽ غضب ختم ٿيندو آهي. ۽ جيڪڏهن تون دنيا ۽ آخرت ۾ عزت جو ارادو ڪرين ٿو ته الله عزوجل جي اطاعت ۽ گناهن کان بچڻ کي لازم ڪري وٺ ته الله جي رحمت سان اها ملنديئي. اي ايمان ۽ اخلاص جي دعوىٰ ڪندڙ ! تنهنجي اندر جي منافقي ۽ شرڪ توکي الله، جبار جي عزت ۽ نبي مختار، امين ۽ ٻلن مومنن جي عزت کان پردي ۾ ڪري ڇڏيو آهي. جيڪڏهن تون ايمان جي مطابق عمل ڪندڙ ۽ يقين جي شرطن موافق يقين رکندڙ هجين ها ته دنيا ۾ هر ايذائيندڙ جي ايذاء کان ۽ جنن ۽ انسانن مان شيطانن جي شر کان ۽ آخرت ۾ باهه جي عذاب کان امن ۾ هجين ها (الله تعالىٰ جي طرفان) تو لاءِ مدد ۽ تنهنجي دشمنن لاءِ خواري ۽ خرابي هجي ها پر تنهنجي قلب تي غفلت جا تَهه چڙهي ويا آهن سجو ڪتنجي ڪارو ٿي ويو آهي. ان تي افسوس آهي. (حضرت غوث اعظم فرمايو ته) اي مسڪين !پوءِ ان ڏينهن جي حاضريءَ کان ڊڄ جنهن ڏينهن ذري ذري جو حساب ڪيو

ويندو ۽ ڏس تہ تون ڪھڙي ٽولي ۾ ھوندين جن جا عمل ڀلا ھوندا انھن سان يا جن جا عمل خراب ھوندا انھن سان تون ڪوشش ڪر تہ انھن سان ھجين جيڪي الله عزوجل جي بارگاه ۾ معزز مھمان ٿي ايندا. ائين نہ ٿئي جو تون اڳين ھلاڪ ٿيندڙن فرعون، ھامان، قارون سان گڏ ھجين. الله عزوجل جو فرمان آھي "فَمَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ رَبه فَلْيَعْمَلْ صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبه اَحَدًا" (سورة الكهف،آيت: 110) "پوءِ جيڪو الله سان ملڻ جي اميد ٿو رکي اھو صالح عمل ڪري ۽ پنھنجي رب جي عبادت ۾ ڪنھن کي شريڪ نہ بنائي" (رياءُ نہ ڪري).

فصل : "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" جي فضيلت

عطاء حضرت جابر بن عبد الله کان روايت آندي آھي تہ : جڏھن "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" نازل ٿي تہ ان وقت ڪڪر اوڀر ڏانھن ڀڄي ويا ھوائون بيھي ويون ۽ سمنڊ ۾ ڇوليون ھلڻ لڳيون ۽ شيطانن کي آسمان کان امڙ لڳڻ شروع ٿي ويا ۽ الله عزوجل پنھنجي عزت جو قسم کڻي فرمايو تہ : ان جو ھي نالو جنھن شيء تي بہ ورتو ويندو تہ ان کي شفاء ڏيندو ۽ جنھن تي ان جو اھو نالو ورتو ويندو ان ۾ برڪت پيدا ڪندو ۽ جھن "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" پڙھي اھو جنت ۾ داخل ٿيندو". (تدريب الراوی: 1 / 53. وعزاه الى ابن مردويه فى تفسيره) ۽ ابي وائل حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه کان روايت آندي آھي تہ : جنھن جو ارادو آھي تہ الله تعالىٰ ان کي (جھنم تي مقرر ٿيلن) اوڻويھن ملائڪن کان ڇڏائي تہ اھو "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" پڙھي جو اھا بہ اوڻويھہ حرف آھي. تانت الله تعالىٰ ان جي ھر حرف کي سندس جي لاءِ جھنم وارن ملائڪن کان ڍال بنائي. (الدر المنثور: 1 / 9) ۽ طاؤس ابن عباس کان روايت آندي آھي (حضرت) عثمان بن عفان نبي (ڪريم) ﷺ جن کان "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" جي باري پڇيو تہ پاڻ فرمايائون "اھو الله جي نالن مان ھڪ نالو آھي ۽ ان ۽ اسم اعظم ۾ ايتري ويجھڙائپ آھي جيتري اک جي ڪاري تاري ۽ اڇاڻ ۾ ويجھڙائپ آھي". (الحاكم: 1/ 52. وقال صحيح الاسناد ولم يخرجاه ووافقه الذهبي)

۽ حضرت انس بن مالڪ ؓ ڪان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جنهن اهو ڪاغذ زمين تان ڪنيو جنهن ۾ ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ لکيل آهي الله جي عزت ڪندي تہ منان ان تي ڪنهن جو پير لڳي تہ اهو الله وٽ صديقن مان لکيو ويندو شيطان ملعون ٽي ڏينهن رنو هو اهڙو ڪڏهن بہ نہ رنو (1) هڪ اُن ڏينهن جنهن ڏينهن لعنت ڪري تڙيو ويو. (2) ٻيو ان ڏينهن جنهن ڏينهن حضورﷺ جي ولادت ٿي هئي. (3) ٽيون ان ڏينهن جڏهن سورة الفاتحہ نازل ٿي ۽ ان ۾ ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ نازل ٿي هئي. (الدر المنثور: 5/1) ۽ سالم بن ابي الجعد ڪان روايت آهي تہ بلاشڪ (حضرت) علي فرمايو جڏهن ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ نازل ڪئي وئي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”پهريان هيءَ آيت (حضرت) آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) تي نازل ڪئي وئي تہ فرمايائين تہ منهنجو اولاد جيسيتائين ان کي پڙهندو رهندو تيسيتائين عذاب کان امن ۾ رهندو. ان کان پوءِ اها مٿي کنئي وئي ۽ وري حضرت ابراهيم خليل (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) تي نازل ڪئي وئي پوءِ اهو جڏهن نمرود جي طرفان منجيق جي پڙ ۾ وڌو ويو تہ ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ پڙهيائين تہ الله عزوجل ان تي باهہ کي ٿڌو ڪيو. ان کان پوءِ اها کنئي وئي ۽ وري حضرت سليمان (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) تي نازل ڪئي وئي ۽ ان وقت ان کي ملائڪن چيو هو تہ هاڻي تنهنجي بادشاهي ڪامل ٿي وئي آهي ان کان پوءِ کنئي وئي ۽ پوءِ اها الله تعالیٰ مون تي نازل ڪرڻ فرمائي ۽ جڏهن منهنجا امتي قيامت جي ڏينهن ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ چوندي ايندا ۽ سندن اعمال ساهميءَ ۾ رکيا ويندا تہ نيڪين وارا پڙ ڳرا ٿي ويندا“ رسول اللهﷺ جن فرمايو تہ ”اها پنهنجن ڪتابن ۾ لکو ۽ جڏهن لکو تہ پوءِ ان جي برڪت سان ڳالهايو“.

فصل : ”بِسۡمِ اللهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ“ جو تفسير

الله تعاليٰ جو فرمان ”بِسۡمِ اللهِ“ عطية العوفي (حضرت) ابو سعيد خدري ؓ ڪان روايت آندي آهي تہ : رسول اللهﷺ جن فرمايو بيشڪ

حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ السلام) کي سندس والده (حضرت بيبي مريم) مدرسه ڏانهن موڪليو تہ پڙهي (جڏهن اتي پهتو تہ) استاد چيس چؤ "بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ" تہ ان کان حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) پڇيو تہ "بِسۡمِ اللّٰه" ڇا آهي؟ تہ ان "چيو مون کي خبر ناهي" حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) فرمايو: الباء، بهاء الله. الله جي عنايت الله جي شان جي بدلي ۾ ان جي مملڪت (بادشاهي) آهي ۽ حضرت ابوبڪر وراق فرمايو آهي تہ "بِسۡمِ اللّٰه" جنت جي باغن مان هڪ باغ آهي ان جي هر هڪ حرف جو جدا تفسير آهي "الباۤء" مان ڇہ (6) مرادون آهن. (1) (باريء) عرش کان وٺي سموري خلق کي وجود ڏيندڙ اهو "اَلۡخَالِقُ الۡبَارِئُ" (سورة الحشر، آيت: 24) ۾ مذڪور آهي. (2) "بَصِيۡرٌ" (ڏسندڙ). عرش کان ثرىٰ تائين مخلوق کي ڏسندڙ آهي (3) اهو "وَاللّٰه بَصِيۡرٌ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ" (سورة الحجرات، آيت: 18) ۾ مذڪور آهي (3) "بَاسِطُ" پنهنجي مخلوق کي عرش کان "ثرىٰ" تائين رزق ڪشادو ڪري ڏيندڙ. اهو "اَللّٰه يَبۡسُطُ الرِّزۡقَ لِمَنۡ يَّشَآءُ وَيَقۡدِرُ" (سورة الرعد، آيت: 26) ۾ مذڪور آهي. (4) "باقي" خلق کي عرش کان "ثرىٰ "تائين فنا ڪندڙ اهو "كُلُّ مَنۡ عَلَيۡهَا فَانٍ وَّيَبۡقٰى وَجۡهُ رَبِّكَ ذُو الۡجَلَالِ وَالۡاِكۡرَامِ" (سورة الرحمٰن، آيت: 26. 27) ۾ مذڪور آهي. (5) "بَاعِثُ" عرش کان ثريٰ تائين مخلوق کي مارڻ کان پوءِ قبرن مان اٿاريندڙ. هي "وَاَنَّ اللّٰه يَبۡعَثُ مَنۡ فِى الۡقُبُوۡرِ" (سورة الحج، آيت: 7) ۾ مذڪور آهي. (6) "بَارٌ" عرش کان ثريٰ تائين مخلوق سان نيڪي ڪندڙ. اهو "هُوَ الۡبَرُّ الرَّحِيۡمُ" (سورة الطور، آيت: 28) ۾ مذڪور آهي ۽ السين ۾ پنج وجہ آهن (1) "سَمِيۡعٌ" عرش کان ثريٰ تائين پنهنجي مخلوق جا آواز ٻڌندڙ. اهو "اَمۡ يَحۡسَبُوۡنَ اَنَّا لَا نَسۡمَعُ سِرَّهُمۡ وَنَجۡوٰهُمۡ" (سورة الزخرف، آيت: 80) ۾ مذڪور آهي (2) "سَيِّدٌ" جنهن جي سرداري (بادشاهي ۽ بي نياز هجڻ) عرش کان ثريٰ تائين آهي. اهو "اللّٰه الصَّمَدُ" (سورة الاخلاص، آيت: 2) ۾ مذڪور آهي. (3) "سَرِيۡعُ الۡحِسَابِ" (حساب ۾ تڪڙو) اهو "وَاللّٰه سَرِيۡعُ الۡحِسَابِ" (سورة النور، آيت: 39) ۾ مذڪور آهي. (4) "سَلَامٌ" پنهنجي مخلوق تي عرش کان ثرىٰ تائين ظلم ڪرڻ کان سلامتيءَ وارو. ۽ اهو "اَلسَّلَامُ الۡمُؤۡمِنُ" (سورة

الحشر، آيت :23) ۾ مذڪور آهي. (5) ”سَاتِرٌ“ عرش کان ثرى تائين پنهنجن ٻانهن جي عيبن ۽ گناهن کي ڍڪيندڙ اهو ”غَافِرِ الذَّنبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ“ (سورة غافر، آيت :3) ۾ مذڪور آهي. ۽ ”الميم“ ۾ ٻارهن وجه آهن (1) ”مَلِڪٌ“ عرش کان ثرى تائين هر مخلوق جو بادشاهه. ۽ اهو ”اَلْمَلِكُ الْقُدُّوْسُ“ (سورة الحشر، آيت :23) ۾ مذڪور آهي. (2) ”مَالِڪٌ“ عرش کان ثرى تائين پنهنجي مخلوق جو مالڪ آهي. ۽ اهو ”قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ“ (سورة آلعمرآن، آيت :26) ۾ مذڪور آهي. (3) ”مَنَّانٌ“ پنهنجي مخلوق تي عرش کان ثرى تائين تورا ڪندڙ. ۽ هيءَ ”بَلِ اللّٰه يَمُنُّ عَلَيْكُمْ“ (سورة الحجرات، آيت : 17) ۾ مذڪور آهي. (4) ”مَجِيْدٌ“ پنهنجي مخلوق تي عرش کان ثرىٰ تائين مجد، بزرگي رکندڙ. ۽ هي ”ذُوالْعَرْشِ الْمَجِيْدُ“ (سورة البروج آيت :15) ۾ مذڪور آهي. (5) ”مُؤْمِنٌ“ پنهنجي مخلوق کي عرش کان ثرىٰ تائين امن ۾ رکندڙ ۽ اهو ”وَاٰمَنَهُمْ مِّنْ خَوْفٍ“ (سورة القريش، آيت : 4) ۾ مذڪور آهي. (6) ”مُهَيْمِنٌ“ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي مخلوق جي آگاهي رکندڙ نگهباني ڪندڙ. ۽ اهو ”اَلْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ“ (سورة الحشر، آيت : 23) ۾ مذڪور آهي. (7) ”مُقْتَدِرٌ“ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي مخلوق تي قدرت رکندڙ ۽ اهو ”فِىْ مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيْكٍ مُّقْتَدِرٍ“ (سورة القمر، آيت : 55) ۾ مذڪور آهي. (8) مُقِيْتٌ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي مخلوق کي قوت ڏيڻ سان سنڀاليندڙ ۽ اهو ”وَكَانَ اللّٰه عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيْتًا“ (سورة النسآء، آيت : 85) ۾ مذڪور آهي. (9) ”مُكَرِّمٌ“ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي ولين جي عزت وڌائيندڙ ۽ اهو ”وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىْ اٰدَمَ“ (سورة الاسرآء، آيت : 7) ۾ مذڪور آهي. (10) ”مُنْعِمٌ“ عرش کان ثريٰ تائين پنهنجي مخلوق کي نعمتن سان نوازيندڙ. ۽ اهو ”وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهٗ ظَاهِرَةً وَّبَاطِنَةً“ (سورة القمان، آيت : 2) ۾ مذڪور آهي. (11) ”مُتَفَضِّلٌ“ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي مخلوق تي فضل ڪندڙ ۽ اهو ”اِنَّ اللّٰه لَذُوْفَضْلٍ عَلَى النَّاسِ“ (سورة البقرة، آيت : 243) ۾ مذڪور آهي. (12) ”مُصَوِّرٌ“ عرش کان ثرىٰ تائين پنهنجي مخلوق کي صورت بخشيندڙ ۽ اهو ”اَلْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ“ (سورة الحشر، آيت : 24) ۾ مذڪور آهي. ۽ حقائق جي صاحبن جو قول آهي ته ”بِسْمِ اللّٰه الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ“ مان مقصد ان سان برڪت ۽ ڀلائي وٺڻ ۽

ماڻهن کي اهو حرص ڏيارڻ آهي تہ قولن ۽ فعلن کي بسم الله سان ائين شروع ڪن جيئن الله تعالیٰ پنهنجي ڪتاب (قرآن ڪريم) کي شروع ڪيو آهي.

بسم الله ذاڪرن جو ذخيرو، ضعيفن جي پناه، محبت وارن جي لاءِ نور، مشتاقن جي لاءِ سرور، بسم الله روحن جي لاءِ راحت، جسمن جي لاءِ ڇوٽڪارو، بسم الله سينن جي لاءِ نور، بسم الله امور جي لاءِ نظام، بسم الله واثقين جي لاءِ تاج، واصلين جي لاءِ سراج، بسم الله عاشقين کي غني ڪندڙ بسم الله ان جو اسم آهي جنهن هڪڙن ٻانهن کي عزت وارو ڪيو ۽ ٻين ٻانهن کي (سندن ئي حالتن کي اڳ ۾ ڄاڻندي) ذليل ڪيو. بسم الله ان جو اسم آهي جنهن پنهنجي دشمنن جي لاءِ ٻاهہ کي گهٽ بنايو ۽ پنهنجن پيارن کي (پنهنجي) ديدار جي وعده سان نوازيو بسم الله ان جو نالو آهي جيڪو عدد کان سوءِ هڪ آهي بسم الله ان جو نالو آهي جيڪو ڪنهن هڪ کان سواءِ باقي آهي بسم الله ان جو نالو آهي جيڪو بنا ڪنهن ٿنڀ جي قائم آهي بسم الله هر صورت جي شروعات آهي ان جو نالو آهي جنهن سان اڪيلائيءَ ۾ وهڻ سنو لڳندو آهي جنهن سان نمازون پوريون ٿينديون آهن ان جو نالو آهي جنهن سان اکيون جاڳنديون آهن بسم الله ان جو نالو آهي جيڪو چوندو "ڪُنْ" تہ هر شيءِ ٿي پوندي.

مجلس: الله تعالیٰ جي فرمان "وَتُوْبُوْا اِلَى اللهِ جَمِيْعًا اَيُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ" (سورة النور، آيت: 31) "۽ اي ايمان وارؤ! سڀئي الله ڏانهن (توبہ سان) موٽو تانت اوهان ڪامياب ٿيو". ۽ توبہ جي حقيقت لغت ۾ رجوع ڪرڻ آهي چيو ويندو آهي "تَابَ فُلَانٌ مِّنْ كَذَا" "اي رجوع ڪيائين پوءِ اصلاح ۾" شريعت ۾ مذمت ڪيل ڪم کان شريعت ۾ ساراه ڪيل ڪم ڏانهن موٽڻ آهي. ۽ ان ڳالهہ جو علم رکڻ تہ گناهہ ۽ معاصي هلاڪ ڪندڙ ۽ الله تعالیٰ ۽ ان جي جنت کان پري ڪندڙ آهن ۽ انهن گناهن جو ڇڏڻ الله عزوجل ۽ ان جي جنت ڏانهن ويجهو ڪندڙ آهي جڻ تہ الله عزوجل فرمايو تہ پنهنجن نفسن جي خواهشن تي ۽

انهن جي شهوتن تي بيهڻ کي ڇڏي مون ڏانهن موٽو اميد آهي تہ پنهنجي مطلوب حاصل ڪرڻ سان منهنجي دربار ۾ ڪامياب ٿيندؤ ۽ دار البقاء ۽ دار القرار (جنت) ۾ منهنجي نعمتن ۾ باقي رهندؤ ۽ ڪامياب ڪامران ٿي منهنجي رحمت سان بلند جنت ۾ رهندؤ جيڪا نيڪو ڪارن جي لاءِ تيار ڪيل آهي ۽ انهن ٻانهن سان الله تعاليٰ خصوصي مهرباني جي مطابق خطاب ڪندي فرمايو "يَاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْا اِلَى اللهِ تَوْبَةً نَّصُوْحاً عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُّكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِىْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ " (سورة التحريم، آيت : 8) "اي ايمان وارو ! الله ڏانهن سچي توبہ ڪيو ان جي رحمت کي هيءَ ڳالهہ ويجهي آهي جو اوهان جو رب اوهان جا گناهہ بخشي ۽ اوهان کي اهڙين جنتن ۾ داخل ڪري جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون". نَصُوحُ جي معنيٰ آهي الله جي لاءِ خالص شڪ ۽ شبهي کان خالي توبہ ڪرڻ، ۽ اها اها توبہ آهي جنهن ۾ ٻيءَ ڪنهن شيءِ سان تعلق نہ رهي نہ ڪا ٻي شيءِ ان سان متعلق هجي جو ان سان ٻانهو اطاعت تي مستقيم رهي ۽ گناهہ ڏانهن لاڙو ڪندڙ نہ هجي ۽ امت جي اجماع سان سڀني گناهن کان توبہ ڪرڻ واجب آهي ۽ الله تعاليٰ متعدد جاين تي توبہ ڪندڙن جو ذڪر فرمايو آهي. جيئن سندس فرمان آهي "اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِيْنَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِيْنَ " (سورة البقرة آيت : 222) "بلاشڪ الله توبہ ڪندڙن سان محبت رکي ٿو ۽ پاڪائي ڪندڙن سان بہ محبت رکي ٿو". هن ۾ الله ذڪر فرمايو تہ اهو انهن ٻانهن سان توبہ ڪرڻ ۽ انهن گناهن کان جيڪي سندس ذات کان پري ڪندڙ آهن پاڪ رهندڙن سان محبت رکي ٿو ۽ ٻي جاءِ تي سندس فرمان آهي "اَلتَّآئِبُوْنَ الْحٰمِدُوْنَ السَّآئِحُوْنَ الرّٰكِعُوْنَ السّٰجِدُوْنَ الْاٰمِرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحٰفِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ " (سورة التوبة، آيت : 112) "توبہ ڪندڙ عبادت ڪندڙ حمد ڪندڙ روزا رکندڙ رڪوع ڪندڙ سجدو ڪندڙ نيڪيءَ جو امر ڪندڙ برائيءَ کان روڪيندڙ ۽ الله جي حدن جي حفاظت ڪندڙ ۽ مومنن کي خوشخبري ڏي". ۽ الله تعاليٰ هن آيت ۾ "اَلتَّآئِبُوْنَ" کي لام سان معرَّف آندو آهي ان

کان پوءِ ان جي صفت ساراه ڪيل وصفن سان ڪئي آهي جنهن مان معلوم ٿيو تہ توبہ ڪندڙ اهو آهي جنهن ۾ هي ٻيون صفتون بہ هونديون ۽ جيڪو انهن صفتن سان موصوف ٿيو اهو بشارت ۽ ايمان جو حقدار آهي.

جن گناهن کان توبہ ڪئي وڃي ٿي اهي ٻہ قسم آهن (1) صغيره (2) ڪبيره. ڪبيرا گناهہ ڪهڙا آهن ان جي متعلق علماء جو اختلاف آهي. 1 ڪن چيو تہ اهي ٽي آهن. 2 چار آهن. 3 ست آهن. 4 نوَ آهن. 5 يارهن آهن. ۽ حضرت ابن عباس وٽ اهي ستر (70) آهن ۽ اهو فرمائيندو هو تہ هر اهو ڪم ڪرڻ جنهن کان الله روڪيو آهي ڪبيرة گناهہ آهي. ۽ هڪ قول آهي تہ اهي وڏا گناهہ ۾ بہ ۾ آهن جن جو عدد ليلة القدر ۽ جمعہ جي ڏينهن دعا جي مقبوليت واري گهڙي وانگر لڪل آهي. تانت انهن جي حاصل ڪرڻ جي لاءِ ماڻهو جدوجهد ڪن اهڙي طرح ڪبيرا گناهہ بہ لڪل هن تہ ماڻهو انهن کان بچڻ جي لاءِ ڪوشش ڪندا رهن ۽ هڪ قول آهي تہ هر اهو گناهہ جنهن جي ڪرڻ تي باهہ جي عذاب جو وعدو ڪيل آهي اهو وڏو گناهہ آهي ۽ بعض علماء بالله ان جو تعدا سترهن (17) ڪيو آهي. جن مان چار دل ۾ آهن. (1) الله سان شرڪ ڪرڻ. (2) الله جي بي فرمانيءَ تي هميشگي ڪرڻ. (3) الله جي رحمت مان نا اميد رهڻ. (4) الله تعاليٰ جي (طرفان ٻانهي کي پڪڙڻ واري) رٿ کان امن ۾ رهڻ. ۽ انهن مان چار زبان ۾ آهن. (1) ڪوڙي شاهدي ڏيڻ. (2) پاڪدامن شخص کي زنا جي تهمت هڻڻ. (3) ڄاڻي واڻي ڪنهن ڳالهہ تي ڪوڙو قسم کڻڻ ۽ اهو هي آهي جو ان سان باطل کي حق ثابت ڪري يا حق کي باطل ثابت ڪري يا ان سان مسلمان جو باطل طرح مال هضم ڪري ڀلي چو نہ ڪٽي هڪ ڪبڙ جو ڏندڻ هجي. (4) جادو ڪرڻ. ۽ انهن مان ٽي گناهہ پيٽ سان تعلق رکن ٿا. (1) شراب يا هر قسم جو نشو ڪندڙ شيء استعمال ڪرڻ. (2) يتيم جو مال کائڻ. (3) وياج کائڻ حالانڪ اهو ڄاڻي ٿو تہ اهو وياج آهي جيڪو حرام آهي ۽ انهن مان ٻہ گناهہ انسان جي اگهڙ سان تعلق رکن ٿا. (1) زنا. (2) لونڊي بازي. ۽ انهن مان ٻہ گناهہ هٿن سان تعلق رکن ٿا.

(1) قتل. (2) چوري ڪرڻ. ۽ انهن مان هڪ پيرن سان واسطو رکي ٿو ۽ اهو جنگ جي وچ مان ڀڄي وڃڻ. ۽ انهن مان هڪ گناهه سڄي بدن ۾ آهي ۽ اهو والدين جي بي فرماني ڪرڻ آهي. ۽ اها هيءَ آ جو جيڪڏهن اهي ڪو قسم کڻي ويهن تہ انهن جو قسم پورو نہ ڪرين ۽ جيڪڏهن ڪاوڙ ۾ توکي گهٽ وڌ ڳالهائين تہ تون انهن کي مار ڏين ۽ جيڪڏهن تو کان ڪا شيءِ گُهرن تہ تون انهن کي نہ ڏين. ۽ جڏهن بک ۾ هجن تہ تون انهن کي کاڌو نہ ڏين ۽ پر صغيرا گناهه پوءِ اهي ڳڻڻ کان مٿي آهن ۽ انهن جي معرفت جي تحقيق ۽ عدد ۾ آڻڻ لاءِ ڪو رستو ناهي پر اسين انهن کي شرعي شاهدن ۽ بصيرت جي انوار سان ڄاڻون ٿا تہ بلاشڪ شريعت جو مقصود مخلوق جو الله عزوجل ۽ ان جي قرب کي گناهن جي ڇڏڻ سان حاصل ڪرڻ آهي جيئن سندس فرمان آهي "وَذَرُوْا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهٗ" (سو ةالانعام، آيت: 12) "ظاهري ۽ باطني گناهه ڇڏيو". ۽ انهن گناهن مان (1) هڪ سهڻي ماڻهوءَ ڏانهن نهارڻ ۽ ان کي چمي ڏيڻ ۽ جماع ڪرڻ کانسواءِ ان سان گڏ سمهڻ آهي. (2) مسلمان ڀاءُ کي گار ڏيڻ ۽ گهٽ وڌ ڳالهائڻ حد لڳڻ جهڙي گار کان سواءِ گار ڏيڻ. (3) گلا ڪرڻ (4) چغلخوري (5) ڪوڙ هڻڻ وغيره آهي جنهن جو ذڪر ڪرڻ ڏکو آهي. پوءِ جڏهن مومن ڪبيرن گناهن کان توبہ ڪندو تہ صغيرا گناهه بہ ان جي ضمن ۾ اچي ويندا. الله عزوجل جو فرمان آهي "اِنْ تَجْتَنِبُوْا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّآتِكُمْ" (سورۃالنسآء، آيت: 31) "جيڪڏهن اوهان انهن وڏن گناهن کان پاسو ڪندو جن کان روڪيا وڃو ٿا تہ اسين اوهان جون برايون ميٽي ڇڏينداسون". پر ماڻهو اها سوچ نہ رکندو تہ منهنجا ننڍا گناهه بہ پاڻهي ميٽجي ويندا. پر وڏن ۽ ننڍن سڀني گناهن کان توبہ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو. ۽ حضرت انس بن مالڪ کان روايت آهي تہ: نبي (پاڪ) ۽ سندن اصحاب اهڙي وادي ۾ تشريف فرما ٿيا جو نہ اتي ڪاٺي هئي نہ ڪا ٻي ڪا شيءِ جيڪا ڏسن. پوءِ پاڻ اصحابن کي امر فرمايائون تہ ڪاٺيون ڪري اچن انهن ڪين عرض ڪيو تہ يا رسول الله

ڪا بہ اهڙي شيءِ ڪو نہ تا ڏسون ؟ پاڻ ڪين فرمايائون تہ جيڪا بہ شيءِ ڏسو ان کي حقير (بيڪار) نہ سمجهو پوءِ هر هڪ مڙس گڏ ڪرڻ ۾ شروع ٿي ويو تانجو وڏو ڍير گڏ ٿي ويو پوءِ پاڻ پنهنجن اصحابن کي فرمايائون تہ چا نہ تا ڏسو نيڪيءَ ۽ برائيءَ حقير سمجهيل ڪم بہ ائين گهڻا گڏ ٿي ويندا آهن ننڍا گناهہ ننڍن سان وڏا گناهہ وڏن سان خير خيرن سان ۽ شر شر سان ملي گهڻو ٿي ويندو آهي ۽ چيو ويو آهي تہ گناهہ جڏهن ٻانهي جي نظر ۾ ننڍو هوندو آهي تہ الله وٽ وڏو ٿي ويندو آهي ۽ جڏهن گناهہ کي ٻانهو وڏو سمجهندو آهي تہ اهو الله وٽ ننڍو ٿي ويندو آهي. ايمان وارو ٻانهو پنهنجي ايمان جي وڏي هجڻ ۽ معرفت ۾ وڌڻ جي ڪري گناهہ کي وڏو سمجهندو آهي جيئن نبي ڪريم جن کان حديث ۾ آيو آهي تہ "اَلْمُؤمِنُ يَرىٰ ذَنْبَهٗ كَالْجَبَلِ فَوْقَهٗ يَخَافُ اَنْ يَّقَعَ عليه وَالْمُنَافِقُ يَرَىٰ ذَنْبَهٗ كَذُبَابٍ طَائِرٍ عَلىٰ اَنْفِهٖ فَاَطَارَهٗ " (الاتحاف : 8 / 571) "مومن پنهنجي گناهہ کي پنهنجي مٿان جبل وانگر ٿو ڏسي ۽ ڊڄي ٿو تہ مٿان ان جي مٿان ڪري پوي ۽ منافق پنهنجي گناهہ کي اڏامندڙ مک وانگر ٿو ڏسي جيڪا سندس نڪ تي ويهي ٿي پوءِ ان کي اڏائي ٿو ڇڏي".

هر شخص جي حق ۾ توبہ ڪرڻ فرض عين آهي

ڪو بہ اهو تصور نہ ڪري تہ اهو توبہ ڪرڻ کان بي پرواه آهي چو تہ ڪو بہ شخص عضون سان گناهہ ڪرڻ کان خالي ناهي ۽ جيڪڏهن خالي آهي تہ دل سان گناهہ جي ارادي ڪرڻ کان خالي ناهي. ۽ جيڪڏهن ان کان بچيل آهي تہ گناهہ ڪرڻ جي شيطاني وسوسن کان خالي نہ هوندو جيڪي دل ۾ اهڙا متفرق، ذڪر کان غافل ڪندڙ هجن پلا جيڪڏهن انهن کان بہ خالي رهيو تہ الله عزوجل جي صفات ۽ افعال جي علم ۾ غفلت ۽ قصور کان خالي نہ رهندو ۽ هر اها ڪيفيت مومنن جي احوال ۽ مقامات جي قدر سان هوندي. پوءِ هر حال جون اطاعتون، گناهہ، حدون ۽ شرط آهن جن جي حفاظت اطاعت آهي ۽ ڇڏڻ ۽ ان کان غفلت ڪرڻ گناهہ آهي جنهن لاءِ توبہ ڪرڻ جو

محتاج اهي ۽ اها توبہ ڏنگيءَ وات کان رجوع ڪري شرعي صراط مستقيم ڏانهن اچڻ آهي. ۽ اهو هڪ مقام آهي جنهن ۾ بانهو بيهاريو ويو آهي ۽ هڪ منزل آهي جيڪا ان جي لاءِ تيار ڪيل آهي ۽ هر انسان توبہ جو محتاج اهي پر ان جي مقدار ۾ تفاوت اٿن (1) عوام جي توبہ گناهن کان آهي. (2) خواص جي توبہ غفلت کان آهي. (3) خاص الخواص جي توبہ الله کان سواءِ ٻئي ڏانهن واجهائڻ کان آهي جيئن ذوالنون مصري عليہ الرحمة فرمايو تہ عوام جي توبہ گناهن کان آهي ۽ خواص جي توبہ غفلت کان آهي. ان جي ڪري انبياء عليهم السلام (جيڪي هر قسم جي گناهہ کان پاڪ آهن) توبہ ڪندا استغفار پڙهندا رهيا.

توبہ جا شرط ۽ ڪيفيت : توبہ جا شرط ٽي آهن. (1) هڪ شرعي احڪام جي خلاف ڪم ڪرڻ تي پيشماني ڪرڻ ۽ ائين حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو آهي "اَلنَّدْمُ تَوْبَةٌ" (ابن ماجه: 4252، واحمد: 1/ 376، والبيهقي: 10 / 154) "پيشمان ٿيڻ توبه آهي" ۽ صحيح پيشمان ٿيڻ جي نشاني هيءَ آهي تہ دل ۾ نرمي پيدا ٿئي ۽ اکين مان هنجون وهن. ان جي ڪري ئي نبي ڪريمﷺ جن کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون "جَالِسُوا التَّوَّابِيْنَ فَاِنَّهُمْ اَرَقُّ اَفْئِدَةً" (الاتحاف، 8 / 574، والضعيفة: 103) "توبہ ڪندڙن سان ويهندا ڪيو بلاشڪ اهي ئي دلين جا نرم آهن". (2) ٻيو توبہ جو شرط آهي سيني حالات ۽ گهڙين ۾ غلطيءَ جو ڇڏڻ. (3) ٽيون شرط آهي تہ: وري ان گناهہ ڪرڻ جو ڪڏهن بہ ارادو نہ ڪندو. ۽ اهائي (حضرت) ابوبڪر واسطي عليہ الرحمة جي فرمان مان مراد آهي جڏهن ان کان پڇيو ويو هو تہ توبہ نصوح ڇا آهي؟ تہ ان فرمايو ان توبہ ڪرڻ کان پوءِ توبہ ڪندڙ تي گناهہ جو اثر نہ ظاهر ۾ رهي نہ لڪ ۾. ۽ جنهن جي توبہ سچي هوندي ان کي صبح ۽ شام جيئن بہ گذاريندو (شيطان ۽ نفس جي) پرواه نہ هوندي. گناهن تي پيشمان ٿيڻ (سچي مسلمان ۾) گناهہ نہ ڪرڻ جو پڪو ارادو پيدا ڪري ٿو ۽ ان کي اهو علم ٿيندو تہ گناهہ ان جي ۽ سندس رب جي وچ ۾ جدائي پيدا ڪندڙ آهن جيئن

حديث ۾ آيو آهي "اِنَّ الْعَبْدَ يُحْرَمُ الرِّزْقَ الْكَثِيْرَ بِذَنْبٍ يُّصِيْبُه" (احمد: 5 / 280، والاتحاف: 5 / 30) "بلاشڪ ٻانهو گناهہ ڪرڻ جي ڪري گهڻي رزق کان محروم ڪيو وڃي ٿو". ۽ ٻيءِ حديث ۾ آيو آهي تہ "اِنَّ الزِّنَا يُوْرِثُ الْفَقْرَ" (ابن عدی: 6/2425، والضعيفة: 140) "بلاشڪ زنا تنگدستي پيدا ڪري ٿي".

۽ گذريل زندگيءَ تي توبہ ڪرڻ جو شرط هي آهي تہ جنهن سال کان بالغ ٿيو آهي ان کان وٺي پنهنجي زندگيءَ جا سال، مهينا، ڏينهن، گهڙيون ۽ پساهہ سوچي ڏسي تہ ڪهڙيون عبادتون هيون جن ۾ ڪوتاهي ڪئي هيائين. ۽ ڪهڙا گناهہ آهن جن جو مرتڪب ٿيو هو. پر عبادتون پوءِ جيڪڏهن نماز ڇڏڻ آهي جيڪا مرڳي پڙهي نہ اٿس يا شرطن ادا ڪرڻ کان سواءِ پڙهي اٿس يا ان جا رڪن صحيح ادا نہ ڪيا اٿس مثلا وضوءَ کان سواءِ يا وضوءَ جو فرض ڇڏيو اٿس يا پليد ڪپڙي يا خالص ريشمي ڪپڙي ۾ نماز پڙهي اٿس. بالغ ٿيڻ جي وقت کان وٺي توبہ ڪرڻ جي وقت تائين سڀ نمازون قضا ڪندو. اول اهي فرض نمازون قضا ڪندو تانجو وقتي نماز لاءِ وقت تنگ ٿيڻ جو خطرو هجي تہ اها پڙهي پوءِ وري اڳين نمازن جي قضا ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويندو ۽ جڏهن فرضن جي قضا ڪرڻ کان فارغ ٿئي تہ تاڪيدي سنتون بہ قضا ڪري تہ ڀلو آهي. ان کان پوءِ تہ جد رات واري عبادت ڪرڻ ۾ ڪوشش ڪندو ۽ روزن جو معاملو بہ ان طرح آهي اهڙي طرح زڪوٰت جو بہ حساب ڪندو ۽ حج نہ ڪيو اٿس حالانڪ حج ان تي فرض ٿي چڪو آهي تہ حج بہ ڪندو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جو فرمان آهي "مَنْ وَجَدَ زَادًا وَّرَاحِلَةً تَبْلُغُهُ الْبَيْتَ فَلَمْ يَحُجَّ فَلاَ عليه اَنْ يَّمُوْتَ يَهُوْدِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا اَيّ مِلَّةٍ" (البيهقی: 4 / 330. والطبری: 4 /12) "جنهن شخص کي (رستي جو) ثمر ۽ گهر پهچائڻ واري سواري آهي پوءِ بہ حج نہ ڪيائين تہ پوءِ ان تي ناهي جو يهودي ٿي مري يا نصارو ٿي مري يا جنهن بہ مذهب تي (اسلام کان سواءِ)" ۽ جيڪڏهن ڪنهن تي نذر يا ڪفارتون رهيل آهن تہ جاچ ڪري اهي بہ ادا ڪري ڇڏي. ۽ جيڪڏهن ڪنهن تي راڳ، روپ جي ٻڌڻ جو گناهہ آهي تہ (سچي توبہ ڪري) انهن کي

قرآن ڪريم، نبوي احاديث ۽ صالحين جي حڪايتن ٻڌڻ سان ميٺي ڇڏي ۽ مسجد ۾ اعتڪاف جي نيت سان ويهي عبادت ۾ مشغول رهي ۽ جيڪڏهن وضؤ کان سواءِ قرآن ڪريم کي هٿ لڳايو اٿس ته (سچي توبه کان پوءِ) پاڪائيءَ، وضؤ سان قرآن ڪريم جي عزت ڪندي ٺاهي ٺاهي قرآن ڪريم جي تلاوت گهڻي ڪري ان ۾ بيان ڪيل قصن مان عبرت وٺي ۽ نصيحت پرائي ان جو احترام ۽ ان تي عمل ڪري ۽ ٿي سگهي ته قرآن ڪريم هٿ سان لکي ماڻهن کي پڙهڻ جي لاءِ ڏي. اهڙي طرح ڪنهن جي مال لٽڻ ۽ عزت ۾ هٿ وجهڻ کان سچي توبه ڪري ۽ جنهن جو هن ڏانهن ڪو حق يا حساب هجي ته ان کان معافي وٺي ان جو حق ان کي واپس ڪري. ام المؤمنين سيده عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو "اَلدَّوَاوِيْنُ ثَلاَثَةٌ دِيْوَانٌ يَّغْفِرُهُ الله، وَدِيْوَانٌ لاَ يَغْفِرُهُ الله، وَدِيْوَانٌ لاَ يُتْرَكُ بِالله جَلَّ جَلاَلُهٗ قَالَ الله عَزَّوَجَلَّ "ﷺ اِنَّهٗ مَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ حَرَّمَ الله عليه الجَنَّةَ وَمَاْوٰهُ النَّارُ" (سورة المائدة، آيت : 72) "بلاشڪ جيڪو الله سان ڪنهن کي شريڪ ٿو بنائي ته بيشڪ الله ان تي جنت کي حرام ڪري ڇڏيو آهي ۽ ان جي جاءِ (جهنم جي) باهه آهي". "وَاَمَّا الدِّيْوَانُ الَّذِیْ يَغْفِرُ الله فَظُلْمُ الْعَبْدِ نَفْسَهٗ فِيمَا بَيْنَه وَبَيْنَ رَبه وَاَمَّا الدِّيْوَانُ الَّذِیْ لاَ يَتْرَكُ مِنْهُ شَيْءٌ فَظُلْمُ الْعِبَادِ بَعْضِهِمْ بَعْضًا" (احمد: 6/ 240. والصحيحة: 1927) "(ٻانهن جا) دفتر ٽي آهن. هڪ ۾ اهڙا گناهه آهن جيڪي الله بخش فرمائي ٿو. (2) ٻئي ۾ اهڙا گناهه آهن جيڪي الله نه ٿو بخشي. (3) ٽيون اهڙو دفتر آهي جنهن ۾ لکيل گناهن مان ڪا به شيءِ ڇڏي نه ويندي. جنهن (دفتر ۾ لکيل گناهه) الله بخش نه ٿو ڪري اهو شرڪ آهي (جيئن مٿي لکيل آيت مان واضح ٿيو) ۽ ٻيو دفتر جنهن ۾ لکيل گناهه الله بخشي ٿو سو اهو ٻانهي جو پنهنجي نفس تي ظلم ڪرڻ آهي جيڪو ان ۽ الله جي وچ ۾ آهي ۽ پر (ٽيون دفتر) جنهن مان ڪا به شيءِ نه ٿي ڇڏي ويجي اهي ٻانهن جا هڪ ٻئي سان ظلم ڪرڻ آهن". مقصد ته توبه ٻه قسم آهي (1) ٻانهن جي حقن جي متعلق جيئن اسان مٿي ڪجهه لکي آيا آهيون. (2) ٻئي ٻانهي ۽ الله جي وچ ۾. اها زيان سان

مغفرت گهرڻ. ۽ دل سان پيشمان ٿيڻ. ۽ دل ۾ پڪو فيصلو ڪرڻ تہ وري اهو گناهہ نہ ڪندو آهي.

فصل: توبہ ڪندڙ ٻانهي تي الله راضي ٿئي ٿو :

نبي ڪريمﷺ جن فرمايو ”الله تعالىٰ اوهان مان هڪ مڙس جي توبہ ڪرڻ تي ان کان وڌيڪ خوش ٿئي ٿو جو هڪ اهڙي هلاڪ ڪندڙ جيتن واري زمين کان لنگهي ۽ ان سان گڏ سندس سواري هجي جنهن تي ان جو کاڌو، پيتو وغيره لڏيل هجي ۽ اها ان کان گم ٿي وڃي پوءِ اهو ان جي ڳولا ۾ نڪتو تانجو مرڻ جهڙو ٿي ويو ۽ چيائين تہ واپس پنهنجي ان جاءِ ڏانهن وڃان جتان منهنجي سواري گم ٿي هئي تہ اتي ئي مري وڃان ۽ موٽي ان جاءِ تي آيو تہ ننڊ اچي ويس گهڙي کن اکيون ٻوٽي کوليائين تہ سندس سواري کاڌي ۽ پيتي سميت سندس مٿي وٽ بيٺي هئي“. (الترمذی : 2498. واحمد : 1 / 383) ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهہ فرمايو تہ ”مون (حضرت) ابوبڪر صديق کان ٻڌو جيڪو سچو ۽ سچو ڪيل هو.

ان چيو تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”ڪو بہ ٻانهو گناهہ ڪري ٿو پوءِ اٿي وضو ڪري نماز پڙهي الله کان پنهنجي ڪيل گناهہ جي مغفرت گهري ٿو تہ الله تي حق آهي تہ ان کي بخش ڪري“. (الاتحاف: 8/ 603. والكنز: 1277)

فصل : پرهيزگاري پنهنجي مٿان ڏهن شين کي فرض ڄاڻڻ مان حاصل ٿيندي. (1) زبان کي گلا کان روڪڻ. (2) بدگمانيءَ کان پاسو ڪرڻ. (3) مسخريءَ کان پاسو ڪرڻ. (4) غير محرم عورت ڏانهن نهارڻ کان بچڻ. (5) زبان سان سچ ڳالهائڻ جي پائبندي ڪرڻ. (6) پنهنجي مٿان الله جا احسان ۽ ٿورا ڀائڻ. (7) حق ۾ مال خرچ ڪرڻ باطل ۾ خرچ ڪرڻ کان بچڻ. (8) پنهنجي لاءِ وڏائي ۽ ڦنڊائڻ جي طلب نہ ڪرڻ. (9) پنجن نمازن جي پائبندي ڪرڻ. (10) سنت جماعت جي عقائد تي استقامت سان رهڻ.

فصل : توبه جي باري ۾ وارد ٿيندڙ حديثون ۽ آثار

(1) حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما فرمايو ته : اسان کي رسول الله ﷺ جن جمعه جي ڏينهن خطبو ڏيندي فرمايو اي انسانؤ! مرڻ کان اڳ الله عزوجل ڏانهن توبه ڪيو ۽ مشغول رهڻ کان اڳ صالحن عملن ڪرڻ ۾ جلدي ڪيو پنهنجي رب ۽ پاڻ ۾ تعلق پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪيو ته نيڪ بخت ٿيندؤ ۽ خير ڏيڻ ۾ گهڻائي ڪيو ته رزق ڏنا ويندؤ. ۽ نيڪيءَ جو امر ڪيو ته قدرتي حفاظت ۾ رهندؤ ۽ برائيءَ کان روڪيو ته مدد ڪيا ويندؤ". (الترغيب والترهيب : 4 / 252. وارواء الغليل : 3 / 50)

(2) حضور عليه الصلوٰة والسلام جن پاڻ به هي مغفرت گهرڻ جا الفاظ گهڻا چوندا هيا "اَللّٰهُمَّ اغْفِرلِيْ وَتُبْ عَلَيَّ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ" (احمد: 2/67، 84)

(3) حضور ﷺ فرمايو ته "جڏهن شيطان زمين تي لاٿو ويو ته (الله تعالىٰ) کي چيائين ته مون کي تنهنجي عزت ۽ بزرگيءَ جو قسم آهي ته مان آدم جي اولاد کي هميشه گمراه ڪندو رهندس جيسيتائين سندن جسم ۾ ساه هوندو" ته رب (پاڪ) ان کي فرمايو "مان انهن جي توبه قبول ڪرڻ جا دروازا تيسيتائين بند نه ڪندس جيسيتائين سندن ساه سڪرات کي پهچندو". (المغنى عن حمل الاسفار:3/33.والطبرانى:8/245.والمجمع:8/119)(4) محمد بن عبد الله السلمي رحمه الله کان روايت آهي ان ٻڌايو ته مان مدينه منوره ۾ رسول الله ﷺ جن جي اصحابن (سڳورن) جي جماعت سان وينو هوس ته انهن مان هڪ مڙس چيو ته مون رسول الله ﷺ جن کان ٻڌو پاڻ فرمايائون ته جنهن پنهنجي مرڻ کان اڌ ڏينهن اڳ توبه ڪئي ته الله ان جي توبه قبول ڪندو". (احمد : 3 / 465) (5) هڪ مڙس رسول الله ﷺ جن جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين ته "مون کان گناه ٿي وڃن ٿا پاڻ فرمايائون ته "الله کان مغفرت گهر" ته ان عرض ڪيو ته "يارسول الله" مان توبه ڪيان ٿو پر وري گناه ٿي وڃن ٿا پاڻ ان کي فرمايائون ته جڏهن به گناه ڪرين ته مغفرت گهر (توبه ڪندو ره) تانجو شيطان حسرت ۾ پئجي وڃي" ان عرض ڪيو ته يا رسول الله ! ائين ته منهنجا گناه گهڻا ٿي ويندا؟ ته پاڻ فرمايائون "الله جي طرفان معاف ڪرڻ تنهنجي

گناهن کان گهٽو آهي”. (الحاكم : 4 / 258. وبنحوه الخطيب : 8 / 137) (6) حضور عليہ الصلوٰۃ والسلام جن فرمايو ”بلاشڪ ٻانهو گناهہ ڪري پوءِ اهو ان کي جنت ۾ پهچائي ٿو. (صحابن) عرض ڪيو تہ يا رسول الله گناهہ ان کي جنت ۾ ڪيئن پهچائيندو ؟ پاڻ فرمايائون تہ ”گناهہ سدائين ان جي اکين جي اڳيان هوندو ۽ ان جي مغفرت گهرندو رهندو ۽ پيشمان بہ ٿيندو رهندو تانجو جنت ۾ داخل ٿيندو”. (ابن المبارك : 52. والكنز : 10188. والاتحاف : 8 / 524) (7) حضورﷺ فرمايو جڏهن ٻانهو ڪو گناهہ ڪندو آهي تہ اهو گناهہ ان جي دل تي ڪارو داغ ٿي بيهندو آهي پوءِ جڏهن توبہ ڪيائين (۽ الله تعاليٰ کان) ٻنو ۽ مغفرت گهريائين تہ ان جو قلب صاف ٿي ويندو ۽ جنهن نہ توبہ ڪئي ۽ نہ ٻنو ۽ نہ مغفرت طلب ڪيائين تہ گناهہ تي گناهہ گڏ ٿيندا ويندا ۽ گناهن جا ڪارا داغ داغن تي چڙهندا ويندا تانجو ان جي دل انڌي ٿي ويندي ۽ مري ويندو ۽ اهو ئي الله جي فرمان ”ڪَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ مَّا كَانُوْا يَكْسِبُوْن“ (سورة المطففين، آيت : 14) ”خبردار بلڪ انهن جي قلبن تي اهي گناهہ جيڪي ڪندا هئا چڙهندا ويا”(8) حضور عليہ الصلوٰۃ والسلام جن فرمايو ”جنهن گناهہ ڪيو پوءِ ان تي پيشيمان ٿيو تہ اها پيشيماني ان گناهہ جو ڪفارو آهي. (ابن ماجه : 4252. احمد : 1 / 376. والبيهقي : 1 / 104. والحاكم : 4 / 243)(9) حضور عليہ الصلوٰۃ والسلام جن فرمايو ”گناهن کان توبہ ڪندڙ ان وانگر آهي جنهن گناهہ ڪيو ئي ناهي ۽ گناهن کان توبہ ڪندڙ ۽ اهو ان گناهہ تي هميشگي ڪندڙ آهي. (گناهہ ڇڏي نہ ٿو) الله تعاليٰ سان چٿر ڪندڙ وانگر آهي ۽ جڏهن مڙس چيو تہ (يا الله) مان توکان مغفرت گهران ٿو ۽ تو ڏانهن (تو بہ ڪرڻ سان) وران ٿو وري اهو گناهہ ڪيائين ۽ ان کان پوءِ ان گناهہ ڏانهن موٽيو ۽ (ٽيون ڀيرو) بہ گناهن کان توبہ ڪيائين ۽ مغفرت گهريائين ۽ چوٿون ڀيرو وري بہ گناهہ ڪيائين تہ پوءِ سندس اها توبہ ۽ مغفرت گهرڻ وڏن گناهن ۾ شامل ٿي ويندي” (بنحوه : الحاكم : 4 / 242. وصححه على شرط الشيخين ووافقه الذهبى) ۽ هي حديثون الله عزوجل جي فرمان ”وَاِنِّيْ لَغَفَّارٌ لِّمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى“ (سورة طٰه، آيت : 82) ”بيشڪ مان ان جي لاءِ

جنھن توبه ڪئي ۽ ايمان آندائين ۽ عمل صالح ڪيائين ۽ هدايت وارو ٿيو بخشيندڙ آهيان“. (10)۽ حديث ۾ آيو آهي تہ الله تعاليٰ فرمايو آهي ”اي انسان جيڪڏهن تون مون کي زمين ڀرڻ جيترن گناهن سان ملندين تہ مان توکي ان زمين جي ڀرڻ جيتريءَ مغفرت سان ملندس“.

(ابن ماجه: 4248. واحمد: 3/238)

فصل: توبہ ڇئن شين مان سڃاتي ويندي آهي:

(1) هڪ تہ توبہ ڪندڙ پنهنجي زبان کي اجاين ڳالهين، گلا، چغلخوري ۽ ڪوڙ کان بچائي. (2) ٻيو تہ پنهنجي دل ۾ ڪنهن جي لاءِ حسد ۽ عداوت نہ رکي. (3) ٽيون تہ برن دوستن کان پاڻ کي بچائي. چو تہ نيڪ ڪمن کان روڪيندڙ آهن. (4) چوٿون تہ هميشہ موت جي لاءِ پاڻ کي تيار رکي. ۽ هڪ قول مطابق توبہ جي مقبول ٿيڻ جي نشاني هيءَ آهي (1) هڪ تہ فاسقن جي صحبت کان ڪنجي ويجي ۽ انهن کان لاپرواه رهي ۽ صالحين سان صحبت ڪري. (2) ٻيو تہ هر گناهہ کان ڪنجي عبادت ڏانهن متوجہ رهي. (3) ٽيون تہ دل مان دنيا جون خوشيون ڪيڍي آخرت جي غم ۾ رهي. (4) چوٿون تہ جنهن رزق ڏيڻ جو ذمو الله تعاليٰ کنيو آهي ان جو فڪر نہ ڪري ۽ الله تعاليٰ جي امر ڪيل عبادتن سان مشغول رهي.

مجلس : الله تعاليٰ جي فرمان ”اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰكُمْ “ (سورة الحجرات، آيت: 13) ”بلاشڪ اوهان مان وڏيڪ پرهيزگار الله وٽ وڏيڪ عزت وارو آهي“ علماء رحمهم الله تقوىٰ ۽ متقيءَ جي حقيقت جي باري ۾ اختلاف ڪيو آهي. (1) حضرت ابن عباس ﵄ جو فرمان آهي تہ متقي اهو آهي جيڪو شرڪ، وڏن گناهن ۽ بيحيائيءَ جي ڪمن کان پاسو ڪري. (2) حضرت ابن عمر رضي ﵄ فرمايو تہ تقوىٰ هيءَ آهي جو پنهنجي نفس کي ڪنهن کان ڀلو نہ سمجهين. (3) حضرت عمر بن عبد العزيز فرمايو تہ الله جنهن کان روڪيو آهي اهو ڇڏڻ ۽ جنهن جو امر ڪيو آهي اهو ادا ڪرڻ تقوىٰ آهي. (4) سفيان ثوري ۽ فضيل

(رحمهم الله) فرمايو آهي تہ متقي اهو آهي جيڪو جنهن شيءَ کي پاڻ پسند ڪري تہ ٻئي جي لاءِ بہ ان کي پسند ڪري. (5) هڪ قول آهي تہ تقويٰ نبي ڪريمﷺ جي اقتداء ڪرڻ آهي. (6) مجاهد ابي سعيد خدري کان روايت آندي آهي تہ هڪ شخص حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي خدمت ۾ عرض ڪيو تہ يا رسول اللهﷺ مون کي نصيحت ڪرڻ فرمايو تہ پاڻ فرمايائون "عَلَيْكَ بِتَقْوَى اللهِ فَإِنه كُلُّ خَيْرٍ وَعَلَيْكَ بِالْجِهَادِ فَإِنه رَهْبَانِيَّةُ الْإِسْلَامِ وَعَلَيْكَ بِذِكْرِ اللهِ فَإِنه نُوْرٌ لَّكَ" (الدر المنثور، 6 / 96، والكنز : 43447. ومجمع الزائد: 4/215)

حضرت ابراهيم بن ادهم عليہ الرحمة جو واقعو:

حضرت ابراهيم بن ادهم (رحمه الله) جو فرمان آهي تہ مان هڪ رات بيت المقدس ۾ ستو پيو هوس تہ خواب ۾ ڏٺم تہ ٻہ ملائڪ مٿان لهي آيا انهن مان هڪڙي ٻئي کان پڇيو تہ "هيءَ ڪير آهي"؟ تہ ان ٻئي چيو "هي ابراهيم بن ادهم" آهي ان فرمايو هي اهو آهي جنهن جي ولايت جي درجن مان درجو گهٽ ڪيو ويو آهي. ٻئي پڇيس تہ ڇا جي ڪري؟ ان فرمايس تہ هن بصرة شهر مان کجور خريد ڪئي هئي تہ کجور وڪڻندڙ جي کجور مان هڪ کجور جو داڻو هن جي کجور ۾ ڪري ملي ويو ابراهيم بن ادهم فرمايو تہ پوءِ مان بصرة شهر ڏانهن ويس ۽ ان ساڳئي دڪاندار کان کجور خريد ڪري پنهنجي خريد ڪيل کجور مان هڪ کجور جو داڻو ڪڍي ان جي کجور ۾ ملايم ۽ وري بيت المقدس ڏانهن موٽي ساڳي جاءِ تي اچي سمهي رهيس جڏهن رات جو ڪجهہ حصو گذريو تہ وري ٻہ ملائڪ آيا ۽ انهن مان هڪ ٻئي کي چيو تہ هيءَ ڪير آهي؟ ٻئي ٻڌايس تہ هي ابراهيم بن ادهم آهي تہ ان چيو هي اهو آهي جنهن پرائي کجور جي ڳڙي مالڪ جي کجور ۾ موٽائي رکي آهي ۽ ان جي ڪري سندس درجو بلند ٿي ويو آهي".

فصل: انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي تقويٰ:

انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي تقوىٰ انهن کان غيب کان

غيب ۾ تجاوز نہ ٿو ڪري. اهو الله جي طرفان الله ڏانهن آهي اهو ئي انهن کي امر ۽ نهي ڪري ٿو، انهن کي توفيق ڏئي ٿو ۽ ادب سيکاري ٿو. تہ تهذيب عنايت ڪري ٿو ۽ انهن کي پاڪ صاف رکي ٿو انهن سان ڳالهائي ٿو، ارشاد ڪري ٿو هدايت ڏي ٿو. کين (اڻ ڪٿ نعمتون) عطا ڪري ٿو جنهن ۾ عقل کي ڪا مجال ناهي اهي انسان ۽ ملائڪن کان بہ مٿي آهن مگر جن ڳالهين جو ظاهر ۾ امر سان تعلق آهي ۽ اهي امت ۽ مومنن مان عوام سان متعلق آهن پوءِ اهي ٻيءَ مخلوق سان ان ۾ شامل آهن ۽ ان کان سواءِ هر شيءِ ۾ منفرد آهن.

فصل : تقويٰ جو طريقو اول ٻانهن سان ظلم ڪرڻ ۽ انهن جي حقوق کان بچڻ آهي. ان کان پوءِ وڏن ۽ ننڍن گناهن کان بچڻ آهي ان کان پوءِ قلب جي گناهن کان جيڪي سيني گناهن جو بنياد آهن بچڻ جي ڪوشش ڪرڻ آهي جيئن رياء ڪرڻ، منافقي رکڻ پاڻ کي پلو سمجهڻ وڏائي ڪرڻ، هٺ ڪرڻ، حرص، طمع، خلق کان ڊڄڻ، انهن ۾ اميد رکڻ مرتبي ۽ بادشاهي ءَ جي طلب ڪرڻ، هڪ ٻيڻن کان اڳتي ٿيڻ جي سوچ رکڻ وغيره جن جو تفصيل سان بيان ڪرڻ ڏکيو ٿي ويندو.

فصل: جهنم جي باھ جي بيان ۽ انهن جو بيان جن جي لاءِ تيار ڪئي وئي آهي ۽ جنت جو بيان ۽ جن جي لاءِ تيار ڪئي وئي آهي. حضرت ابو هريرة کان روايت آهي تہ : جڏهن قيامت جو ڏينهن ٿيندو ۽ ماڻهو ان ڏينهن جي لاءِ جنهن ۾ ڪو شڪ ناهي هڪ ميدان ۾ گڏ ٿيندا تہ انهن کي اهڙو انڌيرو ڍڪي ڇڏيندو جو هڪ ٻئي کي ڏسندا ئي ڪو نہ ۽ ماڻهو پنهنجن پيرن تي بيٺل هوندا تہ اوچتو ئي الله عزوجل ملائڪن جي لاءِ اهڙي تجلي فرمائيندو جو زمين سڄي الله جي نور سان روشن ٿي ويندي انڌيرو ختم ٿي ويندو ۽ سيني کي الله عزوجل جو نور ڍڪي ڇڏيندو ۽ عرش جي چوڌاري ملائڪ تسبيح، تقديس ۽ حمد پڙهندي نظر ايندا ۽ ان حال ۾ جو هر امت جا ماڻهو هر پاسي صفون لڳايو بيٺا هوندا تہ انهن جا اعمالناما ۽ عملن جي تورڻ واري ساهمي

آندي ويندي تہ اعمالناما رکيا ويندا ۽ ساهمي هڪ ملائڪ جي هٿ ۾ ٽنگي ويندي جنهن کي اهو ملائڪ هيٺ مٿي پيو ڪندو ۽ ان دوران پردو پري ڪري جنت آندي ويندي پوءِ ان مان اهڙي هوا لڳندي جو مسلمان ان جي خوشبوءِ مشڪ وانگر محسوس ڪندا ۽ انهن جي ۽ جنت جي وچ ۾ پنج سؤ سال جي پنڌ جيتري پرانهين هوندي. ان کان پوءِ جهنم کان پردو کنيو ويندو تہ ان مان سخت دونهين سان گڏ هوا نڪرندي تہ مجرم شخص ان جي پنج سؤ سال جي پنڌ تي گرمي محسوس ڪندا ان کان پوءِ ان کي وڏن زنجيرن ۾ جڪڙيل ڇڪي ٻاهر آندو ويندو ۽ ان تي مقرر ڪيل اوڻويهہ ملائڪ بہ هوندا جنهن مان هرهڪ سان ستر هزار ملائڪ سندن معاون بہ انهن سان گڏ هوندا ۽ سيئي سنڀالڻ وارا پنهنجن معاونن سان گڏ ان جي سڄي پاسي ۽ کٻي پاسي ۽ پويان هوندا ۽ انهن مان هر هڪ ملائڪ کي لوهہ جو مترڪو هوندو جنهن سان آواز ڪندا ايندا ۽ محشر ۾ ويهڻ واري جاءِ ۽ جنت جي وچ ۾ ان کي ويهاريندا تہ اهو پنهنجي اک مٿي ڪري ماڻهن ڏانهن نهاريندو ۽ انهن کي پاڻ ۾ داخل ڪرڻ جي لاءِ انهن تي حملو ڪندو تہ ان تي مقرر ٿيل ملائڪ ان کي سندس زنجيرن سان جهلي روڪي بيهندا ۽ جيڪڏهن ان کي ڇڏيو وڃي تہ هر مومن ۽ ڪافر تي حملو ڪري ويهي پوءِ جڏهن جهنم ڏسندو تہ ان کي روڪيو ٿو وڃي تہ سخت ڪاوڙ ۾ ايندو جيئن الله تعاليٰ جو فرمان عالي شان آهي "تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ" (سوره الملك آيت : 8) "ويجهو آهي جو ڪاوڙجي ڦاٽي پوي" ان کان پوءِ وري ٻيو ٻيرو اهڙي دانهن ڪندو جو سندس ڏندن جو ڪرٽو ساري مخلوق ٻڌندي ۽ ان وقت دليون ڏڪڻ لڳنديون ۽ اکيون مٿي ٿي وينديون ۽ دليون نرگهٽ ڏانهن نڪرڻ جو ڪنديون ڪنهن عرض ڪيو تہ يا رسول الله ﷺ اسان کي ان جو حل ڪري ڏيو تہ پاڻ فرمايائون هائو (قيامت جي ڏينهن واري زمين) هن زمين کان ستر حصا وڌيڪ وڏي هوندي انڌيري واري ڪاري ان جا ست مٿا هوندا ان جي هڪ هڪ مٿي ۾ (30) دروازا هوندا هڪ هڪ دروازي جي ڊيگهہ ٽن راتين

جي پنڌ جيتري هوندي ۽ ان جو مٿيون ڇپ ان جي ناسن سان لڳندو هوندو (هن ڪان ٿورو اڳتي غوث اعظم لکيو آهي تہ) جهنم جا ست دروازا آهن هر هڪ دروازي ۾ ستر واديون آهن هر هڪ واديءَ جو ترو ستر سال جي پنڌ جيترو اونهون آهي هر هڪ وادي ۾ ستر هزار غار آهن ۽ هر غار ۾ ستر هزار ڏار (چير) آهن هر هڪ ڏار ستر سال جي پنڌ جيترو ويڪرو آهي... ... اتي موجود ماڻهو ٽن قسمن ۾ ورهايل هوندا. (1) هڪڙن ڪي عمل ناما سڄي هٿ ۾ هوندا تہ ٻين کي کٻي هٿ ۾ تہ ٽيون قسم اهي هوندا جن جا عمل ناما انهن جي پٺين جي پويان هوندا. جن کي عملناما سڄي هٿ ۾ هوندا اهي پنهنجي رب جي طرفان نور عطا ڪيا ويندا ۽ سندن عزت جي ڪري ملائڪ کين مرحبا ڪندا پوءِ پنهنجي رب جي رحمت سان پلصراط تان لنگهي پنهنجن جنتي باغن ۾ داخل ٿيندا ۽ کين جنت جا خازن (ڊيوٽي وارا ملائڪ) جنت جي دروازن تي پائڻ جي وڳن ۽ سوارين ۽ انهن سينگارن سان پيش ايندا جيڪي سندن مناسب ۽ لائق هوندا. پوءِ هڪ ٻئي کان جدا ٿي پنهنجن پنهنجن جنتي محلاتن ڏانهن ويندا ۽ موٽڻ وقت انتهائي خوشيءَ ۾ هوندا. ۽ جنتي محلاتن ۾ سندن جي لاءِ ورهايل حورن کي ڏسندا تہ اهي اهڙيون سهڻيون هونديون جو اهڙيون نہ سندن اکين ڏٺيون هونديون جو انهن جون صفتون زبان سان بيان ڪن ۽ نہ اهڙيون سندن دل جي خيال ۾ آيون هونديون پوءِ جنت ۾ کائڻ ۽ پيئڻ ۽ ڀلا وڳا ڍڪڻ کان پوءِ سندن لاءِ مقرر ڪيل حورن سان گڏ آرامي ٿيندا ۽ جيڪي پنهنجا اعمالناما کٻي هٿ ۾ يا پٺي جي پويان ڏنا ويا هوندا انهن جا منهن ڪارا هوندا ۽ انهن جواکيون شيريون هونديون ۽ انهن جي نڪ تي نشان لڳايل هوندا. انهن جا جسم وڏا ۽ کلون سخت ٿلهيون هونديون ۽ جڏهن پنهنجي عملنامي کي ڏسندا تہ هاءِ گهوڙا ڪندا ۽ اهو دفتر اهڙو هوندو جنهن نہ ننڍو گناهہ ڇڏيو هوندو نہ وڏو سڀ انهن جي دفتر ۾ لکيل هوندو. پوءِ ان دوران جو اهي پنهنجي رب جي اڳيان گوڏن ڀر وهندڙ پنهنجن گناهن کي مڃيندڙ مٽ مائٽ هڪ ٻئي کي

ڇنندڙ هوندا جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي "فَلاَ اَنۡسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٍ وَّلاَ يَتَسَآئَلُوۡنَ" (سورة المؤمنون، آيت: 101) "پوءِ ان ڏينهن انهن ۾ نه نسب هوندا ۽ (نه ان جي متعلق) هڪ ٻئي کان پڇندا" انهن جو اکيون شيريون، بي نمڪ هونديون ڏسي نه سگهندا سندن دليون ڊپ ۾ حيران هونديون ڪو عقل نه رکندا سندن رڳون سيٽيل هونديون ڳالهائي نه سگهندا پاڻ کي مصيبت ۾ مبتلا سمجهندا ڇُٽي نه سگهندا دنيا تي موٽڻ جي لاءِ عرض ڪندا پر اهي سندن عرض قبول نه ڪيا ويندا جنهن (قيامت جي اچڻ) کي ڪوڙو چوندا هئا ان جو يقين رکندا اجايل هوندا جو اڄ لاهي نه سگهندا بکايل هوندا جو ڪاڏو ڪائي ڊؤڪري نه سگهندا اگهاڙا هوندا پاڻ ڍڪي نه سگهندا مغلوب هوندا مدد ڪيا نه ويندا درد ۾ پريل تنگيل هوندا سندن سر، اهل، مال ۽ ڪمائي سڀ خساري ۾ هوندا. ان دوران الله تعاليٰ جهنم جي مٿان مقرر ڪيل ملائڪن کي فرمائيندو ته نڪرو ۽ انهن سان گڏ انهن جا معاون ۽ مددگار به هوندا انهن کي حڪم هوندو ته انهن جهنمين جي ڪنن ۾ زنجير ۽ ڳٽ ۽ لوهي ڪڙا وجهن پوءِ انهن کي هڪ پاسي بيهاريندا ۽ اهي انتظار ۾ هوندا ته انهن سان ڇا ڪيو ٿو وڃي ۽ جڏهن ٻيا بد بخت انهن ڏانهن نظر ڪري انهن ۾ پيل ڳٽ ۽ انهن جا جهنم وارا پاتل ڪپڙا ڏسندا ته پنهنجن هٿن جي آڱرين ۾ چڪ هڻندا ۽ پنهنجون آڱريون چٻاڙي کائيندا ۽ اي اسان جي لاءِ ويل ۽ هلاڪت آهي جو آواز ڪندا ۽ سندن اکين مان پاڻي جون هنجون وهنديون ۽ سندن پير ٿڙڪندا هر ڀلائيءَ ملڻ کان نا اميد ۽ مايوس ٿي ويندا. ۽ الله تعاليٰ ملائڪن کي فرمائيندو ته هنن کي وٺو سندن ڳچين ۾ ڳٽ وجهو ۽ ان کان پوءِ انهن کي جهنم ۾ وجهو ۽ ڳرن زنجيرن ۾ جڪڙي ڇڏيو ۽ جڏهن جهنم جا ڳٽ انهن جي ڳچين ۾ وڌا ويندا ته اهي ڪنن کان ڪلهن تائين هوندا ۽ انهن سان جسم جو گوشت سڙي ويندو چپ ڪنجي ڪري پوندا ۽ سندن ڏندن ۽ ڏاڙن مان رڙيون نڪرنديون ۽ انهن جي هڏن مان باهه جي ڄيڀي ائين هلندي نڪرندي جيئن رت بدن ۾ هلندو ۽ وهندو آهي ۽ اها باهه جي ڄيڀي

سندن قلبن تائين پهچندي جيڪي سڙي نرگهٽن تائين پهچندا ۽ ان کان پوءِ الله تعالىٰ ملائڪن کي امر ڪندو ته هنن کي جهنم جا لباس پارايو پوءِ اهي انهن کي اهڙا لباس پارائيندا سخت ۽ ڪارا هوندا انهن جي بوءِ گندي هوندي ۽ اهڙا سخت گرم ۽ باهه هوندا جو جيڪڏهن اهي زمين تي رکيا وڃن ته زمين کي ڳاري ڇڏن ان کان پوءِ الله ملائڪن کي حڪم ڪندو ته انهن کي جهنم ۾ سندن رهائش گاه ڏانهن وٺي هلو پوءِ ملائڪ ٻيا زنجير کڻي ايندا جيڪي اڳين کان ڊگها ۽ سخت هوندا پوءِ هر هڪ ملائڪ انهن زنجيرن مان هڪ زنجير کڻندو ۽ ان سان وڏي جماعت کي ٻڌندو ۽ اهو زنجير ڪلهي تي رکي انهن کان پٺي ڦيرائيندو پوءِ انهن کي منهن ڀر اونڌو ڪري گهليندو ويندو ۽ انهن مان هر هڪ وڏي جماعت جي پويان ستر هزار (70000) ملائڪ هوندا جيڪي انهن کي لوهي مترڪن سان ڪٽيندا هلندا تانجو انهن کي جهنم ۾ سندن منزلن تي آڻي بيهاريندا ۽ ملائڪ کين چوندا "هٰذِهِ النَّارُ الَّتِيْ كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُوْنَ اَفَسِحْرٌ هٰذَا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُوْنَ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوْا اَوْ لَا تَصْبِرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ" (سورة الطور، آيت: 14، 16) "هيءَ اها باهه آهي جنهن کي اوهان ڪوڙو ٿي چيو ڇا پوءِ هي جادو آهي يا اوهان ڪو نه ٿا ڏسو ان ۾ داخل ٿيو پوءِ صبر ڪيو يا نه صبر ڪيو اوهان تي برابر آهي اوهان ان جو ئي بدلو ڏنا وڃو ٿا جيڪو اوهان ڪندا هيا" جڏهن اتي بيهاريا ويندا ۽ ان جا دروازا کولي پردا هٽايا ويندا ته ان جي باهه ڀڙڪندي ۽ ان مان اُمڙن سان دونهون گڏ نڪرندو جو اهي اُمڙ تارن جي تعداد جيترا هوندا ۽ اهي ستر سالن جي پنڌ جيتر مٿي اڏامي وري انهن دوزخين جي مٿن تي اچي ڪرندا ته سندن وار سڙي ويندا پر انهن جون کوپراٽيون به ڳري وينديون ۽ جهنم وڏي آواز سان سڏ ڪري چوندو "مون ڏانهن اچو اي باهه جا حقدارؤ! مون ڏانهن اچو اي باهه جا حقدارؤ! مون کي پنهنجي رب جي عزت جو قسم آهي ته اوهان کان ضرور پلاند وٺندس ان کان پوءِ چوندو ته سڀ ساراه ان الله جي لاءِ آهي جنهن مون ۾ اها ڪيفيت پيدا ڪئي آهي اهو

جنهن تي ڪاوڙ ڪري مان ٻه ان تي ڪاوڙ ڪريان ۽ ان جي دشمنن ڪان انتقام وٺان اي منهنجا رب ! مون ۾ گهڻي گرمي پيدا ڪر مون ۾ قوت ٻه گهڻي پيدا ڪر". ان ڪان پوءِ انهن کي جهنم جو گرم پاڻي پياريو ويندو جيڪو انهن جي پيٽ ۾ تڇڪندو ۽ سندن آنڊا ڪٽجي پيٽ ڪان ٻاهر نڪري ايندا ۽ سندن گوشت ۽ هڏا ڳري ويندا الغرض ته جهنمين جون بريون حالتون ۽ عذاب گهڻا هوندا ۽ هتي مون مختصر ڪري لکيا آهن شال الله تعاليٰ جهنم جي هر قسم جي عذاب ڪان بچائي هر مومن کي بچائي. آمين يارب العالمين بوسيلة النبي الامي الامين صلى الله تعالى عليه وعلى آله وَصَحبِه اَجمَعِيْنَ

فصل : پلصراط جو احوال

حضرت پيرن جي پير رحمة الله عليه لکيو آهي ته "پلصراط جون ست (7) منزلون هونديون هڪ منزل ڪان ٻيءَ منزل تائين ستر سال جو پنڌ هوندو ۽ پلصراط جي ويڪر تلوار جي مقدار تي سنهي هوندي پوءِ ان تان پهريان لنگهڻ وارا مومن اک ڇنڀ وانگر لنگهي ويندا. ۽ ٻيا آسمان جي کنوڻ وانگر لنگهي ويندا ۽ ٽيون نمبر تيز هوا وانگر ۽ چوٿون نمبر پکيءَ وانگر پرواز ڪري لنگهندا ۽ پنجون نمبر پڻن گهوڙن وانگر ۽ ڇهون نمبر تڪڙو هلندڙ مڙس وانگر ۽ ستون نمبر عام پيادل هلڻ وارن وانگر لنگهي ويندا.

(حضرت بادشاه پير سهڻي عليه الرحمة لکيو آهي ته) ان ڪان پوءِ هڪ شخص رهجي ويل هوندو ۽ اهو پلصراط تان لنگهڻ ۾ آخري هوندو ۽ ان کي چيو ويندو ته پلصراط تان لنگهي وڃ ۽ اهو ان تي ٻئي پير رکندو ته ان جو هڪڙو پير ترڪڻ لڳندو ۽ وري رکڻ جي ڪوشش ڪندو ته پيٽ ڀر ان تي ڪرندو ۽ ان جي وارن ۽ کل کي باه جا سيڪ اچي ويندا ۽ ان جي ڪشمڪش جي حالت ۾ نيٺ باه ڪان ٻاهر نڪرندي ايندو ۽ باه ڏانهن نهاري چوندو الله جو حمد ٿو ڪيان جنهن مون کي توکان ڇڏايو مان نه ٿو سمجهان ته جيڪو مون کي الله تعالیٰ

هينئر ڏنو آهي اڳين ۾ پونين مان ڪنهن هڪ کي ڏنو هوندائين ان مون کي توکان ڇڏايو ان کان پوءِ جو مون ڏنو آهي. فرمايائين ته پوءِ ان وٽ ملائڪن مان هڪ ملائڪ ايندو جيڪو ان کي هٿ مان وٺي جنت جي دروازي جي اڳيان هڪ تلاءَ جي مٿان آڻي چوندس ته هن تلاءَ مان پاڻي پيءُ ۽ وهنج پوءِ اهو ان مان پيئندو ۽ ان ۾ وهنجندو ته ان ڏانهن جنت جي خوشبوءِ ۽ ان جا ڪيترا قسم ايندا ۽ ان کان پوءِ اهو ملائڪ ان کي وٺي جهنم جي دروازي تي بيهاري چوندس ته هتي بيهه تانجو تولاءِ تنهنجي رب جو جنت ۾ اندر داخل ٿيڻ جو اذن (اجازت) اچي. پوءِ اهو اتي بيٺي جهنم وارن جون ڪتن وانگر دانهون ٻڌندو ۽ روئي چوندو ته : اي منهنجا رب منهنجو منهن هنن جهنم وارن کان ڦيراءِ. يا رب !مان توکان ان کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ نه ٿو گهران. پوءِ اهو ملائڪ ان وٽ رب جي طرفان ايندو ۽ ان جي منهن کي جهنم وارن کان ڦيرائي جنت وارن ڏانهن ڪندو ۽ ان بيهڻ واري جاءِ کان جنت هڪ قدم جيترو پري هوندي اهو جنت جو دروازو ۽ ان جي ويڪر ڏسندو ۽ جنت جي دروازي جي ٻنهي طرفن جي وچ ۾ ايترو پنڌ هوندو جو تکڙو اڏامندڙ پکي چاليهن سالن ۾ پورو ڪري سگهي. پوءِ اهو شخص الله عزوجل کي عرض ڪندو ته اي منهنجا رب ! تو مون تي وڏو احسان ڪيو آهي جو مون کي باهه کان ڇڏائي منهنجو منهن جنت وارن ڏانهن ڪرايو اٿئي ۽ مون ۾ ۽ جنت جي وچ ۾ هڪ قدم جو قدر دوري آهي پوءِ اي منهنجا رب مان توکان تنهنجي عزت جي صدقي گهران ٿو پر منهنجي ۽ جهنم وارن جي وچ ۾ اهڙو پردو ڪرائي ڇڏجو نه مان انهن کي ڏسان ۽ نه انهن جو آواز ٻڌان پوءِ ان وٽ رب العالمين جي طرفان اهوئي ملائڪ ايندو ۽ کيس چوندو ته ڪيڏو نه ڪوڙو آهين ڇا تو اهو خيال ظاهر نه ڪيو هو ته ٻي ڪا شيءِ نه گهرندين پوءِ قسم کڻي چوندو ته مون کي تو رب جي عزت جو قسم آهي ته مان توکان ٻيو ڪجهه نه گهرندس پوءِ ملائڪ ان کي هٿ مان وٺي جنت جي دروازي اندران ڪري ڇڏيندو ۽ اهو ملائڪ الله تعاليٰ جي دربار ڏانهن روانو ٿي ويندو.

پوءِ اهو مڙس پنهنجي سڄي ۽ کٻي ۽ اڳيان هزار سال جي پنڌ تي وڻن ۽ ميون کان سواءِ ڪجهه نه ڏسندو ۽ سندس بيهڻ واري جاءِ ۽ ويجهي وڻ جي وچ ۾ هڪ وک جو پنڌ هوندو فرمايائين ته پوءِ ان ڏانهن نهاريندو ان جو ٿڙ سون جو هوندو ۽ ان جون ٽاريون چانديءَ جون هونديون ۽ ان جا پن سهڻن پلن وڳن جهڙا هوندا ۽ ان جا ميوا مکڻ کان نرم ۽ ماکيءَ کان مٺا ۽ مشڪ کان وڌيڪ خوشبودار هوندا پوءِ اهو مڙس اهي ڏسي حيران ٿي ويندو ۽ عرض ڪندو ته يا الله ! تو مون کي جهنم کان ڇڏائي جنت ۾ داخل ڪيو ۽ سمورو هي احسان تو فرمايو آهي ۽ منهنجي ۽ هن وڻ جي وچ ۾ صرف هڪ وک جيترو پنڌ آهي ان کان سواءِ مان تو کان ٻيو ڪجهه نه ٿو گهران پوءِ ان وٽ اهو ملائڪ ايندو ۽ چوندس ته اي ابن آدم! تون ڪيترو نه ڪوڙ ڳالهائيندڙ آهين ڇا تو نه چيو هو ته هن کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه گهرندس پوءِ توکي حياءَ نه ٿو اچي جو هر هر گهرين ٿو؟ پوءِ اهو ملائڪ ان کي هٿ مان وٺي هڪ اهڙي محل ڏانهن آڻيندو جيڪا سفيد موتيءَ مان ٺهيل هوندي ۽ ان کان هڪ سال جي پنڌ تي هوندي ۽ جڏهن ان وٽ ايندو ته ان کان اڳيان هڪ اجان به بهتر منزل ڏسندو ۽ عرض ڪندو ته مان تو کان صرف هيءَ منزل گهران ٿو الخ. الغرض ته جنت جي هر نعمت ٻيءَ نعمت کان نرالي هوندي جنهن کي ڏسندڙ ڏسي پهرينءَ کي وساري ڇڏيندو. (حضرت غوث اعظم اڳتي لکيو آهي ته) جيڪڏهن جنت ۾ ڪو دوست ٻئي دوست کي ملڻ چاهيندو ته ان سان به ان کي سهڻي انداز ۾ ملاقات ڪرائي ويندي ۽ حضورﷺ جن جو ارشاد آهي ته جنت وارا جنت ۾ پنهنجي رب جو به ديدار ڪندا ۽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي ته ”جنت وارا هڪ ٻئي سان لک سالن بلڪ ان کان وڌيڪ پنڌ تي هڪ ٻئي جي زيارت ڪرڻ ويندا ۽ واپس ٿيندا ته جيئن دنيا ۾ پنهنجن گهرن ڏانهن ايندي پلجندا ناهن اتي نه پلجندا“. (احمد:335/2.الطبراني:214/4. کنز العمال:39325)

باب مهينن ۽ ڏينهن جي فضائل ۾

رجب مهيني جي ڀلائي:

رجب ترجيب کان ورتل آهي ترجيب جي معنيٰ الله وٽ عزت وارو هجڻ. عربن وٽ بہ ترجبيب تعظيم جي معنيٰ ۾ آيل آهي چيو ويندو آهي ”رَجَّبْتَ هٰذَا الشَّهْرَ “ ”تو هن مهيني جي عزت ڪئي“. ”رجب“ ۾ ٽي حرف آهن. (1) راء (2) جيم (3) باء. راء مان مراد آهي الله جي رحمت، جيم مان مراد آهي الله تعاليٰ جي جود ۽ سخاوت، باء مان مراد الله تعاليٰ جي طرفان ٻانهي تي نيڪي ڪرڻ ۽ احسان ڪرڻ پوءِ الله تعاليٰ جي طرفان هن مهيني جي شروعات ۾ ٽي ٽي مهربانيون آهن. (1) عذاب کانسواءِ رحمت (2) بخيليءَ کان سواءِ سخاوت (3) جفاء کان سواءِ نيڪي ۽ احسان.

رجب جا ٻيا نالا : هن مهيني جا ٻيا نالا بہ آهن. (1) رَجَبُ مُضَرَ (2) مُتَّصِلُ الْاَسِنَّةِ (3) شَهْرُ الله الْاَصَمُّ (4) شَهْرُ الله الْاَصَبُّ (5) اَلشَّهْرُ الْمُطَهَّرُ (6) اَلشَّهْرُ السَّابِقُ (7) اَلشَّهْرُ الْفَرْدُ. (1) رَجَبُ مُضَرَ هن ڪي حضور عليہ الصلوٰة والسلام سڏيو جيئن حديث مبارڪ ۾ آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن پنهنجي بعض خطبن ۾ ارشاد فرمايو تہ ”زمانو پنهنجي ان هيئت تي ڦري آيو آهي جنهن تي ان ڏينهن هو جنهن ڏينهن الله آسمان ۽ زمينون پيدا فرمايون هيون سال ٻارهن مهينا آهي جن مان چار عزت وارا آهن ٽي لاڳيتا آهن (1) ذوالقعدة (2) ذوالحج (3) محرم. ۽ هڪڙو اڪيلو آهي ۽ رَجَبُ مُضَرَ آهي جيڪو جمادى الاخرى ۽ شعبان جي وچ تي آهي. (البخارى : 6 / 83. 7 / 129. ومسلم فى : القسامة : 29. واحمد : 5 / 37. وابو داؤد : 1947. والبيهقى : 5/166) ۽ هڪ قول آهي تہ : رجب کي مضر ان جي ڪري چيو ويو جو ان ۾ هڪڙن ڪافرن ٻين ڪافرن کي بد دعا ڪئي اهي هلاڪ ٿي ويا. ۽ هڪ قول آهي تہ رجب کي مضر ان جي ڪري چيو ويو جو ان ۾

ظالمن جي هلاڪ ڪرڻ جي لاءِ دعا قبول ٿيندي آهي ۽ ان جي ڪري جاهليت جي دور ۾ به ظالمن جي هلاڪ ڪرڻ لاءِ ترسي رجب ۾ انهن جي تباهيءَ لاءِ دعا گهرندا هيا. (2) رَجَّبُ الْاَصَمُّ ان جي ڪري جو حضرت عثمان بن عفان کان روايت آهي ته جڏهن رجب جو چنڊ بيهندو ته پاڻ جمعه جي ڏينهن منبر تي چڙهي خطبه ۾ فرمائيندو هو ته خبردار! هي "الْاَصَم" مهينو آهي ۽ اهو اوهان جي زڪوٰت ڏيڻ جو مهينو آهي پوءِ جنهن جي مٿان ڪنهن جو قرض هجي ته اهو قرض ادا ڪري ۽ باقي جيڪو بچي ان جي زڪوٰت ڏئي ڇڏي ۽ الْاَصَم جي معنيٰ آهي ٻوڙو. هن کي ٻوڙو ان جي ڪري سڏيو ويو آهي جو ان ۾ عرب جنگ نه ڪندا هئا هٿيارن جي هلائڻ جو کڙڪو ئي ڪو نه ٻڌبو هو ۽ هڪ قول آهي ته ان ۾ ڪنهن به قوم تي الله تعاليٰ جو غضب ڪرڻ نه ٻڌو ويو.

(3) رَجَّبُ الْاَصَب : اصب ان جي ڪري سڏيو ويو ٿو اصب صبًّا کان ورتل آهي صَبٌّ جي معنيٰ پلٽجي پوڻ اصب وڏيڪ پلٽجڻ وارو. هن ۾ الله جي رحمت ٻانهن تي پلٽجي پوندي آهي ۽ الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن کي اهڙيون نعمتون پلٽائي ڏي ٿو جيڪي هن کان اڳ ۾ نه اکين ڏٺيون هونديون ۽ نه ڪنن ٻڌيون هونديون ۽ نه دل تي چيڪيون هونديون.

رجب کي شَهْرُ الله الْاَصَمُّ چيو ويندو آهي. جنهن رجب ۾ ايمان ۽ ثواب طلب ڪرڻ جي لاءِ هڪڙو روزو رکيو ته ان الله جي وڏي رضامندي کي واجب ڪري ورتو. ۽ الفردوس الاعليٰ ۾ رهايو ويندو. ۽ جنهن رجب ۾ ٻه ڏينهن روزا رکيا ته ان لاءِ مذڪور ٻيڻو اجر ڏنو ويندو. (5) مُنْصِلُ الْاسِنَّةِ : نيزن مان ڀالن کي ٻاهر ڪڍندڙ. ان نالي رکڻ جو وجه هي آهي ته جاهليت جي دور ۾ عرب رجب جي عزت ۽ تعظيم جي پيش نظر نيزن کان انهن جي ڀالن کي جدا ڪري ڇڏيندا هئا ۽ تيرن ۽ تلوارن کي انهن جي چمڙي مان نهيلن پوشن ۾ وجهي بند ڪري ڇڏيندا هئا.

(6) اَلْمُطَهِّرُ : پاڪ ڪندڙ اهو ان جي ڪري سڏيو ٿو وڃي جو اهو ان ۾ روزو رکندڙ کي گناهن ۽ خطائن کان پاڪ ڪري ٿو ڇڏي. جيئن حضرت علي بن ابي طالب کان روايت آهي ته رسول اللهﷺ جن فرمايو

"بلاشڪ رجب مهينو وڏي (شان وارو) مهينو آهي جنهن ان مان هڪ روزو رکيو ته الله ان جي لاءِ هزار مهينن جو ثواب لکندو ۽ جنهن ان مان ٻه ڏينهن روزو رکيو ته الله ان کي ٻن هزارن سالن جي روزي رکڻ جو ثواب ڏيندو ۽ جنهن ان مان ٽي ڏينهن روزو رکيو ته الله ان جي لاءِ ٽن هزارن سالن جي روزن جو ثواب لکندو. ۽ جنهن ان مان ست ڏينهن روزا رکيا ته ان جي لاءِ جهنم جا ستئي دروازا بند ڪرائي ڇڏيندو ۽ جنهن ان مان اٺَ ڏينهن روزا رکيا ته ان جي لاءِ جنت جا اٺئي دروازا کوليا ويندا جهڙي منجهان گهري ته جنت ۾ داخل ٿئي ۽ جنهن ان مان پندرهن ڏينهن روزا رکيا ته ان جون برايون ميٽي ان جي جاءِ تي نيڪيون لکيون وينديون ۽ آسمان کان سڏيندڙ سڏ ڪري چوندو ته "تنهنجا گناهه بخش ڪيا ويا نئين سر نيڪ عمل شروع ڪر" ۽ جنهن روزا وڌايا ته الله تعالیٰ ان جي (اجر کي) وڌائيندو" (غنية الطالبين عربي، ص: 322. الموضوعات: 2/207. الفوئدالمجموعة: 101) (7) "السابق" :اڳي ٿيندڙ اهو ان جي ڪري جو اهو (سال جي عزت وارن مهينن) مان اڳ اچي ٿو. (8) المفرد : اڪيلو ان جي ڪري جو اهو پنهنجن پائرن مهينن ۾ شان ۽ مان جي لحاظ سان) منفرد آهي جيئن ٿوري راوي روايت آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن حجته الوداع جي دوران پنهنجي خطبه ۾ فرمايو "خبردار: زمانو پنهنجي ان ساڳي صورت تي ڦري آيو آهي جنهن تي ان کي الله ان ڏينهن پيدا فرمايو هو جنهن ڏينهن الله آسمان ۽ زمينون پيدا فرمايون هيون. سال ۾ ٻارهن مهينا آهن جن مان چار عزت وارا آهن ٽي لاڳيتا آهن ذوالقعدة، ذوالحج ۽ محرم ۽ هڪ اڪيلو آهي (اهو) رجب مضر آهي جيڪو جمادی (الاخری) ۽ شعبان جي وچ ۾ آهي".

فصل : (1) عڪرمه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آندي آهي ته نبي ﷺ فرماير "رجب الله جو مهينو آهي ۽ شعبان منهنجو مهينو آهي ۽ رمضان منهنجي امت جو مهينو آهي". (الموضوعات: 2/124. والاتحاف: 3/422. وڪشف الخفاء: 1/510) (2) حضرت انس کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ فرمايو "جنهن عزت واري مهيني مان ٽي ڏينهن خميس، جمعه ۽ ڇنڇر

جي ڏينهن جو روزو رکيو تہ الله تعاليٰ ان جي لاءِ نَو سؤ سالن جي عبادت (جو ثواب) لکندو”. (الاتحاف:4/256. والمجمع:3/191. والڪنز:24237) ۽ هڪ قول آهي تہ : رجب جفا جي ڇڏڻ جو مهينو آهي ۽ شعبان عمل ڪرڻ ۽ وفا جو مهينو آهي ۽ رمضان سچائيءَ ۽ صفائيءَ جو مهينو آهي. رجب تو بہ جو مهينو آهي شعبان محبت جو مهينو آهي رمضان (الله عزوجل جي) قرب جو مهينو آهي. رجب عزت جو مهينو آهي ۽ شعبان خدمت جو مهينو آهي ۽ رمضان نعمت جو مهينو آهي. رجب عبادت جو مهينو آهي شعبان زهد جو مهينو آهي رمضان زياده نعمتن جي ملڻ جو مهينو آهي. رجب ۾ الله نعمتون ٻيڻيون ڪري ڏيندو آهي شعبان ۾ برايون ميٽيون ويندون آهن رمضان ۾ (رب جي طرفان) ڪرامتن ملڻ جو انتظار ڪيو ويندو آهي. رجب نيڪين ۾ اڳرائي ڪندڙن جو مهينو آهي شعبان وچولي حال وارن جو مهينو آهي رمضان گنهگارن جي، گناهن ميٽجڻ جو مهينو آهي ۽ ذوالنون مصري عليہ الرحمةجو فرمان آهي تہ رجب پوکڻ جو مهينو آهي شعبان پوک کي پاڻي ڏيڻ جو مهينو آهي ۽ رمضان لاباري ڪرڻ جو مهينو آهي هر ماڻهو اهو لڻندو جيڪو پوکيندو. ۽ زياد مازني (حضرت امام) حسين بن علي کان روايت آندي آهي تہ ان فرمايو ”رجب ۽ شعبان جو روزو رکڻ الله جي طرفان تو بہ قبول ٿيڻ جي نشاني آهي”.

فصل : شعبان مهيني جون ڀلايون ۽ ان ۾ مغفرت ۽ رضوان جو ذڪر جيڪو پندرهين شعبان جي رات نازل ٿيندو آهي :

(1) حضرت پيرن جي پير عليہ الرحمة پنهنجي سند سان حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي گهر واري ام المومنين سيده عائشہ ﷞ کان روايت آندي آهي تہ : رسول الله ﷺ جن ايترا نفلي روزا رکندا هئا جو اسين چوندا هئاسون تہ هاڻي روزا ڇڏيندا ئي ڪونہ ۽ (ڪڏهن وري) روزا رکندا ئي نہ هئا جو اسين سمجهندا هئاسين تہ هاڻي روزا رکندا ئي ڪو نہ ۽ مون رسول الله ﷺ جن کي نہ ڏٺو جو ڪنهن مهيني سڄي جا نفلي روزا

رکندا هجن سواءِ شعبان جي ۽ شعبان کان سواءِ کنهن بہ مهيني ۾ مون کين گهڻا نفلي روزا رکندي نہ ڏٺو ۽ هيءَ صحيح حديث آهي جيڪا (محدث) بخاري عبد الله بن يوسف مالڪ رحمة الله عليه کان آندي آهي. (بخاري، الصوم، ب: 52) (2) ۽ حضرت ام المومنين عائشہ رضي الله عنها کان هيئن بہ آيو آهي تہ ان فرمايو "مون رسول اللهﷺ جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو تہ "مان اوهان کي شعبان ۾ (نفلي) روزا رکندي ڏسان ٿي ؟ تہ پاڻ فرمايائون اي عائشه ! اهو اهڙو مهينو آهي جنهن ۾ ملڪ الموت کي ايندڙ سال مري ويندڙن جا نالا لکي ڏنا ويندا آهن پوءِ مان پسند ٿو ڪيان تہ منهنجو اسم (گرامي) ان حال ۾ ڏنو وڃي جو مان روزيدار هجان". (بخاري، الصوم، ب: 52) (3) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي گهر واري ام المومنين سيده ام سلمة رضي الله عنها کان روايت آهي تہ: رسول اللهﷺ جن رمضان کان بعد سيني (مهينن کان) وڌيڪ (نفلي) روزا شعبان ۾ رکندا هئا.

فصل: الله تعاليٰ فرمايو "وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ" (سورة القصص، آيت: 68) "۽ تنهنجو رب پيدا ٿو ڪري جيڪي گهري ۽ (انهن مان) چونڊي ٿو جنهن کي گهري" حضرت سيدنا عبد القادر جيلاني محبوب سبحاني عليہ الرحمة فرمايو تہ الله تعاليٰ هر شيءَ مان چئن کي چونڊي انهن مان وري هڪ کي چونڊيائين. (1) جبريل (2) ميڪائيل (3) عزرائيل ۽ اسرافيل کي چونڊيائين ۽ انهن چئن مان وري جبريل کي چونڊيائين. (2) نبين عليهم الصلوٰة والسلام مان چئن کي برگزيدو بنايائين (1) (حضرت) ابراهيم (2) (حضرت) موسيٰ (3) (حضرت) عيسيٰ (4) (حضرت) محمد (عليهم الصلوٰة والسلام) کي چونڊيو ۽ انهن چئن مان (حضرت) محمد (عليہ الصلوٰة والسلام) کي برگزيده بنايائين. ۽ الله تعاليٰ صحابن سڀني مان چئن (1) (حضرت) ابوبڪر (2) (حضرت) عمر (3) (حضرت) عثمان (4) (حضرت) علي کي چونڊيو ۽ انهن مان (حضرت) ابوبڪر کي برگزيدو بنايائين. (3) ۽ الله تعاليٰ مسجدن مان چئن مسجدن کي چونڊيو (1) المسجد الحرام (2) المسجد الاقصيٰ (3) مسجد المدينة المنورة (4) مسجد طور سيناء پر انهن مان مسجد الحرام

کي برگزيدو بنايائين. (4) ڏينهن مان بہ الله تعالىٰ چئن ڏينهن کي چونڊيو آهي (1) عيد الفطر جو ڏينهن (2) عيد الاضحىٰ جو ڏينهن (3) نائين ذوالحج جو ڏينهن (4) ڏهين محرم جو ڏينهن. ۽ انهن مان الله تعالىٰ نائين ذوالحج جي ڏينهن کي (حج ڪرڻ جي لحاظ سان) نوازيو. (5)۽ راتين مان بہ الله تعالىٰ چئن راتين کي نوازيو آهي (1) ليلة البراة (شعبان مهيني جي 15 تاريخ واري رات) (2) ليلة القدر (3) جمعہ جي رات (4) عيد جي رات ۽ انهن مان شب قدر کي برگزيدو بنايائين (6) ۽ زمين جي ٽڪرن مان چئن کي نوازيائين (1) مکه مکرمه (جي زمين) (2) مدينہ منوره (جي زمين) (3) بيت المقدس (جي زمين) (4) مساجد العشائر (جي زمين) انهن مان (هڪ قول مطابق) مڪه مڪرمة جي سر زمين کي برگزيده بنايائين. (7) جبلن مان چئن جبلن کي چونڊيائين (1) احد (2) طور سيناء (3) ولکام (4) لبنان. ۽ انهن مان طور سيناء کي برگزيدو ڪيائين. (8) نهرن مان چئن نهرن کي چونڊيائين (1) جيحون (2) سيحون (3) فرات (4) نيل. ۽ انهن مان فرات کي برگزيده بنايائين. ۽ مهينن مان چئن مهينن کي چونڊيائين (1) رجب (2) شعبان (3) رمضان (4) المحرم. ۽ انهن مان شعبان کي برگزيده بنايائين جو ان کي پنهنجي نبي جو مهينو بنايائين (شَعْبَانُ شَهْرِىْ) پوءِ جيئن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن نبين ۾ افضل آهن تہ سندن لاءِ مخصوص مهينو شعبان بہ مهينن کان ڀلو آهي. جيئن حضرت ابو هريره ؓ عنہ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو "شعبان مهنجو مهينو آهي رجب الله جو مهينو آهي ۽ رمضان منهنجي امت جو مهينو آهي. شعبان گناهہ ميٽيندڙ آهي ۽ رمضان پاڪ ڪندڙ آهي". (تبيين العجب: 24)

حضورﷺ جن فرمايو" شَعْبَانُ شَهْرٌ بَيْنَ رَجَبَ وَرَمَضَان يَغْفَلُ النَّاسُ عَنه وَفيهِ تُرْفَعُ اَعْمَالُ الْعِبَادِ اِلىٰ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ فَاُحِبُّ اَنْ يُّرْفَعَ عَمَلِيْ وَاَنَا صَائِمٌ " (كنز العمال : 35171) "شعبان رجب ۽ رمضان جي وچ ۾ هڪ مهينو آهي جنهن کان ماڻهو بي خبر آهن ۽ ان ۾ ماڻهن جا اعمال مٿي رب العالمين ڏانهن کنيا ويندا آهن. مان بہ چاهيان ٿو تہ ان ۾ منهنجا اعمال ان حال

۾ متي ڪنيا وڃن جو مان روزي سان هجان“.

فصل : شعبان ۾ پنج حرف آهن. (1) شين (2) عين (3) ب (4) الف (5) ن. (1) ش مان مراد آهي شرف (2) عين مان مراد عُلُّو بلندي (3) ب مان مراد البر (نيڪي) (4) الف مان مراد الفت (5) ن مان مراد نور. هن مهيني ۾ اهي الله تعالىٰ جي طرفان ٻانهي جي لاءِ عطائون آهن ۽ اهو اهڙو مهينو آهي جنهن ۾ خير جا دروازا کوليا ويندا آهن ۽ ان ۾ برڪتون نازل ڪيون ويندون آهن ۽ ان ۾ خطائون بخش ڪيون وينديون آهن ۽ ان ۾ برايون ميٽيون وينديون آهن ۽ مخلوقات مان ڀلي (حضرت)محمدﷺ جن تي درود گهڻا موڪليا ويندا آهن. اهو نبي مختارﷺ تي گهڻي صلوٰة موڪلڻ جو مهينو آهي.

الله تعالىٰ فرمايو“ اِنَّ اللهَ وَمَلاَءِ کَته يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ آمَنُوْا صَلُّوْا عليه وَسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا “ (سورة الاحزاب، آيت : 56) ”بيشڪ الله ۽ ان جا ملائڪ درود موڪلين ٿا نبي (پاڪ) تي ايمان وارؤ ! درود موڪليو اوهان ان تي ۽ گهڻو سلام پڙهو“. پوءِ هتي صلوٰة مان مراد الله تعالىٰ جي طرفان رحمت ڪرڻ آهي ۽ ملائڪن جي طرفان سفارش ۽ مغفرت طلب ڪرڻ ۽ مومنن جي طرفان دعا ۽ تعريف ڪرڻ. مجاهد سڳوري فرمايو آهي تہ صلوٰة الله تعالىٰ جي طرفان توفيق ڏيڻ ۽ معصوم رکڻ آهي ۽ ملائڪن جي طرفان عون ۽ مدد ڪرڻ ۽ مومنن جي طرفان تابعداري ڪرڻ ۽ سندن عزت ۽ احترام ڪرڻ آهي ۽ ابن عطاء فرمايو تہ ”الله تعالىٰ جي طرفان نبيﷺ تي صلوٰة ڳانڍاپو قائم ڪرڻ آهي ۽ ملائڪن جي طرفان نرمي ڪرڻ آهي ۽ مومنن جي طرفان تابعداري ۽ محبت رکڻ آهي“. ۽ ٻين فرمايو آهي تہ ”نبي پاڪ جن تي رب جي طرفان صلوٰة سندن احترام ۽ عزت ڪرڻ آهي ۽ ملائڪن جي طرفان صلوٰة سندن ڪرامت جو اظهار ڪرڻ آهي ۽ امت جي طرفان صلوٰة شفاعت طلب ڪرڻ آهي“

۽ بلاشڪ رسول اللهﷺ جن فرمايو آهي تہ ”مَنْ صَلى عَلَيَّ مَرَّةً صَلَّى الله عليه عَشْرًا“ (مسلم فی : الصلوٰة : 70. والنسائی : 3 / 50. واحمد : 2 / 372) ”جنهن مون تی هڪ

پيرو درود موڪليو الله ان تي ڏهه درود موڪلي ٿو". پوءِ هر مومن جي لاءِ لائق آهي ته هن شعبان جي مهيني ۾ غفلت نه ڪري بلڪ گناهن کان پاڪ ٿيڻ، گذريل زندگيءَ ۾ نيڪيون فوت ٿي وڃڻ تي توبه ڪرڻ سان رمضان جي استقبال جي لاءِ تياري ڪري ۽ الله عزوجل جي بارگاه ۾ شعبان مهيني ۾ تضرع ۽ عاجزي ڪري.

۽ شعبان مهيني جي صاحب (حضرت) محمد ﷺ سان وسيلو وٺي تانت الله تعاليٰ سندن جي ذريعي ان جي قلب جي اصلاح ڪرڻ فرمائي ۽ سندس دل جي مرض جي دوا ڪري ۽ ان ڪم کي صبحاڻي تائين به پوئتي نه ڪري ڇو ته ڏينهن ٽي آهن (1) ڪالهوڪو (2) اڄوڪو (3) صبحاڻي وارو ڪالهوڪو ڏينهن ته گذري ويو ۽ اڄوڪو ڏينهن عمل ڪرڻ جو آهي ۽ صبحاڻي وارو ڏينهن اميد ۽ آسرو آهي خبر نه آهي ته ان کي پهچين يا نه ۽ ڪالهوڪو ڏينهن نصيحت آهي ۽ اڄوڪو ڏينهن غنيمت آهي ۽ اهڙي طرح مهينا به ٽي آهن (1) رجب، گذري ويو (2) رمضان ان جو انتظار آهي خبر نه آهي ته ان جي اچڻ تائين زنده هجين يا نه ؟ ۽ شعبان اهو ئي ٻنهي مهينن جي وچ ۾ واسطو آهي ان ۾ عبادت ڪرڻ کي غنيمت سمجهيو وڃي

۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن هڪ شخص کي (چيو ويو ته اهو (حضرت) عمر بن الخطاب ص هو) فرمايو "اِغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقْمِكَ وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ " (كنز العمال : 33490. وابن ابي شيبة : 12 / 323. والحاكم : 4 / 306. والاتحاف: 10/151) "پنجن شين کي پنجن کان پهريان غنيمت ڪري وٺ (1) پنهنجي جوانيءَ کي پنهنجي ٻڍاپڻ کان پهريان (2) پنهنجي صحت کي پنهنجي بيماريءَ کان پهريان (3) پهنجي شاهوڪاريءَ کي پنهنجي مسڪين هجڻ کان پهريان (4) پنهنجي واندي هجڻ کي پنهنجي مشغول (۽ مصروف) هجڻ کان پهريان (5) پهنجي حياتيءَ کي پنهنجي موت کان پهريان".

فصل : شب برائت ۽ ان ۾ ڪرامت ۽ فضائل جي بيان ۾ جن سان مخصوص ڪئي وئي آهي

الله عزوجل جو فرمان آهي ”حٰمٓ وَالْكِتَابِ الْمُبِيْنِ اِنَّا اَنْزَلْنٰهُ فِىْ ليلة مُّبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِرِيْنَ“ (سورة الدخان، آيت : 3،1) ”حٰمٓ قسم آهي چٽي ڪتاب جو. بلاشڪ اسان ان (قرآن) کي برڪت واري رات ۾ نازل ڪيو آهي بيشڪ اسين ڊيڄاريندڙ آهيون“ سيدنا حضرت ابن عباس رضي الله عنه عنهما کان روايت آهي ته ”حٰمٓ“ جي مراد آهي ته جيڪو قيامت تائين ٿيندڙ آهي اهو الله تعاليٰ تقدير ۾ لکي ڇڏيو آهي ”وَالْكِتَابِ الْمُبِيْنِ“ مان مراد قرآن (ڪريم) آهي. ”اِنَّا اَنْزَلْنٰهُ“ مان مراد به قرآن ڪريم آهي. ”فِىْ لَيْلَةٍ مُّبَارَكَةٍ“ (برڪت واري رات) مان پندرهين شعبان واري رات ”لَيْلَةُ الْبَرَآءَةِ“ آهي ۽ عڪرمة کان سواءِ اڪثر مفسرن جو به اهو قول آهي پر عڪرمة ان مان مراد ”لَيْلَةُ الْقَدْرِ“ ورتي آهي ۽ الله تعاليٰ ڪيترين شين کي قرآن (ڪريم) ۾ ”مُبَارَكاً“ سڏيو آهي. (1) الله تعاليٰ قرآن ڪريم کي ”مُبَارَكاً“ سڏيو آهي. جيئن فرمان آهي ”وَهٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ“ (سورة الانبيآء، آيت : 50) ۽ ان جي برڪت مان هي آهي جو جنهن اهو پڙهي ان تي ايمان آندو ته هدايت وارو ٿيندو. ۽ جهنم جي پڙڪندڙ باهه کان ڇوٽڪارو حاصل ڪندو. تانجو اها برڪت ان جي پيئرن ۽ پٽن تائين پهچندي. رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته ”مَنْ قَرَءَ الْقرآن نَظَرًا فِى الْمَصْحَفِ خَفَّفَ الله عَزَّوَجَلَّ عَنْ اَبَوَيْهِ الْعِقَابَ الخ“ (ابن عدى : 6 / 2226) ”جنهن قرآن ڪريم ڏسي تلاوت ڪيو الله عزوجل ان جي والدين تان عذاب کي هلڪو ڪري ڇڏيندو“. (2) ۽ الله تعاليٰ پاڻيءَ کي به ”مُبَارَكاً“ سڏيو آهي. جيئن فرمان آهي ”وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً مُّبَارَكاً“ (سورة قٓ، آيت : 9) ”۽ اسان آسمان کان برڪت وارو پاڻي نازل فرمايو آهي“ ان جي برڪت مان هي آهي ته ڪيترين شين جي ان سان حياتي آهي جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي ”وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّ اَفَلَا يُؤْمِنُوْنَ“ (سورة الانبيآء، آيت : 30) ”۽ اسان هر زندة شيء کي پاڻي مان زندة ڪيو آهي“ ۽ چيو ويو ته پاڻيءَ ۾ ڏهه خوبيون آهن. (1) پتڙائي (2) نرمي (3) قوّت (4) لطافت (5) صفائي (6) چرڻ (7) رطوبت

(8) برودة (9) تواضع (10)حياتي. ۽ اهي خوبيون الله تعالىٰ مومن ۾ پڻ رکيون آهن. (1) قلب جي رقت (2) خلقت ۾ نرمي (3) عبادت ۾ قوت (4) نفس جي لطافت (5) عمل جي صفائي (6) ٻين ڪمن ۾ چرپر (7) اکين ۾ (خدا جي خوف کان روئڻ جي ڪري) آلاڻ (8) گناهن ڏانهن توجہ نہ ڪرڻ واري ٿڌاڻ (9) اخلاق ۾ تواضع (10) حق واري ڳالهہ ٻڌڻ وقت زنده ٿي پوڻ. (3) الله عزوجل زيتون کي "مُبَارَكاً" سڏيو آهي جيئن سندس فرمان آهي "مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُوْنَةٍ" (سورة النور، آيت: 3) برڪت واري زيتون جي وڻ مان ۽ اهو پهريون وڻ آهي جنهن مان (حضرت آدم) (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ڪاڏو هو جڏهن زمين تي لٿو ويو هو ۽ ان ۾ ڪاڏي جي لذت بہ آهي تہ ٻاجيءَ هجڻ وارو رنگ بہ آهي. جيئن الله تعالىٰ جو فرمان آهي "وَصِبْغٍ لِّلْاٰكِلِيْنَ" (سورة المؤمنون، آيت: 20) "۽ کائيندڙن جي لاءِ ٻوڙ" ۽ هڪ قول آهي تہ "برڪت وارو وڻ (حضرت) ابراهيم (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) آهي". (2) ٻيو قول آهي تہ "اهو برڪت وارو وڻ قرآن ڪريم آهي". (3) ٽيون قول آهي تہ "اهو ايمان آهي". (4) چوٿون قول آهي تہ "اهو مومن جو نفس مطمئنہ نفس، خير جو امر ڪندڙ امر کي مڃڻ وارو، منع ڪيل ڪمن کان رڪجندڙ تقدير کي تسليم ڪندڙ الله تعالىٰ جي قدر ۽ قضا سان موافق رهندڙ آهي". (5) ۽ انهن مان هي بہ آهي تہ الله عزوجل حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) کي مُبَارَكاً سڏيو آهي. جيئن فرمان ايزدي آهي "فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا وَهُزِّيْٓ اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا فَكُلِيْ وَاشْرَبِيْ وَقَرِّيْ عَيْنًا" (سورة مريم، آيت: 24، 26) "پوءِ ان کي سندس هيٺان سڏڻ واري سڏي چيو تہ غم نہ ڪر تنهنجي رب تنهنجي هيٺان پاڻيءَ جو چشمو پيدا ڪيو آهي ۽ کجيءَ جي ٿڙ کي پاڻ ڏانهن ڌوڻ (لوڏو) ڏي تہ تنهنجي مٿان تازي کجور ڪيرائيندو". حضرت عيسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي برڪتن مان هي بہ آهي جو ماءُ جي پيٽان انڌي ڄاول ۽ ڪوڙهہ جي مريض کي تندرست ڪندو هو ۽ سندس دعا سان مئل جيئرا ٿيا ۽ ٻيون گهڻيون

برڪتون ۽ ڀلايون ظاهر ٿينديون هيون. (6) ۽ انهن مان هي بہ آهي تہ الله عزوجل ڪعبي ڪريم کي مُبَارَڪاً سڏيو آهي. جيئن فرمان الٰهي آهي "اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُّضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِيْ بِبَكَّةَ مُبَارَكًا " (سورة ال عمرآن. آيت : 96) ”بيشڪ پهريون گهر جيڪو ماڻهن جي لاءِ (زمين تي) رکيو ويو اهو آهي جيڪو برڪت وارو آهي مڪة ۾ رکيو ويو آهي“.

فصل: بيت الله شريف جون برڪتون:

(1) هڪ تہ جيڪو اتي داخل ٿيو ۽ ان جي مٿان گناهن جا وڏا بار هوندا تہ بيت الله شريف جي برڪت سان اهي معاف ٿي ويندا. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي "وَمَنْ دَخَلَهٗ كَانَ اٰمِنًا " (سورة ال عمرآن. آيت : 96) ”۽ جيڪو ان ۾ داخل ٿيندو تہ امن وارو هوندو“ پوءِ جيڪو مومن ثواب حاصل ڪرڻ جي نيت سان توبہ ڪندڙ ٿي ان ۾ داخل ٿيندو تہ الله ان کي عذاب کان امن ۾ رکندو ۽ ان جي توبہ قبول ڪندو. ۽ ان کي گناهہ بخشيندو. (2) ٻيو تہ جيڪو ان ۾ داخل ٿيو تہ اهو حرم ۾ رهندي ڪنهن جي بہ ايذائڻ کان امن ۾ رهندو. (3) ٽيون تہ حرم جي حدود ۾ شڪار ڪري ڪنهن حلال جانور کي بہ ڪهڻ حرام آهي. حرم جا وڻ وڍڻ بہ منع آهن اهو سڀ ڪجهہ ڪعبہ جي عزت ڪرڻ آهي ۽ ڪعبہ جي عزت الله عزوجل جي عزت ڪرڻ جي لاءِ آهي ۽ اتي واري مسجد جي عزت ڪعبہ جي عزت جي ڪري آهي ۽ مڪہ مڪرمہ جي عزت بہ ان مسجد جي ڪري آهي ۽ حرم جي عزت مڪہ مڪرمہ جي عزت جي ڪري آهي. جيئن چيو ويو آهي ڪعبو اتي مسجد ۾ نماز پڙهندڙن جي لاءِ قبلو آهي ۽ مسجد مڪہ مڪرمہ وارن جو قبلو آهي ۽ حرم زمين تي رهندڙن جو قبلو آهي.

نالي رکڻ جو سبب : مڪہ مڪرمہ کي "بَكَّةُ" ان جي ڪري سڏيو ويو آهي جو اتي ڀير (طواف وغيره) دوران هڪٻئي کي لتاڙيندا آهن ۽ هڪٻئي کي دفع ڪندا آهن. ۽ "بَكَّةُ" ۽ "مَكَّةُ" هڪ شيء آهي هڪڙي جي جاءِ تي ٻيو اچي ويو آهي جيئن ”ڪمد“ ۽ ”ڪبد“ ۽ ”لازم“ ۽

لازب". ۽ انهن مان پندرهين شعبان جي رات کي به "لَيۡلَةً مُّبَارَكَةً" سڏيو آهي ويو آهي جو ان ۾ زمين وارن جي لاءِ رحمت، برڪت، خير، عفو ۽ مغفرت نازل ٿيندي آهي. جيئن حضرت علي بن ابي طالب ص کان روايت آهي ته نبي پاڪ ﷺ جن فرمايو آهي "يَنۡزِلُ الله تعالى فى لَيۡلَةِ النِّصۡفِ مِنۡ شَعۡبَانَ اِلَى السَّمَاءِ الدُّنۡيَا فيغۡفِرُ لِكُلِّ مُسۡلِمٍ اِلاَّ لِمُشۡرِكٍ اَوۡ مُشَاحِنٍ اَوۡ قَاطِعِ رِحۡمٍ اَوِ امرأَةٍ تَبۡغِىۡ فى فَرۡجِهَا" (الدر المنثور: 27/6) "الله تعالىٰ (پنهنجي شان جي مطابق) شعبان جي پندرهين تاريخ دنيا واري آسمان تي نزول (جلال) فرمائي ٿو پوءِ هر مسلمان کي بخش ڪري ٿو مگر مشرڪ، خواه مخواه ڪاوڙ ڪري مسلمان ڀاءُ سان نه ڳالهائيندڙ مٽي مائٽي ڪٽيندڙ (ڇنندڙ) يا اها عورت جيڪا پنهنجي وجود ۾ گناه طلب ڪري. انهن کي معافي نه ملندي آهي". ۽ ام المؤمنين سيده عائشه رضي الله عنها کان هڪ ڊگهي روايت جي آخر ۾ آيو آهي ته : رسول الله ﷺ جن فرمايو "اِنَّ الله تعالى يَنۡزِلُ لَيۡلَةَ النِّصۡفِ مِنۡ شَعۡبَانَ اِلَى السَّمَآءِ الدُّنۡيَا فيغۡفِرُ لِاَكۡثَرَ مِنۡ عَدَدِ شَعۡرِ غَنَمِ كَلۡبٍ" (الترمذي: 739. واحمد: 6 / 238. والبيهقي: 1389) "بيشڪ الله تعالىٰ شعبان جي پندرهين تاريخ واري رات ۾ دنيا واري آسمان تي نزول فرمائي ٿو پوءِ قبيلي ڪلب جي ٻڪرين جي وارن کان به وڌيڪ ماڻهن کي بخش فرمائي ٿو". ۽ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جي آزاد ڪيل غلام عڪرمه رحمه الله کان آيت مبارڪ "فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ اَمۡرٍ حَكِيۡمٍ" (سورة الدخان، آيت: 4) جي وضاحت ۾ آيو آهي ته اها شعبان جي اڌ واري رات آهي (پندرهين) ان ۾ الله تعالىٰ سال جا امر تدبير ڪندو آهي ۽ جيئرن مان مرڻ وارن جا نالا منسوخ ڪيا ويندا آهن ۽ بيت الله جو حج ڪندڙ به لکيا ويندا آهن پوءِ نه انهن ۾ واڌارو ڪيو ويندو آهي ۽ نه انهن مان گهٽ ڪيو ويندو آهي.

فصل: شعبان جي پندرهين تاريخ واري رات کي "لَيۡلَةُ الۡبَرَأَةِ" کي سڏڻ جا ٻه وجهه آهن (1) هڪ ته ان رات ۾ الله تعالىٰ بدبختن کان بيزاري ظاهر ڪندو آهي. (2) ٻيو ته الله تعالىٰ پنهنجن دوستن کي خوار ٿيڻ کان آزاد رکندو آهي. ۽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن کان

روايت آهي ته پاڻ فرمايائون ته جڏهن شعبان جي اڌ واري رات (پندرهين) ٿيندي آهي ته الله تعاليٰ پنهنجي مخلوق ڏانهن توجه فرمائيندي مومنن کي سندن گناهه بخشيندو آهي ۽ ڪافرن کي ڍر ڏيندو آهي ۽ ڪاوڙيلن کي ڇڏي ڏيندو آهي تانجو اها ڪاوڙ ڇڏي ڏين". (الاتحاف: 282/10. و كنز العمال: 35175. والدر المنثور: 26/6)

ٻه **قول**: (1) هڪ قول آهي ته جيئن مسلمانن (انسانن) جي لاءِ زمين ۾ ٻه ڏينهن عيد جا آهن تيئن ملائڪن جي لاءِ آسمان ۾ ٻه راتيون عيد جون آهن (1) شب برات (2) ليلة القدر. ۽ مومنن جو عيدون عيد الفطر جو ڏينهن ۽ عيد الاضحیٰ جو ڏينهن آهن ۽ ملائڪن جون عيدون رات جو آهن جو اهي ننڊ نه ٿا ڪن ۽ مومنن جون عيدون ڏينهن جو آهن اهي ننڊ ڪندا آهن. (2) ٻيو قول هي آهي ته الله تعاليٰ "لَيلَةُ البَرَاَةِ" کي ظاهر ڪيو ۽ "لَيۡلَةُ الۡقَدۡرِ" کي مخفي رکيو ان ۾ حڪمت هيءَ آهي ته "لَيۡلَةُ الۡقَدۡرِ" رحمت، مغفرت ۽ جهنم جي باهه کان آزاد هجڻ جي رات آهي الله تعاليٰ ان کي لڪايو آهي ته ٻانها ان تي اعتماد ڪري عبادت کان بي توجه نه ٿين. ۽ "لَيلَةُ البَرَأةِ" ظاهر فرمايائين جو اها حڪم تقدير جي رات آهي ۽ ڪاوڙ ۽ رضا، قبول ڪرڻ ۽ رد ڪرڻ، واصل ٿيڻ ۽ رڪجڻ، سعادت ۽ بدبختيءَ ۽ ڪرامت ۽ صاف هجڻ جي رات آهي. ان رات ۾ هڪ نيڪ بد بخت ٿيندو آهي ته هڪ بد بخت، هڪ کي پلو اجر ملندو آهي ته هڪ خوار ڪيو ويندو آهي، هڪ عزت ڏنو ويندو آهي ته هڪ محروم ڪيو ويندو آهي. هڪ اجر ڏنو ويندو آهي ته هڪ کي ڇڏيو ويندو آهي. پوءِ ڪيترا ڪفن ڌوتل تيار هوندا آهن ته انهن جا صاحب بازار ۾ مشغول هوندا آهن ۽ ڪيترن جون (مقدر ۾) قبرون کوٽيل هونديون آهن ته اهي خوشيءَ ۾ مغرور هوندا آهن ۽ ڪيترا وات پٽي کلندا رهندا آهن حالانڪ اهي هلاڪ ٿيڻ کي ويجها هوندا آهن.

شب برائت ۾ نفلي نماز: شب برات ۾ سؤ رڪعتون هزار ڀيرا "قُلۡ هُوَ اللّٰه" پڙهڻ سان آيل آهن. هر هڪ رڪعت ۾ 10 ڀيرا "قُلۡ هُوَ اللّٰه"

سورت پڙهڻ سان هزار ڀيرا "قُلْ هُوَ اللهُ" پڙهڻ تي ويندا. ۽ هن نماز کي "صَلٰوة الْخَيْرِ" سڏيو ويندو آهي. ۽ ان جي برڪت معروف آهي. سيدنا غوث اعظم فرمايو ته: سلف صالح اها نماز جماعت سان پڙهندا هئا ۽ ان جو وڏو ثواب ۽ گهڻي ڀلائي آهي. ۽ (حضرت) حسن (بصري عليه الرحمة) کان روايت آهي ته ان فرمايو "مون کي رسول اللهﷺ جي ٽيهن اصحابن رضوان الله عليهم اجمعين ٻڌايو ته بلاشڪ جنهن هن رات ۾ هيءَ نماز پڙهي ته الله تعالیٰ ان ڏانهن ستر ڀيرا (رحمت جي) نظر ڪرڻ فرمائيندو ۽ هر نظر سان ان جون ستر حاجتون پوريون ڪندو جن ۾ گهٽ ۾ گهٽ ان جي گناهن جي مغفرت آهي ۽ مستحب آهي ته اها نماز رجب جي 14 تاريخ به پڙهجي تانت ان سان اها نماز پڙهندڙ هيءَ فضيلت ۽ ثواب حاصل ڪري". الحمد لله اڄ پهرئين حصي جو اختصار سان ترجمة پورو ٿيو. 14 شوال 1437ه بروز جمعه بوقت ساڍا ست بجا. الموافق 22. 7. 2016ع

حصو ٻيو

عربي "غنية الطالبين" تي حاشية هڻندڙ ۾ وس آهر احاديث جي تخريج ڪندڙ. علامه ابو عبدالرحمٰن صلاح بن محمد بن عويضة "مجلس فی فضائل رمضان" كان ڪتاب جو "الجزء الثاني" ٻيو حصو لکيو آهي مون به ان جي اتباع ڪندي تلخيص ۾ ترجمہ جو هي ٻيو حصو قرار ڏنو آهي. ومن الله التوفيق.

رمضان جي فضائل بيان ڪرڻ جو باب

روزي جو غرض ۽ غايت

الله تعاليٰ جو فرمان آهي "يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ" (سورة البقرة.آيت: 183) "اي ايمان وارا ! اوهان تي روزا اهڙي طرح فرض ڪيا ويا جيئن انهن تي فرض ڪيا ويا هئا جيڪي اوهان کان اڳ ۾ هيا تانته اوهان پرهيزگار ٿي وڃو". حضرت امام حسن بصري عليہ الرحمة فرمايو تہ : جڏهن اوهان الله تعاليٰ کان "يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا " فرمان ٻڌو تہ پنهنجن ڪنن کي ان جي ٻڌڻ جي لاءِ فورًا متوجہ ڪيو ڇو تہ ان کان بعد جيڪو ارشاد هوندو سو ان ۾ يا ڪنهن ڪم ڪرڻ جو حڪم هوندو يا ڪنهن ڪم کي ڇڏڻ جو حڪم هوندو.

۽ حضرت امام جعفر صادق (عليہ الرحمة والرضوان) فرمايو تہ ان سڏ ۾ جيڪا لذت آهي اها عبادت جي تڪليف ۽ ٿڪ کي لاهي ٿي ڇڏي الله تعاليٰ جو ارشاد آهي "يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا " "يا" نداء جو حرف آهي (الله تعاليٰ جي ذات پاڪ) کان ان حرف جي ذريعي سڏ ڪيو ويو آهي ۽ "اَيُّ" نداء جو حرف آهي جيڪو منادیٰ معلوم جي لاءِ استعمال ڪيل آهي. "ها" تنبيهہ جو حرف آهي جو سڏ ڪيل کي ان سان خبردار ڪيو ويو آهي تہ ان سان اڳئي ڄاڻ سڃاڻ ۽ (روحاني طور) صحبت آهي " اٰمَنُوْا " سڏ ڪندڙ ۽ سڏ ڪيل جي وچ ۾ معلوم راز ڏانهن اشارو آهي. ڄڻ تہ چيو ويو "اي اهو شخص ! جيڪو منهنجي باطني راز کان واقف آهي ۽ اهو ان کي ڄاڻي ٿو"" كُتِبَ " فرض ۽ لازم ڪيا ويا "عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ " اوهان تي روزا رکڻ.

"الصِّيَامُ" **جي لغوي معنيٰ** ":الصِّيَامُ" مصدر آهي جيئن چيو ويندو آهي "صُمۡتُ صِيَامًا وَقُمۡتُ قِيَامًا" ۽ لغت ۾ صيام جي اصلي معنيٰ آهي "رڪجڻ" چيو ويندو آهي "صَامَتِ الرِّيۡحُ" رڪجي ويو وايُ. جڏهن هواء لڳڻ کان رڪجي ويندي آهي "صَامَتِ الۡخَيۡلُ" جڏهن گهوڙا ڊوڙڻ کان رڪجي ويندا آهن "صَامَ الرَّجُلُ" جڏهن مڙس ڳالهائڻ کان رڪجي ويو "صَامَ النَّهَارُ" ڏينهن رڪجي ويو. جڏهن ٻه پهر ٿيا. يعني سج منجهند تي پهتو ۽ برابر ٿيو ته تڪڙو هلڻ کان رڪجي ويو. ۽ مرد جڏهن ڳالهائڻ کان رڪجندو آهي ته چيو ويندو آهي "صَامَ الرَّجُلُ" (سيده مريم عليها السلام جي قول کي) الله تعاليٰ ذڪر ڪندي فرمايو "اِنِّيۡ نَذَرۡتُ لِلرَّحۡمٰنِ صَوۡمًا" (سورة مريم، آيت : 26) "مون اڄ چپ ۾ رهڻ جي باس باسي آهي".

"الصِّيَامُ" **(روزي) جي شرعي معنيٰ:** روزي جي شرعي معنيٰ آهي عادت پيل ڪاڌي، پاڻيءَ ۽ (زال سان) جماع کان رڪجڻ. "كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيۡنَ مِنۡ قَبۡلِكُمۡ" "جيئن اوهان کان اڳين نبين عليهم الصلوٰة والسلام ۽ انهن جي امتن تي (روزا) فرض ڪيا ويا هئا جيئن انهن ۾ پهريون (حضرت) آدم عليہ السلام آهي".

روشن ڏينهن جي روزي رکڻ جي فضيلت: حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ان فرمايو ته "مان هڪ ڏينهن منجهند جي وقت رسول الله ﷺ جن جي خدمت ۾ آيس ته پاڻ ان وقت پنهنجي حجرة (مبارڪ) ۾ تشريف فرما هيا مون سندن مٿان سلام چيو ته پاڻ سلام جو جواب ڏئي فرمايائون ته "اي علي هي جبريل آهي توکي سلام چوي ٿو پيو" مون کين عرض ڪيو ته يارسول الله ! اوهان تي ۽ ان تي سلام آهي پوءِ پاڻ فرمايائون ته مون کي ويجهو ٿيءُ مان کين ويجهو ٿيس ته فرمايائون اي علي ! جبريل تنهنجي لاءِ چوي ٿو ته "هر مهيني مان ٽي ڏينهن روزا رک ته تنهنجي لاءِ پهرئين ڏينهن ڏهه هزار نيڪيون لکيون وينديون. پوءِ مون کين عرض ڪيو ته يا رسول الله ! هي ثواب خاص مون لاءِ آهي يا عام (ماڻهن جي) لاءِ به آهي ؟ پوءِ پاڻ ﷺ جن فرمايو ته اي

علي ! توکي الله هي ثواب ڏيندو ۽ ان کي بہ جيڪو تو جهڙو عمل ڪندو. مون کين عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! اهي ڏينهن ڪهڙا آهن ؟ فرمايائون تہ اهي روشن ڏينهن تيرهين ۽ چوڏهين ۽ پندرهين تاريخون آهن" (النسائی : 4 / 21. واحمد : 2 / 188. وابو داؤد : 1389) " كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ " "جيئن اوهان کان اڳين تي فرض ڪيا ويا تانت اوهان متقي بنجو" "اَيَّامًا مَّعْدُوْدٰتٍ" "ڳڻيل ڏينهن". يعني رمضان مهينو ٽيهہ يا اوڻٽيهہ ڏينهن ٿيندو آهي. حضرت ابن عمر ؓ نبي ڪريم ﷺ جن کان حديث آندي آهي تہ پاڻ فرمايائون "بلاشڪ اسين اڻ پڙهيل امت آهيون نہ حساب ٿا ڪيون نہ لکون ٿا مهينو هيئن آهي هيئن آهي هيئن آهي. ٽيهن ڏينهن تائين". (مسلم : 761. والنسائی : 5 / 139. واحمد : 2 / 43) ۽ مهيني کي "شَهْرٌ" ان جي مشهور هجڻ جي ڪري سڏيو ويندو آهي.

رمضان جي لفظ جي معنيٰ : ان لفظ جي معنيٰ ۾ بہ اختلاف آهي (1) قول آهي تہ رمضان الله جي نالن مان هڪ نالو آهي شهر رمضان جي معنيٰ" ڪاماڏيو الله جو مهينو جيئن رجب کي چيو ويندو آهي "شَهْرُ الله الْاَصَمُّ" ۽ حضرت امام جعفر صادق رحمه الله پنهنجن ابن ڏاڏن کان انهن نبي ﷺ کان روايت آندي آهي تہ پاڻ فرمايائون "رمضان الله جو مهينو آهي". (ڪنز العمال : 23685) (2) ٻيو قول آهي تہ "رمضان کي ان نالي سان ان جي ڪري سڏيو ويو جو اهو گناهن کي ساڙي ٿو". (3) ٽيون قول آهي تہ "دليون ان جي گرميءَ کان نصيحت ۽ فڪر وٺن ٿيون".

فصل : الله عزوجل جي فرمان "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِیْ اُنْزِلَ فيهِ الْقرآن " (سورة البقرة آيت : 185) جي متعلق. "رمضان مهينو اهو آهي جنهن ۾ قرآن نازل ڪيو ويو آهي". حضرت ابن عباس ؓ فرمايو تہ قرآن ڪريم پهريان سمورو لوح محفوظ کان لهي بيت العزة ۾ دنيا واري آسمان تي آيو ان کان پوءِ جبريل ٿورو ٿورو ڪٽي حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن جي خدمت ۾ 23 سال آڻيندو رهيو ۽ اهو الله جو فرمان "فَلَاۤ اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُوْمِ " (سورة الواقعة آيت : 75) "يعني مان قرآن ڪريم جي نزول جي وقتن جو قسم کڻان ٿو". حضرت ابوذر غفاري ص کان روايت آهي تہ : رسول

اللهﷺ فرمايو تہ (حضرت) ابراهيم جا صحيفا رمضان جي ٽين تاريخ نازل ڪيا ويا ۽ (حضرت) موسىٰ (عليه السلام)جو تورات رمضان جي ڇهين تاريخ نازل ڪيو ويو ۽ (حضرت) عيسىٰ (عليه السلام)جو انجيل تيرهين رمضان جي تاريخ نازل ڪيو ويو ۽ (حضرت) داؤد (عليه السلام)تي زبور ارڙهين تاريخ رمضان جي نازل ڪيو ويو ۽ (حضرت) محمد عليہ الصلوٰة والسلام تي فرقان چوويهين تاريخ رمضان جي نازل ڪيو ويو. (بنحوہ البيهقي : 9 / 188) " هُدًى لِّلنَّاسِ " (سورة البقرة آيت : 185) "ماڻهن کي (گمراهيءَ مان ڪڍي) هدايت ڏيندڙ" "وَبَيِّنٰتٍ " (البقرة آيت : 185) "۽ حلال ۽ حرام ۽ حدن ۽ احڪام ۾ چٽا دليل" "مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ" (البقرة آيت : 185) "هدايت ۽ فرق ڪرڻ ۾ جيڪو حق ۽ باطل ۾ فرق ٻڌائي ٿو".

فصل : رمضان مهيني جا مخصوص فضائل

(1) حضرت سلمان الفارسي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ: رسول اللهﷺ جن اسان کي خطاب ڪندي فرمايو "اي انسانؤ ! اوهان تي وڏي (شان وارو) مهينو ڇانو بنجي آيو آهي برڪت وارو مهينو اهو مهينو جنهن ۾ هڪ رات هزار مهينن کان ڀلي آهي الله ان ۾ روزي رکڻ کي فرض ڪيو آهي ان ۾ رات جي بيهڻ کي نفل ڪيو آهي جيڪو ان ۾ خير جي هڪ ڳالهہ سان الله تعالىٰ کي ويجهو ٿيڻ گهرندو يا ان ۾ فرض ادا ڪندو تہ چڻ رمضان کان سواءِ ٻئي مهيني ۾ ستر فرض ادا ڪيائين. اهو صبر جو مهينو آهي ۽ صبر جو ثواب جنت آهي ۽ هڪ ٻئي سان غمخواريءَ جو مهينو آهي ۽ اهڙو مهينو آهي جنهن ۾ مومن جو رزق وڌايو وڃي ٿو پوءِ جنهن ان ۾ روزيدار کي روزو کولايو تہ ان جي لاءِ گناهن جي مغفرت ۽ ان جي سر کي جهنم جي باهہ کان آزاد ڪرڻ جو وجہ هوندو ۽ ان لاءِ ان روزي کوليندڙ جي روزي جيترو اجر هوندو پر ان روزي کوليندڙ جي اجر مان ڪجهہ بہ گهٽايو نہ ويندو (صحابن) عرض ڪيو تہ : يا رسول الله ! اسان مان هر هڪ ايتري وسعت ڪو نہ رکي جنهن سان روزي دار کي روزو کولايو پاڻ فرمايائون تہ الله هي ثواب ان

کي ٻه ڏيندو جنهن روزيدار کي کارڪ تي يا پاڻيءَ جي ڍڪ تي يا کير جي ڍڪ تي روزو کولايو ۽ اهو اهڙو مهينو آهي جنهن جو پهريون ڏهاڪو رحمت آهي ۽ وچون ڏهاڪو مغفرت آهي ۽ پويون ڏهاڪو جهنم جي باهه کان آزادي آهي. پوءِ جنهن ان ۾ پنهنجي ملڪيت ڪيل ٻانهي تي ڪم ونڻ ۾ هلڪائي ڪئي ته الله ان کي مغفرت سان نوازي ان کي جهنم جي باهه کان آزاد ڪندو. پوءِ ان ۾ چار خصلتون (ڪم) گهڻيون ڪيو ٻه خصلتون جن سان پنهنجي رب کي راضي ڪندؤ ۽ ٻه خصلتون اهڙيون آهن جن کان اوهان لا پرواه رهي نه ٿا سگهو. جن خصلتن سان اوهان پنهنجي رب کي راضي ڪيو ٿا. اهي شهادت وارو ڪلمو "اَشْهَدُ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللهِ" آهي ۽ الله تعالیٰ کان پنهنجن ڪيلن گناهن جي مغفرت گهرو ۽ ٻه خصلتون جن کان اوهان لا پرواه رهي نه ٿا سگهو اهي هي آهن ته الله تعالیٰ کان جنت گهرو ۽ ان سان جهنم جي باهه کان پناه گهرو. ۽ جنهن ان (رمضان مهيني) ۾ روزي دار کي ڍؤ تي کاڌو کارايو ته الله تعالیٰ ان کي منهنجي حوض (ڪوثر) مان اهڙو ڍَو تي پياريندو جو وري ڪڏهن به اڃ نه لڳنديس". (امالی الشجری: 267/1)

(2) حضرت ابو سعيد خدري ؓ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو "بيشڪ جنت جا دروازا ۽ آسمان جا دروازا رمضان مهيني جي پهرين رات کوليا وڃن ٿا ۽ ان جي آخري رات تائين بند نه ٿا ڪيا وڃن ڪو به ٻانهو يا ٻانهي ان جي راتين مان ڪنهن رات ۾ نماز پڙهي ٿو ته الله تعالیٰ ان جي لاءِ هر سجدي جي بدلي ۾ سترهن سؤ نيڪيون لکرائي ٿو ۽ ان جي لاءِ جنت ۾ ڳاڙهي ياقوت مان اهڙو گهر نهرائي ٿو جنهن جا ستر هزار دروازا آهن هر هڪ دروازي جي چوڪ ۾ ٻه سونيون ڳاڙهي ياقوت سان جڙيل لرون آهن پوءِ جڏهن رمضان مان پهرين تاريخ ڪنهن ٻانهي روزو رکيو ته الله تعالیٰ ان جي هر گناهه کي رمضان جي آخري تاريخ تائين بخشي ڇڏيندو ۽ ايترن ڏينهن جي سندس ڪيل گناهن جي ڪفارت هوندو ۽ ان جي لاءِ هر ڏينهن رکيل روزي

جي بدلي ۾ جنت ۾ محل هوندو جنهن جا هزار سونا دروازا هوندا ۽ ان جي لاءِ صبح کان وٺي سج غائب ٿيڻ تائين ستر هزار ملائڪ مغفرت جي دعا گهرندا رهندا ۽ ان جيڪو رات جو يا ڏينهن جو سجدو ڪيو ان جي بدلي ۾ ان جي لاءِ جنت ۾ اهڙو وڏو وڻ هوندو جنهن جي ڇانو ۾ سوار ٿيندڙ سؤ سال سواري هلائيندو ته به ڪٽي نه سگهندو". (مجمع الزوائد: 143/3. والطبراني فی الصغير : 117/1. وتاريخ اصفهان: 249/1)

(3) حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي ته : رسول اللهﷺ جن فرمايو "جڏهن رمضان ايندو ته جنت جا دروازا کوليا ويندا ۽ جهنم جا دروازا بند ڪيا ويندا ۽ شيطان ٻڌا ويندا". (البخاری : 32/3. ومسلم فی الصيام : 1. واحمد: 357/2) (4) حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي ته : رسول اللهﷺ جن فرمايو "هر نيڪي جيڪا انسان ڪري ٿو ان جي لاءِ ڏهه ن کان ست سؤ نيڪين تائين ٻيٽي ڪئي ويندي آهي مگر روزو الله تعالیٰ فرمائي ٿو ته "روزو مون لاءِ آهي ۽ مان ان جو بدلو ڏيندس (ٻانهو) پنهنجي خواهش ۽ پنهنجي کاڌي ۽ پنهنجي پاڻي پيئڻ کي منهنجي لاءِ ڇڏي ٿو. ۽ روزو ڍال آهي ۽ روزو رکندڙ جي لاءِ ٻه خوشيون آهن (1) هڪ روزو کولڻ وقت (2) ٻي پنهنجي رب جي ديدار ڪرڻ وقت". (احمد: 2/ 266. مصنف عبد الرزاق: 7893)

فصل : رمضان لفظ ۾ پنج حرف آهن (1) الراء - مان مراد آهي الله تعالیٰ جو راضي هجڻ. (2) الميم - ان مان مراد آهي گناهه گارن سان محبت رکڻ. (3) الضاد - ان مان مراد آهي الله جي طرفان ضمانت (4) الالف - ان مان مراد آهي الله جي الفت. (5) النون - ان مان مراد آهي اللّٰه جو نور. پوءِ هي مهينو الله جي ولين، نيڪن ٻانهن جي لاءِ رضا، محبت، ضمانت، الفت، نور ۽ نوازش ۽ ڪرامت جو مهينو آهي.

هڪ (پيارو) **قول** : رمضان مهينو مهينن ۾ ائين آهي جيئن سينن ۾ دل، ۽ ماڻهن ۾ انبياء (عليهم الصلوٰة والسلام) ۽ شهرن ۾ حرم، پوءِ حرم کان دجال ملعون روڪيو ويندو ۽ رمضان مهيني ۾ سرڪش شيطان ٻڌا ويندا آهن ۽ انبياء (عليهم الصلوٰة والسلام) مجرمن جي

شفاعت ڪندڙ آهن ۽ رمضان روزي رکندڙن جي شفاعت ڪندڙ آهي ۽ قلب معرفت ۽ ايمان جي نور سان سينگاريل آهي ۽ رمضان مهينو قرآن جي تلاوت جي نور سان سينگاريل آهي پوءِ جنهن کي رمضان مهيني ۾ مغفرت نہ ملي تہ ڪهڙي مهيني ۾ ان کي مغفرت ملندي ؟ ٻانهي کي گهرجي تہ توبہ جي دروازن جي بند ٿيڻ کان اڳ ۾ الله تعالىٰ ڏانهن توبہ ڪري ۽ الله تعاليٰ ڏانهن موٽڻ جي وقت فوت ٿيڻ کان اڳ ۾ الله تعالىٰ ڏانهن موٽڻ جي ڪري ۽ روئڻ ۽ رحمت حاصل ڪرڻ جي وقت ختم ٿيڻ کان اڳ ۾ روئي رحمت حاصل ڪري.

فصل : چيو ويو آهي تہ انسانن جو سردار آدم عليہ الصلوٰة والسلام آهي ۽ عرب (بلڪ سڄي ڪائنات) جو سردار (حضرت) محمدﷺ آهي ۽ فارس (ايران وارن) جو سردار (حضرت) سلمان فارسي آهي ۽ روم وارن جو سردار (حضرت) صهيب آهي ۽ حبش وارن جو سردار (حضرت) بلال ؓ آهي ۽ شهرن جو سردار مڪہ مڪرمہ آهي ۽ وادين جي سردار بيت المقدس جي وادي آهي ۽ راتين جو سردار ليلة القدر آهي ۽ ڏينهن جو سردار جمعہ جو ڏينهن آهي ۽ ڪتابن جو سردار قرآن (ڪريم) آهي ۽ قرآن (جي سورتن جو) سردار سورة البقرة آهي ۽ سورة البقرة جو سردار آية الكرسی آهي ۽ پٿرن جو سردار حجر اسود آهي ۽ پاڻين جو سردار زمزم آهي ۽ لٺين جو سردار حضرت موسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي لٺ آهي ۽ مڇين جو سردار اها مڇي آهي جنهن ۾ (حضرت) يونس رهيو هو ۽ ڏاچين جي سردار حضرت صالح واري ڏاچي آهي ۽ گهوڙن جو سردار براق آهي ۽ منڊين جو سردار حضرت سليمان (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي منڊي آهي ۽ مهينن جو سردار رمضان مهينو آهي.

فصل : شب قدر جا فضائل

الله تعالىٰ جو فرمان آهي "اِنَّآ اَنۡزَلۡنَاهُ فِى لَيۡلَةِ الۡقَدۡرِ " (سورة القدر، آيت : 1)

"بلاشڪ اسان ان (قرآن ڪريم) کی شب قدر ۾ نازل فرمايو (سيدنا

غوث اعظم) فرمايو تہ الله تعاليٰ قرآن ڪريم کي لوح محفوظ کان دنيا واري آسمان تي لکندڙن ملائڪن ڏانهن موڪليو پوءِ اتاهين جبريل حضرت نبي ڪريم ﷺ جن جي خدمت ۾ سڄو سال ڪٽي ايندو هو”. الله جو فرمان ”فِي لَيۡلَةِ الۡقَدۡرِ“ مان مراد آهي وڏي شان واري قدر جي رات ۽ ان تي اهو نالو ان جي تعظيم ۽ قدر ڪرڻ جي لاءِ رکيو ويو آهي ڇو جو الله تعاليٰ ان ۾ سڄي ايندڙ سال جي تقدير جو فيصلو ڪرڻ فرمائي ٿو. اڳتي ارشاد ٿيو تہ اها رات هزار مهينن کان ڀلي آهي ۽ اصحابي سڳورا ”خَيۡرٌ مِّنۡ اَلۡفِ شَهۡرٍ“ ”هزار مهينن کان ڀلي آهي“ ٻڌي اهڙو خوش هئا جو ڪنهن بہ ٻيءَ شيءِ تي اهڙا خوش نہ ٿيا هئا ۽ ابن نجيح جو قول آهي تہ ”بني اسرائيل ۾ هڪ شخص هيو جنهن هٿيار ڪٽي هزار سال جنگ ڪئي هئي هٿيار رکيا ئي نہ هيائين جڏهن ان جو ذڪر رسول الله ﷺ جن سان ڪيو ويو تہ پاڻ عجب ۾ پيا تہ الله عزوجل مذڪورة سورت نازل ڪري فرمايو ”قدر واري رات انهن هزار مهينن کان ڀلي آهي جيڪي ان مجاهد جهاد ۾ گذاريا هيا“. ۽ هڪ قول مطابق ان مجاهد جو نالو شمعون يا شمسون هو. هن رات ۾ سج لهڻ کان فجر جي اڀرڻ تائين ملائڪ لهندا رهن ٿا ”وَالرُّوۡحُ“ ”۽ جبريل بہ لهي ايندو آهي“. ۽ الله تعاليٰ وٽ ملائڪن ۾ وڏي شرف وارو آهي. ۽ ملائڪن جو زمين وارن مومنن تي سلام فجر جي اڀرڻ تائين جاري رهندو آهي. ۽ اها رمضان شريف جي پوئين ڏهاڪي ۾ آهي ۽ وڌيڪ تاڪيد وارو قول هي آهي تہ اها ستاويهن جي رات آهي. ستاويهن رات ۾ ستن (7)جو انگ اچي ٿو ان جي ڪري روايت ۾ آيو آهي تہ حضرت ابن العباس حضرت عمر بن الخطاب ؓ کي فرمايو تہ مون فردن (اڪي وارن انگن) ۾ ستن جي انگ کي وڌيڪ لائق سمجهيو ۽ ڏٺو آهي پوءِ ان جيڪي ذڪر ڪيا اسين بہ انهن کي ذڪر ڪيو ٿا. (1)آسمان بہ ست آهن. (2) زمينون بہ ست آهن. (3) راتيون ست آهن. (4) افلاڪ ست آهن (5) نجوم ست آهن. (6) صفا ۽ مروة جي وچ ۾ چڪر ست آهن (7) طواف جا چڪر ست آهن. (8) جمرن کي هڻڻ واريون پٿريون بہ ست

آهن. (9) انسان جي خلقت بہ ستن ڏينهن ۾ ٿي. (10) ان جو رزق بہ ستن شين مان آهي. (11) قرآن ڪريم جي قرائت بہ ستن قرائتن تي آهي. (12) السبع المثاني، ورائي ورائي پڙهيل سورتون بہ ست آهن. (13) سجدو ستن عضون تي ڪيو ويندو آهي. (14) جهنم جا دروازا بہ ست آهن (15) انهن جا نالا بہ ست آهن. (16) انهن جا طبقا بہ ست آهن. (17) اصحاب ڪهف بہ ست آهن. (18) عاد جي قوم کي هلاڪ بہ ستن راتين ۾ ڪيو ويو. (19) حضرت يوسف (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) بہ ست سال جيل ۾ رهيو هو. (20) ست ڏڳا جيڪي خواب ۾ ڏٺا هيائين اهي بہ ست هئا. (21) ڏڪار وارا سال بہ ست هئا. (22) سڪار وارا سال بہ ست هئا (23) پنجن فرض نمازن جون رڪعتون بہ سترهن (جن ۾ ست اچي ويا) هيون.

فصل : ليلة القدر ڀلي آهي يا جمعہ جي رات ؟

ان ۾ علماء جو اختلاف آهي. شيخ ابو عبد الله بن بطة ۽ شيخ ابو الحسن الجزری ۽ ابو حفص عمر البر مکی رحمهم الله تعالیٰ فرمايو تہ : جمعہ جي رات ڀلي آهي ۽ ابو الحسن التميمي رحمه الله فرمايو تہ ليلة القدر جمعہ جي رات کان ڀلي آهي. ۽ اڪثر علماء جو قول آهي تہ ليلة القدر ليلة الجمعة ۽ ٻين راتين کان ڀلي آهي.

فصل : جيڪڏهن ڪو چوندڙ چوي تہ: الله تعالیٰ جمعہ جي رات وانگر قدر جي رات کي ڇو واضح نہ رکيو تہ يقيني ۽ قطعي طور ماڻهو ان ۾ عبادت سان دلچسپي رکن ها ؟ ان کي جواب ڏنو ويندو تہ پوءِ ماڻهو ان رات ۾ عبادت ڪري اعتماد ڪن ها تہ اسان هزار سال عبادت جو ثواب حاصل ڪري ڇڏيو آهي اسان کي درجاءِ جنت ملي وئي ٻيا صالح عمل نہ ڪن ها ۽ ان حال ۾ هلاڪ تي وڃن ها ۽ هيءَ ائين آهي جيئن انسانن کان سندن موت جي تاريخ لڪائي وئي آهي تانت اهو نہ چوي جنهن جي عمر ڏگهي آهي تہ مان لذتن ۽ شهوتن جا مزا ماڻيان دنيا جي نعمتن مان ڏو ڪيان جڏهن موت ويجهو ايندو تہ پوءِ تو بہ

ڪري وٺندس ۽ پنهنجي رب جي عبادت ۾ مشغول ٿي ويندس ۽ توبہ ڪندي صالح ٿي وفات ڪندس الله تعاليٰ انهن کان سندن مرڻ جا وقت غائب ڪري ڇڏيا تانت اهي هميشہ موت جي ڊپ ۾ رهن ۽ سهڻا عمل ڪن ۽ توبہ تي هميشگي ڪري صالح عمل ڪن پوءِ انهن وٽ ان حال ۾ موت ايندو جو اهي ڀلي حال تي هوندا ۽ الله تعاليٰ جي عذاب کان ڇٽندا الله جي رحمت سان.

فصل : الله تعاليٰ مصطفيٰ ﷺ کي پنج راتيون ڏنيون آهن

(1) پهرين معجزي ملڻ واري رات. اها چنڊ جي چيرجڻ واري رات آهي جنهن جو ذڪر هن آيت ۾ آيو آهي "اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ" (سورة القمر، آيت: 1) ۽ حضرت موسيٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) لٺ هڻي تہ سمنڊ چيرجي ويو ۽ ان ۾ رستا ٺهي ويا ۽ مصطفيٰ ﷺ جي چنڊ چيرجي ويو ۽ اهو معجزن ۾ وڏو معجزو آهي. (2) ٻي اجابت ۽ دعوت واري رات. جنهن ۾ جنن حاضر ٿي سندن زيارت ڪري ايمان آندو هو. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي "وَاِذْ صَرَفْنَآ اِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُوْنَ الْقُرْاٰنَ" (سورة الاحقاف، آيت: 29) "۽ ياد ڪيو جڏهن اسان اوهان ڏانهن جنن جي جماعت کي ڦيرائي موڪليو جو اهي قرآن ٻڌن پيا". (3) ٽين ليلة البراة. جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي "اِنَّآ اَنْزَلْنٰهُ فِىْ لَيْلَةٍ مُّبٰرَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِرِيْنَ فِيْهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيْمٍ" (سورة الدخان، آيت: 3، 4). (4) الله تعاليٰ جي ويجهڙائپ ۽ قرب واري رات - اها معراج جي رات آهي جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي "سُبْحٰنَ الَّذِىْٓ اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا" (سورة الاسراء، آيت: 1) "پاڪ آهي اهو الله جنهن پنهنجي ٻانهي کي ٿورڙي رات ۾ مسجد حرام کان مسجد اقصيٰ تائين سير ڪرايو". (5) "لَيْلَةُ الْقَدْرِ" جيئن مذڪورة آيتن مان واضح آهي. حضرت غوث اعظم عليہ الرحمة حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آندي آهي تہ ان فرمايو جڏهن "لَيْلَةُ الْقَدْرِ" ٿيندي آهي تہ الله تعاليٰ جبريل عليہ السلام کي حڪم ڪندو آهي تہ زمين ڏانهن لهي وڃ ۽ ان سان گڏ ستر هزار

(70000) ملائڪ سدرة المنتهىٰ جا رهندڙ به هوندا آهن انهن سان گڏ نور جا جهنڊا هوندا. جڏهن زمين ڏانهن لهندا ته جبريل پنهنجو جهنڊو ۽ ٻيا ملائڪ پنهنجا جهنڊا چئن جاين تي کوڙيندا (1) بيت الله شريف وٽ (2) حضور عليه الصلوٰة والسلام جي مزار پر انوار وٽ (3) بيت المقدس وٽ (4) طور سيناء جي مسجد وٽ. ان کان پوءِ جبريل ٻين کي چوندو ته ٽڙي پکڙجي وڃو پوءِ اهڙو ٽڙي پکڙجي ويندا جو ڪو ڪوٽ، ڪو گهر، ڪو حجرو، ڪا ٻيڙي جنهن ۾ مومن يا مومنياڻي هوندي ته اهي ملائڪ ان وٽ داخل ٿيندا مگر جنهن گهر ۾ ڪتو يا سؤر يا شراب يا حرام ڪم ڪرڻ جي ڪري مٽي ميرو يا ڪنهن شيء جي صورت (مجسمة) هوندي ان ۾ داخل نه ٿيندا. ۽ داخل ٿيڻ کان پوءِ الله جي تسبيح ۽ تقديس ۽ تهليل ڪندي حضور عليه الصلوٰة والسلام جي امت جي لاءِ گناهن جي مغفرت گهرندا تانجو جڏهن فجر جو وقت ٿيندو ته آسمان ڏانهن چڙهندا ۽ ان دنيا واري آسمان مان ملائڪ انهن جو استقبال ڪندي پڇندا ته ڪٿان پيا اچو جواب ۾ چوندن ته دنيا تي ويا هياسين چو ته گذريل رات (حضرت) محمد اجي امت لاءِ ليلة القدر هئي ته دنيا واري آسمان جا ملائڪ پڇندن ته الله تعالىٰ (حضرت) محمد ﷺ جي امت جي حاجتن لاءِ ڇا ڪيو؟ جبريل انهن کي ٻڌائيندو ته انهن جي صالحن ٻانهن کي مغفرت سان نوازيندي گنهگارن جي حق ۾ شفاعت ڪرڻ جو اذن به ڏئي ڇڏيائين اهو ٻڌي دنيا واري آسمان جا ملائڪ الله تعالىٰ جو ان تي شڪر ڪندي جيڪو (حضرت) محمد ﷺ جي امت کي مغفرت سان گڏ الله جو رضامندو مليو تسبيح، تقديس ۽ رب العالمين جي ثناء وڏي آواز سان ڪندا ان کان پوءِ انهن سان دنيا واري آسمان جا ملائڪ ٻئي آسمان تائين گڏجي هلندا ان کان پوءِ اهڙي طرح هڪ آسمان جا ٻئي آسمان وارن سان گڏجي ستين آسمان تائين پهچندا. ان کان پوءِ جبريل انهن کي چوندو ته اي آسمان جا رهندڙ ملائڪو! اوهان پنهنجين پنهنجين جاين تي موٽي وڃو پوءِ هر آسمان جا رهندڙ ملائڪ پنهنجين جاين ڏانهن موٽندا ۽ سدرة المنتهىٰ

جا رهندڙ سدرة المنتهيٰ ڏانهن موٽندا پوءِ سدرة المنتهيٰ جا رهندڙ چوندن ته ڪٿي هيئو؟ پوءِ انهن کي ائين جواب ڏيندا جيئن دنيا واري آسمان جي ملائڪن کي ڏنو هيائون پوءِ سدرة المنتهيٰ وارا تسبيح، تقديس سان آواز بلند ڪندا ۽ اهو آواز جنت الماويٰ وارا ٻڌندا ان کان پوءِ جنت النعيم وارا ان کان پوءِ جنت عدن وارا ان کان پوءِ جنت الفردوس وارا پوءِ رحمٰن جو عرش ٻڌندو ۽ اهو به تسبيح ۽ تقديس سان آواز بلند ڪندو ۽ هن امت کي ملڻ وارين نعمتن تي الله تعاليٰ جي شڪراني طور الله جي ثنا ڪندو پوءِ الله عزوجل چوندو حالانڪ اهو وڌيڪ ڄاڻندڙ آهي ته ”اي منهجا عرش تو پنهنجو آواز ڇو بلند ڪيو اهو عرض ڪندو اي منهنجا الله! مون کي هيءَ ڳالهه پهتي آهي ته تو گذريل رات (حضرت) محمد ﷺ جي امت کي بخش فرمائي ڇڏيو آهي ۽ انهن جي صالحن جي سندن طالحن جي حق ۾ شفاعت قبول ڪرڻ جي عنايت ڪئي آهي. الله تعاليٰ فرمائيندو ته: اي منهنجا عرش! تو سچ چيو آهي ۽ (حضرت) محمد ﷺ جي امت لاءِ مون وٽ (اڃان وڌيڪ) ايترو آهي جيڪو نه ڪنهن اک ڏٺو آهي ۽ نه ڪنهن ڪن ٻڌو آهي ۽ نه ڪنهن انسان جي دل تي ڇيڪيو آهي ۽ چيو ويو ته جڏهن جبريل عليه السلام آسمان کان ليلة القدر ۾ لهي ٿو اچي ته ڪنهن به انسان (مسلمان) کي نه ٿو ڇڏي مگر ان تي سلام ورائي ٿو ۽ ان جي نشاني اها آهي ته ان مسلمان جي کل ڪانڊارجي ويندي ۽ دل نرم ٿيندي ۽ اکين مان ڳوڙها وهي ويندا ۽ ان جي ڪري روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن امت جي غم ۾ رهندا هئا ته الله تعاليٰ کين فرمايو ”غم نه ڪيو“ مان تنهنجي امت کي دنيا مان تيسيتائين ٻاهر نه ڪيندس جيسيتائين انهن تي (تنهنجي صدقي) اڳين نبين عليهم الصلوٰة والسلام وارين مهربانيون نه ڪيان. ۽ اهو هيئن آهي ته انبياء عليهم الصلوٰة والسلام تي ملائڪ، روح، رسالت، وحي ۽ ڪرامت سان لهندا آهن اهڙي طرح تنهنجي امت تي ليلة القدر ۾ منهنجي طرفان رحمت ۽ سلام سان ملائڪ لهي ايندا.

فصل : ليلة القدر جون نشانيون:

ليلة القدر جون نشانيون هي آهن (1) اها رات وڻندڙ (2) سهڻي لڳندڙ هوندي نہ سرد هوندي نہ گرم. (بهار جي موسم وانگر هوندي) ۽ هڪ قول آهي تہ ان ۾ ڪتن جو اونايون يا ٻهڪون نہ ٻڌڻ ۾ اينديون. ۽ ان جي صبح جو سج ٿالهيءَ وانگر اڀرندو ان ۾ صبح سان گهڻو شعاع نہ هوندو ۽ روشن قلبن جي صاحبن ولايت ۽ اهل اطاعت وارن جي لاءِ ان جا عجائب ڪلي ڏيهندا. جنهن کي الله پنهنجن ٻانهن مان گهرندو ان کي انهن نعمتن سان نوازيندو جيتري قدر الله تعاليٰ جي قرب ۾ انهن جا احوال، اقسام ۽ منزلون هونديون.

فصل : تراويحون پڙهڻ سنت آهن

حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ٽي راتيون پڙهايون پوءِ ان خوف کان تہ متان فرض ٿي وڃن نہ پڙهايائون، بلڪ انهن کي سنت جي حيثيت ڏئي ڇڏيائون. ان کان پوءِ (حضرت) عمر ؓ جي خلافت ۾ پائبنديءَ سان (جماعت ڪري) پڙهايون ويون ان متعلق ام المؤمنين سيده عائشہ ؓ کان روايت آهي تہ حضور ﷺ جن ڪجهہ رات گذرڻ کان بعد نڪتا ۽ مسجد ۾ (موجود) صحابن کي (تراويح) نماز پڙهايائون جڏهن ٻي رات ٿي تہ ماڻهو وڏي ويا جو مسجد ۾ نہ پيا ماپن. پوءِ فجر کان اڳ ۾ پاڻ نہ نڪتا ۽ فجر جي نماز پڙهائي ماڻهن کي سامهون ٿي فرمايائون تہ ”مون کان اوهان جو رات وارو اچڻ مخفي نہ هو پر مون اهو خوف ڪيو تہ متان اها بہ اوهان تي فرض ٿي وڃي پوءِ ان جي ادا ڪرڻ کان پوءِ عاجز ٿي پئو“. (احمد: 6/ 69) ۽ حضرت علي ؓ کان روايت آهي تہ : عمر تراويح تي پائبندي ان حديث جي ٻڌڻ کان پوءِ ڪئي جيڪا مون کان ٻڌي هيائين. (ماڻهن حضرت علي ؓ کي) عرض ڪيائون تہ : اي امير المؤمنين اها ڪهڙي حديث هئي؟ پاڻ فرمايائون تہ مون رسول الله ﷺ جن کان ٻڌو تہ پاڻ فرمايائون ”بلاشڪ عرش جي چؤطرف هڪ جاءِ آهي جنهن کي “حظيرة القدس”سڏيندا آهن ۽ اهو نور مان

آهي ان ۾ ايترا ملائڪ آهن جن جو تعداد الله تعاليٰ ئي ڄاڻي ٿو الله تعاليٰ جي عبادت کان هڪ گهڙي بہ خالي ناهن پوءِ جڏهن رمضان مهيني جون راتيون ايندڀون آهن تہ اهي الله تعاليٰ کان زمين تي لهڻ جي اجازت گهرندا آهن ۽ انسانن (مسلمانن) سان گڏ نماز پڙهندا آهن پوءِ جنهن کي انهن جو جسم لڳو (پر وغيره) تہ اهڙي نيڪ بختي ماڻيندو جو بدبختي ان کي ويجهي بہ نہ ايندي" اها حديث جڏهن حضرت عمر ﵁ ٻڌي تہ فرمايائين پوءِ اسين ان عبادت ڪرڻ جا وڏيڪ حقدار آهيون پوءِ سيني کي گڏ ڪري تاڪيد سان تراويح پڙهايائون. ۽ حضرت علي ﵁ کان روايت آهي تہ اهو رمضان جي پهرين تاريخ داخل ٿيو مسجد ۾ قرآن ڪريم ٻڌي فرمايائين الله تعاليٰ عمر جي قبر کي ائين روشن ڪري جيئن ان اسان جي مسجدن کي الله جي قرآن سان روشن ڪيو آهي ۽ حضور ﷺ کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون ! "جنهن مسجد ۾ روشنيءَ وارو قنديل لڳايو تہ ملائڪ هميشہ ان جي لاءِ مغفرت جي دعا ڪندا ۽ ان تي رحمتون موڪليندا رهندا ۽ اهي ستر هزار هوندا جيستائين اهو ٻرندڙ قنديل بند نہ ڪندا". (الدر المنثور: 217/3. وتنزيه الشريعة: 135/3. و كشف الخفاء: 365/2)

فصل: تراويح ۾ جماعت ۽ وڏي آواز سان قرائت ڪرڻ استحبابي (سنت) آهي

جو حضور ﷺ جن ان طرح پڙهايون هيون ۽ اهي ان رات کان شروع ڪيون جنهن ۾ صبح جو روزو شروع ڪبو (يعني رمضان جي پهرين رات) ۽ اهي فرض نماز کان پوءِ شروع ڪري پڙهبيون. ۽ (عشاء نماز جي) فرض کان پوءِ ٻن رڪعتن سنت کان بہ پوءِ جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ان طرح پڙهيون آهن ۽ اهي ويهہ رڪعتون آهن. هر ٻن رڪعتن کان پوءِ ويهندو ۽ (التحيات ۽ درود ابراهيمي پڙهي) سلام ورائيندو پوءِ اهي پنج ترويحون آهن. هر چار رڪعتون انهن مان هڪ ترويح آهي. "تنبيہ" سيدنا غوث اعظم عليہ الرحمة وٽ تراويحون

ويهه رڪعتون آهن غنية الطالبين جي عربي نسخن ۾ ائين لکيل آهي (ڏسو غنية الطالبين، ص: 25، الجزء الثاني، وضع حواشية ابو عبد الرحمٰن صلاح بن محمد بن عويضة، مطبوعه قديمي ڪتب خانه مقابل آرام باغ ڪراچي) هاڻي ٻڌو اٿم ته ڪن ماڻهن ويهن جو تعداد ڪٽي اٺ رڪعتون تراويح لکي غنية الطالبين ڇپائي ماڻهن کي چون ٿا ته سيدنا الغوث الاعظم به اٺ رڪعتون پڙهندو هو ۽ لکيون به اٺ اٿس شال الله تعاليٰ اسان کي هدايت تي پائيند رکي سلف صالحين جي ڪتابن ۾ ڦير ڦار ڪرڻ کان بچائي. (مترجم)

سيدنا غوث اعظم عليه الرحمة فرمايو ته تراويح جي هر ٻن رڪعتن ۾ نيت ڪندو ته ”ٻه رڪعتون تراويح مسنونه ٿو پڙهان“ امام هجي يا جماعتي ائين نيت ڪندو. ۽ مستحب آهي ته تراويح ۾ ڪامل ختمو پڙهيو وڃي ۽ ماڻهو ٻڌن ۽ قرآن پاڪ ۾ جيڪي امر ۽ نهي ۽ وعظ ۽ تسبيحون آهن انهن کان ٻڌندڙ واقف ٿين ۽ هڪ ختم القرآن کان وڌيڪ پڙهڻ مستحب ناهي تانت مومن تي مشڪل نه ٿئي. ۽ مستحب آهي ته وتر تراويح پڙهڻ کان پوءِ پڙهه جي ۽ وتر جي پهرين رڪعت ۾ ”سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى“ ۽ ٻيءِ رڪعت ۾ ”قُلْ يٰاَيُّهَا الْكٰفِرُوْن“ ۽ ٽيئن رڪعت ۾ ”قُلْ هُوَ اللهُ اَحَد“ پڙهي ڇو ته نبي ڪريم ﷺ جن ائين پڙهندا هئا.

مجلس: عيد الفطر جي ڏينهن جي متعلق: الله تعاليٰ فرمايو ”قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى“ (سورة الاعلىٰ، آيت: 15.14) الله عزوجل فرمايو ”تحقيق ڪامياب ٿيو اهو جو پاڪ صاف ٿيو ۽ پنهنجي رب جو نالو ياد ڪري نماز پڙهيائين“ (آيت ۾ مذڪور) فلاح ٻن وجهن سان آهن دنيا ۾ مصيبتن ۽ آفتن کان ۽ آخرت ۾ جهنم جي باهه کان ڇٽڻ سان ڪاميابي حاصل ڪرڻ ۽ ”مَنْ تَزَكّٰى“ مان مراد ۾ مختلف قول آهن (1) حضرت ابن عباس ﵄ فرمايو ته ”ايمان آڻي شرڪ کان صاف ۽ پاڪ ٿيو“ (2) حضرت حسن بصري فرمايو ته ”صالح رهي صاف، پاڪ وڌندڙ عمل ڪيائين“ (3) ابو الاحوس فرمايو ته ”ان مان مراد آهي ته سمورن مالن جي زڪوٰت ڏئي پاڪ صاف ٿيو“ (4) قتادة ۽ عطا فرمايو ته فطرو

ڏئي پاڪ ۽ صاف ٿيو. "وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى" ۽ پنهنجي رب جو نالو ياد ڪري پوءِ نماز پڙهيائين" ان مان مراد ۾ به مختلف قول آهن (1) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو ته "ان مان مراد آهي ته الله تعاليٰ جي توحيد مڃيندي پنج نمازون پڙهيائين. (2) حضرت ابو سعيد خدري ص فرمايو ته : تڪبيرن سان الله جو نالو ياد ڪري " فصلّٰى " عيد جي نماز پڙهيائين.

فطرو: حضور عليه الصلوٰة والسلام جن روزي رکندڙ جي پاڪ صاف ڪرڻ جي لاءِ فطرو ضروري قرار ڏنو جڻ ته روزي ۾ ٿيل ڪوتاهين ڪي فطرو ميٽيندڙ آهي جيئن نماز ۾ ڪوتاهين کي سهو جو سجدو ميٽيندو آهي يا توبه گناهن کي ميٽيندي آهي. شال الله تعاليٰ اسان کي ۽ سڀني مسلمانن کي شيطان جي مڪر، ڏوڪي، ڀلائڻ ۽ گمراه ڪرڻ کان بچائي ۽ دنيا جي آفتن، مصيبتن کان سلامت رکي ۽ دنيا مان پنهنجي احسان ۽ فضل ۽ ڪرم سان پنهنجي رحمت ۽ عزت واري جاءِ جنت ڏانهن منتقل فرمائي.

عيد: عيد کي عيد سڏڻ ۾ مختلف قول آهن (1) هڪ ان جي ڪري جو ان ۾ الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن کي خوشي، سرور ۽ راحت ورائي ٿو ڏي. (2) ٻيو قول هي آهي ته عيد کي عيد ان جي ڪري سڏيو وڃي ٿو جو ان ۾ ٻانهي تي وڏا احسان ۽ انعام ورائي ورائي آندا وڃن ٿا. (3) ٽيون قول هي آهي ته ان ۾ ٻانهو الله تعاليٰ ڏانهن زاري ڪرڻ ۾ روئڻ سان وري ٿو ۽ رب عزوجل ان جي مٿان بخشش ۽ عطا سان وري ٿو. (4) چوٿون قول آهي ته ان ۾ ٻانها ان پاڪائي ۽ پاڪدامني ڏانهن ورن ٿا جنهن تي اصل ۾ هئا (5) پنجون قول هي آهي ته عيد کي عيد ان جي ڪري سڏيو وڃي ٿو جو الله جي فرض ڪيل روزن کان رسول الله ﷺ جي سنت ڏانهن موٽن ٿا فرض رمضان جا روزا هئا سنت شوال جا ڇهه (6) روزا آهن (6) ڇهون قول هي آهي ته ان ڏينهن ۾ مومنن کي چيو وڃي ٿو ته (عيد نماز پڙهڻ کان پوءِ) پنهنجن گهرن ڏانهن ان حال ۾ موٽو جا اوهان جا گناهه بخش ڪيا ويا آهن.

وهب بن منبه رحمه الله جو قول : وهب بن منبه رحمه الله فرمايو ته الله تعاليٰ جنت عيد الفطر واري ڏينهن پيدا ڪئي. جنت ۾ طوبيٰ وڻ به فطر واري ڏينهن هنيائين جبريل کي (نبين عليهم الصلوٰة والسلام ڏانهن) وحي پهچاڻ جي لاءِ به فطر جي ڏينهن برگزيدو ڪيائين. حضرت موسيٰ (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) سان مقابلي لاءِ آيلن جا دوگرن به فطر جي ڏينهن توبه ڪئي هئي.

فصل : چئن قومن جي لاءِ چار عيدون آهن (1) حضرت ابراهيم (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) جي قوم لاءِ اهو ڏينهن عيد جو هو جنهن ڏينهن عيد ملهاڻ لاءِ ويا ٿي ۽ حضرت ابراهيم (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) کي گڏ هلڻ جي لاءِ زور ڀريائون ته پاڻ فرمايائين "اِنِّيْ سَقِيْمٌ" (سورة الصافات،آيت: 89) "مان بيمار آهيان" ۽ انهن سان گڏ نه ويو. (2) حضرت موسيٰ (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) جي قوم جي عيد "مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّيْنَةِ" (سورة طهٰ، آيت : 59) "اوهان سان وعدي جو ڏينهن عيد وارو ڏينهن آهي" اهو ڏينهن عيد ان جي ڪري سڏيو ويو جو ان ۾ الله حضرت موسيٰ (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) جي دشمن فرعون ۽ ان جي ساٿين کي غرق ڪري حضرت موسيٰ (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) کي خوشي بخشي هئي. (3) ٽين عيد حضرت عيسيٰ (عليٰ نبينا وعليه الصلوٰة والسلام) جي قوم جي هئي جو ان جي دعا سان ان جي قوم لاءِ تيار ٿيل ڪاڌو لهي آيو هو. "تَكُوْنُ لَنَا عِيْدًا" (سورة المائدة،آيت: 114) "ته اهو اسان جي لاءِ عيد هوندو" (4) چوٿين عيد حضور ﷺ جي امت جي عيد آهي جنهن جو ذڪر مجلس جي اول ۾ ڪري آيا آهيون.

مجلس: ڏهن ڏينهن جي فضائل ۾: الله عزوجل جو فرمان آهي "وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ هَلْ فِىْ ذَالِكَ قَسَمٌ الِّذِىْ حِجْرٍ" (سورة الفجر. آيت : 1، 5) "وَالْفَجْرِ" "فجر جو قسم آهي" ان ۾ مختلف قول آهن (1) حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمايو ته ان مان مراد صبح واري نماز آهي "وَلَيَالٍ عَشْرٍ" "۽ ڏهن راتين جو قسم آهي" ان مان مراد آهي ذوالحج جو ڏهه تاريخون آهن "وَالشَّفْعِ" "بڏيءَ جو قسم آهي" ان مان

مراد مخلوق آهي ”وَالوَتۡرِ “ ”۽ اڪيءَ جو قسم آهي“ ان مان مراد الله آهي (جل وعلاشانه) ”وَالَّيۡلِ اِذَا يَسۡرِ “ ”۽ رات جو قسم آهي جڏهن هلي ٿي“ يعني ختم ٿي وڃي ٿي. ”هَلۡ فِى ذَالِكَ قَسَمٌ الِّذِىۡ حِجۡرٍ “ ”ڇا ان ۾ عقل واريءَ جي لاءِ قسم آهي ؟“ ۽ قسم جو جواب ”اِنَّ رَبَّكَ لَبِالۡمِرۡصَادِ “ ”بيشڪ تنهنجو رب البت گهٽ تي آهي“ (2) محمد بن جرير طبري فرمايو تہ ”اهي محرم جون پهريون ڏهہ راتيون آهن“. (3) ابن الزبير فرمايو تہ ”اهي ذوالحج جو پهريون ڏهہ تاريخون آهن“.

فصل : انهن ڳالهين جي بيان ۾ جيڪي ذوالحج جي پهرين ڏهن تاريخن ۾ نبين عليهم الصلوٰة والسلام کي نعمتون ۽ عزتون مليون ۽ ان متعلق جيڪي آثار، خبرون آيل آهن ۽ ان ۾ نيڪ اعمال جون پلايون

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي تہ ذوالحج جي ڏهن تاريخن ۾ الله تعالىٰ آدم جي توبہ قبول ڪئي ۽ ان تي اها مهرباني عرفات ۾ ٿي ۽ عرفات کي عرفة ان جي ڪري سڏيو ويو جو ان ۾ حضرت آدم ڪڻڪ جي داڻي کائڻ واري ڳالهہ جو اعتراف ڪيو هو ۽ انهن ڏهن ڏينهن ۾ حضرت ابراهيم (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) کي خليل هجڻ جو مقام مليو هو. ۽ ان مقام کي ملهائڻ جي لاءِ سڄو مال مهمانن جي خدمت ۾ کپايائين باهہ وارو امتحان ڏنائين پٽ جي قرباني ڏئي ڏيکاريائين دل رحمٰن جي حوالي ڪيائين ۽ توڪل جي اعلىٰ مقام تي رهيو ۽ انهن ڏينهن ۾ ڪعبہ مشرفہ جي تعمير ڪيائين جيئن الله تعالىٰ جو فرمان آهي ”وَاِذۡ يَرۡفَعُ اِبۡرَاهِيۡمُ الۡقَوَاعِدَ مِنَ الۡبَيۡتَ وَاِسۡمَاعِيۡلُ “ (سورة البقرة آيت : 127) ”۽ ان ۾ الله تعالىٰ موسىٰ (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) کي مناجات سان نوازيو. ۽ ان ۾ حضرت داؤد (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) تي مغفرت جي مهرباني ٿي. ان ۾ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن سان بيعة الرضوان ٿي ۽ انهن ڏينهن ۾ ئي 9 ذوالحج جو ڏينهن ۽ قربانيءَ جو ڏينهن آهي. ابن عباس رضي الله عنهما کان

روايت آهي ته: ڪي به ڏينهن جن ۾ صالح عمل ڪرڻ الله تعالیٰ کي وڌيڪ پيارو هجي هنن ڏينهن کان وڌيڪ ناهي يعني ذوالحج جا ڏهه ڏينهن عرض ڪيائون ته يا رسول الله ! ۽ انهن کان في سبيل الله جهاد ڪرڻ به ڀلو ناهي ؟ فرمايائون ۽ جهاد في سبيل الله به ڀلو ناهي مگر جيڪڏهن ڪو مڙس سر ۽ گهر سڀ قربان ڪري ۽ ڪا به شيءَ نه بچائي (ابن عدی : 7 / 2523) ۽ ام المؤمنين حفصه رضي الله عنها کان روايت آهي ته "چئن روزن کي نبي ڪريم ﷺ جن نه ڇڏيندا هئا ذوالحج جي پهرين تاريخن جا روزا، ۽ محرم جو ڏهين تاريخ جو روزو ۽ هر مهيني جا ٽي روزا ۽ منجهند کان اڳ ۾ (ضحیٰ جون) ٻه رڪعتون. حضرت جابر کان روايت آهي ته نبي ڪريم جن فرمايو "جنهن ذوالحج جي ڏهن (پهرين) تاريخن جا روزا رکيا الله وٽ ان جي لاءِ هر ڏينهن جي بدلي ۾ سال جي روزي جو ثواب لکيو ويندو". (كنز العمال: 24465. وابن عدی: 472/6)

فصل: (ذوالحج جي) پهرين ڏهن تاريخن ۾ وارد ٿيندڙ نمازون

(سيدنا حضرت امام) حسين پنهنجي والد (سيدنا حضرت) علي ڪرم الله وجهه کان روايت آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو جڏهن ذوالحج جون ڏهه (پهريون) تاريخون اچن ته اطاعت ۾ ڪوشش ڪيو بلاشڪ اهي اهڙا ڏينهن آهن جن کي الله تعالیٰ فضيلت ڏني آهي ۽ ان جون راتيون به ان جي ڏينهن وانگر عزت واريون آهن پوءِ جنهن انهن ڏهن راتين جي پوئين ٽئين حصي ۾ چار رڪعتون (نفل) پڙهيون هر رڪعت ۾ هڪ ڀيرو الحمد (شريف) "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" ۽ ٽي ڀيرا "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" ۽ آيت الڪرسي ۽ هر رڪعت ۾ اهي سڀ ورائي پڙهندو. جڏهن نماز کان واندو ٿيندو ته ٻئي هٿ مٿي کڻي چوندو "سُبْحَانَ ذِي الْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوْتِ سُبْحَانَ ذِي الْقُدْرَةِ وَالْمَلَكُوْتِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْحَيِّ الَّذِيْ لَا يَمُوْتُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لَّا يَمُوْتُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيْرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا عَلٰى كُلِّ حَالٍ اللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيْرًا رَبُّنَا جَلَّ جَلَالُهٗ وَقُدْرَ به بِكُلِّ مَكَانٍ" (يعني هر مڪان جو ان کي علم آهي) ان کان

پوءِ جيڪي چاهي گهري. غوث اعظم فرمايو ان جي لاءِ ان شخص جيترو اجر هوندو جنهن بيت الله الحرام جو حج ڪيوءِ نبي (پاڪ)ﷺ جي مزار پر انور جي زيارت ڪئي ۽ الله جي واٽ ۾ جهاد ڪيائين ۽ جيڪا بہ (جائز) شيءَ الله کان گهرندو تہ الله تعالیٰ ان کي ڏيندو. ۽ جيڪڏهن اها نماز هر رات ۾ پڙهندو تہ الله ان کي الفردوس الاعلیٰ ۾ جاءِ ڏيندو ۽ ان کان هر برائي ميٽيندو ۽ ان کي چيو ويندو تہ وري نوان عمل ڪر پوءِ جڏهن ذو الحج جي 9 تاريخ جو ڏينهن ٿيندو تہ ان رات ۾ عبادت ڪري ڏينهن جو روزو رکندو ۽ مذڪوره دعا پڙهندو ۽ الله تعالیٰ جي اڳيان گهڻي زاري ڪندو تہ الله تعالیٰ ملائڪن کي فرمائيندو "اوهان شاهدي ڏيو تہ مون هن کي گناهہ بخشي مهنجي بيت جي حج ڪندڙن ۾ شامل ڪري ڇڏيو آهي. فرمايائون تہ پوءِ ان تي الله جا ملائڪ خوش ٿا ٿين جيڪو ان نماز ۽ دعا جي ڪري الله تعالیٰ ان بانهي کي عطا ڪري ٿو". (الدار قطني:228/4)

فصل : اهي ڏهہ ڏينهن پنجن نبين عليهم الصلواة والسلام جي لاءِ آهن

(1) هڪ (حضرت) آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ۾ اهو هن طرح جو جڏهن الله تعالیٰ ان جي کٻيءِ، ننڍيءَ پاسريءَ مان (سيده امان) حوا کي پيدا فرمايو تہ پاڻ ننڊ ۾ هو جڏهن سجاڳ ٿيو ۽ (سيده) حوا سائڻ کي پنهنجي پير ۾ ويٺل ڏٺائين تہ ان کان پڇيائين تہ تون ڪنهن جي لاءِ آهين ؟ سائڻ چيو تہ (تولاءِ) حضرت آدم ان کي هٿ لڳائڻ جو ارادو ڪيو تہ کيس چيو ويو ان کي مهر ڏيڻ کان سواءِ هٿ نہ لڳاءِ" عرض ڪيائين تہ يا الله ! ان جو مهر ڇا آهي ؟ الله فرمايس تہ ان جو مهر هي آهي تہ آخر زماني جي نبي عليہ الصلوٰة والسلام تي درود شريف پڙهہ".

(2) ٻيو اهي ڏهہ ڏينهن (حضرت) ابراهيم، الله جي خليل عليہ الصلوٰة والسلام جا آهن. جيئن الله جو فرمان آهي "وَاِذِ ابۡتَلٰۤى اِبۡرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ" (سورة البقرة آيت : 124) "ياد ڪيو جڏهن ابراهيم کي سندس

رب مختلف احڪام سان نوازيو پوءِ اهي پورا ڪري ڏيکاريائين" سيدنا غوث اعظم فرمايو تہ : اهي ڏهہ ڳالهيون هي آهن جن مان پنجن جو تعلق مٿي سان آهي (1) سينڌ ڪڍڻ (2) مڇون ڪترڻ (3) ڏندڻ ڏيڻ (4) گرڙيون ڪرڻ (5) نڪ کي پاڻي ڏيڻ. ۽ پنج ان مان باقي بدن ۾ آهن (1) ننهن لاهڻ (2) بغل ڪوڙڻ (3) طوهر ڪرڻ (4) نهائين جا وار صاف ڪرڻ (5) آڱرين جي سؤ ڪرڻ. جڏهن ابراهيم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) هي خصلتون پوريون ڪيون تہ الله تعالیٰ ان کي پنهنجو خليل بنايو جيئن فرمان آهي "وَاتَّخَذَ اللهُ اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلاً" (النسآء، آيت:115) "۽ الله ابراهيم کي خليل ڪري ورتو".

(3) اهي ڏهہ حضرت شعيب (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جا آهن جيئن الله تعالیٰ جو فرمان آهي "فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ" "پوءِ جيڪڏهن ڏهہ پورا ڪيئي تہ اهي تنهنجي طرفان هوندا" ۽ اهو هي هيو جو حضرت شعيب حضرت موسیٰ (علیٰ نبينا وعليہ ما الصلوٰة والسلام) کي پاڻ وٽ (پيرسن هجڻ جي ڪري) ڏهہ سال رهڻ جو وعدو ورتو هو ۽ ان دوران سندس گهر ۾ ڪم ڪارڻ سندس نياڻيءَ جو مهر هو. ۽ هڪ قول آهي تہ حضرت شعيب (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) ويهہ (20) سال رنو هو ۽ ان روئڻ جي ڪري سندس (ظاهري) نظر ختم ٿي چڪي هئي. پوءِ الله تعالیٰ ان ڏانهن وحي موڪليو تہ "اي شعيب !جيڪڏهن تو جهنم جي باهہ جي خوف کان رنو آهي تہ مون توکي ان کان امن ۾ رکيو آهي ۽ جيڪڏهن تو جنت جي محبت ۾ رنو آهي تہ مون اها توکي ڏئي ڇڏي آهي. ۽ جيڪڏهن توکي منهنجو رضامندو کپي تہ اهو مون توکي عطا ڪري ڇڏيو آهي. (حضرت شعيب) عرض ڪيو تہ منهنجو روئڻ نہ جنتن جي محبت ۾ ۽ نہ جهنم جي خوف کان آهي پر تو الله جي ديدار جي شوق ۾ آهي تہ الله تعالیٰ فرمايس "پوءِ توکي روئڻ جو حق آهي. روئندو رہ" پوءِ الله تعاليٰ ان روئڻ جي بدلي ۾ کيس حضرت موسیٰ (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) نياڻو بہ ڪري ڏنو ۽ گهرو ڪم ڪار ۾ ڏهہ ن سالن لاءِ معاون بہ ڪري

ڏنو ان کان علاوه ڪيس بلند مقام، عزتون ۽ پنهنجي قرب ۽ ديدار جي دولت عطا ڪرڻ جي وعدي سان بہ نوازيو.

(4) حضرت موسیٰ عليہ السلام جا ڏهہ ڏينهن. الله عزوجل جو فرمان آهي "وَوَاعَدْنَا موسى ثَلاَثِيْنَ لَيْلَةً وَّاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ" (سورة الاعراف، آيت: 142) "۽ اسان موسیٰ سان ٽيهن راتين جو وعدو رکيو ۽ ان کي ڏهن راتين وڌائڻ سان پورو ڪيو" ۽ اهو هيئن هيو جو الله تعاليٰ حضرت موسيٰ (عليٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) سان وعدو رکيو تہ مون سان مناجات جي لاءِ ٽيهہ راتيون طور جبل تي اچي رهہ ۽ اهو ذوالحج مهينو هو ۽ هڪ قول مطابق ذوالقعدة مهينو هو ۽ انهن ڏينهن ۾ روزي سان. پوءِ جڏهن مناجات جو ارادو ڪيائين تہ وات جي بوءِ سٺي لڳڻ جي ڪري وات ۾ زيتون جو ٽڪرو وڌائين تہ الله عزوجل کيس فرمايو اي موسیٰ! ڇا توکي اهو علم نہ هو تہ روزي دار جي وات جي بوءِ مون کي مشڪ جي سرهاڻ کان وڌيڪ پسند آهي؟ پوءِ وري کيس امر ڪيائين تہ ڏهہ ڏينهن وڌيڪ روزا رکي. اها ڏهہ روزا محرم جا پهريان ڏينهن هئا ۽ جيڪي چون ٿا تہ اهو ٽيهہ ڏينهن ذوالقعدة مهينو هو تہ پوءِ باقي ڏهہ ڏينهن ذوالحج جا پهريان ڏينهن چئبا. ۽ پوءِ کيس مناجات ۽ قرب جي دولت سان مالا مال ڪيو.

(5) پنجون اسان جو نبي مصطفيٰ ﷺ آهي. الله عزوجل جو فرمان آهي "وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ" (سورة الفجر، آيت: 1، 2) "قسم آهي فجر جو ۽ ڏهن راتين جو" ان مان مراد ذوالحج جون پهريون ڏهہ راتيون آهن.

فصل : چيو ويو آهي تہ "جنهن هنن ڏهن تاريخن جي عزت ڪئي الله تعاليٰ ان کي ڏهن نعمتن سان نوازيندو. (1) هڪ ان جي عمر ۾ برڪت پوندي (2) ٻيو مال ملڪيت ۾ زياده ٿيندو (3) ٽيون ان جو عيال محفوظ رهندو (4) چوٿون ان جا گناهہ ميٽيا ويندا (5) پنجون ان جون نيڪيون ٻيڻيون ڪيون وينديون (6) ڇهون ان جي سڪرات سهنجي ٿيندي (7) ان جي لاءِ قبر ۾ انڌيرن جي بجاءِ روشني ٿيندي (8) انون ان جا نيڪ عمل ميزان ۾ ڳرا ٿيندا (9) نائون جهنم جي اندر وڃڻ

کان ڇٽي ويندو (10) جنت جي درجن تي آسانيءَ سان چڙهي ويندو“.

فصل : حج ۽ عمره جي پلائي

(1) حضرت ابو هريره ﷛ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو تہ ”حاجي ۽ عمره ڪندڙ الله عزوجل جو وفد آهن جيڪڏهن دعا گهرندا تہ الله سندن دعا قبول ڪندو ۽ جيڪڏهن ان کان مغفرت گهرندا تہ کين بخش ڪري ڇڏيندو“. (الصحيحة: 1820. ابن ماجه: 2892. البيهقى: 5/ 262)

(2) مجاهد رحمه الله حضور عليہ الصلوٰة والسلام کان روايت آندي آهي تہ پاڻ فرمايائون ”اي منهنجا الله ! حج ڪندڙ ۽ جنهن جي مغفرت جي لاءِ حاجي دعا گهري انهن کي بخش فرماء“. (البيهقى: 5/ 261. الحاكم: 1/ 441)

(3) حضرت ابو هريره ﷛ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ فرمايو ”جنهن هن بيت (بيت الله) جو حج ڪيو موتڻ کان پوءِ نہ جهيڙو ڪيائين ۽ نہ ڪنهن کي گهٽ وڌ ڳالهايائين ۽ نہ جاهليت وارا ڪم ڪيائين تہ (گناهن کان ائين) پاڪ ٿي موٽندو جيئن ان ڏينهن هو جنهن ڏينهن سندس ماءُ کيس ڄڻيو هو“. (النسائى: 5/ 114. وابن ماجه: 2289. واحمد: 2/ 410)

”مجلس“ نائين تاريخ ذوالحج جي پلائي: الله تعالىٰ فرمايو آهي ” اَلۡيَوۡمَ اَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِيۡنَكُمۡ وَاَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِيۡ وَرَضِيۡتُ لَكُمُ الۡاِسۡلَامَ دِيۡنًا “ (سورة المائدة، آيت : 3) ”اڄ مون اوهان جي لاءِ اوهان جو دين ڪامل ڪري ڇڏيو ۽ اوهان تي پنهنجي نعمت پوري ڪيم ۽ اوهان لاءِ اسلام کي دين بنائي اوهان کان راضي ٿيس“. سيدنا غوث اعظم فرمايو تہ : هيءَ آيت ٻين آيتن کان سواءِ عرفات ۾ نازل ٿي هئي ۽ هن جي نازل ٿيڻ کان پوءِ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ايڪاسي (81) ڏينهن ظاهري حياتيءَ سان زنده رهيا. طارق بن شهاب رحمه الله روايت ڪئي آهي تہ يهودين مان هڪ مڙس (حضرت) عمر بن الخطاب ﷛ جي خدمت ۾ آيو ۽ کيس عرض ڪيائين تہ اوهان هڪ آيت پڙهو ٿا جيڪڏهن اها اسان تي نازل ٿئي ها ۽ اسين اهو ڏينهن ڄاڻون ها تہ ان (ڏينهن) کي عيد ڪري ملهايون ها حضرت عمر ان کان پڇيو تہ : اها آيت ڪهڙي

آهي ؟ ان هيءَ آيت پڙهي "اَلۡيَوۡمَ اَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِيۡنَكُمۡ" حضرت عمر فرمايو تہ مون کي علم آهي تہ اها آيت ڪهڙي جاءِ تي ۽ ڪهڙي ڏينهن ۾ نازل ٿي هئي. اها ذوالحج جي نائين تاريخ جمعہ جي ڏينهن عرفات جي ميدان ۾ نازل ٿي هئي ۽ اسين ان وقت رسول اللهﷺ سان گڏ ويٺل هياسون ۽ الحمد لِلّٰه اهي ٻئي (نائين ذوالحج جي تاريخ ۽ جمعہ جو ڏينهن) اسان جي لاءِ عيد آهن ۽ جيسيتائين دنيا تي ڪو مسلمان زنده هوندو تہ اهي ٻئي اسان جي لاءِ عيد آهن.

توجہ طلب ڳالھ : محمد ادريس هن ڪتاب جي پڙهندڙن پيارن مسلمانن جي خدمت ۾ عرض گذار آهي تہ حضرت عمر جو انهن ٻنهي ڏينهن کي عيد سڏڻ ان ڳالھ جو دليل آهي تہ "هر نعمت ملڻ واري ڏينهن کي عيد چئي سگهجي ٿو ۽ جڏهن انهن ڏينهن کي عيد چوڻ صحا بہ ڪرام جي نظر ۾ خراب، ناجائز ۽ منع ناهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي جمڻ ۽ ملڻ واري ڏينهن کي بہ عيد چوڻ ناجائز ۽ منع ناهي".

فصل: عرفات جي جاءِ کي عرفات سڏڻ ۽ 9 تاريخ جي ڏينهن کي "يوم عرفة" چوڻ جو سبب ۽ وجہ :

ان ۾ مختلف قول آهن (1) ضحاڪ جو قول آهي تہ جڏهن (حضرت) آدم (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) زمين تي لاٿو ويو تہ اهو هندستان ۾ لٿو ۽ (حضرت بيبي) حواءِ جَدَّة ۾ لٿي پوءِ ٻئي هڪ ٻئي کي طلب ڪندا رهيا تانجو عرفات واري ميدان ۾ مليا ۽ هڪ ٻئي کي سڃاتائون تہ اهو ميدان عرفات سڏيو ويو ۽ اهو ڏينهن "يَوۡمِ عَرَفَة" سڏيو ويو. (2) سدي جو قول آهي تہ : جڏهن بيبي هاجره کي (حضرت) اسماعيل ڄائو ۽ ان کي ساره ڪڍي ڇڏيو تہ ان وقت حضرت ابراهيم (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) غائب هو. جڏهن گهر ۾ آيو ۽ (حضرت) اسماعيل کي نہ ڏٺائين ۽ سارة ساڻس ڪيس حقيقت ٻڌائي تہ حضرت اسماعيل کي ڳولڻ جي لاءِ نڪتو ۽ عرفات جي ميدان ۾ ان

کي ڏسي سڃاتائين تڏهن اهي نالا رکيا ويا. (3) عطاء جو قول آهي تہ عرفات کي ان نالي سان ان جي ڪري سڏيو ويو جو حضرت جبريل عليہ السلام حضرت ابراهيم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰۃ والسلام) کي ان ميدان تي حج جا احڪام ٻڌائيندي چيو تي "عَرَفْتَ" "عَرَفْتَ" سڃاتو ؟ سڃاتوءِ اڳتي ڏسيندو تي ويس تڏهن ان کي عرفات سڏيو ويو. ان جي ڪري ان ميدان کي "عرفات" سڏيو ويو. (4) سعيد بن المسيب حضرت علي ڪرم الله وجهہ کان بہ اهڙي روايت آندي آهي.

مزدلفہ کي ان نالي سان سڏڻ جو سبب : جڏهن حضرت جبريل حضرت ابراهيم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰۃ والسلام) کي فارغ ڪري ان ميدان تي پهتوءِ رات جو اتي گڏ ٿا تہ ان کي مزدلفہ (گڏ ٿيڻ جي جاءِ) ۽ جمع بہ سڏيو ويو. جمع ان جي ڪري جو اتي ٻن نمازن سانجهيءَ ۽ سومهاڻيءَ کي گڏي پڙهبو آهي ۽ ان کي "اَلْمَشْعَرُ الحرامُ" ان جي ڪري سڏيو ويو جو الله تعالیٰ ماڻهن کي علم ۽ شعور ڏنو تہ مزدلفہ بہ حرم جي ٻين حصن وانگر حرم آهي. تانت ان ۾ ڪو حرام ڪيل ڪم نہ ڪن.

فصل : ذوالحج جي نائين تاريخ جي ڏينهن ۽ رات جي ڀلائي

(1) حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "ڪو بہ ڏينهن نائين ذوالحج جي ڏينهن کان افضل ناهي. ان ۾ الله تعالیٰ آسمان وارن جي مٿان زمين وارن سان فخر ڪندي فرمائيندو آهي "منهنجن ٻانهن ڏانهن ڏسو وار کليل، مٽيءَ ۾ ڀريل منهنجي (حڪم تي) لاءِ هر طرف کان آيا آهن منهنجي رحمت ۾ اميد رکن ٿا، منهنجي عذاب کان ڊڄن ٿا پوءِ ان ڏينهن کان وڌيڪ جهنم جي باهہ کان آزاد ٿيڻ وارا ٻانها ٻئي ڪنهن ڏينهن ۾... ... ٿا وڃن". (مجمع الزوائد: 253/3. الترغيب: 200/2. الدر النثور: 227/1) (2) حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ: رسول الله ﷺ جن فرمايو: "اَلْيَوْمُ الْمَوْعُوْدُ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ وَالشَّاهِدُ يَوْمُ الْجُمْعَةِ وَالْمَشْهُوْدُ يَوْمُ عَرَفَةَ" (الصحيحة: 1502. والترمذی: 3339. والطبرانی: 3/

338)(3) عطاء الخراساني حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آندي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو "اِنَّ الله تعالىٰ بَاهَىٰ بِالنَّاسِ يَوْمَ عَرَفَةَ عَامَّةً وَبَاهَىٰ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ خَاصَّةً " (كنز العمال : 35858. وابن عساكر : 4 / 287) "بلاشڪ الله تعالىٰ ذوالحج جي نائين تاريخ نائين ذوالحج جي ڏينهن عام ماڻهن (ميدان عرفات ۾ بيٺلن) سان فخر ڪندو آهي ۽ عمر بن الخطاب سان خاص طور فخر ڪندو آهي". (4) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "جنهن نائين ذوالحج جي ڏينهن جو روزو رکيو الله ان جا سال جا ڪيل گناهہ بخش ڪرڻ فرمائيندو" (بنحوه احمد : 5 / 296) (5) ابي قتادة رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "نائين ذوالحج جي ڏينهن جو روزو ٻن سالن جي گناهن جي ڪفارت آهي هڪ گذريل سال هڪ ايندڙ سال". (بنحوه: البيهقي: 1731. والمجمع: 3/189)

9 ذوالحج جي ڏينهن هي دعائون پڙهہ جن:

(1)"لَا اِلٰهَ اِلاَّ الله وَحْدَهٗ لاَ شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَيُمِيْتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ "

(2) " اَشْهَدُ اَنْ لاَّ اِلٰهَ اِلاَّ الله وَحْدَهٗ لاَ شَرِيْكَ لَهٗ اِلٰهًا وَّاحِدًا صَمَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَّلاَ وَلَدًا "

(3)" اَشْهَدُ اَنْ لاَّ اِلٰهَ اِلاَّ الله وَحْدَهٗ لاَ شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَيُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَّ يَمُوْتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ "

(4)" حَسْبِىَ الله وَكَفٰى سَمِعَ الله لِمَنْ دَعَا لَيْسَ وَرَآءَ الله مُنْتَهٰى "

(5)" اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَمَا تَقُوْلُ وَخَيْرًا مِّمَّا تَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ لَكَ صَلٰوتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتِيْ وَلَكَ يَا رَبِّ تُرَاثِيْ اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ شَتَّاتِ الْاَمْرِ اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَجْرِىْ بِهِ الرِّيْحُ "

ذوالحج جي ڏينهن تاريخ ۾ اضحيہ جي ڀلائي : (1) عبد الله بن قرط رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "اَعْظَمُ الْاَيَّامِ عِنْدَ الله يَوْمُ النَّحْرِ " (الحاكم : 4 / 221. واحمد : 4 / 450. والدر المنثور : 3 / 211) "الله وٽ ڏينهن ۾ شان وارو ڏهہ ين ذوالحج جو ڏينهن آهي". (2) روايت ۾ آهي تہ : نبي

ڪريم ﷺ جن (پنهنجي پاڪ نياڻي سيده) فاطمة رضي الله عنها کي فرمايو "اٿي پنهنجي قربانيءَ جي جانور وٽ هلي بيهو ان جي پهرئين رت جي ڦڙي سان جيڪو زمين تي ڪرندو تنهنجي لاءِ مغفرت لکي ويندي. ۽ هي دعا جا الفاظ پڙهه جان "اِنَّ صَلَوٰتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ" (الحاكم : 3 / 99. وكنز العمال : 37785. والعلل المتناهية : 1596) (3) حضور عليه الصلواة والسلام جن کان روايت آهي تہ "اضحية ڪري پاڻ کي خوش ڪيو جنهن پنهنجي اضحية (جي جانور) کي وٺي قبلة ڏانهن منهن ڪري ليٽايو تہ ان جا وار ۽ رت الله وٽ قيامت تائين محفوظ هوندا ۽ ان جو رت جڏهن مٽيءَ ۾ ڪري ٿو تہ الله جي حفاظت ۾ ڪري ٿو. ٿورو خرچ ڪيو گهڻو اجر وٺو". (مصنف عبد الرزاق: 8167، 12234) (4) روايت آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ٻہ چٽ ڪمرا دنبا گهرايا ۽ انهن مان هڪ کي (قربانيءَ جي لاءِ) ليٽائي فرمايائون "بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ" اي منهنجا الله! هي محمد ﷺ ۽ ان جي اهلبيت جي طرفان اضحية آهي ۽ وري ٻئي کي ليٽائي فرمايائون "بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ" اي منهنجا الله! هي محمد رسول الله ﷺ ۽ ان جي امت جي طرفان آهي". (ابو داؤد: 2794. والنسائی: 7/231)

يوم عاشوراء جي ڀلائي: ياد رکڻ گهرجي تہ هنن مهينن ۽ ڏينهن جو ڀلايون ۽ برڪتون مون پنهنجي ڪتاب "تعارف الشهور العربية الاسلامية" ۾ لکيون آهن پر مرشدن جي مرشد حضرت پيرن جي پير عليہ الرحمة جن جي ڪتاب غنية الطالبين جي تلخيص ۽ ترجمہ ۾ بہ ڪجهہ لکندو هلان ٿو تہ انهن تي عمل ڪري مسلمان مستفيد ٿين. (مترجم) ذهن نشين ڪرڻ گهرجي تہ محرم مهينو بہ عزت وارن مهينن مان آهي ان جون ڪجهہ خصوصي ڀلايون آهن جن مان ڪجهہ لکجن ٿيون. (1) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "مَنْ صَامَ يَوْمًا مِّنَ الْمُحَرَّمِ فَلَهٗ بِكُلِّ يَوْمٍ ثَلَاثُوْنَ يَوْمًا" (الطبرانی : 11 / 72) "جنهن محرم مان هڪ ڏينهن روزو رکيو ان جي لاءِ هر ڏينهن جي بدلي ۾ ٽيهن ڏينهن (جو ثواب) آهي". (2) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو تہ "مَنْ وَسَّعَ عَلٰى اَهْلِهٖ فِىْ يَوْمِ عَاشُوْرَاءَ وَسَّعَ اللّٰه

عليه سَائِرَ سَنَّته " (الدر المنثور : 6 / 345. والطبرانی : 10 / 94. والعلل المتناهية : 2 / 62) ”جنهن پنهنجي عيال تي عاشوراء جي ڏينهن ڪشادگي ڪئي الله ان تي سڄو سال ڪشادگي ڪندو“. (3) حضرت علي ڪرم الله وجهه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ”محرم جي مهيني ۾ الله تعاليٰ هڪ قوم جي توبه قبول ڪئي هئي ۽ ٻين جي توبه قبول ڪندو“. (امالی الشجری : 2/45)

فصل: محرم مهيني جي ڏهين تاريخ جو اهم واقعو حضرت حسين رضي الله جي شهادت آهي:

ام المؤمنين ام سلمة رضي الله عنها کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن مهنجي گهر ۾ هئا ته (حضرت) حسين رضي الله عنه آيو مان (حضور عليه الصلوٰة والسلام ۽ حضرت حسين) ٻنهي کي دروازي کان ڏسي رهي هيس حسين حضور عليه الصلوٰة والسلام جي سيني (پاڪ) تي چڙهيو راند پيو ڪري ۽ نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جي هٿ (مبارڪ) ۾ مٽيءَ جو ٽڪرو هو ۽ سندن اکين مان پاڻي وهي رهيو هو. جڏهن حسين ٻاهر نڪري ويو ته مون اندر وڃي عرض ڪيو ته: يا رسول الله! منهنجو ابو ۽ امان اوهان تان قربان وڃن مون اوهان کي ڏٺو ته اوهان جي هٿ (مبارڪ) ۾ مٽيءَ جو ٽڪرو هو ۽ اوهان روئي رهيا هيا ته پاڻ فرمايائون ”مان جڏهن حسين کي سيني تي وهاري خوش ٿي رهيو هوس ته مون وٽ جبريل آيو ۽ مون کي مٽيءَ جو اهو ٽڪرو ڏنائين جنهن تي حسين شهيد ڪيو ويندو پوءِ مون روئي ڏنو“. ۽ حمزة زيات فرمايو ته ”مون (خواب) ۾ نبي ﷺ ۽ ابراهيم الخليل (عليه الصلوٰة والسلام) کي ڏٺو ته (حضرت) حسين بن علي (رضي الله عنهما) جي قبر (مبارڪ) تي جنازه جي نماز پڙهي رهيا هيا“ حضرت علي ڪرم الله وجهه جن عاشوراء جي ڏينهن روزو رکڻ جو فرمائيندا هيا جڏهن ماڻهن ان ڏينهن جو روزو رکيو ۽ ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها انهن کان پڇيو ته اوهان کي ان ڏينهن روزو رکڻ جو ڪنهن چيو آهي ۽ انهن کيس ٻڌايو ته حضرت علي فرمايو آهي ته سيده عائشه فرمايو ”بلاشڪ صحابن مان زمين تي

موجود شخصيتن مان حضرت علي سڀني جو وڏيڪ علم رکندڙ آهي”.

”مجلس“ جمعہ جي ڏينهن جون ڀلايون: الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ” يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ “ (سورة الجمعة، آيت : 9) ”اي ايمان وارؤ! جڏهن جمعہ جي ڏينهن نماز جي لاءِ سڏيو وڃي تہ الله جي ذڪر ڏانهن ڊوڙو (جلدي وڃو) ۽ واپار ڇڏيو (اهو وقت واپار بند ڪيو) اهو اوهان جي لاءِ ڀلو آهي جيڪڏهن اوهان ڄاڻو ٿا”.

مذڪوره آيت جي مختصر سمجهاڻي: حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي تہ ”يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا“ مان مراد آهي جن الله جي وحدانيت تي ايمان آندو ۽ اقرار ڪيائون ”اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ“ جڏهن نماز جي لاءِ جمعہ جي ڏينهن اذان ڏئي سڏيو وڃي ”فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللهِ“ پوءِ نماز جي لاءِ پنڌ ڪري (جلدي) وڃو ”وَذَرُوا الْبَيْعَ“ ۽ واپار ڇڏيو يعني بانگ کان پوءِ واپار بند رکو ”ذٰلِكُمْ“ اها (نماز) ”خَيْرٌ لَّكُمْ“ اوهان جي لاءِ (واپار، ڪمائي وغيره کان ڀلي آهي) ”اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ“ جيڪڏهن ڄاڻو ٿا، تصديق ڪيو ٿا.

هن آيت جي نزول جو سبب: هن آيت جي نزول جو سبب هي آهي جو يهودين مسلمانن تي ٽن شين سان فخر ڪيو هو (1) هڪ تہ اسين الله جا ويجها ۽ ان جا پيارا آهيون. اوهان ناهيو (2)ٻيو تہ اسان وٽ ڪتاب آهي اوهان وٽ ناهي (3) ٽيون تہ اسان وٽ ڇنڇر جو (مخصوص) ڏينهن آهي ۽ اوهان وٽ مخصوص ڏينهن ناهي. پوءِ الله تعاليٰ انهن جي ترديد ڪندي انهن کي ڪوڙو ڪندي پنهنجي نبي ﷺ کي فرمايو ” قُلْ يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ هَادُوْا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ “ (سورة الجمعة، آيت : 6) ”فرماءِ (اي منهنجا حبيب !) تہ اي يهوديو جيڪڏهن اوهان گمان ڪيو ٿا تہ اوهان الله جا ويجها ٻانها آهيو ٻين ماڻهن کان سواءِ تہ جيڪڏهن سچا آهيو تہ موت جي طلب ڪيو”. ۽ مسلمانن کي انهن جي چوڻ تہ اوهان اُمّيين، اڻ

پڙهيل آهيو اوهان وٽ ڪو ڪتاب ناهي جي رد ۾ الله تعاليٰ نازل فرمايو "هُوَ الَّذِىْ بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُوْلاً مِّنْهُمْ " (سورة الجمعة، آيت : 2) "الله تعاليٰ ئي اهو آهي جنهن اڻ پڙهيلن ۾ انهن مان رسول موڪيلو". مطلب تہ هاڻي اهي اڻ پڙهيل پڙهيل ٿي ويندا. ۽ انهن يهودين جي مذمت ڪندي فرمايائين "مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوْا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا " (سورة الجمعة، آيت : 5) "انهن جو مثال جيڪي تورات (تي عمل ڪرڻ جو بار) کڻايا ويا ان کان پوءِ اهو نہ کنيائون گڏهہ وانگر آهي جيڪو دفتر کنيو ٿو وڃي" ۽ الله تعاليٰ سندن قول تہ اسان جي لاءِ ڇنڇر جو مخصوص ڏينهن آهي ۽ اوهان جي لاءِ اهڙو مخصوص ڏينهن ناهي، جي رد ۾ فرمايو الله تعاليٰ جو فرمان آهي "يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِذَا نُوْدِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَة..... تائين ذَالِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ " (سورة الجمعة، آيت : 9) "اي ايمان وارؤ ! جڏهن جمعہ جي ڏينهن نماز جي لاءِ سڏيو وڃي تہ الله جي ذڪر ڏانهن جلدي هلو ۽ واپار ڇڏيو اهو اوهان جي لاءِ ڀلو آهي جيڪڏهن اوهان ڄاڻو ٿا". ۽ الله تعاليٰ جو فرمان آهي "وَاِذَا رَأَوْا تجارة اَوْ لَهْوًا نِ انْفَضُوْا اِلَيْهَا " "۽ جڏهن واپار يا راند روند ڏٺائون تہ انهن ڏانهن ڀڄي وڃن ٿا" اهو ان وقت هوندو هو جڏهن ڪو واپاري قافلو ٻاهران ايندو هو تہ ان جو طبلن ۽ تاڙين سان استقبال ڪندا هئا ۽ ماڻهو مسجد مان نڪري ويندا هئا پر ٻارهن مرد ۽ هڪ عورت اوڏانهن نہ ويندا هئا. هڪ ڀيري دحيہ ڪلبي شام ملڪ کان ان جو قافلو پرائي آيو (۽ اڃان مسلمان نہ ٿيو هو تہ) مدينہ منوره جا ماڻهو ان جو طبلن ۽ تاڙين وڄائڻ سان استقبال ڪرڻ جي لاءِ نڪتا ۽ ان جو اچڻ اتفاق سان جمعہ جي ڏينهن جمعہ جي نماز جي وقت ٿيو عين ان وقت جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن منبر تي خطبو ارشاد فرمائي رهيا هئا تہ ان قافلي جي لاءِ ماڻهو مسجد ۾ خطبو ٻڌڻ ڇڏي ٻاهر نڪري ويا مگر ٻارهن صحابي ۽ هڪ صحابياڻي ڪو نہ نڪتا هئا ۽ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو تہ "جيڪڏهن هي مسجد ۾ نہ رهن ها تہ مٿان عذاب اچي وڃي ها" پوءِ الله تعاليٰ فرمايو "وَاِذَا رَأَوْا تجارة اَوْ

لَهْوًا نِ انْفَضُّوْا اِلَيْهَا وَتَرَكُوْكَ قَائِمًا " (الجمعة : 11) "۽ جڏهن واپار يا راند روند ڏٺائون تہ اوڏانهن نڪري ويا ۽ اوهان کي منبر تي بيٺل ڇڏي ويا" "قُلْ مَا عِنْدَ اللهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ" "فرماءِ تہ جيڪو (اجر) الله وٽ آهي اهو راند، روند ۽ تجارت کان ڀلو آهي" "وَاللهُ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ" "۽ الله رزق ڏيندڙن کان ڀلو آهي" ۽ جيڪي 12 مرد مسجد ۾ هيا ۽ واپاري قافلي جي لاءِ نہ نڪتا هئا انهن ۾ (حضرت) ابوبڪر ۽ (حضرت) عمر رضي الله عنهما هيا (جيڪي محبوب عليہ الصلوٰة والسلام جو خطبو ٻڌي رهيا هئا). (بنحوه: الدر المنثور: 6/221)

حديثن مان جمعہ جون فضيلتون : (1) حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "بيشڪ ڀلو ڏينهن جنهن تي سج اڀريو آهي جمعہ جو ڏينهن آهي ان ۾َ الله تعالیٰ آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) کي پيدا فرمايو ۽ ان ۾ ان کي جنت ۾ داخل ڪيائين ۽ ان ۾ ان مان لاٿو ويو ۽ ان ۾ قيامت قائم ٿيندي. ۽ ان ۾ هڪ گهڙي اهڙي آهي جو مومن جو سوال جي ان سان موافق (ان گهڙيءَ ۾) ٿي ويو تہ الله تعالیٰ ان کي (ان ۾ گهريل) شيءِ ڏيندو". (مسلم فی : الجمعة، ب : 5، حديث : 17، 18. وابو داؤد : 1064. واحمد : 2 / 401) عبد الله بن سلام ص فرمايو تہ "اها گهڙي مان سڃاڻان ٿو اها جمعہ جي ڏينهن جي آخري گهڙي آهي جنهن ۾ (حضرت) آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) پيدا ڪيو ويو هو".

(2) عبد الله بن منذر کان روايت آهي رسول الله ﷺ جن فرمايو "جمعہ جو ڏينهن ڏينهن جو سردار آهي ۽ الله وٽ وڏي شان ۽ مان وارو آهي ۽ الله وٽ عيد الفطر جي ڏينهن کان بہ وڏي شان وارو آهي ۽ ان ۾ پنج ڳالهيون آهن (1) ان ۾ الله تعالیٰ (حضرت) آدم (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) کي پيدا فرمايو (2) ان ۾ زمين تي لاٿو ويو (3) ان ۾ ئي وفات ڪئي هيائين (4) ان ۾ هڪ اهڙي گهڙي آهي جو جيڪڏهن ڪنهن ٻانهي ان ۾ الله تعالیٰ کان ڪا شيءِ گهري تہ الله تعالیٰ ان کي اها ڏيندو جيڪڏهن حرام نہ گهريائين تہ (5) ان ۾ ئي قيامت قائم ٿيندي. ۽ ڪو بہ الله وٽ مقرب ملائڪ ناهي مگر اهو جمعہ جي ڏينهن کان ڊڄندو

آهي تہ (متان قيامت تي وجي) ۽ آسمان ۽ زمين بہ ٻڌندا آهن”. (الطبرانی: 24/5. الدر المنثور: 216/6. و كشف الخفاء: 554/2)

جمع جي خطبہ دوران ڪنهن کي ڪجهہ نہ چئجي: حضرت ابو هريره ﷛ کان روايت آهي تہ مون رسول اللهﷺ جن کان فرمائيندي ٻڌو ”جڏهن جمع جي ڏينهن امام جي خطبہ پڙهڻ جي دوران تو پنهنجي ساٿيءَ کي چيو ”چپ ڪر“ تہ تو اجايو ڳالهايو“. (البخاری: 2/ 16. واحمد: 2 / 263) حضرت عمرو بن شعيب پنهنجي پيء پنهنجي ڏاڏي کان روايت آندي آهي رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جمع جي ڏينهن ملائڪ مسجدن جي دروازن تي بيهن ٿا جيڪي ماڻهو مسجدن ۾ اچن ٿا انهن جا نالا لکن ٿا تانجو امام (مسجد مان) نڪري. جڏهن امام مسجد مان نڪرندو آهي تہ پوءِ ملائڪ دفتر ويڙهي قلم ڪٽي ويندا آهن“. (النسائی فی الجمعة. باب : 13 واحمد : 5 / 263) ۽ (حضرت) جعفر (صادق) کان روايت آهي تہ اسان کي اها ڳالهہ پهتي آهي تہ الله جا ملائڪ آهن جن سان گڏ چانديءَ جون ڦرهيون (تختيون) ۽ سون جا قلم هوندا آهن انهن جا نالا لکندا آهن جيڪي جمع جي رات يا جمع جي ڏينهن جماعت سان نماز پڙهندا“. جمع جي ڏينهن جتي جاءِ ملي ويهي رهجي ماڻهن کي لتاڙي اڳتي وڃڻ منع آهي : رسول اللهﷺ جن هڪ شخص کي فرمايو تہ ”اڄ توکي ڪهڙي شيء روڪيو جو جمع جي نماز نہ پڙهيئي ؟ ان عرض ڪيو تہ : يا نبي الله ! مون تہ جمع جي نماز پڙهي هئي ؟ پاڻ فرمايائونس تہ ڇا مون توکي ڏٺو نہ هو جو ماڻهن جي ڪنڌن کي لتاڙي وڏي رهيو هئين؟“ (المغنی عن حمل الاسفار : 1 / 183) مطلب تہ ماڻهن کي لتاڙي اڳتي وڃڻ واري جڻ جمع جي نماز ڪا نہ پڙهي. (2) ”نبي ڪريمﷺ جن فرمايو تہ اوهان مان ڪو هڪ بہ پنهنجي (مسلمان) ڀاءُ کي ان جي جاءِ تان اٿاري پاڻ اتي نہ ويهي“. (مسلم: 1714. واحمد: 124/2. والبخاری فی الادب: 1140)

جمع جي ڏينهن رسول اللهﷺ تي صلواة جي ڀلائي: (1) حضرت علي بن ابي طالب ص کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جمع جي ڏينهن مون تي صلوٰة گهڻي پڙهندا ڪيو بلاشڪ اهو

اهڙو ڏينهن آهي جنهن ۾ اعمال جو ٻيڻو درجو ڏنو ويجي ٿو ۽ مون لاءِ وسيلو، جنت جو درجو طلب ڪندا ڪيو. عرض ڪيو ويو ته يا رسول الله ! وسيلو جنت جو درجو ڇا آهي ؟. فرمايائون جنت ۾ اعليٰ درجو آهي ان کي صرف نبي پهچندو ۽ مان اميد ٿو رکان ته اهو مان هجان". (بنحوه : النسائي : 3 / 91. والبيهقي : 3 / 249. والطبري 30 / 84) (2) حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو " اَكْثِرُوْا مِنَ الصَّلٰوةِ عَلَيَّ فِيْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاِنَّ صَلٰوةَ اُمَّتِيْ تُعْرَضُ عَلَيَّ فِى كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ فَمَنْ كَانَ اَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلٰوةً كَانَ اَقْرَبُهُمْ مِنِّيْ مَنْزِلَةً يَّوْمَ الْقِيٰمَةِ "(ابن ماجه : 1637. والبيهقي : 3/239. وابن كثير : 6/464. والاتحاف : 3/241)

ضروري سمجهاڻي: سيدنا غوث اعظم عليه الرحمة لکن ٿا ته "اسان جيڪو مهينن جي روزن، اضحية، عبادات، نماز ۽ ذڪر اذڪار وغيره لکيا آهن ۽ جيڪي ڪجهه لکنداسون ان شاء الله تعالىٰ اهي سچي توبه، قلب جي پاڪائي، الله جي لاءِ اخلاص سان عمل ڪرڻ ماڻهن کي ڏيکارڻ ۽ ٻڌائڻ جي نيت کي ڇڏڻ کان سواءِ قبول نه ڪيا ويندا".

توبه جو بيان: اهو بيان اڳ ۾ به ڪري آيا آهيون ۽ وڏيڪ هي آهي ته الله تعالىٰ توبه ڪندڙن ۽ هر ان قلب سان محبت رکندو آهي جيڪو گناهن کان پاڪ آهي. الله عزوجل جو فرمان آهي " اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِيْنَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِيْنَ " (سورة البقرة : آيت : 222) "بلاشڪ الله توبه ڪندڙن سان محبت ٿو رکي ۽ پاڪائي ڪندڙن سان محبت ٿو رکي".

جمعه جي صبح واري نماز ۾ ڇا پڙهڻ مستحب آهي ؟

حضرت عبد الله بن عمر ص کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن جمعه جي ڏينهن واري فجر جي نماز ۾ " الٓمّٓ السجدة " ۽ " هَلْ اَتٰى " سورتون پڙهندا هئا. (الترمذي : 520. والبيهقي : 3/201. والخطيب : 13/37) ۽ جمعه جي ڏينهن سورة الكهف جي تلاوت ڪرڻ به برڪت جو باعث آهي. ۽ جمعه جي ڏينهن حضور عليه الصلوٰة والسلام تي هزار ڀيرا درود شريف پڙهڻ به مستحب آهي ۽ اهڙي طرح هزار ڀيرا " سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَآ اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ " پڙهڻ به مستحب آهي.

جمعہ کي جمعہ سڏڻ جو وجہ : ان ۾ مختلف اقوال آهن (1) جمعہ اجتماع کان ورتل آهي ان ۾ حضرت آدم جي جسم سان چاليهہ سال زمين تي پيل هجڻ کان پوءِ روح گڏ ٿيو هو ان جي ڪري (2) زمين تي لهڻ کان پوءِ گهڻي مدت گذرڻ بعد حضرت آدم ۽ حضرت بيبي حوا ان ڏينهن ۾ مليا هئا (3) ان ڏينهن ۾ قيامت قائم ٿيندي ۽ ماڻهو هڪ ٻئي سان ملندا ۽ گڏ ٿيندا

عمل ۾ اخلاص: الله تعاليٰ جو فرمان آهي "وَمَا اُمِرُوْا اِلاَّ لِيَعْبُدُوْا اللّٰه مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ" (سورة البينة، آيت: 5) "۽ نہ امر ڪيا ويا مگر تانت الله جي عبادت ڪن ان جي لاءِ دين کي مخلص ڪندي" يعني ديني ڪمن ۽ عبادت ۾ رياءُ نہ ڪن. ٻيءَ جاءِ تي ارشاد آهي "اَلاَ لِلّٰهِ الدِّيْنُ الْخَالِصُ" (سورة الزمر، آيت: 3) "خبردار الله جي لاءِ دين خالص آهي".

اخلاص ڇا آهي ؟ (1) حسن (بصري) ؓ کان روايت آهي تہ: "مون حضرت حذيفہ (صحابي) ؓ کان پڇيو تہ اخلاص ڇا آهي ؟ ان چيو تہ مون بہ رسول الله ﷺ جن کان پڇيو هو تہ اخلاص ڇا آهي ؟ تہ پاڻ فرمايائون مون بہ جبريل کان پڇيو هو تہ اخلاص ڇا آهي ؟ تہ جبريل چيو : مون رب العزت جل وعلا کان اخلاص جي متعلق عرض ڪري پڇيو تہ الله سبحانہ وتعاليٰ فرمايو "اخلاص منهنجي رازن مان هڪ راز آهي جيڪو پنهنجن ٻانهن مان جن سان محبت رکندو آهيان انهن جي دلين ۾ امانت ڪري رکندو آهيان". (الاتحاف: 10 / 44) (2) ابي ادريس الخولاني کان روايت آهي تہ :رسول الله ﷺ جن فرمايو "بلاشڪ هر حق جي لاءِ حقيقت هوندي آهي ۽ ٻانهو اخلاص جي حقيقت کي تيسيتائين نہ پهچندو تانجو جيڪو عمل الله عزوجل جي لاءِ ڪيو هوندائين ان تي پنهنجي تعريف ڪرائڻ تي خوش نہ ٿئي". (كنز العمال: 36990. وابن كثير: 3 / 553) (3) حضرت انس بن مالڪ ؓ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو "ثَلاَثٌ لاَ يَغُلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ، اِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلّٰهِ وَمُنَاصَحَةُ وُلاَّةِ الْاَمْرِ وَلُزُوْمُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِيْنَ" (احمد: 3 / 225. والترغيب: 1 / 108. ومجمع الزوائد: 10 / 137) "ٽي اهڙا ڪم آهن جن ۾ مسلمان جي دل کوٽ نہ ڪندي

(1) عمل خالص الله جي لاءِ ڪرڻ (2) وقت جي حاڪمن جي خير خواهي ڪرڻ (3) مسلمانن جي جماعت کي لازم ڪري وٺڻ”.

فصل : هر عبادت ڪندڙ عابد ۽ عارف جي لاءِ مناسب آهي تہ پنهنجي سموري حالات ۾ رياء، ماڻهن کي ڏيکارڻ ۽ وڏائي ڪرڻ کان بچي. ڇو تہ نفس خبيث آهي ۽ اهو گمراہ ڪندڙ خيالات ۽ برين خواهشن جي پيدا ٿيڻ جي جاءِ آهي. اهو ٿي ٻانهي ۽ حق عزوجل جي وچ ۾ جدائي ڪندڙ لذتون پيدا ڪندو آهي. جيسيتائين انسان ۾ روح آهي تہ ان جي گمراہ ڪرڻ وارين ڳالهين کان امن ۾ رهڻ جو طريقو ناهي ڀلي ٻانهو ابدال هجڻ يا صديقيت جي مقام تي پهتل هجي ۽ جيڪڏهن اها حالت ابتداء کان سلامتيءَ واري ۽ ان جي شر کان امن واري هجي ۽ ڀلائي غالب هجي ۽ نور اڪثر هجي ۽ الله جي واٽ ۾ هدايت متحقق هجي ۽ توفيق شامل ۽ حفاظت موجود هجي پر ان هوندي بہ اسان جي لاءِ معصوم هجڻ ثابت ناهي اهو خالص انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي لاءِ آهي. ۽ الله تعالىٰ ماڻهن کي ڏيکارڻ ۽ ٻڌائڻ جي لاءِ عمل ڪندڙن کي قرآن ڪريم ۾ ۽ محبوب عليہ الصلوٰة والسلام جي فرمانن ۾ متن بہ ڪيو آهي جيئن فرمان مبارڪ آهي ” فَوَيۡلٌ لِّلۡمُصَلِّيۡنَ الَّذِيۡنَ هُمۡ عَنۡ صَلَاتِهِمۡ سَاهُوۡنَ الَّذِيۡنَ هُمۡ يُرَآؤُنَ وَيَمۡنَعُوۡنَ الۡمَاعُوۡنَ “ (سورة الماعون، آيت : 4. 7) ”انهن نماز پڙهندڙن جي لاءِ ويل آهي جيڪي نماز ۾ سستي ڪندڙ آهن جيڪي رياء ڪن ٿا ۽ هلڪڙي شي ڏيڻ کان بہ پاڻ کي روڪيندڙ آهن”.

۽ الله عزوجل جو ٻيو فرمان آهي ” يَقُوۡلُوۡنَ بِاَفۡوَاهِهِمۡ مَا لَيۡسَ فِى قُلُوۡبِهِمۡ وَاللهُ اَعۡلَمُ بِمَا يَكۡتُمُوۡنَ “ (سورة آل عمران، آيت 167) ”پنهنجن منهن سان اها ڳالهہ چون ٿا جيڪا سندن دلين ۾ ناهي ۽ الله ان کي وڌيڪ ڄاڻندڙ آهي جيڪا لڪائين ٿا”. ۽ الله عزوجل جو ٽيون فرمان آهي ”وَاِذَا قَامُوۡا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوۡا كُسَالٰى يُرَآءُوۡنَ النَّاسَ وَلَا يَذۡكُرُوۡنَ اللهَ اِلَّا قَلِيۡلًا“ (سورة النسآء، آيت: 42) ”۽ جڏهن نماز لاءِ اٿن ٿا تہ سست ٿي اٿن ٿا ماڻهن کي ڏيکارين ٿا ۽ الله کي ٿورو ياد ڪن ٿا”.

حضور عليہ الصلوٰة والسلام جا فرمان مبارڪ: (1) رسول اللهﷺ جن فرمايو ”قيامت جي ڏينهن مهر هنيل (پيڪ ٿيل) دفتر آندا ويندا پوءِ الله عزوجل ملائڪن کي فرمائيندو تہ هي دفتر اڇلائي ڇڏيو ءِ هي قبول ڪيل رکو ملائڪ عرض ڪندا تہ (يا الله) تنهنجي عزت جو قسم آهي تہ ”اسان تہ هنن ۾ صرف ڀلائي جاتي آهي الله تعالىٰ فرمائيندو تہ هائو پر اهي منهنجي غير (راضي ڪرڻ) جي لاءِ ڪيا ويا هئا ۽ مان اهو عمل قبول نہ ڪندو آهيان جنهن سان بئي جي رضا طلب ڪئي ويندي آهي“. (الدار قطنى : 1 / 51. والعقيلى : 1 / 218) (2) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن پنهنجي دعا ۾ هي الفاظ چوندا هئا ”اي منهنجا الله ! منهنجي زبان کي ڪوڙ کان پاڪ رک ۽ منهنجي قلب کي منافقيءَ کان بچاءِ ۽ منهنجي عمل کي رياء کان بچاءِ ۽ منهنجي اک کي خيانت کان بچاءِ پوءِ بلاشڪ تون خيانت ڪندڙ اکين کي ۽ جيڪي سينا لڪائين ٿا جاڻين ٿو“. (الاتحاف : 7 / 514. والخطيب : 5 / 268. كنز العمال : 3660)

(3) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو ”اوهان ان عالم سان ويهو جيڪو پنجن ڪمن کان پنجن ڪمن ڏانهن سڏي (1) دنيا سان محبت کان دنيا ڏانهن رغبت نہ ڪرڻ ڏانهن (2) رياء کان اخلاص ڏانهن (3) وڏائيءَ کان نوڙت ڏانهن (4) سستيءَ کان همت ڏانهن (5) جهل کان علم ڏانهن“. (تنزيه الشريعة : 1/256. الفوائد المجموعة : 27828. اللآلى : 1/110)

بسم الله الرحمن الرحيم

القسم الاربعه فی اعمال الفضائل

قسم چوٿون اعمال جي فضائل ۾:
هفتي جي ڏينهن ۽ چانڊوڪي وارن
تاريخن جا فضائل ۽ انهن ۾ روزن
رکڻ جا فضائل ۽ مخصوص وظيفا

قسم چوٿون اعمال جي فضائل ۾

هفتي جي ڏينهن ۽ چانڊوڪي وارن تاريخن جا فضائل ۽ انهن ۾ روزن رکڻ جا فضائل ۽ مخصوص وظيفا

1. حضرت ابو هريره ﷛ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ جن منهنجي هٿ مان وٺي فرمايو "الله تعالىٰ مٽيءَ کي ڇنڇر جي ڏينهن ۽ جبلن کي آچر جي ڏينهن ۽ وڻن کي سومر جي ڏينهن ۽ ناپسند ڪمن کي اڱاري جي ڏينهن ۽ پلائي کي اربعاء جي ڏينهن ۽ چوپاين جانورن کي خميس جي ڏينهن ۽ آدم عليہ السلام کي جمعہ جي ڏينهن وچين نماز کان پوءِ پيدا ڪرڻ فرمايو". (مسلم : 2149. واحمد : 2 / 327. والبيهقي : 9 / 3) 2. حضور عليہ الصلوٰة والسلام "جن سفر ۾ خميس جي ڏينهن نڪرندا هئا". (مجمع الزوائد: 3/ 211) 3. حضرت انس بن مالڪ ﷛ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ فرمايو تہ "جنهن عزت وارن مهينن ۾ ٽي ڏينهن خميس، جمعہ ۽ ڇنڇر روزا رکيا الله تعالىٰ ان جي لاءِ نو سؤ (900) سالن جي عبادت جو ثواب لکندو آهي". (العلل المتناهية : 2/ 64. الاتحاف : 4/ 256. مجمع الزوائد : 3/ 191) 4. حضور عليہ الصلوٰة والسلام فرمايو " صُوْمُوْا يَوْمَ السَّبْتِ وَالْاَحَدِ وَخَالِفُوْا الْيَهُوْدَ وَالنَّصَارىٰ " (مجمع الزوائد : 3/198) "ڇنڇر ۽ آچر جي ڏينهن روزا رکي يهودين ۽ نصارن جي مخالفت ڪيو".

"چانڊوڪيءَ وارين تاريخن (13، 14، 15) جي روزن رکڻ جي پلائي"

1. حضرت امام علي بن الحسين بن ابي طالب ﷡ کان روايت آهي تہ "13 تاريخ جو روزو ٽن هزارن سالن جي روزن جي برابر آهي ۽ 14 تاريخ جو روزو ڏهن هزارن سالن جي برابر آهي ۽ 15 تاريخ جو روزو لک سال جي روزي جي برابر آهي ۽ اهي هڪ لک ۽ تيرهن هزارن جي برابر آهن". 2. جرير ﷛ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو "هر مهيني مان ٽن ڏينهن تيرهين، چوڏهين، پندرهين تاريخ جو روزو

رکڻ ساري زماني جو روزو رکڻ آهي“. (النسائی : 4 / 208. و 221. واحمد : 3 / 436)

3. حضرت ابن عباس ؓ کان روايت آهي ان فرمايو تہ رسول اللهﷺ جن روشنيءَ وارين راتين (13،14،15) جي ڏينهن جا روزا نہ سفر ۾ ڇڏيندا هئا نہ حضر ۾“. (الجامع الصغیر : 2/ 94.وعزاه الی الطبرانی ورمزله به وهو کنایة عن حسنه)

4. شعبي رحمه الله کان روايت آهي ان فرمايو تہ مون ابن عمر ؓ کان ٻڌو ان فرمايو تہ مون رسول اللهﷺ جن کان ٻڌو تہ پاڻ فرمايائون ”مَنْ صَامَ ثَلاَثَةَ اَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَصَلى رَكَعَتِي الْفَجْرِ وَلَمْ يَتْرُكِ الْوِتْرَ فِى سَفَرٍ وَّلاَ حَضَرٍ كُتِبَ لَهٗ اَجْرُ شَهِيْدٍ“ (تلخیص الحبیر : 2/214)”جنهن هر مهيني جا ٽي روزا رکيا ۽ فجر جون ٻہ رڪعتون پڙهيون ۽ سفر ۽ حضر ۾ وتر نہ ڇڏيائين ان جي لاءِ شهيد جو اجر لکيو ويندو“. 5. حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي تہ : ”مون کي پنهنجي حبيبﷺ حڪم فرمايو تہ ”جيسيتائين مان (سندن دنيا تان رحلت ڪرڻ کان پوءِ) ساڻن ملان تيسيتائين هر مهيني جا ٽي روزا ۽ ننڊ کان اڳ ۾ وتر پڙهڻ ۽ ضحیٰ جي نماز نہ ڇڏيان“. (احمد:5/ 173)

فصل : ساري عمر جو روزو ۽ ان جو ثواب

حضرت عمر بن الخطاب ؓ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”اَفْضَلُ الصِّيَامِ صِيَامُ دَاوٗد وَمَنْ صَامَ الدَّهْرَ كُلَّهٗ فَقَدْ وَهَبَ نَفْسَهٗ لله تعالٰی“ (النسائی : 4/ 209.وابن عساکر : 6/ 419) ”روزن ۾ پلو روزو (حضرت) داؤد عليہ الصلوٰة والسلام جو روزو آهي ۽ جنهن سڄي عمر روزا رکيا ان پنهنجو پاڻ الله تعاليٰ کي بخشش ڪري ڏئي ڇڏيو“

مطلق روزي رکڻ جي ڀلائي : 1. حضرت ابو الدرداء کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جنهن الله جي واٽ ۾ هڪ ڏينهن روزو رکيو الله ان ۽ جهنم جي باهہ جي وچ اهڙي خندق (وڏي کڏ) رکندو جنهن جي ويڪرائين هوندي جيئن آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ دوري آهي“. (الترمذی : 1622. 1624. والطبرانی : 8 / 281. والصحیحة : 563) 2. ام المؤمنين سيده عائشہ ؓ کان روايت آهي تہ ”مون رسول اللهﷺ جن کان ٻڌو تہ

فرمايائون ”ڪوبہ ٻانهو صبح جو روزي سان ٿيندو تہ ان جي لاءِ آسمان جا دروازا کوليا ويندا ۽ ان جا عضوا تسبيح پڙهندا ۽ دنيا واري آسمان جا ملائڪ سج لهڻ تائين ان جي مغفرت لاءِ دعا گهرندا رهندا ۽ جيڪڏهن (ان روزي جي حال ۾) هڪ يا ٻہ نفل پڙهيائين تہ ان جي لاءِ آسمان روشن ٿي ويندا. ۽ ان جي لاءِ مقرر ٿيل وڏين اکين واريون حورون چونديون تہ: يا الله! ان کي اسان ڏانهن گهراءِ اسين ان جي ڏسڻ لاءِ مشتاق آهيون ۽ جيڪڏهن لا اله الا الله يا تسبيح پڙهيائين تہ ستر هزار (70000) ملائڪ سج لهڻ تائين ان جي اها تہ ليل ۽ تڪبير لکندا رهندا“. (العلل المتناهية: 2/56. وابن عدى: 2/548. وكنز العمال: 23630)

رات جا ورد ۽ رات جو بيهي عبادت ڪرڻ جو شوق ڏيارڻ:

1. رات جي نفلي نماز نبي ڪريمﷺ جي حق ۾ نفل فضيلت قرب جو ذريعو ۽ عزت آهي ۽ سندن امت جي حق ۾ انهن جي فرضن کي پوري ۽ ڪامل ڪندڙ آهي. 2. حضرت ابي سلمه حضرت عبد الله بن عمرو بن عاص کان روايت آندي آهي تہ مون کي رسول اللهﷺ فرمايو تہ تون فلاڻي وانگر نہ هج جيڪو رات جو (نفلي) نماز پڙهندو هو پوءِ رات جو بيهڻ ڇڏي ڏنائين“. (البخارى: 2/68. والنسائى: 3/253. وابن ماجه: 1331. والبيهقى: 3/14) 3. حضرت جابر بن عبد الله﵄ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”رَكْعَتَانِ يُصَلِّيهِمَا الْعَبْدُ فِى جَوْفِ اللَّيْلِ خَيْرٌ مِّنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَمْ لَا اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِي لَفَرَضْتُهَا عليهم“ (البخارى: 9/131. ومسلم فى: صَلٰوةِ المسافرين حديث: 606. واحمد: 1/277) ”ٻہ رڪعتون جيڪو ٻانهو رات جي وچ ۾ پڙهي ٿو دنيا کان ۽ جيڪو ان ۾ آهي ان کان ڀلو آهي ۽ جيڪڏهن مان پنهنجي امت تي تڪليف نہ سمجهان ها تہ انهن تي اهي فرض ڪري ڇڏيان ها“. 4. حضرت ابو ذر﵁ کان روايت آهي تہ مون رسول اللهﷺ کان پڇيو تہ رات جي نماز ۾ ڪهڙي نماز ڀلي آهي؟ تہ پاڻ فرمايائون رات جي وچ واري يا فرمايائون رات جي اڌ واري ۽ اها پڙهندڙ ٿورا آهن“. (ابن مبارك: 456. والاتحاف: 5/185) (4) حضرت ابو هريره﵁ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جڏهن رات جو ٽيون حصو بچندو آهي تہ الله

تعالیٰ دنيا واري آسمان تي (پنهنجي شان جي مناسب) نزول فرمائي چوندو آهي ڪير آهي ؟ جو مون کان دعا گهري تہ مان ان جي دعا قبول ڪيان ؟ ڪير آهي جو مون کان رزق گهري تہ مان ان کي رزق ڏيان ؟ ڪير آهي جو تڪليف دور ڪرائڻ گهري تہ مان ان جي تڪليف دور ڪيان ؟ (اهو اعلان) فجر اڀرڻ تائين هلندو آهي“. (البيهقى: 4/3. وشرح السنة: 4/ 61. وابن المبارك: 428) 5. عبد الله بن عمر ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو ”روزن ۾ ڀلا روزا (حضرت) داؤد (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جا آهن هڪ ڏينهن روزو رکندو هو تہ هڪ ڏينهن ڇڏيندو هو ۽ نمازن ۾ ڀلي نماز (حضرت) داؤد (علیٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي آهي جو رات جو اڌ سمهندو هو تہ اڌ جاڳندو هو“. (البخارى: 63/2. ومسلم فى الصيام حديث: 189. والنسائى: 214/3. وابن ماجه: 1712)

صلوٰة الاوابين: (مغرب جي فرض ۽ عشاء جي وچ ۾ نفلن جي ڀلائي)

حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو ”مَنْ صَلّٰى سِتَّ رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْمَغْرِبِ لَمْ يَتَكَلَّمْ بَيْنَهُنَّ عُدِلْنَ بِعِبَادَةِ ثِنْتَيْ عَشَرَةَ سَنَةً“ (الترمذى: 435. وابن ماجه: 1167. وشرح السنة: 473/3) ”جنهن سانجهي نماز کان پوءِ 6 رڪعتون نفل پڙهيون انهن جي وچ ڳالهايائين ڪونہ تہ اهي ٻارهن سالن جي برابر هونديون“. ۽ هڪ قول آهي تہ ڀلو آهي تہ انهن ٽن نفلن جي پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ پهرين رڪعت ۾ ”قُلْ يٰاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ“ ۽ ٻي رڪعت ۾ ”الحمد“ کان پوءِ ”قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ“ سورتون پڙهي تانت اهي نفل بہ سانجهي نماز جي فرض (۽ سنت) سان گڏ مٿي ڪنيا وڃن. ان کان پوءِ بہ جيڪڏهن نفل نماز پڙهڻ گهري تہ ان ۾ ڀلي ڊگهي قرأت ڪري. (2) حضرت ابن عباس ؓ کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ”جنهن مغرب نماز کان پوءِ چار رڪعتون نماز نفل پڙهي ان کان اڳ ۾ جو ڪنهن سان ڳالهائي تہ اهي (انهن جو ثواب انهن لاءِ) اعلیٰ عليين ۾ ڪنيون وينديون ۽ ان وانگر هوندو جنهن مسجد اقصیٰ ۾ ليلة القدر پڙهي ۽ اهي چار رڪعتون پڙهڻ سڄي اڌ رات جي عبادت ڪرڻ کان ڀليون آهن“. (البيهقى: 477/2. والخطيب: 308/14) (3)

حضرت ابوبڪر صديق ؓ کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ”جنهن مغرب پڙهڻ کان پوءِ چار رڪعتون پڙهيون تہ ائين آهي جڻ حج کان بعد ٻيو حج ڪيائين مون عرض ڪيو تہ جيڪڏهن ان کان پوءِ ڇہ پڙهيائين تہ پاڻ فرمايائون ان جا پنجاه سالن جا گناهہ بخش ڪيا ويندا“. (العلل المتناهية: 458/1)

فصل : ٻيو انهن ڪمن جي متعلق جيڪي سانجهيءَ نماز ۽ سومهاڻي جي وچ ۾ وارد ٿيا آهن ۽ انهن جي ڪندڙ کي ان جي برڪت سان نبي ڪريم جي ننڊ ۾ زيارت ٿيڻ وغيره

ڪرز بن ويره الحارثي رحمه الله جو بيان آهي ۽ هي (بزرگ) ابدالن مان هو تہ مون وٽ منهنجو شام وارن مان هڪ ڀاءُ آيو ۽ مون کي هڪ هديو ڏنائين ۽ مون کي چيائين تہ اي ڪرز! هي هديو قبول ڪر اهو ڀلو هديو آهي ڪرز فرمايو تہ مون ان کي چيو تہ اي منهنجا ڀاءُ! اهو هديو توکي ڪنهن ڏنو آهي؟ ان فرمايو تہ اهو مون کي ابراهيم تيمي رحمه الله ڏنو آهي مون چيو مانس تہ اوهان ابراهيم تيميءَ رحمه الله کان پڇيو تہ اهو ان کي ڪنهن ڏنو تہ فرمايائين هائو مون ان کان پڇيو هو تہ ان فرمايو مان بيت الله شريف جي سامهون تهليل، تحميد ۽ تسبيح ۾ مشغول هوس تہ مون وٽ هڪ مڙس آيو مون تي سلام ورائي منهنجي سڄي پاسي کان ويهي رهيو ۽ مون پنهنجي دور ۾ ان کان وڌيڪ منهن ۾ سهڻو نہ ڏٺو ۽ نہ ان کان وڌيڪ ڪپڙن جو سهڻو ڏٺو ۽ نہ ان کان وڌيڪ خوشبودار ۽ نہ ان کان وڌيڪ پورو رنگ جو ڏٺو. مون ان کي چيو تہ: اي الله جا ٻانها! تون ڪير آهين ۽ ڪٿان جو آهين ۽ ڇا آهين؟ ان فرمايو تہ مان خضر آهيان توسان خدا واسطي محبت رکڻ جي ڪري توتي سلام ڪرڻ آيو آهيان مون وٽ هڪ هديو آهي ارادو اٿم تہ اهو توکي ڏيان مون چيو مانس تہ اهو هديو ڪهڙو آهي مون کي ڏي تہ خضر عليہ السلام فرمايو ”سج ايرڻ کان اڳ ۾ زمين تي ويهي ۽ سم لهڻ کان پوءِ بہ اڳ ۾ زمين تي ويهي ست ڀيرا ”اَلْحَمْدُ“ ۽ ست ڀيرا ”قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ

النَّاسِ" ۽ ست ڀيرا "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" ۽ ست ڀيرا "قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ" ۽ ست ڀيرا "قُلْ يَاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ" ۽ ست ڀيرا "آية الڪرسي" ۽ ان کان پوءِ "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَاللهُ اَكْبَرُ" ست ڀيرا ۽ نبي ڪريم عليه الصلوٰة والسلام تي صلوٰة ست ڀيرا ۽ پنهنجي لاءِ ۽ پنهنجي والدين جي لاءِ ۽ سڀني مومنين ۽ مومنات جي لاءِ مغفرت گهرڻ ست ڀيرا ۽ ان مغفرت گهرڻ کان پوءِ هيءَ دعا پڙهي "اَللّٰهُمَّ رَبِّ افْعَلْ بِيْ وَبِهِمْ عَاجِلاً وَّاٰجِلاً فِي الدِّيْنِ وَالدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ مَا اَنْتَ لَهٗ اَهْلٌ وَلاَ تَفْعَلْ لَنَا يَا مَوْلاَنَا مَا نَحْنُ لَهٗ اَهْلٌ اِنَّكَ غَفُوْرٌ، حَلِيْمٌ، جَوَّادٌ، كَرِيْمٌ، بَرٌّ، رَءُوْفٌ، رَّحِيْمٌ" ست ڀيرا ۽ ڏسجان ته اهو (وظيفو) صبح ۽ شام نه ڇڏجان، جنهن مون کي اهو (وظيفو) ڏنو مون ان کي فرمايو ته اهو سڄي عمر ۾ هڪ ڀيرو چئجان مون ان (حضرت خضر عليه السلام) کان پڇيو ته: اوهان کي هي هديو ڪنهن ڏنو ته فرمايائين مون کي اهو حضرت محمد ﷺ ڏنو. (ڪرز بزرگ) چيو ته مون ان (حضرت خضر عليه السلام) کي چيو ته: مون کي اهڙي شيءِ سيکار جو اها مان پڙهه ان ته ننڊ ۾ نبي ڪريم ﷺ کي ڏسان ۽ ڪانئن عرض ڪري پڇان ته ڇا واقعي پاڻ توکي اهو ٻڌايو اٿن ته مون کي فرمايائين ڇا تون مون کي ته مت وارو ٿو سمجهين ؟ مون ان کي چيو ته نه پر مان چاهيان ٿو ته اها ڀلائي مان حضور عليه الصلوٰة والسلام جن کان ٻڌان" ته مون کي فرمايائين جيڪڏهن تون نبي ڪريم ﷺ جن کي ننڊ ۾ ڏسڻ گهرين ٿو ته پوءِ ذهن نشين ڪر ته جڏهن سانجهي نماز پڙهي عشاء جي نماز جي لاءِ اٿين ۽ وچ ۾ ڪنهن سان ڳالهاءِ نه ۽ پنهنجي نماز ۾ مصروف رهه ۽ هر ٻن رڪعتن کان پوءِ سلام وراءِ ۽ هر رڪعت ۾ "اَلْحَمْدُ" کان پوءِ ست ڀيرا "قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ" پڙهه ان کان پوءِ سجدو ڪري سجدي ۾ ست ڀيرا استغفار پڙهه ۽ سجدي کان مٿو مٿي ڪڻي سڌو ٿي ويهه ۽ ست ڀيرا چئو "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ" ان کان پوءِ سجدي مان مٿو مٿي ڪڻي برابر ٿي ويهي ٻئي هٿ مٿي ڪڻي چئو "يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ يَا اِلٰهَ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ وَيَا رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَرَحِيْمَهُمَا يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا اللهُ يَا

الله " ان کان پوءِ اٿي ٻيهي ساڳي دعا گهر ان کان پوءِ سجدو ڪر ۽ سجدي ۾ به اها دعا گهر ان کان پوءِ مٿو مٿي کڻي ۽ قبلي ڏانهن منهن ڪري جتي وڻئي سمهي رهه ۽ ننڊ اچي وڃڻ تائين نبي ڪريم حضور عليہ الصلوٰة والسلام تي صلوٰة پڙهندو رهه" مون ان کي چيو ته مان چاهيان ٿو ته مون کي ٻڌاءِ ته تو اها دعا ڪنهن کان ٻڌي ؟ ته مون کي فرمايائين ته "تون مون کي تهمت هڻندڙ ٿو سمجهين ؟ مون کيس چيو ته مون کي ان ذات جو قسم آهي جنهن (حضرت) محمدﷺ کي حق سان نبي ڪري موڪليو آهي ته مان توکي تهمت هڻندڙ نه ٿو سمجهان پوءِ حضرت خضر عليہ السلام فرمايو مان حضرت محمدﷺ جي خدمت ۾ اتي موجود هيس جتي اها دعا سيکاريائين پئي ۽ ان سان انهن ڏانهن وحي ڪيو ٿي ويو پوءِ جنهن کي پاڻ سيکاريائون مان به ان کان اها سکي آهي ابراهيم شخص فرمايو ته پوءِ مون کيس چيو ته "مون کي هن دعا جو ثواب ٻڌايو ته حضرت خضر عليہ السلام مون کي چيو ته جڏهن (حضرت) محمد عليہ الصلوٰة والسلام سان ملين ته کانئن ان جو ثواب پڇجان. ابراهيم جو بيان آهي ته پوءِ مون کي جيئن خضر چيو هو تيئن مون ڪيو ۽ مان پنهنجي سمهڻ واري هنڌ تي ليٽي حضور عليہ الصلوٰة والسلام تي درود شريف پڙهندو رهيس پر مون کي جيڪو خضر عليہ السلام سيکاريو هو ان جي خوشيءَ ۾ مون کي ننڊ نه پئي اچي جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي زيارت ڪرڻ جي خوشي به هئي ته زيارت ٿيندي ۽ ان حال تي صبح ٿي وئي ۽ فجر جي نماز پڙهيم ۽ سج مٿي ٿيڻ تائين پنهنجي محراب ۾ ويهي رهيس تانجو ضحيٰ جا نفل پڙهيم ۽ مان دل ۾ پنهنجو پاڻ سان ويٺو ڳالهايان ته جيڪڏهن ايندڙ رات زنده رهيس ته ائين ئي ڪندس جيئن گذريل رات ڪيو هوم ته مون تي ننڊ غلبو ڪيو ۽ ان حال ۾ ڏٺم ته مون وٽ ملائڪ آيا ۽ مون کي جنت ۾ کڻي ويا اتي مون ڳاڙهي ياقوت ۽ سائي زمرد مان ٺهيل محل ڏٺا ۽ اتي اڇي موتيءَ مان ٺهيل محل به ڏٺم ۽ ماکي، کير ۽ (پاڪ) شراب جو نهرون به وهندي ڏٺيم ۽ اتي مون هڪ نوجوان

عورت ڏني جيڪا منهنجي سامهون آئي جنهن جي منهن جي چمڪ ايرڻ مهل سج جي چمڪ جهڙي هئي ۽ ان جا وار به تمام وڏا هئا پوءِ مون انهن ملائڪن کان پڇيو جيڪي مون کي کڻي آيا هيا ته هي محل ۽ هيءَ نوجوان عورت ڪنهن جي لاءِ آهن ته چيائون ان جي لاءِ جيڪو تنهنجي رات واري عمل جهڙو عمل ڪندو پوءِ مون کي ان محل مان ٻاهر نه ڪڍيائون تانجو مون کي ان جا ميوا کارايائون ۽ ان جو پاڻي پياريائون ان کان پوءِ مون کي ان مان ڪڍي ان جاءِ تي آندائون جتي مان هوس ته مون وٽ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن تشريف فرما ٿيا ۽ سندن ساٿ ۾ ستر نبي عليهم الصلوٰة والسلام ۽ ستر صفون ملائڪن جون هيون هر هڪ صف اوير کان اولهه تائين هئي پاڻ منهنجي مٿان اچي السلام عليڪم فرمايائون ۽ مون کي هٿ مان ورتائون مون کين عرض ڪيو ته يا رسول الله ﷺ خضر عليه السلام مون کي ٻڌايو ته ان اوهان کان اها حديث ٻڌي آهي ته پاڻ فرمايائون خضر سچ چيو آهي ۽ اهو جيڪا به ڳالهه ڪندو آهي حق آهي. ۽ اهو زمين تي رهندڙن ۾ عالم ۽ ابدال جو رئيس آهي ۽ زمين ۾ الله جو لشڪر آهي. مون کين عرض ڪيو ته يا رسول الله ! جنهن هي عمل ڪيو ان جي لاءِ ثواب ڪيترو آهي ان کان سواءِ جيڪو مون ڏٺو ته پاڻ مون کي فرمايائون ۽ ڪهڙو ثواب هن کان ڀلو هوندو جيڪو تو ڏٺو آهي ۽ توکي عطا ڪيو ويو آهي؟ تو جنت ۾ پنهنجي جاءِ ڏٺي ۽ ان جا ميوا کاڌا ۽ ان جو پاڻي پيتو. ۽ ملائڪن ۽ انبياء عليهم الصلوٰة والسلام کي مون سان گڏ ڏٺئي ۽ حورون به ڏٺئي ؟. مون عرض ڪيو ته يا رسول الله ! پوءِ جيڪو مون وارو عمل ڪندو ۽ جيڪو ڪجهه مون ڏٺو اهو نه ڏٺائين ته اهو به ان مان ڪجهه ڏٺو ويندو جيڪو مان ڏٺو ويو آهيان. نبي پاڪ عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو مون کي ان ذات جو قسم آهي جنهن مون کي حق سان نبي ڪري موڪليو آهي ته ان جا سمورا ڪبيرا گناهه بخش ڪيا ويندا. ۽ الله ان تان پنهنجو غضب ۽ ڪاوڙ کڻي ڇڏيندو ان پاڪ ذات جو قسم آهي جنهن مون کي حق سان نبي ڪري

موڪليو آهي تہ بيشڪ اهو عمل ڪندڙ اهو اجر ڏنو ويندو جيتوڻيڪ جيئن تون عطا ڪيو وبو آهين ائين ننڍ ۾ جنت نہ ڏنائين ۽ بيشڪ آسمان ڪان نداء ڪندڙ سڏي چوندو تہ ان عمل ڪندڙ کي تہ بخشيو ويندو پر حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي امت کي بہ (ان جي دعا جي ڪري) بخشيو ويندو اوپر ڪان اولهہ تائين ايمان وارن مردن ۽ ايمان وارين عورتن کي بخش ڪيو ويندو. ۽ ڪبي ڪلهي تي ويٺل گناهہ لکڻ واري ملائڪ کي امر ڪيو ويندو تہ ايندڙ سڄو سال انهن جا گناهہ نہ لکي (ابراهيم) چيو تہ پوءِ کين عرض ڪيو تہ : يا رسول الله ! منهنجو ابو امان اوهان تان قربان وڃن ان الله جو قسم اٿو جنهن مون کي اوهان جو جمال ۽ جنت ڏيکاري ڇا ان (بئي عمل ڪندڙ) لاءِ بہ هي ثواب ۽ پلائي هوندي ؟ تہ پاڻ فرمايائون هائو اهو ثواب سيني کي ڏنو ويندو. مون کين عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! سيني مومنين ۽ مومنٰت کي گهرجي تہ هي عمل ڪن ۽ ٻين کي بہ سيکارين جو ان ۾ ثواب ۽ پلائي آهي تہ پاڻ فرمايائون ”مون کي ان ذات جو قسم آهي جنهن مون کي حق سان موڪليو آهي تہ اهو عمل اهو ڪندو جنهن کي الله نيڪ بخت ڪري پيدا ڪيو هوندو ۽ ان کي پيدائشي بدبخت ڪانسواءِ ٻيو نہ ڇڏيندو“. مون کين عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! اهو عمل ڪندڙ ان ڪانسواءِ بہ ڪجهہ ڏنو ويندو ؟ تہ پاڻ فرمايائون ”مون کي ان ذات جو قسم آهي ”جنهن مون کي حق سان موڪليو آهي تہ جنهن اهو عمل هڪ رات ڪيو تہ ان جي لاءِ جڏهن ڪان الله دنيا کي پيدا ڪيو آهي قيامت تائين وسندڙ مينهن جي هر ڦڙي جي بدلي نيڪيون لکيون ويندين ۽ زمين ۾ ڄمندڙ هر سلي جيترين برايون ميٽيون ويندين. ۽ اها پلائي هر مومن مرد ۽ مومنہ عورت لاءِ اولين ۽ آخرين مان هوندي جنهن ان تي عمل ڪيو“. تنبيهہ هيءَ ڳالهہ غنية الطالبين جزء : 2 / 143، 144 آهي.

رات جو تهجد نہ پڙهي سگهڻ وارو ڏينهن جو پڙهي ڇڏي:

ام المومنين سيده عائشہ رضي الله عنها ڪان روايت آهي تہ : جيڪڏهن رات جي

نفلن پڙهڻ ۾ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن تي (ڪڏهن) ننڊ غلبو ڪندي هئي يا طبيعت مبارڪ صحيح نہ هوندي هئي تہ ڏينهن جو ٻارهن (12) رڪعتون پڙهي ڇڏيندا هئا". (مسلم في:صلوٰة المسافرين :حديث:139. وعبدالرزاق: 4714)۽ جنهن ڪي تہ جد پڙهڻ جي لاءِ سجاڳي ٿئي تہ دعا جا هي الفاظ چوي" اَلْحَمْدُ لله الَّذِیْ اَحْيَانِیْ بَعْدَ مَا تَوَفَّانِیْ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ " (البخارى : 8/85. ومسلم في: الذكر والدعاء، حديث: 59واحمد: 4/294)

ڏينهن جا ورد: ڏينهن جا ورد پنج آهن (1) فجر کان سج ايرڻ تائين (2) ضحىٰ کان سج لٽڻ تائين (3) زوال (سج لٽڻ) کان پوءِ سهڻي قرأت سان چار رڪعتون هڪ سلام سان (4) ظهر ۽ عصر جي وچ ۾ (5) عصر کان سج لهڻ جي وچ ۾. ڏينهن جي اول ۾ مستحب آهي تہ فجر پڙهڻ کان سج ايرڻ تائين ويهي الله تعالىٰ جي ياد ڪري ذڪر ڪرڻ سان يا تلاوت ڪرڻ سان يا تسبيح يا فڪر ڪرڻ سان يا نصيحت ڪرڻ يا پڙهائڻ يا عالم وٽ ويهڻ سان. ۽ اهڙي طرح عصر نماز کان مغرب نماز تائين جو تہ اهي اهڙا وقت آهن جن ۾ نفل پڙهڻ منع آهي. ۽ نبي ڪريمﷺ جن فرمايو آهي تہ "پنهنجن رزقن جي طلب ڪرڻ کان ننڊ نہ ڪيو(حضرت) انس کان پڇيو ويو تہ ان جي معنىٰ ڇا آهي ؟ تہ فرمايائين "جڏهن فجر جي نماز پڙهو تہ 33 ڀيرا الحمد لله ۽ 33 ڀيرا سبحان الله ۽ 33 ڀيرا لا اله الا الله والله اكبر چوندا ڪيو". (اللآلى المصنوعة : 2/ 87. الفوائد المجموعة : 152) حضرت ابي امامه ؓ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو " لَاَنْ اَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ اَذْكُرُ الله تعالى مِنْ صَلاَةِ الْفَجْرِ حَتّٰى تَطْلَعَ الشَّمْسُ اُكَبِّرُ وَآهَلِّلُ اَحَبُّ اِلَیَّ مِنْ اَنْ اُعْتِقَ رَقَبَتَيْنَ وَلَاَنْ اَذْكُرُ الله تعالى مِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعَصْرِ حَتّٰى تَغْرِبَ الشَّمْسُ اُكَبِّرُ وَاُهَلِّلُ اَحَبُّ اِلَیَّ مِنْ اَنْ اُعْتِقَ اَرْبَعَ رِقَابٍ مِنْ وُلْدِ اِسْمَاعِيْلَ " (احمد: 5/255. وابو داؤد: 3667) "البت هيءُ ڳالهہ جو مان ڪنهن قوم سان فجر جي نماز کان پوءِ سج ايرڻ تائين ويهي الله اكبر، لا اله الا الله (ذڪر) پڙهہ ان مون کي ان ڳالهہ کان وڌيڪ پياري آهي جو (الله جي واٽ ۾) ٻہ ٻانها آزاد ڪيان ۽ البت هيءُ ڳالهہ جو مان عصر (وچين) پڙهہ ان نماز کان پوءِ الله جو ذڪر ڪيان تانجو سج لهي الله اكبر ۽ لا

اله الا الله پڙهہ ان اهو مون کي ان کان وڌيڪ پيارو آهي جو (حضرت) اسماعيل (علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جي اولاد مان (خدانخواستہ کي ٻانها بنايا ويا هجن) چار ڄڻا آزاد ڪيان”.

حضرت عروه بن الزبير پنهنجي پيءُ کان روايت ڪئي آهي ان رسول اللهﷺ کان ٻڌو پاڻ فرمايائون تہ ”صبح ۽ شام الله جي واٽ ۾ جهاد ۾ هجڻ دنيا ۽ جيڪو ان ۾ آهي ان کان ڀلو آهي. هڪ مڙس ڪين عرض ڪيو تہ : يا رسول الله ! جيڪو صبح ۽ شام جهاد نہ ٿو ڪري سگهي ؟ پاڻ فرمايائون تہ جيڪو سانجهي نماز پڙهي سومهاڻي تائين ويهي الله جو ذڪر ڪري تہ ان جو اهو وقت الله جي واٽ ۾ جهاد ڪرڻ وانگر آهي ۽ جيڪو صبح جي نماز پڙهي ذڪر ۾ ويهي تانجو سج ايري تہ اهو صبح جو جهاد ۾ هجڻ جهڙو آهي”. (البخارى : 8 / 145. ومسلم فى : الامارة، حديث : 114، 115. واحمد : 3 / 433) نبي پاڪ جن پنهنجي رب (پاڪ) کان روايت ڪندي فرمايو تہ الله عزوجل فرمايو آهي ”يَا ابْنَ اٰدَمَ صَلِّ لِيْ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مِنْ اَوَّلِ النَّهَارِ اَكْفِكَ آخِرَہٗ“ (البيهقى : 1 / 464) ”اي انسان مون کي راضي ڪرڻ جي لاءِ ڏينهن جي شروعات ۾ چار رڪعتون پڙهہ تہ مان توکي ان ڏينهن جي آخر پڇاڙي تائين تو لاءِ ڪافي ٿيندس”.

ڏينهن جو ٻيو ورد ضحيٰ جي نماز آهي :سج جي منجهند تي پهچڻ کان اڳ ۾ ضحيٰ جو وقت هوندو آهي ان وقت نفل پڙهڻ کي ضحيٰ جي نماز ۽ صلوٰة الاوّابين بہ سڏيو ويو هتي ان جو ذڪر آهي. (1) حضرت ابو هريره ﷺ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”صَلٰوةُ الضحى صَلٰوةُ الاوّابين“ (كنز العمال : 21489. وتاريخ اصفهان : 1 / 241) ”ضحيٰ جي نماز الله تعالىٰ ڏانهن موٽندڙن ٻانهن جي نماز آهي”. (2) ان ئي سند سان آيو آهي تہ ”حضرت داؤد علىٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام جي اڪثر (نفلي) نماز ضحيٰ جي نماز هوندي هئي”. (كنز العمال: 21520) (3) حضرت ابو هريره ﷺ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو تہ ”جنت جو هڪ دروازو آهي جنهن کي ”باب الضحيٰ“ سڏيو ويندو آهي جڏهن قيامت جو ڏينهن ٿيندو تہ سڏيندڙ سڏي چوندو اهي ٻانها ڪٿي آهي

جيڪي ضحيٰ جي (نفلي) نماز هميشہ پڙهندا هئا انهن کي جنت ۾ (ان دروازي کان) الله جي رحمت سان داخل ڪيو". (العلل المتناهية : 1 / 441. والضعيفة : 392، 394) **ضحيٰ نماز جي رڪعتن جو تعداد :** ضحيٰ نماز جي رڪعتن جو تعداد گهٽ ۾ گهٽ ٻہ رڪعتون ۽ وچولو تعداد اٺ رڪعتون ۽ گهڻو تعداد 12 رڪعتون آهي. 1. عبد الله بن بريدة پنهنجي پيء کان روايت آندي آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "انسان ۾ ٽي سؤ سٺ سنڌ آهن ان تي لازم آهي تہ هر هڪ سنڌ جي لاءِ هر روز صدقو ڏي (اصحابن سڀني) عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! هر روز صدقو ڪير ڏئي سگهندو ؟ تہ پاڻ فرمايائون "مسجد ۾ سنگهہ پيل ڏسي تہ پوري ڇڏي (ان وقت مسجدن جا فرش پڪا نہ هئا اتي ڪنهن شيء کي پوري ڇڏڻ ممڪن هو) يا ڪا (تڪليف ڏيندڙ) شيء رستي ۾ ڏسي تہ پري ڪري ڇڏي. پر جيڪڏهن ڪا اهڙي صورت نہ ٿي ٿئي تہ "ضحيٰ جي نماز جون ٻہ رڪعتون ان جي جاءِ تي ڪافي آهن". (ابو داؤد : 5242. واحمد : 4 / 354 و 359. وابن خزيمة : 1226) 2. حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ "مون کي منهنجي خليل حضور عليہ الصلوٰة والسلام ٽن ڪمن جو حڪم فرمايو "ننڊ کان اڳ ۾ وتر پڙهڻ ۽ هر مهيني جا ٽي روزا ۽ ضحيٰ (نماز) جون ٻہ رڪعتون". ام المومنين سيده عائشہ رضي الله عنها کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ﷺ جن ضحيٰ جي نماز چار رڪعتون پڙهندا هئا ان کان پوءِ وڌائي ڇهہ رڪعتون ڪيون هيائون. (مسلم فی : صلوٰة المسافرين، حديث : 78، 79. واحمد : 6/145 و 265. والبيهقي : 3/50)

ضحيٰ جو وقت: ضحيٰ نماز جا ٻہ وقت آهن. (1) جائز ۽ اهو سج ايرڻ کان ظهر تائين آهي. (2) مستحب : اهو سج لڙڻ جي وقت کي ويجهو لڙڻ کان اڳ ۾ آهي ۽ ان وقت ضحيٰ پڙهڻ جي مستحب هجڻ جو دليل اها روايت آهي جيڪا زيد بن ارقم رضي الله عنه کان آئي آهي تہ ان هڪڙن ماڻهن کي قبا (مسجد شريف) ۾ضحيٰ جي نماز ان وقت کان سواءِ ٻئي وقت ۾ پڙهندي ڏسي فرمايو تہ هنن کي اهو علم ٻہ آهي تہ ضحيٰ نماز هن وقت کان سواءِ ٻئي وقت ۾ پڙهڻ افضل آهي. بيشڪ

رسول الله ﷺ جن فرمايو ”اوابين (ضحيٰ) جي نماز ان وقت آهي جڏهن (گرمي ٿئي ۽) ڏاچين جا ڦر (پنهنجن پائرن کان) جدا ٿين“. (الترمذی: 473. وابن ماجه: 1380. وشرح السنة: 4/140)

فصل: صلواة الضحيٰ ۾ ڇا پڙهجي:

نبي ڪريم ﷺ جن کان روايت آهي ته ضحيٰ جي نماز ۾ سورت ”وَالشَّمْسِ وَضُحٰهَا“ ۽ سورة ”وَالضُّحٰى“ پڙهو. (كنز العمال: 21494)

فصل: ٽيون ظهر جي نماز جي فرض کان اڳي ۽ پوءِ وارو ورد

1. حضرت ام حبيبه رضي الله عنها کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ”مَنْ صَلّٰى اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الظُّهْرِ وَاَرْبَعًا بَعْدَهَا حَرَّمَ الله تعالى لَحْمَهٗ عَلَى النَّارِ“ (النسائی: 3 / 265. واحمد: 6 / 426) ”جنهن ظهر جي فرض کان اڳ ۾ چار رڪعتون ۽ بعد ۾ به چار رڪعتون پڙهيون ته الله تعاليٰ ان جي گوشت کي (جهنم جي) باه تي حرام ڪري ڇڏيندو“ ۽ چيو ويو ته ان گهڙيءَ ۾ دعائون قبول ڪيون وڃن ٿيون ان جي ڪري ان ۾ عبادت، دعا ۽ ذڪر جي گهڻائي ڪرڻ مستحب آهي ۽ ان جي متعلق حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه کان حديث روايت ڪيل آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ”بلاشڪ سج لڙڻ جي وقت جنت جا دروازا کوليا وڃن ٿا پوءِ نماز قائم ٿيڻ تائين بند نه ٿا ڪيا وڃن ان جي ڪري مان چاهيان ٿو ته (نيڪ اعمال) اڳي موڪلي ڇڏيان“. (احمد: 5 / 417. والطبرانی: 4 / 141) 3. ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها کان پڇيو ويو ته ڪهڙي نماز رسول الله ﷺ کي پياري هئي جنهن تي هميشگي ڪندا هئا؟ سائڻ فرمايو ته ”ظهر جي (فرض) کان اڳ ۾ چار رڪعتون پڙهندا هئا ان ۾ بيهڻ به ڊگهو ڪندا هئا ۽ ان ۾ رڪوع ۽ سجدو به سهڻو ڪندا هئا“. (ابن ماجه: 1156. وابن ابی شیبه: 2/200)

فصل: چوٿون ظهر ۽ عصر جي وچ ۾ ورد:

1. حضرت ابن عباس رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن

فرمايو "جنهن ظهر، عصر، مغرب ۽ عشاء جي وچ وارو وقت (الله جي عبادت سان) زنده ڪيو تہ ان جا گناهہ بخش ڪيا ويندا. ۽ ان جي لاءِ بہ ملائڪ شفاعت ڪندا". (كنز العمال : 19405). ۽ مستحب آهي تہ ظهر ۽ عصر جي وچ وارو وقت اعتڪاف جي نيت سان مسجد ۾ ويهي رهي تانت اعتڪاف ۽ ٻئي نماز (عصر) جي انتظار جو ثواب حاصل ڪري ۽ اڳين بزرگن جو اهو طريقو هوندو هو. ها پر جيڪڏهن سج لڙڻ کان اڳ ۾ ننڊ نہ ڪئي اٿس تہ پوءِ (ظهر ۽ عصر جي وچ وارو) وقت ننڊ ڪري تانت ان سان رات ٻيهي عبادت ڪرڻ جي قوت حاصل ڪري ۽ انن ڪلاڪن کان مٿي ننڊ نہ ڪري. جيڪڏهن انن ڪلاڪن کان بہ گهٽ وقت ننڊ ڪندو تہ بدن ۾ ڪمزور ٿي ويندو. 2. حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن هر ڏينهن ۾ (فرضن کان سواءِ) ٻارهن رڪعتون پڙهيون تہ الله ان جي لاءِ جنت ۾ گهر ٺاهيندو. ٻہ فجر کان پهريان، چار ظهر کان اڳيان، ٻہ ظهر کان پويان، ٻہ عصر کان اڳيان، ٻہ مغرب کان پويان". (مسلم فى : صلوٰة المسافرين، حديث : 101. والنسائى : 3/ 263. وابن خزيمة : 1189) 3. سعيد بن المسيب ام المومنين سيده عائشہ رضي الله عنها کان روايت آندي آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "وچين نماز کان اڳ ۾ چار رڪعتون نماز پڙهندڙ پڙهندا رهندا تانجو الله تعاليٰ انهن کي پڪيءَ طرح بخشڻ جي مهرباني ڪندو". (كنز العمال : 7 / 274) 4. حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو جنهن سانجهي نماز کان پوءِ ڪنهن هڪ سان ڳالهائڻ کان اڳ ۾ چار رڪعتون (نفل نماز جون) پڙهيون تہ ان لاءِ اهي اعليٰ عليين ۾ کنيون وينديون ۽ ائين هوندو جڻ مسجد اقصيٰ ۾ ليلة القدر کي حاصل ڪيائين. (البيهقى : 2/ 477. والخطيب : 14/ 308. والاتحاف : 3/ 371)

فصل: پنجون عصر نماز کان مغرب نماز تائين ورد:

اهو سبحان الله، لا اله الا الله، استغفار، ملڪوت ۾ فڪر ڪرڻ ۽ قرآن ڪريم جي تلاوت ڪرڻ آهي. ڇو تہ ان وچ ۾ نفلي نماز پڙهڻ

كان منع آيل آهي سج لهڻ کان اڳ ۾ "وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا" ۽ "وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى" ۽ "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" ۽ "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" پڙهي قرآن سان ڏينهن پورو ڪندو ۽ رات کي "اَعُوْذُ" پڙهڻ ۽ قرآن جي تلاوت سان شروع ڪندو. حضرت حسن بصري نبي ڪريم ﷺ کان انهن روايتن ۾ جن ۾ رب جي رحمت جو بيان آهي روايت ڪئي آهي تہ الله عزوجل جو فرمان آهي تہ اي انسان ! تو بہ هڪ گهڙي فجر جي نماز کان پوءِ ۽ هڪ گهڙي وچين جي نماز کان پوءِ ياد ڪر تہ مان انهن ٻنهي جي وچ واري وقت ۾ تولاءِ ڪافي ٿيندس". (ڪنز العمال: 1795)

باب : پنجن نمازن، انهن جي وقتن عدد ۽ سنتن ۽ فضائل جي متعلق

فصل : فرض نمازون پنج آهن. (1) هڪ فجر ۽ اها بہ رڪعتون فرض آهي. (2) ظهر : ۽ اها چار رڪعتون فرض آهي. (3) عصر : ۽ اها چار رڪعتون فرض آهي. (4) مغرب ۽ اها ٽي رڪعتون فرض آهي (5) عشاءِ : ۽ اها چار رڪعتون فرض آهي. معراج واري رات پنجاهہ (50) نمازون فرض ٿيون هيون پوءِ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جي شفاعت سان پنجيتاليهہ معاف ڪيون ويون، ۽ باقي رب پاڪ جل شانہ جي حڪم ۽ سندس حڪمت سان پنج نمازون بچيون. انهن جي فرض هجڻ جو دليل الله عزوجل جو قرآن ڪريم آهي جيئن رب العزة جو فرمان آهي "وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوْا مَعَ الرَّا كِعِيْنَ" (سورة البقرة، آيت : 43) "۽ نماز قائم ڪيو ۽ زڪوٰت ڏيو ۽ رڪوع ڪندڙن سان گڏ رڪوع ڪيو". ۽ نماز ن جا وقت بہ آيتن ۽ حديثن مان ثابت آهن. جيئن الله عزوجل جو فرمان آهي "فَسُبْحَانَ اللهِ حِيْنَ تُمْسُوْنَ وَحِيْنَ تُصْبِحُوْنَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَّحِيْنَ تُظْهِرُوْنَ" (سورة الروم، آيت : 17، 18) "۽ الله جي لاءِ پاڪائي آهي جنهن وقت شام ڪيو ٿا ۽ جنهن وقت صبح ڪيو ٿا ۽ ان جي لاءِ حمد آهي آسمانن ۽ زمينن ۾ ۽ رات جو ۽ جنهن وقت

منجهند ڪيو ٿا“ سيدنا الغوث الاعظم ﵁ مذڪوره آيتن جي سمجهاڻي ڏيندي لکن ٿا ”فَسُبۡحَانَ اللّٰه“ مراد آهي ته اي الله جي راضي ڪرڻ جي لاءِ سج لهڻ کان پوءِ سانجهي ۽ سومهاڻي نمازون پڙهو ۽ ”وَحِيۡنَ تُصۡبِحُوۡنَ“ جنهن وقت صبح ٿا ڪيو مان مراد آهي ته فجر جي نماز پڙهو. ”وَعَشِيًّا“ مان مراد عصر (وچين) نماز آهي ”وَّحِيۡنَ تُظۡهِرُوۡنَ“ مان مراد ظهر (ٻيپهري جي نماز آهي. قرآن ڪريم جي ٻي آيت ۾ فرمان آهي ”وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوۡعِ الشَّمۡسِ وَقَبۡلَ غُرُوۡبِهَا وَمِنۡ اٰنَآءِ اللَّيۡلِ فَسَبِّحۡ وَاَطۡرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرۡضٰى“ (سورة طٰه، آيت: 13) ”۽ سج اڀرڻ کان اڳي ۽ ان جي لهڻ کان اڳي پنهنجي رب جي تسبيح پڙهه ۽ رات جي وقتن ۾ به تسبيح پڙهه ۽ ڏينهن جي پاسن ۾ تانت تون راضي ٿئين“. قتاده تابعي فرمايو ته ”سج اڀرڻ کان اڳي فجر جي نماز آهي“. ۽ ”قَبۡلَ غُرُوۡبِهَا“ مان مراد عصر (وچين) نماز آهي. ۽ رات جي وقتن مان مرادسانجهي ۽ سومهاڻي نمازون آهن ۽ ڏينهن جي طرفن مان مراد ظهر (ٻيپهري) نماز آهي. ”هن مضمون جي متعلق حديثون ۽ آثار به آهن جيڪي ڪتاب جي وڏي ٿيڻ جي خوف کان آندا نه ويا آهن“.

تاڪيدي سنتون: مذڪوره پنجن فرضي نمازن سان گڏ هي تاڪيدي سنتون به آهن. (1) فجر جي فرض کان اڳ ۾ ٻه رڪعتون سنت آهن. (2) ۽ ظهر کان اڳ ۾ ٻه (۽ اسان حنفين وٽ چار) رڪعتون تاڪيدي سنت آهن. (3) ظهر کان پوءِ ٻه رڪعتون تاڪيدي سنت آهن. (4) سانجهيءَ جي فرض نماز کان پوءِ ٻه رڪعتون تاڪيدي سنت آهن. (5) عشاء جي نماز کان پوءِ ٻه رڪعتون تاڪيدي سنت آهن.

وتر: وتر ٽي رڪعتون آهي يا سانجهيءَ جي فرض وانگر گڏي پڙهي (جيئن حنفي مذهب آهي) يا ٻن رڪعتن تي سلام ورائي هڪ جدا پڙهي (جيئن حنبلي مذهب آهي). مستحب آهي ته وتر جي پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ سورة ”سَبِّحِ اسۡمَ رَبِّكَ الۡاَعۡلٰى“ ۽ ٻي رڪعت ۾ ”قُلۡ يٰۤاَيُّهَا الۡكٰفِرُوۡنَ“ ۽ ٽي رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ ”قُلۡ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ“ پڙهي. ۽ فجر جي سنت ۾ مستحب آهي ته پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ

"قُلْ يَآيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ" ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد ڪان پوءِ "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" پڙهي ۽ اهو به مستحب آهي ته اها سنت گهر ۾ پڙهي پوءِ فرض مسجد ۾ جماعت سان پڙهي. ۽ (سنت ۽ فرض جي وچ ۾) الله جي ذڪر سان مشغول رهي دنيوي ڪلام نه ڪري، مگر جيڪڏهن ضروري آهي ته پوءِ ڀلي ڳالهائي ۽ سانجهي نماز ڪان پوءِ وارين ٻن سنتن ۾ به فجر واري سنت وانگر الحمد ڪان پوءِ پهرين رڪعت ۾ سورة "قُلْ يَآيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ" ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد ڪان پوءِ "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" سورة پڙهي. جيئن حضرت ابن عمر ص ڪان روايت آهي ته "مون ويهن ڀيرن ڪان وڌيڪ رسولﷺ جن ڪان سانجهيءَ جي سنت ۾ الحمد ڪان پوءِ پهرين رڪعت ۾ "قُلْ يَآيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ" ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد ڪان پوءِ سورة "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" پڙهندي ٻڌو". (مسلم فی : صلوٰة المسافرين، حديث : 98) ۽ روايت ۾ آيو آهي ته : سانجهيءَ جي فرض ڪان پوءِ واري سنت ۾ قراءت ڊگهي ڪجي جيئن حضرت ابن عباس ؓ ڪان روايت آهي ته رسول اللهﷺ جن انهيءَ سنت ۾ ايتري ڊگهي قراءت ڪندا هئا جو سندن پويان نماز پڙهڻ وارا ماڻهو ٽڙي پکڙجي ويندا هئا. (ابو داؤد : 1301. والبيهقی : 2 / 190. والمشكوٰة : 1183) ۽ حضرت ابن عمر ؓ ڪان روايت آهي ته رسول اللهﷺ جن سانجهيءَ جي نماز واري سنت پنهنجي گهر (مبارڪ) ۾ پڙهندا هئا. (الترمذی : 604، واحمد: 2/87)

پنجن فرضي نمازن جا فضائل: 1. حضرت ابو هريره ؓ ڪان روايت آهي ته رسول اللهﷺ جن فرمايو "خبر ڏيو جيڪڏهن اوهان مان ڪنهن هڪڙي جي دروازي ڪان نهر وهندڙ هجي جنهن ۾ هر روز پنج ڀيرا وهنجندڙ رهي ته ان جي بدن تي مٿي (ميرنهه) رهندي؟ عرض ڪيائون ته "نه" فرمايائون ته اها (نهر) پنجن نمازن جو مثال آهي انهن سان الله خطائون ميٽيندو آهي". (البخاری : 1 / 141. ومسلم فی : المساجد، حديث : 283، واحمد: 2 / 379) 2. حضرت عمر بن الخطاب ؓ ڪان روايت آهي ته رسول اللهﷺ جن فرمايو "ماڻهو گناهن جي ڪري سڙن ٿا پوءِ جڏهن فجر جي نماز پڙهندا آهن ته ڌوٻي (نري) ويندا آهن. پوءِ وري گناهن ۾ سڙندا

آهن جڏهن ظهر پڙهندا آهن تہ نماز انهن جا گناهہ ڌوئي (انهن کي) ناري ڇڏيندي آهي. جڏهن عصر (وچين نماز) ٿيندي آهي تہ اها انهن جا اڳيان گناهہ ڌوئي ڇڏيندي آهي. ان نموني پنج ئي نمازون بيان ڪيائون". (ڪنز العمال : 19043. الترغيب : 1 / 234. مجمع الزوائد : 1 / 298، 229) (3)حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه کان روايت آهي تہ "ان وضوءَ ڪرڻ جي لاءِ پاڻي گهرائي وضو ڪري فرمايو تہ "مون رسول الله ﷺ جن کي ڏٺو جو جيئن مون وضو ڪيو تيئن وضو ڪرڻ کانپوءِ فرمايائين تہ جنهن منهنجي هن وضوءَ وانگر وضو ڪيو ان کان پوءِ اٿي ظهر نماز پڙهيائين تہ صبح واري نماز کان وٺي ظهر واري نماز جي وچ ۾ جيڪي گناهہ ڪيائين اهي ان کي بخش ڪيا ويندا. ان کان پوءِ اٿي عصر نماز پڙهيائين تہ ان جا ظهر ۽ عصر جي وچ ۾ ڪيل گناهہ بخش ڪيا ويندا. ان کان پوءِ مغرب جي نماز پڙهيائين تہ ان جا عصر ۽ مغرب جي وچ ۾ ڪيل گناهہ بخش ڪيا ويندا. ان کان پوءِ مغرب جي نماز پڙهيائين تہ ان جا عصر ۽ مغرب جي وچ ۾ ڪيل گناهہ بخش ڪيا ويندا. ان کان پوءِ سومهاڻي جي نماز پڙهيائين تہ ان جا سانجهي ۽ سومهاڻي جي وچ ۾ ڪيل گناهہ معاف ڪيا ويندا. ان کان پوءِ اهو سمهي ليٽندي رات گذاريندو ۽ جڏهن اٿيو صبح جي نماز پڙهيائين تہ ان جا عشاء ۽ صبح واري نماز جي وچ ۾ گناهہ ڪيل معاف ڪيا ويندا. بلاشڪ نيڪيون برائين کي ختم ڪن ٿيون. (اصحابن سڳورن رضي الله عنهم) عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! اهي حسنات (نيڪيون) آهن پر "اَلْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ" (باقي رهڻ وارا صالح اعمال) ڇا آهن ؟ تہ پاڻ فرمايائون "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لله وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ الله وَالله اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِالله الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ" جو پڙهڻ باقيات الصالحات مان آهي (مجمع الزوائد : 1 / 297. وعزاه الى احمد وابن عفان وثقة) (4) حضرت ابن عمر رضي الله عنه کان روايت آهي تہ "مون رسول الله ﷺ جن کان ٻڌو پاڻ فرمايائون تہ "اَلصَّلَوٰاتُ الْخَمْسُ عِمَادُ الدِّيْنِ لاَ يَقْبَلُ اللهُ الْاِيْمَانَ اِلاَّ بِالصَّلٰوةِ" (جامع المسانيد: 2/ 499 وَامالي الشجري : 1/ 42) "پنج نمازون دين جو ٿنڀ آهن نمازن کان سواءِ الله ايمان قبول نہ ٿو ڪري".

فصل : مسجد ڏانهن نڪرڻ، جماعت جي فضيلت ۽ نماز ۾ خشوع (نوڙت) ڪرڻ جي متعلق

(1) حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”جڏهن ٻانهو وضؤ ڪري مسجد ڏانهن نڪتو تہ الله عزوجل ان جي لاءِ هر وک جي بدلي ۾ نيڪي لکرائيندو ۽ ان جي هر برائي ميٽي ڇڏيندو ۽ ان جي لاءِ درجو بلند ڪندو ۽ ان سان الله ائين ٿو خوش ٿئي جيئن گهڻو وقت غائب ٿي وڃڻ واري جي اچڻ تي سندس اهل خوش لڳندو آهي“. (مجمع الزوائد: 2/ 29) (2) سالم بن عبد الله ؓ کان روايت آهي تہ حضرت عمر ؓ فرمايو تہ جبريل نبي ڪريمﷺ جن جي خدمت ۾ آيو ۽ کين عرض ڪيائين تہ ”اونداهين راتين ۾ مسجدن ڏانهن پنڌ ڪندڙن کي قيامت جي ڏينهن پوري نور ملڻ جي بشارت ڏيو“. (الترمذی: 223. وابو داؤد: 561. وابن ماجه: 781. والبيهقی: 3/ 63) (3) نافع حضرت ابن عمر ؓ کان روايت ڪئي آهي تہ رسول اللهﷺ جن فرمايو ”مَابَيْنَ صَلٰوةِ الْجَمَاعَةِ وَالْفِذِّ سَبْعٌ وَّعِشْرُوْنَ دَرَجَةً“ (كنز العمال: 20227) ”جماعت ۽ اڪيلي سر نماز پڙهڻ ۾ ستاويهن درجن جو فرق آهي“. مطلب تہ جماعت سان نماز پڙهڻ جو ستاويهہ حصا وڌيڪ ثواب آهي. (4) حضرت انس بن مالڪ ص کان روايت آهي تہ رسول اللهﷺ جن عثمان بن مظعون ؓ کي مخاطب ٿي فرمايو اي عثمان بن مظعون ! جنهن صبح جي نماز جماعت سان پڙهي تہ ان جي لاءِ مقبول حج ۽ منظور ٿيل عمره جو ثواب هوندو اي عثمان ! جنهن ظهر جي نماز جماعت سان پڙهي تہ ان جي لاءِ پنجويهن نمازن جو ثواب هوندو جو انهن مان هر هڪ ايتري هوندي ۽ ان جي لاءِ جنت الفردوس ۾ ستر درجا هوندا. اي عثمان ! جنهن عصر جي نماز جماعت ۾ پڙهي ۽ ان کان پوءِ سج لهڻ تائين ويهي الله جو ذڪر ڪيائين تہ ڄڻ (حضرت) اسماعيل جي اولاد مان وڏو نسل آزاد ڪيائين جو انهن مان هر هڪ سان ٻارهن هزار هوندا. اي عثمان ! جنهن مغرب جي نماز جماعت سان پڙهي ان جي لاءِ ان جي بدلي ۾ پنجويهہ نمازون هونديون ۽ جنت عدن ۾ ستر درجا هوندا اي عثمان ! جنهن سومهاڻي جي نماز جماعت

سان پڙهي ته ڄڻ ليلة القدر بيهي عبادت ۾ گذاريائين". (ڪنز العمال: 20286)

نماز ٺاهي پڙهڻ جو درجو ۽ ٺاهي وقت ۾ نه پڙهڻ جو بدلو:

حضرت ابن مسعود ؓ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو "جڏهن ٻانهي اول وقت ۾ نماز پڙهي ته اها نماز آسمان ڏانهن چڙهندي ۽ ان لاءِ ان جو نور هوندو تانجو عرش تائين دنگ ڪري نماز پڙهندڙ جي لاءِ مغفرت جي دعا ڪندي ۽ چوندي ته "شال الله تعاليٰ تنهنجي ائين حفاظت ڪري جيئن تو منهنجي حفاظت ڪئي آهي" ۽ جڏهن ٻانهي نماز وقت وڃائي پڙهي ته آسمان ڏانهن چڙهندي پر ان جو نور نه هوندو پوءِ آسمان تائين انتها ڪندي ته پراڻي ڪپڙي وانگر ويڙهي ان جي منهن ۾ هڻئي ويندي ان کان پوءِ چوندي ته "الله توکي ائين ضايع ڪري جيئن تو مون کي ضايع ڪيو آهي". (ڪنز العمال : 19267)

امام جي لاءِ خصوصي ڳالهيون: امامت اهو ڪري جيڪو امامت ڪرڻ جو شوق نه رکي ۽ پاڻ کان ڀلي کي پويان بيٺل ڏسي اڳي ٿيڻ جي ڪوشش نه ڪري. ۽ قرآن جو قاري هجي الله جي دين ۾ فقيه هجي رسول الله ﷺ جي سنت جو ڄاڻو هجي ڇو ته حديث ۾ آيو آهي ته "پنهنجي دين جو امر پنهنجن فقيهن جي حوالي ڪيو ۽ پنهنجا امام پنهنجا وڏيڪ قاري ڪيو". ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "اوهان جي امامت اوهان مان ڀلا ڪندا" پوءِ بلاشڪ اهي الله تعاليٰ ڏانهن اوهان جا اڳواڻ آهن. (بنحوه. الاتحاف : 3 / 175) ۽ ڪڏهن قرآن ڪريم جو حافظ اهو هوندو آهي جيڪو نه ان تي عمل ڪندو آهي ۽ نه ان جي حدن کي قائم ڪرڻ جي پرواه رکندو آهي جيڪي الله ان تي فرض ڪيون آهن ڪي عمل ڪرڻا اٿس ته ڪن کان پاڻ کي روڪڻو اٿس، اهو اسان جي نظر ۾ ئي ناهي ۽ نه ان جي عزت آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو "جنهن قرآن (ڪريم) جي حرام ڪيلن ڪمن کي حلال سمجهي ڪيو ان ايمان آندو ئي ناهي". (ترمذی : 2918. الطبرانی : 8 / 36. مجمع الزوائد : 1 / 177)

جڏهن ان جو ايمان ئي نه رهيو ته اهڙي حافظ جي پٺيان نماز ڪيئن ٿيندي؟ سيدنا غوث الاعظم عليہ الرحمة فرمايو ته "الله انهن ماڻهن تي

رحمت ڪري جن پنهنجي دين ۽ نمازن جي اهميت قائم رکندي پنهنجن ڀلن کي نماز ۾ اڳيان ڪري بيهاريو ۽ ان ۾ پنهنجي نبي ﷺ جي سنت جي اتباع ڪري ان سان پنهنجي رب تبارڪ وتعاليٰ جي رضا حاصل ڪيائون. ۽ نماز پڙهائيندڙ گلا خور ۽ گاريون ڏيندڙ نه هجي نيڪي ڪري ۽ ان جو ٻين کي به امر ڪري ۽ برائي کان بچي ۽ ٻين کي به روڪي نيڪيءَ ۽ نيڪن کي پسند ڪري برائيءَ ۽ برن کان پري رهي. نماز جا وقت سڃاڻندڙ ۽ انهن جي حفاظت ڪندڙ هجي پيٽ کي (حرام کائڻ کان) پاڪ رکي ۽ حرام کان هٿ روڪيندڙ هجي انهن ڪمن ۾ گهڻي ڪوشش ڪري جنهن سان الله تعاليٰ راضي ٿئي تڪليفون برداشت ڪندڙ صبر ڪندڙ فضول ڳالهائڻ کان بچندڙ هجي جيڪو ان سان ڀلائي نه ڪري ان سان به ڀلائي ڪندڙ هجي جن شين يا ماڻهن ڏانهن نهارڻ ناجائز آهي انهن ڏانهن نه نهاري ڪنهن جو ذاتي عيب ڏسي ته ان کي ڍڪي ڇڏي ۽ جيڪڏهن ڪنهن جي خوار ٿيڻ واري شيءَ ڄاڻي ته ان کي دفن ڪري ڇڏي (ماڻهن کي نه ٻڌائي) پنهنجي پاڻ کي جهنم جي باهه کان بچائڻ تي حرص ڪندڙ هجي امامت جي اهميت ذهن ۾ رکي ان جو قدر ڪري گهڻي ڳالهائڻ کان پاسو ڪري ان جو حال عام ماڻهن جي حال کان مختلف هجي محراب ۾ بيهي ته ذهن ۾ رکي ته اهو نبين عليهم الصلوٰة والسلام جو مقام آهي ۽ پاڻ جڻ ته سيد المرسلين ﷺ جو خليفو آهي ۽ الله عزوجل سان مناجات ۾ مشغول آهي. نماز ڪامل ڪري پڙهڻ جي لاءِ به ڪوشش ڪري ۽ السلام عليڪم ورحمة الله چوڻ ۾ انهن تي سلام جي نيت ڪري جيڪي سنڌس پٺيان جماعتي ٿي نماز پڙهي رهيا آهن ۽ نماز پڙهائڻ ۾ سمجهندو ته مان انهن جماعتين کان وڌيڪ ضعيف ۽ گهٽ آهيان ۽ انهن جي امامت ڪرڻ سنڌس جي لاءِ امتحان آهي ۽ ان کان سنڌس نماز ۽ جماعت کي ٿاهي نماز پڙهائڻ جي متعلق سوال ڪيو ويندو ۽ اڳيان بيهندو ته (دل ۾) پنهنجي خطائن تي روئندي اجائي وڃايل عمر تي افسوس ڪندي ۽ گذريل فضول وڃايل وقتن تي پشيمان ٿيندي

بيهندو. جماعتين جي طرفان تعريف ڪرڻ کي پسند نہ ڪندو ۽ جماعت جيڪڏهن سندس مذمت ڪري تہ ان کي برو نہ سمجهي صاف لباس ڍڪي، صاف پاڪ کاڌو کائي لباس ۾ نوڙت ڪندڙ هجي ويهڻ ڪرڻ ۾ نوڙت ڪندڙ، هيناهين رکندڙ هجي چغلخور نہ هجي امانت ۾ خيانت ڪندڙ نہ هجي تجارت ۽ ڪاروبار ۾ ٺڳي ڪندڙ نہ هجي ۽ جيڪڏهن سمجهي ٿو تہ پاڻ سندس کاڌو يا ڪپڙو حلال جو ناهي تہ امامت نہ ڪري اهڙي طرح جيڪڏهن ان ۾ حسد، بغاوت، ڪينو، ٺڳي، دنيا جي طلب جي محبت آهي تہ امامت نہ ڪري فتني بازي نہ ڪري نہ ان جي ڪوشش ۾ رهي ۽ نہ ان جي قوت وڌائي باطل جي مقابلي ۾ حق ۽ حق وارن جي مدد ڪري، حق چوي ڀلي اهو ماڻهن کي ڪڙو يا ڳورو لڳي، الله جي دين ۾ ملامت ڪندڙ جي ملامت کان نہ ڊڄي، دعا صرف پنهنجي لاءِ گهريائين تہ پوءِ ڄڻ تہ انهن سان خيانت ٿو ڪري. ۽ جماعتين مان هڪڙن کي ٻين کان وڌيڪ محبت نہ ڏي ها اهل علم کي اهميت ڏي جيئن حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "لِيلِيَنِيْ أُوْلُوا الْاَحْلاَمِ وَالنُّهٰى" (ابو داؤد فى الصلوٰة. ب : 96. والترمذى : 228. والنسائى فى : الامامة. ب : 23 و 26) "مون سان لاڳيتا عقل ۽ دانائيءَ وارا بيهن" (يا ويهن) ۽ اهڙي طرح جيڪي ان جي پويان بيهن ٿا اهي بہ پاڻ ۾ مذڪورة خوبيون پيدا ڪن ۽ مسڪين کي پوئتي هٽائي شاهوڪار کي اڳيان نہ ڪندو. ۽ جيڪڏهن اڪثر جماعتي سندس امامت کي پسند نہ ٿا ڪن تہ امامت نہ ڪندو اهو ان وقت جو اهي هرويرو ان جي مخالفت ٿا ڪن پر جي ڪنهن عيب يا غلطي ڏسڻ کان سواءِ ٿا ڪن تہ پوءِ انهن جي محالفت کي نہ ڏسندو. ۽ جيڪڏهن سندس امامت جي ڪري جماعت ۾ فتنو يا جهيڙو ٿو پيدا ٿئي تہ پوءِ امامت نہ ڪندو. ۽ محراب ڇڏي پاسي تي ٿي ويندو. تانجو اهي پاڻ ۾ صلح ڪري راضي ٿي وڃن. ۽ جيڪڏهن فتني ۽ فتني وارن، تعصب ۽ تعصب وارن حڪومت ۽ حڪومت وارن سان محبت رکي ٿو تہ امامت نہ ڪري. ۽ ان جي لاءِ مناسب آهي تہ شڪي طبيعت، قسم کڻندڙ لعنت ڪندڙ برائيءَ ۽

تهمت وارين جاين ۾ ويندڙ نہ هجي اتي ويٺي صالحن ماڻهن سان ڪري ماڻهن کي فائدو ڏيڻ جو سوچيندو رهي. انهن جي خير خواهي سوچيندو رهي انهن سان محبت سان پيش اچي. اڳين وڏن بزرگن کان منقول آهي تہ اهي امامت ڪرڻ کي ناپسند ڪندا هئا ۽ جيڪو سندن وانگر شرف ۽ دينداري نہ رکندو هو (مطلب تہ انهن کان گهٽ هوندو) ان کان امامت ڪرائڻ جي لاءِ چوندا هئا ۽ جيڪڏهن وقت جو بادشاهہ (شرعي مسائل جي ڄاڻ رکندڙ) نماز تي اچي تہ ان کي نماز پڙهائڻ جي لاءِ چوي پر جيڪڏهن اهو ڪيس حڪم ڪري يا اجازت ڏي تہ پوءِ ڀلي پاڻ پڙهائي. ۽ امام کي گهرجي تہ نماز ۾ ڊگهي قرأت نہ ڪري جماعت جي حال تي هلندي قراءت ڪري جيئن حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو ”جڏهن اوهان مان هڪڙو امام هجي تہ (نماز پڙهائڻ ۾ قراءت جي لحاظ سان) هلڪائي ڪري بلاشڪ ان جي پويان ننڍا، پوڙها ۽ ضرورتمند بيهن ٿا پر جيڪڏهن اڪيلو نماز پڙهي تہ پوءِ ڀلي قراءت ڊگهي ڪري“. (احمد: 2 / 502. وبنحوه النسائی: 2 / 94) امام جي لاءِ ضروري آهي تہ امامت جي دل ۾ نيت ڪري پوءِ تڪبير چوي ۽ جيڪڏهن زبان سان بہ نيت جا الفاظ چيائين تہ وڌيڪ سهڻو آهي ۽ سڄي ڪٻي نهاري صفون سڌيون ڪرائيندو ۽ چوندو تہ ”اِسْتَوُوْا رَحِمَكُمُ اللهُ وَاعْتَدِلُوْا رضی الله عَنْكُمْ“ وٿيون بند (گهٽ) ڪرائڻ جو ۽ ڪلها ڪلهن سان ملائڻ جو امر ڪندن. جو حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن ائين ڪرڻ فرمائيندا هئا. بخاري ۽ مسلم متفق تي سالم بن ابي الجعد ؓ کان روايت آندي آهي تہ ”مون نبي ڪريم ﷺ کان ٻڌو پاڻ فرمائي رهيا هئا تہ ”اوهان صفون ضرور سڌيون رکو يا الله ضرور اوهان ۾ اختلاف پيدا ڪري ڇڏيندو“. (البخاری: 1 / 184. ومسلم فی الصلاة: حديث: 124. واحمد: 3 / 177). ۽ امام محراب ۾ صفا اندر گهڙي نہ بيهي جو جماعت کي نظر ئي نہ اچي.

نماز ۾ رڪوع ۽ سجدو ٺاهي نہ ڪندڙن کي چور سڏيو ويو آهي :

حضرت حسن بصري کان روايت آهي تہ نبي (ڪريم) ﷺ جن فرمايو تہ

”چا مان اوهان کي چوري ڪرڻ ۾ وڏيڪ برو نہ ٻڌايان ؟ عرض ڪيائون تہ ”هائو يا رسول الله!اهو ڪير آهي؟ پاڻ فرمايائون جيڪو نماز ۾ رڪوع ۽ سجده پورو نہ ٿو ڪري“.

رڪوع ۽ سجدي ۾ پٺي سڌي نہ رکڻ واري جي لاءِ تنبيہ:

حضورﷺ جن فرمايو ”لَا يَنْظُرُ اللهُ اِلٰى صَلٰوة عَبْدٍ لاَ يُقِيْمُ صُلْبَهُ فِى رُكُوْعِهٖ وَسُجُوْدِهٖ“ (احمد: 2/ 525. مجمع الزوائد: 2/ 120 وعزاه اليه والى الطبرانى فى ”الكبير“ وَقَالَ رجاله ثقات) ”الله ان شخص جي نماز ڏانهن نہ ٿو نهاري جيڪو نماز ۾ رڪوع ۽ سجدي ۾ پٺي سڌي نہ ٿو رکي“. حضرت ابو هريرة ﵁ کان روايت آهي تہ : هڪ شخص (نبوي) مسجد ۾ داخل ٿيو ۽ رسول اللهﷺ جن مسجد ۾ تشريف فرما هئا. پوءِ ان نماز پڙهي ۽ رسول اللهﷺ جي خدمت ۾ اچي سلام عرض ڪيائين تہ رسول اللهﷺ جن ان کي سلام جو جواب ڏنو ۽ فرمايو تہ موٽي ورائي نماز پڙهہ تو نماز نہ پڙهي آهي پوءِ ان ائين ورائي نماز پڙهي جيئن پهريان پڙهي هيائين ۽ وري سندن خدمت ۾ اچي سلام عرض ڪيائين پاڻ ان کي سلام جو جواب ڏئي فرمايائون تہ ”موٽ ورائي نماز پڙهہ تو نماز نہ پڙهي آهي“ ۽ ان کي ٽي ڀيرا نماز ورائي ورائي پڙهايائون تہ ان عرض ڪيو تہ ”ان پاڪ ذات جو قسم آهي جنهن اوهان کي حق سان موڪليو آهي تہ جيڪا نماز مون پڙهي آهي ان کان وڌيڪ سهڻي نماز پڙهڻ مون کي نہ ٿي اچي اوهان مون کي سيکاريو (تہ ڪيئن پڙهان) حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن کيس فرمايو تہ (هن طرح نماز پڙهہ) ”جڏهن نماز جي لاءِ اٿين تہ تڪبير چئو ان کان پوءِ جيڪو آسان لڳئي اهو قرآن پڙهہ ۽ رڪوع ڪر تانجو مطمئن ٿئين ان کان پوءِ رڪوع کان مٿو مٿي کڻ تانجو سڌو ٿي بيهين ان کان پوءِ سجدو ڪر تانجو مطمئن ٿي وڃين ۽ وري سجده کان مٿو مٿي کڻين مطمئن ٿي ويهہ وري سجدو ڪري مٿو مٿي کڻ تانجو مطمئن ٿي ويهين. ان کان پوءِ سڄي نماز ان طرح ادا ڪر“. (البخارى: 1/ 192. ومسلم فى: الصلوٰة حديث: 45. واحمد: 2/ 437)

باب : جمعہ نماز، عيدن جي نماز، مينهن جي طلب لاءِ نماز، سج ۽ چنڊ جي ونجڻ کان پوءِ ان جي ڇڏائڻ جي لاءِ نماز ۽ سفر ۾ نماز ۾ قصر ڪرڻ ۽ جنازه نماز جو مختصر بيان:

1. جمعہ جي نماز فرض هجڻ جو حڪم هن آيت ۾ آهي "يَاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ الله وَذَرُوا الْبَيْعَ" (سورة الجمعة، آيت : 9) "اي ايمان وارا ! جڏهن جمعہ جي ڏينهن نماز لاءِ سڏيو وڃي (بانگ ڏني وڃي) تہ پوءِ الله جي ذڪر ڏانهن جلد جلد وڃو ۽ واپار ڪيو". 2. حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "اِنَّ الله فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِى يَوْمِ الْجُمُعَةِ" (الترمذی : 500. وابن ماجه : 1125. واحمد : 2/332) "بيشڪ الله اوهان تي جمعہ جي ڏينهن جمعہ جي نماز فرض ڪئي آهي" ۽ جمعہ جو فرض ٻہ رڪعتون آهي جيڪي خطبي کان بعد امام سان گڏ پڙهيون وينديون ۽ جيڪڏهن جمعہ جي نماز قضا ٿي وڃي تہ ظهر جو فرض پڙهي ڇڏي اڪيلو پڙهي يا جماعت سان ۽ مسجد ۾ داخل ٿئي ٻہ رڪعتون تحية المسجد پڙهي پوءِ ويهي.

عيدن جو نمازون: جماعت سان عيد نماز پڙهڻ ضروري آهي. ۽ جيڪڏهن ڪنهن ڳوٺ يا علائقي وارن ڇڏي ڏني تہ (وقت جو) بادشاهہ انهن سان جنگ ڪندو تانجو تو بہ ڪن. ۽ ان جو پهريون وقت سج نڪري مٿي ٿيڻ کان شروع ٿيندو تانجو سج (منجهند تي اچي) لڙڻ واري ڪري ۽ ان جا شرط جمعہ نماز وارا آهن. بهتر آهي تہ ميدان ۾ پڙهي وڃي. عيد پڙهڻ کان پوءِ پنهنجي اهل ۾ ايندو سهڻي اخلاق سان ويهندو ۽ دل کولي انهن تي خرچ ڪري ڇو تہ نبي پاڪ عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "عيد جا ڏينهن کائڻ ۽ پيئڻ جا آهن".

(احمد : 3/460. والطبرانی : 19/97)

مينهن جي نماز : سنت آهي جيئن عيد جي لاءِ امام نڪرندو آهي تيئن مينهن وسڻ جي دعا جي لاءِ بہ ٻاهر نڪرندو صاف سترو ٿي وضؤ سان مسنون طريقي سان نماز ادا ڪندا.

وسيلو وٺڻ : مستحب آهي تہ زاهدن، صالحين، اهل علم ۽

فضل ۽ دين سان وسيلو وٺي ان جي ڪري جو حضرت عمر رضي الله عنه حضرت عباس رضي الله عنه سان وسيلو وٺي مينهن جي وسڻ جي لاءِ دعا گهري هئي. (البخاری فی: الاستسقاء، ب: 1. ومسلم فی: الاستسقاء حدیث: 401. واحمد: 39/4)

سج ۽ چنڊ وٺجڻ جي ڇڏائڻ لاءِ نماز: اها بہ سنت آهي ان جو وقت ان مهل کان آهي جڏهن سج وٺجي تانجو ڇٽي ۽ چنڊ جي وٺجڻ کان پوءِ ان جي آزاد ڪرائڻ لاءِ نماز آهي جن جو ادا ڪرڻ فائديمند آهي.

فصل : خوف جي نماز (يعني جنگ هلندڙ هجي ان وقت نماز ڪيئن پڙهجي)

اها نماز هيئن آهي جو اڌ لشڪر جي سامهون بيهارجي ۽ اڌ لشڪر کي سپہ سالار اڌ نماز پڙهائي تہ اهي اٿي دشمن جي سامهون وڃي بيهن ۽ پهريون اڌ لشڪر امام جي نماز جي پوئين حصي ۾ شريڪ ٿي جڏهن امام سلام ورائي تہ اهي اٿي پنهنجي نماز پوري ڪري پوءِ دشمن جي سامهون وڃن ۽ پهريان اچي رهيل نماز پوري ڪن. حضرت غوث اعظم عليہ الرحمة لکن ٿا تہ ان جي لاءِ هي شرط آهن. (1) جنهن سان جنگ هلي ٿي ان جو قتل ڪرڻ جائز هجي (2) دشمن قبلي جي سامهون نہ هجي (3) ان جي حملي ڪرڻ جو خطرو هجي تہ مسلمانن جو تعداد ايترو هجي جو انهن کي ورهائي ٻہ حصا ڪري سگهجي. ۽ اهو فجر جي نماز ۾ چئن رڪعتن واري نماز ۾ پر سانجهي نماز ۾ پوءِ پهرين ٽولي کي ٻہ رڪعتون پڙهائيندو ۽ ٻئي ٽولي کي هڪ رڪعت.

فصل : نماز ۾ قصر (چئن رڪعتن واريءَ کي ٻہ رڪعتون ڪري)

اهو تڏهن آهي جڏهن 48 ميل هاشمي (موجود دور جا 77. 76 ڪلو ميٽر) پنڌ تي وڃڻو آهي. ان ارادي سان جڏهن پنهنجي شهر جي آبادي کان نڪتو تہ سفر جي نماز پڙهي. ۽ جيڪڏهن ڪنهن شهر ۾ منزل ڪيائين ۽ ڪو پڪو فيصلو نہ ٿو ڪري سگهي تہ اڄ ٿو واپس ٿيان يا صبحاڻي پوءِ ڪيترا ڏينهن رهي تہ بہ سفر جي نماز پڙهندو.

جنازي جي نماز: اها فرض ڪفايہ آهي. امامت ڪرائڻ جو وڏيڪ حقدار (اسانٰ حنبلين وٽ) اهو آهي جنهن جي لاءِ وصيت ڪري ويو آهي. ان کان پوءِ بادشاهہ. ان کان پوءِ ويجهو مائٽ ۽ ان کان پوءِ بہ ويجهو مائٽ. امام ميت جي سيني برابر ٿي بيهندو ۽ جماعت کي صفون سڌيون ڪرائيندو ۽ جيڪڏهن جماعت ۾ مختلف قسمن جا ماڻهو آهن تہ انهن ۾ جيڪو افضل آهي اهو امام جي سامهون بيهاريو ويندو جيڪڏهن مختلف جنسون آهن وڏا، ننڍا، غلام، کدڙا وغيره تہ اول آزاد مرد بيهاريندو ان کان پوءِ (خريد ڪيل) ٻانها، ان کان پوءِ ڇوڪرا، ان کان پوءِ کدڙا وغيره. امام کان پوئين لاڳيتي صف ۾ علم، قرآن، دين ۽ پرهيزگار بيهاريندو ۽ جڏهن ماڻهو گڏ ٿي صف ۾ بيهي ويا تہ امام وچ تي بيهي صفون سڌيون ڪرائيندو جيئن ٻين نمازن ۾ ڪرائيندو آهي. ۽ الله تعالیٰ کان پنهنجي گناهن جي مغفرت طلب ڪندو ۽ قبر ۽ آخرت جو ذڪر ڪندو ۽ يقين ڪندو (۽ ٻين کي بہ ڪرائيندو) تہ موت اهڙو پيالو آهي جيڪو سڀني کي ضرور پيڻو آهي ۽ اهو اوهان اسان سڀني تي ڦري اچڻو آهي. پوءِ قلبي حضور سان جسم کي بہ نوڙت ۽ نياز ۾ رکندو تانتہ نماز جلد قبوليت جو شرف حاصل ڪري ۽ دعا بہ مقبول ٿئي ان کان پوءِ جنازه جي نماز پڙهائيندو. ۽ نيت ڪرائڻ ۾ مرد يا عورت هجڻ جو ذڪر ڪرڻ ضروري ناهي. نماز جنازه ۾ چار تڪبيرون هڻندو.

فصل: سڪرات واري جي مٿان ڇا چوندو يا ڇا ڪندو؟

فصل : جنهن جو ايمان ڪامل آهي ۽ جنهن کي يقين آهي ان لاءِ مستحب آهي ذهن ۾ رکي تہ موت ضرور ايندو هر عقل واري کي موت جو ذڪر ۽ موت کي گهڻو ياد ڪرڻ گهرجي. هميشہ موت جي لاءِ تيار رهي. هر گهڙي تو بہ ڪندو نفس جو محاسبو ڪندو رهي ۽ ڪنهن سان ظلم ڪري وڌو اٿس تہ ان کان بخشرائي ڪنهن جو قرض اٿس تہ لاهي ڇڏي. وصيت لکيل تيار رکي هن يقيني امر کان بي خيال

نہ رهي جيڪو عام سموري مخلوق جي حق ۾ حتمي ۽ پڪو آهي جنهن جو اچڻ ضروري آهي ۽ اهو اهڙو پيالو آهي جيڪو ضرور پيڻو آهي. ۽ اسان ان جي ڪري چيو آهي تہ اهو مستحب آهي جو حضورﷺ جن فرمايو آهي تہ "لذتون ڪٽيون بنائيندڙ (موت) جو ذڪر گهڻو ڪيو". (ترمذی: 2307. والنسائی: 4/4. وابن ماجه: 4258. واحمد: 2/293) ٻين لفظن ۾ آهي تہ "موت جو ذڪر گهڻو ڪيو جيڪڏهن اوهان ان کي شاهوڪاريءَ جي حالت ۾ ياد ڪندؤ تہ اهو اوهان لاءِ دنيا جي محبت گهٽ ڪندو ۽ جيڪڏهن اوهان ان کي تنگدستيءَ ۾ ياد ڪندؤ تہ اهو اوهان (جي دل) ۾ وسعت پيدا ڪندو". (ابن المبارك: 2/27. والاتحاف: 9/11) (تنبيه)

جنهن تي قرض هو حضور عليہ الصلواة والسلام جن ان جي جنازي جي نماز پڙهڻ کان انڪار ڪيو:

هڪ حديث ۾ آهي تہ حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن هڪ انصاري صحابيءَ جي جنازه جي نماز ۾ ويا ۽ پڇيائون تہ "ڇا ان تي قرض آهي ؟ اصحابن عرض ڪيو تہ "هائو" تہ جنازه نماز پڙهائڻ کان سواءِ موٽيا. حضرت علي رضي الله عنه ڪين عرض ڪيو تہ "ان تي قرض ادا ڪرڻ جو مان ضامن آهيان" تہ پاڻ موٽي ان جي جنازه جي نماز پڙهايائون ۽ فرمايائون "اي علي ! الله توکي بہ ائين آزاد رکندو جيئن هن (انصاريءَ) کي تو قرض کان آزاد ڪيو". (ابن عساکر: 6/66)

فصل: مومن بيمار ٿئي تہ ان جي طبيعت پڇڻ سنت (استحبابي) آهي ۽ جڏهن ڪنهن کان پڇڻ وڃي تہ ان جي حال کي ڏسي جيڪڏهن سمجهي ٿو تہ چاڪ ٿي ويندو تہ ان جي صحت لاءِ دعا گهري موٽي ۽ جيڪڏهن ان جي مرڻ جو حال ٿو ڏسي تہ ان کي توبہ ڪرڻ ۽ ٽئين حصي مال مان مسڪينن مٿن مائٽن جي لاءِ جي مائٽ مسڪين ناهن تہ ٻين غريبن ۽ مسڪينن جي لاءِ وصيت ڪرڻ جي ترغيب ڏيندو ۽ جڏهن ان مريض تي موت جا آثار ظاهر ٿين تہ سندس اهل جي لاءِ ڀلو آهي تہ ان سان ان کي ويهارين جيڪو طبيعت جو نرم،

ان جي اخلاقن کي سجاڻندڙ الله تعاليٰ کان وڌيڪ خوف رکندڙ هجي تہ ان کي الله جو ذڪر ياد ڏياري ان جي وات ۾ پاڻيءَ جا ڦڙا وجهي ۽ ڪپهہ سان ان جا چپ اگهندو رهي ۽ ان کي لا اله الا الله جي تلقين ڪندو رهي. ۽ اها تلقين ٽن ڀيرن کان متي نہ ڪري. پلا جيڪڏهن ان تلقين کان پوءِ جيڪڏهن اهو مرض الموت وارو دنيا جي ڪا ڳالهہ ڪري تہ ان کي وري ڪلمہ شريف جي تلقين ڪري تانت ان جو آخري ڪلام ڪلمو ڪريم هجي. حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو آهي "مَنْ كَانَ آخِرُ كَلاَمِهٖ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ الله دَخَلَ الْجَنَّةَ" (ابو داؤد: 3116. واحمد: 5/ 233) "جنهن جو آخري ڪلام لاَ اِلٰهَ اِلاَّ الله هوندو تہ جنت ۾ داخل ٿيندو" ۽ وفات کان پوءِ جلد ان جي غسل، ڪفن ۽ دفن ڪرڻ جو انتظام ڪيو ويندو".

فصل : هفتي جي ڏينهن ۽ راتين ۾ نفلي نمازون

1. حضور عليہ الصلوٰة والسلام جن فرمايو "جڏهن پنهنجي گهر مان نڪرڻ جي نيت ڪرين تہ ٻہ رڪعتون نماز (نفل) پڙهي نڪر تہ اهي توکي نڪرڻ جي براين کان بچائينديون ۽ جڏهن (موٽي) گهر ۾ داخل ٿين تہ ٻہ رڪعتون (نفل نماز) پڙهہ تہ اهي توکي گهر ۾ داخل ٿيڻ جي برائي کان بچائينديون" 2. حضرت ابو هريره رضي الله عنه کان روايت آهي تہ "مَنْ صَلّٰى اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ يُحْسِنُ قِرَاَتَهُنَّ وَرُكُوْعَهُنَّ وَسُجُوْدَهُنَّ صَلّٰى مَعَهٗ سَبْعُوْنَ اَلْفَ مَلَكٍ يَسْتَغْفِرُوْنَ لَهٗ حَتَّى اللَّيْلِ" (الاتحاف: 3/ 236. والمغنى عن حمل الاسفار: 1/ 194) "جنهن سج جي لڙڻ کان پوءِ چار رڪتون پڙهيون انهن ۾ قرات، رڪوع ۽ سجدا سهڻي نموني ڪيائين تہ ان سان گڏ ستر هزار ملائڪ نماز پڙهي رات جي اچڻ تائين ان لاءِ مغفرت جون دعائون گهرندا".

آچر جي ڏينهن جي نماز: حضرت ابو هرير کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ فرمايو "جنهن آچر جي ڏينهن چار رڪعتون (نفل نماز) پڙهيون هر رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ "آمَنَ الرَّسُوْلُ" واري آيت هڪ ڀيرو پڙهي الله تعاليٰ ان جي لاءِ (دنيا تي موجود) هر نصراني (مرد) ۽ نصرانيه (عورت) جي تعداد جيترين نيڪيون لکرائيندو ۽ الله تعاليٰ

ان کي حج ۽ عمره جو ثواب ڏيندو ۽ ان جي لاءِ هر رڪعت جي بدلي ۾ هزار نمازن جو ثواب لکيو ويندو ان کان پوءِ ان کي الله تعالیٰ هر حرف جي بدلي خوشبودار مشڪ جو شهر عطا ڪندو". (الاتحاف: 3/336. والمغنی عن حمل الاسفار: 1/194)

سومر جي ڏينهن جي نماز: حضرت جابر بن عبد الله ﷺ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن سومر جي ڏينهن سج جي مٿي ٿيڻ وقت ٻہ رڪعتون پڙهيون ۽ هر رڪعت ۾ هڪ ڀيرو الحمد، هڪ ڀيرو آية الكرسي، هڪ ڀيرو " قُلۡ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ " ۽ هڪ هڪ ڀيرو " قُلۡ اَعُوۡذُ بِرَبِّ الۡفَلَقِ " " قُلۡ اَعُوۡذُ بِرَبِّ النَّاسِ "پڙهي ڏهہ ڀيرا استغفار، ڏهہ ڀيرا نبي (ڪريم)ﷺ تي درود پڙهيائين تہ الله ان جا سيئي گناهہ بخش ڪندو". (الاتحاف: 3/373. والمغنی عن حمل الاسفار: 1/198)

اڱاري جي ڏينهن جي نماز: حضرت انس بن مالڪ ﷺ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن اڱاري جي ڏينهن منجهند جو (سج جي لڙڻ کان پوءِ) ڏهہ رڪعتون (نفل نماز) پڙهيون هر رڪعت ۾ الحمد هڪ ڀيرو، آية الكرسي هڪ ڀيرو ۽ " قُلۡ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ " ٽي ڀيرا پڙهيائين تہ ان تي ستر ڏينهن تائين گناهہ نہ لکيو ويندو ۽ انهن ستر ڏينهن ۾ جي مري پيو تہ شهيد ٿي مرندو ۽ ان جي ستر سالن جا گناهہ بخش ڪيا ويندا". (الاتحاف: 3/375)

اربعاء جي ڏينهن جي نماز : حضرت معاذ بن جبل ﷺ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ فرمايو "جنهن اربع جي ڏينهن سج بلند ٿيڻ وقت ٻارهن رڪعتون (نفل نماز) پڙهيون. هر رڪعت ۾ الحمد، آية الكرسي هڪ هڪ ڀيرو ۽ " قُلۡ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ " ۽ " قُلۡ اَعُوۡذُ بِرَبِّ الۡفَلَقِ " " قُلۡ اَعُوۡذُ بِرَبِّ النَّاسِ " ٽي ٽي ڀيرا پڙهيائين تہ ان جو عرش تي ملائڪ اعلان ڪندو تہ اي الله جا ٻانها ! وري عمل شروع ڪر تنهنجا اڳيان گناهہ بخشيا ويا آهن ۽ (مرڻ کان پوءِ) ان تان قبر جو عذاب کنيل هوندو ۽ قيامت جي ڏينهن ان تان سختيون کنيل هونديون الخ". (الاتحاف: 3/375. الفوائد: 36)

خميس جي ڏينهن جي نماز: حضرت ابن عباس ﷺ کان

روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ فرمايو ”جنهن خميس جي ڏينهن ظهر ۽ عصر جي وچ ۾ ٻہ رڪعتون پڙهيون پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ سؤ ڀيرا آيت الڪرسي ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ سؤ ڀيرا " قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ " پڙهيائين ۽ نماز کان پوءِ مون تي سؤ ڀيرا درود شريف پڙهيائين تہ الله تعاليٰ ان کي رجب، شعبان ۽ رمضان جي روزن رکڻ جيترو ثواب ڏيندو ۽ ان کي بيت الله جي حج ڪندڙ جو ثواب ۽ انهن ٻانهن جيترين نيڪيون لکندو جن الله تعاليٰ تي ايمان آڻي ۽ توڪل ڪئي هوندي“. (الاتحاف: 3/375. الفوائد: 46)

جمعہ جي ڏينهن جي نماز: حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي تہ : رسول الله ﷺ فرمايو ”جنهن جمعہ جي صبح جي نماز جماعت سان مسجد ۾ پڙهي ان کان پوءِ اتي ويهي سج اڀرڻ تائين الله جو ذڪر ڪيائين تان جو سج اڀريو تہ ان جي لاءِ (جنت) الفردوس ۾ ستر درجا هوندا هڪ درجي (منزل) کان ٻئي درجي تائين ستر سال ڀلي گهوڙي جي ڊوڙي پنڌ ڪرڻ جي فاصلي جيترو فاصلو هوندو ۽ جنهن جمعہ جي نماز جماعت سان پڙهي تہ ان لاءِ (جنت) الفردوس ۾ پنجاه درجا (منزلون) هونديون هڪ منزل ٻئي کان ايترو مٿي هوندي جو ڀلو گهوڙو پنجاه سال تکو هلي طي ڪري ۽ جنهن عصر جي نماز جماعت سان پڙهي تہ ڄڻ (حضرت) اسماعيل عليٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام جي اولاد مان اٺ ڄڻا قيد ڪيل آزاد ڪيائين ۽ جنهن سانجهي نماز جماعت سان پڙهي تہ ڄڻ حج مبرور ۽ عمره مقبول ڪيائين“. (المغنی عن حمل الاسفار: 1/207)

ڇنڇر جي ڏينهن جي نماز: رسول الله ﷺ جن فرمايو ”جنهن ڇنڇر جي ڏينهن چار رڪعتون (نفل نماز) پڙهيون هر رڪعت ۾ الحمد هڪ ڀيرو ۽ " قُلْ يٰٓاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ " ٽي ڀيرا پڙهي فارغ ٿي سلام ورائي آية الڪرسي پڙهيائين تہ الله ان جي لاءِ هر حرف جي بدلي ۾ حج ۽ عمره جو ثواب ۽ هر حرف جي بدلي ۾ سال جي ڏينهن جي روزن ۽ سال جي راتين جي عبادت جو ثواب لکندو ۽ هر حرف جي بدلي ۾

شهيد جو ثواب بہ لکندو ۽ (قيامت جي ڏينهن) نبين عليهم الصلوٰة والسلام ۽ شهيدن سان گڏ عرش جي هيٺان (ان جي ڇانو ۾) هوندو". (الفوائد المجموعة : 44. واللآلی : 2 / 21)

تسبيح نماز جي فضيلت: حضرت ابن عباس ﵁ کان روايت آهي تہ بيشڪ رسول الله ﷺ (پنهنجي چاچي حضرت) عباس بن عبد المطلب ﵁ فرمايو اي عباس ! اي چاچا ! ڇا مان توکي عطا نہ ڪيان ڇا توسان سخا نہ ڪيان يا مان توتي احسان نہ ڪيان ؟ ڇا مان تولاءِ ڏهہ خصلتون بيان نہ ڪيان جو جڏهن تون ڪندين تہ الله تنهنجي لاءِ تنهنجا پهريان، پويان، پراڻا، نوان، خطا عمدًا ننڍا وڏا ڳجها ظاهر گناهہ بخشيندو. چار رڪعتون نماز پڙهہ هر رڪعت ۾ الحمد ۽ سورت پڙهہ ۽ جڏهن قرآت کان فارغ ٿين ۽ اڃان بيٺو هجين "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ للهِ وَلَآ اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ" پندرهن ڀيرا پڙهي رڪوع ڪر پوءِ رڪوع ۾ ڏهہ ڀيرا جڏهن رڪوع کان مٿو مٿي کڻين تہ ڏهہ ڀيرا ان کانپوءِ سجدو ڪرڻ جي لاءِ هيٺ اچي سجدو ڪرين تہ سجدي ۾ ڏهہ ڀيرا سجده کان مٿو مٿي کڻين تہ ڏهہ ڀيرا وري ٻيو سجدو ڪرين تہ ان ۾ ڏهہ ڀيرا ۽ سجده کان مٿو مٿي کڻين تہ ڏهہ ڀيرا پوءِ اهي هر رڪعت ۾ پنجهتر ڀيرا ٿيندا جيڪڏهن هر روز پڙهين سگهين تہ پڙهہ نہ تہ هر جمعہ ۾ نہ تہ هر مهيني ۾ نہ تہ هر سال ۾ نہ تہ سڄي عمر ۾ هڪ ڀيرو پڙهي ڇڏ". (ابو داؤد : 1297. ابن ماجه : 1387. البيهقي : 3 / 51) ۽ بعض علماء فرمايو تہ جمعہ ۾ ٻہ ڀيرا پڙهي هڪ ڀيرو ڏينهن ۾ ۽ هڪ ڀيرو رات ۾.

استخاره جي نماز: حضرت جابر بن عبد الله ﵁ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن اسان کي استخاره ڪرڻ ائين سيکاريندا هئا جيئن قرآن ڪريم جي سورت سيکاريندا هئا. فرمائيندا هئا تہ جڏهن اوهان مان ڪو ڪنهن ڪم يا سفر جو ارادو ڪري تہ فرض کان سواءِ ٻہ رڪعتون پڙهي ان کان پوءِ چوي"اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْتَخِيْرُكَ بِعِلْمِكَ وَاَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَاَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيْمِ فَاِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا اَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ. اَللّٰهُمَّ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ (اتي ان ڪم جو نالو

وني) خَيْرٌ لِّيْ فِيْ دِيْنِيْ وَدُنْيَايَ وَآخِرَتِيْ وَعَاقِبَةَ اَمْرِيْ وَعَاجِلِهٖ وَآجِلِهٖ فَاقْدِرْهُ لِيْ وَيَسِّرْهُ لِيْ ثُمَّ بَارِكْ لِيْ فِيهِ وَاِلاَّ فَاصْرِفْهُ عَنِّيْ وَيَسِّرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ مَا كُنْتُ وَرَضِّنِيْ بِقَضَاءِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ " (البخاری : 2 / 770. وابو داؤد : 1538. والترمذی : 408) پوءِ هر هڪ جي لاءِ مناسب آهي تہ جڏهن ڪنهن ڪم جي لاءِ نڪرڻ جو پڪو ارادو ڪري يا ڪنهن پاسي سفر جو ارادو ڪري تہ ٻنهي رڪعتن (۾ مذڪور دعا) کان پوءِ هيٺن بہ چوي " اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اُرِيْدُ الْخُرُوْجَ فِيْ وَجْهِيْ هٰذَا بِلاَ ثِقَةٍ مِّنِّيْ بِغَيْرِكَ وَلاَ رَجَاءَ اِلاَّ بِكَ وَلاَ قُوَّةٍ اَتَوَكَّلُ عَلَيْهَا وَلاَ حِيْلَةٍ اَلْجَأُ اِلَيْهَا اِلاَّ طَلَبَ فَضْلِكَ وَالتَّعَرُّضَ لِمَعْرُوْفِكَ وَرَحْمَتِكَ وَالسُّكُوْنَ اِلٰى حُسْنِ عِبَادَتِكَ وَاَنْتَ اَعْلَمُ بِمَا قَدْ سَبَقَ لِيْ فِيْ عِلْمِكَ فِيْ وَجْهِيْ هٰذَا مِمَّا اُحِبُّ وَاَكْرَهُ اَللّٰهُمَّ فَاصْرِفْ عَنِّيْ بِقُدْرَتِكَ مَقَادِيْرَ كُلِّ بَلاَءٍ وَنَفِّسْ عَنِّيْ كُلَّ كَرْبٍ وَّدَاءٍ وَابْسُطْ عَلَيَّ كَنَفًا مِّنْ رَّحْمَتِكَ وَلُطْفًا مِّنْ عَوْنِكَ وَحِرْزًا مِّنْ حِفْظِكَ وَجَمِيْعَ مُعَافَاتِكَ " ان کان پوءِ سامان وغيره کڻي سفر جي لاءِ نڪري.

هر چور، ڦاڙيندڙ جانور ۽ ايذائيندڙ کان محفوظ رهڻ جي لاءِ دعا:

1. اَللّٰهُمَّ احْرُسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِيْ لاَ تَنَامُ وَاكْنُفْنَا بِرُكْنِكَ الَّذِيْ لاَ يُرَامُ وَارْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا لاَ نَهْلِكُ وَاَنْتَ رَجَاؤُنَا اِنْشَاءَ اللهُ وَحْدَهٗ " (الاتحاف: 6/ 409. وكنز العمال : 2441. وابن عساكر : 5 / 312) 2. **حضرت عثمان بن عفان** ؓ **کان روايت آهي تہ مون رسول الله**ﷺ **کان ٻڌو تہ پاڻ فرمايائون "جنهن ڏينهن جي شروعات ۾** " بِسْمِ اللهِ الَّذِيْ لاَ يَضُرُّ مَعَ اسْمِهٖ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَآءِ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ " **ٽي ڀيرا چيو تہ ان کي رات تائين اوچتو ڪا مصيبت پيش نہ ايندي ۽ جنهن رات جو چيو تہ ان کي صبح تائين ڪا مصيبت پيش نہ ايندي"** (ابو داؤد: 5088، واحمد: 1/ 62)

ڏکن جي وچڻ ۽ قرضن جي لاهڻ جي لاءِ دعا: رسول الله ﷺ جن فرمايو "جنهن کي ڏک يا غم هجي تہ هن ڪلمن سان دعا گهري " اَللّٰهُمَّ اَنَا عَبْدُكَ وَابْنَ عَبْدِكَ نَاصِيَتِيْ بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيْ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيْ قَضَاؤُكَ اَللّٰهُمَّ اَنِّيْ اَسْئَلُكَ بِكُلِّ اِسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهٖ نَفْسَكَ اَوْ اَنْزَلْتَهٗ فِيْ كِتَابِكَ اَوْ عَلَّمْتَهٗ اَحَدًا مِّنْ خَلْقِكَ اَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهٖ فِيْ عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ اَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ الْكَرِيْمَ

رَبِيْعَ قَلْبِيْ وَنُوْرَ صَدْرِيْ وَجَلاۤءَ حُزْنِيْ وَذَهَابَ هَمِّيْ" "پوءِ هڪ مڙس عرض ڪيو تہ يا رسول الله ! جنهن ڪان هي (دعا جا) ڪلما رهجي ويا ان تي افسوس آهي ؟ فرمايائون هائو پاڻ بہ پڙهہ ٻين کي بہ سيکار. بلاشڪ اهي ڪلما جنهن چيا، انهن سان عرض ڪيائين تہ الله ان جي ڏک کي ختم ڪري ان جي خوشي وڏائي چڏيندو". (احمد: 1/ 391. ابن السنی: 335. الطبرانی: 10/ 210)

بسم الله الرحمن الرحيم

القسم الخمسة فى التصوف

پهريون پنجون تصوف جي باري ۾

پنجون قسم تصوف جي باري ۾

مريدن جي آداب جو باب: "فقير، صادق، سالڪ، متصوفن بزرگن جي طريقت تي هلڻ وارا جيڪي گمراه ڪندڙن جي خواهشن کان صاف ٿيا، ردي اخلاقن کان پاڪ ٿيا، ابدال ولايت وارن جي جماعت ۾ داخل ٿيا ڊيگهه جي خوف ۽ ملامت کان بچندي انهن جو مختصر ذڪر ڪجي ٿو".

فصل : ارادت، مريد ۽ مراد جي باري

ارادت چئبو آهي عادت کي ڇڏڻ ۽ ان جو ثبوت هي آهي ته قلب الله کان سواءِ ٻين کي ڇڏي حق جي طلب ۾ محو رهي. جڏهن ٻانهي اها عادت ڇڏي جيڪا دنيا ۽ آخرت جو حصو آهي ته ان وقت ان جي ارادت پڪي ٿي ويندي. ۽ اها ارادت هر امر کان مقدم آهي ان کان پوءِ آهي قصد. ان کان بعد ڪم ڪرڻ پوءِ اها ان جو هٽ هر سالڪ جو رستو آهي ۽ هر قاصد جي پهرين منزل آهي. الله عزوجل جو فرمان آهي "وَلاَ تَطْرُدِ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ" (سورة الانعام، آيت 52) "۽ انهن کي تڙي نه ڪيو جيڪي پنهنجي رب کي سندس ذات جي رضا حاصل ڪرڻ جي ارادي سان سڏين ٿا" الله تعالیٰ محبوب عليه الصلوٰة والسلام کي حڪم فرمايو ته الله جي رضا لاءِ صبح ۽ شام عبادت ڪرڻ وارن کي پاڻ کان جدا نه ڪيو انهن جي غريباڻي حال تي صبر ڪيو انهن کي پاڻ سان لازم ڪري رکو ڇو ته انهن جي نيت الله جي رضا حاصل ڪرڻ آهي.

مريد ۽ مراد: مريد اهو آهي جنهن ۾ هي صفتون موجود هجن پوءِ اهو هميشه الله تعالیٰ ڏانهن متوجه رهندو. ان جي عبادت ۽ اطاعت ڪندو آهي غير کان ۽ ان جي چوڻ مڃڻ کان منهن موڙيندو آهي الله

جا احڪام ٻڌي قرآن ۽ سنت تي عمل ڪندو آهي ۽ ٻين کان ٻوڙو هوندو آهي ۽ الله عزوجل جي نور سان ڏسندو آهي ۽ صرف ان تي ئي نظر رکندو آهي حقيقي فاعل الله عزوجل کي مڃيندو ۽ سمجهندو آهي رسول اللهﷺ جن فرمايو " حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِيْ وَيُصِمُّ " (ابو داؤد : 5130. واحمد : 194) "تنهنجي ڪنهن شيء سان محبت رکڻ ٻوڙو ۽ انڌو ڪري" مطلب ته ان کان سواءِ نه ڪنهن کي ڏسندين ۽ نه ٻئي ڪنهن جي ڳالهه ٻڌندين صرف محبوب ۾ مشغول هوندين. الله تعالیٰ فرمايو آهي " اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا دَخَلُوْا قَرْيَةً اَفْسَدُوْهَا جَعَلُوْا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً " (سورة النمل، آيت : 34) "بيشڪ بادشاهه جڏهن ڪنهن ڳوٺ (شهر) تي حملو ڪري داخل ٿيندا ته ان کي ويران ڪندا ۽ ان ۾ رهندڙن کي ذليل ڪندا" ته الله جي محبت به هڪ بادشاهه آهي جڏهن دل ۾ داخل ٿيندي ته ٻين کي، ختم ڪري ڪڍي ڇڏيندي. غير جو نالو ۽ نشان ئي نه رهندو. اهو ماڻهو ضرورت کان سواءِ نه ڳالهائيندو پنهنجي نفس کي نصيحت ڪندو رهندو پوءِ محبوب کان سواءِ ٻئي جي ڳالهه قبول نه ڪندو ۽ دنيا جي لذتن کان پري رهندو الله جي ٻانهن کي به نصيحت ڪندو اڪيلائيءَ ۾ الله تعالیٰ سان دل وندرائيندو الله جي بي فرمانين کان بچڻ تي جيڪي تڪليفون ملنديس انهن تي صبر ڪندو الله جي تقدير تي راضي رهندو ۽ الله جي امر کي اختيار ڪندو ۽ الله تعالیٰ جي نظر جو حياء ڪندو ۽ وس آهر پنهنجي محنت الله عزوجل جي محبت ۾ لڳائيندو ۽ هر اهو سبب اختيار ڪندو جيڪو کيس الله عزوجل جي وصال ڏانهن ويجهو ڪري ۽ الله تعالیٰ ڏانهن نوافل گهڻا پڙهي محبوب ٻانهو بڻجڻ جي ڪوشش ڪندو اخلاص سان عمل ڪندي واصل ٿيندو ۽ الله تعالیٰ جي احباب، پيارن ۾ داخل ٿيندو تانجو پاڻ الله عزوجل جي مراد (ارادو ڪيل ۽ پسند ڪيل ٻانهو) ٿيندو پوءِ ان تان الله جي واٽ جي سالڪن وارا بار لهي ويندا. الله جي رحمت جي پاڻيءَ سان ڌوپي ويندو ۽ ان جي رافت ۽ رحمت سان نوازجي ويندو ان جي لاءِ (عالم غيب ۾) الله جي فضل ۽ رحمت جي قدرتي ڇانو ۾ ان جو گهر

ٿاهيو ويندو. ۽ ان کي قسمين قسمين جو خلعتون عطا ڪيون وينديون ۽ اها الله تعاليٰ جي معرفت ۽ ان سان دل وندرائڻ آهي ۽ ان سان ئي سڪون ۽ اطمينان حاصل ڪرڻ آهي ۽ الله جي طرفان صريح اجازت سان الله جون حڪمتون ۽ ان جا اسرار بيان ڪندو ۽ الله تعاليٰ جي طرفان ان جي عنايت سان الله جي پيارن ٻانهن ۾ نرالن لقبن سان نوازيو ويندو الله جي خاص ٻانهن ۾ داخل ٿيندو ۽ اهڙا نالا رکيو ويندو جن کي الله کان سواءِ ڪير ڪو نه ٿو ڄاڻي خصوصي اسرار تي اطلاع ڏنو ويندو. جيڪي الله تعاليٰ کان سواءِ ٻئي کي معلوم نه هوندا الله تعاليٰ سان ٻڌندو ان جي ڪرم سان ڏسندو ان جي اذن سان ڳالهائيندو ان جي قوت سان وٺندو الله جي اطاعت جي حوالي هوندو. الله جي ذڪر سان سڪون وٺندو الله جي اطاعت لاءِ ننڊ ڪندو. الله جي سنڀال ۾ هوندو ۽ حفاظت ۾ الله جو ذڪر ڪندو الله جي امين ٻانهن مان هوندو ۽ ان جي زمين جي مضبوط رهڻ لاءِ اوتاد (ميخون) هوندو ان جي ٻانهن ۽ شهرن کي ڇڏائيندڙ هوندو ان جي پيارن ۽ پسند ڪيل ٻانهن مان هوندو. نبي ڪريمﷺ جن الله تعاليٰ جو هي فرمان ذڪر ڪندي فرمايو ته ”منهنجو مومن ٻانهو هميشه مون ڏانهن نوافل سان ويجهو ٿيندو آهي تانجو مان ان سان محبت رکان پوءِ جڏهن مون ان سان محبت رکي ته مان ان جو ڪن، اک، زبان، هٿ، پير، دل ٿيندس. پوءِ مون سان ٻڌندو ۽ مون سان ڏسندو، ۽ مون سان ڳالهائيندو، ۽ مون سان سمجهندو ۽ مون سان وٺندو“ (البخاری فی: الرقاق، ب: 38. واحمد: 256/6) پوءِ هي ٻانهو آهي جنهن جو عقل (عقل اڪبر) آهي ۽ ان جون شهوت واريون حرڪتون الله جي قبضي ۾ رهڻ جي ڪري سڪون واريون ٿي وينديون ان جو قلب الله جو خزانو هوندو هيءَ ٻانهو الله عزوجل جي مراد آهي اي الله جا ٻانها ! جيڪڏهن تون ان جي سڃاڻڻ جو ارادو رکين ٿو ۽ الله تعاليٰ جي اڳين ٻانهن مان بعض بزرگن فرمايو آهي ته : مراد ۽ مريد هڪ آهي ڇو ته جيڪڏهن ٻانهو الله تعاليٰ جو ارادو ڪيل نه هجي ها (مطلب ته الله تعاليٰ جيڪڏهن نه گهري ها) ته ٻانهو ان واٽ جو

ارادو ڪندڙ ٿي نہ ٿئي ها ڇو تہ اهو ٿي ٿيندو جيڪو الله تعاليٰ ارادو ڪندو ۽ جڏهن الله تعاليٰ خصوصي طور ان ٻانهي ڏانهن توجہ ڪندو تہ ان کي ارادت جي توفيق ملندي جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي "وَمَا تَشَآؤنَ اِلآَّ اَنۡ يَّشَآءَ الله"" (سورة الانسان، آيت: 30) "۽ اوهان نہ ٿا گهرو مگر هي جو الله گهري" ۽ ٻين جو قول آهي تہ مريد مبتدي (شروعات ڪرڻ وارو) ۽ مراد منتهي نهايت ڪرڻ وارو هوندو آهي مريد اهو آهي جيڪو تڪليف ۽ مشڪلاتن ۾ داخل ٿئي ۽ مراد اهو آهي جيڪو بغير تڪليف جي امر حاصل ڪري پوءِ غالب الله تعاليٰ جي طريقي جي شروعات ڪرڻ جي ارادي ڪندڙن مان اهو آهي جيڪو مجاهدات جي لاءِ پورو ٿيو ۽ واصل ٿيڻ جي ڪري ان تان بار لاٿا ويا ان جو توجہ فرائض ۽ سنتن ڏانهن وڌي پوندو قلبن جي حفاظت ۽ حدن جي نگهباني لاءِ قائم هوندو ان جو ظاهر الله تعاليٰ جي مخلوق سان ۽ باطن الله تعاليٰ سان هوندو انهن جون زبانون الله جو حڪم بيان ڪنديون ۽ انهن جون دليون الله تعاليٰ جي علم سان مشغول هونديون انهن جون زبانون الله جي ٻانهن کي نصيحتون ڪنديون ۽ انهن جا اسرار الله تعاليٰ جي امانتن جي حفاظت ڪرڻ ۾ هوندا پوءِ انهن تي الله جون رحمتون ۽ برڪتون ۽ ڀلايون ۽ ان جي طرفان مرحبا آهي جيسيتائين زمين ۽ آسمان آهن ۽ ان جا ٻانها سندس اطاعت، حقوق ادا ڪرڻ ۽ ان جي مقرر ڪيل حدن جي حفاظت ڪرڻ ۾ آهن ۽ (حضرت) جنيد ﵀ کان مريد ۽ مراد جي متعلق سوال ڪيو ويو تہ فرمايائين، مريد تي علم جي سياست غالب آهي ۽ مراد تي حق جي رعايت غالب آهي ڇو تہ مريد هلندو آهي ۽ مراد اڏامندو آهي پوءِ هلڻ وارو اڏامندڙ کي ڪيئن پهچندو ؟ ۽ اها ڳالهہ (حضرت)موسيٰ عليہ السلام کي الله تعاليٰ جي مريد جي حيثيت سان اهي ۽ اسان جو نبي (حضرت) محمد ﷺ مراد هو. (حضرت) موسيٰ عليہ السلام جي سير طور سينا جبل تي انتها ڪئي ۽ اسان جي نبي عليہ الصلوٰة والسلام جو اڏامڻ عرش ۽ لوح محفوظ تائين پهتو پوءِ مريد طالب آهي ۽ مراد مطلوب آهي. مريد

جي عبادت مجاهدو آهي ۽ مراد جي عبادت وهبي عنايت آهي مريد موجود آهي ۽ مراد فاني آهي مريد عوض (جنت) ملڻ لاءِ عبادت ڪندو آهي مراد عمل ڪرڻ (ضروري ڪرڻ جي باوجود) ڏي نہ نهاريندو آهي بلڪ عمل ڪرڻ جي لاءِ توفيق ملڻ تي الله جا ٿورا مڃيندو آهي مريد طريقت جي واٽ ۾ هلڻ جي ڪوشش ڪندوآهي ۽ مراد طريقت جي سيني شعبن تي قائم هوندو آهي مريد الله جي نور سان ڏسندو آهي ۽ مراد الله (جي ذاتي توجہ) سان ڏسندو آهي مريد الله جي امر سان قائم هوندو آهي ۽ مراد، قدرتي نظام سان قائم هوندوآهي مريد نفساني خواهش جي مخالفت ڪندو آهي ۽ مراد پنهنجي ارادي ۽ خواهش کان آزاد هوندو آهي، مريد ويجهو ٿيڻ جي ڪوشش ڪندو آهي ۽ مراد کي ويجهو ڪيو ويندو آهي، مريد محفوظ هوندو آهي ۽ مراد سان مريد جي ترقيءَ ۾ حفاظت ڪئي ويندي آهي.

متصوف ۽ صوفي ڇا آهن؟ متصوف اهو آهي جيڪو صوفي ٿيڻ جي لاءِ جدوجهد ڪندو آهي ۽ جدوجهد ڪري صوفي ٿيندو آهي جڏهن تڪلف ڪري بزرگن طريقت وارن جي قميص ڍڪيندو آهي تہ متصوف بڻجندو آهي اهڙي طرح زهد ڪندڙ کي ”متزهد“ سڏيو ويندو آهي. ان کان پوءِ ان وٽ شيون اينديون آهن ۽ اهو نہ انهن جو ارادو ڪندو ۽ نہ انهن سان بغض رکندو بلڪ انهن ۾ الله جي امر جي اطاعت ڪندو ۽ ڏسندو تہ الله تعاليٰ انهن ۾ ڇا ٿو ڪرڻ فرمائي. پوءِ جڏهن ڪو ان معنيٰ سان اهو متصوف ۽ صوفي سڏيو ويندو آهي. صوفي اصل ۾ فوعل جي وزن تي ”مصافاة“ کان ورتل آهي يعني اهڙو بانهو جنهن کي الله تعاليٰ صاف رکيو آهي ان جي ڪري چيو ويو آهي تہ صوفي اهو آهي جيڪو نفس جي آفتن کان صاف ان جي مذموم ڪيل ڪمن کان خالي هجي طريقت جي رستن جو سالڪ هجي حقائق جو ملازم هجي ۽ چيو ويو آهي تہ تصوف حق سان سچو هجڻ آهي ۽ خلق سان سهڻن اخلاقن سان پيش اچڻ آهي. مريد اهو متصوف آهي جيڪو پنهنجي نفساني خواهشن سان مقابلو ڪري عبادت

ڪري رب جو قرب حاصل ڪري قلب کي صاف رکي رات ۽ ڏينهن رب جي ذڪر ۾ گذاري. پنهنجي رب جي رضا حاصل ڪرڻ جي لاءِ شيطان جي مخالفت ڪري دنيا جي محبت نه رکي ۽ هڪ جيڏن (بي دينن) کي ڇڏي ڏي پنهنجي آخرت کي سجائڻ جي لاءِ ساري مخلوق کي ڇڏي ڏي، جيڪي هن جي راه ۾ رڪاوٽ بنجن ان کان پوءِ پنهنجي نفس ۽ خواهشات سان الله جي امر سان مجاهدو ڪري آخرت جي محبت کان به نڪري ۽ الله تعالیٰ جيڪي پنهنجي اولياء جي لاءِ جنتي نعمتون وغيره تيار ڪيون آهن الله تعالیٰ سان محبت رکڻ جي ڪري انهن ڏانهن رغبت نه رکي. ڪائنات کان نڪري رب جي محبت ۾ جوهر تي وڃي. پوءِ ان کان تعلقات، اسباب، اهل ۽ اولاد (دل مان) ڪٽجي ويندو ان جا ڇهه ئي پاسا سڄو، کٻو، هيٺ، مٿي، اڳيان، پويان غير کان ڪٽجي ويندا ۽ الله عزوجل جي رضا تي راضي رهندو. ڳجهن رازن جي خبر رکندو ان کان پوءِ ان جي لاءِ هڪ درازو کلندو جنهن کي الله، مالڪ، دَيَّانَ جي قرب جو دروازو سڏيو وڃي ٿو پوءِ اتان ئي اُنس جي مجلسن ڏانهن کنيو ويندو ۽ توحيد جي نسبت واري ڪرسي تي ويهندو. ان کان پوءِ ان جي اڳيان پردا کنيا ويندا ۽ دار الفردانية ۾ ويهاريو ويندو. ان جي لاءِ جلال ۽ عظمت کوليا ويندا. جڏهن ان جي نظر جلال ۽ عظمت تي پوندي ته ”لَاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ“ سان باقي رهندو پنهنجي نفس ۽ صفتن کان فاني هوندو پنهنجي حواس، قوت، ارادي، تمنا، دنيا ۽ آخرت کان بي خيال هوندو پوءِ شيشي جي پاٽيءَ سان ٿانو وانگر هوندو جنهن ۾ شڪليون نظر اينديون. پوءِ اهو پاڻ کان ۽ پنهنجي حظ کان فاني هوندو پنهنجي مولا جي لاءِ موجود هوندو ان وقت ان کي صوفي سڏيو ويندو ان معنیٰ ۾ ته اهو ميرنهه کان آزاد هوندو جيڪڏهن تون گهرين ته ان کي ابدالن مان هڪ بدل نالو رکين. جيڪو پنهنجي نفس ۽ پنهنجي رب جو عارف هوندو.

نبوت ۽ ولايت ۾ فرق: نبوت اهڙو ڪلام آهي جيڪو الله تعالیٰ جي طرفان ايندو آهي ۽ وحي اهو هوندو جنهن ۾ الله تعالیٰ جي

طرفان روح هوندو آهي ان جي ابتداء بہ وحي آهي تہ انتها بہ وحي آهي اهو اها حقيقت آهي جنهن جي تصديق ڪرڻ فرض آهي ۽ جنهن ان جو انڪار ڪيو اهو ڪافر آهي ڇو تہ اهو الله عزوجل جي ڪلام کي رد ڪندڙ آهي. ولايت ان جي لاءِ آهي جنهن کي الله تعالیٰ الهام جي ذريعي نوازيندو آهي اهو الهام بہ سڪون هوندو آهي ان کي پنهنجي طرف ڇڪيل ٻانهي جي دل ۾ وجهندو آهي ۽ اهو قبول ڪندو آهي.

باب : انهن ڳالهين جي باري ۾ جي طريقت ۾ شروعات ڪندڙ جي طالب جي مٿان واجب آهن ۽ جيڪو ان تي مرشد جي لاءِ لازم آهي ۽ جيڪا ذمينداري مرشد تي واجب آهي جو مريد جي تربيت ڪري:

اها ڳالهہ جيڪا مبتدي تي هن طريقي ۾ واجب آهي اهو آهي تہ ان جو عقيدو صحيح هجي ۽ سلف صالحين جي عقيدي جي مطابق هجي جيڪي اهل السنت والجماعت هيا انبياء عليهم الصلوٰة والسلام جي سنت ۽ صحا بہ، تابعين، اولياء، صديقن جي طريقي تي هيا جيئن انهن جو ذڪر اڳ ۾ ذڪر ڪري آيا آهيون (مقصد تہ پڪو سني هجي) ان تي لازم آهي قرآن ۽ سنت کي لازم ڪري وٺي ۽ امر، نهي، اصل ۽ فرع ۾ انهن کي پنهنجا پر بنائي جن سان الله تعالیٰ ڏانهن واصل ڪندڙ واٽ ڏانهن اڏامي. ۽ ان کان پوءِ جدوجهد ۾ سچائي رکي تانجو هدايت ۽ ارشاد جو صاحب ٿئي، قائد بنجي جيئن الله تعالیٰ جو فرمان آهي "وَالَّذِيۡنَ جَاهَدُوۡا فِيۡنَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا" (سورة العنكبوت، آيت : 69) ۽ ڪنهن حڪمت واري جو قول آهي جنهن طلب ۽ ڪوشش ڪئي تہ (مقصد) ماڻيندو، پوءِ اعتقاد سان ان کي حقيقت جو علم حاصل ٿيندو. ۽ جدوجهد سان ان لاءِ طريقت جو سلوڪ سولو ٿيندو ان کان بعد ان تي واجب آهي تہ الله تعالیٰ سان مخلص هجي جو ڪو بہ قدم ان جي رضا حاصل ڪرڻ کان سواءِ نہ کڻي ۽ ڪنهن جي ملامت ڪرڻ کان نہ ڊڄي ڇو تہ سچو طالب هٽندو ناهي ۽ ڪراهت ڏسڻ سان

رڪجي نه پوي جڏهن ٻانهي کي الله تعاليٰ سان وصول حاصل ٿيو ته ان کي ڪرامتن جو ظاهر ٿيڻ نقصان نه ڏيندو ڇو ته اهي الله تعاليٰ جي طرفان مهربانيءَ جو ثمر ۽ ان مهرباني جو نشانيون آهن ۽ سالڪ جي لاءِ مناسب ناهي جو ڪوتاهي ڪري يا ڪوتاهي ڪندڙ باطل تي هلندڙ سان گڏ رهي جيڪي رڳي ڳالهيون ڪندا آهن نيڪن عملن جا دشمن هوندا آهن مسلمان ۽ مومن هجڻ جي دعوى ڪندا آهن اهڙن جي حق ۾ ئي الله عزوجل جو فرمان آهي "يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَا لاَ تَفْعَلُوْنَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا لاَ تَفْعَلُوْنَ" (سورة الصف، آيت: 3،2) "اي ايمان وارؤ ! ڇو ٿا چئو اها ڳالهه جيڪا ڪيو نٿا. الله وٽ اها ڳالهه وڏي ڪاوڙ واري آهي جو جيڪو ڪيو نه ٿا اهو چئو ٿا" ۽ اهڙي طرح سندس فرمان آهي " اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُوْنَ الْكِتَابَ اَفَلاَ تَعْقِلُوْنَ " (سورة البقرة آيت : 44) "ڇا ماڻهن کي نيڪيءَ جو امر ڪيو ٿا ۽ پاڻ کي وساريو ٿا حالانڪ اوهان ڪتاب پڙهو ٿا ڇا پوءِ اوهان سمجهو نٿا" سالڪ جي لاءِ مناسب آهي ته بخيلي نه ڪري ٿوري مال ۽ ملڪيت تي صبر ڪري ۽ شڪر ڪري الله تعاليٰ کان معذرت ۽ گناهن کان بچڻ لاءِ دعائون گهرندو رهي ۽ عبادت جي توفيق ملڻ ۽ الله تعاليٰ جي قرب حاصل ڪرڻ جي لاءِ عرض ڪندو رهي.

مرشد جا آداب (جيڪي مريد لاءِ ضروري آهن): مريد جي لاءِ واجب آهي ته پنهنجي مرشد جي مخالفت نه ڪري نه ظاهر ۾ نه باطن ۾. ظاهر ۾ اعتراض ڪرڻ وارو بي ادب آهي ۽ دل ۾ اعتراض ڪرڻ وارو به پنهنجو نقصان ٿو ڪري. پنهنجي مٿان ڪنٽرول ڪري پاڻ کي مرشد تي اعتراض ڪرڻ کان روڪي ۽ هيءَ دعا گهڻي پڙهي "رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ وَلاَ تَجْعَلْ فِىْ قُلُوْبِنَا غِلاًّ لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ " (سورة الحشر، آيت : 10) "اي اسان جا رب ! اسان کي ۽ جيڪي اسان جا ڀائر اسان کي اڳي گذري ويا بخش ڪر ۽ اسان جي دلين ۾ ايمان وارن جي لاءِ دشمني پيدا نه ڪر. اي اسان جا رب بيشڪ تون ٻاجهارو، مهربان آهين" ۽ جيڪڏهن مرشد کان ڪا اهڙي شيءِ

ڏسي جنهن کي پسند نہ ٿو ڪري تہ اشاري سان ڪيس عرض ڪري تانت مرشد کي ڪانئس نفرت پيدا نہ ٿئي. ۽ جيڪڏهن مرشد ۾ ڪو عيب ڏسي تہ ڍڪي ڇڏي ۽ (وس آهر) ان جي لاءِ شرعي تاويل ڪري پوءِ جيڪڏهن ان جي لاءِ شريعت ۾ عذر نہ لهي تہ ان جي لاءِ مغفرت جي دعا گهري ۽ اها بہ دعا ڪري تہ الله تعالىٰ ان کي توفيق ڏي، علم، سجاڳي، گناهن کان بچڻ ۽ محفوظ رهڻ جي همت ڏي. ۽ مرشد کي گناهن کان پاڪ ۽ معصوم هجڻ جو عقيدو نہ رکي (معصوم صرف نبي سڳورا عليهم الصلوٰة والسلام آهن) ۽ مرشد ۾ عيب ڏسي تہ ان کي ڍڪي ڇڏي ۽ پنهنجي پاڻ کي قصور وار سمجهي ۽ مرشد جي ان ڳالهہ جو شرعي تاويل ڳولڻ جي ڪوشش ڪري پوءِ جيڪڏهن ان جو شرعي تاويل نہ ٿو لهي تہ مرشد جي لاءِ مغفرت جي دعا گهري ۽ اها بہ دعا گهري تہ الله تعالىٰ ان کي توفيق ڏي ۽ جيڪڏهن مرشد ڪاوڙجي پوي ۽ ان ڪاوڙ جو اثر سندس منهن مان معلوم ٿئي تہ پاڻ ان کان ڪتجي نہ وڃي بلڪ پنهنجي باطن کي سنياليندو ۽ جيڪا ان کان مرشد جي حق ۾ ڪوتاهي ٿي تہ ان جي لاءِ الله تعالىٰ کان معافي گهري، مغفرت طلب ڪري ان کان پوءِ مرشد ڏانهن (دل سان) رجوع ڪرڻ جو پڪو ارادو ڪري ۽ معذرت عرض ڪندي ان جي هيناهين ڪندو ۽ وري ان جي مخالفت نہ ڪرڻ جو پڪو ذهن ناهي ڇڏي ۽ مرشد جي خدمت ۾ رهڻ جي پڪي ڪوشش ڪندو ۽ ان کي پنهنجي رب العزت جل جلاله جي وچ ۾ واسطو بنائيندو ۽ ان کي الله تعالىٰ سان وصال جو سبب ۽ ذريعو يقين ڪندو جيئن ڪو ماڻهو بادشاهہ سان ملڻ چاهي پر ان جي جاڻ سڃاڻ ناهي تہ ضروري آهي تہ اهو بادشاهہ جي ملازمن مان ڪنهن ويجهي ملازم سان جاڻ سڃاڻ پيدا ڪندو تانت اهو ڪيس بادشاهہ جي سوچ، طور طريقي کان واقف ڪري ۽ ان جي اڳيان ادب سان ويهڻ ۽ ڳالهائڻ سيکاري ۽ اهو بہ ان کي ٻڌائي تہ ڪهڙا هديا ۽ تحفا بادشاهہ کي پسند آهن تہ اهي پيش ڪري ۽ اهو ڪيس هٿ مان وٺي اهڙي جاءِ تي ويهاري جتان ڪيس ڪو نہ اٿاري. ڇا

تون حضرت آدم ڏانهن ڏسين نہ تہ جڏهن الله تعاليٰ ان کي پيدا ڪيو تہ ان کي نالن جو علم ڏنو ۽ ان ڳالهہ سان امر جي شروعات ڪيائين ۽ ان کي ائين ڪيائين جيئن شاگرد استاد سان هوندو آهي ۽ مريد مرشد سان هوندو آهي ۽ کيس ٻڌايائين تہ اي آدم ! هن جو نالو گهوڙو آهي، ۽ هن جو نالو خچر آهي ۽ هن جو نالو گڏهہ آهي تانجو پيالي ۽ پياليءَ جا نالا بہ ان کي سيکاريائين ۽ جڏهن ان کي اهي سيکارڻ کان فارغ ٿيو تہ ان کي معلم، مرشد ۽ حڪمت وارو بنائي ڪرسين تي ويهاريائين ۽ قسمين قسمين جا وڳا پارايائين جنت ۾ ڪرسي تي ويهاري ملائڪن کي ان جي چؤ طرف صفون ڪرائي ٻيهاري فرمايائين تہ " يَاآدَمُ اَنۡبِئۡهُمۡ بِاَسۡمَآءِهِمۡ " (سورة البقرة آيت : 33) "اي آدم انهن (ملائڪن) کي انهن شين جا نالا ٻڌاءِ". اهو حڪم تڏهن ٿيو جڏهن انهن کي انهن جو علم نہ هجڻ جي ڪري سندن عاجزي ظاهر ٿي ۽ انهن عرض ڪيو "سُبۡحَانَكَ لاَ عِلۡمَ لَنَاۤ اِلاَّ مَا عَلَّمۡتَنَا " (سورة البقرة آيت : 32) پوءِ ملائڪ (حضرت) آدم (عليٰ نبينا وعليہ الصلوٰة والسلام) جا شاگر ٿي ويا ۽ (حضرت) آدم انهن جو استاد بڻيو ۽ قرآن ڪريم جي شاهدي مطابق (حضرت) آدم انهن کي انهن سڀني شين جا نالا ٻڌايا جنهن سان ان جو انهن تي شرف ۽ شان ظاهر ٿيو ۽ انهن کان افضل، وڏيڪ علم وارو ۽ الله وٽ وڏيڪ شرف وارو ٿيو اهي هن جا تابع ۽ هي متبوع ٿيو. پوءِ مشائخ (مرشد) الله تعاليٰ ڏانهن رهبري ڪندڙ آهن ان جي ڪري هرمريد جي لاءِ مرشد ضروري آهي مگر ڪي ڪي ٻانها اهڙا بہ هوندا آهن جن جي تربيت ۽ شيطان کان بچائڻ جي مهرباني الله تعاليٰ پاڻ ڪندو آهي. جيئن حضرت !ويس قرني عليہ الرحمة وغيره. مريد جي لاءِ مناسب ناهي تہ مرشد کان ڪٽجي وڃي تانجو الله تعاليٰ سان واصل ٿئي پوءِ الله تعاليٰ سندس تربيت پاڻ ڪندو ۽ ان کي اهڙين شين جي علم کان واقف ڪري ٿو جيڪي هن کي مرشد کان بہ نہ مليون هونديون ۽ الله تعاليٰ ان کي نيڪ عملن ۾ استعمال ڪندو ۽ ان کي الهام جي ذريعي امر ۽ نهي ڪندو ۽ ان کي بسط ۽ قبض جي

ڪيفيت ۾ رکندو ۽ ڪڏهن غني ته ڪڏهن مسڪين بنائيندو ۽ ان ڪي (مزيد روحانيت) جي قسمن تي واقف ڪندو پوءِ اهو الله جي فضل کان سواءِ ٻئي جو محتاج نه رهندو. ۽ ان کي غير جي ادب جي اجازت نه هوندي ۽ صريح امر ۽ واضح خبر کان سواءِ مرشد ڏانهن به نه ويندو مگر جيڪڏهن اتفاق سان مرشد هن وٽ اچي وڃي يا واٽ ويندي ملاقات ٿي وڃي. اهو سڀ ڪجهه حال جي حفاظت ۽ الله تعالیٰ جي فضل ۽ رحمت تي توڪل ڪندي استغناء جي حالت جي ڪري آهي. ۽ مريد جي لاءِ آداب ۾ هي به آهي ته مرشد جي اڳيان ضرورت کان وڌيڪ نه ڳالهائي ۽ ان جي اڳيان پنهنجي فضيلت بيان نه ڪري ۽ نماز جي وقت کان سواءِ مرشد جي اڳيان پنهنجو مصلو نه وڇائي. ۽ هميشه مرشد جي خدمت لاءِ تيار رهي ۽ جيڪڏهن مرشد جي اڳيان ڪنهن مسئله تي بحث هلي ته پاڻ ان جي متعلق علم رکڻ جي باوجود خاموش رهي بلڪ ان جي متعلق جيڪو مرشد بيان ڪري ان کي غنيمت ڄاڻي ياد ڪري ۽ جيڪڏهن (مرشد جي) ان جواب ۾ قصور ڏسي ته به صبر ڪري الله تعالیٰ جو شڪر ڪري جو الله تعالیٰ کيس پنهنجي فضل ۽ علم ۽ نور سان نوازيو آهي ۽ اهو سڀ ڪجهه راز ۾ رکندو ۽ اها مرشد جي ڳالهه هر ڪنهن سان هر هر نه ڪندو مريد جي ڀلائي چپ رهڻ ۾ آهي ۽ مريد جي لاءِ مناسب آهي ته مرشد جي اڳيان چرپر نه ڪري تانجو اهو کيس اشارو ڪري يا پاڻ بي اختيار بڻجي وڃي پوءِ جڏهن ان کان بي اختياريءَ جي ڪيفيت گهٽجي وڃي ته سڪون، ادب ۽ وقار ڏانهن واپس ٿي وڃي ۽ سچي مريد ۾ ذڪر ۽ عشق جي ڀڙڪندڙ باهه وسامڻ واري ناهي ۽ ان کان محبوب غائب نه هوندو آهي ۽ اهو هميشه قرب ۽ ديدار، لذت ۽ نعمتن ۾ هوندو آهي. ۽ ان جي ڳالهه الله عزوجل جي شان ۽ ذڪر کان سواءِ نه هوندي.

مرشد جي ادب جي متعلق جڏهن ڪنهن کي مرشد ڪري وٺي ته يقين ڪري ته ان علائقي ۾ ان کان وڌيڪ ڀلو ڪير ناهي. اهو سندس ايمان ۽ تصديق هجي ۽ ان ئي طريقي سان پنهنجي مراد ماڻڻ

جو نفعو حاصل ڪندو. ۽ الله تعاليٰ ان کي مقبول بنائي ان جي راز کي محفوظ رکندو ۽ هر مرشد جي مخالفت کان ڊڄندو ڇو تہ بزرگن جي مخالفت ڪرڻ قاتل زهر ۽ عام نقصان ڏيندڙ آهي ۽ جيڪا شيءِ الله جي رضا حاصل ڪرڻ جي لاءِ ڇڏي اٿس ان ڏانهن موٽڻ جي نہ ڪندو ڇو تہ طريقت وارن وٽ اهو ڪبيرة (وڏو) گناهہ آهي. ۽ حديث ۾ آيو آهي تہ رسول الله جن فرمايو " اَلْعَائِدُ فِی هِبَّته كَالْكَلْبِ يَقِئُ ثُمَّ يَعُوْدُ فيهِ " (البخاری : 3 / 207. ومسلم فی الهبات، حدیث : 8، واحمد : 1 / 327) "پنهنجي هديي طور ڏنل شيءِ کي واپس ونندڙ ڪتي وانگر آهي جيڪو قي (الٽي) ڪري وري اها کائيندو آهي". ۽ مرشد جي حڪم مڃڻ ادب آهي ۽ جيڪڏهن مرشد جي حڪم کي قائم ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ٿي وئي اٿس تہ اها ڳالهہ مرشد کي ٻڌائيندو تانت اهو ان ۾ پنهنجي راءِ ڏي ۽ مريد کي توفيق ۽ آساني سان ڪاميابيءَ جي لاءِ دعا ڪري.

مرشد تي مريد کي تربيت ڏيڻ جي لاءِ ڇا واجب آهي: اهو هي آهي تہ مريد کي مريدي ۾ قبول ڪرڻ جي لاءِ لِلّهيّت رکي ان کي نصيحتون ڪندو ۽ ان تي شفقت جي نظر رکندو ۽ رياضت جون سختيون برداشت نہ ڪرڻ جي ڪري ان سان نرم رويو اختيار ڪندو ۽ ان جي تربيت ائين ڪندو جيئن ماءُ پيءُ اولاد جي تربيت ڪندا آهن ان کي آسان امر ڪندو جيئن والد، حڪيم، شفيق طبيب پنهنجي اولاد کي ڪندو آهي مريد کي ان جي وصيت کان وڌيڪ بار نہ کڻائيندو اول ان کي امر ڪندو تہ سيني ڪمن ۾ طبيعت جي اتباع ڇڏي ڏيندو ۽ جنهن ڪم جي شريعت اجازت ڏني آهي ان جي اتباع ڪندو ان کان پوءِ ان کي رخصت کان عزيمت ڏانهن متوجہ ڪرڻ فرمائيندو پر جيڪڏهن مريد ۾ شروعات کان ئي مجاهدي ۾ سچائي ۽ پختگي ڏسي ٿو ۽ ان ۾ الله تعاليٰ جو عطا ڪيل نور، مڪاشفي ۽ الله تعاليٰ جي طرفان عطا ڪيل علم سان جيئن الله تعاليٰ جو پنهنجن مومنن ٻانهن، اولياء، احباب، امينن ۽ علماء سان طريقو رهيو آهي تہ پوءِ ان سان چشم پوشي نہ ڪندو پر ان کي سخت کان سخت

رياضتون ڪرائيندو جن جو ڪيس علم آهي تہ انهن سخت رياضتن جي ڪري ان جي همت ۽ قوت ۾ فرق نہ پوندو. ۽ مرشد لاءِ ضروري آهي تہ مريد جي پنهنجي روحاني همت سان تربيت ڪري. ۽ مريدن جي رازن کي ظاهر نہ ڪري پوءِ رازن کي الله تعاليٰ جي عطا ڪيل علمِ لدني سان معلوم ٿين يا مريد پاڻ کيس ٻڌائي جيئن چيو ويو آهي تہ الله وارن جا سينا اسرار جون قبرون آهن. مرشد جي لاءِ لائق ۽ مناسب آهي تہ اهڙيون ڳالهيون نہ ڪري جيڪي ماڻهن ۾ نفرتون پيدا ڪن. بلڪ اهڙيون ڳالهيون ڪري جيڪي الله تعاليٰ ڏانهن متوجہ ڪن ۽ انهن جي لاءِ راحت بنجي ۽ مريدن جي لاءِ خزانو بنجي ۽ انهن جي اسرار جي لاءِ پناه هجي انهن جي لاءِ مددگار هجي ۽ انهن کي طريقت ۾ ثابت رکندڙ رهي انهن کي طريقت کان نفرت ڏياريندڙ نہ ٿئي ۽ جيڪڏهن مريد کان غير شرعي ڪم ڏسي تہ ان کي لِڪَ ۾ نصيحت ڪري ۽ (شرعي) ادب سيکاري ۽ ان کي روڪي تہ وري اهڙو ڪم نہ ڪري ۽ ان کي سمجهائي تہ اهو پنهنجن نيڪ عملن تي فخر نہ ڪري بلڪ انهن کي پنهنجي نظر ۾ ننڍو سمجهي.

باب : يائرن ۽ ڏارين سان صحبت ڪرڻ جي باري ۾ ۽ شاهوڪارن ۽ فقيرن سان صحبت ڪيئن رکي :

يائرن سان صحبت ۾ سخاوت ڪندو ۽ انهن جي حتّى الامڪان خدمت ڪندو ۽ انهن جي مٿان پنهنجو حق نہ سمجهندو بلڪ انهن جو حق پاڻ تي سمجهندو. انهن جي حق ادا ڪرڻ جيڪو ناهي ڪندو. (شرعي حد جي اندر رهندي) انهن سان جيڪي ڪن يا چون ان ۾ موافقت ڪندو ۽ انهن سان پنهنجو هر ساٿ نباهيندو ۽ انهن جي طرفان معذرت پيش ڪندو، انهن جي مخالفت ڇڏي ڏيندو، انهن کان نفرت نہ ڪندو، انهن سان جهيڙو نہ ڪندو ۽ انهن جي عيبن جي پردي پوشي ڪندو ۽ مناسب ۽ لائق آهي تہ يائرن جي دلين جي حفاظت ڪري، انهن جي دل آزاري نہ ڪري.

ڏارين سان صحبت: انهن کان راز لڪائيندو، انهن ڏانهن شفقت جي نظر سان ڏسندو انهن تي رحمت جو هٿ رکندو ۽ سندن احوال سندن حوالي رکندو ۽ انهن کان طريقت جا احوال لڪائيندو (شرعي حد جي اندر رهندي) انهن جي غلط اخلاق تي صبر ڪندو ۽ انهن کان پاڻ کي ڀلو نه سمجهندو ۽ چوندو ته اهي اهل اسلام آهن الله تعاليٰ انهن کي بخش ڪرڻ فرمائيندو.

شاهوڪارن سان صحبت ڪرڻ جي متعلق: انهن تي پنهنجي عزت ثابت ڪندو، انهن ۾ طمع (لالچ) نه رکندو، انهن جي هٿن ۾ جيڪو آهي ان ۾ اميد نه رکندو. انهن کي پنهنجي دل ۾ جاءِ نه ڏيندو. الله تعاليٰ کان پناه ٿا گهرون جو اهڙو ڪم ڪيون جنهن مان ديني نقصان ٿئي ۽ اهڙن ماڻهن جي صحبت ڪيون جن سان دين تي داغ اچي ۽ ايمان جو نور وسامي وڃي پر جيڪڏهن سير يا سفر يا مسجد يا رباط يا ڪنهن ميڙ ۾ انهن جي صحبت ۾ مبتلا ٿي وڃين ته پوءِ انهن سان سهڻن اخلاقن سان پيش اچجان ۽ اهو صحبت ۾ اچڻ وارن شاهوڪارن ۽ فقيرن جي لاءِ عام حڪم آهي ڪنهن کان پاڻ کي ڀلي هجڻ جو عقيدو نه رک بلڪ اهو عقيدو رک ته سموري خلق کان تون گهٽ آهين تانت تڪبر کان بچين.

فقيرن سان صحبت ڪرڻ جي متعلق: انهن کي پنهنجي مال جو محتاج نه بناءِ جو توکان پنن، ۽ جيڪڏهن توکان قرض گهرن ته ظاهر ۾ قرض ڏين ۽ لڪ ۾ بخشي ڇڏين انهن جي قلب جي رعايت ڪر جو ان کي مراد جلد ملي ان کي وقت گهٽ به ڏي. ڇو ته فقير پنهنجي وقت جو پٽ آهي. ۽ جيڪڏهن خبر پوي ته فقير اولاد، اهل، عيال وارو آهي ته ان کي نرميءَ سان نواز اڪيلو نه ڇڏيس بلڪ ان جي لاءِ اهڙي ڪوشش ڪر جو اهو وسعت قلبي وارو رهي. فقير جيڪو حال بيان ڪري ان تي صبر ڪر، ان سان ڪٿي منهن نه مل ۽ جيڪڏهن توکان اهڙي شيءِ گهري جيڪا تو وٽ ناهي ته ان کي سهڻي وجه سان مطمئن ڪر تانت اهو تو سان پنهنجي راز کي ظاهر

ڪرڻ تي مايوس نہ ٿئي ۽ ان تي جاهلائپ ظاهر نہ ٿئي جو توتي بہ ڪاوڙ ڪري ۽ رب جل شانہ تي بہ اعتراض ڪري تہ مون کي فقير ڇو بنايئي ؟ پوءِ ان جي دل انڌي ٿي پوي ۽ ان جي ايمان جو نور وسامي وڃي ۽ لڪيل (قلبي) خزانن کان محروم ٿي ويندا آهن جو جيڪڏهن اهي صبر ۽ سهڻو ادب ڪن ها تہ اهي انهن جي لاءِ ظاهر ٿي پون ها ۽ خلق کان سوال ڪرڻ جو ذهن ختم ٿي وڃي ها ۽ انهن جي لاءِ هٿ، قلب ۽ گهرجي شاهوڪاري ظاهر ٿئي ها.

فقير جي لاءِ فقر جي حالت جا آداب: فقير لاءِ مناسب آهي تہ ان جي شفقت پنهنجي فقر جي حالت تي ائين هجي جيئن شاهوڪار جي پنهنجي شاهوڪاريءَ تي هوندي آهي جيئن شاهوڪار هر اها شيء ڪرڻ ۾ جدوجهد ڪندو آهي تيئن فقير پنهنجي فقر کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪندو آهي تانت ان جو فقر نہ وڃي ۽ فقير جي لاءِ اها ڳالهہ بہ ضروري آهي تہ پنهنجي روزگار تي ڪفايت ڪري ۽ ان کان مٿي نہ سوچي ۽ ان جو اهو عمل ڪرڻ الله تعالیٰ جي اطاعت ۽ گناهہ ۾ ڪرڻ جي ڊپ کان هجي.

فقير کي سوال ڪرڻ جي متعلق:(حقيقي) فقير جي لاءِ هي بہ ادب آهي تہ وس آهر ڪنهن کان سوال نہ ڪري پر جيڪڏهن ضرورت آهي تہ ضرورت آهر گهري ۽ پنهنجي سر ۽ عيال جي لاءِ سوال نہ ڪري. ۽ جيڪڏهن ڪنهن کان سوال ڪري ۽ اهو ڪيس ڪجهہ ڏي تہ بہ اهو ڏيڻ الله تعالیٰ جي عنايت سمجهي ٻين کي الله تعالیٰ جي طرفان ان جي عطا ڪيل ملڪيت جو وڪيل ۽ امين سمجهي ۽ هر مشرڪ، دجال، رياءُ ڪندڙ بتن جي پوڄاري وٽ ڪرامت نہ هوندي آهي جيڪو اهل طريقت کان خارج ڪوڙي دعویٰ ڪندڙ منافق ۽ اندر جو ڪافر آهي (فقير) الله تعالیٰ کان آساني ۽ سهولت گهرندو تانت ان جي لاءِ دلين کي مسخر ڪري ۽ ڏکي ڪم کي آسان ڪري ۽ رزق پلٽائي ۽ وسائي ڏي ان کان بک ۽ عذاب دفع ڪري.

معاشري جا آداب: طريقت جي فقير لاءِ ضروري آهي تہ ماڻهن

سان سنو وقت گذاري مرڪندي سهڻي منهن سان ملي منهن کٽو ڪري نہ ملي پر ان شرط سان جو ان ۾ شريعت جي مخالفت نہ هجي ۽ ديني حدن کان تجاوز ڪري گناهہ جو مرتڪب نہ ٿئي بلڪ اهڙو ڪم هجي جيڪو شريعت جائز ڪيو آهي ۽ الله تعاليٰ جي ان جي لاءِ موڪل هجي. ۽ هميشہ ڀائرن سان مذڪو شرط تي معاون ۽ مساعد هجي انهن جي طرفان ايذاء ڏيڻ تي صبر ڪندڙ هجي حسد ڪندڙ نہ هجي.

فقيرن جي کائڻ جا آداب: انهن ادبن مان هي بہ آهي تہ کائڻ ۾ حرص ڪندڙ نہ هجي ۽ کائڻ وقت الله تعاليٰ جي ذڪر کان غافل نہ هجي ۽ کائڻ وقت بہ دل سان الله جو ذڪر ڪندڙ هجي الله تعاليٰ کي نہ وساري. ۽ پنهنجي وڏن کان اڳ ۾ کاڌي ڏانهن هٿ نہ وڌائي ۽ انهن ادبن مان هي بہ آهي تہ ٻئي کي کائڻ جي لاءِ نہ چون ۽ جيڪا سندن اڳيان رکيل آهي اها کٺي ٻئي جي اڳيان نہ رکن نہ خدمت جي ارادي سان ۽ نہ دل جي ڪشادگيءَ سان پر جنهن طعام تيار ڪيو آهي اهو ائين ڪري سگهي ٿو بلڪ خود طعام تيار ڪندڙ کي بہ نہ چوندا تہ تون اسان سان گڏجي کاءُ ۽ دسترخوان تي گڏ ويٺلن مان ڪنهن جي وات ۾ گره نہ وجهندو. شاهوڪارن سان کائي تہ پنهنجي عزت برقرار رکندي کائي فقيرن سان کائي تہ ايثار اختيار ڪري ۽ ڀائرن سان کائي تہ خوشيءَ جو اظهار ڪندي کائي ۽ جيڪڏهن ڪو ڪيس ڀاڄي پيش ڪري تہ موٽائي نہ ڀلي ٿورو ڀئي تہ بہ ڀئي.

فقيرن سان هڪ ٻئي سان آداب: وس آهر هڪ فقير ٻئي کان ڪپڙو، سواري ۽ مصلو وغيره منو نہ ڪري ۽ جيڪڏهن هڪڙي جي مصلي تي پير رکي تہ برو نہ سمجهي ۽ جيڪو کانئس رتبي ۾ مٿي هجي ان کان مٿي مصلو نہ رکي ۽ جيڪڏهن ڪو سندس ڪلهي تي هٿ رکي تہ ان کي نہ روڪي ۽ نہ پاڻ ان جي ڪلهي تي هٿ رکي ۽ فقيرن مان ڪنهن کان خدمت نہ وٺي بلڪ پاڻ هر هڪ جي خدمت ڪري پاڻ فقيرن جي قدمن کي زور ڏي پر ٻين کان پاڻ زور نہ ڏياري ۽ کائڻ وقت فقيرن کي انتظار نہ ڪرائي ۽ ڪنهن جي بہ دل آزاري نہ

ڪري ۽ جيڪڏهن فقيرن جي تعداد جي لحاظ سان کاڌو گهٽ آهي ته پاڻ پچاڙيءَ ۾ بچيل کاڌو کائي اڳ ۾ نه کائي.

اهل، اولاد سان وقت گذارڻ جا آداب: انهن ادبن مان هي به آهي ته انهن سان سهڻي اخلاق سان پيش اچي وس آهر انهن تي خرچ ڪري ۽ جيڪڏهن هڪ ڏينهن جو خرچ هجيس ته ان مان ٻئي ڏينهن جي لاءِ نه رکي ۽ ها بچي پوي ته پوءِ پلي ٻئي ڏينهن جي لاءِ رکي. پر ان رکڻ ۾ پنهنجي عيال جي نيت ڪري پنهنجي سر جي کائڻ جي لاءِ رکڻ جي نيت نه ڪري ۽ ان مان پنهنجي عيال جي خدمت ۽ انهن جي مصلحت ۽ سنڀال جي نيت ڪري ، جڏهن کائي ته انهن جي خواهش سان کائي پاڻ انهن کي پنهنجي خواهش سان نه کارائي ۽ ضررت آهر پنهنجي اهل، عيال جي لاءِ ڪمائي ۽ جيڪڏهن پنهنجي اهل ۾ الله عزوجل جي اطاعت سهڻي سيرت ۽ عبادت ڏسي ته ان تي لازم آهي ته حلال ڪمائي انهن کي حلال کارائي تانجو ان جو فائدو عبادت ۽ نيڪيءَ جي ضرورت ۾ ظاهر ٿئي ۽ اهل عيال کي حرام نه کارائي (حرام کارائڻ) ٻي فرمانيءَ ۽ گناهه ڪرڻ جي ڪيفيت پيدا ڪندو ۽ پاڻ ۾ صالح عمل، سچ ۽ باطن جي پاڪائيءَ جي لاءِ ڪوشش ڪري تانجو الله تعالیٰ ان جي امر کي ان ۾ ۽ ان جي عيال ۾ سهڻي صبر ۽ الله جي لاءِ سهڻي اطاعت جو جذبو پيدا ڪر ي ۽ الله جي حڪمن سان موافقت ڪري يعني ان جي حڪمن تي عمل ڪري ۽ ان جي صلاحيت جي برڪت سندس اهل تي واضح ٿئي. نبي ڪريم ﷺ فرمايو آهي ته مَنْ اَصْلَحَ مَا بَيْنَهٗ وَبَيْنَ اللهِ عَزَّوَجَلَّ اَصْلَحَ اللهُ مَا بَيْنَهٗ وَبَيْنَ النَّاسِ" (كنز العمال: 43166) "جنهن پاڻ ۾ ۽ الله عزوجل جي وچ ۾ اصلاح پيدا ڪيو (مخلص ٿي عمل ڪيا) ته الله تعالیٰ ان ۽ ماڻهن جي وچ ۾ اصلاح پيدا ڪندو" (ماڻهو سندس صحبت ۾ صالح ٿيندا) ۽ جڏهن مهمان اچيس ته جيڪو مهمان کي کارائي اهو اهل عيال کي به کارائي جيڪڏهن وسعت اٿس ته ايترو کاڌو تيار ڪرائي جيڪو مهمان ۽ کيس ۽ سجي اهل کي پورو ٿئي بلڪ بچي پوي پر جيڪڏهن

مسڪين حال ۽ تنگدستي اٿس ۽ پنهنجي عيال ايثار ۽ ان تي راضي هجڻ محسوس ڪري ٿو تہ پوءِ مهمان کارائڻ کي ترجيح ڏيندو پوءِ جيڪڏهن ان کان بچي ٿو تہ سڀ گهر وارا ان مان برڪت حاصل ڪرڻ جي لاءِ کائيندا بلاشڪ الله تعالیٰ انهن کي ورائي ڏيندو ۽ انهن جي رزق ۾ ڪشادگي پيدا ڪندو. بيشڪ مهمان پنهنجي روزي کڻي ايندو آهي ۽ مهماني ڪندڙن جي اهل جا گناهہ کڻي (معاف ڪرائي) ويندو آهي جيئن حديث ۾ آيو آهي. (كنز العمال: 43166)

سفر جا آداب: مومن جي لاءِ ضروري آهي تہ ان جو سفر برين وصفن کان خالي ٿي سنين ۽ ساراهيل صفتن سان موصوف ٿيل هجي نفساني خواهش کان خالي ٿي الله تعالیٰ جي رضا لاءِ نڪري پاڻ ۾ صحيح تقویٰ پيدا ڪري فقير جڏهن سفر جو ارادو ڪري تہ ان تي واجب آهي تہ پنهنجن ناراض ٿيلن کي راضي ڪري، والدين يا جيڪو انهن جي حڪم ۾ آهي چاچا، ماما، ڏاڏو، ڏاڏي، نانو، ناني انهن کان اجازت وٺي. جڏهن اهي راضي ٿي موڪل ڏين تہ پوءِ نڪري ۽ جيڪڏهن عيال وارو آهي ۽ ان جي سفر ۾ وڃڻ جي ڪري انهن کي تنگي ۽ تڪليف اچڻ جو امڪان آهي تہ انهن جي لاءِ انتظام ڪرڻ کان سواءِ نہ نڪري يا (مناسب هجي تہ) انهن کي بہ پاڻ سان وٺي گڏ نڪري جيئن حديث پاڪ ۾ آهي تہ ”مڙس جي لاءِ اهو گناهہ ڪوڙ آهي جو جن کي ڪيس قوت ڏيڻ سان سنڀالڻو آهي انهن کي هلاڪ ڪري ڇڏي“ (سبق تخريجہ). فقير جي لاءِ شرط آهي تہ جڏهن سفر ڪري تہ سندس قلب ساڻس گڏ هجي. ٻئي ڪنهن تعلق ڏانهن سندس دل نہ هجي سندس دل ٻين ڳالهين کان خالي هجي. (حضرت) ابراهيم بن روحہ کان منقول آهي ان فرمايو تہ مان (حضرت) ابراهيم بن شيبہ سان جهنگل ۾ داخل ٿيڻ جو ارادو ڪيو تہ مون کي فرمايائين جيڪا بہ شيء تو وٽ آهي اها اڇلائي ڇڏ تہ هر شيء اڇلائي پر هڪ دينار (سونو سڪو) رکيم تہ فرمايائين منهنجي راز کي (ٻي شيء ۾) مشغول نہ رک جيڪو ڪجهہ توسان آهي اهو اڇلائي ڇڏ پوءِ مون اهو دينار بہ اڇلايو

وري فرمايائين تہ منهنجي راز کي مشغول نہ رک جيڪو ڪجهہ اٿئي اڇلاءِ مون وٽ جتي جي وڏهي هئي اها بہ اڇلايم. الله جو قسم آهي تہ پوءِ واٽ ويندي جيڪڏهن وڏهيءَ جي ضرورت پوندي هئي تہ پاڻهي اڳيان اچي پوندي هئي تہ مون کي ابراهيم بن شبيه فرمايو تہ جيڪو الله تعالیٰ سان معاملو صحيح رکندو الله تعالیٰ ان جا معاملا اٿين صحيح ڪندو ۽ ناهيندو. سفر ۾ پنهنجا ورد وظيفا جيڪي گهر ۾ پڙهندو هو اهي پڙهندو رهي ڇڏڻ جي ڪوشش نہ ڪري.

باب : مجاهدي، توڪل، سهڻي اخلاق، شڪر، صبر، رضا، ۽ سچ ڳالهائڻ جي باري ۾ جو هي ستئي شيون طريقت جو بنياد آهن ۽ سڀ پليون (شيون) آهن :

(1) **مجاهدو** ان جو اصل دليل الله عزوجل جو هي فرمان آهي" وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا " (سورة العنكبوت. آيت : 69) "جن اسان جي (محبت) ۾ مجاهدو ڪيو اسين انهن کي ضرور پنهنجون واٽون ڏيکاريندا سون". (حضرت) ابو سعيد الخدري ص رضي الله عنه کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن کان عرض ڪري پڇيو ويو تہ پلو جهاد ڪهڙو آهي تہ فرمايائون " كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ " (ابو داؤد : 4344. وابن ماجه : 4011. والطبرانی : 8/ 338) "ظالم بادشاهہ وٽ حق چوڻ (پلو جهاد آهي)". ابو علي دقاق (عليہ الرحمة) فرمايو تہ "جنهن پنهنجي ظاهر کي مجاهدي ڪرڻ سان سينگاريو الله ان جي رازن کي مشاهدي (ديدار) سان سينگاريندو". حضرت ابو عثمان مغربي (عليہ الرحمة) فرمايو تہ "جنهن جو خيال آهي تہ طريقت مان مجاهدي کان سواءِ اُن جي لاءِ ڪجهہ لکندو اهو غلط آهي". حضرت ابراهيم بن ادهم (عليہ الرحمة) فرمايو تہ "ڪڏهن بہ ڪو مڙس صالحين جي در جي کي نہ پهچندو تانجو ڇهن (6) گهٽن کان لنگهي (1) پنهنجي مٿان نعمت جا دروازا بند ڪري تڪليف جا دروازا کولي (2) عزت جو دروازو بند ڪري ذلت جو دروازو کولي (3) راحت جو دروازو بند ڪري جدوجهد جو دروازو کولي (4) ننڊ جو دروازو

بند ڪري اوجاڳي جو دروازو کولي (5) شاهوڪاريءَ جو دروازو بند ڪري مسڪينيءَ جو دروازو کولي (6) اميدن جو دروازو بند ڪري موت جي لاءِ تيار رهڻ جو دروازو کولي.

مجاهدو مراقبي کان سواءِ پورو نہ ٿيندو: مراقبو اهو آهي جنهن لاءِ رسول اللهﷺ جن ان وقت ارشاد فرمايو هو جڏهن جبريل ڪانئن پڇيو هو تہ احسان ڇا آهي ؟ تہ پاڻ فرمايائون "اَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَّمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِ نه يَرَاكَ" "الله جي عبادت ائين ڪري جڻ تون ان کي ڏسين پيو پوءِ جيڪڏهن تون ان کي نہ ٿو ڏسين تہ اهو تہ توکي ڏسي پيو" ڇو تہ (حقيقي) مراقبو اهو آهي جو ٻانهو اهو يقين رکي تہ الله سبحانہ سندس هر حال کان واقف آهي ۽ ان حالت تي هميشگي ڪرڻ الله جي لاءِ مراقبو ڪرڻ آهي. ۽ فقير ان مراقبي کي تڏهن پهچندو جڏهن پنهنجي نفس جو پاڻ محاسبو ڪندو. ۽ فورن ان جي اصلاح ڪندي حق جي وات کي لازم ڪري وٺندو. ۽ اهو ئي هر ڀلائيءَ جو اصل آهي ماڻهو پنهنجي قلب ۽ الله عزوجل ۾ رابطو مضبوط رکي ۽ پساهہ جي حفاظت ڪري ۽ يقين ڪري تہ الله تعالیٰ ان جو نگهبان آهي ۽ ان جي قلب کي قريب آهي ان جو احوال ۽ افعال کي ڄاڻي ٿو ۽ ان جي اقوال کي ٻڌي ٿو ۽ اهو مراقبو چئن خصلتن جي سڃاڻڻ کان سواءِ پورو نہ ٿيندو (1) الله جي معرفت (2) الله جي دشمن شيطان جي معرفت (3) پنهنجي امارة نفس، (برائين جي لاءِ امر ڪندڙ) جي سڃاڻپ (4) الله تعالیٰ لاءِ عمل ڪرڻ جي سڃاڻپ.

مجاهدي، محاسبي، ۽ پڪي ارادي رکندڙن (فقيرن) جي لاءِ ڏهہ خصلتون ضروري هونديون آهن جڏهن اهي مضبوطيءَ سان قائم ڪندا تہ ڀلين منزلن تي پهچندا

(1) سچو يا ڪوڙو، ڄاڻي واڻي يا ويسر ۾ قسم نہ کڻي ۽ جيڪڏهن ان ڳالهہ جي پابندي ڪندو تہ الله تعالیٰ ان جي لاءِ پنهنجن انوارن جو دروازو کوليندو جنهن جو نفعو پنهنجي دل ۾ محسوس ڪندو. (2) ٺوڳ، ڀرچڪي ۾ بہ ڪوڙ نہ هڻندو. ۽ جيڪڏهن

ان تي پابندي ڪندو ته الله تعالىٰ ان جي سيني جي شرح فرمائيندو ۽ ان جو علم صاف رهندو. (3) ڪنهن ڪنهن (جائز ڪم) جو وعدي ڪري نه اهو پورو ڪري ۽ وس آهر بي وفائي نه ڪري، جيڪڏهن ان ڳالهه جي پابندي ڪندو ته ان جي لاءِ الله تعالىٰ جي طرفان سخا جو دروازو کوليو ويندو ۽ کيس حياء جو درجو ڏنو ويندو ۽ ان جي لاءِ سچن ٻانهن جي دل ۾ محبت پيدا ڪئي ويندي. ۽ الله تعالىٰ ان کي پنهنجي دربار ۾ بلندي عطا ڪندو. (4) ڪنهن کي نه لعنت ڪندو ۽ نه خدا جي خلق مان ڪنهن کي ايذائيندو (مگر شرعي حقوق جي ادا ڪرڻ جي لاءِ) ڇو ته اهو ابرار ۽ صادقين جو اخلاق آهي ان جي لاءِ الله تعالىٰ وٽ سهڻي عاقبت آهي اهو ان سان گڏ جو ان جا الله وٽ درجا هوندا دنيا ۾ به الله جي حفظ ۾ هوندو الله تعالىٰ ان کي هلاڪت جي جاين کان بچائيندو ۽ مخلوق (جي شر) کان محفوظ رکندو ۽ پنهنجي قرب سان گڏ ان تي پنهنجن ٻانهن کي به مهربان بنائيندو. (5) ان ڳالهه کان به بچندو جو ڪنهن کي بد دعا (پٽ) ڪري ڀلي اهو مٿس ظلم ڪري نه ان جي خلاف زبان استعمال ڪندو نه ان جي خلاف ڪو ڪردار ڏيکاريندو. ۽ اها تڪليف لله برداشت ڪندو. ۽ جيڪڏهن ان تي استقامت ڪندو ته الله تعالىٰ ان جا درجا بلند ڪندو ۽ دنيا ۽ آخرت ۾ اعلىٰ مرتبي تي پهچندو ۽ مخلوق جي دل ۾ ان سان محبت پيدا ٿيندي آهي پوءِ اهي ويجها هجن يا پري ان جي دعا مقبول ٿيندي خير ۾ بلند هوندو ۽ دنيا ۾ به مومنن جي دلين ۾ ان جي عزت هوندي. (6) قبلي ڏانهن منهن ڪري نماز پڙهندڙن مان (تحقيق کان سواءِ) ڪنهن تي شرڪ، ڪفر ۽ منافقيءَ جي شاهدي نه ڏيندو. اها ڳالهه رحمت کي ويجهي درجي کي بلند ڪرڻ واري آهي. ۽ اها ڳالهه الله جي رحمت ۽ رضا حاصل ڪرڻ جي لاءِ ويجهي آهي. (7) گناهه ظاهري هجي يا باطني ان ڏانهن ڏسي به نه ۽ هر طرح ان کان پاڻ کي بچائي اهو قلب کي سڌارڻ لاءِ تڪڙو عمل آهي ان سان گڏ ان جي لاءِ آخرت جو ثواب به لکبو ويندو (الله تعالىٰ کان دعا ٿا گهرون ته اسان کي هنن خصلتن تي

عمل ڪرڻ جي توفيق ڏئي ۽ اسان جي دلين مان شهوتن، نفساني لذتن جي سوچ کي ڪڍي ڇڏي. (8) ڪنهن کي نندي يا وڏي تڪليف نہ ڏي بلڪ ٻين جون تڪليفون پاڻ لاهي ڇڏي. ۽ اها خصلت عابدن جي عزت ۽ متقين جو شرف آهي ان سان نيڪيءَ جي امر ڪرڻ ۽ برائيءَ کان روڪڻ تي قوت پيدا ٿيندي آهي ۽ سموري خلق ان وٽ حق چوڻ ۾ برابر هوندي ۽ ان تي عمل ڪندو تہ الله تعالىٰ ان کي شاهوڪاري، يقين ۽ الله تعالىٰ تي اعتماد ڪرڻ جي دولت نصيب ڪندو ۽ يقين رکندو تہ هي مومن جي لاءِ عزت ۽ متقين جي لاءِ شرف آهي. (9) ماڻهن جي هٿ ۾ جيڪا شي آهي ان ۾ لالچ نہ رکي لالچ نہ رکڻ وڏي عزت ۽ خالص غِنىٰ، بادشاهي، وڏو فخر، سچو يقين شافي، صحيح، توڪل آهي ۽ الله عزوجل تي اعتماد ڪرڻ وارن دروازن مان هڪ دروازو آهي ۽ زهد جي دروازن مان بہ هڪ دروازو آهي ان سان ئي پرهيزگاريءَ کي پهچندو ۽ پنهنجا صحيح احڪام ادا ڪندو ۽ دنيا کان الله تعالىٰ ڏانهن ڪنجڻ مان ٻانهن جي هڪ نشاني آهي. (10) هيٺاهين ڪرڻ، جو ان سان عابد جي عبادت جي محل جو بنياد مضبوط ٿيندو آهي ۽ ان جو درجو بلند ۽ الله تعالىٰ وٽ ۽ ماڻهن ۾ عزت ۽ رفعت ڪامل ٿيندي آهي ۽ دنيا ۽ آخرت جي امور مان جيڪو ارادو ڪندو ان تي قادر ٿيندو آهي. ۽ هيءَ خصلت سيني اطاعتن جو اصل ۽ ڪمال آهي ۽ ان سان ٻانهو صالحن ۽ الله کان راضي رهندڙن جي درجي کي حاصل ڪندو جيڪي تڪليف ۽ خوشيء ۾ رضا تي راضي هوندا آهن ۽ اهو ئي تقوىٰ ۽ تواضع جو ڪمال آهي ۽ اها ئي اها شيء جو جنهن ۾ هوندي ان کي هر ملندڙ شان ۽ فضيلت وارو سمجهندو.

توڪل: ان جو اصل الله عزوجل جو قول آهي" وَمَنْ يَّتَوَكَّلْ عَلَىٰ فَهُوَ حَسْبُهٗ " (سورة الطلاق، آيت : 3) "۽ جيڪو الله تي توڪل ڪري ٿو تہ پوءِ (اهو الله) ان جي لاءِ ڪافي آهي" ۽ الله عزوجل جو فرمان آهي تہ " وَعَلَى الله فَتَوَكَّلُوْا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ " (سورة المائدة، آيت : 23) "۽ جيڪڏهن مومن آهيو تہ پوءِ الله تي توڪل ڪيو". حضرت نبي ڪريمﷺ جن هڪ ڏکي

حديث ۾ توڪل ڪندڙن جو ذڪر ڪري فرمايو ته ”انهن مان ستر هزار (70000) منهنجا امتي بغير حساب جي جنت ۾ ويندا“ ته عڪاشه بن محصن الاسدي ص ﵁ اتي ڪين عرض ڪيو ته ”يَارَسُوْلَ اللهِ اُدْعُ اللهَ اَنْ يَّجْعَلَنِيْ مِنْهُمْ فَقَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ”اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ“ ”يا رسول الله ! الله تعالىٰ کان دعا گهرو ته مونکي انهن مان بنائي. رسول الله ﷺ جن (دعا گهرندي) چيو ته اي منهنجا الله ! هن کي انهن مان بناءِ، ته وري ٻيو (صحابي) اٿيو ۽ ان به عرض ڪيو ته يا رسول الله ! مون لاءِ به اهڙي دعا گهرو ته پاڻ ان کي فرمايائون ”سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ“ توکان ان ۾ عڪاشه اڳرائي ڪري ويو“. (البخاری : 7 / 174. ومسلم فی: الایمان حدیث : 367. واحمد : 1 / 271)

توڪل جي حقيقت پنهنجن امرن کي الله عزوجل جي حوالي ڪرڻ آهي ۽ توڪل جا ٽي درجا آهن (1) التوڪل (2) التسليم (3) التفويض. توڪل ڪندڙ پنهنجي رب جي واعدي تي سڪون وارو هوندو (2) تسليم وارو پنهنجي علم تي ڪفايت ڪندو آهي (3) تفويض وارو رب جي حڪم تي راضي رهندو آهي ۽ هڪ قول آهي ته توڪل عوام جي صفت آهي، تسليم خواص جي صفت آهي ۽ تفويض اخص الخواص جي صفت آهي.

سهڻا اخلاق: هن ۾ اصل الله عزوجل جو پنهنجي نبي ﷺ سان خطاب آهي ”وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ“ (سورة القلم، آيت : 4) ”۽ بلاشڪ اوهان وڏي اخلاق وارا آهيو“. حضور عليه الصلوٰة والسلام جو فرمان آهي جڏهن کين عرض ڪيو ويو ”يا رسول الله ! مومنن مان ڪهڙو وڌيڪ ڀلو مومن آهي ؟ ته پاڻ فرمايائون ”جنهن جا اخلاق سهڻا آهن“ (الاتحاف:7/ 320. کنز العمال : 703. الدر المنثور : 2 / 76. الجامع الصغير : 1 / 42) سهڻو اخلاق ٻانهي جي ڀلاين ۾ ڀلي فضيلت آهي ان سان مردن جا جوهر ظاهر ٿيندا آهن انسان خلقت ۾ ڍڪيل آهي ۽ اخلاق سان مشهور آهي ۽ هڪ قول آهي ته الله تعالىٰ کين ”خلق عظيم“ سان ان جي ڪري ساراهيو آهي جو پاڻ ڪونين جي سخاوت ڪري ۽ هڪ الله سان ڪفايت ڪيائون ۽ ٻيو قول آهي ته پاڻ الله تعالىٰ جي شديد معرفت رکڻ جي ڪري

ڪنهن سان جهيڙو جهڳڙو نہ ڪندا هئا.

حضرت اويس قرني رضي الله جو اخلاق: حضرت اويس قرني ﷛ کي ڇوڪرا ڏسندا هئا تہ ان کي پٿر هڻندا هئا ۽ پاڻ انهن کي چوندو هو تہ جيڪڏهن مون کي هرويرو پٿريون هڻيون اٿو تہ ننڍيون هڻو متان مون مان رت وهي پوي ۽ نماز نہ پڙهي سگهان.

حضرت علي ڪرم الله وجهہ جو اخلاق: هڪ ڀيري امير المؤمنين سيدنا علي بن ابي طالب تي ڀيرا "اي غلام ڪري سڏ ڪيا ان جواب نہ ڏنو پاڻ اٿي باهر ڏٺائون تہ ستو پيو هو. پاڻ فرمايائونس تہ غلام منهنجا سڏ ڪو نہ ٻڌئي ؟ عرض ڪيائين تہ "هائو ٻڌا هيم" فرمايائونس تہ "پوءِ جواب ڇو نہ ڏنئي ؟" عرض ڪيائين تہ اوهان جي طرفان سزا ملڻ جو ڊپ ڪو نہ هوم تڏهن سستي ڪيم. پاڻ ڪيس فرمايائون تہ "وڃ تون الله جي رضا خاطر آزاد آهين".

شڪر ڪرڻ: هن صفت جو اصل الله عزوجل جو فرمان " لَئِنۡ شَكَرۡتُمۡ لَاَزِيۡدَنَّكُمۡ " (سورة ابراهيم، آيت : 7) "البت جيڪڏهن اوهان شڪر ڪندؤ تہ مان اوهان کي ضرور وڌائيندس" آهي. شڪر جي حقيقت هي آهي تہ محسن جي سندس احسان ڪرڻ جي ڪري سهڻي ثناء ڪئي وڃي ۽ شڪر ٽي قسم آهي (1) هڪ زبان سان. ۽ اهو هي آهي جو الله تعاليٰ جي نعمت جو اعتراف ڪري (2) بدن جي عضون جو شڪر. اهو وفا ۽ خدمت سان موصوف ٿيڻ آهي (3) قلب جو شڪر ۽ اهو احترام جو هميشہ حفاظت ۾ رکڻ آهي. ۽ هڪ قول آهي تہ اکين جو شڪر هي آهي تہ پنهنجي ساٿيءَ جو عيب ڏسي ڍڪي ۽ ڪنن جو شڪر هي آهي پنهنجي ساٿيءَ جو عيب ٻڌي ان کي ڍڪي.

صبر ڪرڻ: هن جو اصل الله عزوجل جو فرمان آهي " يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوا اصۡبِرُوۡا وَصَابِرُوۡا وَرَابِطُوۡا وَاتَّقُوۡا اللهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُوۡنَ " (سورة آل عمران، آيت : 200) "اي ايمان وارؤ ! صبر ڪيو ۽ صبر ۾ دشمنن کان اڳي رهو ۽ سرحد تي اسلامي ملڪن جي نگهباني ڪيو ۽ الله کان ڊڄندا رهو تانتہ اوهان ڪامياب ٿيو." ۽ الله تعاليٰ جو فرمان "وَاصۡبِرۡ وَمَا صَبۡرُكَ اِلَّا بِاللهِ" (سورة النمل.

آيت : 127) "۽ صبر ڪر ۽ ناهي صبر تنهن جو مگر الله سان". ۽ صبر ٻـ صدمي جي شروعات ۾ ڪرڙو آهي جيئن ام المؤمنين سيده عائشہ رضي الله عنها رسول الله ﷺ جن کان روايت ڪيو آهي.

(البخاری : 2 / 100. وابو داؤد فی : الجنائز ب : 27. وابن ماجه : 1006) ۽ صبر ٽي قسم آهي (1) هڪ الله عزوجل جي لاءِ ۽ اهو اهو آهي جيڪو ان جي امر ادا ڪرڻ ۽ منع ڪيل ڪمن کان رڪجڻ تي ڪيو وڃي (2) صبر الله تعالىٰ سان گڏ ۽ اهو ان جي قضا کي جاري ڪرڻ ۽ ٻانهي ۾ تڪليفون پيدا ڪرڻ تي ڪيو ويندو آهي (3) صبر الله تعالىٰ تي جيڪو ان رزق ڏيڻ، ڪشادي عطا ڪرڻ، ڪافي هجڻ، مدد ڪرڻ ۽ آخرت ۾ ثواب ڏيڻ جو واعدو ڪيو آهي ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهہ فرمايو تہ "صبر ايمان لاءِ ائين آهي جيئن متو جسم جي لاءِ.

الرضا: هن ۾ اصل الله عزوجل جو قول " رضى الله عَنۡهُمۡ وَرَضُوۡا عَنۡهُ " (سورة المائدة آيت : 119) آهي "الله انهن کان راضي ٿيو ۽ اهي ان (الله) کان راضي ٿيا". ٻي آيت ۾ " يُبَشِّرُهُمۡ رَبُّهُمۡ بِرَحۡمَةٍ مِنۡهُ وَرِضۡوَانٍ " (سورة التوبة آيت : 21) "۽ انهن کي سندن رب پاڻ وٽان رحمت ۽ راضي هجڻ جي بشارت ڏئي ٿو" ۽ حضرت رسول اڪرم ﷺ جن فرمايو " ذَاقَ طَعَمَ الۡاِيۡمَانِ مَنۡ رضى بِالله عَزَّوَجَلَّ رَبًّا " (مسلم فی : الايمان حديث : 56. والترمذی : 2623. واحمد : 1 / 208) "جيڪو الله کي رب ڪري مڃڻ تي راضي ٿيو ان ايمان جي لذت چکي آهي" ۽ نتيجو هي آهي تہ رضا وارو اهو آهي جيڪو الله تعالىٰ جي تقدير تي اعتراض نہ ڪري. رضا قضاء الاهي تي دل ۾ خوش رکڻ آهي.

سچ: هن جو اصل هي آهي " يَاَيُّهَا الَّذِيۡنَ آمَنُوۡا اتَّقُوۡا الله وَ كُوۡنُوۡا مَعَ الصَّادِقِيۡنَ " (سورة التوبة آيت : 119) "اي ايمان وارؤ ! الله کان ڊڄو ۽ سچن سان گڏ رهو". ۽ حضرت عبد الله بن مسعود ص کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "ٻانهو هميشہ سچ ڳالهائيندو ۽ سچ جي تلاش ڪندو رهندو ۽ ڪوڙ کان بچندو تانجو الله وٽ صديق (سچو) لکيو ويندو. ۽ هميشہ ڪوڙ هڻندو ۽ ڪوڙ کي جاچيندو رهندو تانجو الله وٽ ڪوڙو لکيو ويندو. (البخاری : 8 / 30. ومسلم فی : البر والصلة حديث : 103. 105. واحمد : 1 / 284) ۽

جيڪو چاهي ٿو تہ الله تعالیٰ ان سان گڏ هجي تہ اهو سچ کي لازم ڪري وٺي بلاشڪ الله سچن سان گڏ آهي ۽ سچ هي آهي جو ظاهر ۽ اندر هڪ هجي ۽ سچ واري ماڻهن ۾ ميناج، هيبت ۽ چهره جي ڪشش هوندي آهي.

الحمد لله ثم الحمد لله جو مون گنهگار اڄ 24 ذوالقعده 1437هہ الموافق 28 / 8 / 2016ع آچر جي ڏينهن صبح جو 6 لڳي 52 منٽن تي غنية الطالبين جي تلخيص تحفة الراغبين نالي سان ان جو ترجمہ لکي پورو ڪيو. رب العزة جل جلالہ کان دعا آهي تہ اهو منهنجي هيءَ ٿورڙي خدمت پنهنجي بارگاه بيڪس پناه ۾ مقبول ۽ منظور فرمائي.

آمين يارب العالمين بجاه النبی الرسول الامين عليه وعلیٰ آله واصحابه الصلوات والتسليمات الی يوم الدين.

الفقير الی الله المغيث

محمد ادريس ڏاهري

غفر الله له ولوالديه

ادارۂ خدمة القرآن والسنة

شاهپور جهانيان ضلع شهيد بينظير آباد سنڌ

Designed & Printed by
PEACOCK PRINTERS
Cell # 0300-2152634

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.